

TÜBA **TÜBA-AR**
Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

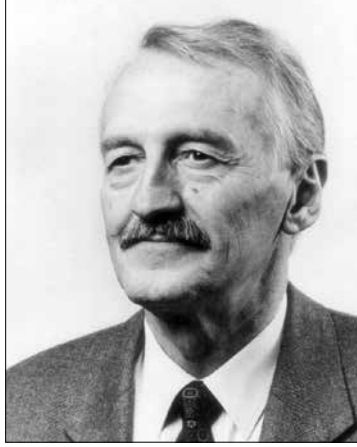
23 2018
ISSN: 1301-8566



ANKARA



TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ



Prof.Dr. Harald HAUPTMANN
(4 Eylül 1936 - 2 Ağustos 2018)

Saygıyla anıyoruz...
In Memoriam...

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Sayı: 23
Volume: 23
2018

TÜBA Arkeoloji (TÜBA-AR) Dergisi
TÜBA-AR uluslararası hakemli bir dergi olup TÜBİTAK ULAKBİM (SBVT) ve Avrupa İnsani Bilimler Referans İndeksi (ERIH PLUS) veritabanlarında taranmaktadır.

TÜBA Journal of Archaeology (TÜBA-AR)

TÜBA-AR is an international refereed journal and indexed in the TUBİTAK ULAKBİM (SBVT) and The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS) databases.

Sahibi / Owner:

Türkiye Bilimler Akademisi adına
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR
(Başkan / President)

**Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Managing Editor**

Prof. Dr. Ahmet Nuri YURDUSEV

**Basın ve Halkla İlişkiler
Press & Public Relations**

Asiye KOMUT

Grafik Tasarım / Graphic Design
Fatih Akın ÖZDEMİR

**TÜBA-AR İletişim Asistanı
Communication Assistant**
Cansu TOPRAK

Baskı: Sıfırlı Yayınılık ve Çocuklar
İçin Üretimler San.tic.ltd.şti.
Tel: 0.312 222 72 74
Sayı: 23/2018 (500 adet)
Basıldığı Tarih: 2018
ISSN: 1301-8566

**TÜBA-AR Yazışma Adresi
Correspondence Address**

Türkiye Bilimler Akademisi
Rabi Medresesi
Süleymaniye Mahallesi
Mimar Sinan Caddesi No: 24
34116 Fatih – İstanbul
Tel: 0212 513 4824
Faks: 0212 514 9996
E-posta: cansu.toprak@tuba.gov.tr

**Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences**

Piyade Sokak, No: 27, 06690
Çankaya- ANKARA
Tel: 0312 442 29 03
Faks: 0312 442 72 36
www.tuba.gov.tr

E-posta: tuba-ar@tuba.gov.tr

© Türkiye Bilimler Akademisi, 2018
© Turkish Academy of Sciences, 2018
(All rights reserved.)

Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar
dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz, CD ya da
manyetik bant haline getirilemez.
(Kaynağı belirtilmemiş görseller,
makalelerin yazarlarına aittir.)

TÜBA-AR YEREL VE SÜRELİ BİR YAYINDIR

Kapak Fotoğrafi
Hitit Dönemi Boyalı Keramikler
Geç Tunç Çağı Oluz Höyük
Şevket Dönmez

**TÜBA-AR
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ ARKEOLOJİ DERGİSİ**

TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yıllık olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar, Türkiye Bilimler Akademisi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI VE YAYIN İLKELERİ

TÜBA-AR dergisi ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmadan arkeoloji ve arkeoloji ile bağlantılı tüm alanlarda yapılan yeni araştırma, yorum, değerlendirme ve yöntemleri kapsamaktadır. Dergi arkeoloji alanında yeni yapılan çalışmalara yer vermenin yanı sıra, bir bilim akademisi yayın organı olarak, arkeoloji ile bağlantılı olmak koşuluyla, sosyal bilimlerin tüm uzmanlık alanlarına açıktır; bu alanlarda gelişen yeni yorum, yaklaşım, analizlere yer veren bir forum oluşturma işlevini de yüklenmiştir.

Dergi, arkeoloji ile ilgili yeni açılımları kapsamlı olarak ele almak için belirli bir konuya odaklanmış yazıları “dosya” şeklinde kapsamına alabilir; bu amaçla çağrılı yazarların katkısının istenmesi ya da bu bağlamda gelen istekler Yayın Kurulu tarafından değerlendirir. Kazı ve yüzey araştırmaları da dahil olmak üzere, yeni yorum ve açılım getirmeyen, yalnızca malzeme tanıtımı içeren, ön rapor niteliğindeki yazılar dergi kapsamının dışındadır. Kültür tarihi açısından önemli bir yenilik getiren önemli buluntular “haber” olarak dergiye kabul edilebilir. Yazarlar dergiye makale gönderdiklerinde, söz konusu yazının daha önce, çeviri olarak bile başka bir yerde yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

**TÜBA-AR
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES JOURNAL OF ARCHAEOLOGY**

TÜBA-AR is an internationally referenced journal, published annually by the Turkish Academy of Sciences (TÜBA). Decisions related to the publication policy, the coverage, and the contents of the journal are admitted by the Editorial Board, formed by the Council of the Turkish Academy of Sciences.

COVERAGE AND PUBLICATION PRINCIPLES OF THE JOURNAL

Principally, the TÜBA-AR journal covers all recent studies, comments, evaluations, and methods in archaeology, and in adjacent areas related to archaeology, without limitation to any periods or geographic regions. In addition to studies carried out in the field of archaeology, as a publication organ of an academy of science, the journal is open to all professional fields of the social sciences, provided that they are related to archaeology; it has also undertaken the function to create a forum covering recent interpretations, approaches, and analyses developing in these fields.

The journal may feature writings focused on a specific subject as a “file” in order to comprehensively cover new initiatives related to archaeology; and to this end, the Editorial Board decides whether contributions of invited writers are required, or evaluates any requests received in that context. Articles that do not introduce new interpretations and initiatives, but are rather in the form of a preliminary report containing only introductions to materials, including archaeological excavations and surface researches, are out of the scope of the journal. Important findings introducing significant innovations in terms of the cultural history can be accepted as pieces of “news”. When writers send articles to the journal, they are deemed to have agreed and undertaken that the article in question has not been published in any other journal, including its translations into any languages, and that it has not been submitted to any other journal for publication, including its translations.

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Kurucu (Founder)

Prof. Dr. Ufuk ESİN

Onursal Yayın Kurulu (Honorary Members of The Editorial Board)

Prof. Dr. Refik DURU - Prof. Dr. Veli SEVİN

Prof. Dr. Önder BİLGİ

Yayın Kurulu Başkanı (Editor in Chief)

Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ

Editörler (Editors)

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU

Doç. Dr. Harun ÜRER

Dr. Öğr. Üyesi Dr. Haydar YALÇIN

Prof. Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Gülsün UMURTAK

Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT

Prof. Dr. Engin AKDENİZ

Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL

Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

Prof. Dr. Şule PFEIFFER-TAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Dr. Fethi Ahmet YÜKSEL

Dr. Öğr. Üyesi Dr. Aslıhan YURTSEVER BEYAZIT

Danışma Kurulu (Editorial Advisory Board)

Tarihöncesi Arkeolojisi (Prehistory)

Prof. Dr. Harun TAŞKIRAN

Prof. Dr. Metin KARTAL

Doç. Dr. Bahattin ÇELİK

Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi (Protohistory and Near Eastern Archaeology)

Prof. Dr. Aliye ÖZTAN

Prof. Dr. Gülsün UMURTAK

Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU

Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM

Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT

Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT

Prof. Dr. Engin AKDENİZ

Prof. Dr. İbrahim Tunç SİPAHİ

Prof. Dr. Vasıf ŞAHOĞLU

Prof. Dr. Özlem ÇEVİK

Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan YURTSEVER BEYAZIT

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem MANER

Klasik Arkeoloji (Classical Archaeology)

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU

Prof. Dr. Turgut HACI ZEYREK

Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY

Prof. Dr. Gül IŞIN

Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ-ÖĞÜN

Prof. Dr. Gürcan POLAT

Prof. Dr. Ralf von den HOFF

Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM

Prof. Dr. Sümer ATASOY

Doç. Dr. Veli KÖSE

Doç. Dr. Daniş BAYKAN

Karadeniz Arkeolojisi (Black Sea Archaeology)

Prof. Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE

Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ

İran – Orta Asya Arkeolojisi (Iran – Central Asia Archaeology)

Prof. Dr. Aiman DOSSYMBAYEVA

Doç. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ

Doç. Dr. Anıl YILMAZ

Doç. Dr. Farshid IRAVANI GHADİM

Türk - İslam Arkeolojisi (Turkish - Islamic Archaeology)

Prof. Dr. Bozkurt ERSOY

Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ

Prof. Dr. Kenan BİLİCİ

Dr. Olcay AYDEMİR

Doç. Dr. Harun ÜRER

Dr. Öğr. Üyesi Dr. Rüstem BOZER

Ortaçağ Arkeolojisi (Medieval Archaeology)

Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ Doç. Dr. Lale DOĞER
Prof. Dr. Ayşe AYDIN Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP
Prof. Dr. Osman ERAVŞAR Doç. Dr. Emel Emine DÖNMEZ
Doç. Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ Dr. Öğr. Üyesi Dr. Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU

Sualtı Arkeolojisi (Underwater Archaeology)

Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÖNİZ

Eskiçağ Tarihi (Ancient History)

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR Doç. Dr. Bülent ÖZTÜRK
Prof. Dr. Turgut YİĞİT Dr. Öğr. Üyesi Salih KAYMAKÇI
Prof. Dr. Turhan KAÇAR Dr. Öğr. Üyesi Özlem SİR GAVAZ
Prof. Dr. Mustafa ADAK

Hititoloji (Hittitology)

Prof. Dr. Aygül SÜEL
Doç. Dr. Hasan PEKER

Mısırbilim (Egyptology)

Doç. Dr. Hasan PEKER

Arkeojeofizik (Archaeogeophysics)

Prof. Dr. Selma KADIOĞLU Dr. Öğr. Üyesi Fethi Ahmet YÜKSEL

Arkeojeoloji (Archaeogeology)

Prof. Dr. Yusuf Kağan KADIOĞLU

Arkeometalurji (Archaeometallurgy)

Prof. Dr. Ünsal YALÇIN

Arkeozooloji (Archaeozoology)

Prof. Dr. Vedat ONAR Doç. Dr. Levent ATICI

Arkeobotanik (Archaeobotanic)

Doç. Dr. Evangelia PIŞKİN

Antropoloji (Anthropology)

Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL Doç. Dr. Ömür Dilek ERDAL
Prof. Dr. Ayla Sevim EROL

Sosyoloji (Sociology)

Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN

**Kültürel Mirasın Korunması / Koruma Amaçlı Planlama
(Protection of Cultural Heritage / Protection Planning Policies and Approaches)**

Doç. Dr. Kübra CİHANGİR ÇAMUR

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

EDİTÖRÜN NOTU	8
Kalkolitik Gülpınar Taş Ağırlıklarının İşlevine Yönelik Öneriler..... <i>Some Suggestions on the Function of the Stone Weights from Chalcolithic Gülpınar</i> Abdolvahap Onur BAMYACI	11
Nahçıvan'ın Kalkolitik Çağ Kültürü (Azerbaycan)..... <i>Chalcolithic Age Culture of Nakhchivan (Azerbaijan)</i> Zeynep KULİYEVA - Veli BAHŞELİYEV	29
Suluca Karahöyük: A Commercial Context in Central Cappadocia in Light of Depas Amphikypellon Findings and A Foot-Shaped Stamp Seal <i>Suluca Karahöyük: Depas Amphikypellon ve Ayak Biçimli Damga Mühür Buluntuları Işığında Merkezi Kapadokya'da Ticari Konteks</i> Atıla TÜRKER	53
A Mycenaean Pottery Sherd from Liman Tepe with a Warrior on Chariot and its Significance in Aegean Archaeology <i>Liman Tepe Arabalı Savaşçı Tasvirli Miken Kap Parçasının Ege Arkeolojisindeki Yeri</i> Ayşegül AYKURT	67
Kızılırmak Havzası Demir Çağı Boya Bezekli Çanak-Çömlek Geleneğinin Kökeni Üzerine Düşünceler <i>The Idea About Origin of Iron Age Painted Pottery Tradition in Halys Basin</i> Şevket DÖNMEZ - Fidane ABAZOĞLU	81
Animal Remains Excavated at Jafar Abad and Tu Ali Sofla Kurgans, Northwest Iran (2010 and 2013 Seasons)..... <i>Jafar Abad ve Tu Ali Sofla Kurgan Kazılarında Ele Geçen Hayvan Kemik Kalıntıları, Kuzeybatı İran (2010 ve 2013 Sezonu)</i> Farshid İRAVANI GHADİM - Saba BEİKZADEH	101
Filoloji ve Arkeoloji Arasında Etnik Bir Kavram Olarak Hint-Avrupa Olgusu..... <i>An Ethnic Concept between Archaeology and Philology: Indo-European</i> Belgin AKSOY	121
Euromos Güney Nekropolis'te Ortaya Çıkarılan Geometrik ve Arkaik Dönem Mezarları <i>The Geometric and Archaic Period Tombs Uncovered in the South Necropolis at Euromos</i> Abuzer KIZIL - Taylan DOĞAN	137

Yeni Değerlendirmeler Işığında Menderes Magnesiası Kuruluş Mitosu (Ktisis) ve Leukippos (Ktistes) Heykeli.....	157
<i>The Foundation Myth (KTISIS) of Magnesia on the Meander and A Statue of Leukippos (KTISTES) in the Light of the New Researches</i> Görkem KÖKDEMİR	
Amorium Kazılarında Bulunan Bir Grup Okucu.....	179
<i>A Group of Arrowhead Found in Amorium Excavation</i> Alptekin YAVAŞ - Zeliha DEMİREL GÖKALP - Ümit GÜDER - Mehmet KURT	
Exploring Symbolic Animal Motifs of Egyptian Fatimid Lusterware Pottery and Pottery Products of the Middle Ages in Iran.....	211
<i>Mısır Fatımiler Dönemi'nde Hayvan Motifli Lüster Kapları ve İran Orta Çağı Çömlekçilik Ürünleri Ürezine Bir Araştırma</i> Najmeh NOURİ - Sayed HASHEM HOSSEYİNİ	
An Attempt of Community Archaeology in İvriz Village: The Role of Archaeological Heritage, During the Process of Rural Regeneration and Heritage Conservation.....	227
<i>İvriz Köyü'nde Toplum Arkeolojisi İçin Bir Girişim: Kırsal Kalkınma ve Miras Koruma Sürecinde Arkeolojik Mirasın Rolü</i> Çiğdem MANER - Aliye MENTEŞ	

EDİTÖRÜN NOTU

2011 yılına değin “Arts and Humanities Citation Index” (AHCI) tarafından taranan TÜBA-AR, 2011’den 2014’e kadar yayın hayatına zorunlu bir ara vermek durumunda kalmıştı. 2014’den itibaren yeniden yayınlanmaya başlasa da üç yıllık duraksama sonucunda AHCI da dahil olmak üzere tüm yayın indekslerindeki yerini kaybeden TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi Başkanı Prof.Dr. Ahmet Cevat Acar’ın destek ve teşvikleri, başkanlığımdaki editör grubunun üstün gayretleri ile önemli indeksler tarafından kabul görmeye başlamıştır.

TÜBA-AR’a giderek artmakta olan ilgi, Özel Sayı ile birlikte 2018 yılında toplam üç sayıya ulaşmamızı sağlamıştır. 23. Sayımızı hızlı ve nitelikli bir şekilde yayınlamamızda büyük emeği olan TÜBA Başkanı Prof.Dr. Ahmet Cevat Acar’a, Editör, Yayın ve Danışma kurullarındaki değerli hocalarım ile meslektaşlarıma teşekkürlerimi sunuyorum. 23. Sayının teknik ve bürokratik işlerini başarı ile tamamlayan Asiye Komut, Fatih Akın Özdemir ve Cansu Toprak’a çok teşekkür ederim. Bu sayımızı kısa bir süre önce kaybettiğimiz, Onur Kurulu Üyemiz Anadolu ve Önasya Arkeolojisi’nin seçkin bilim insanı Prof.Dr. Harald Hauptmann’a ithaf ediyoruz. İstanbul’daki Alman Arkeoloji Enstitüsü eski müdürü olan Prof.Dr. Harald Hauptmann, 1968 ve 2003 yılları arasında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Erken Neolitik’ten Klasik Çağlar’a kadar uzanan dönemleri kapsayan pek çok arkeolojik kazı gerçekleştirmiştir. 1966-1967 yıllarında Boğazköy, 1968-1974 arasında Norşuntepe, 1979-1987 arası Lidar Höyük, 1981-1982’de Titriş Höyük, 1987-1991 arasında Nevalı Çori ve 1995 yılından 2003’e değin de Göbekli Tepe kazılarının başkanlığını yapmıştır. Kendisini saygıyla anıyoruz.

Arkeolojik kazıların sonsuza kadar devam etmesi dileği ile.

Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ
TÜBA-AR Yayın Kurulu Başkanı

EDITOR'S NOTE

TÜBA-AR which had a place in “Arts and Humanities Citation Index” (AHCI) until 2011, had to have a forced break to its publication life from 2011 to 2014. Even though its publication restarted in 2014, with this three years interval TÜBA-AR lost its place in publication indices including AHCI. With the support and encouragements of Prof.Dr. Ahmet Cevat Acar, Chairman of Turkish Academy of Sciences, and the remarkable efforts of the editorial board under my chief editorship, TÜBA-AR found acceptance with many important academic indices.

The growing interest in TÜBA-AR enabled us to reach the total of third issues in 2018 including a Special Issue. We would like to thank Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar, Chairman of TÜBA whom enabled us to publish our 23th Issue expeditiously and with quality and also to my fellow scholars and colleagues in the Editorial, Publication and Advisory Boards. I would also like to thank Asiye Komut, Fatih Akın Özdemir, and Cansu Toprak who concluded the technical and bureaucratic work of the 23rd Issue successfully. We would like to dedicate this issue to our Honorary Board Member and the distinguished scholar of Anatolian and Near Eastern Archaeology, Prof. Dr. Harald Hauptmann whom we have recently lost. Prof.Dr. Harald Hauptmann, who was the late chairman of the German Archaeology Institute in İstanbul, had implemented many archaeological excavation projects in Eastern and South Eastern Anatolia ranging in periods encompassing Early Neolithics to Classical Period between the years of 1968 to 2003. He had ran the excavations of Boğazköy between 1966 and 1967, Norşuntepe between 1968 and 1974, Lidar Höyük between 1979 and 1987, Titriş Höyük between 1981 and 1982, Nevali Çori between 1987 and 1991 and Göbeklitepe from 1995 to 2003. We remember him with respect.

With the hope of archaeological excavations to last forever.

Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ
TÜBA-AR Chairman of the Editorial Board

KALKOLİTİK GÜLPINAR TAŞ AĞIRLIKLARININ İŞLEVİNE YÖNELİK ÖNERİLER

SOME SUGGESTIONS ON THE FUNCTION OF THE STONE WEIGHTS FROM CHALCOLITHIC GÜLPINAR

Makale Bilgisi

Başvuru: 14 Eylül 2017
Hakem Değerlendirmesi: 1 Mart 2018
Kabul: 21 Aralık 2018
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.23.001

Article Info

Received: September 14, 2017
Peer Review: March 1, 2018
Accepted: December 21, 2018
DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.23.001

Abdulvahap Onur BAMYACI *

Anahtar Kelimeler: Yivli Taş Ağırlık, Batırak Taşı, Kuzeydoğu Ege, Kalkolitik Gülpınar

Keywords: Grooved Stone Weight, Sinkers Stone, Northeast Aegean, Chalcolithic Gülpınar

ÖZET

Antik Troas bölgesinin önemli bir kutsal alanı olan Smintheion bünyesinde yapılan arkeolojik kazılar sırasında ortaya çıkan Erken Kalkolitik 2 (Gülpınar II) ve Orta Kalkolitik Dönem (Gülpınar III) yerleşimleri Batı Anadolu sürtme taş tipolojisi hakkında önemli yeni veriler sunmaktadır. Her iki Kalkolitik kültür katmanında gün ışığına çıkarılan sürtme taş alet ve objelerin tipolojik değerlendirilmesi sonucunda ilk kez Kuzeybatı Anadolu bölgesinin sürtme taş alet repertuarında daha önce pek bilinmeyen ve Anadolu arkeolojisinde ünik sayılabilecek bazı yeni alet ve obje tiplerinin varlığı dikkat çekmiştir. Bu çalışmada ele alınan Gülpınar buluntusu yivli ve çentikli taş ağırlıkların işlevleri konusunda özellikle Kuzey Amerika ve Okyanusya kültürlerine ait etnografik verileri değerli bakış açıları sunmaktadır. Genellikle tezgâh ağırlığı olarak tanımlanan ve kullanım fonksiyonları tartışmalı olan bu tip objelerin etnografik analogi yaklaşımı ile kullanım fonksiyonlarının prehistorik olta ve ağ balıkçılığında batırak taşları olarak kullanıldığı ileri sürülebilir. Balıkçılık aktiviteleri ile ilgili arkeolojik direk veriler oldukça az olmasına rağmen Kalkolitik Gülpınar taş ağırlıkların bir kısmının in situ bir şekilde deniz kabuğu yığınları ile depolanmış olarak bulunmuş olması taş ağırlıkların ağ batırak taşları olarak kullanımı görüşünü desteklemektedir. Etnografik analogi yanı sıra Yakın Doğu, Ege ve Batı Anadolu'dan çeşitli buluntu yerlerindeki benzer örneklerle karşılaştırılan batırak taşlarının Anadolu sürtme taş repertuarına dâhil edilerek ilk defa tipolojik olarak sınıflandırılması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma ile tanıtılan batırak taşları gibi yeni buluntu tipleri ve formların prehistorik insanların avlanma geleneklerinde kullandıkları objelerin işlevlerine yönelik katkı sunması amaçlanmıştır.

* Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 17100 Çanakkale – Türkiye.
E-mail: aobamyaci@comu.edu.tr.

ABSTRACT

The Early Chalcolithic 2 (Gülpınar II) and Middle Chalcolithic period (Gülpınar III) settlements identified at Smintheion (Sanctuary of Apollo Smintheus) in the southwestern corner of the modern Biga Peninsula (ancient Troad) in north-western Anatolia have revealed new evidence regarding ground stone tool typology. Evaluation of the ground stone tool assemblages from these two consecutive Chalcolithic phases at Gülpınar have resulted in identification of a unique class of tools that could be considered as stone weights or net sinkers. Such tools were previously unknown in the archaeological record of northwestern Anatolia. This assemblage of ground stone tools is examined here via ethnographic analogy based on parallels with North America and Oceania, where they were mainly classified as sinkers for fishing lines and nets. The function of these tools is controversial because they have often been identified as loom weights or miscellaneous objects in studies of western Anatolian archaeology because direct evidence for fishing gear is relatively scarce. For the first time, these Chalcolithic Gülpınar stone weights, found in situ along with a pile of shells, support the opinion of them being used as net sinkers. Beside ethnographic analogy, other examples reported from various sites in the Near East, Aegean, and Anatolia were also examined in order to explain the function of these ground stone tools. This study also proposes that the sinker stones of Chalcolithic Gülpınar could be added to Anatolian ground stone typology. It is hoped that these tools will contribute to our understanding of long-term conventions in the fishing methods of prehistoric people and in the functional use and variability of these objects.

GİRİŞ

Prehistorik Gülpınar yerleşimi, Türkiye'nin Kuzeybatısında, Biga Yarımadası'nın (Antik Troas) güneybatı kısmında, Gülpınar (Külahlı) köyü sınırları içerisinde yer alan Smintheion (Apollon Smintheus Kutsal Alanı) sınırları içerisinde yer almaktadır (Res. 1). Smintheion arkeolojik literatürde bugüne kadar hep Homeros'un İlyada¹ destanının ana temasını oluşturan Troya savaşlarını konu alan friz ve kabartmalara sahip MÖ 2. yüzyıl Helenistik döneme tarihlenen Apollon Smintheus tapınağı ile karşımıza çıkar². Gülpınar'da prehistorik bir yerleşimin varlığı 1970'li yıllarda ortaya konmuş olmasına rağmen 2004 yılına kadar prehistorik dönem ile ilgili kazı çalışmaları ön planda olmamıştır³. Batı Anadolu prehistoryasında ivme kazanan araştırmalara ek olarak Gülpınar prehistorik kültür katmanlarının bilimsel yaklaşımlarla araştırılması amacıyla INSTAP (Institute for Aegean Prehistory) proje desteğiyle 2004-2014 yılları arasında arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiştir⁴. Prehistorik tabakaların büyük bir çoğunluğu Geç Helenistik, Roma ve Erken Bizans-Orta Bizans dönemlerine ait mimari ve yapı kalıntılarının altında ve tahribata maruz kalmış şekilde ele geçmiştir. Kültür katmanları arasında belirlenebilen en erken tarihli yerleşim Gülpınar I Geç Neolitik döneme tarihlenmiştir. Radyokarbon tarihlemelerine göre ise Gülpınar II evresi (Erken Kalkolitik 2) cal. MÖ 5320-4940 tarihleri arası iskân görmüştür. Yaklaşık olarak MÖ 5600'lerde başlayan ve MÖ 5300 civarında sona eren ve Gülpınar II evresinin öncüsü olarak kabul edilebilecek Erken Kalkolitik 1 evresine ait herhangi bir arkeolojik veriye ulaşılamamıştır. Gülpınar II kültür katmanının düzleştirilerek hemen üzerine kurulduğu anlaşılan ve Orta Kalkolitik döneme atfedilen Gülpınar III yerleşimi ise cal. MÖ 4930-4450 arasında iskân edilmiştir.

Batı Anadolu arkeolojisinde Kalkolitik Dönem ile ilgili bilgiler oldukça kısıtlıdır. Gülpınar II evresi ile birlikte Erken Kalkolitik 2 (MÖ 5300-4900) hakkında önemli veriler elde edilmektedir. Bu kültürün başlangıçta Trakya-Balkan coğrafyasından başlayıp Orta Karadeniz ve Orta Anadolu bölgelerine kadar uzanan bir geniş

coğrafyayı kapsadığı ve kendine özgü bir kültürel oluşum bölgesine sahip olduğu görülmektedir. Gülpınar yerleşiminde alışıla gelmişin aksine höyükleşmenin görülmemesi ve gözlemlenen yatay tabakalaşma, bu kültüre ait izlerin net bir şekilde ortaya konulmasını güçleştirmektedir. Orta Kalkolitik dönem Gülpınar III yerleşmesinin materyal kültür öğeleri özellikle çanak çömlek açısından daha çok Ege dünyası ile iletişim ve etkileşim halinde olduğunu göstermektedir. MÖ 4900'lerde Batı Anadolu Orta Kalkolitik toplumlarının yüzünü Ege dünyasına çevirmeye başladığı, gelişen iletişim ağları ile ticaret ilişkilerin artmaya başladığı ileri sürülebilmektedir. Gülpınar III yerleşmesinin en önemli özelliği Orta Kalkolitik dönem yerleşim yapısı, mimarisi ve arkeolojik materyal kültürü konusunda ilk kez kapsamlı bilgiler sunmakta ve öncülü Erken Kalkolitik 2 evresine ait bağlantıların boyutlarını göstermesi ile ön plana çıkmaktadır.

Bu çalışmada ele alınan Erken Kalkolitik 2 ve Orta Kalkolitik dönem Gülpınar buluntusu taş ağırlıklar ise sürtme taş alet repertuarında pek bilinmeyen özellikle Anadolu arkeolojisinde ünik sayılabilecek örnekler olması ile ön plana çıkmaktadır. Diğer yandan kullanım alanları tartışmalı olan bu objelerin nasıl bir fonksiyona sahip olabilecekleri ve ne tür işlevlerde kullanılmış olabilecekleri benzer buluntuların etnografik analoji yoluyla açıklanması amaçlanmıştır⁵.

KALKOLİTİK GÜLPINAR TAŞ AĞIRLIKLARI

Kalkolitik Gülpınar kazılarında ele geçen taş ağırlıkların kullanım fonksiyonları tartışmalı olup benzer örneklerinin farklı kültürlerde tezgâh ağırlıkları olarak nitelendirildiği görülmektedir. Kalkolitik Gülpınar seramiğinde gözlemlenen teknolojik izler arasında dokuma ve hasır izleri oldukça dikkat çekmektedir. Ele geçen çanak çömleklerin üçte ikisinin kaidelerinin altında hasır izleri dışında yün, iplik ve asma yaprağına ait negatif izlerin sıklıkla görülmesi yerleşimde oldukça gelişmiş bir tekstil üretim teknolojisinin hâkim olduğunu göstermektedir⁶. Yerleşimde dokumacılığın varlığını destekleyen en önemli buluntular pişmiş toprak ve kilden yapılmış ağırşaklar ile çömlek kırığı artıkların ortalarından delinerek ikincil kullanım fonksiyonu kazandırılan disk formlu ağırlıklardır. Ağırşak olarak değerlendirilen bu objeler bikonik, konik, yarım küre biçimli, halka biçimli, yarı oval ve basık yarım küre biçiminde farklı örnekler ile temsil edilmektedir⁷.

¹ Homer *II*. I. 37, 390, 431.

² Özgünel 2001; Özgünel 2003; Özgünel 2013.

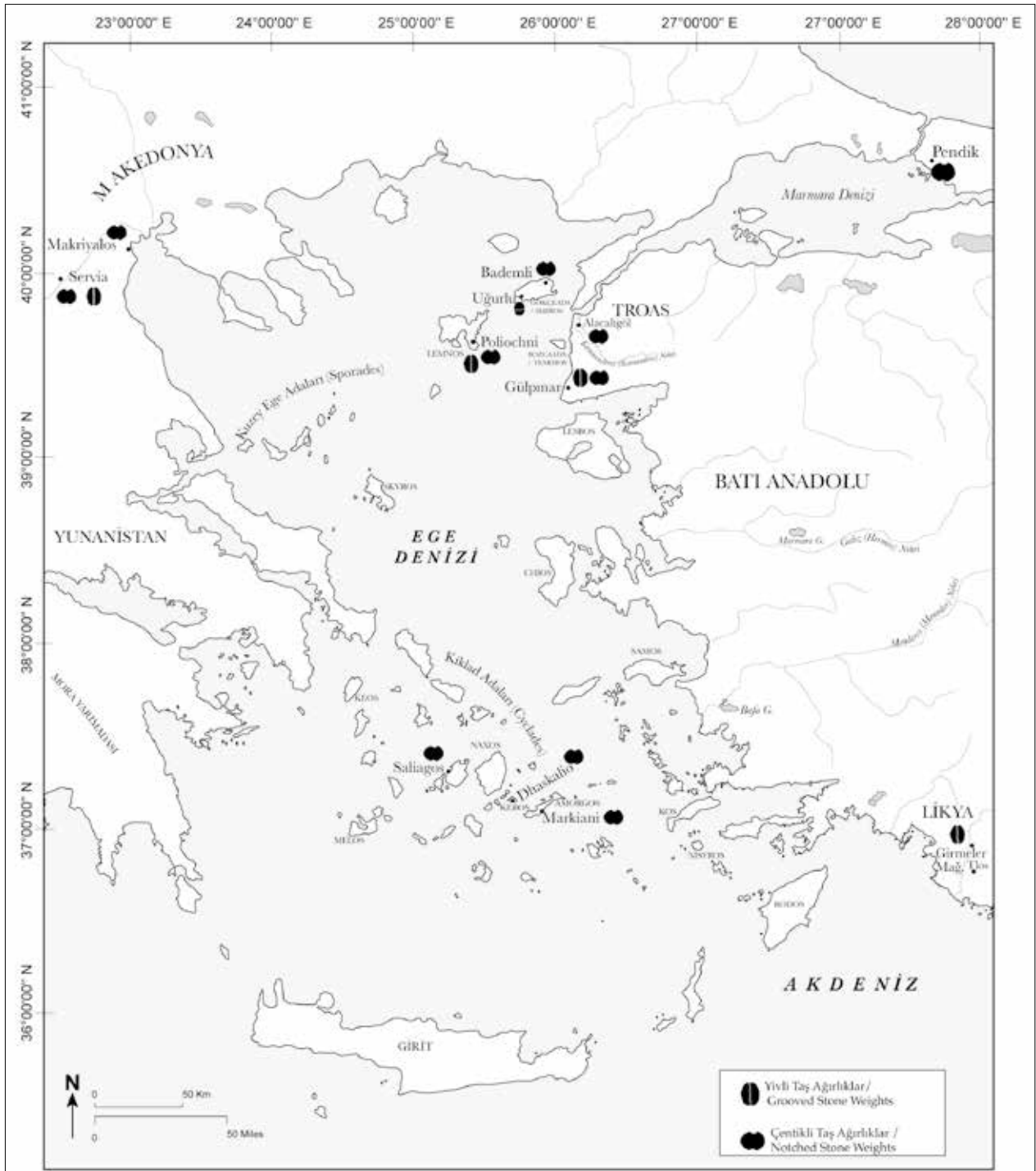
³ Seeher 1987:533. Prehistorik döneme ait olduğu düşünülen veriler ilk kez 1970'li yılların başında Çanakkale Arkeoloji Müzesi'nin tapınak kalıntılarının yaklaşık olarak 200 metre kuzeybatısında gerçekleştirdiği sondaj kazıları ile ortaya konmuştur. 1982 yılında ise bu kültürün varlığını ortaya koymayı amaçlayan deneme kazıları neticesinde ana kaya üzerinde saptanan arkeolojik kültür tabakasında prehistorik döneme atfedilen seramik parçaları, taş alet ve objeler gibi küçük buluntuların ele geçmesi ve bu buluntuların değerlendirilmesi sonucunda en yakın benzer örneklerinin Kumtepe Ia ve Beşik-Sivritepe (Beşika Tepe) prehistorik yerleşimlerinde bulunması, Troas bölgesinde yeni bir prehistorik yerleşimin keşfi olarak kabul edilmiştir.

⁴ Takaoğlu 2006; Takaoğlu/Özdemir 2013; Takaoğlu 2015.

⁵ Kalkolitik Gülpınar taş ağırlıklarının çalışılması için gerekli izin ve kolaylıkları sağlayan Prof. Dr. Çoşkun ÖZGÜNEL'e ve Prof. Dr. Turan TAKAOĞLU'na içten teşekkürlerimi sunarım.

⁶ Özdemir 2012; Özdemir 2013: 67.

⁷ Özdemir 2013:114.



Resim 1: Taş Ağırıklarının Kuzeydoğu Ege ve Batı Anadolu Dağılım Haritası (Çizim: Onur Bamyacı) / *Distribution Map of Stone Weights at Northeast Aegean and Western Anatolia (Drawing: Onur Bamyacı).*

Bu çalışmada ele alınan taş ağırlıklar, ham madde ve üretim teknolojisi açısından Gulpınar ağırşaklarından ayrılmaktadır. Gulpınar kazıları ile bu objelerin insitu bir şekilde deniz kabuğu yığınları ile depolanmış olarak bulunmuş olması balık ağı ağırlıkları / batırak taşları olarak kullanıldıklarını düşündürmektedir⁸. Gulpınar

sürtme taş endüstrisi tipolojisinde⁹ ağırlıklar sınıfına dahil edilen bu objeler Erken Kalkolitik 2 ve Orta Kalkolitik evrelerde ele geçmiştir.

Taş ağırlıklar ile ilgili ilk tanımlama ve sınıflandırma çalışmaları Kuzey Amerika yerlilerine ait etnografik

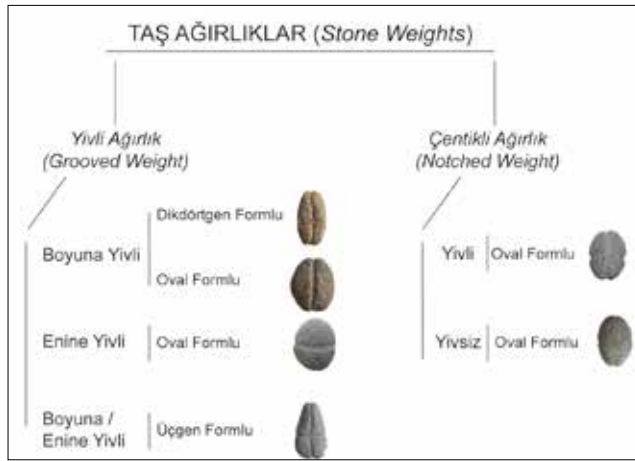
⁸ Ağ ile yapılan balık avcılığı ile ilgili ilişkilendirilen bu objeler “sinker stones, net weights” olarak adlandırılmış olup az sayıda Türkçe yayında balık ağı ağırlığı olarak kullanılmıştır. Bu

çalışmada bu tip objelerin Türkçe karşılığı olarak batırak taşları terimi önerilmektedir.

⁹ Bamyacı 2017: 257.

buluntular üzerine yapılmıştır¹⁰. Yapılan en kapsamlı tipolojik sınıflandırma çalışması ise Levant arkeolojisinde Carmel'de MS 1-3 yüzyıla tarihlenen bir gemi batığından gelen ağırlıklar üzerine yapılmıştır. Bu sınıflandırmada taş ağırlıklar yivli ve çentikli olmak üzere iki farklı grup altında toplam on altı tipe ayrılmıştır¹¹.

Kalkolitik Gülpınar taş ağırlıkları ise yivli, çentikli ve delikli tipler olmak üzere tipolojik olarak üç farklı gruba ayrılmaktadır. Yivli ağırlıklar kendi içerisinde boyuna, enine ve boyuna/enine yivli olarak ayrılmaktadır. Yivli ağırlıklarda görülen tipler dikdörtgen, oval ve üçgen formlar ile sınırlı kalmaktadır. Çentikli ağırlıklar ise yivli ve yivsiz olmak üzere iki farklı tipe ayrılmaktadır (Res.2).



Resim 2: Kalkolitik Gülpınar Taş Ağırlıklarının Tipolojik Sınıflandırması / *Typological Classification of the Stone Weights at Chalcolithic Gülpınar.*

Yivli Taş Ağırlıklar

Bu tip ağırlıklar bağlı bulunduğu nesneyi aşağı yönlü kuvvetle düz bir doğrultuda tutmak, sabitlemek, germek veya batırmak için gerekli olan ağırlığı sağlayan taş objelerdir. Bu tiplerin en karakteristik özelliği taşın merkezinden boydan boya geçen bir yiv olup fonksiyonları taşın gövdesine sarılan ip, sicim gibi nesnelerin kaymaması, sabitlenmesi ya da bağlanması için gerekli olan engel, iz, kılavuz fonksiyonu görmesidir.

Yivli ağırlıklar toplam 14 adet buluntudan oluşmaktadır. Buluntuların tamamına yakını tam korunmuş olup sadece bir örnek kırık bir parçadan oluşmaktadır. Bu tiplerde karakteristik olarak boyuna ekseninde yiv dışında enine ekseninde yivli, boyuna ve enine ekseninde yivli örnekler olmak üzere üç alt tip görülmektedir. Yivli ağırlıkların

dikey ekseninde önden görünüm morfolojisinde yiv yönüne bakılmaksızın üç ana form görülmekte olup bunlar; Dikdörtgen Formlu, Üçgen Formlu ve Oval Formlu olarak sınıflandırılmıştır. Oval formlu örnekler 9 adet (%60) ile en sık görülen form biçimi olup dörtgen formlu örnekler 5 adet, üçgen form ise sadece 1 örnek ile temsil edilmektedir.

Yivli ağırlıkların uzunluk değerleri 8,1-13 cm. (ort.= 10, s.s.= $\Sigma 1,7$), genişlik değerleri 5,7-10 cm. (ort.= 6,9 s.s.= $\Sigma 1$), kalınlık değerleri 2-4,5 cm. arasındadır (ort.= 3,4, s.s.= $\Sigma 0,6$). Ağırlıklar ise 545-226 gr. arasında değişmekte olup ortalama ağırlık değeri 369 gr.'dır. Yivli ağırlıkların en karakteristik özelliği olan yivlerin genişliği çeşitlilik göstermekte olup 0,1-1,5 cm arasında değişmektedir. Yiv derinlikleri ise sığ olup 0,1-0,3 cm. arasındadır (Tab.1).

Yivli ağırlıkların genel morfolojik özelliklerine bakıldığında çoğunlukla görülen tipler 10-13 cm. arasında uzunlukta ince uzatılmış dikdörtgen formlu yassı örneklerden oluşmaktadır (Res. 3/1-5). Ön (A) ve arka (B) iki uzun yüze sahip olan taşların gövde merkezini dikey ekseninde çevreleyen yiv hafif dalgalı düz bir çizgide devam ederek uzak uçların merkezinde sığ V biçimli oyuntu ile sonlanarak diğer yüze geçmektedir. Önden görünüm kesitlerinde bu oyuntular alt ve üst yüzlerin merkezinde içbükey çukurluk/çentik olarak görülmektedir. Enine kesitleri yuvarlatılmış kenarlara sahip yassı oval (Res. 3/1, 3, 5), dörtgen (Res. 3/2) ve düzensiz dışbükey (Res. 3/4) formudur. Üçgen formlu yivli ağırlık sadece bir örnek ile temsil edilmekte olup önden görünüm morfolojisi yuvarlatılmış kenarlara sahip, şişkin gövdeli, konik üçgen formudur. Buluntunun en dikkat çekici özelliği dörtgen ve oval formlu örneklerin aksine dikey ve yatay ekseninde merkezde birbirini kesen (+) görünümlü bir yive sahip olmasıdır (Res. 3/6).

Oval formlu yivli ağırlıkların (Res. 3/7-8 ve Res. 4/9-12) önden görünüm morfolojileri dörtgen formlu örneklerle göre basık ve şişkin dışbükey formlu olup, yuvarlatılmış kenarlara sahip ince, yassı yapılıdır. Ortalama boyları 8-12 cm. arasında değişen bu örnekler karakteristik olarak kahve çekirdeğini (*coffee bean shaped*)¹² andıran görünümleri ile ön plana çıkmaktadır. 13 numaralı buluntu ise sadece yatay ekseninde bir yivle çevrelenen basık, şişkin yapısıyla ayrılmaktadır. Diğer yandan 14 numaralı buluntu dikey ekseninde yive sahip olup yatay ekseninde yive sahip olmamasına rağmen yatay karşılıklı kenarlarda çentik ve oyuntulara sahip olup, bu formu ile hem yivli hem çentikli bir tip oluşturmaktadır (Res. 4/13, 14).

¹⁰ Ting 1966:9; Elsassner 1958:32; Tuohy 1968:211.

¹¹ Galili 2002: 182.

¹² Emory/Bonk/Sinoto 1959:28-29. Polinezya ve Hawaii adalarında gerçekleştirilen çalışmalarda bu objelerin görünümleri merkezden geçen yiv nedeni ile kahve çekirdeğine benzetilerek bu şekilde adlandırılmıştır.

N.	Tip	Form	H.Mad.	D.	U.	G.	K.	A	YG	YD	ÇD
1	Yivli	Dikdörtgen	granit	t.	13,6	6,6	2,1	-	1,1	0,2	-
2	Yivli	Dikdörtgen	çaytaşı	t.	12,2	5,7	3,8	515,0	0,6	0,3	-
3	Yivli	Dikdörtgen	bazalt	t.	12,2	6,2	3,7	354,2	0,5	0,3	-
4	Yivli	Dikdörtgen	andezit	t.	10,1	6,5	4,5	391,7	0,6	0,1	-
5	Yivli	Dikdörtgen	kumtaşı	k.	9,5	6,3	3,1	326,4	0,5	0,1	-
6	Yivli	Üçgen	andezit	t.	12,4	7,0	4,2	410,7	0,9	0,3	-
7	Yivli	Oval	andezit	t.	12,4	10,0	3,7	545,2	1,0	0,3	-
8	Yivli	Oval	andezit	t.	11,1	7,4	3,9	453,1	0,5	0,2	-
9	Yivli	Oval	andezit	t.	9,8	7,5	3,3	345,9	1,5	0,2	-
10	Yivli	Oval	andezit	t.	9,9	6,5	3,6	278,0	1,0	0,2	-
11	Yivli	Oval	çaytaşı	t.	10,3	8,4	3,1	248,0	1,2	0,2	-
12	Yivli	Oval	çaytaşı	t.	8,5	6,8	3,4	260,0	0,9	0,2	-
13	Yivli	Oval	andezit	t.	8,1	6,5	2,8	226,4	0,1	0,1	-
14	Yivli	Oval	andezit	k.	8,6	6,4	3,1	248,4	0,1	0,1	-
15	Çentikli	Oval	andezit	t.	10,8	6,2	1,4	168,9	-	-	0,1
16	Çentikli	Oval	kumtaşı	t.	8,3	5,6	2,3	148,3	-	-	0,1

Anahtar: N: Katalog no, H.Mad.: Hammadde cinsi, D: Korunma durumu (t.:tam, k.:kırık), U.: Uzunluk (cm.), G.: Genişlik (cm.), K.: Kalınlık (cm.), A.: Ağırlık (gr.), YD.:Yiv genişliği, YD.:Yiv derinliği, ÇD.: Çentik derinliği

Tablo 1: Kalkolitik Gülpınar Taş Ağırlıklarının Özet Verileri / Summary of the Stone Weights at Chalcolithic Gülpınar.

Kalkolitik Gülpınar yerleşimin oturduğu jeolojik alanın volkanik kökenli ham madde yataklarından oluşması sürtme taş endüstrisinin ham madde seçiminde belirleyici olduğundan taş ağırlıkların çoğunluğu yerel andezit ve bazalt taşından üretilmişlerdir.

Yivli ağırlıkların çoğunluğu tam korunmuş olup gövde yüzeyleri sürtme, vurma, ezme gibi kullanım izleri sergilememektedir. Yüzey dokularının bozulmuş olması akıntı ya da su aşınımına maruz kalmaları ile ilişkilendirilmektedir. Üretim teknolojisine ait izler gövde ve yiv oluklarının açılması için yapılan yoğun gagalama izleri olup yiv içlerinde yoğunlaşmakta ve aşınım görmemiş az sayıda örnek ile sınırlı kalmaktadır.

Çentikli Taş Ağırlıklar

Çentikli ağırlıkların en karakteristik özelliği gövde yatay ve dikey ekseninde karşılıklı kenarlarda çentik, oyuntu yer almasıdır. Oval formulu, küçük boyutlu olup fonksiyonel amaçlar için belirli formlara göre stratejik olarak biçimlendirilmiş örneklerden oluşmaktadır. Çentikli ağırlıklar sınıfına dahil olan buluntular yivsiz olarak 2 adet (15-16) örnek ile temsil edilmektedir (Tab. 1).

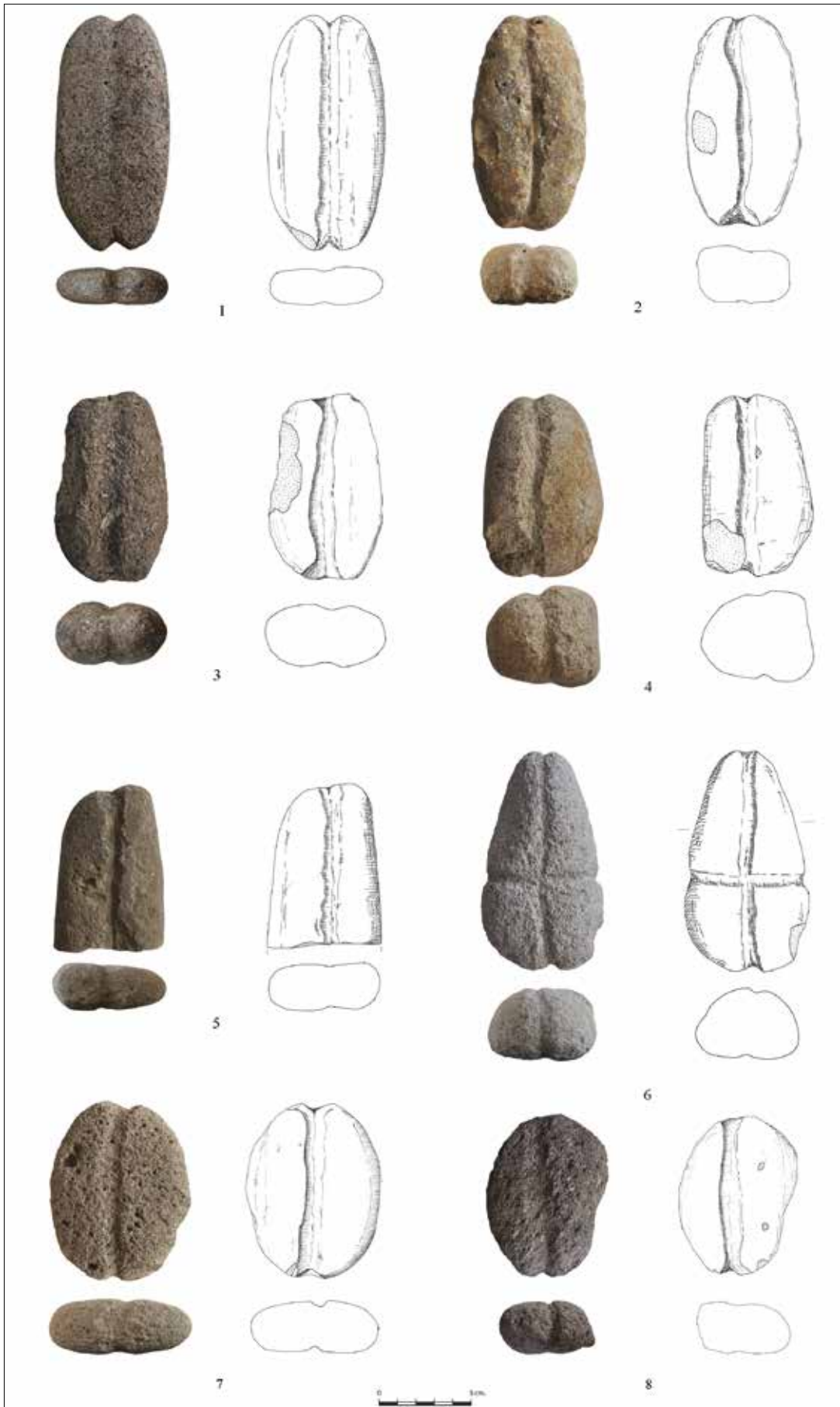
Çentikli ağırlıkların önden görünüm morfolojisi oval formulu olup buluntular tam korunmuş olarak ele geçmiştir (Res. 4). Uzunluk değerleri 8-10 cm., genişlik değerleri 5-6 cm., kalınlık değerleri 1-2 cm. arasında değişmekte, ağırlıkları ise ortalama 150 gr.'dır. Çentiklerin genişliği ise 0,1 cm.'dir. Ham madde seçiminde volkanik kökenli andezit ve kumtaşı tercih edilmiştir.

Çentikli ağırlıkların önden görünümü yatay ekseninde şişkin gövdeli, dikey ekseninde uçlara doğru incelen oval formulu olup, ince ve yassı yapıdadır. Ön (A) ve arka (B) olmak üzere iki yüze sahip olan taşların yatay ve dikey ekseninde karşılıklı uçlarında sığ oyuntu şeklinde çentik yer almaktadır. Çentikleri yatay ekseninde karşılıklı olan örnek (16) dışında hem yatay hem dikey ekseninde dört uca çentik (15) görülmektedir (Res. 4/15- 16). Çentiklerin kullanım fonksiyonu ağ, ip sabitlemeye yönelik bir modifikasyon olarak değerlendirilmektedir.

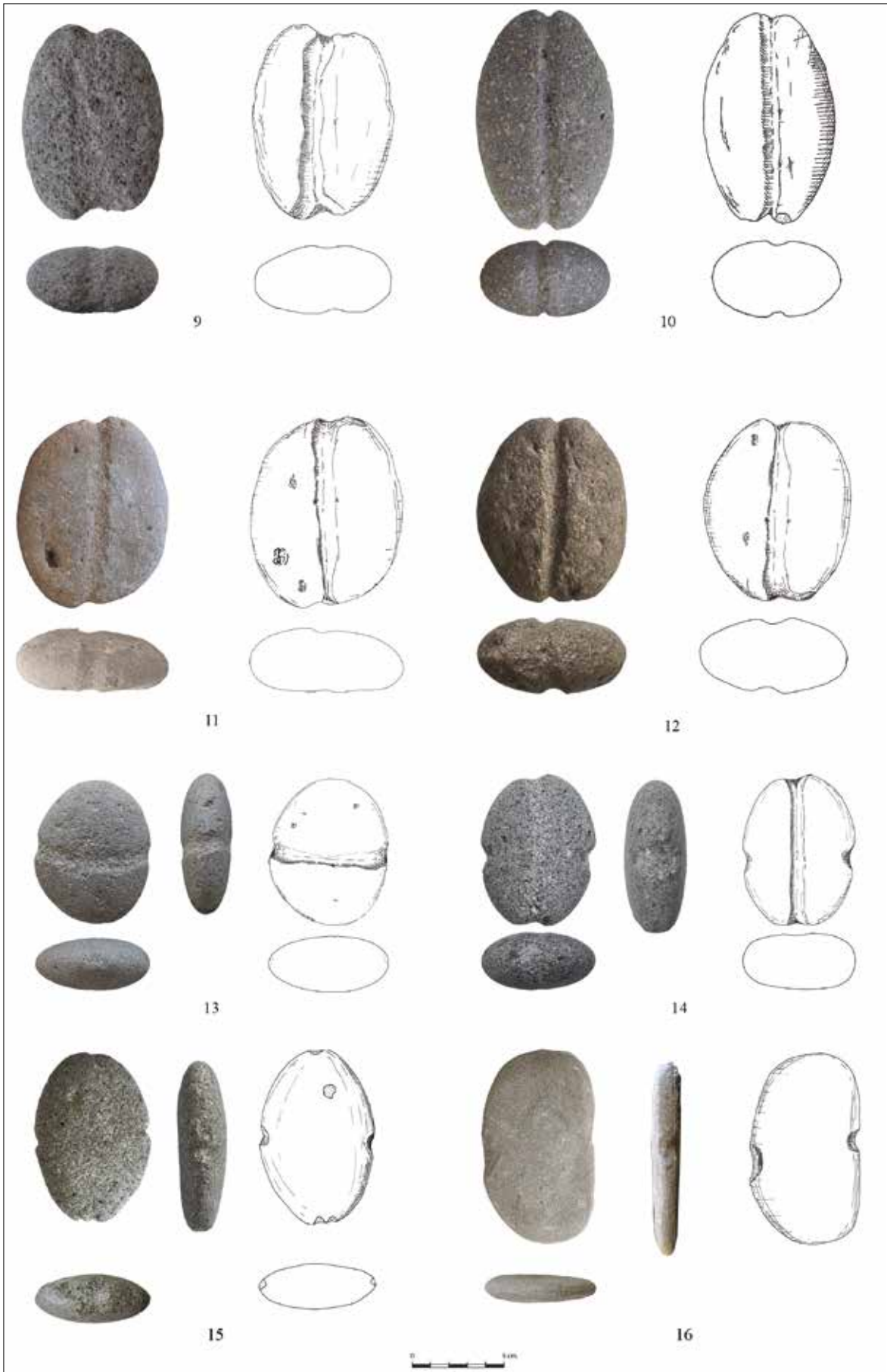
TAŞ AĞIRLIKLARIN İŞLEVLENDİRİLMESİ VE ETNOGRAFİK ANALOJİ

Ege ve Anadolu arkeolojisinde bu çalışmada ele alınan taş ağırlıkların arkeolojik kontekstlerde çok az sayıda ele geçmesi nedeniyle geri planda kalan, dikkat çekmeyen

KALKOLİTİK GÜLPINAR TAŞ AĞIRLIKLARININ İŞLEVİNE YÖNELİK ÖNERİLER



Resim 3: Kalkolitik Gülpınar Yivli Ağırlıkları (1-8) (Foto: Onur Bamyacı, Çizim: Çilem Yavşan) / Grooved Weights (1-8) at Chalcolithic Gülpınar (Photo: Onur Bamyacı, Drawing: Çilem Yavşan).



Resim 4: Kalkolitik Gülpınar Yivli Ağırlıklar (9-14), Çentikli Ağırlıklar (15-16) (Foto: Onur Bamyacı, Çizim: Çilem Yavşan) / Grooved Weights (9-14), Notched Weights (15-16) at Chalcolithic Gülpınar (Photo: Onur Bamyacı, Drawing: Çilem Yavşan).

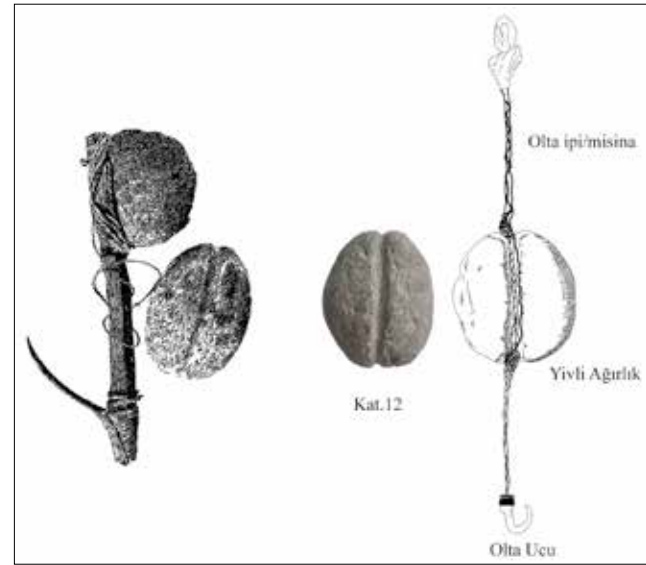
buluntular oldukları görülmektedir. Bu objeler ile ilgili veriler katalog girişleri ve kısa bilgiler ile sınırlı kalmakta, kullanım fonksiyonları ile ilgili somut veriler ortaya konamamaktadır. Bu tip objelerin sıklıkla tekstil üretiminde kullanılan tezgâh ağırlıkları olarak nitelendirildikleri görülse de balık ağı ağırlıkları olarak kullanımları da ileri sürülmektedir.

Bu bağlamda etnografik analogi bu tür objelerin ne tür işlevlere yönelik olduğunu anlama konusunda birçok ipucu sağlamaktadır. Diğer yandan Kalkolitik Gülpınar örneklerinin deniz kabuğu yığınları ile birlikte *in situ* olarak bulunması fonksiyonel değerlendirmelere olanak sağlamaktadır. Özellikle Kuzey Amerika, Okyanusya, Polinezya ve Yeni Zelanda yerlilerine ait zengin etnografik ve arkeolojik paraleller bu tip objelerin fonksiyonel kullanımları ile ilgili önemli veriler sunmaktadır. Bu karşılaştırmada Anadolu temelli örneklerin direk analogi yerine uzak ve farklı coğrafya kültürleri ile benzerlikler kurmanın sıkıntılı sonuçlar doğurabileceği¹³, yapılan analogilerin test edilebilir olması gerekliliği ve sadece açıklayıcı modeller oluşturulmasında kullanılması gerekliliği¹⁴ göz ardı edilmemelidir.

Kalkolitik Gülpınar taş ağırlıklarının fonksiyonel analizinde morfolojik yaklaşımdan yararlanılmıştır. Bu yaklaşımda aletlerin kullanım fonksiyonları ve kullanım biçimlerinin açıklanmasında morfolojik biçimleri, tipleri ve kısmi izlerin dağılımından yararlanılmakta olup en büyük yardımcısı ise etnoarkeolojik çalışmalarla kurulan analogi olarak adlandırılan benzerlik kurma ilkesi esas alınmıştır¹⁵. Bu yaklaşımda etnografik verilerin analogi yoluyla arkeolojik amaçlar için geçmiş toplumları anlamak adına belli hipotezler ortaya atmaya yardımcı olduğu birçok çalışmada görülmektedir¹⁶.

Arkeolojik veriler ve Mısır duvar resimleri gibi görsel referanslar dışında bu tip taş ağırlıkların kullanım fonksiyonları ile ilgili birçok etnografik veri bulunmaktadır. Özellikle bu tip ağırlıkların balık avlamada yaygın bir şekilde kullanıldığı Pasifik adalarında Samoa¹⁷, Mariana¹⁸, Malinezya, Yeni Zelanda Maori¹⁹, Hawai²⁰ gibi Okyanusya kültürlerine ait etnografik örneklerde sıklıkla görülmektedir.

Hawai kültürüne ait etnografik örneklerde, özellikle ilkel olta takımlarında olta ucuna sahip ahşap çubukların batırılması amacıyla bir iple bağlanan yivli batırak taşlarından yararlanıldığı görülmektedir. Mürekkep balığı yakalamak için yapılan av takımlarında kullanılan bu tipteki ağırlıklar, kahve çekirdeği formuna benzemelerinden dolayı “*coffee bean shaped*” olarak adlandırılmış ve literatüre “*Hawaiian squid hook sinker*” olarak girmiştir²¹. Hawai tipi mürekkep balığı takımına ait batırak ağırlığı olarak kullanılan yivli taş örneklerin Kalkolitik Gülpınar örnekleri ile (7-12) tıpatıp benzeşmeleri oldukça dikkat çekicidir²² (Res. 5).



Resim 5: Hawai Tipi Olta Yivli Ağırlığı ve Kalkolitik Gülpınar Yivli Ağırlıklarının Hipotetik Kullanımı / *Hawaiian Type Squid Hook Sinker and Hypothetical Use of Chalcolithic Gülpınar Example (After Beasley 1921: Fig.9,13).*

Diğer yandan bu tip yivli ağırlıkların nehirlerde yapılan balık avlarında ağırlık olarak kullanıldıkları Kuzey Amerika²³ ve Arktik²⁴ bölgede yapılan arkeolojik araştırma ve modern zamanlara ait etnografik kayıtlarda sıklıkla görülmektedir. Kuzey Amerika’da Kuzeybatı Kaliforniya Yurok yerlileri, Doğu Çeroke Kızılderili yerlileri²⁵ ve Arktik Eskimo²⁶ kültürlerine ait etnografik örneklerde genellikle çentikli tipler karşımıza sıklıkla çıkmaktadır²⁷. Kuzey Amerika Kızılderili kültüründe MÖ 3000’lerden 1900’lü yılların başlarına kadar karakteristik olan yivli ağırlıkların yaygın bir biçimde kullanıldığı görülmektedir²⁸. 1920’li yıllarda etnografik

¹³ Fahlander 2004:186.

¹⁴ Binford 1968:268.

¹⁵ Yalman 2005:17.

¹⁶ David/Kramer 2001:311.

¹⁷ Best 1929:24, Fig.5; Hiroa 1930:418; Green 1696.

¹⁸ Spoehr 1957:147, Fig.76.

¹⁹ Best 1929; Rolston 1948:304; Paulin 2007.

²⁰ Brigham 1902; Beasley 1921.

²¹ Brigham 1902:352; Beasley 1921:111.

²² Brigham 1902: Pl.XXXVI-XXXIX.

²³ Tuohy 1968:214.

²⁴ Miles 1963.

²⁵ Altman/Ebrary 2006:38.

²⁶ Sturtevant 1985:85.

²⁷ Miles 1963:12, Fig.1.67, 1963:38, Fig.1.206.

²⁸ Cleland 1982; Webb 1939, 1950.

olarak belgelenen Çeroiki yerlilerinin kullandığı bu tip ağırlıkların ağ batırak taşları olarak kullanımları detaylı olarak belgelenmiştir²⁹. Yivli ağırlıkların bu kültürlerde görülen kullanımı ise fonksiyon değiştirerek olta ağırlığı yerine nehirlerde balık avlama için kullanılan germe ağ ya da serpm ağların suyun içerisinde batmasını sağlamak için batırak taşı olarak kullanımı ile ön plana çıkmakta ve terminolojik adlandırmada genellikle “*net sinker*” olarak tercih edilmektedir. Kuzey Amerika Kızılderili ve Eskimo kültürlerine ait yivli balık ağı ağırlıkları Gülpınar örneklerine benzerlikleri ile ön plana çıkmaktadır³⁰.

Gülpınar yivli taş ağırlıklarından bir kısmının (13) *in situ* bir şekilde deniz kabuğu yığınları ile depolanmış olarak ilk kez bulunmuş olması germe ya da serpm tekniğinde kullanılan ağlar için batırak taşları olarak kullanıldıklarını düşündürmektedir (Res. 6). Diğer yandan bu tip yivli ağırlıkların olta takımlarında kullanımını destekleyecek olta kancaları gibi arkeolojik verilerin bulunmaması, ağ ağırlığı olarak kullanımları ile değerlendirilmektedir. Yivli ağırlıkların deniz kabukları ile birlikte ele geçmesi kesin olarak balık ağı ağırlığı olarak kullanımları ile ilişkilendirilmesine olanak sağlamamaktadır. Ancak deniz ürünleri toplayıcılığı veya avcılığı ile ilişkilendirilmesini mümkün kılmaktadır. Yivli taşların gözenekli dokuya ve hafif özgül ağırlıklara sahip andezit, tuf gibi ham maddelerden seçilmemiş olması, bazalt, çay taşı gibi özgül ağırlığı daha fazla olan ham maddelerden seçilmiş olması bu ihtimali güçlendirmektedir. Gülpınar örneklerinin etrafına sarılan keten sicimlerle yapılan deneysel çalışmada bu taşların ağırlık merkezleri nedeniyle dikey yönde aşağı doğru sarkarak bir çekme gücü yarattığı görülmüştür.



Resim 6: Gülpınar III, Sektör 1, J Yapısı, Oda 19'un Köşesinde Deniz Kabuğu Yığını ile Birlikte *in-situ* Olarak Bulunan Yivli Taş Ağırlık (Gülpınar Kazı Arşivi) / *Grooved Net Sinker Found in-situ with Stock Pile of Shells from Gülpınar III, Sector 1, Building J, Corner of Room 19 (Image Courtesy of Gülpınar Excavation)*.

Etnografik örneklerde yivli ağırlıkların ağ batırak taşları olarak kullanıldığı göz önüne alındığında iki farklı ağ biçiminde kullanımı öngörülmektedir. Birinci biçimde nehir yatağında karşılıklı kıyılarda yer alan ahşap direklere sabitlenen, ahşap yüzdürücü ile ağın yüzerliği sağlanmaktadır. Ağın su içerisinde serbest olduğu ancak batmasına yardımcı olan ağ ağırlıklarının germe tip ağlarda kullanımı etnografik örneklerden bilinmektedir³¹. Ağların efektif bir şekilde avcılıkta kullanılabilmesi için gergin olması gerekmektedir. Ağın gerginliği ve su içerisindeki akıntı, dalgalardan etkilenmemesini ise ağın dip zeminine sabitlenmesini batırak taşlarının ağırlığı sağlamaktadır³². Gülpınar yivli taş ağırlıklarının yerleşime kuş uçuşu 2 km. mesafede olan deniz kıyısında bu tip bir ağ ile kullanılma potansiyeli öngörülmektedir (Res. 7).

Gülpınar taş ağırlıklarının çentikli örnekleri ise kullanım fonksiyonları yivli ağırlıklar ile aynı olup bu tiplerin en karakteristik özelliği gövde yatay ve dikey ekseninde karşılıklı kenarlarda çentik yer almasıdır. Bu tip ağırlıkların farklı kullanım fonksiyonlarına sahip olduğu ve daha basit avlanma tekniği olan serpm ağların fırlatılması ve suya batması için gerekli olan ağırlığın bu tip taşlarla sağlandığı etnografik çalışmalarla belgelenmiştir³³. Gülpınar yivli ağırlıklarında özellikle çentikli ağırlıkların serpm ağlarda kullanılmış olabileceği varsayılmaktadır (Res. 8).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Anadolu arkeolojisinde pek bilinmeyen ve formları ile ünik bir buluntu grubunu temsil eden taş ağırlıklar arkeolojik kontekstlerde yaygın olarak görülmemekte ve işlevleri tam olarak tanımlanamamaktadır. Etnografik örneklerle yapılan karşılaştırmalarda bu tip ağırlıkların tezgâh ağırlıkları olarak dokumacılık faaliyetlerinde, balık ağı ve olta sicimlerinin batırılması için olta ağırlığı, nehir ve kıyı balıkçılığında germe ve serpm ağların batırak ağırlığı olarak farklı kullanım alanlarına sahip objeler olarak değerlendirilmektedir³⁴. Tezgâh ağırlıklarından farklı olarak balık ağı ya da olta ağırlığı olarak nitelendirilen yivli ve çentikli taşların ayırt edici özelliği küçük boyutlu, yassı, kabaca dikdörtgen formlu olmaları, önden görünüm profillerinde dikey ekseninde karşılıklı uçlarında ya da kenarlarında en az iki adet çentik, oyuntu veya gövdeye çepeçevre saran yiv bulunmasıdır.

³¹ Okyanusya kültürlerinde Polinezyada gerçekleştirilen etnografik araştırmalarda bu tip objelerin ağ ağırlıkları olarak kullanımları ilk olarak 1930'lu yıllarda belgelenmiştir. Buck 1930:434; Green 1969:135; Stewart 1982:86.

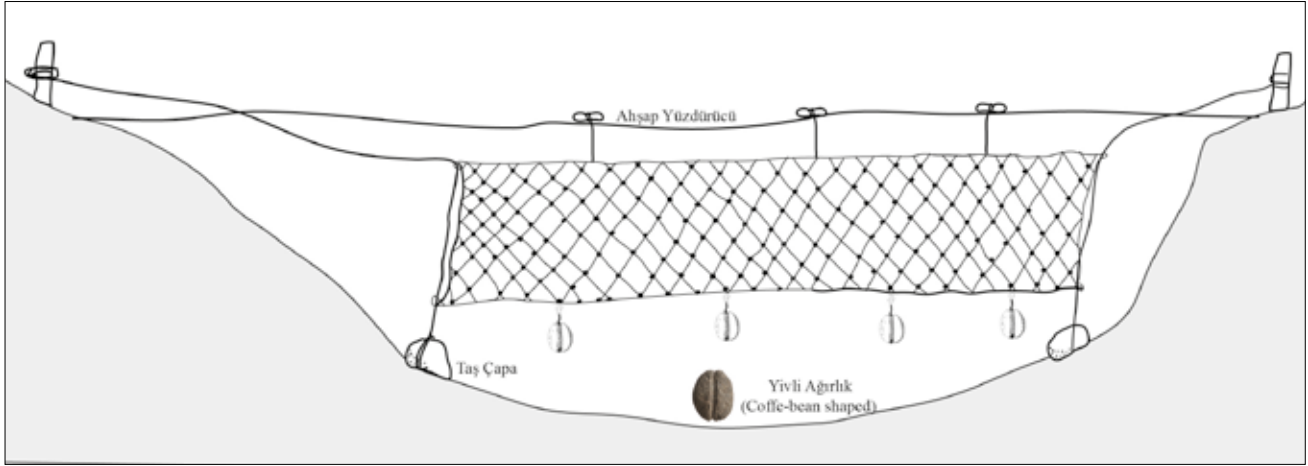
³² Cleland 1982:774.

³³ Miles 1963:12, Fig.1.67.

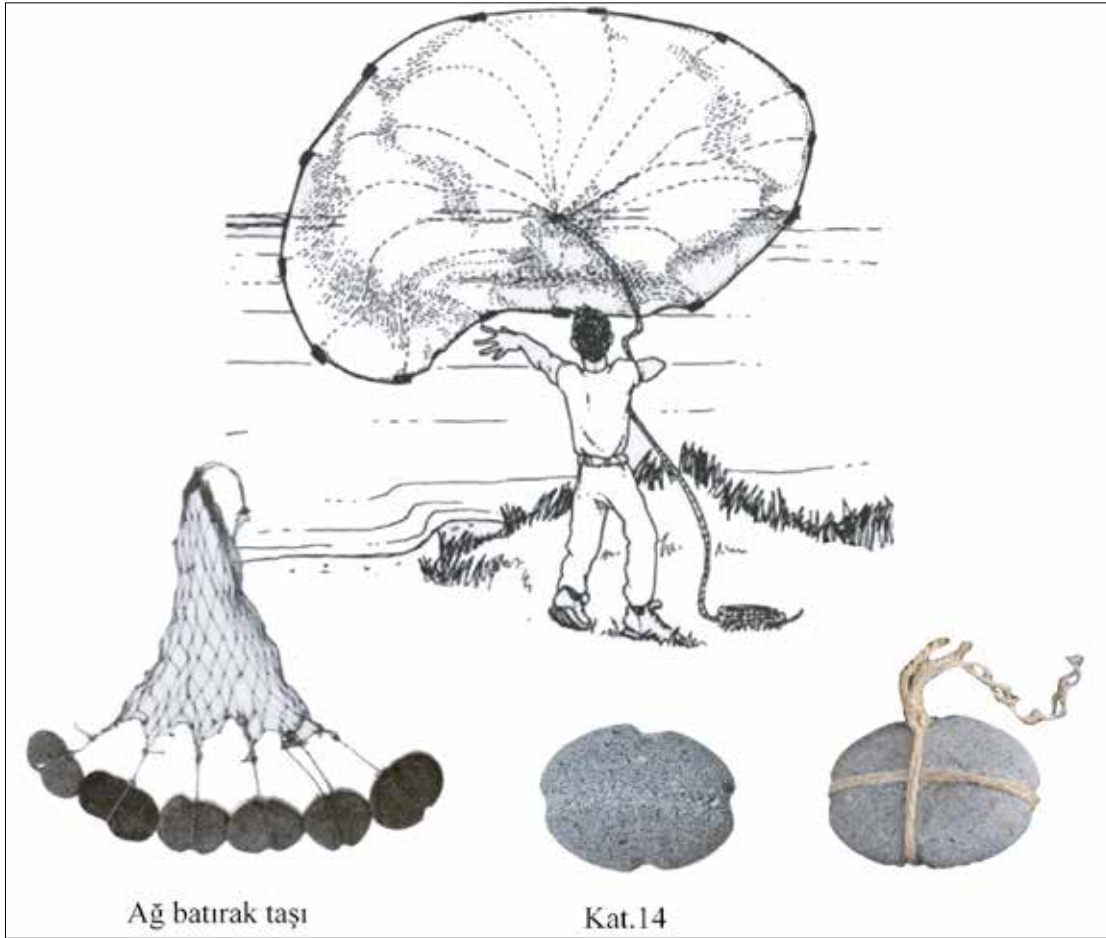
³⁴ Kent/Nelson 1976:152.

²⁹ Harrington 1922:215-216.

³⁰ Miles 1963:38, Fig.1.203.



Resim 7: Yivli Taş Ağırlıklarının Ağ Batırak Taşı Olarak Serbest Germe Ağlarda Hipotetik Kullanımını Gösteren Şekil. (Stewart 1982:86'dan Uyarlanmıştır) / *Hypothetical Use of Grooved Weights as Net Sinker at Gill Nets (After Stewart 1982:86).*



Resim 8: Çentikli Ağırlıkların Serpme Ağlarda Batırak Taşı Olarak Hipotetik Kullanımını (Cottica ve Divari 2010:363, Fig.12'den Uyarlanmıştır) / *Hypothetical Use of Notched Weights as Net Sinker at Cast Nets (After Cottica and Divari 2010:363, Fig.12).*

Prehistorik kıyı toplumlarında Üst Paleolitik dönemlerden itibaren deniz ve nehirlerden avlanan balıklar, toplanan yumuşakçalar ve deniz kabukluları gibi su ürünleri önemli bir protein kaynağı olup avcı-toplayıcı toplulukların besin ekonomisinde önemli bir yere sahiptir³⁵.

³⁵ Speth/Spielmann 1983; Parmalee/Klippel 1974; Karali 1999.

Yivli ve çentikli taş ağırlıkların arkeolojik olarak ilk kez belgelenmesi Yakındoğu ve Mısır arkeolojisinde görülmektedir. Yapılan birçok kazı ve araştırmada prehistorik deniz ve nehir kıyısı yerleşimlerinde ele geçen yivli ve çentikli taş ağırlıklar, balık ağı ağırlığı olarak değerlendirilmişlerdir. Mısır arkeolojisinde prehistorik

Gaza kazıları sırasında mezar buluntusu olarak ele geçen taş ağırlıkların ağ ağırlığı olarak tanımlanması ile bu tip buluntuların arkeolojik buluntu repertuarına girdiği görülmektedir³⁶. Diğer yandan Erken Hanedanlık Dönemi MÖ 3000'lerde Mısır duvar resimlerinde bu tip objelerin ağ ağırlıkları olarak betimlenmesi dikkat çekmektedir³⁷. Mısır Arkeolojisinde yivli ve çentikli taş ağırlıklara ait arkeolojik buluntular birçok kazıdan gelmekte olup görüldüğü yerleşimler; Hyksos³⁸, Sais³⁹, Tell el-Retaba⁴⁰, Fayum⁴¹ olarak sıralanmaktadır. Kızıldeniz kıyısında yer alan Roma dönemi yerleşimi olan Myos Hormos'da ele geçen örnekler ise Gülpınar boyuna yivli örnekleri ile oldukça benzer bir morfoloji sergilemektedir⁴². Bu çalışmalarda taş ağırlıkların kesin kullanım fonksiyonlarını destekleyecek ilave verilerin olmaması bu objelerin tezgâh ağırlığı ve balık ağı ağırlığı olarak kullanımları varsayılmaktadır.

Son yıllarda yapılan çalışmalarda taş ağırlıkların arkeolojik kontekstlerde oldukça yaygın bir şekilde bulunduğu Levant Bölgesinde yapılan Üst Paleolitik ve Natufian dönem kazılarından bilinmektedir. Bu tip ağırlıkların Yakınoğu ve Levant bölgesi arkeolojisinde Atlit Yam'da kemik olta kancaları ile birlikte ele geçmesi bu objelerin ilk olarak balık avcılığı ile ilişkilendirilmesine olanak sağlamıştır⁴³. Güney Levant bölgesinde yapılan araştırmalarda ise sürekli akarsu rejimine sahip akarsu kıyı yerleşimlerinde ele geçen çentikli ve yivli taş ağırlıkların varlığı balık avlama teknolojisi ile ilişkilendirilmektedir⁴⁴.

Levant arkeolojisinde ele geçen taş ağırlıkların çoğunluğu çentikli tipler olup yivli tipler nadiren görülmektedir. Çentikli taş ağırlıklar çoğunlukla Güney Levant bölgesinde yer alan Geç Üst Paleolitik Ohalo I ve II⁴⁵, Geç Epipaleolitik Eynan⁴⁶, Epipaleolitik Dureijat⁴⁷, Abu Hureyra⁴⁸, Ras Shamra⁴⁹ gibi nehir kıyısı ya da göl kıyısı yerleşimlerinde az sayıda ele geçmiştir. Çentikli ağırlıklar ile ilgili en yoğun buluntu ise Neolitik

Beisamoun⁵⁰ yerleşiminden bilinmektedir. Bu yerleşimde 96 adet çentikli ağırlık bulunmasına rağmen yivli örneklerle rastlanmamaktadır. Ele geçen buluntular germe ve serpmeye ağ ağırlıkları ve sualtı tuzaklarında kullanılan ağırlıklar olarak değerlendirilmektedir⁵¹.

Diğer yandan Uzak Doğu arkeolojisinde yivli ve çentikli ağırlıkların görülmesi dikkat çekicidir. Japonya'da Kofuji⁵² ve Fukuoka⁵³ prehistorik yerleşimlerinde, Tayvan'da MÖ 4000 Eluanbi II⁵⁴ yerleşimlerinde ele geçen yivli ve çentikli taş ağırlıklar balık avlamada olta ağırlığı ve ağ batırak taşları olarak tanımlanmıştır.

Avrupa prehistoryasında ise bu tip objeler ile ilgili en çok veri Norveç Mezolitik ve Neolitik'ten gelmektedir. Norveç Mezolitik'te özellikle doğu kıyılarındaki yerleşimlerde cal. MÖ 5600-4700 arası döneme tarihlenen çok sayıda yivli ve çentikli ağırlık bulunmuştur. Karakteristik olarak morfolojileri boyuna yivli örneklerle oldukça benzeyen buluntular küçük boyutları ile farklılaşmaktadır⁵⁵. Buluntuların kemikten üretilmiş olta kancaları ile birlikte ele geçmesi kullanım fonksiyonlarının olta ya da ağ batırak ağırlığı olarak değerlendirilmesine olanak sağlamıştır⁵⁶. Diğer yandan gövde üzerinde çapraz kazıma bezemeli süslemelerin bulunması ve küçük boyutlu olmaları nedeniyle ilk çalışmalarda kişisel süs eşyaları olarak değerlendirilmişlerdir⁵⁷.

Uzak Doğu, Yakın Doğu ve Avrupa prehistoryasının aksine Ege arkeolojisinde görünüşleri, farklı ham maddeleri ile dikkat çeken çentikli taş ağırlıklar eş zamanlı ele geçen pişmiş toprak ve kil ağırsakların varlığına rağmen genellikle tezgâh ve dokuma ağırlığı olarak tanımlanmaktan kurtulamamıştır. Taş ağırlıkların ağ batırak taşları olarak fonksiyonel kullanımlarına yönelik çok az öneri ileri sürülmüştür⁵⁸. Yivli ve çentikli taş ağırlıklar Ege arkeolojisinde Neolitik ve Bronz Çağı ada ve kıyı yerleşimlerinde az sayıda temsil edilmekte olup nadiren balık ağı ağırlığı olarak tanımlanmıştır. Yivli ve çentikli batırak taşı olarak tanımlanan taş ağırlıkların görüldüğü Neolitik ve Tunç Çağı yerleşimler;

³⁶ Petrie 1933:6.

³⁷ Brewer/Friedman 1989: 38-46.

³⁸ Petrie 1906:34, Pl. XXXVI, Bates 1917:257-258, Pl. XXII.197-198.

³⁹ Wilson/Jeffreys/Bunbury/Nicholson/Kemp/Rose 2005.

⁴⁰ Rzepka/Wodzinska/Hudec/Herbich 2009:265, fig.26.

⁴¹ Gardner/ Caton-Thompson 1926:314, Pl. XXXVIII.

⁴² Thomas 2010:147, Fig.6.

⁴³ Galili/Weinstein-Evron/Hershkovitz/Gopher/Kislev/Lernau/Kolska-Horwitz/Lernau 1993: Fig.6.

⁴⁴ Moore 2000:176; Rosenberg 2011; Rosenberg/Agnon/Kaufman 2016:457.

⁴⁵ Nadel/Zaidner 2002.

⁴⁶ Perrot 1966.

⁴⁷ Marder/Biton/Boaretto/Feibel/Melamed/Mienis/Rabinovich/Zohar/Sharon 2015:5.

⁴⁸ Moore 2000:174-176.

⁴⁹ de Contenson 1992:98, Fig.128:11-15.

⁵⁰ Rosenberg/Agnon/Kaufman 2016.

⁵¹ Nadel/Zaidner 2002; Rosenberg/Garfinkel 2014; Rosenberg/Agnon/Kaufman 2016:460.

⁵² Munro 1911:140, fig.49.

⁵³ Kidder 1966:103.

⁵⁴ Chang/Stuiver 1966:540; Kuang-Ti 2002:65.

⁵⁵ Norveç taş ağırlıkları sabuntaşı (soapstone) ham maddeden, 1-8 cm. arasında uzunluğa, 10-50 gr. arasında ağırlığa sahip küçük örneklerden oluşmaktadır.

⁵⁶ Bergsvik 2017:81.

⁵⁷ Bergsvik 2017:86.

⁵⁸ Evans/Renfrew 1968; Smith 2000.

Makedonya'da Sérvia⁵⁹, Makriyalos⁶⁰, Kiklamlarda Saliagos⁶¹, Dhaskalio⁶², Markiani Amorgos ve Kuzey Ege'de Poliochni⁶³ ile sınırlıdır⁶⁴. Bu yerleşimlerde ele geçen taş ağırlıkların buluntu sayısı genellikle yarım düzinenin altındadır.

Anadolu arkeolojisinde ise ilk olarak Neolitik Hacılar buluntularında yivli taş ağırlıkların ağ batırak taşı olarak kullanımının ileri sürüldüğü görülmektedir⁶⁵. Diğer yandan benzer bir şekilde Anadolu Medeniyetleri Müzesi prehistorik alet koleksiyonunda bulunan yivli bir taşın ağ ağırlık taşı olarak kullanımının ilk defa hipotetik bir çizim ile önerilmesi dikkat çekicidir⁶⁶. Gülpınar örneklerine benzer tipteki yivli ve çentikli taş ağırlıkların ağ ağırlığı/batırak taşı olarak tanımlandığı prehistorik yerleşimler çok az sayıda olup genellikle tek örneklerle temsil edilmektedir. Gülpınar örnekleri dışında Kuzeybatı Anadolu'da görülen taş ağırlıklardan çentikli tipler Neolitik Pendik⁶⁷, Gökçeada-Yenibademli Höyük⁶⁸ ve Troas bölgesinde Alacalıgöl⁶⁹, enine yivli tipler sadece Gökçeada-Uğurlu IV⁷⁰ ve boyuna yivli tipler ise Likya'da Tlos-Girmeler Mağarası buluntuları ile sınırlıdır⁷¹.

Yivli ve çentikli taş ağırlıkların kullanım fonksiyonları ile ilgili olarak kesin veriler bulunmamakla birlikte Kiklad Adalarından Erken Bronz Çağ yerleşimi Amorgos Markiani'de ele geçen çentikli taş ağırlıkların perdah taşı ve vurgaç olarak kullanım özellikleri sergilemedikleri, gövde üzerinde yer alan yivlerin ip sicim bağlamak için olduğu ileri sürülmesi ağ/batırak taşı olarak kullanımları ile ilişkilendirilmesine olanak sağlamaktadır⁷². Diğer yandan ele geçen çentikli ağırlıkların farklı kullanım alanları ile ilgili olarak tekstil üretimi aşamalarında dokuma ipliğinin yıkandıktan sonra ya da boyandıktan sonra kuruması için gergin bir şekilde asılması amacıyla kullanımları önerilmektedir⁷³.

Ege arkeolojisinde prehistorik balık avcılığının en somut göstergesi olan olta kancaları çok az yerleşimde az sayıda ele geçmiştir. Kemikten üretilmiş olta kancalarının ilk örnekleri Nea Nikomedia⁷⁴ ve Franchthi Mağarası⁷⁵ kazılarında bilinmektedir. Ege arkeolojisinde prehistorik dönem balık avcılığı ile ilgili ilk veriler Üst Mezolitik dönem Franchthi Mağarasından gelmektedir. Melos obsidyeni ile birlikte orkinos (*thunnus thynnus*) balığına ait kemiklerin, kemikten yapılmış olta kancalarının az sayıda olsada ele geçmesi balık avcılığının beslenme ekonomisinde önemli bir konumda olduğunu göstermektedir. Bu verilerden yola çıkılarak Franchthi yerleşimcilerinin sezonluk olarak Melos obsidyeni ve balık avı için ilkel kano tipi teknelerle seferlere çıktıkları, denizcilik ve açık deniz avcılığında gelişkin oldukları ileri sürülmektedir⁷⁶.

Saliagos'da ele geçen çok sayıda balık kemikleri, yoğun balık avı faaliyetlerinin göstergesi olan olta kancaları ve Melos obsidyeninden mızrak uçlarının sayıca çok ele geçmesi, yivli ve çentikli ağırlıkların ağ batırak taşları olarak kullanımlarını ileri süren görüşleri desteklemektedir⁷⁷. Kiklad Adalarında ahtapot, mürekkep balığı avcılığının önemli bir geçim kaynağı olduğu bilinmektedir⁷⁸. Saliagos'da ele geçen obsidyen uçlarının bir çeşit zıpkın ucu olarak bu tarz ahtapot avcılığında kullanımı önerilmektedir⁷⁹. Diğer yandan yivli ve çentikli ağırlıkların Hawai örneklerinde olduğu gibi olta ve yemli ahtapot avcılığında kullanım potansiyeli göz ardı edilmemelidir.

Son yıllarda Kuzey Ege'de Youra adası Kiklop Mağarası kazılarında Alt Mezolitik ve Neolitik tabakalarda otuzun üzerinde kemikten yapılmış olta kancalarının ve balık kemiklerinin sayıca fazla bulunması balık avcılığının yerleşimcilerin beslenme alışkanlıklarında önemli yer aldığını, balık avcılığın ağlar ve olta kancaları ile yapıldığını göstermesi bakımından önemlidir⁸⁰. Ancak açık deniz balık avcılığının zorlu bir uğraş olması, güçlü deniz akıntılarının gelişkin teknolojiye sahip olmayan basit tekneleri sürükleyeceğinden balık avcılığının sığlık alanlarda ağlar ile yapıldığı düşünülmektedir⁸¹.

Benzer bir şekilde Kalkolitik Gülpınar'ın Çanakkale boğazından Ege denizinin doğu kıyılarına izleyerek Kuzey Ege adaları ve Kiklad Adalarına doğru güney

⁵⁹ Heurtley 1939: 64; Smith 2000:166, Pl.4.9, Fig.2.26. Smith, Sérvia buluntuları içerisinde tek örneklerle temsil edilen yivli bir taş ağırlığı makara olarak tanımlanmış çentikli ağırlıkların ise ağ batırak taşı olma ihtimalini öne sürmüştür.

⁶⁰ Pappa/Besios 1999:190; Tsoraki 2008:Pl.4.23.

⁶¹ Evans/Renfrew 1968: 71.

⁶² Rowan/ Dixon/ Dubicz 2013:584, Fig.29.17.

⁶³ Bernabò Brea :1964, Taf.CLXXXVIII-11.

⁶⁴ Scarre 2006:188

⁶⁵ Mellaart 1970:158, pl. CXVI.

⁶⁶ Mermerci/Kaya 1988:25, Lev.XV.

⁶⁷ Paşinli/Uzunoğlu/Atakan/Girgin/Soysal 1994:160, res.11.

⁶⁸ Hüryılmaz 2006:439, Şek.4

⁶⁹ Blum/Aslan/Uysal/Kirschner/Kraus 2011:133, Taf.13.9.

⁷⁰ Erdoğan 2013: Fig.19

⁷¹ Takaoğlu Erdoğan/Korkut/Işın 2014:115.

⁷² Scarre 2006:188; Fig.8.12.

⁷³ Warren 1972:263.

⁷⁴ Rodden 1965:86.

⁷⁵ Jacobsen 1973:Pl.47.

⁷⁶ Jacobsen 1973:59.

⁷⁷ Evans/Renfrew 1968:79.

⁷⁸ Tsountas 1898:200.

⁷⁹ Evans/Renfrew 1968:80

⁸⁰ Sampson 2008:203, Pl.12.1.A.

⁸¹ Sampson 2008:205.

yönlü bir rota izleyen orkinos sürülerinin geçiş rotasında yer almaması⁸² açık deniz avcılığının yerine kıyı avcılığının tercih edildiğini düşündürmektedir. Kuzey Ege’de akıntı ve rüzgârlı gün sayısının çok olması açık deniz balıkçılığına imkân vermediğinden kıyı balıkçılığı gelişmiş olmalıdır. Gökçeada-Yeni Bademli Höyük Erken Bronz Çağ tabakalarında ele geçen çentikli taş ağırlık balık ağı olarak değerlendirilmiş ve bu görüşü destekler nitelikte olduğu kabul edilmektedir⁸³.

Ancak balık avcılığında kullanılan ağların keten gibi doğal liflerden yapılan organik malzemeler⁸⁴ olması bu tip kalıntıların arkeolojik kontekstlerde saptanması oldukça güç kılmaktadır. Diğer yandan ağ yapımında at, öküz gibi hayvan kıllarının kullanımı Antik kaynaklardan bilinmektedir⁸⁵. Bu nedenle su ürünleri avcılığında ağların kullanımı ile ilgili en somut gösterge olarak batırak taşları kabul edilmektedir. Batırak taşlarının ağlar ile birlikte kullanımı ile ilgili en erken veriler Kuzey Avrupa Neolitik’inde Sventoji’den bilinmekte olup ağ kalıntıları ile birlikte taş ağırlıklar ilk kez bir arada ele geçmiştir⁸⁶. Diğer yandan beslenme aktiviteleri ile ilişkili olarak yivli taş ağırlıkların Gülpınar yerleşiminde deniz kabuğu atık yığınları ile birlikte *in situ* bir şekilde ilk kez güvenilir bir arkeolojik kontekstte bulunmuş olması bu objelerin deniz ürünlerinin toplanması, avlanması ile ilişkilendirilmesini mümkün kılmaktadır. Bu tip ağırlıkların deniz kenarı veya nehir kıyıları yerine kıyıdan uzak noktalarda, yerleşimlerin belirli noktalarında depolanmış, saklanmış olarak bulunması ise dikkat çekmektedir. Geç Neolitik Servia’da ele geçen çentikli taş ağırlıklar tipik olarak batırak taşları olarak tanımlanmıştır⁸⁷. Bu tip objelerinin deniz, nehir kıyısı yerine ilgisiz alanlarda ele geçmesinin nedenleri olarak; üretiminin zahmetli olması, avlanma için değerli ekipmanlar oldukları ve kullanımlarından sonra yerleşime geri taşınarak güvenli yerlerde muhafaza edilme ihtiyacı olarak sıralanabilmektedir⁸⁸.

Gülpınar yivli ağırlıkların ağ batırak taşları olarak kullanıldığı göz önüne alındığında yerleşime kuş uçuşu 2 km mesafede yer alan Külahlı Ayağı ve deniz kıyısındaki sığılıklar ya da yerleşimin hemen yakınından geçen Külahlı Ayağı deresi civarı yerine yerleşimde bir yapının içerisinde odanın köşesinde ele geçmesi bu tip objelere verilen önemi ve Kalkolitik

Gülpınar toplumunda su ürünleri toplayıcılığı ve avcılığının beslenme alışkanlıklarında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak Anadolu arkeolojisinde bu tipte buluntuların sayıca çok az ele geçmesi Anadolu temelli buluntuların direk analogi yerine coğrafi ve dönemsel olarak farklı kültürler ile benzerlikler kurulmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak bu tip objelerin gerçek fonksiyonlarının anlaşılabilmesi için yapılan analogiler, geliştirilecek kullanım izi analizleri ve test edilebilir deneysel çalışmalar ile prehistorik toplumların su ürünleri avcılığında yararlanılan araç ve gereçlerin nasıl kullanıldıklarının anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Bu çalışma ile Anadolu arkeolojisinde ünik ve dikkat çekici olan yivli ve çentikli taş ağırlıklar ilk defa tipolojik olarak sınıflandırılmıştır. Şimdiye kadar Kalkolitik Gülpınar ile Anadolu’da bulunan en yoğun buluntu topluluğunu oluşturan bu yeni tip ve formların Anadolu sürtme taş repertuarına dahil edilerek, prehistorik insanların günlük uğraşlarında kullandıkları objelerin işlevlerine yönelik katkı sunacağı şüphesizdir.

⁸² Karakulak/Oray 2009:Fig.1.

⁸³ Hüryılmaz 2006:439. Res.3-4.

⁸⁴ Ryder 1965:176; Barber 1991:32.

⁸⁵ Halieutica 3.75.

⁸⁶ Gimbutas 1991:146, fig.4-25, 4-23.

⁸⁷ Smith 2000:161.

⁸⁸ Smith 2000:163.

KAYNAKÇA

BAMYACI, A. O. 2017.

Prehistorik Gülpınar (Smintheion) Yerleşimi Sürme Taş Alet ve Objeler: Tipolojik, Teknolojik ve Fonksiyonel Bir Yaklaşım (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi). Çanakkale.

BARBER, E. J. W. 1991.

Prehistoric Textiles: The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages with Special Reference to the Aegean. Princeton.

BATES, O. 1917.

Ancient Egyptian Fishing. Cambridge.

BEASLEY, H. G. 1921.

“Some Polynesian Cuttlefish Baits”, *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 51: 100-114.

BERGSVIK, K. A. 2017.

“Mesolithic Soapstone Line-sinkers in Western Norway: Chronology, Acquisition, Distribution, Function and Decoration”, *Soapstone in the North. Quarries, Products and People 7000 BC-AD 1700*, (Eds. G. Hansen/ P. Storemyr). Norway: 73-92.

BERNABÒ BREA, L. 1964.

Poliochni I, Città Preistorica Nell'isola Di Lemnos, Vol. I, I Testo. Roma.

BEST, E. 1929.

Fishing Methods and Devices of the Maori. Wellington.

BINFORD, L. R. 1968.

“Methodological Considerations of the archeological Use of Ethnographic Data”, *Man the Hunter*, (Eds. I. DeVore/ R. B. Lee). Chicago: 268-273.

BREWER, D. J./ FRIEDMAN, R. 1989.

Fish and Fishing in Ancient Egypt. Caira.

BRIGHAM, W. T. 1902.

Stone Implements and Stone Work of the Ancient Hawaiians. Honolulu.

BUCK, P. H. / EMORY, K. P. / SKINNER, H. / STOKES, J. F. G. 1930.

“Terminology for Ground Stone Cutting-Implements in Polynesia”, *The Journal of the Polynesian Society* 39: 174-180.

CHANG, K. / STUIVER, M. 1966.

“Recent Advances in the Prehistoric Archaeology of Formosa”, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 55: 539.

CLELAND, C. E. 1982.

“The Inland Shore Fishery of the Northern Great Lakes: Its Development and Importance in Prehistory”, *American Antiquity* 47: 761-784.

DAVID, N. / KRAMER, C. 2001.

Ethnoarchaeology in Action. Cambridge

de CONTENSON, H. 1992.

Préhistoire de Ras Shamra: Text, Figures et Planches: Ras Shamra-Ougarit VIII, Vol. 1 and 2. Paris.

ELSASSER, A. B. 1958.

“The Surface Archaeology of Site 26-Pe-5. Some Archaeological Sites in Western Nevada”, *The Surface Archaeology of Site 26-Pe-5*, 26-51.

EMORY, K. P. / BONK, W. J. / SINOTO, Y. H. 1959.

Hawaiian Archaeology: Fishhooks Pauahi Bishop Museum Special Publication 47. Honolulu.

ERDOĞU, B. 2013.

“Uğurlu: A Neolithic Settlement on the Aegean Island of Gökceada”, *The Neolithic in Turkey V: Northwestern Turkey and Istanbul*, (Eds. M. Özdoğan/ N. Başgelen/ P. Kuniholm). İstanbul: 1-33.

EVANS, J. D. / RENFREW, C. 1968.

Excavations at Saliagos near Antiparos, The British School at Athens. Supplementary Volumes: 5. London.

FAHLANDER, F. 2004.

“Archaeology and Anthropology: Brothers in Arms?- On Analogies in 21st Century Archaeology”, *Material Culture and other Things-Post-disciplinary Studies in the 21st Century*, 157-180.

- GALILI, E. / ROSEN, B. / SHARVIT, J. 2002.
“Fishing-Gear Sinkers Recovered from an Underwater Wreckage Site, off the Carmel Coast, Israel”, *International Journal of Nautical Archaeology* 31: 182-201.
- GALILI, E. / WEINSTEIN-EVRON, M. / HERSHKOVITZ, I. / GOPHER, A. / KISLEV, M. / LERNAU, O. / KOLSKA-HORWITZ, L. / LERNAU, H. 1993.
“Atlit-Yam: A Prehistoric Site on the Sea Floor off the Israeli Coast”, *Journal of Field Archaeology* 20: 133-157.
- GARDNER, E. W. / CATON-THOMPSON, G. 1926.
“The Recent Geology and Neolithic Industry of the Northern Fayum Desert”, *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 56: 301-323.
- GIMBUTAS, M. A. 1991.
The Civilization of the Goddess: The world of Old Europe. San Francisco.
- GREEN, R. / DAVIDSON, J. M. 1969.
Archaeology in Western Samoa. I. Auckland.
- HARRINGTON, M. R. 1922.
Cherokee and Earlier Remains on Upper Tennessee River. New York.
- HEURTLEY, W. A. 1939.
Prehistoric Macedonia. Cambridge.
- HIROA, T. R. 1930.
Samoan Material Culture. Honolulu.
- HÜRYILMAZ, H. 2006.
“Gökçeada-Yenibademli Topluluğunun Erken Bronz Çağında Karma Besin Ekonomisi”, *Hayat Erkanal'a Armağan : Kültürlerin Yansıması / Studies in honor of Hayat Erkanal : Cultural Reflections*, (Eds. A. Öktü/ H. Erkanal/ B. Avunç). İstanbul: 430-439.
- JACOBSEN, T. W. 1973.
“Excavation in the Franchthi Cave, 1969-1971, Part I”, *Hesperia* 42: 45-88.
- KARAKULAK, F. S. / ORAY, I. K. 2009.
“Remarks on the Fluctuations of Bluefin Tuna Catches in Turkish Waters”, *Collect. Vol. Sci. Pap. ICCAT* 63: 153-160.
- KARALI, L. 1999.
Shells in Aegean Prehistory. Oxford.
- KENT, K. P. / NELSON, S. M. 1976.
“Net Sinkers or Weft Weights?”, *Current Anthropology* 17: 152.
- KIDDER, J. E. 1966.
Japan Before Buddhism Ancient peoples and places 10. New York.
- KUANG-TI, L. 2002.
“Prehistoric Marine Fishing Adaptation in Southern Taiwan”, *Journal of East Asian Archaeology* 3: 47-74.
- MARDER, O. / BITON, R. / BOARETTO, E. / FEIBEL, C. / MELAMED, Y. / MIENIS, H. K. / RABINOVICH, R. / I., Z. / SHARON, G. 2015.
“Jordan River Dureijat - A New Epipalaeolithic Site in the Upper Jordan Valley”, *Journal of The Israel Prehistoric Society* 45: 5-30.
- MELLAART, J. 1970.
Excavations at Hacilar (I) Edinburgh.
- MERMERCI, D. / KAYA, V. 1998.
“Bir Grup Preshitorik Alet Koleksiyonu”, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1989 Yılı* 16-41.
- MILES, C. 1963.
Indian and Eskimo Artifacts of North America. New York.
- MOORE, A. M. T. 2000.
“Stone and Other Artifacts”, *Village on the Euphrates: from Foraging to Farming at Abu Hureyra*, (Eds. A. M. T. Moore/ G. C. Hillman/ A. J. Legge). Oxford: 165-188.
- MUNRO, N. G. 1911.
Prehistoric Japan. Yokohama.
- NADEL, D. / ZAIDNER, Y. 2002.
“Upper Pleistocene and Mid-Holocene Net Sinkers from the Sea of Galilee, Israel”, *Journal of The Israel Prehistoric Society* 32: 49-71.
- ÖZDEMİR, A. 2013.
Kalkolitik Smintheion (Gülpınar) Yerleşiminde Hasırcılık ve Dokumacılık. Çanakkale.

- ÖZDEMİR, A. 2012.
“Kalkolitik Smintheion (Gülpınar)’da Dokumacılık ve Hasırcılık”, *Anadolu/Anatolia* 38: 139-153.
- ÖZGÜNEL, C. 2003.
“Das Heiligtum Des Apollon Smintheus und Die İlias”, *Studia Troica* 13: 261-291.
- ÖZGÜNEL, C. 2001.
Smintheion : Troas’da Kutsal Bir Alan, Gülpınar’daki Apollon Smintheus Tapınağı. Ankara.
- ÖZGÜNEL, C. 2013.
Smintheion: Apollon Smintheusun İzinde. İstanbul.
- PAPPA, M. / BESIOS, M. 1999.
“The Neolithic Settlement at Makriyalos, Northern Greece: Preliminary Report on the 1993-1995 Excavations”, *Journal of Field Archaeology* 26: 177-195.
- PARMALEE, P. W. / KLIPPEL, W. E. 1974.
“Klippel Freshwater Mussels as a Prehistoric Food Resource”, *American Antiquity* 39: 421-434.
- PASINLI, A. / UZUNOĞLU, E. / ATAKAN, N. / GIRGIN, Ç. / SOYSAL, M. 1994.
“Pendik Kurtarma Kazısı”, *IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*: 147-163.
- PAULIN, C. D. 2007.
“Perspectives of Māori Fishing History and Techniques. Ngā āhua me ngā pūrākau me ngā hangarau ika o te Māori”, *Tuhinga: Records of the Museum of New Zealand Te Papa Tongarewa* 18: 11-47.
- PERROT, J. 1966.
“Le gisement Natoufien de Mallaha (Eynan), Israel”, *L’anthropologie* 70: 437-484.
- PETRIE, W. M. F. 1933.
Ancient Gaza, III. London.
- PETRIE, W. M. F. 1906.
Hyksos and Israelite Cities. London.
- RIDLEY, C. / WARDLE, K. A. / MOULD, C. A. 2000.
Servia I: Anglo-Hellenic Rescue Excavations 1971-73. Supplementary Volume No.32. Oxford.
- RODDEN, R. J. 1965.
“An Early Neolithic Village in Greece”, *Scientific American* 212: 82-93.
- ROLSTON, R. 1948.
“Notched Fishing-Line Sinkers”, *The Journal of the Polynesian Society* 57: 304-305.
- ROSENBERG, D. 2011.
Development, Continuity and Change: The Stone Industries of the Early Ceramic Bearing Cultures of the Southern Levant / תוצרת תעשיית, יונישו תיכשמה, תוחתפתה / נבאה תיישעת : מורדב תומדקומה תימרקה תויוברתב (Unpublished Ph.D). Haifa.
- ROSENBERG, D. / AGNON, M. / KAUFMAN, D. 2016.
“Conventions in Fresh Water Fishing in the Prehistoric Southern Levant: The evidence from the study of Neolithic Beisamoun Notched Pebbles”, *Journal of Lithic Studies* 3: 429-456.
- ROSENBERG, D. / GARFINKEL, Y. 2014.
Sha’ar Hagolan 4 - The Groundstone Industry: Stone Working at the Dawn of Pottery Production in the Southern Levant. Jerusalem.
- ROWAN, Y. / DIXON, J. / DUBICZ, R. 2013.
“The Ground Stone Assemblage from Dhaskalio”, *The Settlement at Dhaskalio The Sanctuary on Keros and the Origins of Aegean ritual practice: The Excavations of 2006–2008 Volume I* (Eds. C. Renfrew/ O. Philaniotou/ N. Brodie). Cambridge: 557-595.
- RYDER, M. L. 1965.
“Report of Textiles from Çatal Hüyük”, *Anatolian Studies* 15: 175–176.
- RZEPKA, S. / WODZINSKA, A. / HUDEC, J. / HERBICH, T. 2009.
“Tell El-Retaba 2007–2008”, *Agypten und Levante* 19: 241-280.
- SAMPSON, A. 2008.
The Cave of the Cyclops: Mesolithic and Neolithic Networks in the Northern Aegean, Greece, Vol. I: Intra-Site Analysis, Local Industries, and Regional Site Distribution. Philadelphia.

- SCARRE, C. 2006.
 “The Small Finds : Stone Vessels and Implements”, *Mapkianh Amopyov / Markiani, Amorgos: An Early Bronze Age Fortified Settlement: Overview of the 1985-1991 Investigations Supplementary Volume No. 40*, (Eds. L. Marangou/ C. Renfrew/ C. Doumas, vd.). Oxford: 174-195.
- SEEHER, J. 1987.
 “Prähistorische Funde aus Gülpınar/Chryse. Neue Belege für einen vortrojanischen Horizont an der Nordwestküste Kleinasien”, *Archäologischer Anzeiger* 1987-4: 533-556.
- SMITH, J. C. 2000.
 “Waisted Weights”, *Servia I: Anglo-Hellenic Rescue Excavations 1971-73. Supplementary Volume 32*, (Eds. C. Ridley/ K. A. Wardle/ C. A. Mould). Oxford: 161-170.
- SPETH, J. D./ SPIELMANN, K. A. 1983.
 “Energy Source, Protein Metabolism, and Hunter-Gatherer Subsistence Strategies”, *Journal of Anthropological Archaeology* 2: 1-31.
- SPOEHR, A. 1957.
 “Marianas Prehistory: Archaeological Survey and Excavations On Saipan, Tinian and Rota”, *Fieldiana Anthropology* 48: 1-187.
- STURTEVANT, W. C. 1985.
Handbook of North American Indians, Volume 5: Arctic. New York.
- TAKAOĞLU, T. 2006.
 “The Late Neolithic in the Eastern Aegean: Excavations at Gülpınar in the Troad”, *Hesperia* 75: 289-315.
- TAKAOĞLU, T. 2015.
 “The Prehistoric Occupations At Smintheion”, *Smintheion In Search of Apollo Smintheus*, (Ed. C. Özgünel). İstanbul: 139-167.
- TAKAOĞLU, T. / KORKUT, T. / ERDOĞU, B. / İŞİN, G. 2014.
 “Archaeological Evidence for 9th and 8th Millennia BC at Girmeler Cave near Tlos in SW Turkey”, *Documenta Praehistorica* XLI: 111-118.
- TAKAOĞLU, T. / ÖZDEMİR, A. 2013.
 “Smintheion Öncesi: Prehistorik Yerleşim”, *Smintheion: Apollon Smintheus'un İzinde*, (Ed. C. Özgünel). İstanbul: 15-28.
- THOMAS, R. 2010.
 “Fishing Equipment from Myos Hormos and Fishing Techniques on the Red Sea in the Roman period”, *Ancient Nets and Fishing Gear. Proceedings of the International Workshop on 'Nets and Fishing Gear in Classical Antiquity: A first Approach', Cádiz, November 15-17, 2007* (Eds. T. Bekker Nielson/ D. Bernal Casasola). Aarhus: 139-160.
- TSORAKI, C. 2008.
Neolithic Society in Northern Greece : The Evidence of Ground Stone Artefacts, (Unpublished Ph.D. Dissertation). Sheffield.
- TSOUNTAS, C. 1908.
Ai proistorikai akropoleis Diminiou kai Sesklou (Ai προϊστορική ακρόπολις Διμηνίου και Σέσκλου). Athens.
- TUOHY, D. R. 1968.
 “Stone Sinkers from Western Nevada”, *American Antiquity* 33: 211-215.
- WARREN, P. 1972.
Myrtos: An Early Bronze Age Settlement in Crete. BSA Suppl. 7. London.
- WEBB, W. S. 1939.
An Archaeological Survey of Wheeler Basin on the Tennessee River in Northern Alabama. Washington.
- WILSON, P. / JEFFREYS, D. / BUNBURY, J. / NICHOLSON, P. T. / KEMP, B. / ROSE, P. 2005.
 “Fieldwork, 2004-05: Sais, Memphis, Saqqara Bronzes Project, Tell el-Amarna, Tell el-Amarna Glass Project, Qasr Ibrim”, *The Journal of Egyptian Archaeology* 91: 1-36.
- YALMAN, N. 2005.
 “Ethnoarchaeology, Analogy and Problems”, *Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia. İstanbul*.

NAHÇIVAN'IN KALKOLİTİK ÇAĞ KÜLTÜRÜ (AZERBAIJAN)

CHALCOLITHIC PERIOD CULTURE OF NAKHCHIVAN (AZERBAIJAN)

Makale Bilgisi

Başvuru: 29 Nisan 2018
Hakem Değerlendirmesi: 11 Ekim 2018
Kabul: 21 Aralık 2018
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.23.002

Article Info

Received: April 29, 2018
Peer Review: October 11, 2018
Accepted: December 21, 2018
DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.23.002

Zeynep KULİYEVA * - Veli BAHŞELİYEV **

Keywords: South Caucasus, Nakhchivan, Nakhchivan Tepe, Ovçular Tepe, Early Chalcolithic Period, Middle Chalcolithic Period

Anahtar Kelimeler: Güney Kafkasya, Nahçıvan, Nahçıvan Tepe, Ovçular Tepesi, İlk Kalkolitik, Orta Kalkolitik Çağ

ABSTRACT

The Chalcolithic Period culture of South Caucasus is studied by different researches, but some problems have not been unsolved. Communications of different stages of Chalcolithic Period culture, especially genesis questions and date of Late Chalcolithic Period culture are not clarified. Now there is a gap between Late Neolithic and Late Chalcolithic Period cultures. In Nakhchivan Kültepe, the Neolithic Period is replaced with the Early Bronze Period, and in the settlements such as Mentesh Tepe, Aratashen and the Khatunarkh-Aknashen Neolithic Period is replaced with the Late Chalcolithic Age. In this regard researches of roots of Late Chalcolithic Period culture in monuments of the Neolithic period were unsuccessful. The Chalcolithic culture of South Caucasus in some researches stated as Early Chalcolithic (4800-4000 BC) and Middle/Late Chalcolithic (4000-3200 BC). In spite of the fact that some researchers carried the early period of the Chalcolithic to the first half of the V. Millennium BC, the middle and late period to the second half of this millennium, however materials of the early and middle period are provided in insignificant quantity. In last years in Nakhchivan that is located on joint of South Caucasus and the Middle East numerous Chalcolithic monuments are revealed. At the same time researches of monuments such as Nakhchivan Tepe, Uçan Ağıl and Uzun Oba which located on the valley Nakhchivanchay and Sirabchay are revealed the findings relating to early (5000-4600 BC) and middle stage (4600-4400 BC) of Chalcolithic Period. These findings differ from findings of Ovchular Tepe, Tekhut, Sioni, Mentesh Tepe, Aratashen, Berikldeebi, Beyuk Kesik and others. By

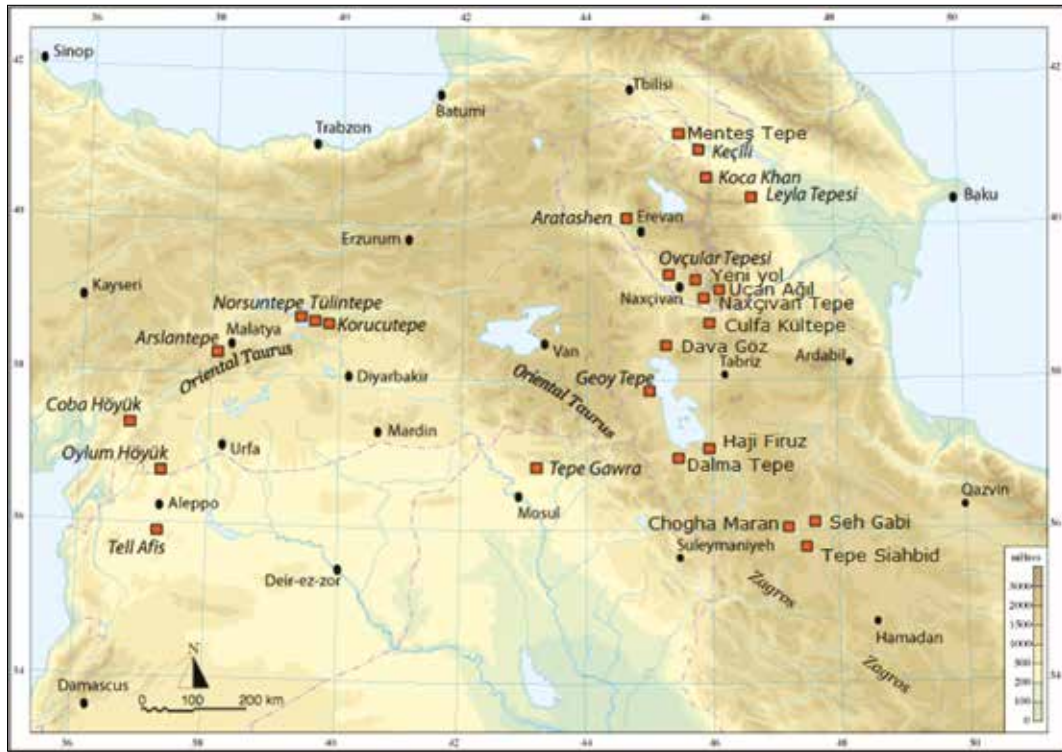
* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nahçıvan Bölümü, Azerbaycan Respublikası, Nahçıvan, Haydar Aliyev pr. 76.
E-mail: zeyneb_guliyeva@yahoo.com

** Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nahçıvan Bölümü, Azerbaycan Respublikası, Nahçıvan, Haydar Aliyev pr. 76.
E-mail: velibahshaliyev@mail.ru

researches of monuments of the valley Sirabchay, it is clarified that Late Chalcolithic culture has two different periods. The monuments were revealed in the Sirabchay valley belongs to that period, following after the period provided by the settlement Ovçular Tepe (4400-4000 BC). This period represents a final stage of Chalcolithic culture (4000-3600 BC). Research of monuments Nakhchivan allows tracing serial stages of Chalcolithic culture of this region from the V. Millennium BC up to the IV. Millennium BC. Researches show that early and middle stage of Chalcolithic culture of Nakhchivan is connected to Dalma Tepe culture. Pottery like Dalma Tepe with impression and painted ornament is revealed in monuments of the basin of Urmia, Karabağ, the Mil-Mugan steppe and East Anatolia. It shows communications of cultures of the basin of Urmia, Azerbaijan and East Anatolia. The influences of cultures of the Middle East to South Caucasus are connected with cultural economic relations. These connections were promoted by rich copper and obsidian deposits of South Caucasus.

ÖZET

Güney Kafkasya'da Kalkolitik Dönem'e ait çeşitli araştırmalar yapılmasına karşın tüm sorunlar çözülmüş değildir. Kalkolitik kültürün çeşitli aşamaları arasındaki ilişkiler, özellikle Son Kalkolitik kültürünün kökeni ve tarihlendirilmesi ile ilişkili sorunlar aydınlatılmış sayılamaz. Şu anda Güney Kafkasya'nın Son Neolitik ve Son Kalkolitik Dönem kültürleri arasında bir kesintinin varlığı söz konusudur. Nahçıvan Kültepe'sinde Neolitik Dönem'den sonra İlk Tunç Dönemi, Menteş Tepe, Arataşen, Hatunark-Aknaşen gibi yerleşmelerde ise Neolitik Dönem'den sonra Son Kalkolitik Dönem gelmektedir. Bu yüzden araştırmacıların Son Kalkolitik Dönem kültürlerinin kökenini Neolitik Dönem yerleşmelerde araması tam başarılı olmamıştır. Güney Kafkasya'nın Kalkolitik kültürü yayınlarda Erken Kalkolitik (MÖ. 4800-4000) ve Orta/Son Kalkolitik (MÖ 4000-3200) olarak tanıtılmıştır. Araştırmacılar Erken Kalkolitiği MÖ V binyılın birinci yarısına, Orta Kalkolitik'in sonunu ve Son Kalkolitiği MÖ V. binyılın ikinci yarısına ait etmişlerse de Kalkolitik Dönem'in erken ve orta evresine ait edilen buluntular, özellikle MÖ V. binyılın birinci yarısına ait arkeolojik malzemeler hakkında bilgiler yeterli olmamıştır. Son yıllar Güney Kafkasya ve Yakın Doğu'nun kavşağında yer alan Nahçıvan'da yapılan araştırmalar sırasında Kalkolitik Dönem'e ait yeni yerleşmeler bulunmuştur. Nahçıvançay ve Sirabçay vadisinde yer alan bu yerleşmeler sırasında Nahçıvan Tepe, Uçan Ağıl, Uzun Oba yerleşmeleri araştırılırken Kalkolitik Dönem'in erken (MÖ 5000-4600) ve orta (MÖ 4600-4400) evresine ait bulgular ortaya çıkarılmıştır. Nahçıvan Tepe, Uçan Ağıl ve Uzun Oba'da yapılan araştırmalar bu döneme ait arkeolojik eserlerin Ovçular Tepesi, Tehut, Sioni, Menteş Tepe, Arataşen, Berikldeebi, Büyük Kesik ve diğer yerleşmelerle temsil edilen Son Kalkolitik kültürden farklı olduğunu ortaya koymuştur. Sirabçay vadisinde yapılan araştırmalar ise Son Kalkolitik kültürün birbirinden farklı iki evresinin mevcut olduğunu söylemeye olanak sağlamıştır. Sirabçay vadisinde ortaya çıkarılan Kalkolitik yerleşmeler Nahçıvan'da Ovçular Tepe'sinden sonraki aşamaya (MÖ 4400-4000) ait olmakla Son Kalkolitik kültürün final evresini (MÖ 4000-3600) yansıtmaktadır. Nahçıvan'da yer alan Kalkolitik Dönem yerleşmelerinin araştırılması bu coğrafyadaki Kalkolitik kültürleri MÖ V. binyılın başlarından MÖ IV. binyılın ortalarına gibi kesintisiz gözlemlemeye olanak tanımıştır. Nahçıvan'da Kalkolitik Dönem'in erken ve orta evresi Dalma Tepe kültürü ile sık bağlantılıdır. Dalma Tepe kültürü için karakteristik olan baskı bezemeli seramikler Urmiye Havzası, Karabağ, Mil-Muğan ve Doğu Anadolu yerleşmelerinde görülmüştür. Bu Urmiye Havzası ile Azerbaycan'ın kuzeyi ve Doğu Anadolu arasındaki ilişkileri yansıtmaktadır. Yakın Doğu kültürlerinin Güney Kafkasya'ya etkisi bu bölgeler arasındaki kültürel-ekonomik ilişkilerle bağlantılı olmuştur. Bu ilişkileri sağlayan Güney Kafkasya'nın zengin hammadde, o sıradan obsidyen ve bakır madenleri olmalıdır.



Şekil 1: Bölgenin Haritası (Veli Bahşeliyev) / Regional Map

GİRİŞ

Güney Kafkasya'da eski tarımcı-hayvancı kültürlerin formlaşması ve gelişim süreçleri her zaman araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Güney Kafkasya'da Kalkolitik Dönem'e ait çeşitli araştırmalar yapılmasına karşın tüm sorunlar çözülmüş değildir. Kalkolitik kültürün çeşitli aşamaları arasındaki ilişkiler, özellikle Son Kalkolitik kültürünün kökeni ve tarihlendirilmesi ile ilişkili sorunlar aydınlatılmış sayılamaz. I Kültepe¹, Şomutepe², Hatunark-Aknaşen³, Şulaveri⁴ ve diğer yerleşmelerin Neolitik Dönem'e ait edilmesi Son Neolitik ve Son Kalkolitik Dönem kültürleri arasında bir kesintinin oluşmasına neden olmuştur⁵. Buna uygun olarak kimi araştırmacılar Güney Kafkasya'nın Kalkolitik kültürünü İlk Kalkolitik (MÖ. 4800-4000) ve Orta/Son Kalkolitik (MÖ 4000-3200) olarak tanımlamışlar⁶. Diğer araştırmacılar Erken Kalkolitiği MÖ V. binyılın birinci yarısına, Orta Kalkolitik'in sonunu ve Son Kalkolitik'i MÖ V. binyılın ikinci yarısına ait etmişler⁷. Ama Kalkolitik Dönem'in erken ve orta evresine ait edilen buluntular, daha doğrusu MÖ V. binyılın birinci yarısına ait arkeolojik

malzemeler hakkında bilgiler yeterli değildir. Son yıllar Güney Kafkasya ve Yakın Doğu'nun kavşağında yer alan Nahçıvan'da (Şek. 1) yapılan araştırmalar sırasında Kalkolitik Dönem'e ait yeni yerleşmeler bulunmuştur⁸. Nahçıvançay ve Sirabçay vadisinde yer alan bu yerleşmeler sırasında Nahçıvan Tepe⁹, Uçan Ağıl¹⁰, Uzun Oba¹¹ yerleşmeleri araştırılırken Kalkolitik Dönem'in erken (MÖ 5000-4600) ve orta (MÖ 4600-4400) evresine ait bulgular ortaya çıkarılmıştır. Nahçıvan Tepe, Uçan Ağıl ve Uzun Oba'da yapılan araştırmalar bu döneme ait arkeolojik eserlerin Ovcular Tepesi¹², Tehut¹³, Sioni¹⁴, Mentesh Tepe¹⁵, Aratashen¹⁶, Berikldeebi¹⁷, Büyük Kesik¹⁸ ve diğer yerleşmelerle temsil edilen Son Kalkolitik kültürden farklı olduğunu ortaya koymuştur. Sirabçay vadisinde yapılan araştırmalar ise Son Kalkolitik kültürün birbirinden farklı iki evresinin mevcut olduğunu söylemeye olanak sağlamıştır. Sirabçay vadisinde ortaya çıkarılan Kalkolitik yerleşmeler Nahçıvan'da Ovcular Tepe'sinden sonraki

⁸ Бахшалиев 2015:136–145.

⁹ Бахşəliyev/Quliyeva/Həşimova/Mehbəliyev/Baxşəliyev 2018: 65-85.

¹⁰ Бахşəliyev/ Marro/Berthon/Quliyeva/Sarıaltun 2017b: 158-160

¹¹ Бахшалиев 2017b:108-121.

¹² Marro/Bakhsahaliyev/Ashurov 2009: 31-87.

¹³ Мунчаев 1975: 108.

¹⁴ Connor/Sagona 2007: 31.

¹⁵ Lyonnet/Guliyev/Helwing/Aliyev/Hansen/Mirtskhulava 2012: 97-105.

¹⁶ Palumbi 2007: 67-73.

¹⁷ Makharadze 2007: 129, pl. IV.

¹⁸ Müseyibli 2007: 59-96.

¹ Baxşəliyev/Marro/Berthon/Quliyeva/Sarıaltun 2017b: 6-93

² Ahundov 2012: 5-58.

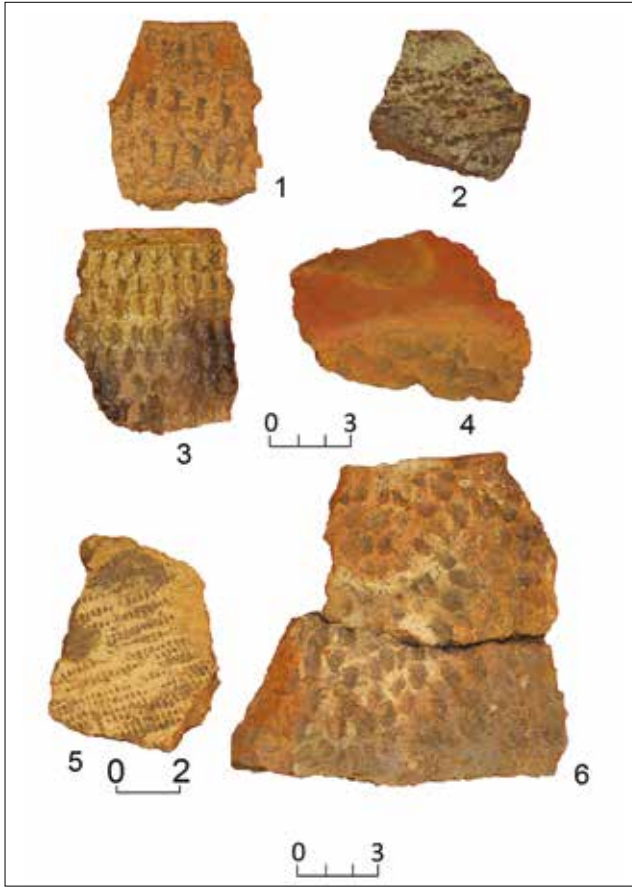
³ Badalyan/Harutyunyan/Chataigner/Françoise/Jacques/Jacques/Adrian/Valentin/Hovsepyan 2010: 185-218.

⁴ Kiguradze 1986: 13-30.

⁵ Palumbi 2007: 74.

⁶ Connor/Sagona 2007: 30.

⁷ Lyonnet/Guliyev/Helwing/Aliyev/Hansen/Mirtskhulava 2012: 87.



Şekil 4: Baskı Bezemeli Seramikler (Veli Bahşeliyev) / *Ceramics With Impression Ornament (Veli Bahşeliyev)*.

Nahçıvan Tepe’de ister taş, isterse de kemikten yapılan aletler çok azdır. Ezgi taşları tek-tek örnekler halinde ele geçirilmiştir. Kemik alet ise yalnızca bir tanedir. Çakmak taşı da hammadde olarak çok az kullanılmıştır. Aletler içerisinde obsidyen aletler çoğunluktadır. Yerleşmeden binlerce obsidyen parçası bulunmuştur. Ama obsidyen aletler arasında orak dişleri çok azdır. Büyük ihtimalle, bu eski insanların yaşam biçimi ile ilişkili olmuştur.

Hayvancılık

Tarım aletlerinin az bulunması insanların temel yaşam biçiminde hayvancılığın önemli yerde olduğunu göstermektedir. Yerleşmede bulunan hayvan kemiklerinin analizi²³ de buradaki insanların hayvancılıkla uğraştığını, büyükbaş ve küçükbaş hayvan üretimine önem verdiğini göstermektedir (Şek. 14). Yaban hayvan kemiklerinin az bulunması avcılığın ekonomideki yerinin çok düşük olduğuna işaret etmektedir. At ve it kemiği yalnızca bir örnek ile temsil olunmuştur. Botanik kalıntıları şimdilik yoktur. Ocaklarda karbon kalıntıları çok az olmuş, ocaklardan alınmış toprakların yıkanması sırasında ise botanik kalıntıları bulunmamıştır.

²³ Fauna kalıntıları arkeozoolog, Doç. Dr. Remi Berthon tarafından araştırılmıştır.

NAHÇIVAN TEPE SERAMİKLERİ

Arkeolojik eserlerin çoğunluğunu seramikler oluşturmaktadır. Seramikler başlıca olarak MÖ V binyılın birinci yarısı için karakteristiktir²⁴. Yerleşmenin alt tabakalarından alınan karbon örneklerin C 14 analizi MÖ 4945-4772 yılları göstermiştir (Şek. 15, Çizelge 1)²⁵. Nahçıvan Tepe yerleşmesinin seramikleri Dalma Tepe tipli boyalı ve baskı bezemeli kaplardan oluşmaktadır (Şek. 4). Bu tür seramiklerle karakterize edilen yerleşme Güney Kafkasya’da şimdilik bulunmamıştır. Bu açıdan Nahçıvan Tepe yerleşmesinin araştırılması yalnızca Azerbaycan’ın değil, tüm Güney Kafkasya’da Kalkolitik kültürlerin öğrenilmesi için önem taşımaktadır. Nahçıvan Tepe yerleşmesinin seramikleri Kalkolitik Dönem’in erken (MÖ 5000-4600) ve orta (MÖ 4600-4400) evresini kapsamaktadır. Erken evre şimdilik yalnızca Nahçıvan Tepe yerleşmesinde bulunmuştur. Orta evre ise Nahçıvan Tepe’nin yanı sıra Uçan Ağıl, Uzun Oba (Şek. 7), Halaç²⁶ yerleşmelerinden de bellidir.

Nahçıvan Tepe seramikleri yerleşmenin tabakalarına uygun olarak iki evreye ayrılabilirler. Genellikle, her iki yapı katının seramikleri hazırlanma teknolojisi ve bezeme açısından benzerdir. Bu özellikle baskı bezemelerinde görülmektedir. Kaplar kil tabakalarını birbirinin üzerine sermek ve birbirinin üzerine koymakla, yani bant usulü ile yapılmıştır. Bazı kapların yüzeyi ince kil katı ile sıvanmıştır. Araştırmaya dayanarak söyleyebiliriz ki, bu teknoloji bazı hallerde kapların renk tonunu değiştirmek için, bazense bezeme amacı ile kullanılmıştır. Bu özellikle parmak baskısı ile bezenmiş seramiklere aittir. Söyleyebiliriz ki, özensiz ve karmaşık parmak baskıları kapların üzerine ayrıca kil tabakasının serilmesi ile ilgili olmuştur. Fikrimize göre, bazı araştırmacılar parmak baskılı seramikleri etnografik özelliklerle ilişkilendirmekte haklıdır²⁷. Ama bu yöntem kapların tamiratı için de kullanılmıştır. Kimi kapların yüzeyi tarak türü aletle düzeltildikten sonra sıvanmıştır. Genellikle, seramikler saman katkısı olan kilden yapılmış ve kırmızı rengin çeşitli tonlarında pişirilmiştir. Kum katkısı olanlar azdır. Seramikler sarı ve kırmızı rengin çeşitli tonlarındadır. Az miktarda gri renkli kaplar da vardır.

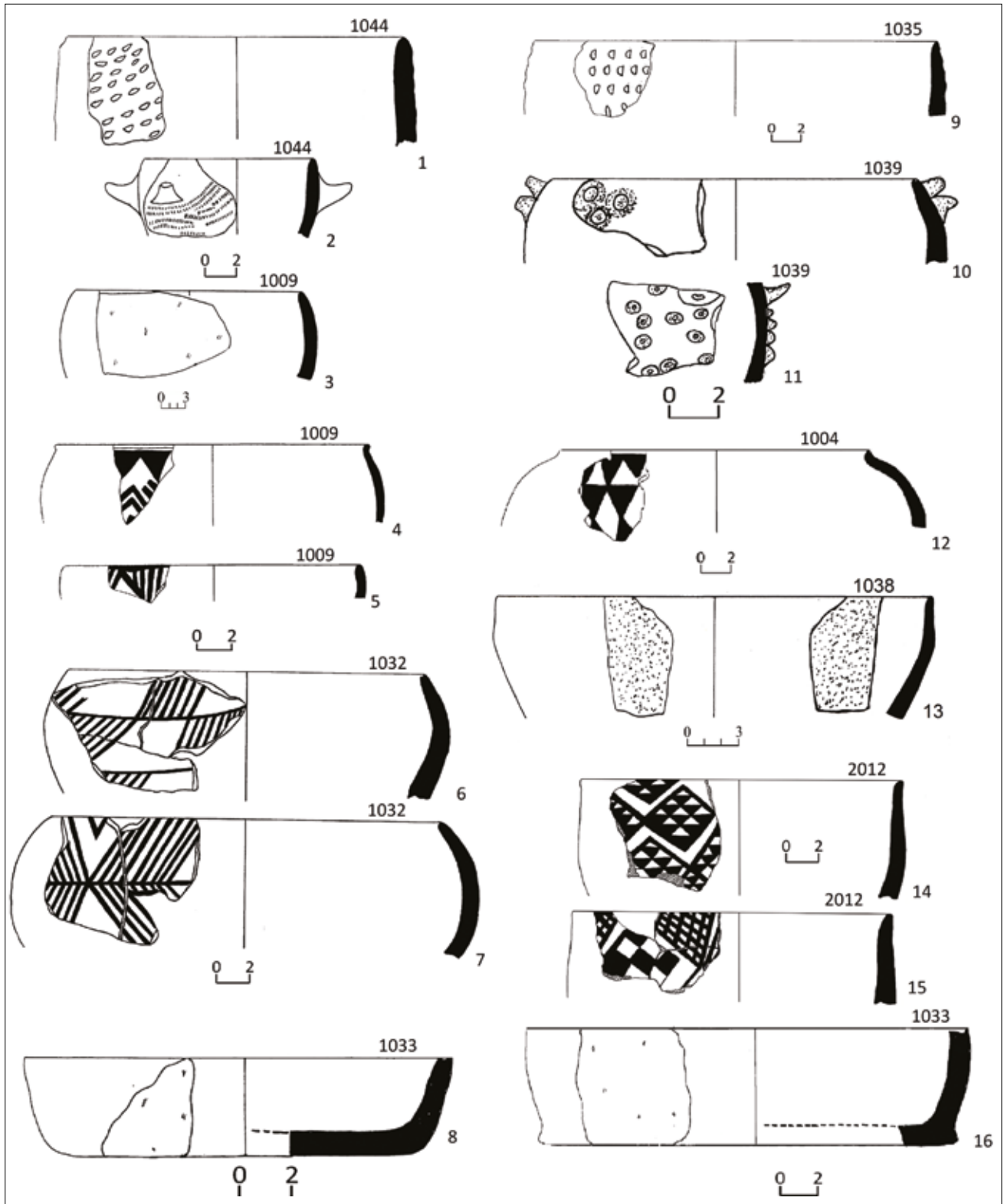
Üst tabakadan bulunan seramikler Orta Kalkolitik Dönem’e (MÖ 4600-4400) aittir (Şek. 5). Bahis ettiğimiz gibi, bu aşama için dörtgen mimari karakteristiktir. Bu

²⁴ Karbon örneklerin analizi İtalyanın Lesse şehrinde yapılmıştır.

²⁵ Karbon analizleri Azerbaycan Cumhuriyeti Prezidenti yanında İlimin İnkişaf Fondunun mali yardımı ile yapılmıştır– Qrant № EIF-KETPL-2-2015-1(25)-56/47/5.

²⁶ Бахшалиев 2017b: 112.

²⁷ Henrickson/Vitali 1987: 37-40.



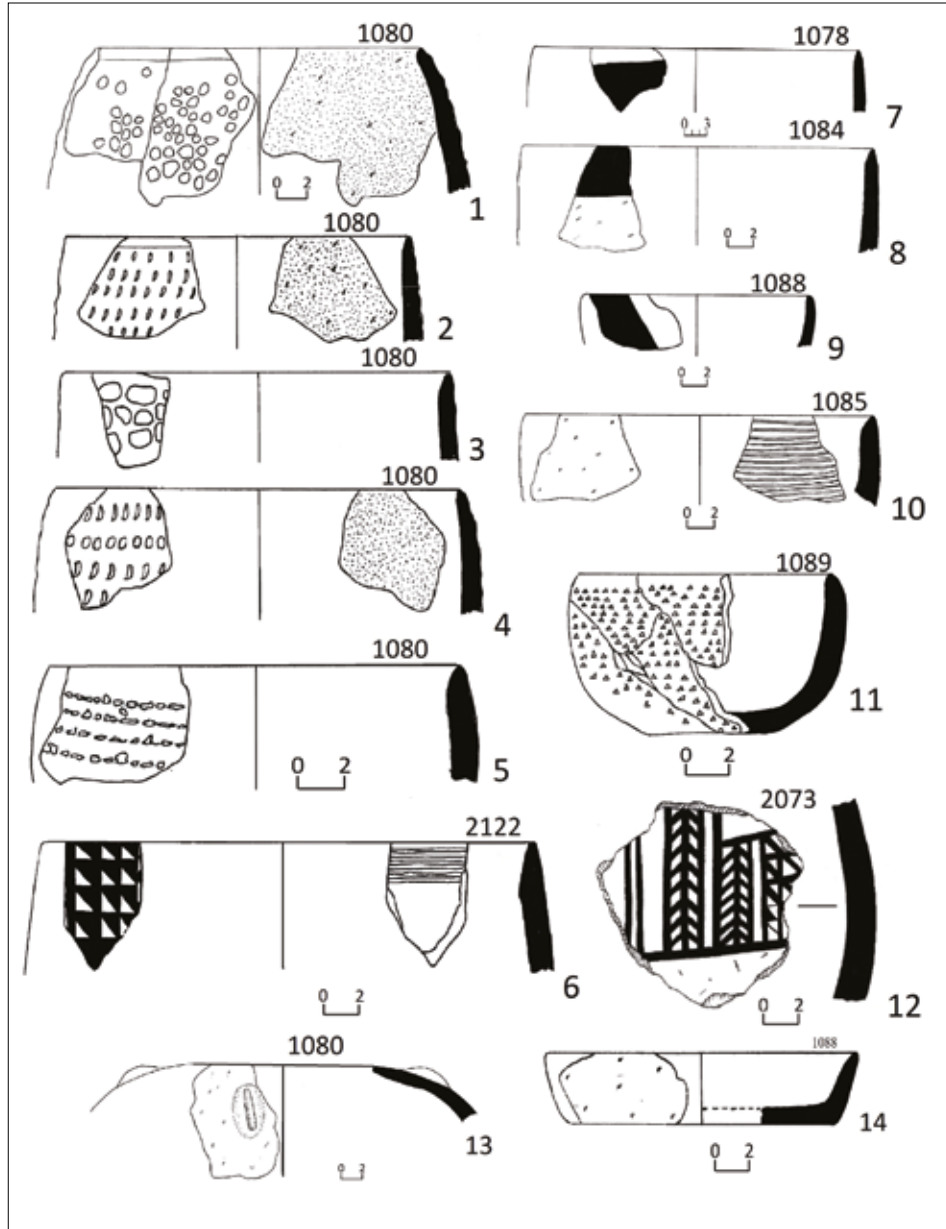
Şekil 5: Nahçıvan Tepe'nin İkinci Evreye Ait Seramikleri. Orta Kalkolitik Dönem (Veli Bahşeliyev) / Pottery of the First Stage of Nakhchivan Tepe. Middle Chalcolithic Period

tabakadan bulunan seramikleri sekiz gruba ayırabiliriz. Birinci gruba sade seramikler (Şek. 5, 3, 8, 16), ikinci gruba boyalı seramikler (Şek. 5, 4-7, 12, 14-15), üçüncü gruba kırmızı boyalı, desensiz seramikler (Şek. 5, 13), dördüncü gruba baskı bezemeli seramikler (Şek. 5, 1, 9), o sıradan parmak baskısı ile bezenenler aittir. Beşinci grup

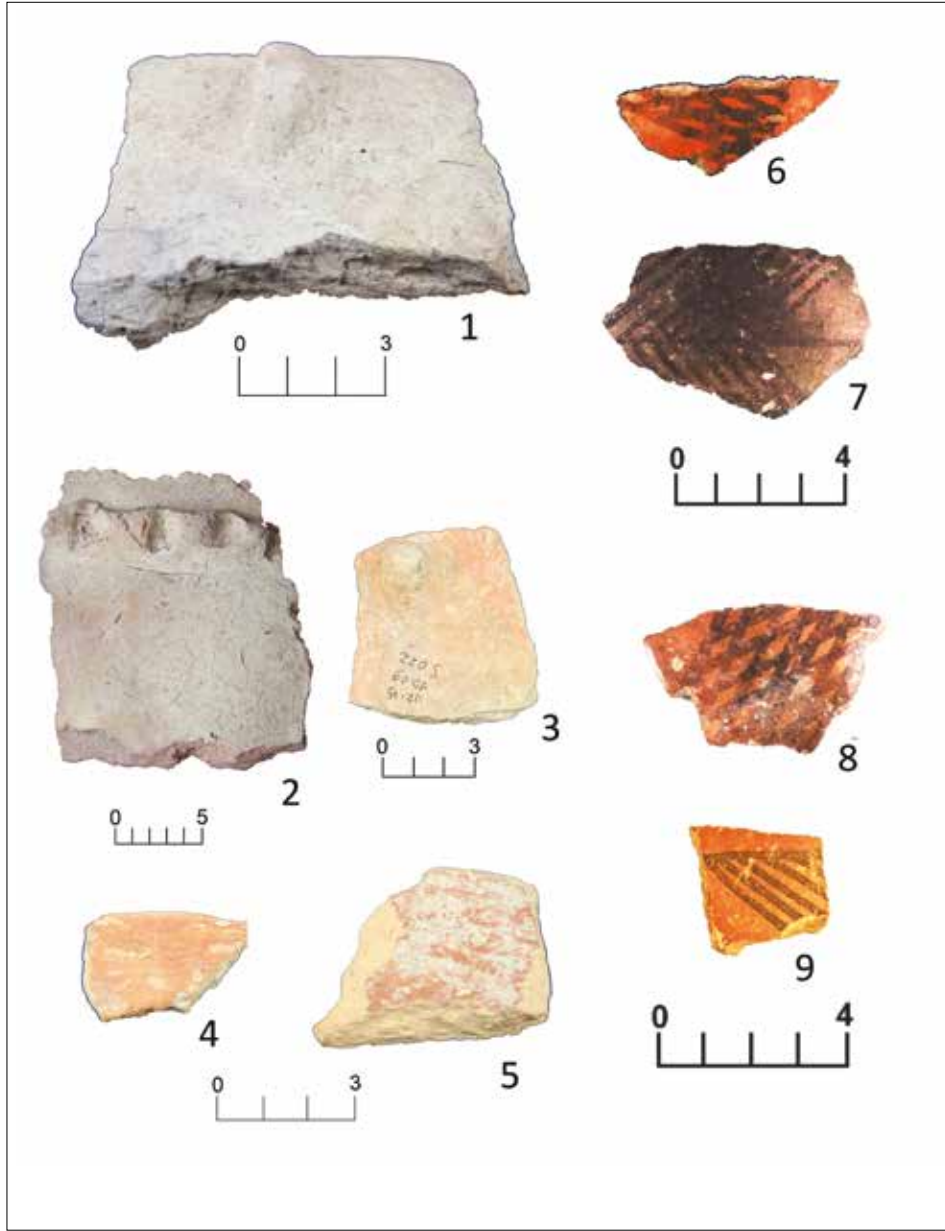
tarak baskısı ile bezenmiş seramikler (Şek. 5, 2), altıncı grup tarak türü aletle yatay şeritler şeklinde bezenmiş seramikler (Şek. 13, 3-4) yedinci grup kulakçık şekilli yapımlarla bezenmiş seramikler (Şek. 6, 13), sekizinci grup kabartma bezemeli seramiklerle (Şek. 5, 10-11) karakterize edilmektedir. Son iki gruba ait seramikler

Çizelge 1: Nahçıvan'ın Kalkolitik Yerleşmelerinden Alınan Karbon Örneklerinin Analiz Sonuçları. / *Result of analyses coal from the Chalcolithic Settlement of Nakhchivan.*

	<i>Sampl ID</i>	<i>Sample</i>	<i>Radiocarbon Age (BP)</i>	$\delta^{13}C$ (‰)	<i>Date BC (95,4%)</i>
1	Naxçıvan Tepe	LTL17636A	5956 ± 45	-24.7 ± 0.4	4945-4722 BC
2	Uçan Ağıl 15-2019	LTL16009A	5713 ± 45	-23.4 ± 0.4	4690-4450 BC
3	Ucan Ağıl 2013	LTL14893A	5585 ± 45	-21.9 ± 0.7	4497-4344 BC
4	Uzun Oba 15- 010	LTL16019A	5674 ± 45	-20.3 ± 0.5	4620-4370 BC
5	Yeni Yol 2014:1049	LTL14959A	5129 ± 45	-24.7 ± 0.6	4038-4018 BC
6	Yeni Yol 2014-1007	LTL14895A	4853 ± 45	-17.1 ± 0.4	3712-3622 BC
7	Yeni Yol 2013	LTL14894A	5063 ± 45	-22.1 ± 0.5	3965-3761 BC
8	Serin Bulak 2013-1	LTL14892A	4953 ± 40	-20.7 ± 0.4	3902-3880 BC
9	Şorsu 2013: 1008	LTL14063A	4945 ± 45	-27.7 ± 0.5	3910-3870 BC
10	Değirmen Yeri	LTL14886A	5011 ± 45	-26.4 ± 0.3	3946-3701 BC



Şekil 6: Nahçıvan Tepe'nin Erken Evreye Ait Seramikleri. İlk Kalkolitik Dönem (Veli Bahşeliyev)
/ *Pottery of the First Stage of Nakhchivan Tepe. Early Chalcolithic Period*



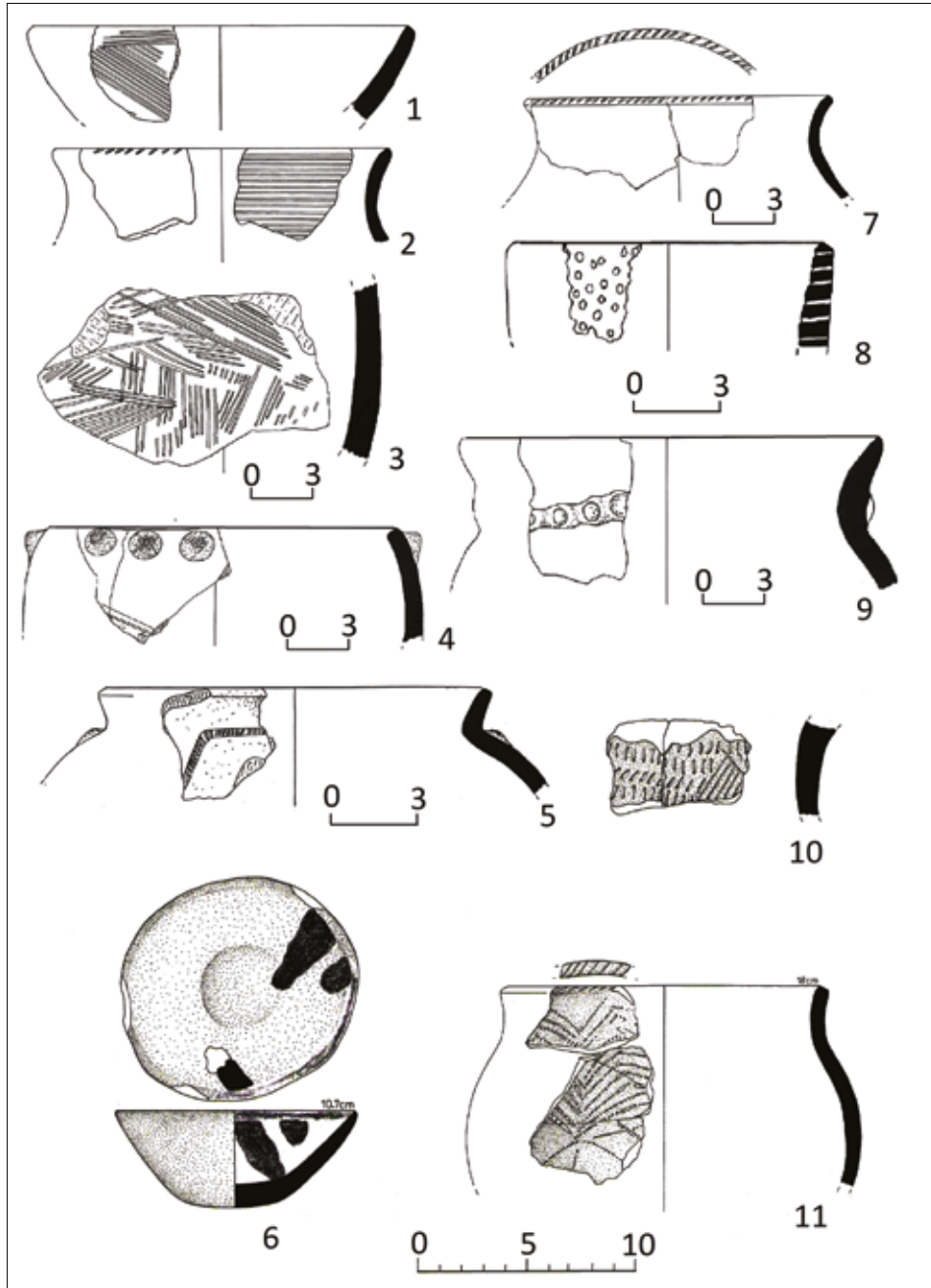
Şekil 7: Uçan Ağıl (1-6, 8) ve Uzun Oba (7, 9) Seramikleri (Бахшалиев 2017B) / Pottery from Uçan Ağıl -1-6, 8 And Uzun Oba -7, 9 (Бахшалиев 2017B).

azdır. Kabartma bezemeli seramikler iki-üç örnekle temsil edilmiştir. Bu tür seramikler erken evrenin sonu ve ikinci evrenin başlarında görülür.

Kalkolitik Dönem'in erken evresine (MÖ 5000-4600) ait ikinci yapı katı, yukarıda bahis ettiğimiz gibi, iki aşamalıdır. Ama seramiklerde teknolojik açıdan belirgin bir değişiklik yoktur. Birinci yapı katı için karakteristik olan baskı bezemeli seramikler bu yapı katında da devam etmiştir (Şek. 6, 1-4). Ama birinci yapı katı ile mukayesede belli değişiklikler olmuştur. Birinci yapı katı için karakteristik olan kırmızı astar üzerine siyah renkle bezenen seramikler erken evrede çok az bulunmuştur. Bununla beraber erken evrenin son aşamasında sarı astar, bazen ise kapların kiremidi üzerine yapılmış kahve renkli

desenlerle bezemeli olanlar da vardır (Şek. 6, 6, 12). Baskı bezemeli seramiklerin çeşitleri ise artmıştır. Baskı bezemeli seramikler kırmızı ya da sarı renkle boyanmıştır. Belli olduğu gibi, Culfa Kül Tepe'sinin alt tabakaları Dalma Tepe türü boyalı seramikler ile karakterize olunmaktadır, ama burada baskı bezemeli seramikler bulunmamıştır²⁸. Söyleyebiliriz ki, baskı bezemeli seramikler Culfa Kül Tepe'sindeki boyalılardan daha erken evreye aittir. Sade seramiklerde de belli değişiklikler izlenmektedir. Bu evrede sade seramiklerin bir kısmının içerisi kırmızı boya ile boyanarak iyi şekilde cilalanmıştır. Bu tür seramikler yemek kapları olarak kullanılmıştır. Bu evreye ait kapların

²⁸ Abedi/Khatib Shahidi/Chataigner/Niknami/Eskandari/Kazempour/Pirmohammadi/Hoseinzadeh/Ebrahimi 2014: 38, Fig. 10, 1-3,5-8.



Şekil 8: Ovçular Tepesi'nin Seramikleri (Baxşəliyev/Marro/Aşurov 2010) / Pottery from Ovçular Tepesi

bir kısmı geniş kırmızı renkli bantlarla bezenmiştir (Şek. 6, 7-9). Ama bu tip bezemeler tüm olarak ele geçirilmediğinden onların motifini tam şekilde belirlemek mümkün olmamıştır.

Nahçıvan Tepe Seramiklerinin Yayılım Alanı

Söylediğimiz gibi, Nahçıvan Tepe yerleşmesi Dalma Tepe türü baskı bezemeli ve boyalı seramikler ile karakterize edilmektedir. Dalma Tepe türü boyalı seramik Nahçıvan'da şimdilik Uzun oba, Uçan Ağıl ve

Bülöv Kayası yerleşmelerinden tek örneklerle bellidir²⁹. Parmak baskılı seramikler ise yalnızca Uçan Ağıl'da bir örnekle temsil olunmuştur. Diğer yerleşmelerde bu tür seramik şimdilik yoktur. Baskı bezemeli seramikler tek örneklerle Karabağ yerleşmelerinden de bellidir³⁰. Belli olduğu gibi, Dalma Tepe türü seramik Zagros dağlarında yüzey araştırmaları sırasında da bulunmuştur. Kangavar vadisinde Seh-Gabi³¹ ve Godin Tepe³² yerleşmelerinde Dalma Tepe dönemine ait tabakalarda kazı yapılmış,

²⁹ Baxşəliyev 2017c: 117-124.

³⁰ Ахундов 2017: 197-198, табл. 22, 1; табл. 56, 1.

³¹ Henrickson 1983: 153-169.

³² Young 1974: 80-90; Henrickson 1983: 172-173.

Mahidaşt'da³³ ise 16 yerleşmenin yüzeyinde zengin Dalma Tepe türü seramik bulunmuştur. Tepe Siahibid³⁴ ve Çoğa Maran³⁵ yerleşmeleri sondaj kazısı ile araştırılmış, Tepe Kuh'da ise yüzey araştırmaları sırasında Dalma Tepe seramiğinin çoğunluk teşkil ettiği belirlenmiştir³⁶. Bu tür seramik Irak'ta Cebel, Kerkük, Tell Abad, Keit Kasım ve Yorgan Tepe'de³⁷ bulunmuştur. Söylemek gerekiyor ki, Kangavar vadisinde bu tür seramik % 68, Mahidaşt'da ise 24%³⁸ olmuştur. Araştırmalar bu tür seramiğin güneye doğru ilerledikçe azaldığını göstermektedir. Önce Urmiye gölünün güneyinde ve batısında yayıldığı düşünülen bu tür seramik Urmiye gölünün kuzeyinde³⁹, şimdi ise Nahçıvan'da bulunmuştur. İran Azerbaycan'ında bu kültür Culfa Kül Tepesi⁴⁰, Ahranjan Tepe⁴¹, Lavin Tepe⁴², Koşa Tepe⁴³, İdir Tepe⁴⁴ ve Baruj Tepe⁴⁵ yerleşmelerinin kazısı sırasında ortaya çıkarılmıştır. Şimdi bu tür seramik İran Azerbaycan'ında 100'den fazla yerleşmeden bellidir⁴⁶. Yerleşmelerin bir kısmı yerleşik insanlara, bir kısmı ise göçebe hayvancılıkla uğraşanlara aittir⁴⁷.

OVÇULAR TEPESİ YERLEŞMESİ (MÖ 4400-4000) MİMARİ KALINTILAR

Ovçular Tepe'sinde yapılan araştırmalar⁴⁸ burada insanların MÖ V. binyılın ortalarından başlayarak yerleştiğini göstermektedir. Nahçıvan'da Ovçular Tepesi (2006-2013) yerleşmesinin araştırılması insanların bu döneme ait ekonomisi ve kültürü hakkında detaylı bilgi elde etmeye olanak tanımıştır⁴⁹. Arkeolojik kazılar sırasında Kalkolitik Dönem'e ait birbirinden tamamen farklı iki yapı katı bulunmuştur. Birinci evre için çukur barınaklar karakteristiktir. Bu evreye ait evler tepenin yamacı düzeltilerek yüzeyden 20-40 cm derinlikte dörtgen biçimde inşa edilmiştir. Bu tür evlerin yalnızca kalıntıları ortaya çıkarıldığından onların yerüstü kısımları ile ilgili fikir demek mümkün değildir. Karbon

analizlerin (C 14) sonuçlarına göre Ovçular Tepe'sinin İlk Kalkolitik tabakasını MÖ 4350-4200 yıllar ile tarihlendirmek olur⁵⁰. Ovçular Tepesi seramiklerinin Fırat'ın yukarısında yer alan Korucu Tepe, Norşun Tepe ve Tülin Tepe yerleşmelerinin seramikleri ile paralelleri de bu tarihin doğru olduğunu göstermektedir⁵¹.

Ovçular Tepe'sinde MÖ V. binyılın sonu, MÖ 4200-4000 yılları ile tarihlenen ikinci evreye ait evler taş temel üzerinde kerpiçe inşa edilmiştir⁵². Evlerin bir kısmı tepenin yamacında yerleştiğinden destek duvarlar inşa edilmiştir. Evler tepenin yamacında akmanın karşısını almak için inşa edilen destek duvarlara birleşik şekildedir. Dörtgen mimari ve destek duvarların inşası her iki evre için karakteristiktir. 2011 yılının araştırmaları sırasında belli olmuştur ki, bu evreye ait evler geniş avlu etrafında yerleşen ekonomik birimlerden oluşmuştur. Avlularda depolar, ocaklar, iş yerleri ve ekonomi ile ilişkili diğer kültürel kalıntılar bulunmuştur. İkinci evreye ait evlerin mimarisi birinciden daha mükemmeldir. Ovçular Tepesi'nin dörtgen biçimli mimarisi Güney Kafkasya'nın, o sıradan Nahçıvan'ın Neolitik Dönem'e ait yuvarlak evlerinden tamamen farklıdır. Ovçular Tepe'sindeki evlerin mimarisi Azerbaycan'ın ve Doğu Anadolu'nun eşzamanlı yerleşmelerinden bulunan mimari ile uygundur. Ovçular Tepesi'nin Son Kalkolitik mimarisi ile yakın paralellik gösteren yerleşme Leyla Tepe'dir⁵³.

OVÇULAR TEPESİ'NİN SERAMİKLERİ

Ovçular Tepesi yerleşmesinin seramiklerinde hem teknolojik, hem de morfolojik açıdan kesintinin olmadığı açık şekilde izlenmektedir. Ovçular Tepe'sinin saman katkılı sarı, ya da kırmızı renkli seramiği Güney Kafkasya ve Nahçıvan'da Neolitik ve Kalkolitik Dönem'in erken evrelerinden bellidir.

Ovçular Tepe'sindeki kil kapların büyük bir kısmı saman katkılı olup, kırmızı rengin çeşitli tonlarında pişirilmiştir (Şek. 8). Seramikler sade şişkin gövdeli çanaklar, çömlekler ve testilerden oluşmaktadır⁵⁴. Kaplar memecikler, tarak türü alet, rölyef kemer yüzlerinden parmak baskısı ile bezenmiştir. Seramiklerin az bir kısmının ağız kenarı yuvarlak deliklerle bezenmiştir. Bu döneme ait, üzeri kabartma keçi resimleri ile bezenmiş küpler zanaat açısından çok dikkat çekicidir. Bu küplerin kimi örnekleri çukur barınakların döşemesine gömülmüş şekilde bulunmuştur. Bu küplerin paralelleri şimdilik belli değildir. Küplerin yüzlerinde karşı-karşıya duran

³³ Levine/Mcdonald 1977: 39-50.

³⁴ Henrickson 1983: 305-314.

³⁵ Henrickson 1983: 317.

³⁶ Henrickson/Vitali 1987: 38.

³⁷ Henrickson/Vitali 1987: 39-40.

³⁸ Henrickson/Vitali 1987: 39.

³⁹ Abedi 2017: 69-87.

⁴⁰ Abedi/Khatib Shahidi/Chataigner/Niknami/Eskandari/Kazempour/Pirmohammadi/Hoseinzadeh/Ebrahimi 2014: 33-167.

⁴¹ Talai 1983: 7-17.

⁴² Hejebri/Binandeh/Nestani/Vahdati 2012: 95-117.

⁴³ Hejebri/Purfaraj 2005: 304.

⁴⁴ Abedi 2017: 80.

⁴⁵ Alizadeh/Azarnoush 2003a: 4-25; Alizadeh/Azarnoush 2003b: 3-21.

⁴⁶ Abedi 2017: 80.

⁴⁷ Abedi 2017: 80.

⁴⁸ Ovçular Tepe'sinde araştırmalar uluslararası Azerbaycan-Fransa ekibi tarafından V.Bahşeliyev, C.Marro ve S.Aşurovun başkanlığında yapılmıştır.

⁴⁹ Marro/Bakhshaliyev/Ashurov 2011: 53-100.

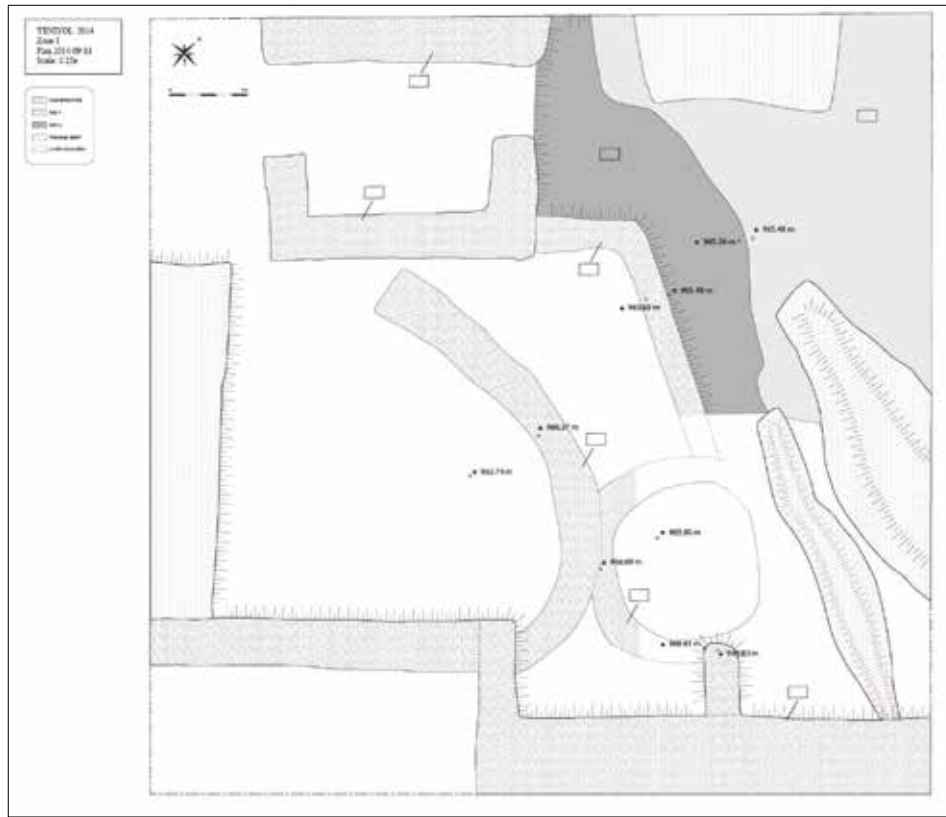
⁵⁰ Marro/Bakhshaliyev/Ashurov 2009: 48.

⁵¹ Marro/Bakhshaliyev/Ashurov 2009: 31-87.

⁵² Marro/Bakhshaliyev/Ashurov 2009: 38-43, fig. 5.

⁵³ Marro/Bakhshaliyev/Ashurov 2009: 45.

⁵⁴ Marro/Bakhshaliyev/Ashurov 2009: 48-54.



Şekil 9: Yeni Yol Yerleşmesinde Bulunan Dörtgen ve Yuvarlak Mimari (Guillaume Gadebois (Cnrs, Lyon) / *Plans of Rectangular and Round Rooms of the Settlement Yeni Yol*

ve çevre boyunca yerleştirilen keçi resimleri bir yandan Önasya motiflerini, öte yandan Maykop kültürünün resimlerini hatırlatmaktadır⁵⁵.

Genel olarak ele alındığında Nahçıvan'ın Kalkolitik seramiği saman katkılı ve kırmızı renklidir. Bu tür seramik Aras'ın güneyinde Kuzeybatı İran'da, o sıradan Urmiye havzasında yer alan yerleşmelerin seramiğinin karakteristik özelliğidir. İ.H.Nerimanovun fikrine göre, kırmızı renkli seramik yerli üretime aittir⁵⁶. Ovçular Tepe'sinde az miktarda olsa da boyalı seramikler bulunmuştur. 2011 yılında Ovçular Tepe'sinden bulunan Ubeyd kültürüne ait ithal malı da Kuzey Mezopotamya ile ilişkileri göstermektedir⁵⁷. Son yıllar Halaç, Şor Tepe ve Sirabçay yerleşmelerinden bulunan Kalkolitik Dönem'e ait boyalı seramikler boyalı kapların yerli üretiminin benimsendiğini göstermektedir⁵⁸. Güney Azerbaycan'ın eski yerleşmelerini araştıran S.Kroll'un fikrine göre, Azerbaycan'ın Neolitik ve Kalkolitik Dönem'de kendine özgün kültürleri olsa da, Son Kalkolitik Dönem'de Urmiye Havzası Ubeyd kültürüne ait özelliklerin buraya yayılması ile karakterize olunmaktadır⁵⁹. Ovçular

Tepesi'nin seramiği Tehut⁶⁰, Sioni⁶¹, Arataşen⁶², Mentuş Tepe⁶³ yerleşmelerinin seramikleri ile eşzamanlıdır. Ovçular Tepesi seramiğinin son aşaması Berikldeebi⁶⁴, Büyük Kesik⁶⁵ gibi yerleşmelerle de belli benzerlik içerisindedir. Son Kalkolitik Dönem'in Ovçular Tepe'sinden sonraya ait evresi Sirabçay vadisinde yapılan araştırmalar sırasında bulunmuştur (Çizelge 1). Bu dönemin geniş araştırılmış yerleşmesi Yeni Yol yerleşmesidir.

YENİ YOL YERLEŞMESİ (MÖ 4000-3600)

Yeni Yol yerleşmesi Azerbaycan'ın güneybatısında, Nahçıvan Özerk Cumhuriyetine bağlı Babek ilçesinin Memmedrza Dize köyünün arazisindedir. Yeni Yol yerleşmesi Güney Kafkasya'yı Yakın Doğu ile bağlayan yolların hemen düğüm noktasındadır. Yerleşme Sirabçay'la Nahçıvançay'ın kavşağında, Sirabçay'ın sol kıyısında yer almaktadır. Araştırmalar sırasında yerleşmede kültür tabakasının rölyefe uygun olarak

⁵⁵ Marro/Bakhshaliyev/Ashurov 2011: 60-88, photo 4, pl. II.

⁵⁶ Нариманов 1987: 163-164.

⁵⁷ Marro/Bakhshaliyev/Ashurov 2011: 76.

⁵⁸ Bahşaliyev 2015: 28-39.

⁵⁹ Kroll 1990: 71.

⁶⁰ Мунчаев 1975: 108.

⁶¹ Connor/Sagona 2007: 31.

⁶² Palumbi 2007: 67-73.

⁶³ Lyonnet/Guliyev/Helwing/Aliyev/Hansen/Mirtschulava 2012: 97-105.

⁶⁴ Makharadze 2007:129, pl. IV.

⁶⁵ Müseyibli 2007: 59-96.

1-1,7 metre arasında değiştiğini göstermiştir⁶⁶. Yeni Yol yerleşmesi yalnızca Kalkolitik Dönem'in son aşamasına aittir. Yeni Yol yerleşmesinin çevresinde Sirabçay ve Kahabçay vadisinde yapılan araştırmalar sırasında 23 Kalkolitik Dönem yerleşmesi ortaya çıkarılmıştır. Bu yerleşmelerde kültür tabakasının çok az olması bu tür yerleşmelerin mevsimlik olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu yerleşmelerin göçebe hayvancılıkla uğraşan kabilelere ait olduğu söylenilmiştir⁶⁷. Ama bazı yerleşmelerde hayvan kemiklerinin çok az bulunması (Şorsu), diğerlerinde ise (Zirinçli) kil kalıp ve bakır minerallerinin ortaya çıkarılması bu yerleşmelerde oturan insanların metalürji ile de uğraştığını göstermektedir⁶⁸. Yeni Yol'da 2014 yılında yapılan arkeolojik kazılar sırasında mimari kalıntıları, seramik, obsidyen, az sayıda taş alet ve hayvan kemikleri bulunmuştur.

MİMARİ KALINTILAR

Yeni Yol yerleşmesinin üstten birinci yapı katı için dörtgen ve yuvarlak biçimli evler karakteristiktir (Şek. 9). En üstteki birinci yapı katında dörtgen biçimli evlere ait duvar kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Evlerin içerisinde yuvarlak biçimli ocaklar olmuştur. Bu yapı katında bulunan odalardan birinin genişliği 2.30 m, uzunluğu 3.40 metre idi. Odanın yalnızca bir kısmı ortaya çıkarılmıştı. Bu odanın içerisine yuvarlak biçimli iki ocak tespit edilmiştir. Odanın kuzey kısmındaki yuvarlak ocağın çapı 0,9-1,1 metre arasında idi. Bu oda araştırılırken yüzünde yeşil bakır oksidi ile kaplı cüruf bulunmuştur. Bu ocağın metalürji için kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu ise odanın metal üretimi ile ilişkili olduğunu kanıtlamaktadır. Bu odadan Son Kalkolitik Dönem'e ait çok sayıda seramik ve hayvan kemikleri de bulunmuştur.

Yerleşmenin üstten ikinci yapı katı yuvarlak formu mimari ile karakterize edilmektedir. Odalardan birinin çapı 5, 2 metredir. Bu odaya ait duvarların genişliği 45-50 cm arasında değişmektedir. Duvarların yüksekliği 50-60 cm yüksekliktedir. Odanın içerisinde çok miktarda kül kalıntısı ve seramikler bulunmuştur. Çapı 60 cm olan ocak odanın doğu kısmında yer almıştı. İkinci çukur barınak türü evin çapı 1, 9 metre idi. Çapı 60 cm olan ocak bu odanın doğusunda olmuştur. Odanın içerisinden seramikler ve hayvan kemikleri bulunmuştur. Göçebe hayvancı kabileler tarafından kullanılan bu tür evlerin etnografik paralelleri Nahçıvan'da şimdi de kullanılmaktadır. Bu açıdan bu tip evlerin hayvancılıkla uğraşan insanlar tarafından kullanıldığını söyleyebiliriz.

Yeni Yol yerleşmesinin en eski yapısı çukur barınak türü evin kalıntısıdır. Yerleşmenin en alttaki üçüncü yapı

katında bulunan çukur barınak türü ev düzgün olmayan dörtgen biçimlidir. Kazı alanında onun yalnızca bir kısmı ortaya çıkarılmıştı. Bu evin kazı alanında bulunan kısmının uzunluğu 5, 2 metre, genişliği ise 2, 5 metre idi. Evin iç kısmında yapılan araştırmalar sırasında Son Kalkolitik Dönem'e ait seramikler ve hayvan kemikleri bulunmuştur. Çukur barınak türü evlerin paralelleri azdır. Kalkolitik Dönem'e ait dörtgen planlı çukur barınak türü evler Ovçular Tepe'sinde⁶⁹ ve Büyük Kesik'te⁷⁰ ortaya çıkarılmıştır. Yeni Yol yerleşmesinde çukur barınak türü evdeki ocaktan götürülen karbon örneklerinin analizi MÖ 4038-4018 yılları göstermiştir (Çizelge 1). Araştırmalar gösterir ki, yerleşmenin ilk sakinleri yaşamlarını Ovçular Tepe'sinde olduğu kimi, bir kısmı ana toprakta kazılan çukur barınaklarda sürdürmüşler. Daha sonra dörtgen biçimli mimariye önem verilmiştir.

Son Kalkolitik Dönem'e ait dörtgen biçimli mimari kalıntıları Ovçular Tepesi⁷¹, Şorsu⁷², Leyla Tepe⁷³ ve Elikömek Tepe⁷⁴ gibi yerleşmelerde bulunmuştur. Dörtgen planlı tek odalı evler Nahçıvan'ın güneybatısında yer alan Norşun Tepe ve Tülin tepe gibi yerleşmelerden de bellidir⁷⁵. Yeni Yol yerleşmesinin dörtgen planlı odaların içindeki ocaklardan alınan karbon örneklerinin analizi MÖ 3712-3622 yılları göstermiştir ki, bu da Leyla Tepe kültürü ile eşzamanlıdır. Son Kalkolitik Dönem'e ait çukur barınak türü evler Babaderviş⁷⁶, Nahçıvan'ın batısında yerleşen Tehut⁷⁷, Gürcistan'da Sioni⁷⁸, Dağıstan'da Ginçi⁷⁹ gibi yerleşmelerden de bulunmuştur. Araştırmalar bu tip evlerin Güney Kafkasya'da Son Kalkolitik Dönem'de kullanıldığını göstermektedir. Yeni Yol yerleşmesinde dörtgen ve yuvarlak biçimli mimarinin kullanılması insanların yaşam biçimi ile ilişkili olmuştur. Söylemek gerekiyor ki, Büyük Kesik yerleşmesinde de yuvarlak ve dörtgen biçimli mimari kullanılmıştır⁸⁰. Nahçıvan yaylalarında hayvancı kabileler her iki mimariyi şimdi de kullanmaktadır. Yuvarlak biçimli büyük evler hayvan ağılı gibi de kullanıla bilirdi.

İş aletleri çok az sayıdadır. Yerleşmeden yalnızca 2 tane kemik biz ve 2 tane ezgi taşı bulunmuştur. Obsidyen parçaları da az sayıdadır. Buluntuların çoğunluğunu seramikler oluşturmaktadır.

⁶⁹ Baxşəliyev/Marro/Aşurov 2010: 6.

⁷⁰ Müseyibli 2007: 10.

⁷¹ Marro/Bakhshaliyev/Ashurov 2009: 31-87.

⁷² Baxşəliyev/Marro/Berthon/Quliyeva/Sarialtun 2017b: 83, 95.

⁷³ Нариманов/Ахундов/Алиев 2007: 97-98, рис. 2.

⁷⁴ Нариманов 1987: 57-60, рис. 47; Махмудов 2008: 187, рис. 9.

⁷⁵ Hauptmann 1972: 115; Esin 1976: Pl. 92-93.

⁷⁶ Нариманов, Исмаилов 1962: 149.

⁷⁷ Кушнарева, Чубинишвили 1970: 41; Торосян 1976: 84, табл. 16, 2.

⁷⁸ Connor/Sagona 2007: 31.

⁷⁹ Мунчаев 1975: 110.

⁸⁰ Müseyibli 2007: 160-163.

⁶⁶ Baxşəliyev/Quliyeva/Rzayeva 2017a: 49.

⁶⁷ Бахшалиев 2015: 143.

⁶⁸ Gailhard/Bode/Bakhshaliyev/Hauptmann/Marro 2017: 530-550.

YENİ YOL SERAMİKLERİ

Yeni Yol Seramiklerinin Yapım Yöntemi

Yeni Yol yerleşmesinin seramikleri kilinin içeriğine göre saman katkılı, saman ve kum katkılı, kaba kum katkılı olarak 3 gruba ayrılıbilirler. Araştırılan seramiklerin %46'sı saman katkılı, %49'u saman ve kum katkılı, % 5'i kaba kum katkılıdır. Yeni Yol yerleşmesinin seramikleri kırmızı renkli kilden, aynı, bazen ise farklı renkteki kil tabakalarını birbirinin üzerine oturtmakla yapılmış, kırmızının çeşitli tonlarında pişirilmiştir. Bazen kapların duvarları arasında pişmemiş gri tabaka kalmıştır. Elde yapılan kapların kimilerinin iç yüzeyinde, kimilerinin ise dış yüzeyinde, kimilerinin ise her iki yüzeyinde cilalayıcı aletin izleri görülmektedir. Seramiklerin çok az bir kısmının yüzeyi tarak şekilli aletle düzeltilmiştir. Kapların yüzeyinde çeşitli yönde çekilen tarak izleri bezeme etkisi yapmıştır. Kapların kimisi yapıldıktan sonra dışarıdan ayrıca kil tabakası ile sıvanmıştır. Bu özellik seramiklerin kesitinde aydın şekilde gözlemlenebilir. Kapların dış yüzeyine yapılan sıva katı çeşitli kalınlıkta olmakla 0.2-0.4 cm arasında değişmektedir. Kapların bir kısmının dış yüzeyi islenmiştir. Kapların dış yüzeyinin sıvanması Azerbaycan'ın Mil-Karabağ⁸¹, Ermenistan'ın Tehut⁸², Dağıstan'ın Ginçi⁸³ yerleşmesinin seramiklerinde de görülmüştür. Son Kalkolitik Dönem'e ait Ovçular Tepesi, Tehut, Hatunark-Aknaşen ve diğer yerleşmelerde kapların yüzeyi tarakla düzeltildikten sonra ince, bazen ise kalın kil tabakası ile sıvanmıştır⁸⁴. Bu özellik, yani tarakla düzeltildikten sonra sıvama Yeni Yol seramiklerinde izlenmemiştir. Yeni Yol seramikleri genel olarak düz yüzü ve desensizdir.

Saman ve kum katkılı kaplar kalın duvarlı ve kaba yapımlıdır. Bazı kapların içeriğinde mineral katkısı ve mika vardır. Kimi kaplar içeriden kırmızı, dışarıdan gri renktedir. Bu tür kapların da bazıları dışarıdan sıvanmış, dış yüzeyinde ise kırmızı boya izleri kalmıştır.

Boyalı seramikler azdır (3 adet). Bir grup kaplar ağız kenarına düzülen tek sıra dairevi deliklerle bezenmiştir.

Yeni Yol Seramiklerinin Tipolojisi

Her üç gruba ait seramikler biçim açısından hiç bir farklılık göstermiyor. Seramikler çömlek, çanak ve tabak türü kaplardan oluşmaktadır. Tabak türü kaplar arkeoloji literatürde "mangal" olarak da tanımlanmıştır⁸⁵.

⁸¹ Алиев, Нариманов 2001: 86-87.

⁸² Мунчаев 1975: 108.

⁸³ Мунчаев 1975: 111.

⁸⁴ Алиев/Нариманов 2001: 86-87.

⁸⁵ Lyonnet/Guliyev/Helwing/Aliev/Hansen/Mirtskhulava 2012: 98-105.

Çömlekler silindirik biçimli boyuna sahip olup şişkin gövdelidirler (Şek. 10, 1-2, 4, 7, 9). Çömleklerin bazılarının ağız kenarı ensiz batık hatla çevrelenmiştir. Bu tür kaplar Culfa Kül Tepesi'nin VIA tabakasında⁸⁶, Zirincli'de⁸⁷, Şorsu'da⁸⁸, Köhne Paskah Tepe'sinde⁸⁹, Doğu Anadolu'da NorşunTepe⁹⁰ yerleşmesinden bulunmuştur.

Çanaklar çeşitli biçimdedirler. Bu tip kaplar gövdesinin formuna göre birbirlerinden farklıdır (Şek. 10, 3, 5-6, 10). Kaplar şişkin ve bikonik gövdelidir. Onların biri halka tabanlıdır (Şek. 9, 11). Bu tip çanakların kimilerinin ağız kenarları yuvarlak deliklerle bezetilmiştir (Şek. 11, 1, 3). Çanakların kimilerinin yüzü siyah renkle boyanmıştır. Bu tip çanaklar Culfa Kül Tepesi⁹¹, Şorsu, Zirincli, Yumru Sürümçek⁹², Büyük Kesik⁹³, Keçili⁹⁴, Arataşen⁹⁵, Köhne Paskah Tepe'sinden⁹⁶ ve diğer yerleşmelerden bellidir.

Geniş çaplı, çok da yüksek olmayan tabak türü kaplar (Şek. 11, 2, 4-5) Yeni Yol yerleşmesi için karakteristiktir. Bu tür kaplar hacim ve biçim açısından birbirlerinden farklıdır. Gövdesi dipden ağıza doğru genişlenen bu tür kapların ağızının altı yuvarlak delikler sırası ile bezetilmiştir. Kırmızı renkin çeşitli tonlarında pişirilen tabaklar islenmiş ve siyah renklidirler. Bazen kapların dışı siyah renkte boyanmıştır. Bu tür kapların bazılarının ağız kenarında yatay şekilde biçimlendirilmiş kulpları vardır. Kimi kaplar içten açık kahve renkli, dışarıdan siyah renkli ve siyah boyalıdır. Bu tip kaplar Ovçular Tepesi⁹⁷, Şorsu⁹⁸, Köhne Paskah Tepesi⁹⁹ Tehut¹⁰⁰ Büyük Kesik¹⁰¹, Sioni¹⁰² Arataşen¹⁰³ ve Ginçi'den¹⁰⁴ bulunmuştur.

⁸⁶ Abedi/Khatib Shahidi/Chataigner/Niknami/Eskandari/Kazempour/Pirmohammadi/Hoseinzadeh/Ebrahimi 2014: Fig. 25, 6, fig. 28, 1, 3-5, 11-12.

⁸⁷ Baxşəliyev 2017a: Şəkil 4, 3-5.

⁸⁸ Бахшалиев, 2015: Рис. 3, 2, 4; рис. 4, 1.

⁸⁹ Maziar 2005: Figs. 8, 1-3.

⁹⁰ Gülçür 1988: 117, abb. 37-38.

⁹¹ Abedi/Khatib-Shahidi/Chataigner/Niknami/Eskandari/Kazempour/Pirmohammadi/Hoseinzadeh/Ebrahimi 2014: Figs. 19, 1, 2, 4, Fig. 25, 3-4, 9, fig. 26, 6-9, Fig. 28, 18.

⁹² Бахшалиев 2014: Рис. 5, 1-3, 5, 14.

⁹³ Museyibli, 2007: Tabl. XXIII, 1-4.

⁹⁴ Нариманов, 1987: Рис. 35, 1, 11.

⁹⁵ Palumbi 2007: 70-71, Figs. 2-3.

⁹⁶ Maziar, 2010: Figs. 6, 2-3, 5; 7, 6.

⁹⁷ Baxşəliyev/Marro/Aşurov 2010: 53.

⁹⁸ Бахшалиев 2015: Рис. 6, 1-2, 6.

⁹⁹ Maziar, 2010: Fig. 7, 1-3.

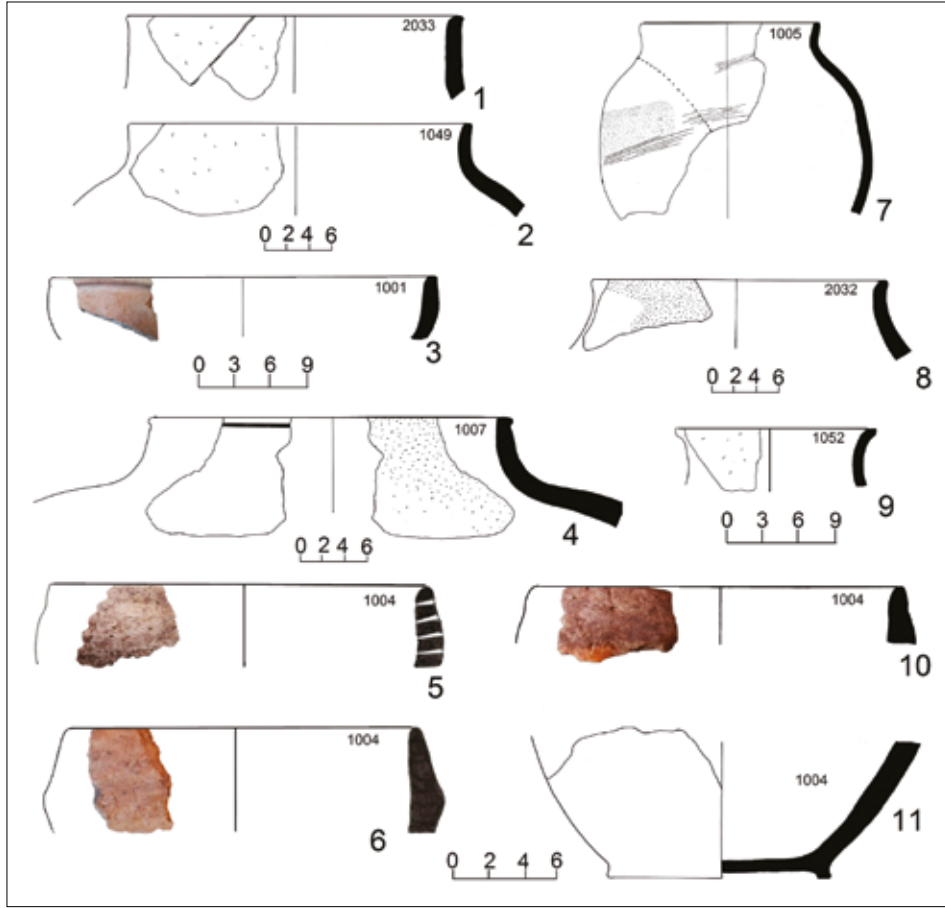
¹⁰⁰ Кушнарева/Чубинишвили 1970: рис. 14, 16.

¹⁰¹ Нариманов/Ахундов/Алиев 2007: 101, рис. XVIII, 6a.

¹⁰² Connor/Sagona 2007: 31, pl. 4, 5.

¹⁰³ Palumbi 2007: 70, Fig. 2, 1-5.

¹⁰⁴ Мунчаев 1975: 112, рис. 13, 9.



Şekil 10. Yeni Yol'un Çömlek ve Çanak Türü Seramikleri (Zeynep Kuliyeva, Veli Bahşeliyev) / Pottery Like Pots and Bowls Yeni Yol

Yeni Yol Seramiklerinin Bezeme Yöntemi

Yeni Yol seramiğinde üç tür bezeme vardır. Birinci tür bezemeler yuvarlak deliklerden oluşmaktadır. Bu tür bezeme çanak ve tabak türü kapların ağzının kenarına dizilmiştir. Arkeoloji literatürde “mangal” olarak tanımlanan¹⁰⁵ bu tür kaplar Nahçıvan'da Son Kalkolitik Dönem'de yaygınlaşmıştır. Delikler kaplar pişirilmeden önce yapılmıştır. İlk defa Gürcistan'da Sioni-Çopi yerleşmeler grubunda ortaya çıkarılan bu tür bezemeler Güney Kafkasya¹⁰⁶ ve Doğu Anadolu¹⁰⁷ yerleşmelerinin seramiklerinde çok görülmüştür. Nahçıvan'da bu tür bezeme Ovçular Tepesi, Şorsu, Zirincli, Kaleme Bulak gibi Son Kalkolitik yerleşmelerinde çok yaygındır¹⁰⁸. Bu açıdan araştırmacılar haklı olarak bu tip seramiklere “sioni kültürü” ismi verilmesinin doğru olmadığını söylemişler¹⁰⁹. Nahçıvan'ın Kalkolitik yerleşmelerin bu tür seramikleri saman katkılı olması açısından

Aras'dan güneyde yerleşen Köhne Paskah Tepesi¹¹⁰, Culfa Kül Tepesi'nin VII ve VIA tabakası¹¹¹, aynı zamanda Doğu Anadolu'da Aştepe yerleşmesinin Son Kalkolitik seramikleri ile benzerdir¹¹². Yeni Yol seramiklerinde yuvarlak delikler hem yatay, hem de dikey olarak yerleştirilmiştir. Son Kalkolitik Dönem'de kapların gövdesinde açılan yuvarlak delikler Neolitik Dönem'in aynı tür bezemelerinden teknolojik açıdan farklıdır. Neolitik Dönem'de yuvarlak delikler kaplar pişirildikten sonra, Son Kalkolitik Dönem'de pişirmeden önce açılmıştır¹¹³.

İkinci tür bezemeler tarak türü aletle yapılmıştır (Şek. 12, 2-3). Büyük olasılıkla bu tür bezemeler süs olmanın yanı sıra kapların iç ve dış yüzeyinin düzeltilmesi için yapılmıştır. Bu yöntem Kalkolitik Dönem'in tüm evrelerinde kullanılmış, Son Kalkolitik Dönem'in son aşamasında ise çok az bulunmuştur. Bu tür bezemeler

¹⁰⁵ Lyonnet/Guliyev/Helwing/Aliev/Hansen/Mirtskhulava 2012: 98-105.

¹⁰⁶ Кушнарева, Чубинишвили 1970: 42, рис. 15, 2, 3, 5-6.

¹⁰⁷ Marro/Özfirat 2005: 319-356.

¹⁰⁸ Бахшалиев 2014: 88-95.

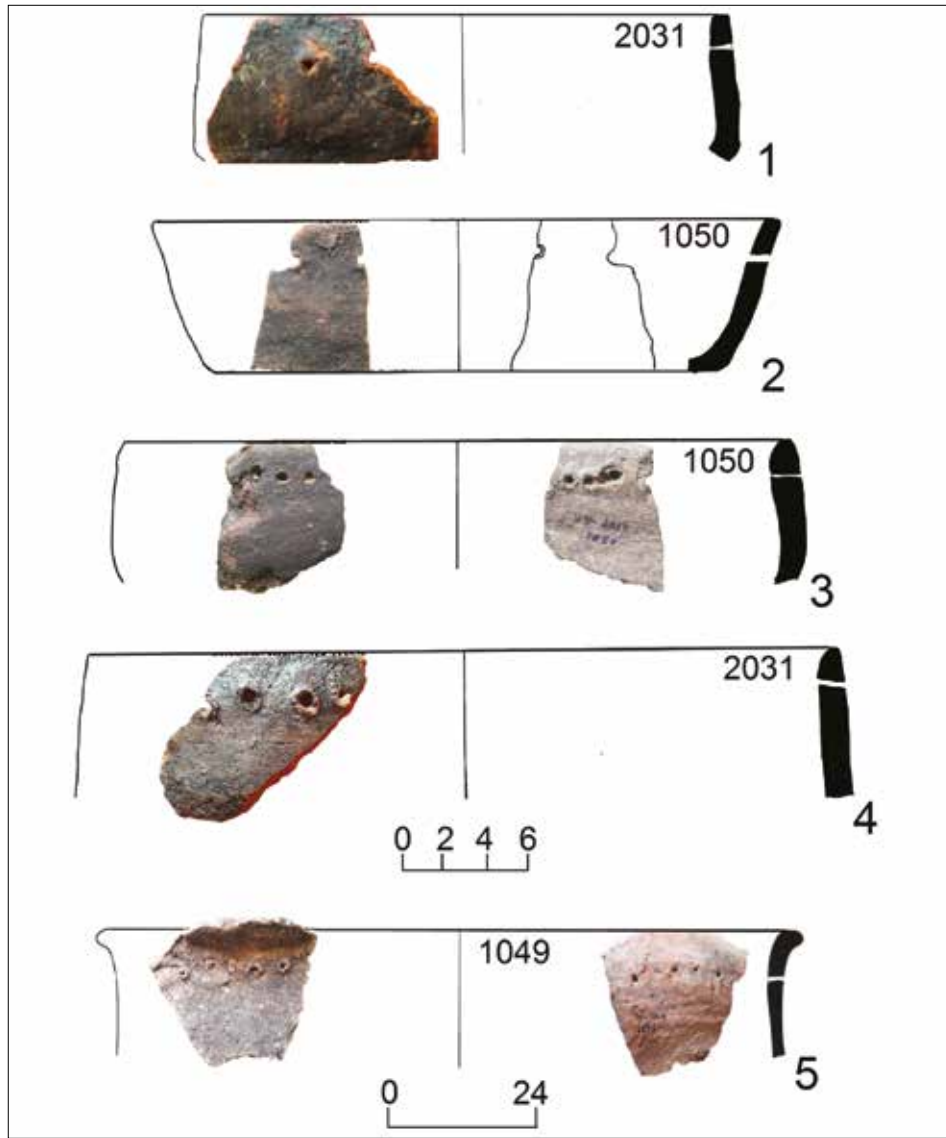
¹⁰⁹ Бахшалиев 2014: 94.

¹¹⁰ Maziar, 2010: Fig. 6-7.

¹¹¹ Abedi/Khatib Shahidi/Chataigner/Niknami/Eskandari/Kazempour/Pirmohammadi/Hoseinzadeh/Ebrahimi 2014: Fig. 13, 6, fig. 25, 9, fig. 26, 3, 7, Fig. 28, 16.

¹¹² Marro/Özfirat 2005: Pl. III, 3.

¹¹³ Бахшалиев 2016: 154.



Şekil 11. Yeni Yol'un Kasa ve Tabak Türü Kapları (Zeynep Kuliyeva, Veli Bahşeliyev) / Pottery Like Bowl And Tray from Yeni Yol

özel aletin yardımı ile yapılan, birbirini kesen hatların kombinasyonundan oluşmaktadır. Yeni Yol seramiklerinin yalnızca 2 tanesinde bu bezeme vardır (Şek. 12, 2-3). Yeni Yol seramiğinde Ovçular Tepe'sinden farklı olarak bu tür bezemeler daha özenlidir. Bu tür bezeme motifi aynı zamanda Ovçular Tepesi, Mahta Kültepesi ve Şorteppe'nin Proto Kura-Aras seramiğinde gözlemlenmektedir¹¹⁴. Bu tür bezemeler Culfa Kül Tepesi'nin VI B¹¹⁵ ve VIA¹¹⁶ tabakalarından da bellidir.

Üçüncü tür bezemeler boya ile yapılmıştır (Şek. 12, 1). Boyalı seramikler üç örnekle temsil edilmiştir. Bir

örnekde boya kırmızı renkli kapın üzerine kırmızı renkle enli bant halinde yapılmıştır. Diğer iki örnek saman katkılı kilden yapılmıştır. Boya seramiklerin sarı astarı üzerine kırmızı-kahveyi renkle, enli bantlar halinde yapılmıştır (Şek. 12,1). Mil düzünde Keruz Tepe yerleşmesinden bulunan benzer bir örnek İ. Nerimanov tarafından ithal malı olarak karakterize edilmiştir¹¹⁷. Yeni Yol boyalılarının en yakın benzerleri Culfa Kül Tepesi'nin VI A tabakasından¹¹⁸ bulunur. Son yılların araştırmaları Nahçıvan yerleşmelerindeki boyalı seramiklerin yerli üretime ait olduğunu göstermektedir¹¹⁹.

¹¹⁴Бахшалиев 2013: 105-107.

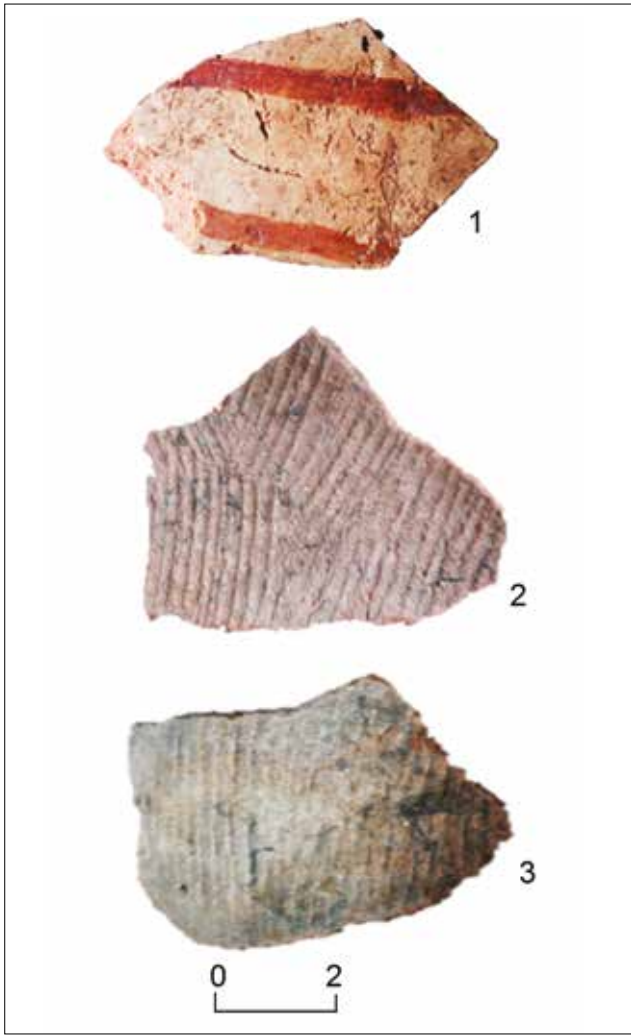
¹¹⁵Abedi/Khatib Shahidi/Chataigner/Niknami/Eskandari/Kazempour/Pirmohammadi/Hoseinzadeh/Ebrahimi 2014: Fig. 20, 14.

¹¹⁶Abedi/Khatib Shahidi/Chataigner/Niknami/Eskandari/Kazempour/Pirmohammadi/Hoseinzadeh/Ebrahimi 2014: Fig. 25, 1, fig. 28, 10.

¹¹⁷Нериманов 1987: 54.

¹¹⁸Abedi/Khatib Shahidi/Chataigner/Niknami/Eskandari/Kazempour/Pirmohammadi/Hoseinzadeh/Ebrahimi 2014: 119, fig. 28, 6.

¹¹⁹Бахшалиев 2014: 88-95.



Şekil 12. Yeni Yolun Boyalı ve Darama Bezemeli Seramikleri (Zeynep Kuliyeva, Veli Bahşeliyev) / Painted Ceramic and Pottery with Comb Ornament

NAHÇIVAN YERLEŞMELERİNİN GÜNEY KAFKASYA'NIN KALKOLİTİK DÖNEM KÜLTÜRÜNÜN ÖĞRENİLMESİ İÇİN ÖNEMİ

Nahçıvan yerleşmelerinin araştırılması Güney Kafkasya'da Son Neolitik ve Son Kalkolitik kültürleri arasında oluşan boşluğu doldurmağa, Kalkolitik kültürlerin gelişim evrelerini kesintisiz gözlemlemeye olanak sağlamaktadır. I Kültepe, Menteş Tepe, Arataşen, Hatunark-Aknaşen gibi yerleşmelerde Son Neolitik Dönem'le Son Kalkolitik Dönem arasında kesintinin oluşmasının nedeni tam olarak aydınlatılmamıştır. Yapılan araştırmalar gösteriyor ki, bu kesintinin nedeni Kalkolitik kültürlerin şimdikiye dek tüm olarak ortaya çıkarılamamasıdır. Araştırmalara dayanarak söyleyebiliriz ki, iklim değişimleri, ya da diğer nedenlerden dolayı eski insanlar yerleştikleri mekanları değiştirmişler¹²⁰. Nahçıvan'da Uzun Oba, Deyirman Yeri gibi yerleşmelerin yüzeyinin taşkın sonucunda 2 m kalınlığında toprak katı ile kapanması iklim değişmelerine

¹²⁰ Baxşeliyev/Marro/Berthon/Quliyeva/Sarialtun 2017b: 4.



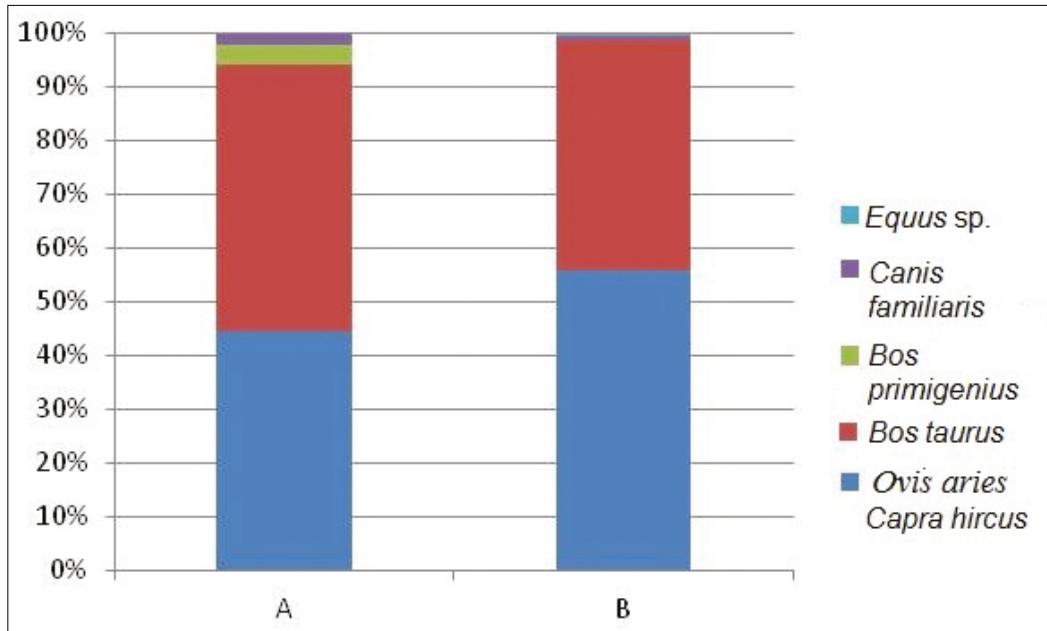
Şekil 13. Tarama Bezemeli Seramikler (Veli Bahşeliyev) / Pottery Decorated with Comb Ornament

işaret etmektedir. Öte yandan Güney Kafkasya, o sıradan Mil-Karabağ yerleşmelerinde Dalma Tepe kültürünün ortaya çıkması "Dalma yayılımı"ndan bahs etmeye olanak sağlayabilir. Nahçıvan Kültesinde Neolitik Dönem'den sonra İlk Tunç Dönemi, Menteş Tepe, Arataşen, Hatunark-Aknaşen gibi yerleşmelerde ise Neolitik Dönem'den sonra Son Kalkolitik Dönem gelmektedir. Bu yüzden araştırmacıların Son Kalkolitik Dönem kültürlerinin kökenini Neolitik Dönem yerleşmelerde araması tam başarılı olmamıştır¹²¹. Menteş Tepe yerleşmesinde İlk Kalkolitik evresinin olduğu söylenece de¹²² bu evreye ait arkeolojik eserler çok az sayıdadır. Buna karşın Mil-Muğan ve Karabağ yerleşmelerinde Dalma Tepe kültürünün izleri kendini yansıtmaktadır¹²³. Nahçıvan Tepe'de Kalkolitik Dönem'in erken ve orta evresi aydın şekilde ortaya çıkarılmıştır. Nahçıvan Tepe yerleşmesinde yapılan araştırmalar sırasında çukur barınak türü evlerle karakterize edilen erken evre için Dalma Tepe türü baskı bezemeli ve boyalı seramiklerin karakteristik olduğu belli olmuştur (Şek. 6). İlk Kalkolitik Dönem'e ait erken evrede boya kablının kiremiti üzerine kırmızı boya ile

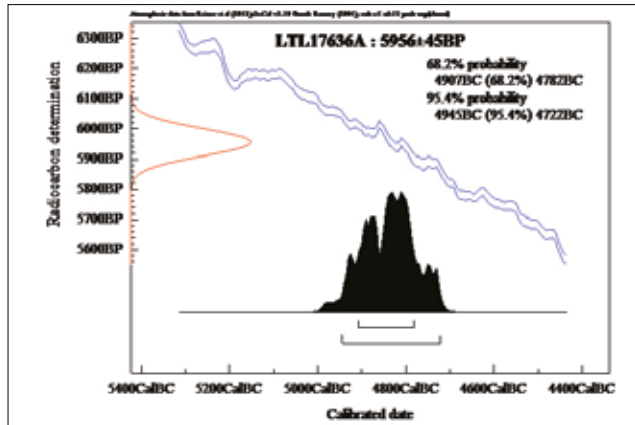
¹²¹ Глonti, Джахавашвили 1987: 86; Алиев, Нариманов 2001: 82-84.

¹²² Lyonnet/Guliyev/Helwing/Aliyev/Hansen/Mirtskhulava 2012: 87.

¹²³ Lyonnet/Guliyev/Helwing/Aliyev/Hansen/Mirtskhulava 2012: 45-6; Ахундов, 2017: 197-198, табл. 22, 1, табл. 56, 1.



Şekil 14. Nahçıvan Tepe'nin Hayvan Kalıntıları (Doç. Dr. Remi Berthon) / *The Remains of Fauna from Nahçıvan Tepe*



Şekil 15. İkinci Yapı Katından Alınmış Karbon Analizin Sonucu / *Result of Analyses Coal from the Second Construction Horizon.*

enli bantlar halinde ve sarı astar üzerinden yapılmıştır (Şek. 6, 7-9). Baskı bezemeler çok çeşitlidir (Şek. 6, 1-5). Bezemelerin bir kısmı tırnak ve parmak baskısı ile bir kısmı ise özel aletin baskısı ile yapılmıştır. Bezemeler arasında çertme şekilliler çoğunluktadır. Bezemelerin bir kısmı düzgün ve özenli olduğu halde, diğerleri karmaşık biçimdedir. Özensiz bezemeler özellikle dış yüzeyi sıvanmış kaplarda görülmüştür. Bu grubu içeren kapların kullanım alanı çeşitlidir. Bu grupta yemek, mutfak ve depo kapları olarak kullanılanlar vardır. Baskı bezemeli kapların bir kısmı her iki yüzden, diğerleri ise yalnızca dışarıdan kırmızı renkle boyanmıştır. Bu tür seramikler Dalma Tepe¹²⁴, Hacı-Firuz¹²⁵, Seh Gabi B¹²⁶,

Tepe Siahid¹²⁷, Çoga Maran¹²⁸, Lavin Tepe¹²⁹, Songar vadisindeki¹³⁰ yerleşmelerden bellidir. Söylememiz gerekiyor ki, baskı bezemeli seramikler Azerbaycanın Karabağ bölgesinde yüzey araştırmaları sırasında Çalağan Tepe¹³¹, İlanlı Tepe¹³², Kültepe¹³³, İsmayılbeş Tepe¹³⁴ gibi yerleşmelerden bulunmuştur. Bu tür bezeme Goşa Tepe¹³⁵, Bayat¹³⁶, Senger Tepe¹³⁷, Hanlık Tepe¹³⁸, II İmamgülbeyli¹³⁹, Kışıklı¹⁴⁰ ve onlarla diğer yerleşmelerde de görülmüştür. Bu ise Dalma Tepe kültürünün Mil ve Karabağ bozkırlarına etki yaptığını göstermektedir.

Tutamakşekilli kabartma bezemeli seramikler (Şek. 5, 2) ve memeciklerle bezedilenler (Şek. 5, 10-11) Nahçıvan Tepe'de çok az sayıdadır. Nahçıvan Tepe türü memecikşekilli kabartma bezemeli seramikler Dalma Tepe¹⁴¹ ve Aşağı Pınar¹⁴² ve diğer yerleşmelerden tek örneklerle bellidir.

¹²⁷Henrickson 1983: Fig. 104.

¹²⁸Henrickson 1983: Fig. 105.

¹²⁹Hejebri/Binandeh/Nestani/Vahdati 2012: 101, Fig. 9, 172, Fig. 10, 1069.

¹³⁰Heyderyan/Zeydi/Heriyan 1392: Fig. 3; Fig. 5; Fig. 7-8.

¹³¹Ахундов 2017: 763, Табло 378, 3.

¹³²Ахундов 2017: 313, Табло 189, 1-2.

¹³³Ахундов 2017: 45, Табло 13, 2, 4.

¹³⁴Ахундов 2017: 52, Табло 20, 1.

¹³⁵Ахундов 2017: 54, Табло 22, 1.

¹³⁶Ахундов 2017: 88, Табло, 1.

¹³⁷Ахундов, 2017: 101, Табло, 69, 3-4.

¹³⁸Ахундов 2017: 105, Табло 73, 4.

¹³⁹Алмәммәдов 2016: 291-294.

¹⁴⁰Алмәммәдов 2016: 247-250.

¹⁴¹Hamlin 1975: Fig. 8, A.

¹⁴²Schwarzberg 2006: 97-124.

¹²⁴Hamlin 1975: 101, Fig. 8.

¹²⁵Voigt 1983: 20.

¹²⁶Henrickson 1983: 242-251, Fig. 49-54.

Erken evre için karakteristik olan boyalı seramikler saman katkılıdır. Bu tür seramikler Dalma Tepe¹⁴³ ve Songar vadisi yerleşmelerinden¹⁴⁴ bellidir. Geniş kırmızı bantlarla bezeme Çalağan Tepe¹⁴⁵ ve İlanlı Tepe¹⁴⁶, Küllü Tepe¹⁴⁷ yerleşmesinde de görülmüştür. Çalağan Tepe'den alınan C 14 analizlerin sonuçları MÖ 5600-4600 yılları göstermiştir¹⁴⁸. Bu ise yerleşmede hayatın V. binyılın birinci yarısında devam ettiğini göstermektedir. Çalağan Tepe'nin baskı bezemeli seramiği de bunu kanıtlamaktadır. Erken evrenin ikinci aşamasında başak ve kafes türü motif de kullanılmıştır¹⁴⁹. Bezemeler direkt seramiğin kiremiti üzerine siyah ve kırmızı boya ile yapılmıştır.

Belli olduğu gibi, baskı bezemeli çanak çömlek MÖ 6100-6000 tarihlerinde Ege Denizi'nin her iki yakasında eşzamanlı olarak bulunmuştur¹⁵⁰. Batı Anadolu'da ve Balkanlar'da bulunan bu kültürle Dalma Tepe kültürü arasında büyük bir kronolojik kesinti vardır. Bezemelerin yapım tekniğinde benzerlik olsa da, kapların biçim ve süslemesinde farklı özellikler görülmektedir. Farklı coğrafyada bulunan, eşzamanlı olmayan bu kültürlerin kökeni ile ilişkili varsayımlar ayrıca bir araştırmanın konusu olabilir.

Orta Kalkolitik Dönem'e ait ikinci evrede baskı bezemeli seramiklerin yanı sıra kırmızı astar üzerine siyah boya ile bezenenler de vardır. Ama orta evrenin boyalı seramiği erken evreden farklı olarak katkısı olmayan kilden yapılmıştır. Bezemeler kırmızı, sarı, ya da ağ astar üzerine siyah renkle yapılmıştır. Bu tür boyalı seramik Dalma Tepe¹⁵¹, Culfa Kül Tepesi¹⁵², Seh Gabi B¹⁵³, Lavin Tepe¹⁵⁴, Songar vadisi¹⁵⁵, Hacı-Firuz¹⁵⁶ ve diğer yerleşmelerden bellidir. Culfa Kül Tepe'sinde bu tip boyalıları bulunsu da baskı bezemeli yoktur. Öte yandan Culfa Kül Tepe'sinden belli olan en eski tarih MÖ 4600 yılına aittir¹⁵⁷. Söyleyebiliriz ki, Culfa Kül Tepe'sinde Dalma Tepe kültürünün erken evresi

kendini yansıtmamıştır. Verilere dayanarak söyleye biliriz ki, Dalma Tepe türü baskı bezemeli seramikler Orta Kalkolitik Dönem'in son aşamasında azalmış ve ortadan çıkmıştır. Tehut yerleşmesinde bulunan, kırmızı astar üzerine siyah renkle bezenmiş seramikler¹⁵⁸ de büyük olasılıkla Orta Kalkolitik Dönem'e aittir. Dağıstan'da Ginçi yerleşmesinden bulunan kaliteli boyalı seramiklerin bir kısmı¹⁵⁹ Nahçıvan Tepe boyalıları ile benzerdir. Elikömek tepe¹⁶⁰ ve Norşun Tepe¹⁶¹ seramiği ile de bazı benzerlikler vardır. Bu tip boyalı seramik Menteş Tepe ve Ovçular Tepe'de görülmemiştir. Söylememiz gerekiyor ki, Dalma Tepe türü parmak baskılı¹⁶² ve baskı bezemeli diğer tipleri az da olsa Norşun Tepe'den¹⁶³ bulunmuştur. Bu tür seramikler Anadolu'da az sayıda Aşağı Pınar¹⁶⁴, Alishar Höyük¹⁶⁵, Alaca Höyük¹⁶⁶ ve diğer yerleşmelerde görülmüştür. Buluntular baskı bezemeli seramiğin Orta ve Son Kalkolitik Dönemda sürdüğünü kanıtlamaktadır.

Kapların iç yüzeyinin tarakşekli aletle düzeltilmesi Nahçıvan Tepe'de hem erken, hem de ikinci evrede bulunmuştur (Şek. 6, 10). Kabların dış yüzeyinin tarakşekli aletle bezedilmesi şimdilik ikinci evrenin başlarında görülmüştür (Şek. 13, 1-2). Bu tür taraklanmış seramikler Menteş Tepe ve Ovçular Tepesi'nin seramikleri ile belli benzerlik içerisindedir. Nahçıvan Tepenin taraklanmış seramiği Menteş Tepe ve Ovçular Tepe'den daha erken olabilir. Çünkü, bu tür tarama bezeme Ovçular Tepe'de bulunmamıştır. Söyleyebiliriz ki, Menteş Tepe, Tehut, Arataşen, Sioni ve Ovçular Tepesi türü seramik Nahçıvan Tepe seramiğinin devamıdır. Menteş Tepe ve Ovçular Tepe'sinde Nahçıvan Tepe tipli boyalıları rast gelinmemesi de bunu kanıtlamaktadır. Ama Nahçıvan Tepe'den az da olsa Ovçular Tepesi türü taraklanmış seramik de bulunmuştur (Şek. 13, 3-4). Nahçıvan Tepe türü boyalıları Nahçıvan'da Uçan Ağıl ve Uzun Oba gibi yerleşmelerden de bulunmuştur. Ama Uçan Ağıl ve Uzun Oba'da Nahçıvan Tepe türü baskı bezemeli yoktur. Bu açıdan Culfa Kültepesi, Uçan Ağıl ve Uzun Oba'da Orta Kalkolitik Dönem'in son aşamasının bulunduğunu söyleye biliriz. Bu yerleşmelerde hem Nahçıvan Tepe türü boyalıları, hem de Son Kalkolitik için karakteristik olan rölyef memecik ve rölyef kemer yüzlerinden parmak baskısı ile bezetilmiş seramikler var. Rölyef kemer yüzlerinden parmak baskısı ile bezeme Orta Kalkolitik Dönem'in başlarından görülmektedir.

¹⁴³Hamlin 1975: Fig. 5-7.

¹⁴⁴Heyderyan/Zeydi/Heriyan 1392: Fig. 3-8.

¹⁴⁵Ахундов, 2017: 503, Табло 379.

¹⁴⁶Ахундов 2017: 351, Табло 227, 3.

¹⁴⁷Ахундов 2017: 122, Табло 90, 1.

¹⁴⁸Kiguradze 1986: 112; Ахундов 2017: 424.

¹⁴⁹Başşelilev/Quliyeva/Həşimova/Mehbəliyev/Başşelilev 2018: 242, Şekil 174, 4.

¹⁵⁰Çilingiroğlu 2010: 9-22.

¹⁵¹Hamlin 1975: Fig. 4, A, E, fig. 7, D, Fig. 10, A.

¹⁵²Abedi/Khatib Shahidi/Chataigner/Niknami/Eskandari/Kazempour/Pirmohammadi/Hoseinzadeh/Ebrahimi 2014: 38, Fig. 10, 1-3,5-8.

¹⁵³Henrickson 1983: 253-304, fig. 55, 1.1, 1.2, fig. 56, 14,1-3, Fig. 61, 53.1,53.8.

¹⁵⁴Hejebri/Binandeh/Nestani/ahdati 2012: Figs.7-9.

¹⁵⁵Heyderyan, Zeydi, Heriyan 1392: Fig. 6, 15-17.

¹⁵⁶Voigt 1983: Fig. 97.

¹⁵⁷Abedi/Khatib Shahidi/Chataigner/Niknami/Eskandari/Kazempour/Pirmohammadi/Hoseinzadeh/Ebrahimi 2014: 54.

¹⁵⁸Мунчаев 1975: 108.

¹⁵⁹Мунчаев 1975: Рис. 13, 1-3.

¹⁶⁰Махмудов 2008: 191-194, рис. 13-16.

¹⁶¹Gülçür 1988: Fig. 34.

¹⁶²Gülçür 1988: Fig. 35, 14.

¹⁶³Gülçür 1988: Fig. 17, 1-7, Fig. 24, 8, 9, 15, 17, Fig. 34, 3.

¹⁶⁴Schwarzberg 2006: 97-124.

¹⁶⁵Von der Osten 1937: 171; Fig. 173.

¹⁶⁶Koşay, Akok 1966: 92; Lev. 61/g. 283, 286-287.

Bu tür bezeme Nahçıvan Tepe¹⁶⁷, Uzun Oba¹⁶⁸ ve Culfa Kül Tepe'sinden¹⁶⁹ bellidir. C 14 analizler de Uzun Oba ve Uçan Ağıl yerleşmelerinin Orta Kalkolitik Dönem'e ait olduğunu kanıtlamaktadır¹⁷⁰. Bu tür seramikler belli değişime uğrayarak Son Kalkolitik Dönem'de de devam etmiştir.

Orta Kalkolitik'den Son Kalkolitik'e geçiş Menteş Tepe¹⁷¹, Ovçular Tepesi¹⁷², Tehut¹⁷³, Arataşen¹⁷⁴, Sioni¹⁷⁵ kültürüne ait yerleşmelerde görülmektedir. Menteş Tepe¹⁷⁶ ve Ovçular Tepesi'nin¹⁷⁷ Son Kalkolitik tabakası MÖ 4350-4000 yıllarına ait edilmiştir. Bu dönemde Ovçular Tepesinde kapların dış yüzeyinin tarakşekilli aletle bezetlenmesi geniş uygulama görmüştür. Bununla beraber ağız kenarı memecik, çertme, yuvarlak delik, rölyef kemer yüzlerinden parmak baskısı ile bezedilenler de vardır¹⁷⁸. Ovçular Tepesi'nin boyalı seramiği Menteş Tepe¹⁷⁹ ve Norşun Tepe¹⁸⁰ ile uygundur. Urmiya havzasında Göy Tepe¹⁸¹ ve diğer abidelerle de belli paraleller gösterilebilir¹⁸².

Yeni Yol yerleşmesinin seramiği Ovçular Tepesi ile temsil edilen dönemden sonraki evreye aittir. Bu evre C 14 analizleri ile MÖ 4000-3600 yılına tarihlendirilmektedir. Yeni Yol seramiğinin tipoloji analizi de C 14 analizlerin gösterdiği tarihlerle uygundur. Bu evre Güney Kafkasya'da şimdikiye dek araştırılan Berikldeebi, Culfa Kül Tepe'sinin VIA tabakası, Köhne Paskah Tepesi ve Leyla Tepe kültürünün yerleşmeleri ile eşzamanlıdır. Yeni Yol seramiği çoğunlukla Arasin güneyinde yerleşen Son Kalkolitik yerleşmelerinin seramiği ile benzerdir. Ama Yeni Yolun Son Kalkolitik Dönem seramiği biçim açısından Berikldeebi ve Leyla Təpə seramiklerinden farklı özelliklere sahiptir. Yeni Yolun çevresinde yapılan araştırmalar sırasında bu aşamaya ait Zirinclı, Şorsu, Kaleme Bulak, II Şorsu, Nakışnergiz, Sürümçek, Çay ağzı ve onlarla diğer yerleşmeler ortaya

çıkarılmıştır¹⁸³. Bu dönemde "mangal" türü, ağız kenarı deliklerle bezetilmiş seramikler çok kullanılmıştır. Nahçıvan Tepe, Menteş Tepe ve Ovçular Tepe'den belli olan taraklanmış seramikler bu dönemde ortadan kalkmıştır. Bu dönem için saman ve kum katkılı sade seramikler karakteristiktir. Kalkolitik Dönem'in erken ve orta evresi ile mükayesede bu evrede boyalıları azdır.

OBSİDYEN

Araştırmalar Nahçıvan'ın Kalkolitik Dönem kültürlerinin komşu ülkelerle ilişkili şekilde geliştiğini göstermektedir. Komşu ülkelerle kültürel-ekonomik ilişkilerin olduğunu uzak mesafede yerleşen obsidyen madenlerinin kullanılması da kanıtlamaktadır. Belli olduğu gibi, Nahçıvan'da ve Kuzeybatı İran'da obsidyen madenleri yoktur. Bu bölgede en yakın obsidyen madenleri Zengezur dağlarında yerleşmektedir. Ama Nahçıvan Kültepe'sinde Gökçe (şimdiki Sevan) havzasının obsidyeni kullanılmıştır¹⁸⁴. Son araştırmalar Kültepe'de çoğunlukla Göy hasar (70%) ve Sünik (28%) obsidyeni kullanıldığını göstermektedir¹⁸⁵. Göy hasar obsidyeni aynı zamanda Karabağ'ın Çalağan Tepe ve Töyre Tepe gibi yerleşmelerinde de çoğunluktadır¹⁸⁶. Aras vadisinde yer alan yerleşmelerde, o sıradan şimdiki Ermenistan'ın yerleşmelerinde Göy hasar obsidyeni çok az kullanılmıştır. Kültepe'den çok uzakta yerleşen Arteni ve Kutansar gibi obsidyen madenlerinin kullanılması uzak ülkelerle kültürel-ekonomik ilişkilerin olduğunu kanıtlamaktadır¹⁸⁷. Araştırmalar Culfa Kül Tepe'sinde çoğunlukla Sünik obsidyeni (95%) kullanıldığını göstermektedir¹⁸⁸. Elekömek Tepesi yerleşmesinde de obsidyen aletlerin büyük bir kısmı (85%) Sünik'tendir¹⁸⁹. Urmiye Havzası'nın yerleşmeleri daha çok Sünik obsidyeni kullanmıştır¹⁹⁰. Nahçıvan Tepe'deki obsidyen aletlerin araştırılması Gökçe (14 adet), Sünik (16 adet) ve Doğu Anadolu (5 adet) obsidyeni kullanıldığını göstermektedir. Ovçular Tepesi obsidyenin %74'ü Gökçeden, %13'ü Sünikten, %4'ü Meydan Dağ'dan götürülmüştür. Söylememiz gerekiyor ki, Sünik madeni Nahçıvan'dan 45 km mesafededir. Araştırmalar Gökçe ve Sünik'ten gelen yolların Nahçıvançay ve Sirabçay vadisinde

¹⁶⁷Baxşəliyev/Quliyeva/Həşimova/Mehbəliyev/Baxşəliyev 2018: 110, şekil 42, 3.

¹⁶⁸Бахшалиев 2017b: 119, рис. 5, 2.

¹⁶⁹Abedi / Khatib Shahidi / Chataigner / Niknami / Eskandari/Kazempour/Pirmohammadi/Hoseinzadeh/Ebrahimi 2014: 116, fig. 15, 5.

¹⁷⁰Бахшалиев 2017b: 108-121.

¹⁷¹Lyonnet/Guliyev/Helwing/Aliev/Hansen/Mirtskhulava 2012: 98-105.

¹⁷²Marro/Bakhshaliyev/Ashurov 2009: 31-87.

¹⁷³Мунчаев 1975: 108.

¹⁷⁴Palumbi 2007: 67-73.

¹⁷⁵Connor/Sagona 2007: 31.

¹⁷⁶Lyonnet/Guliyev/Helwing/Aliev/Hansen/Mirtskhulava 2012: 91-92.

¹⁷⁷Marro/Bakhshaliyev/Ashurov 2009: 48.

¹⁷⁸Baxşəliyev/Marro/Aşurov 2010: 103-142.

¹⁷⁹Lyonnet/Guliyev/Helwing/Aliev/Hansen/Mirtskhulava 2012: 101-102, fig. 145-146.

¹⁸⁰Gülçür 1988: Fig. 66-67; Gülçür 2000: Fig. 48: 2-6, 8-9.

¹⁸¹Brown 1951: 22, fig. 5, 634, 46.

¹⁸²Marro/Bakhshaliyev/Ashurov 2009: 52.

¹⁸³Бахшалиев 2014: 88-95; Baxşəliyev 2017a: 28-64.

¹⁸⁴Бадалян, Кикодзе, Коль 1996: 257.

¹⁸⁵Nahçıvan yerleşmelerinden bulunan obsidyenlerin jeo-kimyasal analizleri, PAST-OBS programı çerçevesinde (yön: FX Le Bourdonnec, Bordeaux-Montaigne Üniversitesi) Dr. M. Orange tarafından ücret almadan, gerçekleştirilmiştir.

¹⁸⁶Бадалян, Кикодзе, Коль 1996: 257.

¹⁸⁷Бадалян, Кикодзе, Коль, 1996: 253-256.

¹⁸⁸Khademi/Abadi/Glascock/Eskandari/Khazaei 2013: 1964.

¹⁸⁹Бадалян, Кикодзе и Коль 1996: 259.

¹⁹⁰Khademi/Abadi/Glascock/Eskandari/Khazaei 2013: 1956-1965.

kavuştuğunu söylemeye olanak vermektedir. Büyük ihtimalle, Nahçıvançay ve Sirabçay yerleşmelerinin stratejik açıdan elverişli mevkide bulunması obsidyen hammaddesinin Yakın Doğu'nun diğer yerleşmelerine ötürülmesi için önem taşımıştır. Araştırmalara dayanarak söyleyebiliriz ki, Nahçıvançay ve Sirabçay vadisinde kuzeye doğru sıralanan Kalkolitik Dönem yerleşmeleri eski dönemde insanların kullandığı yolların yönünü göstermektedir. Seramikler ve karbon tarihler MÖ VII-IV. binyıllarda bu bölgede yerleşen insanların obsidyen madenlerini kullandığını göstermektedir. Araştırmalar Son Kalkolitik Dönem'de Sirabçay vadisinin bazı yerleşmelerinde, o sıradan Yeni Yolda obsidyenin çok az olduğunu göstermektedir. Büyük ihtimalle MÖ IV. binyılın başlarında bu bölgenin obsidyenle tamın olunmasında bir kesinti olmuştur. Bu kesintinin nedeni şimdilik tam olarak belli olmasa da, Kura-Aras kabilelerinin bölgede aktifleşmesi böyle nedenlerden biri olabilir. Böyle ki, Kura-Aras yerleşmelerinde obsidyen bol-bol kullanılmıştır. Hiç kuşku yok ki, ileride yapılacak araştırmalar Güney Kafkasya ve Yakın Doğu'da yerleşen eski kabilelerin kültürel-ekonomik ilişkilerini daha detaylı öğrenmek için yeni bilgiler verecektir.

BAKIR MADENLERİ VE MADENCİLİK

Araştırmalar Nahçıvan'ın bakır madenleri ile zengin olduğunu göstermiştir¹⁹¹. Nahçıvan'ın kuzey sınırını oluşturan Zengezur dağları da bakır madenleri ile zengindir¹⁹². Belli olduğu gibi, Kalkolitik Dönem'de Kafkasya'da arsen (As) alaşımı olan bakır da kullanılmıştır¹⁹³. Prof.Dr. Selimhanovun fikrine göre arsen alaşımlı bakır metallerin filizi ergitme ocağına katılarak elde edilmiştir¹⁹⁴. Güney Kafkasya'da en zengin arsen filizi madeni Nahçıvan'ın Culfa ilçesinde Darı Dağ'da bulunmaktadır. Prof. Dr. Selimhanov bu madenin Nahçıvan'ın, aynı zamanda Güney Kafkasya'nın arsen alaşımlı metallerinin yapımında kullanıldığını söylemiştir¹⁹⁵. Yapılan araştırmalara dayanarak Nahçıvan'da yerleşen bakır madenlerinin Kalkolitik Dönem'de kullanıldığını söyleyebiliriz¹⁹⁶. Nahçıvan yerleşmelerinden bulunan metal eserlerin ve Nahçıvan'daki bakır filizi yataklarından alınan örneklerin analizi metal eserlerin yapımında yerel maden kullanıldığını göstermiştir. Nahçıvan'ın Kalkolitik Dönem yerleşmelerinden bulunan madencilik aletleri de bunu kanıtlamaktadır¹⁹⁷.

SONUÇ

Nahçıvan'da yer alan Kalkolitik Dönem yerleşmelerinin araştırılması bu coğrafyadaki Kalkolitik kültürleri MÖ V. binyılın başlarından MÖ IV. binyılın ortalarına gibi kesintisiz gözlemlemeye ve Kalkolitik Dönem kültürünün evrelerini yeniden tarihlendirmeye olanak tanımıştır. Bu açıdan Kalkolitik Dönem'in erken ve orta evresine ait arkeolojik veriler özellikle önemlidir. Nahçıvan'da Kalkolitik Dönem'in erken ve orta evresi Dalma Tepe kültürü ile sık bağlantılıdır. Dalma Tepe kültürü için karakteristik olan baskı bezemeli seramikler Urmiye havzası, Karabağ, Mil-Mugan ve Doğu Anadolu yerleşmelerinde görülmüştür. Bu Urmiye havzası ile Azerbaycan'ın kuzeyi ve Doğu Anadolu arasındaki ilişkileri yansıtmaktadır. Bu kültürün şimdilik ortaya çıkarılamamasının nedeni Kalkolitik Dönem'in erken ve orta evresine ait yerleşmelerin az öğrenilmesinden kaynaklanmaktadır. Sovyetler döneminden bu yana Mezopotamya kültürlerinin Güney Kafkasya'ya etkisi ile ilişkili olarak çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. İ.H.Nerimanov Leyla Tepe kültürünü Ubeyd kültürü ile bağlı olduğunu, Leyla Tepe yerleşmesinin Ubeyd-Uruk kabileleri tarafından yerleştirildiğini kayıt etmiştir¹⁹⁸. Şimdi araştırmacıların bir grubu Leyla Tepe tipli yerleşmeleri Ubeyd kültürüne¹⁹⁹, diğerleriye Uruk kültürüne ait etmektedirler²⁰⁰. Araştırmalar Azerbaycan'ın Aras'tan güneyde yerleşen yerleşmelerinde ve Urmiye havzasında Dalma Tepe türü seramiğin tipik Halaf ve Ubeyd seramiği ile beraber bulunduğunu göstermektedir²⁰¹. Nahçıvan'ın ve Güney Azerbaycan'ın Son Kalkolitik kültürünün araştırılması Ubeyd kültürünün bu bölgeye belli etki yaptığını göstermektedir. Ubeyd kültürünün etkisi Göy Tepe, Yanık Tepe, Ovçular Tepesi, Halaç ve Culfa Kül Tepe'sinde gözlemlenmiştir. Dalma Tepe seramiğinin analizi bu tür seramiğin yerli üretime ait olduğunu göstermiştir²⁰². Söyleyebiliriz ki, Dalma Tepe kültürünün yayılma alanı Nahçıvan ve Karabağ bölgesini de kapsamıştır. Ayrıca araştırmalara dayanarak Güney Kafkasya kültürlerinin yerel üretimin sonucu olduğunu ve Yakın Doğu ülkeleri ile ilişkiler sırasında geliştiğini söyleyebiliriz. Nahçıvan'a gelince eski Dönemlerde bu bölgenin Yakın Doğu'nun bir parçası halinde olduğunu ve Nahçıvan'ın Dalma Tepe kültürünün önemli merkezlerinden biri olduğunu söylememiz gerekmektedir. Yakın Doğu kültürlerinin Güney Kafkasya'ya etkisi bu bölgeler arasındaki kültürel-ekonomik ilişkilerle bağlantılı olmuştur. Bu ilişkileri sağlayan Güney Kafkasya'nın zengin hammadde, o sıradan obsidyen ve bakır madenleri olmalıdır.

¹⁹¹ Бахшалиев 2005: 16-29.

¹⁹² Иессен 1935: 7-216.

¹⁹³ Селимханов 1958: 57.

¹⁹⁴ Селимханов 1960: 92.

¹⁹⁵ Селимханов 1958: 57.

¹⁹⁶ Бахшалиев 2005: 77-81.

¹⁹⁷ Gailhard/Bode/Bakhshaliyev/Hauptmann/Marro 2017: 530-550.

¹⁹⁸ Нариманов 1987: 130; Nərimanov 2003: 32-33.

¹⁹⁹ Müseyibli 2007: 154.

²⁰⁰ Гулуев 2005: 82.

²⁰¹ Abedi 2017: 79.

²⁰² Henrickson/Vitali 1987: 40.

KAYNAKÇA

- АБИБУЛЛАЕВ, О.А. 1982.
Энеолит и бронза на территории Нахичеванской АССР. Баку. Элм.
- ABEDI, A. / KHATIB, SHAHIDI H. / CHATAIGNER, CH. / NIKNAMI, K. / ESKANDARI, N. / KAZEMPOUR, M. / PIRMOHAMMADI, A. / HOSEINZADEH, J. / EBRAHIMI GH. 2014.
“Excavation at Kul Tepe of (Jolfa), North-Western Iran, 2010: First Preliminary Report”, *Ancient Near Eastern Studies 51*: 33-167.
- ABEDI, A. 2017.
“Iranian Azerbaijan Pathway From The Zagros To The Caucasus, Anatolia And Northern Mesopotamia: Dava Göz, A New Neolithic And Chalcolithic Site In NW Iran”, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry 17/1*: 69-87.
- ACHUNDOV, T. 2007.
“Sites des migrants venus du Proche-Orient en Transcaucasie”, *Les cultures du Caucase (VIe - IIIe millénaires avant notre ère) leurs relations avec le Proche Orient*, (Ed. B. Lyonnet). Paris: 95-122.
- АХУНДОВ, Т.И. 2012.
Шомутепе. Баку.
- АХУНДОВ, Т. 2017.
У истоков Кавказской цивилизации Гарабагского неолита. Баку. Афполиграф.
- ALIZADEH, K. / AZARNOUSH, M. 2003a.
“Systematic survey of Tepe Baruj: Sampling Method and Statistical results (Barresi-ye Raveshmand-e Tappe-ye Baruj: Ravesh-e Numunebardari va Natayej-e Amari)”, *Iranian Journal of Archaeology and History 33*: 4–25 (In Persian with English summary).
- ALIZADEH, K. / AZARNOUSH, M. 2003a.
“Systematic Survey of Baruj Tepe: Cultural Relationship between the South and the North of the Araxes River (Barasiy-e Raveshmand-e Tapeh Baruj: Ravabet-e Farhan-gi-e do soye Rood-e Aras)”, *Iranian Journal of Archaeology and History 34*: 3–21 (In Persian with English summary).
- АЛИЕВ, Н. / НАРИМАНОВ, И. 2001.
Культура Северного Азербайджана в эпоху позднего энеолита. Баку. Агридаг.
- ALMƏMMƏDOV, X. 2016.
Qarabağın arxeoloji abidələri toplusu. Bakı. Çap Art.
- БАХШАЛИЕВ, В. 2005.
Древняя металлургия и металлообработка на территории Нахчывани. Баку.
- БАХШАЛИЕВ, В.Б. 2013.
“Прото Куро-Араксская керамика Нахчывана”, *Российская археология 3*: 105-107.
- БАХШАЛИЕВ, В.Б. 2014.
“Новые энеолитические памятники на территории нахчывана”, *Российская археология 2*: 88–95.
- БАХШАЛИЕВ, В.Б. 2015.
“Новые материалы эпохи неолита и энеолита на территории Нахчывана”, *Российская археология 2*: 136-145.
- BAHŞALIYEV, V. 2015.
“Late Chalcolithic Culture of Nakhchivan and Problems of Caucasian Archaeology”. *International Symposium on East Anatolia South Caucasus Cultures. International Symposium on East Anatolia-South Caucasus Culture* (10-13 October 2012). (Eds. M. Işıklı / B. Can). London: 28-39.
- БАХШАЛИЕВ, В.Б. 2016.
“Новые данные о поселении Кюльтепе I в Нахчыване”, *Российская археология 3*: 38-41.
- BAXŞƏLİYEV, V. 2017a.
I Kültəpə və onun ətrafında arxeoloji araşdırmalar. Bakı. Mütərcim.
- БАХШАЛИЕВ, В.Б. 2017b.
“Исследование энеолитических памятников Сирабчайской и Нахчыванчайской долин”, *Problems of the Archaeology of the Caucasus and Near East. Neolithic - Late Bronze Age*. Baku. Институт археологии и этнографии: 108-121.
- BAXŞƏLİYEV, V.B., 2017c.
“Kültəpə ətrafında arxeoloji araşdırmalar”, *AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri 3*: 117-124.

- BAXŞƏLİYEV, V. / MARRO, C. / AŞUROV, S. 2010. *Ovçulartəpəsi*. Bakı.Elm.
- BAXŞƏLİYEV, V. / QULİYEV, Z. / RZAYEVA, R. 2017a. “Yeni Yol yaşayış yerində arxeoloji araşdırmalar”, *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. Sosial elmlərseriyası* 1: 49-56.
- BAXŞƏLİYEV, V. / MARRO, C. / BERTHON, R. / QULİYEV, Z. / SARIALTUN, S. 2017b. *Kültürdə arxeoloji qazıntılar* (2013-2016). Bakı. Nurlan.
- BAXŞƏLİYEV, V. / QULİYEV, Z. / HƏŞİMOVA, T. / MEHBALİYEV, K. / BAXŞƏLİYEV, E. 2018. *Naxçıvan təpə yaşayış yerində arxeoloji tədqiqatlar*. Naxçıvan. Əcəmi.
- БАДАЛЯН, Р. С. / КИКОДЗЕ, З. К. / КОЛЬ, Ф. Л. 1966. “Кавказский обсидиан: источники и модели утилизации и снабжения (Результаты анализов нейтронной активации)”, *Историко-филологический журнал* 1-2: 245-264.
- BADALYAN, R. S. / HARUTYUNYAN A. / CHATAIGNER, A. / FRANÇOISE, LE MORT. / JACQUES, CH. / JACQUES, ELIE B. / ADRIAN, B. / VALENTIN, R. / HOVSEPYAN R. 2010. “The Settlement of Akhnashen-Khatunarkh, A Neolithic Site in the Ararat Plain (Armenia): Excavation Results 2004-2009”, *TÜBA-AR 13*: 185-218.
- BROWN, T.B. 1951. *Excavation in Azerbaijan* 1948. London.
- DYSON, R. H. / YOUNG, T. C. JR. 1960. “The Sulduz Valley Iran: Pisdeli Tepe”, *Antiquity* 34: 19-22.
- CONNOR, S. / SAGONA, A. 2007. “Environment and Society in the Late Prehistory of Southern Georgia, Caucasus” *Les Cultures du Caucase (VI-III millénaires avant notre ère), Leurs Relations avec le Proche-Orient*. (Ed. B Lyomet). Paris: 21–36.
- ESİN, U. 2012. “Tülintepe Kurtarma Kazıları”, *I. Uluslararası Ahlat-Avrasya Kültür ve Sanat Sempozyumu* (23-25 Ağustos 2012). Ahlat-Bitlis-İstanbul: 87-90.
- ESİN, U. 1976. “Tülintepe Excavations, 1972 “, *Keban Project 1972 Activities* I/3: 147-163.
- ÇİLİNGİROĞLU, Ç. 2010. “The Appearance of Impressed Pottery in the Neolithic Aegean and Its Implications for Maritime Networks in the Eastern Mediterranean”, *TÜBA-AR 13*: 9-22.
- GAILHARD, N. / BODE, M. / BAKHSHALIYEV, V. / HAUPTMANN, A. / MARRO, C. 2017. “Archaeometallurgical Investigations in Nakhchivan, Azerbaijan: What Does the Evidence from Late Chalcolithic Ovçular Tepesi Tell Us about the Beginning of Extractive Metallurgy?”, *Journal of Field Archaeology* 42/6: 530-550.
- GÜLÇUR, S. 1988. *Die Chalkolitische Keramik von Norsuntepe (Elazığ/Südostr Türkei)* Unpublished PhD. Thesis, University of Tübingen.
- GÜLÇUR, S. 2000. “Norşuntepe: die chalkolitischen Keramik (Elazığ/Ost Anatolien)”, *Varia Anatolica* XI: 375-418.
- HAUPTMANN, H. 1972. “Die Grabungen aus dem Norsuntepe, 1970”, *Keban Project 1970 Activities* I/3: 103-117.
- HAMLIN, C. 1975. “Dalma Tepe”, *Iran* 13: 111–127.
- HEJEBRI, N. / BINANDEH, A. / NESTANI, J. / VAHDATI, N. H. 2012. “Excavation at Lavin Tepe North-west Iran”, *Ancient Near Eastern Studies* 40: 95-117.
- HEJEBRI, N. / PURFARAJ, A. 2005. “The Investigation of Cultural Relationships of Ardebil Province with North and Northeastern Iran in Neolithic and Chalcolithic Periods: Based on Archaeological Data of Ghosha Tepe in Shahar Yeri,” *Abstracts of the International Symposium on Iranian Archaeology: Northern and Northeastern Regions*, Tehran.
- HENRICKSON, E. F. / VITALI, V. 1987. “The Dalma Tradition: Prehistoric Inter-Regional Cultural Integration Highland Western Iran”, *Paleorient* 13/2: 37-45.

- HENRICKSON, E.F. 1983.
Ceramic Styles and Cultural Interaction in the Early and Middle Chalcolithic of the Central Zagros, Iran.
- HEYDERYAN, M. / ZEYDI, M. / HERIEYAN, H. 1392.
“Kirmanşahın Sonqar Vadisində Orta Kalkolitik yaşayış yerləri”, *Payambastanşünas* 19: 1-14 (fars dilinde).
- ИЕССЕН, А.А. 1935.
“К вопросу о древнейшей металлургии меди на Кавказе” Известия Государственной Академии Истории Материальной Культуры. М.-Л. 120: 7-216.
- KHADEMI N.F. / ABEDI A. / GLASCOCK M. D. / ESKANDARI N. / KHAZAEI M. 2013.
“Provenance of Prehistoric Obsidian Artifacts from Kul Tepe, Northwestern Iran using X-ray fluorescence (XRF) analysis”, *Journal of Archaeological Science* 40: 1956-1965.
- KIGURADZE, T. 1986.
Neolithische Siedlungen von Kvemo-Kartli. Georgien. München. Verlag.
- KIGURADZE, T. 1998.
“The Chalcolithic-Early Bronze Age Transition in the Eastern Caucasus”, *Varia Anatolica* XI: 321–325.
- КУШНАРЕВА, К.Х. / ЧУБЕНИШВИЛИ, Т.Н. 1970.
Древние культуры Южного Кавказа. М; Л. Наука.
- KOŞAY, H. Z. / AKOK, M. 1966.
Alacahöyük Kazısı 1940-1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor. Ankara.
- KROLL, S. 1990.
“Der Kultepe bei Marand eine Chalkolithische Siedlung in Iranisch-Azarbaidjan” *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 23: 59–71.
- QULIYEVA, Z. 2014.
Arpaçay vadisinin Tunc dövrü arxeoloji abidələri. Bakı. Elm və təhsil.
- ГЛОНТИ Л.И. / ДЖАХАВАШВИЛИ А.И. 1987.
“Новые данные о многослойном памятнике эпохи энеолита-поздней бронзы в Шида-Картли-Бери Клдееби”, Краткие Сообщения Института Археологии 192: 83-86.
- LEVINE, L.D. 1975.
“Archaeological investigations in the Mahidasht, western Iran”, *Paléorient* II/2: 487-490.
- LEVINE, L.D. / MCDONALD, M.M.A. 1977.
“The Neolithic and Chalcolithic Periods in the Mahidasht”, *Iran* XV: 39-50.
- LYONNET, B. / GULIYEV, F. / HELWING, B. / ALIYEV, T. / HANSEN, S. / MIRTSKHULAVA, G. 2012.
“Ancient Kura 2010–2011: The First Two Seasons of Joint field Work in the Southern Caucasus”, *Archaeologische Mitteilungen aus Iran und Turan* 44: 1-190.
- MARRO, C. / OZFIRAT, A. 2005.
“Pre-classical Survey in Eastern Turkey. Third Preliminary Report: The Dogubeyazit Region”, *Anatolia Antiqua* XIII: 319–356.
- MARRO, C. / BAKHSHALIYEV, V. / ASHUROV, S. 2009.
“Excavations at Ovçular Tepesi (Nakhichevan, Azerbaijan). First Preliminary Report the 2006-2008 seasons”, *Anatolia Antiqua* XVII: 31-87.
- MARRO, C. / BAKHSHALIYEV, V. / ASHUROV, S. 2011.
“Excavations at Ovçular Tepesi (Nakhchivan, Azerbaijan). Second Preliminary Report: The 2009-2010 Seasons”, *Anatolia Antiqua* XIX: 53-100.
- МАХМУДОВ, Ф. 2008.
Культура Юго-Восточного Азербайджана в эпоху бронзы и раннего железа. Баку. Нафта-Пресс.
- MAKHARADZE, Z. 2007.
“Nouvelles données sur le Chalcolithique en Georgie orientale”, *Les Cultures du Caucase (VI-IIIème millénaires avant notre ère). Leurs Relations avec le Proche-Orient* (Ed. B. Lyonnet) Paris. CNRS Editions: 123-132.
- MAZIAR, S. 2010.
“Excavations at Kohne Pasgah Tepesi, the Araxes Valley, the Northwest Iran: First Preliminary Report” *Ancient Near Eastern Studies* 47: 165–193.
- МУНЧАЕВ, Р.М. 1975.
Кавказ на заре бронзового века. М. Наука.

МУНЧАЕВ, Р.М. / АМИРОВ, Ш.Н. 2009.

“Взаимосвязи Кавказа и Месопотамии в VI-IV тыс. до н.э.” Международная научная конференция (11-12 сентября 2008). Баку. Чашыюглы: 41-52.

MÜSEYİBLİ, N. 2007.

Böyük Kəsik. Eneolit dövrü yaşayış məskəni. Bakı. Nafta-Press.

НАРИМАНОВ, И.Г. 1985.

“Обеидские племена Месопотамии в Азербайджане”, Тезисы Всесоюзной археологической конференции. Баку.Элм: 271-277.

НАРИМАНОВ, И.Г. 1987.

Культура древнейшего земледельческо-скотоводческого населения Азербайджана. Баку. Элм.

NƏRİMANOV, İ.H. 2003.

Naxçıvanın erkən əkinçi-maldar əhalisinin tarixindən. *Azərbaycan Arxeologiyası və Etnoqrafiyası* 1: 32-33.

НАРИМАНОВ, И.Г. / ИСМАИЛОВ, Г.С. 1962.

“Актафачайское поселение близ г. Казаха”, Советская археология 4: 149-156.

НАРИМАНОВ, И.Г. / АХУНДОВ, Т.И. / АЛИЕВ, Н.Г. 2007.

Лейлатепе.Баку.

ÖZFİRAT A. / MORRO C. 2008.

“2004 Yılı, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması”, *Türk Arkeolojisi ve Etnoğrafya Dergisi* 2007: 1-20.

PALUMBI, G. A. 2007.

“Preliminary Analysis on the Prehistoric Pottery from Aratashen (Armenia)”, *Les Cultures du Caucase (VI-IIIème millénaires avant notre ère). Leurs Relations avec le Proche-Orient.* (Ed. B. Lyonnet) Paris. CNRS Edition: 63-76.

SCHWARZBERG, H. 2006.

Figurale Ständer-Sozialkeramik Des Frühen Neolithikums Aus Kırklareli-Aşağı Pınar, Türkisch-Thrakien, *TÜBA-AR* 9: 97-124.

SEYİDOV A. / BAXŞƏLİYEV, V. / MAHMUDOVA V., 2010.

Хәләс. Bakı.Elm.

СЕЛИМХАНОВ, И.Р. 1958.

“К истории развития металлообработки и горного дела в Азербайджане”, Вестник АН СССР 9: 57-58.

СЕЛИМХАНОВ, И.Р. 1960.

К исследованию металлических предметов из «энеолитических памятников Азербайджана и Северного Кавказа», Советская археология 2: 89-102.

SOLECKI, R. L. / SOLECKI, R. S. 1973.

“Tepe Sevan: A Dalma Period Site in the Margavar valley, Azerbaijan, Iran”, *Bulletin of the Asia Institute of Pahlavi University* 3: 98-117.

TALAI, H. 1983.

“Pottery Evidence from Ahrendjan Tepe, a Neolithic Site in Salmas Plain, Azerbaijan, Iran”, *AMI* (16), 1983, pp. 7-17.

ТОРОСЯН, Р.М. 1976.

Раннеземледельческое поселение Техут. Ереван: Издательство АН Армянской ССР.

VON DER OSTEN, H. H. 1937.

The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32, Part I, Oriental Institute Publications XXVIII. Chicago.

VOIGT, M.M. 1983.

Hajji Firuz Tepe, Iran: The Neolithic Settlement. Philadelphia.

YOUNG, T.C. 1974a.

“Excavations at Godin Tappeh, 1973”, In proceedings of the II Annual Symposium on Archaeological research in Iran. (Ed. F. Bagherzadeh) Tehran: 80-90.

YOUNG, T. C. 1974b.

“An Archaeological Survey in Kangavar Valley”, In Proceedings of the III Annual Symposium on Archaeological Research in Iran. (Ed. F. Bagherzadeh) Tehran: 23-30.

YOUNG, T. C. 1975.

“Young Kangavar Valley Survey”, *Iran* XIII: 191-193.

SULUCA KARAHÖYÜK: A COMMERCIAL CONTEXT IN CENTRAL CAPPADOCIA IN LIGHT OF DEPAS AMPHIKYPELLON FINDINGS AND A FOOT-SHAPED STAMP SEAL

SULUCA KARAHÖYÜK: DEPAS AMPHIKYPELLON VE AYAK BİÇİMLİ DAMGA MÜHÜR BULUNTULARI IŞIĞINDA MERKEZİ KAPADOKYA'DA BİR TİCARİ KONTEKS

Makale Bilgisi

Başvuru: 11 Ekim 2018
Hakem Değerlendirmesi: 11 Ekim 2018
Kabul: 21 Aralık 2018
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.23.003

Article Info

Received: October 11, 2018
Peer Review: October 11, 2018
Accepted: December 21, 2018
DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.23.003

Atila TÜRKER *

Keywords: Anatolia, Cappadocia, Suluca Karahöyük, Early Bronze Age, Trade, Depas Amphikypellon, Foot-Shaped Stamp Seal.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Kapadokya, Suluca Karahöyük, Erken Tunç Çağı, Ticaret, Depas Amphikypellon, Ayak Biçimli Damga Mühür.

ABSTRACT

This article consists of the study of a foot shaped stamp seal and three pieces of Depas Amphikypellon findings which were discovered during the Suluca Höyük excavations but haven't been published. Suluca Karahöyük which is located in Central Cappadocia (in Halys curve) has close relationships with Western Anatolia and Aegean World as well as Central Anatolian cultures in terms of its location. Two of the Suluca Karahöyük Depas belongs to a group observed after Troia IIg according to type definition of Christian Podzuweit and its existence continued in Troia III layer. Current findings have contributed to the increase in the number of types. Especially the distribution and types in Central Anatolia have shown that they were produced locally in different centers in the inner parts as well as in Kültepe types. The last depas is similar to the type of the Pisidia. However ware properties are closer to local groups. The foot shaped stamp seal made from terracotta is dated to the end of EBA II and mid of EBA III according to finding locations and it is in accordance with routes of "Great Caravan Road" frame of which drawn by Turan Efe. However, they consist of only a few examples between the Syrian-Cilicia region and the North Aegean.

* Dr., Ondokuz Mayıs University, Department of Archaeology, Kurupelit Campus 55139 Atakum- Samsun.
E-mail: umutparilti62@gmail.com.

The Suluca Karahöyük findings which are dated between late EBA II and mid of EBA III, provide new contributions to the view of Anatolia continental trade and its relations with coastal areas.

ÖZET

Suluca Karahöyük kazıları sırasında bulunmuş fakat yayınlanmamış bir ayak biçimli damga mühür ve üç adet Depas Amphikypellon bu yazının konusunu oluşturmaktadır. Merkezi Kapadokya'da (Kızılırmak Kavsinde) bulunan Suluca Karahöyük, konumu bakımından Orta Anadolu kültürleriyle olduğu kadar Batı Anadolu ve Ege Dünyasıyla da yakın ilişkiler kurmuştur. Suluca Karahöyük Depaslarından ikisi, Christian Podzuweit'in tip tanımına göre Troia IIg'den sonra gözlemlenen ve varlığı Troia III tabakasında devam eden bir gruba aittir. Güncel buluntular tip sayısının artmasına katkı sağlamıştır. Özellikle Orta Anadolu'daki yayılımı ve tipleri, Kültepe tiplerinde olduğu gibi, üretimin iç kesimlerdeki farklı merkezlerde yerel olarak da üretildiğini göstermiştir. Sonuncu depas Pisidya tipinin benzeridir. Fakat mal özellikleri yerel hamur gruplarına daha yakındır. Pişmiş topraktan yapılmış ayak biçimli damga mühür, buluntu yerlerine göre ETÇ II sonu ile ETÇ III ortalarına tarihlendirilmektedir ve Turan Efe'nin çizdiği "Büyük Kervan Yolu" güzergâhıyla uyumludur. Ancak bunlar Suriye-Kilikya bölgesi ile Kuzey Ege arasında az sayıdaki örnekten ibarettir. ETÇ II sonu ile İTÇ III ortalarına tarihlenen Suluca Karahöyük bulguları, Anadolu kıta ticaretine ve kıyı alanları ile olan ilişkilerine yeni katkılar sağlamıştır.

INTRODUCTION

Located 45 km to the north of Nevşehir that might be regarded as the center of Cappadocia today, Suluca Karahöyük is in Savat Neighborhood in the district of Hacıbektaş. In other words, it is located within the southernmost node of the arc of Halys (Kızılırmak). The mound is 250 m long in the north-south direction and 220 m wide in the east-west direction, and its height exceeds 20 m (Figs. 1 - 2)¹.



Figure 1: Suluca Karahöyük, view from Northwest / *Suluca Karahöyük, Kuzeydoğudan.*



Figure 2: Suluca Karahöyük, view from Southeast Slope / *Suluca Karahöyük, Güneydoğu Yamacı.*

The first introductory information and visual record was given by Hans H. von der Osten². Even though the excavation of the mound was carried out uninterruptedly between 1967 and 1978 by Kemal Balkan and Osman Sümer, only two reports on the first two years of the excavation (1967 and 1968) were published³. Excavations by 1975 were introduced by means of brief

reports kept by Machteld J. Mellink⁴. Another brief paper on the excavations carried out under the presidency of Hacıbektaş Archaeology Museum was published most recently in 1991⁵. Suluca Karahöyük depas amphikypellon findings, which are among the findings of Suluca Karahöyük which has been represented with seven layers from the Early Bronze Age to the Byzantine period (Fig. 3). These findings reveal some significant datas about not only the settlement but also the Near Eastern archaeology, and a foot-shaped stamp seal in the context of these findings constitute the subject of this paper.

Stratigraphy		
Stratum	Period	Level (m)
I-II	Byzantine - Roman Empire - Hellenistic	1.00-2.00
III	Phrygian	2.30-3.00
IV	a	Phrygian / Post-Hittite - Hittite Empire - Old Hittites - Old Assyrian
	b	
V	a	Bronze Age
	b	
	c	
VI	Bronze Age	5.50-8.00
Recorded as "under VI"	Bronze Age	8.00-11.00

Figure 3: Stratigraphy of Suluca Karahöyük (according to Inventory Registry) / *Müze Envanter Kayıtlarına Göre Suluca Karahöyük Tabakalanması*

The cups which were unearthed after the excavations in Troy, which were long and thin in terms of their main shape and had a cylindrical body, a slightly everted rim, and a flat, round or pointed base, and whose rounded-section handles ascending symmetrically above the base were attached to the body before reaching the rim were identified as “depas amphikypellon” by Heinrich Schliemann by thinking that they were the cups Homer had mentioned in his epic ‘Iliad’⁶. To solve the problem of misunderstanding the designation ‘depas amphikypellon’ that was mentioned in the work by Homer, Kurt Bittel⁷ proposed a different designation and considered that it would be appropriate to identify the cup as “the Two-Handled Beaker of Troy”. On the other hand, Hubert Schmidt⁸ considered that it would be enough to call it only ‘Becher’. Besides their above-mentioned definition, they have a general color feature as being burnished in the shades of red in particular and of brown and grey. Their surface treatment can be performed by either leaving them plain in their

¹ Türker 2012a: 403.

² von der Osten 1930: 134, 135 ff., Map I-II, Fig. 138-139.

³ Balkan/Sümer 1968: 15 ff; 1969: 37 ff.

⁴ Mellink 1968: 131; Mellink 1969: 208; Mellink 1970: 162; Mellink 1971: 165; Mellink 1972: 170; Mellink 1973: 173; Mellink 1974: 110; Mellink 1975: 205; Mellink 1976: 266.

⁵ Mercan 1992.

⁶ Schliemann 1881: 299 ff.; Kretschmer 1931; Spanos 1972: 13; Hout 1982: 541 ff.

⁷ Bittel 1934: 13, note 2.

⁸ Schmidt 1902: 31.

paste color or applying slip. The application of colors in different shades at the handle level and grooved-incised decorations are prevalent decoration characteristics. All specimens of depas cups were made out of terracotta. An exceptional silver specimen found by the villagers nearby Troy⁹ encourages one to think that the metal imitations of these cups were imitated.

Mostly called “depas” today, these drinking cups have been distributed over an extensive area. These drinking cups can be seen in the north-west (Thrace), south-west (Pisidia), and south (Cilicia) of Anatolia and the inner areas generally known as Cappadocia in Anatolia. Many findings obtained from the excavations and brought to the museums by purchasing demonstrate that depas cups were distributed over a more extensive area in Anatolia. The region of the Greek mainland and its islands in the west, the Balkans in the north and Cilicia, the Amuk Plain, Northern Syria and Euphrates in the south are the regions where depas cups were distributed outside Anatolia (Fig. 4)¹⁰. The common characteristics of depas cups within them and/or their evident differences encourage one to think that they might have been produced at least in three different places in Anatolia.

STRATIFICATION AND CONTEXT

The layer and context of the excavations at Suluca Karahöyük can be learned from the brief information presented by the excavation reports and from the brief records in the Inventory Book for the Works in the Museum. The findspots of the works were provided according to the depth codes of the trenches in the early years of the excavation, whereas the sequence of layers was kept substantially regularly in the post-1970 records in particular. Nevertheless, no layer information is available for many works. The excavations launched in the zero code were terminated in the codes 4.0-4.5 m or 6.0-6.5 m in most of the trenches. That a depth of 8 m was reached was provided in several records, while some of the records showed that it was excavated as deep as 11.0 m (Fig. 3). According to the information conveyed by the excavators and the Inventory Book for the Works in the Museum, Suluca Karahöyük is comprised of seven layers.

⁹ Barnett 1963-1964: 80, Fig. XXIX b.

¹⁰ See the Figure 4 for map: Bittel 1949: Abb. 7; French 1969: 21, Fig. 50, 55; Spanos 1972: 13, 48 ff.; Hout 1982: Pl. 239-244, Carte 62; Hüryılmaz 1995: Map; Kontani 1995: 109 ff.; Broodbank 2000; Akdeniz 2001: 19 ff.; Korfmann 2001: fig. 385 and 398; Alram-Stern 2004: 157 ff.; Çalış-Sazcı 2006: Fig. 2, 5; Yılmaz 2010, Map 1; Rahmstorf 2006: Abb. 3; Şahoğlu 2014: 290; Türktüzün/Ünan/Ünal 2014: 57 ff., Fig. 17 (Three depas were found at the Çiledir Höyük, personal interview with Serdar Ünan); Leshtakov 2014: Fig. 2 and 8; Bilgen/Kuru 2015; Dönmez 2016: Map. 1; Okur/Yıldız/El-mağaç/Kulakoğlu 2016.

DEPAS AMPHIKYPELLON FINDINGS

The depas cups of Suluca Karahöyük were unearthed in three different areas – all in Layer V of the settlement – in the years 1970, 1974, and 1975 of the excavation in three different excavation seasons. As of the excavation studies in 1974, the grid-square information was provided besides the land information and Layer V was divided into two sub-phases as “Va” and “Vb”.

Depas Sk-1

The first depas Sk-1 (Fig. 5) was unearthed on the south-western slope of the mound (Trench B, Level V) in the studies of 1970 (Inv. Hb/d-4, No. 331)¹¹. It has a direct rim which widens outwards, a long cylindrical body which is conical inwards, a round base, and a shape which widens towards the base. Its two rounded handles originating from the upper level of the base – from the level at which the body slightly widens – are mutually attached near the rim on the upper half of the body. Its rim diameter is 10.0 cm; its height is 16.7 cm; the width of the body at its narrowest part is 4.8 cm; and its handle thickness is 1.2 cm. The vertical segment marks with wide spaces in between provided from beneath the width of the direct rim to the base on the exterior of the body are hardly visible. It is wheelmade. Its well-baked brown (10 R 5/6) paste is white mica- and sand-tempered. The interior of the cup has the same color with its paste. Starting from the interior half of the body, the entire exterior including the base was well-slipped and well-burnished. From the wiping marks, it is clear that the burnish was applied vertically on the surface. The body surface and the exterior of the handle are light brown (5 R 4/6), whereas the interior of the handle, the handle level and the surface of the cup immediately above the handle are tile red (2.5 YR 4/4)¹².

Depas Sk-2

The second depas Sk-2 (Fig. 6) was unearthed on the south-south eastern slope of the mound (Trench H, U-V/17-18, Level Vb) in the studies of 1975 (Inv. Hb/i-16, No. 1087). It has a direct rim which widens outwards, a long cylindrical body which slightly narrows inwards, a round base, and a shape which slightly widens towards the base. Its two rounded handles originating from the

¹¹ An image of this depas was previously published in the museum catalogue (Edgü 1983: 122, A 276) however its inventory number was provided incorrectly.

¹² An almost exact analogue of the work in terms of both shape and size is available in the Louvre Museum (de Genouillac 1926: 44, AO. 9520, Pl. 49/112) today, and Kültepe was recorded as its findspot. Blegen/Caskey/Rawson 1951: 209 considered this findspot suspicious.

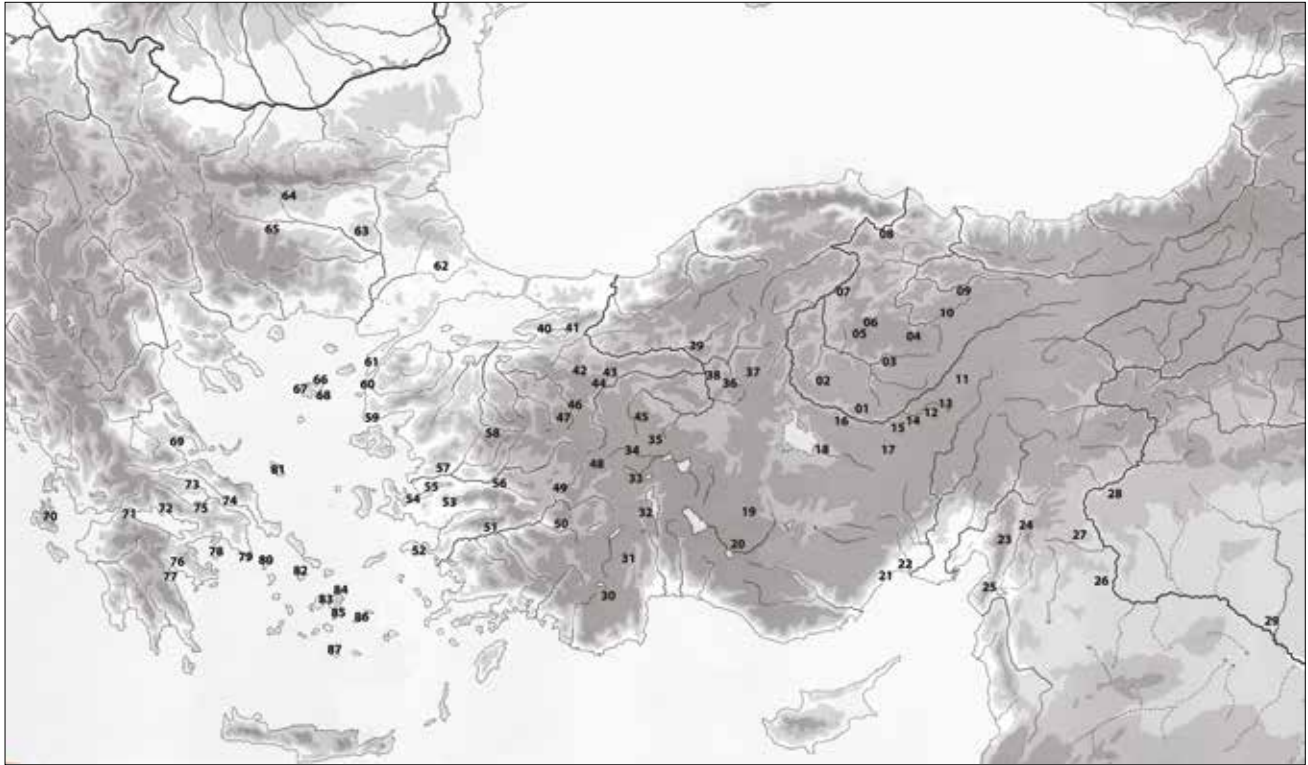


Figure 4: Sites with finds of Depas Amphikypellon (with current findings): 1) Suluca Karahöyük, 2) Hashöyük, 3) Battal, 4) Alışar, 5) Boğazköy, 6) Alaca Höyük, 7) Resuloğlu, 8) Oymaağaç, 9) Ulutepe, 10) Maşathöyük, 11) Sultanhan, 12) Kültepe, 13) Inler Cave, 14) Yağmurköy, 15) Hacı Hafer (Hacafer), 16) Topakhöyük-Ovaören, 17) Sındırlı / Sındırlı, 18) Acemhöyük, 19) Konya-Karahöyük, 20) Ortakaraviran / Ortakaraören, 21) Yumuktepe, 22) Tarsus-Gözlükule, 23) Zincirli, 24) Gedikli-Karahöyük, 25) Tell Tayinat, 26) Selenkahiye, 27) Tilbeşar, 28) Titriş Höyük, 29) Tell Bi'a, 30) Karataş-Semayük, 31) Bademağacı, 32) Harmanören, 33) Maltepe, 34) Kaklık Mevkii, 35) Emirdağ, 36) Polatlı-Karahöyük, 37) Karaoğlu, 38) Gordion / Yassihöyük, 39) Asarcık-Ilıca Höyük, 40) Ilıpınar, 41) Çakırca, 42) Bozüyük, 43) Aharköy, 44) Demircihöyük, 45) Küllüoba, 46) Seyitömer, 47) Çiledir Höyük, 48) Kusura, 49) Beycesultan, 50) Pekmeztepe / Aphrodisias, 51) Bahçetepe, 52) Heraion-Samos, 53) Bakla Tepe, 54) Limantepe, 55) Bayraklı, 56) Ulucak Höyük, 57) Panaztepe, 58) Sındırgı, 59) Assos, 60) Troy, 61) Protesilas (Karaağaçtepe), 62) Aşağı Pınar, 63) Baa Dere, 64) Tell Galabovo, 65) Konstantia-Assara, 66) Koukonisi, 67) Myrina, 68) Poliochni, 69) Pevkakia Magula, 70) Pelikata, 71) Helike, 72) Aghia Triada, 73) Mitrou, 74) Manika, 75) Orchomenos, 76) Tiryns, 77) Lerna, 78) Kolonna-Aegina, 79) Thorikos, 80) Aghia Irini, 81) Palamari-Skyros, 82) Kastri-Syros, 83) Grotta-Naxos, 84) Zas-Naxos, 85) Daskleio-Kavos, 86) Markiani, 87) Akrotiri-Thera. / *Güncel Bilgilere Göre Depas Amphikypellon Bulgusu Veren Yerler*

upper level of the base – from the level at which the body slightly widens – are mutually attached near the rim on the upper half of the body. Its rim diameter is 12.1 cm; its height is 27.0 cm; the width of the body in its narrowest part is 6.6 cm; and its handle thickness is 1.9 cm. It is wheelmade. Its well-baked brown (5 YR 5/4) paste is white mica- and sand-tempered. The interior of the cup is in the color of its paste. Starting from the upper half of the body on the interior and including its base, it is entirely well-slipped and well-burnished. The body surface and the exterior of the handle are orangish tile red (10 R 5/8), whereas the interior of the handle, the surface of the cup at the handle level and the area up to the lower level of the rim are brown (2.5 YR 4/4).

Depas Sk-3

The third depas Sk-3 (Fig. 7) was unearthed on the southern – south eastern slope of the mound (Trench H, U-V/17-18, Level Vb) in the studies of 1974 (Inv. Hb/h-58, No. 962). Only the lower half of the body of depas



Figure 5: Depas Amphikypellon Sk-1 (Hb/d-4, No. 331), Layer V. / *Depas Amphikypellon Sk-1 (Hb/d-4, No. 331), V. Tabaka.*

and its handle connection part have been preserved, and its broken upper half has been restored with plaster¹³. It has a cylindrical body and a round base. Its body has been narrowed slightly in size towards its base. It has two

¹³ The work was drawn by us according to its restored version, Türker 2012b: Fig. 7.



Figure 6: Depas Amphikypellon Sk-2 (Hb/i-16, No. 1087), Layer Vb. / *Depas Amphikypellon Sk-2 (Hb/i-16, No. 1087), Vb Tabakası.*

mutual rounded handles originating from the upper level of the base. Five horizontal groove decorations have been incised at frequent intervals from the upper part of the round base to the level where the handles were attached, and six horizontal groove decorations were incised at frequent intervals approximately up to the central level of the body. It is wheelmade. Its hardly fired nonporous brown (2.5 YR 4/3) paste is sparsely grit-tempered. The interior of the wiped cup is greyish brown (2.5 YR 4/2). The exterior of the cup was generally brown (2.5 YR 4/4) slipped and well-burnished and some of its parts is dark brown (5 YR 5/2) slipped. Its body width is 6.0 cm; its handle thickness is 1.5 cm; and the preserved height of the cup is 8.3 cm. The handles restored after the excavation and the upper half of the cup were completed to have a direct rim; thus, its rim diameter is measured as 9.3 cm and its height as 15.3 cm.



Figure 7: Depas Amphikypellon Sk-3 (Hb/h-58, No. 962), Layer Vb. / *Depas Amphikypellon Sk-31 (Hb/h-58, No. 962), Vb Tabakası.*

A FOOT-SHAPED STAMP SEAL

It was found in the same context as that of Sk-2 on the southern-south-eastern slope of the mound (Trench H, U-V/17-18, Level Vb) in the studies of 1975 (Inv. Hb/i-47, No. 1118) (Fig. 8). Its well – baked buff paste consists of both limestone and sand (7.5 YR 8/4). Both of its surfaces are light tile red (5 YR 6/6). In addition, it can be understood from the hardly visible incised marks that the slip of the surface in the dark side is grinded during the shaping process (5 YR 5/6). It is 4.1 cm in height, 4.5 cm in width, and 0.8 cm in thickness. The only hole made approximately at the ankle level close to the foot base level is 0.45 cm in diameter. It was intended to make a second hole on the left-hand side of the foot; however, it was left half-done without making any holes. Grooved/ fluted incisions were made on the printing surface at wide angles on the horizontal line and at right angles on the vertical line, with some spaces of them being narrower, and the higher parts in between were either rounded or shaped by roughly sharpening. The printing surface was made thinner towards the tip of the foot. Similar grooved/ fluted incisions were applied to both close edges of the back; however, its central part was left empty sparsely. Its upper and front edges were grinded. The body of the seal was slightly curved leftwards, and it might be thought that it was manufactured from a vessel piece.

COMPARISON AND EVALUATION

The first two depas cups (Sk-1 and Sk-2, Figs. 5-6) of Suluca Karahöyük resemble each other except for some small differences. The direct rim which widens outwards, the round base¹⁴, the origination and ending points of handles and the extension of handles are the shape characteristics which catch the eye first. On the other hand, the baking characteristics of the paste, the quality of slip and burnish and their colors are the features of fabrication. In addition, it is also striking that slip and burnish start from the half of interior body of the cup and are applied to the entire surface on the exterior surface of the cup. Likewise, wide surfaces and handle painted in different tone. The variation of colors at the handle level is a popular painting preference for both of them. Besides, they are also strikingly similar because the long cylindrical body first slightly narrows inwards and then widens again towards the round base and the rim diameters are provided at the rate of half of body in both of them. Both are 'S' profile. The differences can be explained as having different sizes and the fact that the small depas (Sk-1) forms hardly visible vertical segments with wide spaces on the body surface. The first difference of

¹⁴ As expressed previously (Yılmaz 2010: 52, Map 1), the base of these depas cups is not flat but round.



Figure 8: Foot-Shaped Stamp Seal (Hb/i-47, No. 1118), Layer Vb.
/ *Ayak Biçimli Damga Mühür (Hb/i-47, No. 1118), Vb Tabakası.*

the third depas (Sk-3, Fig. 7) that catches the eye is its grooved decoration and its color. Another difference is that its paste consists of only sand. As the upper half of the cup could not be preserved, it is not known whether the slip and burnish applications continued on the interior. In spite of lack of information, the place where the handle is attached to the body, the slight narrowing of the body and its round base indicate some characteristics known in the other two depas cups.

Of all regions where the depas cups are distributed, the settlement of Troy (Troy I-V) provides an opportunity of monitoring the development of these cups and of comparing their chronological points of contact in terms of their number greater than sixty and diversity of shapes¹⁵. When classifying the Trojan depas cups, Christian Podzuweit¹⁶ expressed that with exceptions, the depas cups with a round base occurred in Troy IIg and that there were interventions in the body surface as decorations again as of this layer. He stated that the expansion in the rim began as of Troy I and was encountered in most specimens in Layer II and observed that the feature of the everted rim was provided as of Troy III¹⁷. On the other hand, Peter Z. Spanos¹⁸ states that the continuity of slipping and burnishing inside the cup is a feature which originated in Troy II. The above-mentioned characteristics are also known from depas cups Sk-1 and Sk-2 at Suluca Karahöyük. Besides, the feature that the shape becomes thinner in the middle of the body and widens again towards the base in Troy II and III¹⁹ is again evident in depas

cups Sk-1 and Sk-2. The handles are closer to the base and the base sits on a rather wider area in Troy Layer I²⁰, whereas it is realized that the handles begin to be attached as of slightly above the base and have a more fragile-look as of Troy Layer II (as in Sk-1 and Sk-2). Furthermore, the case of making a rather high curve, which the handles display before being attached to the upper half of the body as of Troy Layer II, is not seen in the depas cups of Suluca Karahöyük, and the handles of Sk-1 and Sk-2 are attached to the body at the level of the curve width. According to the findings by the above-mentioned researchers and our observations, it is possible to determine the lower limit in the dating of depas cups Sk-1 and Sk-2 at Suluca Karahöyük with the late phase of Troy II.

Depas Sk-3, which resembles the other two depas cups in terms of shape but differs from them in its paste feature, surface color, and the horizontal grooved decorations on its body, is identified as a Pisidia-type depas cup in the literature²¹. The specimen of Suluca Karahöyük has an exceptional appearance with its more elegant appearance and the different arrangement of its thin and horizontal flutes among the samples of this type, together with the specimen found in the 12th layer of Kültepe²². As in the other two specimens, depas cups of this type are generally dated to the late EBA, particularly EBA IIIa-b, by their researchers²³.

When considered specifically in Cappadocia, it is seen that depas findings appear in two main shapes. The ones which identified locally and called “Anatolischen Becher”²⁴ are bell-shaped, flat, concave or convex and known with a relatively small number of specimens²⁵. This type is unavailable at Suluca Karahöyük. On the other hand, those with a thin and long shape, known as the West Anatolian-type, are the depas cups outlined above and distributed over a much more extensive area and they are available in such a number that will not be underestimated in Central Cappadocia as compared with the other regions. Even if we are

1979: Type Alc.

²⁰ For comparison, see Podzuweit 1979, Taf. 6, 27, Type Ala-c.

²¹ Hout 1982: 544 ff.; Efe 1988: 164; Hüryılmaz 1995: 177 ff.; Akdeniz 2001: 19 ff.; Aykurt/Kaya 2005: 2; Yılmaz 2010: 47, note 9.

²² Öktü 1973: 184, Pl. 54, I-c/05.

²³ Öktü 1973: 184; Efe 1988: 101 ff., 164; Aykurt/Kaya 2005: 2, 4 ff.

²⁴ Özgüç 1957: 74 ff.

²⁵ Known from Kültepe (Özgüç 1957: Pl. 28; 1986: Fig. 3.16-18, 26, 28; Orthmann 1963: Pl. 1, 1/08; Ezer 2014a: Fig. 10.3-6, 11.1; 2014b: Pl. 1, Type 2-3, Fig. 5-7), Alishar (Schmidt 1932: Pl. I, b 139; Orthmann 1963: Pl. 11, 2/73), Tarsus (Goldman 1956: 142 ff) and Külüoba (Efe 2007: Fig. 12d), this type was not evaluated within the scope of our study.

¹⁵ Blegen/Caskey/Rawson 1951. So far, 328 depas-type cups have been recorded in Kültepe (Ezer 2014b: 138), 130 in Küllioba (Türkteki 2012: 64), and 17 in Poliochni (Spanos 1972: 49). Moreover, the number was expressed to be in tens at Alaca Höyük (personal interview with Aykut Çınaroğlu).

¹⁶ Podzuweit 1979: 151, Pl. 6, Type 1AII.

¹⁷ Podzuweit 1979: 151.

¹⁸ Spanos 1972: 59.

¹⁹ Podzuweit 1979: Pl. 6, Type AII, AIII. This feature is an exception in a single specimen in Troy I, See also Podzuweit

unable to encounter any depas findings in our survey in the close vicinity of Suluca Karahöyük, presence of the last phase of this period can be observed in the settlements where EBA findings can be found. The current number of depas pieces in Kültepe, the closest findspot, has reached up to 328²⁶. Depas findings are also known from more than one center in the Kayseri region such as Yağmurköy²⁷, Sultanhanı, Hacı Hafer (Hacafer), and Sındırlı (Sindelhöyük)²⁸. The last one has been found as dead gift in Inler necropolis near Kültepe²⁹; this is almost exactly the same as our depas Sk-2.

Depas cups are widely distributed in the north³⁰, south, south-east, and immediately to the east³¹ of this line. This eastern line is also quite widely used on the Central Anatolia – Upper Euphrates route in the EBA period³². This usage is common in the second half of the third millennium BC with Western Anatolian connection³³. Likewise, many depas cups in the Syrian cultural zone are also related to Central but not Western Anatolia³⁴. Hence, apart from the coastal route, it is necessary to revise the terrestrial line called “the Great Caravan Road” and initiates from Tarsus in a way which includes Central Cappadocia as well. Two specimens of the wheelmade bowls considered regarding this route³⁵ are also available at Suluca Karahöyük (see Appendix). In addition, the presence of foot-shaped stamp seals – a specific finding in this relationship – at Suluca Karahöyük constitutes a clear indication on the route of the terrestrial commercial network. The fact that the thick versions of similar stamp seals have also been found in the northern Alaca Höyük, Resuloğlu³⁶, Oluz Höyük and two samples in Çorum Museum³⁷ also necessitates a much wider definition of the Anatolian commercial network.

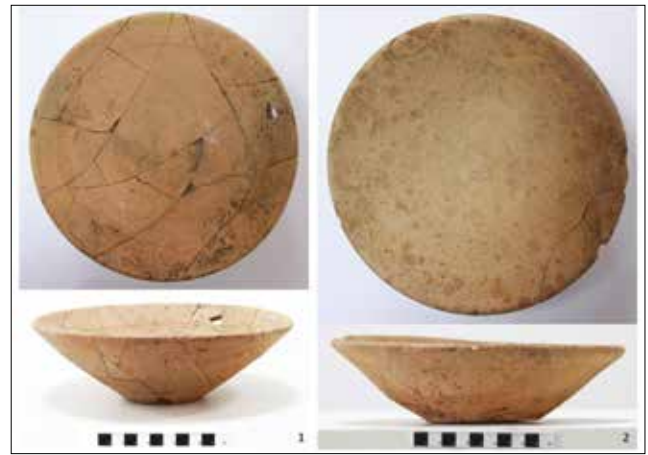


Figure 9: Wheelmade Bowl (Hb/f-56-57, No. 622-623), Layer VI. / Çark Yapımı Çanaklar (Hb/f-56-57, No. 622-623), VI. Tabaka.

APPENDIX

Two more brief issues should be mentioned in the appendix of this paper. The first one is two wheelmade bowls, whereas the other one encompasses some thoughts about the function of depas cups.

The two wheelmade bowls (Fig. 9) found together in the excavations of 1972 at Suluca Karahöyük (Trench D, I-J/17-18, Level VI) are of “Troy A2” type. Except for their nuances, the two bowls resemble in shape, fabrication, and colors. The orangish buff (5 YR 7/6) paste of the first (Inv. Hb/f-56, No. 622) bowl is yellow mica-tempered and very fine. The wheel marks are evident on the exterior side of the vessel, while they have been eliminated on the interior side by wiping. The interior and exterior colors of the vessel are in the dark shade of the paste (10 YR 8/7) (m.d. 7.1 cm, h. 22.9 cm, and b. 8.8 cm). The paste of the second (Inv. Hb/f-57, No. 623) bowl is light buff (7.5 YR 7/2) and very fine. The wheel marks are evident on its interior and exterior sides. The interior and exterior sides of the vessel have been left in shade of the paste (5 YR 7/2), and it is seen that the exterior side partially have turned into red (2.5 YR 7/6) due to baking process (m.d. 6.3 cm, h. 22.6 cm, and b. 6.4 cm). Found in the layer prior to the depas cups, these wheelmade bowls indicate that long-distance acquaintance had continued for a long period³⁸. Examples of these vessels within the region are witnessed in Kültepe as of the 13th layer³⁹ and as the Suluca Karahöyük examples they present a “thick-walled” feature⁴⁰.

²⁶ Ezer 2014b: 138.

²⁷ Özgüç/Özgüç 1953: Fig. 393, 498.

²⁸ Meriggi 1963: 297.

²⁹ Okur/Yıldız/Elmaağaç/Kulakoğlu 2016: 333 ff., Fig. 5. Necropolis has been dated to the 12th layer of Kültepe which is the contemporary of Akkad Period, *ibid* 336.

³⁰ Orthmann 1963; Schachner/Schachner 1995: 312; Dönmez 2007; Şahoğlu 2014: Fig. in p. 290

³¹ Özgüç 1986; Kontani 1995: 109 ff.

³² Ökse 2007: 39 ff.

³³ Şahoğlu 2005: fig. 1.

³⁴ Ezer 2014b: 143.

³⁵ Efe 2004: 20 ff.; 2006: 15 ff.; Türkteki 2012: 45 ff.; 2013: 193 ff. For the latest notions in regards of wheelmade vessels see. Dönmez 2016: 123 ff.

³⁶ Yıldırım/İpek 2011: 351.

³⁷ Dönmez 2016: 125, note 9, Fig. 1.

³⁸ See type A2 Bowls and its spread Blegen/Caskey/Rawson/Sperling 1950: 225 ff., Fig. 129, 370a, 372-377; Blegen/Caskey/Rawson 1951: 24, Fig. 43, 59a, 62-63; Korfmann 2001: fig. 398; Türkteki 2012; 2013.

³⁹ Other examples within the region are witnessed in Topakhöyük-Ovaören (Şenyurt/Akçay/Kamış 2014: 112 ff., Fig. 14) and Alışar (Ortmann 1963: 20) excavations.

⁴⁰ Özgüç (1986: 38 ff., Fig. 3.22-25, III.3-14-15) pointed out that these vessels could have been imports from Western

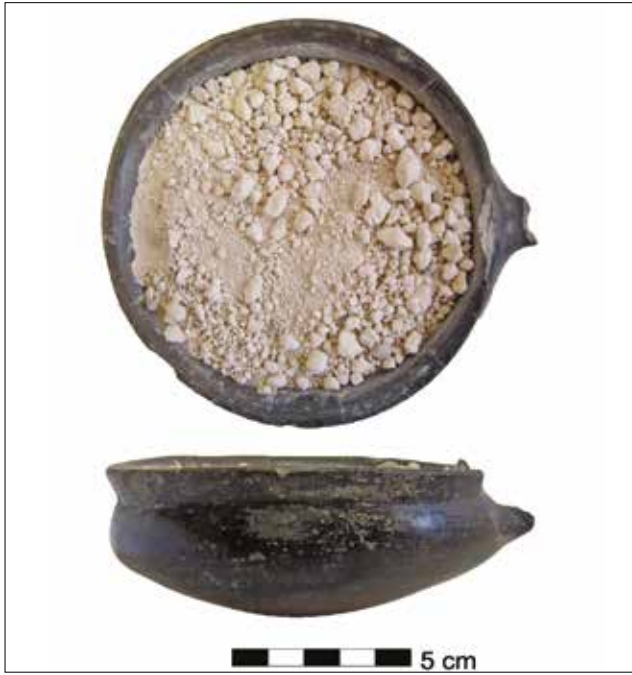


Figure 10: Bowl (Hb/g-127, No. 864) with included white volcanic soil, layer VI. / İçinde Beyaz Volkanik Kum Bulunan Çanak (Hb/g-127, No. 864), VI. Tabaka.

The purpose of using depas cups, a special type of vessel, is controversial. The depas finding described in the stele of Nasiriyah dated to Akkadian King Naram-sin is understood to have had some value as spoils⁴¹. It is also possible that the depas cups left as tomb gifts in some tombs have been used for ritual purposes during religious ceremonies⁴². One of the most widely accepted views is that depas cups were used as drinking cups and that wine-like alcoholic drinks were consumed⁴³. A bowl found in Layer VI of Suluca Karahöyük in 1973 (Inv. Hb/g-127, No. 864) helps us make a new contribution on this matter. White volcanic soil was found in situ in the very well- and brilliantly-burnished vessel in the shade of dark grey (Fig. 10) (m.d. 11.2 cm, h. 4.6 cm, b.w. 11.2 cm, and b. 2.7 cm). This white volcanic soil is still used in the traditional production of grape molasses in the Cappadocia region, where viticulture is performed today, and this additive enables the sediment to settle and sweetens the fermented grape juice “Pekmez”⁴⁴. Even though this does not enable sufficient proof to directly relate depas cups to grape molasses, it can be recorded as a note for future research.

BIBLIOGRAPHY

AKDENİZ, E. 2001.

“Pisidya Türünde Bir Depas Amphikypellon” *Olba* IV: 19-25.

ALRAM-STERN, E. 2004.

Die Ägäische Frühzeit. 2. Serie. Forschungsbericht 1975-2002, 2. Band, Teil 1 und 2: Die Frühebronzezeit in Griechenland mit Ausnahme von Kreta (Veröffentlichungen der Mykenischen Kommission Band: 21). Wien.

AYKURT, A./KAYA, S. 2005.

“İzmir Arkeoloji Müzesi Tarafından Satın Alınan Bir Grup Depas Amphikypellon”, *Anadolu Anatolia* 28: 1-12.

BALKAN, K./SÜMER, O. 1968.

“1967 Yılı Hacıbektaş (Suluca Karahöyük) Kazısı Önraporu” *Türk Arkeoloji Dergisi* XVI/2: 15-39.

BALKAN, K./SÜMER, O. 1969.

“1968 Yılı Hacı Bektaş Höyüğü (Suluca Karahöyük) Ön Raporu” *Türk Arkeoloji Dergisi* XVIII/1: 37-49.

BARNETT, R.D. 1963-1964.

“A Review of Acquisitions 1955-62 of Western Asiatic Antiquities (II)”, *The British Museum Quarterly* 27/3-4: 79-88.

BİLGİN, A.N./KURU, A. 2015.

“A Group of Depas Amphikypellon from Seyitömer Mound”, *Anadolu Anatolia* 41: 1-23.

BITTEL, K. 1934.

Prähistorische Forschungen in Kleinasien (Istanbuler Forschungen Band 6). Istanbul.

BITTEL, K. 1949.

“Fund- und Forschungsbericht Türkei 1943”, *Archäologischer Anzeiger* 1944/45: 33-81.

BLEGEN, C. W./CASKEY J. L./RAWSON, M./SPERLING, J. 1950.

Troy General Introduction The First and Second Settlements. Volume I, Part 1-2, New Jersey, Princeton.

Anatolia (Troy), ibid. p. 39.

⁴¹ Mellink 1963: 107 ff.

⁴² Ezer 2014b: 143.

⁴³ Türkteki/Hürmüzlü 2007: 12 ff.; Çalış-Sazcı 2007: 147 ff.

⁴⁴ Tekeli 1951: 167 ff.

- BLEGEN, C. W./CASKEY J. L./RAWSON, M. 1951.
Troy The Third, Fourth and Fifth Settlements, Volume II, Part 1-2, New Jersey, Princeton.
- BROODBANK, C. 2000.
An Island Archaeology of the Early Cyclades. Cambridge.
- ÇALIŞ-SAZCI, D. 2006.
“Die Troianer und das Meer – Keramik und Handelsbeziehungen der sog. ‘Maritimen Troia-Kultur’”, *Troia Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft* (Ed. M.O. Korfmann). Mainz am Rhein: 201-208.
- ÇALIŞ-SAZCI, D. 2007.
“Ein Besonderer Gefäßtyp – der Depas Amphikypellon”, *Bekis Dinçol ve Ali Dinçol’a Armağan VITA Festschrift in Honor of Belkıs Dinçol and Ali Dinçol* (Ed. M. Alparslan/M. Doğan-Alparslan/H. Peker). İstanbul: 147-162.
- DE GENOUILLAC, H. 1926.
Céramique Cappadocienne, Tome II: Acquisitions du Musée du Louvre, Paris.
- DÖNMEZ, Ş. 2007.
“Orta Karadeniz Bölgesi’nde Önemli Bir Geç Kalkolitik – İlk Tunç Çağı Yerleşmesi: Turhal-Ulutepe”, *Refik Duru’ya Armağan Studies in Honour of Refik Duru* (Ed. G. Umurtak/Ş. Dönmez/A. Yurtsever). İstanbul: 75-84.
- DÖNMEZ, Ş. 2016.
“Kızılırmak Havzası ve Yakın Çevresinin Öntarih Dönemi Etnik Yapısı”, *ANAHTAŞÜMSAR “ÇİĞDEM” Eski Anadolu Araştırmalarına ve Hititlere Adanmış Bir Hayat Studies in Honour of Ahmet Ünal Armağanı* (Ed. S. Erkut/Ö.S. Gavaz). İstanbul: 123-148.
- EDGÜ, F. 1983.
Anadolu Medeniyetleri I: Tarih Öncesi, Hitit, İlk Demir Çağ. 18. Avrupa Sanat Sergisi, İstanbul, 22 Mayıs-30 Ekim 1983. İstanbul.
- EFE, T. 1988.
Demircihüyük Die Ergebnisse Der Ausgrabungen 1975-1978, Band III, 2: Die Keramik 2, C: Die Frühbronzezeitliche Keramik der Jüngerer Phasen (ab Phase H) (Ed. M. Korfmann). Mainz am Rhein.
- EFE, T. 2004.
“Kültür Gruplarından Krallıklara: Batı Anadolu’nun Tarihöncesi Kültürel ve Siyasal Gelişim Profili”, *Colloquium Anatolicum* III: 15-29.
- EFE, T. 2006.
“Anatolische Wurzeln – Troia und die frühe Bronzezeit im Western Kleinasien”, *Troia Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft* (Ed. M. O. Korfmann). Mainz am Rhein: 15-28.
- EFE, T. 2007.
“The Theories of the ‘Great Caravan Route’ between Cicia and Troy: The Early Bronze Age III Period in Inland Western Anatolia”, *Transanatolia: Bridging the Gap between East and West in the Archaeology of Western Ancient Anatolia* (Anatolian Studies 57) (Ed. A. Fletcher/A.M. Greaves), London: 47-64.
- EZER, S. 2014a.
“Kultepe-Kanesh in The Early Bronze Age, Current Research at Kültepe-Kanesh An Interdisciplinary and Integrative Approach to Trade Networks”, *Internationalism and Identify* (Journal of Cuneiform Studies Suppl. Series Nr. 4) (Ed. L. Atici/F. Kulakoğlu/G. Barjamovic/A. Fairbairn). Atlanta: 5-23.
- EZER, S. 2014b.
“Kultepe Eski Tunç Çağı Tabakalarında Bulunmuş Olan Depas Türü Kaplar” *Arkeoloji Dergisi* XIX: 137-157.
- FRENCH, D. H. 1969.
Anatolia and the Aegean in the Third Millennium B.C., Volume I-III (Ph.D. Dissertation), Cambridge.
- GOLDMAN, H. 1956.
Excavations at Gözlü Kule, Tarsus Volume II: From the Neolithic through the Bronze Age, 1. Text, 2. Plates. Princeton.
- HOUT, J. - L. 1982.
Les Céramiques Monochromes Lisées en Anatolie a l’Époque du Bronze Ancien. 2 Volume, Paris.
- HÜRYILMAZ, H. 1995.
“Uşak Arkeoloji Müzesinden Bir Grup “Depas Amphikypellon”, *In Memoriam I. Metin Akyurt & Bahattin Devam Anı Kitabı, Eski Yakındoğu Kültürleri Üzerine İncelemeler / Studies for Ancient Near Eastern Cultures* (Ed. A. Erkanal/H. Erkanal/H. Hüryılmaz/A. T. Ökse). İstanbul: 177-188.

- KONTANI, R. 1995.
“Relations between Kültepe and Northern Syria during the Third Millennium B.C.”, *Bulletin of the Ancient Orient Museum* XVI. Tokyo: 109-142.
- KORFMANN, M. 2001.
“Troia M.Ö. 2. ve 3. Binyılda Ticaretin Kesişme Noktası: Yüksek Troia Kültürü ve Kıyısı Troia Kültürü ile İlgili Bilgiler”, *Düş ve Gerçek Troia*. İstanbul: 355-368.
- KRETSCHMER, P. 1931.
“Das homerische δῆπας ἀμφικύπελλον, der Becher des Nestor und die gekloppelten Vasen”, *Orientalistische Literaturzeitung* XXXIV/11: 945-946.
- LESHTAKOV, K. P. 2014.
“Troy and Upper Thrace: What Happened in EBA 3? (Interrelations Based on Pottery Evidence)”, *Early Bronze Age Troy: Chronological, Cultural Development, and Interregional Contacts. An International Conference held at the University of Tübingen May 8-10, 20109* (Studia Troica Monographien 8) (Ed. E. Pernicka/S. Ünlüsoy/S. W. Blum). Bonn: 321-337.
- MELLINK, M. J. 1963.
“An Akkadian Illustration of A Campaign in Cilicia?”, *Anadolu Anatolia* 7: 101-115, Pl. XXVIII-XXXI.
- MELLINK, M. J. 1968.
“Archaeology in Asia Minor”, *American Journal of Archaeology* LII/2: 125-147.
- MELLINK, M. J. 1969.
“Archaeology in Asia Minor”, *American Journal of Archaeology* LIII/2: 203-227.
- MELLINK, M. J. 1970.
“Archaeology in Asia Minor”, *American Journal of Archaeology* LIV/2: 157-178.
- MELLINK, M. J. 1971.
“Archaeology in Asia Minor”, *American Journal of Archaeology* LV/2: 161-181.
- MELLINK, M. J. 1972.
“Archaeology in Asia Minor”, *American Journal of Archaeology* LVI/2: 165-188.
- MELLINK, M. J. 1973.
“Archaeology in Asia Minor”, *American Journal of Archaeology* LVII/2: 169-193.
- MELLINK, M. J. 1974.
“Archaeology in Asia Minor”, *American Journal of Archaeology* LVIII/2: 105-130.
- MELLINK, M. J. 1975.
“Archaeology in Asia Minor”, *American Journal of Archaeology* LXXX/3: 201-222.
- MELLINK, M. J. 1976.
“Archaeology in Asia Minor”, *American Journal of Archaeology* LXXX/3: 261-289.
- MERCAN, A. 1992.
“Hacıbektaş – Sulucakarahöyük 1991 Yılı Kurtarma Kazısı” *Sanat Tarihi ve Arkeoloji Dergisi* 11: 69-70.
- MERIGGI, P. 1963.
“Terzo viaggio Anatolico”, *Oriens Antiquus* 2: 275-299.
- OKUR, S./YILDIZ, G./ELMAĞAÇ, H./KULAKOĞLU, F. 2016.
“Kayseri İner Dağı Mevkii Eski Tunç Çağı Mezarlığı Kurtarma Kazısı”, *25. Müze Kazıları Sempozyumu ve 11. Uluslararası Müzecilik Çalıştayı*, Ankara: 331-342.
- ORTHMANN, W. 1963.
Die Keramik der Frühen Bronzezeit aus Inneranatolien (Istanbuler Forschungen Beiheft 24), Berlin.
- ÖKTÜ, A. 1973.
Die Intermediate-Keramik in Kleinasien (Ph.D. Dissertation). München.
- ÖKSE, A. T. 2007.
“Ancient Mountain Routes Connecting Central Anatolia to the Upper Euphrates Region”, *Transanatolia: Bridging the Gap between East and West in the Archaeology of Western Ancient Anatolia* (AS vol. 57) (Ed. A. Fletcher/A. M. Greaves,). London: 47-64.
- ÖZGÜÇ, N. 1957.
“Marble Idols and Statuettes from the Excavations at Kültepe”, *Belleten* XXI/81: 71-80.

ÖZGÜÇ, T. 1986.

“New Observations on the Relationship of Kültepe with Southeast Anatolia and North Syria during the Third Millennium B.C.”, *Ancient Anatolia Aspects of Change and Cultural Development Essays in Honor of Machteld J. Mellink* (Ed. J.V. Canby/E. Porada/B.S. Ridgway/T. Stech), Wisconsin: 31-47.

ÖZGÜÇ, T./ÖZGÜÇ, N. 1953.

Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1949 / Ausgrabungen in Kültepe Bericht über die im Auftrage der Türkischen Historischen Gesellschaft 1949 durchgeführten Ausgrabungen. Ankara.

PODZUWEIT, C. 1979.

Gefäßformen der Frühbronzezeit der Ägäis und angrenzenden Gebieten: Ein Beitrag zur vergleichenden Stratigraphie. Mainz am Rhein.

RAHMSTORF, L. 2006.

“Zur Ausbreitung vorderasiatischer Innovationen in die frühbronzezeitliche Ägäis”, *Prähistorische Zeitschrift* 81: 49-96.

SCHACHNER, Ş./SCHACHNER, A. 1995.

“Ürgüp ve Nevşehir Müzelerindeki ‘Depas Amphikypellon’ ve ‘Tankard’ Tipli Kaplar ve Düşündürdükleri”, *In Memoriam I. Metin Akyurt & Bahattin Devam Anı Kitabı, Eski Yakındoğu Kùltürleri Üzerine İncelemeler / Studies for Ancient Near Eastern Cultures* (Eds. A. Erkanal/H. Erkanal/H. Hüryılmaz/A. T. Ökse), Istanbul: 307-316.

SCHLIEMANN, H. 1881.

Ilios Stadt und Land der Trojaner: Forschungen und Entdeckungen in der Troas und besonders auf der Baustelle von Troja. Leipzig.

SCHMIDT, E. F. 1932.

The Alishar Hüyük Seasons of 1928 and 1929. Researches in Anatolia. Vol. IV (OIP XIX, Part I). Chicago.

SCHMIDT, H. 1902.

Heinrich Schliemann's Sammlung Trojanischer Altertümer. Berlin.

SPANOS, P. Z. 1972.

Untersuchung über den bei Homer “depas amphikypellon” genannten Gefäßtypus (Istanbul Mitteilungen Beiheft 6). Tübingen.

ŞAHOĞLU, V. 2005.

“The Anatolian Trade Network and the Izmir Region during the Early Bronze Age”, *Oxford Journal of Archaeology* 24 (4): 339-361.

ŞAHOĞLU, V. 2014.

“The depas and Tankard Vessels”, *Associated Regional Chronologies for the Ancient Near East and Eastern Mediterranean* (ARCANE) Interregional Vol. I: Ceramics (Ed. M. Lebeau). Brepols: 289-311.

ŞENYURT, S.Y./AKÇAY, A./KAMIŞ, Y. 2014.

“Ovaören 2013 Yılı Kazıları” 34. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Ankara: 101-120.

TEKELİ, S. T. 1951.

Ziraat Sanatları. II. Cilt. Ankara.

TÜRKER, A. 2012a.

“Suluca Karahöyük İdoller”, *Colloquium Anatolicum XII*: 403-414.

TÜRKER, A. 2012b.

“Tarih Öncesi Nevşehir”, 1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, 16-19 Kasım 2011, Nevşehir (Ed. A.Öğür). Ankara: 309-332.

TÜRKTEKİ, M. 2012.

“Batı ve Orta Anadolu’da Çark Yapımı Çanak Çömleğin Ortaya Çıkışı ve Yayılımı”, *Küllüoba Kazıları ve Batı Anadolu Tunç Çağları Üzerine Yapılan Araştırmalar (MASROP 7)*: 45-111.

TÜRKTEKİ, M. 2013.

“The First Use of Wheel-Made Pottery and its Distribution in Western and Central Anatolia”, *Identify and Connectivity: Proceedings of the 16th Symposium on Mediterranean Archaeology*, Vol. I, Florence, Italy, 1-3 March 2012 (SOMA 12) (Ed. L. Bombardieri/A. D’Agostino/G. Guarducci/V. Orsi/S. Valentini). Oxford: 193-200.

TÜRKTEKİ, S. Ü./HÜRMÜZLÜ, B. 2007.

Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu Eski Çağ’da İçki ve Sunu Kapları / Sadberk Hanım Museum Collection Ancient Drinking and Libation Vessels. İstanbul.

TÜRKÜZÜN, M./ÜNAN, S./ÜNAL, S. 2014.

“Çiledir Höyük Erken Tunç Çağı II Bulguları”, *TÜBA-AR* 17: 49-72.

VON DER OSTEN, H. H. 1930.

Explorations in Hittite Asia Minor 1929. Chicago

YILDIRIM, T./İPEK, Ö. 2011.

“2009 Yılı Resuloğlu Eski Tunç Çağı Mezarlık Kazısı”,
32. *Kazı Sonuçları Toplantısı-3*: 348-357.

YILMAZ, D. 2010.

“Erken Tunç Çağı’nda Batı ve Orta Anadolu Kültürel İlişkileri Işığında Depas ve Tankard Türü Kaplar”,
Anadolu Anatolia 36: 45-64.

A MYCENAEAN POTTERY SHERD FROM LIMAN TEPE WITH A WARRIOR ON CHARIOT AND ITS SIGNIFICANCE IN AEGEAN ARCHAEOLOGY

LİMAN TEPE ARABALI SAVAŞÇI TASVİRLİ MİKEN KAP PARÇASININ EGE ARKEOLOJİSİNDEKİ YERİ

Makale Bilgisi

Başvuru: 7 Kasım 2017
Hakem Değerlendirmesi: 5 Mart 2018
Kabul: 21 Aralık 2018
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.23.004

Article Info

Received: November 7, 2017
Peer Review: March 5, 2018
Accepted: December 21, 2018
DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.23.004

Ayşegül AYKURT *

Keywords: The end of the Bronze Age, Mycenaean, Warrior, Sea Peoples

Anahtar Kelimeler: Bronz Çağı'nın Sonu, Miken, Savaşçı, Deniz Kavimleri

ABSTRACT

In this article, a Mycenaean ceramic fragment recovered at Liman Tepe, with a depiction of a warrior with chariot, is examined. It is likely that this sherd was part of a closed vessel, and that this vessel was a local product, since the paste of the sherd contains high amounts of mica. A warrior with chariot was often depicted on Mycenaean vessels that bore pictorial representations, figures and iconographic meanings. The motif was prevalent in the Aegean and East Mediterranean in LH III. The complete delineation of the lower body of the warrior figure, as seen on the Liman Tepe fragment, is the most salient characteristic of depictions of this kind dated to LH IIIC. As one of the few examples from this period, the Liman Tepe Mycenaean ceramic has particular significance with regard to its connection with the west–east migrations thought to have taken place in the Eastern Mediterranean. It is also important for the fact that it belongs to a period after the collapse of the Hittite Empire in Anatolia and the Mycenaean kings in Mainland Greece.

* Prof. Dr., Hacettepe University Faculty of Letters, Department of Archaeology, 06800 Beytepe, Ankara. E-mail: aysegulaykurt@gmail.com
In Memory Kutlu Emre...

ÖZET

Bu makalede Liman Tepe’de ele geçen üzerinde arabalı savaşçı tasviri yer alan bir Miken seramik parçası incelenmiştir. Kapalı bir kaba ait olması gereken bu parçanın, hamurunun bol miktarda mika içermesi nedeniyle yerli üretim olduğu düşünülmektedir. Üzerinde yer alan arabalı savaşçı tasviri ise GH III’de Ege’de ve Doğu Akdeniz’de yaygın olarak görülen resimsel tarzlı, figürlü ve ikonografik anlamı olan Miken kapları üzerinde çok miktarda resmedilmiştir. Liman Tepe Miken parçası üzerinde yer alan savaşçı figürünün gövdesinin altının tamamen tasvir edilmiş olması, GH IIIC’ye tarihlenen arabalı savaşçı tasvirlerinin en belirgin özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Döneminin benzer şekilde yapılmış az sayıdaki örneğinden biri olan Liman Tepe Miken seramiği, Anadolu’da Hitit İmparatorluğu’nun ve Kıta Yunanistan’da Miken krallarının çöküşü sonrası bir döneme ait olmasının yanı sıra, Doğu Akdeniz’de batıdan doğuya gerçekleştiği düşünülen göçlerle bağlantılı olması bakımından önem taşımaktadır.

INTRODUCTION

Liman Tepe is situated on a peninsula in the Iskele District of Urla, opposite Karantina Island, in the south of the Gulf of Izmir. During the excavations performed at the settlement since 1992, stratification ranging from the Chalcolithic Age to the Roman Period has been determined. Of these layers, the Late Bronze Age has been uncovered in both the northern and the southern sections of the dig site, partly preserved. Three architectural layers belonging to the Late Bronze Age settlement were detected in the southeastern corner of the

Liman Tepe's Late Bronze Age settlements were ruined as a result of both late-period settlement at the southern excavation site and particularly from soil hauling during the 1950s at the northern excavation site. It was observed via excavations performed in the southeastern part of the northern excavation site and western part of the southern excavation that the Late Bronze Age settlement was better preserved. Three architectural layers belonging to this cultural layer were detected there. The third architectural layer, which constitutes the largest of these architectural layers, presents an organized settlement plan consisting of a thick fortification wall, roads and streets. Ceramic

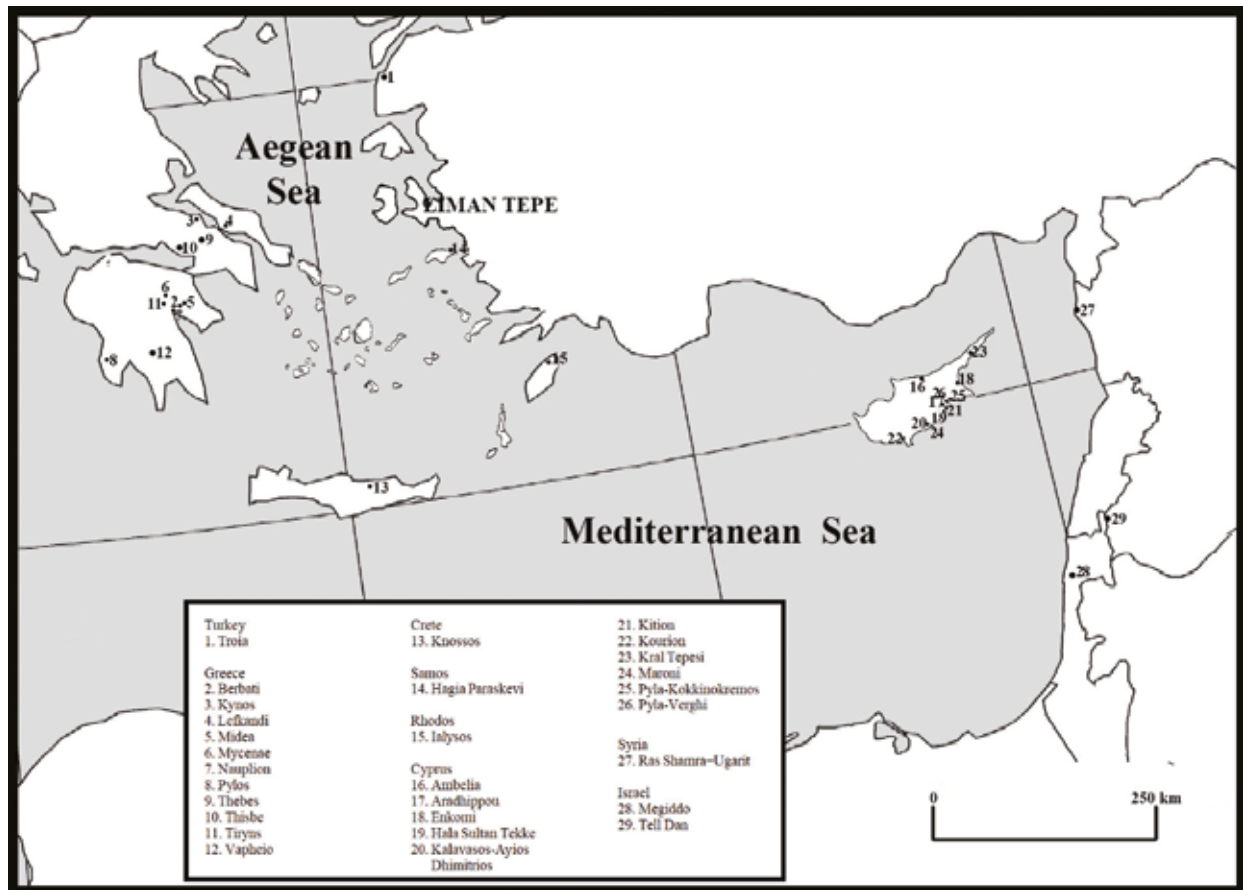


Figure 1: Map Showing Sites Mentioned in the Text / *Metinde Geçen Merkezleri Gösteren Harita.*

northern dig site, in a well preserved state. Sherds of local and imported Mycenaean vessels recovered together with examples of local ceramics in these architectural layers are of particular importance for reflecting the stratigraphic position of Liman Tepe and its connections with surrounding cultures. As a result of evaluations of the Mycenaean ceramic finds, it has been determined that layer II.3 of the settlement is contemporary with LH IIIA, layer II.2 with LH IIIB, and layer II.1 with LH IIIC (Fig. 1)¹.

ovens unearthed among these architectural remnants serve as evidence that Liman Tepe was an important center for ceramic production. In addition to local ceramics, a few Mycenaean ceramics were obtained from this architectural layer. The majority of the Mycenaean ceramic finds were imported and they date to Late Helladic IIIA. Although the second architectural layer situated over this architectural layer and dated to Late Helladic IIIB was less well preserved, it helps demonstrate the persistence of settlement. Remnants relating to the second architectural layer indicate that the region lost its characteristic of being a mill during this period. The

¹ Erkanal 2008; Erkanal and Aykurt 2008: 226–242.

percentage of Mycenaean ceramics increased during this period. Remnants belonging to the first architectural layer on the upper levels were better preserved. Monumental structures, of which the majority are rectangular in shapes, were revealed in this architectural layer and were dated to Late Helladic IIIC. It was determined from these ceramics and antiques that Mycenaean activity increased during this settlement period, and also that the use of domestically produced Mycenaean ceramics soared in comparison with imported ceramics².

THE LIMAN TEPE MYCENAEAN POTTERY SHERD WITH A WARRIOR ON CHARIOT

In studies carried out at the southern dig site of the settlement, it was determined that the remains dated to the Late Bronze Age had been to a large extent destroyed by the Late Period layers and are not complete (Fig. 2). During the excavations in this area, only a fill composed of stones of various sizes, lying in the east-west direction, and two infant graves, buried inside this fill, were unearthed. The infant remains were found inside jars made of so-called Barbarian ceramic³. At the excavations to the northeast of these ruins, ceramic pieces belonging to different periods and a burnt body sherd from a Mycenaean pot were discovered inside the yellow soil containing the stones of various sizes. (LMT 99 - 21076A) (Figs. 3–4). The preserved wall thickness of the sherd, of which the interior is damaged, is 0.9–1.1 cm, and the diameter of the body is between 28 and 32 cm. Macroscopic examinations performed on this sherd determined that its paste is slightly porous and contains a large amount of mica and small quantities of stone and grass, and that the piece is well fired. The paste is light brown (5 YR 5/3–4/3 reddish brown)⁴, the slip is cream-beige (10 YR 8/2 white – 10 YR 8/3 very pale brown), and the piece is decorated with dark brown paint (5 YR 3/2 – 3/3 dark reddish brown). The chariot and the human figure depicted on the sherd form a pictorial composition. Only the rear part and the tail—drawn as herringbone—of the horse, which is shown moving towards the right, and a fraction of the chariot's wheel were preserved. Standing between the wheel of the chariot and the horse, the legs of the human figure are shown. The legs are athletic in form, and the left foot rests against the wheel of the chariot. The figure wears a short kilt and his left shoulder is angular, giving rise to the thought that the upper body of the figure is triangular.

² Erkanal/Günel 1995: 264–265, Figs. 1–3; Günel 1999: 62, abb. 21/55; Erkanal/Artzy 2002: 426, res. 7; Erkanal 2008: 91–100; Erkanal/Aykurt 2008: 231–237; Aykurt 2014: 56; Erkanal/Aykurt/Büyükcüoğlu/Tuğcu/Tuncel/Şahoğlu 2017: 137–138, pln. 1–2, res. 9–10.

³ Erkanal 1999: 327, pics. 3–4.

⁴ Munsell Color, 2000, Gretag Macbeth, New Windsor.

DEPICTIONS OF A WARRIOR WITH CHARIOT ON MYCENAEAN POTTERY

(Distribution of chariot kraters, see: Feldman and Sauvage 2010: s. 107, Fig. 17)

The earliest examples in the Aegean of depictions of a warrior with chariot are seen on tomb stelae dated to 1600–1500 BC in Mycenae⁵, on Vapheio seals dated to LH II⁶, and on Thisbe Boeotian⁷ and Mycenaean seals⁸. Following this period, in LH III, the warrior with chariot was often portrayed on Mycenaean vessels with pictorial representations, figures and iconographic meanings, as seen in the Aegean and East Mediterranean.

Besides the representational artefacts and the pictorial pottery, warriors with chariots are also mentioned on Linear B tablets dated to LH III. The words E-πε-τα/ E-QE-TA /heqetas/ heqetai/ eqate/ equeta in the tablets found in Knossos and Pylos have been translated as 'chariot-warrior'. While Denys Lionel Page⁹ states that the word has the characteristics of a local formal language rather than the characteristics of the official language¹⁰, suggests it is a religious term, and suggests¹¹ it is a military one. Besides the warriors with chariots, vehicle ideograms¹² and ideograms representing different types of chariot wheels appear on the tablets as well¹³. These records also indicate that the palaces had significant reserves of military equipment and supplies to fully equip the chariots, including swords, spears and spare wheels¹⁴. The Sc and Vc tablet series which constitute 33 per cent of the Knossos archives are related to chariots, horses and armour¹⁵. Furthermore, on the Pylian tablets, two private chariot manufacturers are mentioned, in addition to workshops which produce chariot wheels and bodies¹⁶. Other than the written records from Knossos and Pylos, warriors with chariots also appear in Homer's *Iliad*, dated to 800–700 BC, in a section describing the Trojan War¹⁷.

Hector William Catling¹⁸, who studied depictions of a warriors with horse-drawn vehicles in the Aegean, classified these artefacts into three main stages. He dated

⁵ Heurtley 1921–1923: 126–146; Vermeule 1964: 90–94; Catling 1968: 42–44; Crouwel 1981: 59–62.

⁶ Greenhalgh 1980: 203.

⁷ Evans 1925: 31–32, Figs. 33–34.

⁸ Schliemann 1878: 223, Fig. 234; Evans 1925: 34, Fig. 35.

⁹ Page 1959: 208, n. 39.

¹⁰ G. Pugliese-Carratelli 1958: 322.

¹¹ Leonard Robert Palmer 1954: 18–53.

¹² Wiesner 1968: 45, abb. 9d, i.

¹³ Wiesner 1968: 39, abb. 6a.

¹⁴ Kelder 2004–05: 157.

¹⁵ Gulizio/Pluta/Palaima, 2000: 454.

¹⁶ Fields 2006: 22–23..

¹⁷ Erhat/Kadir 2004: section eleven /173: lines 521–530

¹⁸ Catling 1968: 42.

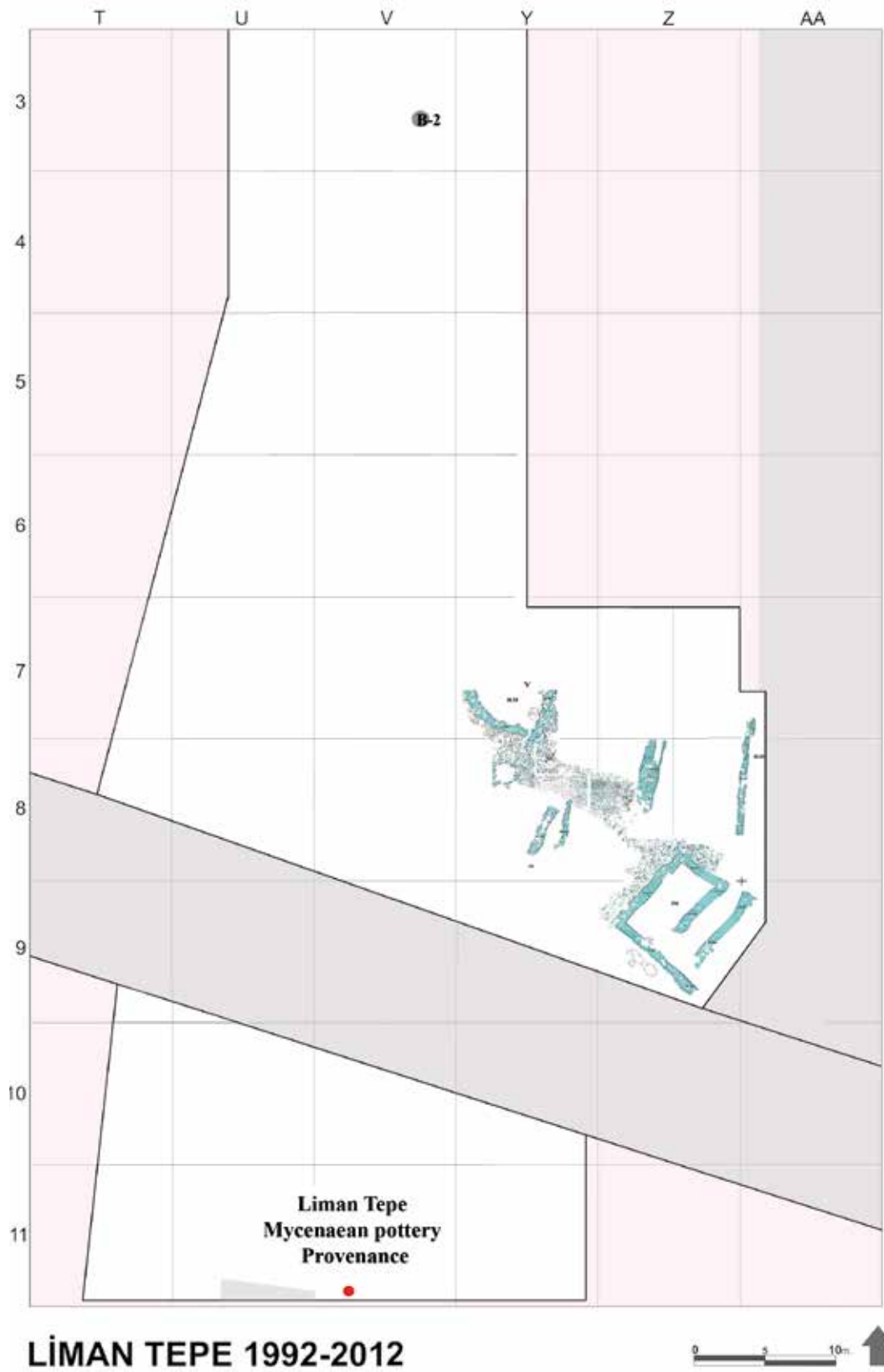


Figure 2: Plan Showing the Location of the Late Helladic IIIc Remains from Liman Tepe, and Provenance of the Studied Mycenaean Pottery Sherd / *Liman Tepe Geç Hellas IIIc Yerleşimine Ait Kalıntıları ve Miken Seramik Parçasının Buluntu Yerini Gösteren Plan.*



Figure 3: The Liman Tepe Mycenaean Sherd / *Liman Tepe Miken Seramiği*.

Stage I to the 16th–15th centuries BC, when the vehicles were box chariots with closed frames. Although Stage I chariots do not appear on Mycenaean pottery, they are seen on the signet ring and the stelae recovered at Mycenae, on the fresco and the gem found in Knossos, and on the gems at Vaphio. Catling¹⁹ observed that on these artefacts, the chariot was depicted in fighting, hunting and ceremonial scenes.

The warriors with horse-drawn vehicles categorised by Catling²⁰ as Stage II are dated to the 14th–13th centuries BC. In these examples, which constitute the largest group, the dual chariot has a rectangular body. There are two or three figures in the chariot, which is drawn by a pair of horses. Wearing long robes, these figures are depicted in ceremonial scenes. Kraters with representations of two figures in a chariot have been recovered in Mycenae²¹; Berbati²²; Nauplion in Greece²³; Hagia Paraskevi, Samos²⁴; Ialysos, Rhodes²⁵; Kourion²⁶; Enkomi²⁷; Hala Sultan Tekke²⁸; Kalavassos-Ayios Dhimitrios²⁹; Kition³⁰; Maroni (buying)³¹; Maroni Cemetery³²; Pyla-Verghi in



Figure 4: The Liman Tepe Mycenaean Sherd / *Liman Tepe Miken Seramiği*.

Cyprus³³; Ras Shamra-Ugarit, Syria³⁴; and in Tell Dan, Israel³⁵.

Kraters with representations of three figures in a chariot are known from Enkomi³⁶; Aradhippou, Cyprus³⁷, and Ras Shamra-Ugarit, Syria³⁸. Besides these sites, the depiction on the krater named the “Mycenaean Parasol Crater” could also be considered among the examples from this stage³⁹.

In the depictions evaluated as Stage III, dated to the 12th century, the chariots have an open framework. The figures within are shown as engaged in warfare⁴⁰ and are clothed differently than their counterparts from the other categories. They wear short kilts, and their legs and feet are fully portrayed. The warrior figure depicted in the front of the chariot drives the horse and the figure behind him carries a spear and a shield. A substantial group of artefacts which fall into this category have been recovered at Tiryns⁴¹. Catling⁴² has also evaluated the warriors with chariots depicted on Mycenaean fragments found in Lefkandi, Greece⁴³ and Ambelia/Gnaftia, Cyprus⁴⁴ as belonging to this stage.

¹⁹ Catling 1968: 42–44.

²⁰ Catling 1968: 42–46.

²¹ Vermeule/Karageorghis 1982: IX.2.

²² Åkerström 1987: no. 1, pl. 1.

²³ Catling 1978–79: 18, Fig. 22.

²⁴ Myres 1914: 48, no. 437.

²⁵ Mee 1982: 11, 17, 134; Vermeule/Karageorghis 1982: XII.3; Morris 2006: 103, Fig. 3.

²⁶ Vermeule/Karageorghis 1982: IV.48; Morris 2006: 103, Fig. 4.

²⁷ Murray/Smith/Walters 1900: Fig. 65; Gjerstad/Lindros/Sjöqvist/Westholm 1934: 484; 1948: pl. LXXVII, CXX, CXXI; Sjöqvist 1940: Figs. 19.3, 20.2; Karageorghis 1960: 140–141, 144, pls. III, VII.1–2; Vermeule/Karageorghis 1982: V.13, 18; Rystedt 1986: 105, Fig. 6; 2006a: 124, Fig. 2; 2006b: 243, Fig. 5a; Dikaios 1969–71: pl. 302:1–2.

²⁸ Åström/Bailey/Karageorghis 1976: 84, pls. LVI, LXXIV: 214.

²⁹ South 2006: 137–142, Fig. 11: K-AD 1619; Steel 2006: 147–148, Fig. 1.

³⁰ Vermeule/Karageorghis 1982: Fig. IV.26.

³¹ Myres 1914: 48, no. 436; Immerwahr 1945: 544–549, Figs. 8–10; Vermeule/Karageorghis 1982: III.16; Morris 2006: 105, Fig. 8.

³² Johnson 1980: 33, no. 235, pls. XLVII, LXV.

³³ Dikaios 1969–71: 915–916, 918–925, pls. 230/1, 231, 301; Morris 2006: 104–105, Fig. 7; Rystedt 2006a: 124, Fig. 1.

³⁴ Schaeffer 1936–37: 214–215, Fig. 2; 1949: pl. 35, Figs. 89–90, 94; Benson 1961: Fig. 45; Rystedt 2006a: 126–127, Figs. 4a–b.

³⁵ Vermeule/Karageorghis 1982: IV.49.

³⁶ Catling/Millett 1965: 222, pl. 59:3; BMC, Fig. 116; Morris 2006: 104, Fig. 6; Rystedt 2006a: 126–127, Fig. 4c.

³⁷ Vermeule/Karageorghis 1982: V.23.

³⁸ Schaeffer 1936–37: 213–215, Figs. 1, 3; 1949: pl. 35, Figs. 89–90; Benson 1961: Fig. 46; Rystedt 2006a: 126–127, Figs. 4a–b; 2006b: 243, Fig. 5b.

³⁹ French 2006: 49, Fig. 3.

⁴⁰ Catling 1968: 46–48.

⁴¹ Güntner 2006: 58–59, Figs. 26–27; Crouwel 2006a: 16, Fig. 1; 2006b: 165–166, Fig. 1.

⁴² Catling 1968: 48–49.

⁴³ Catling 1968: 49, pl. 21, Fig. 1.

⁴⁴ Catling 1968: 48, pl. 21, Fig. 2.

THE GENERAL EVALUATION OF THE LIMAN TEPE MYCENAEAN POTTERY SHERD WITH A WARRIOR WITH CHARIOT

The Mycenaean ceramic with a depiction of a warrior with chariot recovered in a mixed fill at Liman Tepe is of particular importance as the only example of its kind found in Anatolia.

The most significant feature of the paste of the Liman Tepe sherd is that it contains a large amount of mica. Regarding those Mycenaean ceramics recovered in West Anatolia that have been tentatively identified in publications as locally produced, it is stated that their most significant feature is their notable mica content and that when compared with imported examples, their decoration and firing are of poorer quality⁴⁵. In this context, given its high mica content, and poor paint and firing qualities, etc., the paste of the Liman Tepe example can be described as West Anatolian local production.

The motif on this sherd bears a resemblance to the Mycenaean examples of the abovementioned Stage III. The Liman Tepe warrior has a short kilt like the others in that group. Standing right behind the horse, he must be the driver of the chariot as observed in all the similar examples. He raises his left hand with bent elbow, while holding the reins of the horse with his right hand. In this representation, the warrior bears close resemblance to the warrior on the vessel recovered at Tiryns⁴⁶ and dated to LH IIIC. However, the Liman Tepe warrior differs from the others in that his clothes are completely painted. As mentioned, only the rear part of the horse drawing the chariot has been preserved on the Liman Tepe Mycenaean sherd. Horses with tails depicted as herringbones, drawing chariots, are also seen on kraters recovered at Lefkandi⁴⁷, Midea⁴⁸ and Kynos⁴⁹ in Greece. The Midea example is dated to LH IIIB, while the krater uncovered at Kynos is dated to the mid phase of LH IIIC. On the Liman Tepe piece, the depiction of only one horsetail also shows that the chariot is drawn by a single horse.

On examination of the preserved part of the chariot wheel, it can be seen that the spokes of the wheel branch out to make a triangular shape against the rim. This flaring part of the spoke connects to the rim as three branches. Such examples of spoke-to-rim connection are

found on amphoroid kraters with warriors depicted, in Kourion, Cyprus⁵⁰; Maroni⁵¹ and Aradhippou⁵². Of these, the Kourion and Maroni examples are dated to LH IIIA2, and the Aradhippou example to LH IIIB1. Besides the ceramic examples, such wheels also appear among the wheel ideograms on Linear B tablets⁵³.

Belonging in Stage III, the Liman Tepe sherd should once have depicted two warriors in the chariot with open framework. In addition, the warrior who would have appeared standing behind the driver should have been armed. In the Aegean, the examples included in Stage III are all dated to LH IIIC. Even though the sherd from Liman Tepe was recovered from a mixed fill, it could feasibly be dated to LH IIIC as well, based on manufacture and materials, and comparisons with similar items.

THE LIMAN TEPE MYCENAEAN POTTERY SHERD WITH A WARRIOR ON CHARIOT AND THE SEA PEOPLES

As mentioned above, the LBA layers of Liman Tepe have been thoroughly researched only in the southeastern section of the northern dig site. In this area, layer II.1, dated to end of the LBA / LH IIIC, reveals architecture composed of a street connected to another road extending in the east–west direction from the south, and structures located on the sides of the road and the street (Fig. 2). In these architectural layers, local and Mycenaean ceramics have been found together⁵⁴. Of the Mycenaean pottery, the krater belonging to the “East Aegean Group”⁵⁵, and the bowl and amphora that indicate connections between Mainland Greece, Crete and Cyprus⁵⁶ bear great significance as evidence of cultural mobility. Even though they were recovered from mixed fills, the Mycenaean sherd depicting a ship that dates to this period⁵⁷ and the Mycenaean fragment with a depiction of a warrior with chariot should also be considered part of this group. Along with these Mycenaean pottery sherds, the vessels called “Barbarian Ceramics”, recovered at the southern and northern dig sites of the settlement⁵⁸, and the Aegean-type cooking ware⁵⁹ are of particular importance as constituent elements of the group of common finds associated with the Sea Peoples⁶⁰ in the Aegean and East Mediterranean.

⁵⁰ Vermeule/Karageorghis 1982: IV.2.

⁵¹ Johnson 1980: 33, no. 237a-b, pls. XLVIII, LXV.

⁵² Vermeule/Karageorghis 1982: V.23.

⁵³ Crouwel 1981: Fig. 31.

⁵⁴ Erkanal/Aykurt 2008: 237.

⁵⁵ Aykurt 2014.

⁵⁶ Mangaloğlu-Votruba 2011: 53.

⁵⁷ Aykurt/Erkanal 2017b.

⁵⁸ Erkanal 1999: 327, pics. 3–4.

⁵⁹ Mangaloğlu-Votruba 2011: 53.

⁶⁰ The first awareness in the science world of sea peoples came as a result of deciphering the inscription of the Victory Stele of

⁴⁵ For Mycenaean ceramic paste features found in settlements in Western Anatolia, see: Aykurt 2014: 57–59; Aykurt and Erkanal 2017a: 99–101.

⁴⁶ Crouwel 2006a: 16, Fig. 1; 2006b: 165–166, Fig. 1.

⁴⁷ Sackett/Hankey/Howell/Jacobsen/Popham 1966: 103, Fig. 28, pl. 16a.

⁴⁸ Demakopoulou 2006: 36, 43, Fig. 11.

⁴⁹ Dakoronia 2006: 174, Fig. 6.

In addition to the ceramic fragments at Liman Tepe, there are also architectural remains that indicate a connection to the Sea Peoples. In the masonry of the western wall of structure no. M-54, uncovered in architectural layer II.1, there are vertically placed stones; this architectural characteristic is associated with the Sea Peoples. Wall masonry consisting of vertically placed stones has been found at structures dated to Late Cyprus IIC–IIIA during excavations performed in Maroni-Vournes⁶¹ and Pyla-Kokkinokremos⁶² in Cyprus. Brick walls built using the same technique can be seen in Ashkelon in the Levant. The remains unearthed in Ashkelon are dated to Iron Age I⁶³.

In addition, during the studies performed at the south excavation area in Liman Tepe, infant graves, probably belonging to sea peoples, were uncovered buried in jars of the so-called Barbarian ceramics type⁶⁴.

Taking into consideration all of the above data, we can say that in architectural level II.1 at Liman Tepe, local people resided together with the peoples who arrived via migrations. When the local ceramics are compared with the other ceramic groups present at the site, they can be seen to make up the largest group, while the ceramic groups associated with the Sea Peoples are few in number. Accordingly, it could be said that the people who came via migrations were relatively few in number as well.

During the period when these migrations occurred, at the end of the 2nd millennium BC⁶⁵, many cities were either abandoned, burnt or otherwise ruined⁶⁶. It is suggested

Merneptah (Breasted 1906: 249, 255), the Great Karnak inscription, and the Athribis Stele inscription (Sandars 1985: 105, 107), found at excavations in Egypt. The terms foreign lands of sea, sea countries and sea country have been used in connection with the nations mentioned in these representational artefacts. The term Sea peoples was first used by Gaston Maspero in 1881, as *peuples de la mer* (Woudhuizen 2006: 35). The advance of these people was stopped by Ramses III before they reached Egypt (Woudhuizen 2006: 51–52).

⁶¹ Deger-Jalkotzy 1998: 122.

⁶² Aja 2009: 455.

⁶³ Aja 2009: 69–71, 79, 246, Figs. 3.1; 4.1.

⁶⁴ Erkanal 1999: 327, pics. 3–4.

⁶⁵ The cities of the Eastern Mediterranean, from the Mycenaean kingdoms in Continental Greece, to the Hittite Empire in Anatolia, the Kingdom of Alasia in Cyprus, the Kingdom of Ugarit in Syria and the Egyptian Empire, all entered into a period of turmoil at the end of the Late Bronze Age. During this period, many cities were burned and destroyed. Different opinions are asserted about this period. The first is that the migration of the Sea Peoples caused the destruction in the East Mediterranean (Lehmann 1970: 37–49). V. Gordon Child (1942: 175–179) claimed that the end of Late Bronze Age came when the economic system of which the kingdoms were part collapsed. The widespread use of iron is suggested as the factor which caused the downfall of this economic system (Drews 1993: 85). Another proposed cause is drought (Breasted 1906: 580; Carpenter 1968: 61, 81–82; Drews 1993: 77), and another is that earthquakes caused the collapse. (For earthquakes, see above.).

⁶⁶ Nur/Cline 2000: 61.

that the destruction at the end of the Late Bronze Age in Mycenae⁶⁷, Tiryns⁶⁸, Midea⁶⁹, Thebes⁷⁰, Menelaion, Sparta⁷¹, Kynos⁷², Troia⁷³, Kral Tepesi⁷⁴, Ugarit⁷⁵, and Megiddo⁷⁶ was caused by an earthquake occurring in the settlements and fires associated with it. Robert Drews⁷⁷, however, rejects the earthquake theory, observing that there were no human skeletons in the cities and the contexts yielding finds were very few. He suggests these circumstances reflect the abandonment of the settlements by the local people shortly before invaders arrived. As for the excavations at Liman Tepe, no evidence has been found to suggest the destruction of the settlement by these peoples or as a consequence of a catastrophe such as an earthquake. In the light of the current data, it appears that the peoples who came at the end of the Late Bronze Age resided at Liman Tepe alongside the local people and maintained elements of their own cultures. The Mycenaean sherd discussed here with a depiction of a warrior with chariot, along with the other ceramic finds at Liman Tepe, bears great significance in revealing the presence of the Sea Peoples in the region.

ACKNOWLEDGEMENTS

I would like to thank Prof. Dr. Hayat Erkanal for giving me permission to publish the Mycenaean sherd examined in this article.

The Liman Tepe excavation is conducted under the framework of The Izmir Region Excavations and Research Project (IRERP) and generously supported by the Ministry of Tourism and Culture, Turkey; Ankara University; Ankara University, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi; INSTAP-SCEC, and the Urla Municipality.

The original drawing of the Liman Tepe Mycenaean sherd was made by illustrator Douglas Faulmann, from the Institute for Aegean Prehistory, Study Center for East Crete.

⁶⁷ at the LH IIIB site; Mylonas 1966: 224–227; Iakovidis 1977: 134, 140; 1986: 242–245.

⁶⁸ at the end of LH IIIB site; Kilian 1980; 1981: 193; 1985; 1988; 1996: 63–65.

⁶⁹ at the LH IIIB2 period; Åström and Demakopoulou 1996: 37, 39; Shelmerdine 1997: 543.

⁷⁰ at the late LH IIIB1 settlement; Sampson 1996: 114.

⁷¹ at the LH IIIB2 period; Catling 1978–79: 19–20; 1980–81: 18–19.

⁷² at the phases 4–5 of site; Dakoronia 1996: 41–42, Figs. 3a–b

⁷³ at the late VI settlement; Blegen, Caskey and Rawson 1953: 89–90, 98, 220–225, 262, 257, 283, 330–332.

⁷⁴ at the Late Bronze Age IIC; Kızılduman 2017: 48, res. 9a.

⁷⁵ level VIII; Schaeffer 1968: 753–768.

⁷⁶ level VII; Loud 1948: 6; Shipton 1939: 4; Davies 1986: 64; Kempinski 1989: 10, 72, 76–77; Ussishkin 1995; Nur and Ron 1997a: 533–539; 1997b: 50–51.

⁷⁷ Drews 1993: 39–40.

REFERENCES

- AJA, A., 2009.
Ohilistine Domestic Architecture in the Iron Age I. USA.
- ÅKERSTRÖM, Å., 1987.
Berbat 2. The Pictorial Pottery. Stockholm.
- ÅSTRÖM, P. / D.M. BAILEY / V. KARAGEORGHIS, 1976.
Hala Sultan Tekke I. Excavations 1897-1971. SIMA XLV.I. Goteborg.
- ÅSTRÖM, P. / K. DEMAPOPOULOU, 1996.
“Signs of an Earthquake at Midea? ”, *Archaeoseismology.* (Eds. S. Stiros / R.E. Jones) Athens: 37-40.
- AYKURT, A., 2014.
“An Example of Mycenaean Pictorial Pottery: Krater from Liman Tepe”, *Armağan Erkanal’a Armağan Kitabı: Some Observations on Anatolian Cultures. Compiled in Honor of Armağan Erkanal* (Eds. N. Çınardalı–Karaaslan / A. Aykurt / Y.H. Erbil / N. Kolankaya–Bostancı) Ankara: 55–74. Hacettepe Üniversitesi Yayınları
- AYKURT, A. / H. ERKANAL, 2017A.
Bakla Tepe Geç Tunç Çağı Mezarları/Late Bronze Age Graves of Bakla Tepe. Ankara.
- AYKURT, A. / H. ERKANAL, 2017B.
“A Late Bronze Age Ship from Liman Tepe with Reference to the Late Bronze Age ships from İzmir/Bademgediği Tepesi and Kos/Seraglio”, *Oxford Journal of Archaeology* 36/1: 61-70.
- BENSON, J.L., 1961.
“Observations on Mycenaean Vase-Painters”, *American Journal of Archaeology* 65: 337-347.
- BLEGEN C.W. / J.L. CASKEY / M. RAWSON, 1953.
Troy III: The Sixth Settlement, Princeton.
- BREASTED, J.H., 1906.
Ancient Records of Egypt: Historical Documents from the Earliest Times to the Persian Conquest 3. Chicago.
- CARPENTER, R., 1968.
Discontinuity in Greek Civilization. Cambridge.
- CATLING, H. W., 1968.
“A Mycenaean Puzzle from Lefkandi in Euboea”, *American Journal of Archaeology* 72/1: 41-49.
- CATLING, H. W., 1978-79.
“Archaeology in Greece, 1978–79”, *Archaeological Reports* 25: 3–42.
- CATLING, H. W., 1980-81.
“Archaeology in Greece, 1980–81”, *Archaeological Reports for 1980–81*: 3–48.
- CATLING, H.W. / A. MILLETT, 1965.
“A Study in the Composition Patterns of Mycenaean Pictorial Pottery from Cyprus”, *The Annual of the British School at Athens* 60: 212-224.
- CHILDE, V.G., 1942.
What Happened in History. Harmondsworth.
- CROUWEL, J., 1981.
Chariots and Other Means of Land Transport in Bronze Age Greece. Studies in Ancient Civilization. Amsterdam.
- CROUWEL, J., 2006A.
“Late Mycenaean Pictorial Pottery: A Brief Review”, *Pictorial Pursuits. Figurative Painting on Mycenaean and Geometric Pottery. Papers from Two Seminars at the Swedish Institute at Athens in 1999 and 2001.* (Eds. E. Rystedt / B. Wells) Stockholm: 15–22. Svenska Int. Athens.
- CROUWEL, J., 2006B.
“Chariot Depictions-From Mycenaean to Geometric Greece and Etruria”, *Pictorial Pursuits. Figurative Painting on Mycenaean and Geometric Pottery. Papers from Two Seminars at the Swedish Institute at Athens in 1999 and 2001.* (Eds. E. Rystedt and B. Wells) Stockholm: 165–170.
- DAKORONIA, P., 1996.
“Earthquakes of the Late Helladic III period (12th century BC) at Kynos (Livanates, Central Greece) ”, *Archaeoseismology.* (Eds. S. Stiros / R. E. Jones) Athens: 41–44.
- DAKORONIA, P., 2006.
“Bronze Age Pictorial Tradition on Geometric Pottery”, *Pictorial Pursuits. Figurative Painting on*

- Mycenaean and Geometric Pottery. Papers from Two Seminars at the Swedish Institute at Athens in 1999 and 2001.* (Eds. E. Rystedt / B. Wells) Stockholm: 171-175.
- DAVIES, G., 1986.
Megiddo. Cambridge:
- DEGER-JALKOTZY, S., 1998.
“The Last Mycenaeans and Their Successors Updated”, *Mediterranean Peoples in Transition. Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE. In Honor of Professor Trude Dothan.* (Eds. S. Gitin, A. Mazar / E. Stern) Jerusalem: 114-128.
- DEMAKOPOULOU, K., 2006.
“Mycenaean Pictorial Pottery From Midea”, *Pictorial Pursuits. Figurative Painting on Mycenaean and Geometric Pottery. Papers from Two Seminars at the Swedish Institute at Athens in 1999 and 2001.* (Eds. E. Rystedt and B. Wells) Stockholm: 31-43.
- DIKAIOS, P., 1969-71.
Enkomi. Excavations 1948-1958. Mainz am Rhein.
- DREWS, R., 1993.
The End of the Bronze Age. Princeton.
- ERHAT, A. / A. KADIR, 2004.
Homeros - İlyada. İstanbul.
- ERKANAL, H., 1999.
“1997 Liman Tepe Kazıları”, 20. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 1. Ankara: 325-336.
- ERKANAL, H., 2008.
“Geç Tunç Çağı’nda Liman Tepe”, *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürlerine Üzere Araştırmalar*: (Eds. A. Erkanal-Öktü / S. Günel / U. Deniz) Ankara: 91-100.
- ERKANAL, H. / M. ARTZY, 2002.
“2000 Yılı Liman Tepe Kazı Çalışmaları.” 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 1. Ankara: 375-388.
- ERKANAL, H. / A. AYKURT, 2008.
“Liman Tepe 2006 Yılı Kazıları”, 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 3. Ankara: 223-242.
- ERKANAL, H. / A. AYKURT, / K. BÜYÜKULUSOY, / İ. TUĞCU / R. TUNCEL / V. ŞAHOĞLU, 2017.
“Liman Tepe 2015 Yılı Kara ve Sualtı Kazıları” 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 3. Ankara: 133-150.
- ERKANAL, H. / S. GÜNEL, 1995.
“1993 Liman Tepe Kazıları.” 16. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 1. Ankara: 263-279.
- EVANS, A., 1925.
“The Ring of Nestor’: A Glimpse into the Minoan After-World and A Sepulchral Treasure of Gold Signet-Rings and Bead-Seals from Thisbê, Boeotia”, *The Journal of Hellenic Studies* 45/1: 1-75.
- FELDMAN, M.H. / C. SAUVAGE, 2010.
“Objects of Prestige? Chariots in the Late Bronze Age Eastern Mediterranean and Near East”, *Ägypten und Levante/Egypt and the Levant* Vol. 20: 67-181.
- FIELDS, N., 2006.
Bronze Age War Chariots, Oxford. Osprey.
- FRENCH, E., 2006.
“The Functional Contexts of Pictorial Pottery at Mycenae”, *Pictorial Pursuits. Figurative Painting on Mycenaean and Geometric Pottery. Papers from Two Seminars at the Swedish Institute at Athens in 1999 and 2001.* (Eds. E. Rystedt / B. Wells) Stockholm: 45-50.
- GJERSTAD, E. / J. LINDROS / E. SJÖGVIST / A. WESTHOLM, 1934.
The Swedish Cyprus Expedition. Finds and Results of the excavations in Cyprus, 1927-1931. Stockholm.
- GREENHALGH, P.A.L., 1980.
“The Dendra Charioteer”, *ANTIQUITY* 54: 201-215.
- GULIZIO, J. / K. PLUTA / T.G. PALAIMA, 2000.
“Religion in the Room of the Chariot Tablets”, *AEAEUM 22, Potnia: Deities and Religion in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 8th International Aegean Conference, Göteborg University [12-15 April 2000]*, (Eds. R. Laffineur R. / W.D. Niemeier) Göteborg, 453-461.
- GÜNEL, S., 1999.
“Vorbericht über die Mittel- und Spätbronzezeitliche Keramik von Liman Tepe”, *Istanbul Mitteilungen* 49: 41-82.

GÜNTNER, W., 2006.

“Mycenaean Pictorial Vase Painters: A View from Tiryns”, *Pictorial Pursuits. Figurative Painting on Mycenaean and Geometric Pottery. Papers from Two Seminars at the Swedish Institute at Athens in 1999 and 2001*. (Eds. E. Rystedt / B. Wells) Stockholm: 51–61.

HEURTLEY, W.A., 1921–23.

“The Grave Stelai”, *The British School at Athens* 25: 126–146.

IAKOVIDIS, S., 1977.

“The Present State of Research at the Citadel of Mycenae”, *Bulletin of the Institute of Archaeology*. London: 99–141.

IAKOVIDIS, S., 1986.

“Destruction horizons at Late Bronze Age Mycenae”, *Philippia Epi eis Georgion E. Mylonan*, V. A. Athens: 233–260.

IMMERWAHR, S.A. 1945.

“Three Mycenaean Vases from Cyprus in the Metropolitan Museum of Art”, *American Journal of Archaeology* 49: 534–56.

JOHNSON, J., 1980.

Maroni de Chypre. SIMA LIX. Goteborg.

KARAGEORGHIS, V. 1960.

“Supplementary Notes on the Mycenaean Vases from the Swedish Tombs from Enkomi”, *Opuscula Athes* 3: 135–153.

KELDER, J., 2004–05.

“The Chariots of Ahhiyawa”, *DACIA* 48–49: 151–160.

KEMPINSKI, A., 1989.

Hittites in the Bible: “What does Archaeology Say?”, *Biblical Archäologische Anzeiger* 5/5: 20–44.

KIZILDUMAN, B., 2017.

“Kral Tepesi: Karpaz Yarımadası’nda Bir Geç Tunç Çağı Yerleşimi”, *TÜBA-AR* 21: 35–61.

KILIAN, K., 1980.

“Zum ende der Mykenischen Epoche in der Argolis”, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentral-Museums Mainz* 27:166–195.

KILIAN, K., 1981.

“Ausgrabungen in Tiryns 1978, 1979”, *Archaeologischer Anzeiger* 1981: 149–194.

KILIAN, K., 1985.

“La Caduta dei Palazzi Micenei Continentali: Aspetti Archeologici”, *Le Origini dei Greci: Dori emondo egeo*. (Ed. D. Musti) Rome: 73–116.

KILIAN, K., 1988.

“Mycenaeans up to date. Trends and changes in Recent Research”, *Problems in Greek Prehistory. Papers Presented at the Centenary Conference of the British School of Archaeology at Athens, Manchester, April 1986*. (Eds. E.B. French / K. A. Wardle) Bristol: 115–152.

KILIAN, K., 1996.

“Earthquakes and Archaeological Context at 13th century BC Tiryns”, *Archaeoseismology*. (Eds. S. Stiros / R. E. Jones) Athens: 63–68.

LEHMANN, G.A., 1970.

“Der Untergang des hethitischen Grossreiches und die neuen Texte aus Ugarit”, *Ugarit Forschungen* 2: 29–73.

LOUD, G., 1948.

Megiddo II: Season of 1935–39. Chicago.

MANGALOĞLU-VOTRUBA, S., 2011.

“Liman Tepe’de Geç Hellas IIIC Dönemi”, *Anadolu/Anatolia* 37: 43–73.

MEE, C., 1982

Rhodes in the Bronze Age: An Archaeological Survey. Warminster.

MORRIS, C., 2006.

“Design Element Analysis of Mycenaean Chariot Kraters”, *Pictorial Pursuits. Figurative Painting on Mycenaean and Geometric Pottery. Papers from Two Seminars at the Swedish Institute at Athens in 1999 and 2001*. (Eds. E. Rystedt / B. Wells) Stockholm: 97–106.

MURRAY, A.S. / A. H. SMITH / H. B. WALTERS, 1900.

Excavations in Cyprus. London.

MYLONAS, G.E., 1966.

Mycenae and the Mycenaean Age. Princeton.

- MYRES, J.L., 1914.
Handbook of the Cesnola Collection of Antiquities from Cyprus. New York.
- NUR, A. / E.H. CLINE, 2000.
“Poseidon’s Horses: Plate Tectonics and Earthquake Storms in the Late Bronze Age Aegean and Eastern Mediterranean”, *Journal of Archaeological Science* 27: 43–63.
- NUR, R. / H. RON, 1997A.
“Armageddon’s Earthquakes”, *International Geology Review* 39: 532–541.
- NUR, R. / H. RON, 1997B.
“Earthquake! Inspiration for Armageddon”, *Biblical Archaeology Review* 23: 49–55.
- PAGE, D.L., 1959.
History and the Homeric Iliad. Berkeley.
- PALMER, L.R., 1954.
“Mycenaean Greek Texts from Pylos”, *Transactions of the Philological Society* 1954: 18–53.
- PUGLIESE-CARRATELLI, G., 1958.
“Eqeta”, *MINOICA*: 319–326.
- RYSTEDT, E., 1986.
“The Foot-Race and Other Athletic Contests in the Mycenaean World. The Evidence of the Pictorial Vases”, *Opuscula Atheniensia* 16: 103–116.
- RYSTEDT, E., 2006A.
“Tracing Stylistic Evolution in Mycenaean Pictorial Vase Painting”, E. Rystedt and B. Wells (eds.) *Pictorial Pursuits. Figurative Painting on Mycenaean and Geometric Pottery. Papers from Two Seminars at the Swedish Institute at Athens in 1999 and 2001*. Stockholm: 123–129. Svenska Int. Athens.
- RYSTEDT, E., 2006B.
“Pictorial Matter, Pictorial Form”, *Pictorial Pursuits. Figurative Painting on Mycenaean and Geometric Pottery. Papers from Two Seminars at the Swedish Institute at Athens in 1999 and 2001*. (Eds. E. Rystedt / B. Wells) Stockholm: 239–245.
- SACKETT, L. H. / V. HANKEY / R. J. HOWELL / T. W. JACOBSEN / M. R. POPHAM, 1966.
“Prehistoric Euboea: Contributions toward a Survey”, *British School at Athens* 61: 33–112.
- SAMPSON, A., 1996.
“Cases of Earthquakes at Mycenaean and pre-Mycenaean Thebes”, *Archaeoseismology*. (Eds. S. Stiros / R. E. Jones) Athens: 113–117.
- SANDARS, N.K., 1985:
The Sea Peoples: Warriors of the Ancient Mediterranean 1250-1150 BC. London.
- SCHAEFFER, C.F.A., 1936-37.
“Sur un Cratère Mycénien de Ras Shamra”, *The Annual of the British School at Athens* 37: 212-235.
- SCHAEFFER, C.F.A., 1949.
Ugaritica II. Paris.
- SCHAEFFER, C.F.A., 1968.
“Commentaires sur les lettres et documents trouvés dans les bibliothèques privées d’Ugarit”, *Ugaritica V* (Mission de Ras Shamra 16), Paris: 607–768.
- SCHLIEMANN, H., 1878.
Mycenae: A Narrative of Researches & Discoveries, London.
- SHELMERDINE, C.W., 1997.
“Review of Aegean Prehistory VI: The Palatial Bronze Age of the Southern and Central Greek Mainland”, *American Journal of Archaeology* 101: 537–585.
- SHIPTON, G.E., 1939.
Notes on the Megiddo Pottery of Strata VI–XX. Chicago.
- SJOQVIST, E., 1940.
Problems of the Late Cypriote Bronze Age. Stockholm.
- SOUTH, A., 2006.
“Mycenaean Pictorial Pottery in Context”, *Pictorial Pursuits. Figurative Painting on Mycenaean and Geometric Pottery. Papers from Two Seminars at the Swedish Institute at Athens in 1999 and 2001*. (Eds. E. Rystedt / B. Wells) Stockholm: 131–146.

STEEL, L., 2006.

“Women in Mycenaean Pictorial Vase Painting”, *Pictorial Pursuits. Figurative Painting on Mycenaean and Geometric Pottery. Papers from Two Seminars at the Swedish Institute at Athens in 1999 and 2001.* (Eds. E. Rystedt / B. Wells) Stockholm: 146–155.

USSISHKIN, D., 1995.

The destruction of Megiddo at the end of the Late Bronze Age and Its Historical Significance. *Tel Aviv* 22: 240–267.

VERMEULE, E. T., 1964.

Greece in the Bronze Age, Chicago.

VERMEULE, E.T. AND V. KARAGEORGHIS, 1982.

Mycenaean Pictorial Vase Painting, Cambridge.

WIESNER, J., 1968.

“Fahren und Reiten”, *Archaeologia Homérica I F. Göttingen*: 1–10.

WOUDHUIZEN, F.C. 2006.

The Ethnicity of the Sea Peoples. Master Thesis. Rotterdam.

KIZILIRMAK HAVZASI DEMİR ÇAĞI BOYA BEZEKLİ ÇANAK-ÇÖMLEK GELENEĞİNİN KÖKENİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

THE IDEA ABOUT ORIGIN OF IRON AGE PAINTED POTTEY TRADITION IN HALYS BASIN

Makale Bilgisi

Başvuru: 5 Aralık 2018
Hakem Değerlendirmesi: 21 Aralık 2018
Kabul: 21 Aralık 2018
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.23.005

Article Info

Received: December 5, 2018
Peer Review: December 21, 2018
Accepted: December 21, 2018
DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.23.005

Şevket DÖNMEZ * - Fidane ABAZOĞLU **

Anahtar Kelimeler: Kızılırmak Havzası, Demir Çağı, Alişar IV, Oluz Höyük, Boğazköy

Keywords: Halys Basin, Iron Age, Alishar IV, Oluz Höyük, Boğazköy

ÖZET

Kızılırmak Havzası'nda yakın geçmişte geliştirilen arkeolojik kazılar, hatalı bir söylemle Phryg denilen Orta Anadolu Demir Çağı çanak-çömleğinin başlangıç ve gelişme süreçlerine yeniden bakılması gerektiğini göstermektedir. Batı ve güney kültürlerinde aranan başlangıç coğrafyasının ise iç dinamiklerle ilgili olduğu noktasında önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Kızılırmak Havzası'nda Alişar IV grubunun kökeni ve başlangıç dönemi temelinde izlenebilen güncel arkeolojik bulgular MÖ 9. yüzyılı yani Orta Demir Çağı başlarını işaret etmektedir. Boğazköy-Büyükkaya Orta Demir Çağı tabakası ile Oluz Höyük'ün yine aynı döneme tarihlenen 6. Mimari Tabaka kazılarında bulunmuş boya bezekli çanak-çömlek parçalarının Alişar IV grubunun öncüsü olabileceğine dair bezemeler içermesi, E. Akurgal ile V. Özkaya'nın bölge dışı dinamiklerini tartışılır bir noktaya getirmiştir. Oluz Höyük 7B Mimari Tabakası'nda başlayan boya-bezemeli geleneğin, bezeme programı değişmiş olsa da hatta kronolojik bir boşluk düşünülse de 7A Mimari Tabakası'nda devam etmiş olduğu düşünülmeli gereken bir olasılıktır. Erken Demir Çağı'nın bu gelişmelerini izleyen Orta Demir Çağı'nın başlarına tarihlenen Oluz Höyük 6. Mimari Tabaka çanak-çömleğinin Alişar IV'ün proto-tipini oluşturarak bir gelenek haline geldiği gözlenmektedir. Bu süreç Boğazköy-Büyükkaya'daki gelişmelerle birlikte değerlendirildiğinde, Amasya-Çorum bölgesinin Kızılırmak Havzası Demir Çağı boya bezekli çanak-çömleğinin ve Alişar IV geleneğinin başladığı coğrafya olduğuna işaret etmektedir.

* Prof. Dr. Şevket Dönmez, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, 34134 Beyazıt İstanbul. E-mail: donmezsevkett@gmail.com

** Arkeolog, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, 34134 Beyazıt İstanbul. E-mail: fidaneabazoglu@gmail.com

Bu yazının hazırlanmasında yardım eden Desinatör Nurcan Koç, Arkeolog Burçin Adısönmez ile Arkeolog Canan Bilgi'ye teşekkür ederiz. Oluz Höyük Sistemantik Arkeolojik kazıları İstanbul üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'nce desteklenmektedir (Proje No: 30282 ve 30894).

ABSTRACT

The recent archaeological excavations in Halys Basin proves that the instigation and development process of Central Anatolian Iron Age pottery that is erroneously called Phrygian should be reconsidered. Also there are new developments on the start up geography that were sought in the western and eastern cultures which requires a new definition. The contemporary archaeological evidence that can be found in Alişar IV group in Halys Basin points out the 9th century BC which is the beginning of the Middle Iron Age. The painted ware that was uncovered in Boğazköy-Büyükaya Middle Iron Age stratum and the painted ware uncovered in Oluz Höyük's 6th Architectural Layer that have decorations possibly predating Alişar IV makes E. Akurgal and V. Özkaya's out of region dynamics obsolete. It should be considered that the painted ware tradition that started in Oluz Höyük's 7B Architectural Layer to continue even though with the changes in decoration program and a chronological gap to have been continued in 7A Architectural Layer. It can be observed that the painted ware tradition in Oluz Höyük's 6th Architectural Layer had been a prototype of the Alişar IV and turned into a tradition. When this process evaluated with the developments in Boğazköy-Büyükaya, it proves that the Amasya-Çorum Region is the region that Halys Basin Iron Age painted ware and Alişar IV tradition has started.

GİRİŞ

Son yıllarda Kızılırmak Havzası'nda geliştirilen arkeolojik kazılar, hatalı bir söylemle *Phryg* (Frig) denilen Orta Anadolu Demir Çağı çanak-çömleğinin başlangıç ve gelişme süreçlerine yeniden bakılması gerektiğini göstermektedir. 1993-1998 yılları arasında geliştirilen Boğazköy-Büyükaya¹ (bkz. Harita) ile 2007'de başlayan Oluz Höyük (bkz. Harita, Fig.1) kazıları², Orta Anadolu Demir Çağı çanak-çömleğinin özellikle boya bezekli gruplarının çıkış noktası hakkında bugüne değin yazılanların tartışılır hale gelmesine yol açmıştır.

1927-1932 yılları arasında gerçekleştirilen Alishar Höyük (bkz. Harita, Fig.2) kazıları³, Anadolu Öntarih arkeolojisinde kazı tekniği, tabakalaşma kurgusu ve bekletilmeden yayınlanan sonuç raporları ile dönemin yeni nesil arkeolojik yaklaşımının başlangıç noktasını oluşturmuş bir projedir. Alishar Höyük IVcM (bkz. Plan 1), IVbM (bkz. Plan 2) ve IVaM (bkz. Plan 3) tabakalarında açığa çıkarılan tahkimatlı küçük bir Demir Çağı yerleşmesinde bulunan çanak-çömlek grubu⁴, Orta Anadolu arkeolojisinin yeniden kurgulanmasında başrolü oynamıştır. “Alishar IV” olarak adlandırılmış söz konusu grup, köken ve gelişim temelinde Demir Çağı boya bezekli çanak-çömleğine sahip Orta Anadolu, Kızılırmak Havzası ve Kuzey-Orta Anadolu yerleşmeleri tarafından terminolojik ve kronolojik açıdan temel alınmıştır.

Orta Anadolu Demir Çağı çanak-çömleği bugüne değin köken ve gelişim temelinde yalnızca Ekrem Akurgal ve Vecihi Özkaya tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir. Her iki bilim insanının da söz konusu çanak-çömlek grubunu *Phryg* kültürü içinde değerlendirmesi konuyu tanımlama noktasında yetersiz kalmış, 1950'li yılların ortalarından sonra yoğunlaşan Orta Anadolu Demir Çağı kazılarının yaptığı katkılarla birlikte özellikle köken konusu içinden çıkılamayan bir soruna dönüşmüştür.

E. Akurgal'ın “Phrygische Kunst” kitabında⁵, Kızılırmak Kavsi İçi'nin yerli çanak-çömlek grubu, *Phryg* sanat kollarının Batı'dan etkilendiği noktasından hareketle, Orta Anadolu boya bezemeli çanak-çömleğinin gölge görünümlü hayvan figürleri ile içiçe tek merkezli daire motifleri Doğu Yunan geleneğine bağlanmıştır.

V. Özkaya, “İ.Ö. Erken Birinci Binde Frig Boyalı Seramiği” kitabında⁶, Kızılırmak'ın batısı ve doğusu için “Frig Boyalı Seramiği” terimini benimsemiş, Kızılırmak'ın batısındaki bölge ile Kızılırmak Kavsi İçi

ve güneyi arasında gelenek açısından benzerlikler olsa bile üslup açısından farklılıklar olduğunu kabul etmiştir. Kızılırmak'ın batısı için “Batı Frigya” ve burada ele geçmiş olan çanak-çömlek için “Batı Frig Seramiği”, Kızılırmak Kavsi İçi ve güneyindeki bölge için “Doğu Frigya” ve bu bölgelerde ele geçmiş çanak-çömlek için de “Doğu Frig Seramiği” terimlerini kullanmış olan V. Özkaya, Orta Anadolu'nun bu üslup farklılığı yüzünden *Phrygli* olarak değerlendirilmemesini eleştirerek, Demir Çağı kültürüne siyasi bir kimlik bulunmadığı sürece bölgenin *Phrygia* (Frigya) kapsamında değerlendirilmesini önermiştir. V. Özkaya'nın Doğu Frig Seramiği olarak adlandırdığı Kızılırmak Kavsi İçi'ndeki Alishar Höyük (Fig.2), Boğazköy ve Maşat Höyük (bkz. Harita, Fig.3) ile Kızılırmak kavsi güneyindeki Kültepe'de (bkz. Harita) ele geçmiş olan Demir Çağı çanak-çömleğinin ana grubunu oluşturan Alishar IV'ün gölge görünüm tekniğiyle yapılmış hayvan figürlü kaplarını Doğu Yunan'a bağlayan E. Akurgal'ın görüşlerine karşı çıkmış, bu geleneğin Kuzey Suriye etkisiyle ortaya çıktığını ve geliştiğini ileri sürmüştür. E. Akurgal'ın özellikle Pateli buluntularına dayanarak var olduğunu öne sürdüğü Balkan-*Phryg* ilişkilerini tartışan V. Özkaya, *Phryg* seramiğinin Yunan Geometrik seramiğinin etkisi altında oluşmuş olduğu varsayımını da reddetmiştir. Buna karşın, Anadolu Demir Çağı sürecinde Batı kaynaklarında *Kappadokia* ve *Pontika Kappadokia*, Assur kaynaklarında ise *Kaşku*, *Tabal* ve *Tuhana* olarak anılan bölgenin (bkz. Harita) bilimsel çerçevede, hangi gerekçe ve verilerle Doğu *Phrygia* gibi yapay bir isimle anılmak istenmiş olduğu bugüne değin anlaşılamamış bir konudur.

Tahsin Özgüç, Maşat Höyük, Kültepe, Kululu ve Elbistan-Karahöyük gibi önemli Demir Çağı merkezlerinde yaptığı kazılarda bulunan boya bezekli çanak-çömleği, bezeme programları ve kompozisyonları temel alarak, *Phryg* olmayan yerli unsurlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda T. Özgüç'ün E. Akurgal ve V. Özkaya'dan fiktisel olarak tümüyle ayrılmış olduğu gözlenmektedir. T. Özgüç, *Phryg* halkının hiç yaşamadığı bir bölgede *Phrygler*'inkinden tamamen ayrı bir dili konuşan, ayrı bir yazısı olan insanların kullandığı bir seramik türüne *Phryg* Seramiği demenin doğru olmadığını ifade etmiş, söz konusu çanak-çömlek için de “Demir Devri Çanak-Çömleği” terimini kullanmıştır⁷. Kızılırmak Havzası'nda Boğazköy-Büyükaya ve Kerkenes Dağ (Fig.4) gibi önemli Demir Çağı yerleşmelerinde kazı çalışmaları yapmış olan H. Genz⁸ ve G. Summers'ın⁹ konu hakkında kaleme aldığı yazılarda bölgenin iç dinamiklerini yok sayan görüşleri anlamsız ve dikkat çekicidir.

Kızılırmak Kavsi İçi'nin güney yarısı ve güneydoğusu, Assur kaynaklarında *Tabal* (bkz. Harita) olarak anılmakta

¹ Genz 2004.

² Dönmez 2010; Dönmez 2017.

³ von der Osten 1937.

⁴ von der Osten 1937: Fig.421-424, 459-463.

⁵ Akurgal 1955.

⁶ Özkaya 1995.

⁷ Özgüç 1971: 71-73

⁸ Genz 2011: 332-368.

⁹ Summers 2008: 202-217.

ve burada birçok şehir devleti bulunmaktaydı¹⁰. Kültepe, Kululu, Sultanhanı, Yassıdağ, Ovaören, Kaman-Kalehöyük, Kırşehir-Yassıhöyük, Çalapverdi, Havuzköy gibi önemli merkezler ve bunların bazılarında ele geçmiş yazıtlı (hiyeroglif) ve yazısız heykeller, kabartmalı ve yazıtlı (hiyeroglif) steller, kabartmalı ortostatlar ve yalnızca yazıtlı (hiyeroglif) steller, bölgede Demir Çağı'nda önemli ve güçlü siyasal organizasyonların gerçekleşmiş olduğunu açıkça göstermektedir. Assur kralları *III. Tiglat-Pileser* (MÖ 745-727) ve *II. Sargon* (MÖ 721-705) *Tabal*'a askeri operasyonlar düzenlemişler ve bölgenin yerel krallıkları ile krallarının isimlerini sıklıkla anmışlardır. *Tabal*'ın batısında bulunan ve bugünkü Kemerhisar ile eşitlenen, Assur kaynaklarında *Tuhana*, antik Grek kaynaklarında ise *Tyana* olarak geçen ve *Luwi* hiyeroglifi ile aynı zamanda *Phryg* ve *Arami* yazıtlarının da ele geçmiş olduğu *Tuvana*'da¹¹ söz konusu askeri operasyonlardan etkilenmiştir. *III. Tiglat-Pileser* (MÖ 745-727) Dönemi'ne ait bir yazıtta *Kaşku* adı yer almaktadır. *III. Tiglat-Pileser*'e vergi verenler listesinde *Tabalı* krallar arasında *Kaşku* ya da *Kaşkili Dadilu*'nun adı da geçmektedir¹². *Tabal*'a yakın bir konumda olduğu anlaşılan *Kaşku* için bugüne değin Divriği-Kangal¹³ ya da Malatya ile Kayseri arasındaki dağlık alan¹⁴ teklif edilmiştir. V. Sevin ise, Güney *Kappadokia* ya da Büyük *Kappadokia* adını alacak bölgede *Tabal*, *Muški* ve *Kaşku*'nun (bkz. Harita) olduğunu belirtmektedir¹⁵. *Kaşka* ismi ile ilişkisi çok açık olan *Kaşku*'dan yola çıkarak *Kaşku*'yu bugünkü Çorum, Amasya ve belki de Samsun ilini de ekleyerek eşitlemek oldukça mantıklı görünmektedir.

GÜNCEL BULGULAR

Kızılırmak Havzası'nda Alishar IV grubunun kökeni ve başlangıç dönemi temelinde izlenebilen güncel arkeolojik bulgular MÖ 9. yüzyılı yani Orta Demir Çağı başlarını işaret etmektedir. Boğazköy-Büyükaya Orta Demir Çağı tabakası ile Oluz Höyük'ün (Fig.1) yine aynı döneme tarihlenen 6. Mimari Tabaka kazılarında bulunmuş boya bezekli çanak-çömlek parçalarının Alishar IV grubunun öncüsü olabileceğine dair bezemeler içermesi, E. Akurgal ile V. Özkaya'nın bölge dışı dinamiklerini tartışılır bir noktaya getirmiştir. Boğazköy-Büyükaya'da bulunmuş gölge görünüm (siluet) tekniğinde bir dağ keçisi ve stilize ağaçtan oluşan kompozisyon (Fig.5) ile bir çanak parçasının iç yüzeyinde yer alan peşpeşe resmedilmiş balık figürleri (Fig.6), Alishar IV'ün kökeninin Kızılırmak Kavsi İçi olduğuna işaret eden en erken örneklerdendir. Bunlara ek olarak Oluz Höyük 6. Mimari Tabaka dolgusu içinde saptanmış olan her iki yüzeyi boya

bezekli çanakların iç ve dış yüzlerinde yer alan ışınlar ile içiçe tek merkezli daireler (Fig.7 a-b, 8 a-b, 9), Alishar IV grubunun geometrik motif gelenek temelindeki öncülleri olarak değerlendirilebilir.

Alishar IV grubu bugüne değin yalnızca gölge görünümü hayvan figürleri, içiçe tek merkezli daireler ve üçgenler gibi karakteristik motifler temelinde incelenmiş olduğundan, diğer önemli motifler zaman zaman değerlendirme dışında tutulmuş ya da göz ardı edilmiştir. Bu motiflerden biri de araba tekerleği ya da tekerlek motifi olarak adlandırılmış olan çark biçimli şekillerdir. Oluz Höyük'ün 3 ve 2B mimari tabakaları kültür dolgularında yoğun olarak gözlenen tekerlek motiflerinin (Fig.10/16, 11/7-12, 12/13-18, 13/19-24/25-27, 15/28-33, 16/34-39, 17/40-41) kökeni hakkında E. Akurgal herhangi bir görüş bildirmemiştir. V. Özkaya ise, J. Nizette-Godfroid'in fikirlerini¹⁶ temel alarak tekerlek motiflerinin Filistin kökenli olabileceğini ileri sürmüştür¹⁷.

Buna karşın, Boğazköy-Büyükaya Erken Demir Çağı'na tarihlenen ancak evresi belirlenemeyen bir çömlek parçasının dış yüzündeki tekerlek motifi (Fig.18) ispit sayısının fazlalığı noktasında Orta Anadolu Demir Çağı örnekleri ile çok fazla benzeşme de, tekerlek motifinin Anadolu'daki proto-tipini oluşturması bakımından önemlidir.

SONUÇ

Kuzey-Orta ve Orta Anadolu bölgeleri de dahil olmak üzere Kızılırmak Havzası Demir Çağı çanak-çömleğinin ortaya çıkması, dönemin politik gelişmeleri ile ilişkili gibi görünmektedir. MÖ 1180'lerde *Hittit* Büyük Krallığı'nın yıkılması ile *Hattuša*'nın (Boğazköy) ıssızlaşmaya başladığı anlaşılmaktadır. İssızlaşma sürecinde Büyükaya¹⁸ ile Yukarı Şehir'deki tapınaklar bölgesinde¹⁹, Boğazköy'den gidenlerden sayıca daha az olduğu düşünülen birtakım insan gruplarına ait iskan izleri keşfedilmiştir. İssızlaşan Boğazköy'e yeni yerleşen insanların gidenlerle kıyaslandığında geri bir kültürün temsilcileri olduğu mimari, çanak-çömlek ve küçük buluntulardan anlaşılmaktadır. Büyükaya Erken Demir Çağı Orta Evresi'nde nadiren de olsa görülen boya bezekli çanak-çömleğin²⁰ varlığı, bunu izleyen Geç Evre'deki sayıca artışı ve sonrasında Orta Demir Çağı'nın başlaması ile Alishar IV grubunu oluşturacak öncü boyalıların ortaya çıkması (Fig.5-6), Kızılırmak Havzası Demir Çağı boya bezekli çanak-çömleğinin başlangıç ve ilk üretim evresinin coğrafi işaretini vermektedir. Bu süreç, çanak-çömleğin yanısıra küçük buluntuların da varlığı ile Oluz Höyük 7A Mimari Tabakası'nda da izlenebilmektedir. Bu noktada Oluz Höyük'ün, Boğazköy'e nazaran çok daha bilgi verici bir noktada olduğu gözlenmektedir.

¹⁰ Hawkins 1982: 372-441; Hawkins 1984: 66'daki harita

¹¹ Çınaroğlu 1988: 252.

¹² Sevin 1998b: 188.

¹³ Landsberger 1948: 16, dipnot 34.

¹⁴ Landsberger 1948: 15-16, dipnot 34.

¹⁵ Sevin 1998a: 48.

¹⁶ Nizette-Godfroid 1978: Fig.11.

¹⁷ Özkaya 1995: 56-57.

¹⁸ Genz 2004.

¹⁹ Parzinger/Sanz 1992: 33.

²⁰ Genz 2004: Taf.19.

Oluz Höyük 2014 dönemi çalışmalarında Karanlık Çağ'a ait olduğunu saptadığımız yeni bir mimari tabaka, Hatti Ülkesi ile Yukarı Ülke sınırını oluşturan Yeşilirmak Havzası'ndaki Hakmiş Krallığı topraklarında Hitit çöküşünün şiddetli bir savaş ya da yıkımla gerçekleşmemiş olabileceğini göstermeye başlamıştır. 7B Mimari Tabakası'nda (MÖ 13. yüzyılın sonu – 12. yüzyılın başı) bastırılmış topraktan oluşturulmuş basit bir avlu tabanı üzerinde (Fig.19) Büyük Krallık Dönemi çanak-çömlek parçaları (Fig.20) ile birlikte, kızılımsı devetüyü hamurlu, iri taşçık ve bitki katkılı, orta pişmiş, hamurunun renginde astarlı ve kalın bantlarla oluşturulmuş geometrik motiflerle karakterize olan boya bezemeli kap parçaları (Fig.21) ele geçmiştir. Hitit Krallığı'nın son yıllarına ait 7B Mimari Tabakası'nda farklı türdeki iki çanak-çömlek grubunun birlikte bulunmuş olması, kültürel bir değişimin keramik üzerindeki yansıması olarak değerlendirilmelidir. Eski gelenek ile yeni kültür çanak- çömleklerinin birlikte ele geçmiş olması, bununla birlikte 7B Mimari Tabakası'nda yangın ya da tahribat izine rastlanılmaması, Hitit kaplarının son kez görüldüğü bu mimari tabakanın barışçıl bir şekilde yaşanmış olduğuna işaret etmektedir. Bu süreç Oluz Höyük özelinde "Hitit Kültürünün Çöküş Dönemi" olarak adlandırılmıştır. Oluz Höyük'teki çanak-çömlek grubunun varlığı, Kızılırmak Havzası'nın orta ve kuzey bölümlerindeki yerleşmelerde "Hitit Krallığı Çöküş Dönemi"nin gerçekleşmiş olduğunu kanıtlaması bakımından oldukça önemlidir.

7B Mimari Tabakası üzerinde yer alan 7A Mimari Tabakası'nda (MÖ 11-10. yüzyıllar) gerçekleştirilen 2015 dönemi çalışmaları sırasında açığa çıkarılan mimari kalıntılar, Oluz Höyük ve Amasya Bölgesi için bir ilk olma özelliğindedir. Söz konusu kalıntılar yamaca inşa edildiği gözlenen kerpiç bir yapıya ait duvar ile basit bir ocaktan (Fig.22) oluşmaktadır. Kuzey tarafında dik bir yamaç bulunan duvarın, hemen güney dibindeki kil ocak kalıntısı nedeniyle güneye doğru inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Büyük olasılıkla yapının kapalı mekânında yer alan ocak oldukça basit görünümündedir. Höyüğün kuzey yamacında yer alan söz konusu duvar ve ocak ile ilgili diğer kalıntıların yamaç erozyonu sonucu yok olduğu gözlenmektedir. Karanlık Çağ'a tarihlenen Gordion 7B ve 7A (MÖ 1100- 950) tabakalarındaki pise ve dal-çamur tekniğinde inşa edilmiş tek odalı basit ve kaba konutların oda içlerinde ocaklar açığa çıkarılmıştır²¹. Mekan içi ocak kullanımı temelinde Kızılırmak Havzası ile Kızılırmak'ın batısı arasında Karanlık Çağ'da yapı tasarımı açısından benzerlikler olduğu Oluz Höyük bulguları ışığında fark edilmeye başlanmıştır.

7A Mimari Tabakası'na ait Kızılırmak Havzası'nda Oluz Höyük dışında Doğantepe²², Eskiyyapar²³, Çadır Höyük²⁴ Boğazköy-Büyükkaya'da²⁵ saptanan Karanlık Çağ çanak-çömleği bugüne değin yalnızca Büyükkaya'da mimari bir karaktere sahipti²⁶. Büyükkaya'da J. Seeher tarafından gerçekleştirilen kazılar, hem kendisinin²⁷ hem de H. Genz'in değerlendirmeleri ile MÖ 12-10. yüzyıllara tarihlenen bir yerleşimin varlığını ortaya koymuştur. Üç evre halinde saptanan Büyükkaya Erken Demir Çağı'nın erken evresi el yapımı, koyu renkli, kaba hamurlu, taşçık ve mineral katkılı ve kötü pişmiş bir çanak-çömlek grubu ile karakterize olmaktadır. Gelişkin Hitit çanak-çömleğinden sonra görülen söz konusu kaba kapların yalnızca yalın örneklerden oluşması, ne kadar devam ettiği belli olmayan erken evrede boya bezekli bir gelenek olmadığına kesin olarak işaret etmektedir. Boya bezemenin ortaya çıktığı orta evrenin Büyükkaya'daki başlangıç tarihi belli olmamakla birlikte, Herman Genz'in hazırlamış olduğu tabakalaşma ve kronoloji tablosundan²⁸ yapılan çıkarsamada yaklaşık olarak MÖ 11. yüzyılın başları ön plana çıkmaktadır. Genellikle devetüyü ya da koyu devetüyü renkli kapların dış yüzeylerine açık kırmızı ya da kızılımsı kahverengi ile yapılmış bazen içleri noktalı bazen boş üçgenler, zikzaklar ve basit hatlardan oluşan açık kırmızı motiflerle karakterize olan Büyükkaya Karanlık Çağ çanak-çömleği için öngörülen başlangıç tarihinin (MÖ 11. yüzyıl) nedeni hiçbir yayında açıklanamamıştır. Bu tarihlleme sorununa ek olarak, söz konusu grubun Erken Tunç Çağı'ndan gelenek ve köken alan çanak-çömlekler olduğu belirtilmiş, bunların Kaşka halkıyla ilişkisinin bulunabileceği hususları önce Hermann Genz²⁹, daha sonra ise Jürgen Seeher tarafından gündeme getirilmiştir³⁰. Erken Tunç Çağı ile Karanlık Çağ boya bezekli gelenekleri arasındaki tarihsel süreç yaklaşık 1000 yıl gibi çok uzun bir zaman dilimidir. 1000 yıllık uzun süreç içinde arkeolojik gerçeklik ve devamlılık temelinde Kızılırmak Havzası'nda bilinen uzun süreçli ve güçlü bir boya bezemeli çanak-çömlek geleneği bilinmemektedir. Bu bağlamda, Büyükkaya Karanlık Çağ boyalıları ile Erken Tunç Çağı III boyalıları (Intermediate, Alishar III, Çıradere ve Delice) arasında bağlantı kurulması, Boğazköy kronolojisini olumsuz olarak etkilemesinin yanı sıra sorunlu ve anlaşılabilir bir durum oluşturmaktadır. Karanlık Çağ boyalılarının Kaşka kimliğine sokulması önerisi ise, kanımızca bir sorun değil, aksine doğru bir yaklaşımdır. Büyükkaya'daki temel sorun, Kaşka kimliği ile birlikte söz konusu çanak-çömleğin herhangi bir arkeolojik bulguya dayanmadan Kızılırmak Havzası Erken Tunç Çağı III boyalıları ile ilişkili gösterilmeye çalışılmasıdır.

²² Dönmez 2017: Fig.8 a-b.

²³ Bayburtluoğlu 1979: 293-303.

²⁴ Ross 2010: Fig.5b.

²⁵ Genz 2000: 35-54; Genz 2001: 1-2; Genz 2003: 179-191.

²⁶ Genz 2004.

²⁷ Seeher 2010: 220-229.

²⁸ Genz 2004: Tab.I

²⁹ Genz 2001: 2.

³⁰ Seeher 2010: 226-227.

²¹ Sevin 2003: 239.

Oluz Höyük 2014 dönemi çalışmalarında 7B ile 7A mimari tabakaları arasındaki kültürel dolgu içinde bulunan iki buluntu oldukça ilgi çekicidir. Kurşundan dökülmüş olduğu gözlenen ilk bulgu bir silaha benzemektedir (Fig.23 a-c). Basit bir mızrakucu görünümündeki nesne ergimesi kolay olan kurşun madeninin oldukça ilkel şartlarda şekillendirildiğine işaret etmektedir. Diğer bulgu ise kilden üretilmiş bir boncuktur (Fig.24 a-b). Küre biçimli boncuk, koyu gri yüzeyi ile yine ilkel şartlarda pişirilmiş görünümü vermektedir. Hitit coğrafyası içindeki Oluz Höyük'te bölgeye yabancı özellikler gösteren bu iki bulgu, 7B Mimari Tabakası'ndan itibaren izleyebildiğimiz çanak-çömlek geleneklerindeki değişime paralel olarak değerlendirilmelidir. Mimarisi, çanak-çömleği, mühürleri ve metal eserleri ile önemli bir Hitit yerleşmesi olduğu anlaşılan Oluz Höyük'te, MÖ 12-11. yüzyıllara tarihlenebilecek kültür dolgusunda ele geçen kurşun mızrakucu ile kil boncuk daha geri bir kültürün ürünleri olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Hitit siyasi otoritesinin yıkıldığı süreçte Kaşka halkının işgaline uğrayan Kuzey-Orta Anadolu'daki Hitit kültürüne yabancı öğelerin Kaşka kültürü ile ilişkilendirilmesi bu aşamada yanlış olmayacaktır. Oluz Höyük 2015 dönemi çalışmalarında 7A Mimari Tabakası'nda açığa çıkarılan ve büyük kısmı yamaç erozyonu nedeniyle yok olmuş basit bir kerpiç duvar ile hemen güney bitişiğindeki basit ocak kalıntısı (Fig.22), Hitit sonrası Kaşka yerleşimine ait olmalıdır. Söz konusu duvar ve ocak kalıntısı Hitit sonrası ilk yerleşime yani Karanlık Çağ'a ait mimari öğeler olması bakımından oldukça önemlidir. Karanlık Çağ'ın sonlarına doğru boya bezekli çanak- çömlek üretimini gerçekleştirmiş olan Kaşka halkının, MÖ 8. yüzyıl Assur belgelerinden izleyebildiğimiz, kralı (*Dadi-Ilu*) olan küçük bir krallık/beylik (*Kaški/Kaşku*) düzenine geçerek yaşadığı düşünülebilir.

Sonuç olarak Oluz Höyük 7B Mimari Tabakası'nda başlayan boya-bezemeli geleneğin, bezeme programı değişmiş olsa da hatta kronolojik bir boşluk düşünülse de 7A Mimari Tabakası'nda devam etmiş olduğu düşünülmesi gereken bir olasılıktır. Erken Demir Çağ'ının bu gelişmelerini izleyen Orta Demir Çağ'ının başlarına tarihlenen Oluz Höyük 6. Mimari Tabaka çanak-çömleğinin Alişar IV'ün proto-tipini oluşturarak bir gelenek haline geldiği gözlenmektedir. Bu süreç Boğazköy-Büyükaya'daki gelişmelerle birlikte değerlendirildiğinde, Amasya-Çorum bölgesinin Kızılırmak Havzası Demir Çağ'ı boya bezekli çanak-çömleğinin ve Alişar IV geleneğinin başladığı coğrafya olduğuna işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- AKURGAL, E. 1955.
Phrygische Kunst, TTKY Ankara
- BAYBURTLUOĞLU, İ. 1979.
“Eski yapar Phryg Çağı”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*. Cilt I. Ankara: 293-303.
- ÇINAROĞLU, A. 1988.
“Kemerhisar-Ambartepe 1986 Kazısı”, *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*. Ankara: 351-360.
- DÖNMEZ, Ş. 2010.
Amasya-Oluz Höyük. Kaşku Ülkesi'nin Önemli Kenti. 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar/The Principal Site of Kaşku Land. The Preliminary Reports of 2007 and 2008 Seasons General Evaluations and Results. Ankara.
- DÖNMEZ, Ş. 2017.
Amasya-Oluz Höyük. Kuzey-Orta Anadolu'da Bir Akhaimenid (Pers) Yerleşmesi. 2009-2013 Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Önsonuçlar.
- GENZ, H. 2001.
“Boğazköy'ün Erken Demir Çağı”, *Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler 12*. (Mayıs 2001): 1-2.
- GENZ, H. 2003.
“The Early Iron Age in Central Anatolia”, *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and Its Neighbouring Regions. Proceedings of the International Workshop* (Eds. B. Fischer/H. Genz/E. Jean/K. Köroğlu). İstanbul: 179-191.
- GENZ, H. 2004.
Büyükaya I: Die Keramik der Eisenzeit. Mainz.
- GENZ, H. 2011.
“The Iron Age in Central Anatolia”, *The Black Sea, Greece, Anatolia and Europe in the First Millennium BC* (Ed. G.R. Tsetschladze). Leuven: 332-368.
- HAWKINS, J.D. 1982.
“The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia”, *Cambridge Ancient History III/1*. Cambridge: 372-442.

HAWKINS, J.D. 1984

“The Syria-Hittite States”, *Cambridge Ancient History Plates to Volume III*. Cambridge.

SUMMERS, G.D. 2008.

“Periodisation and Terminology in the Central Anatolian Iron Age: Archaeology, History and Audiences”, *Ancient Near eastern Studies* 45: 202-217.

LANDSBERGER, B. 1948.

Sam'al. Karatepe Harabelerinin Keşfi ile İlgili Araştırmalar. Ankara.

von der OSTEN, H.H. 1937.

The Alishar Hüyük. Seasons of 1930-32. Part II. Chicago.

NIZETTE-GODFROID, J. 1978.

“Quelques Remarques Stylistiques Sur la Céramique Proto-phrygienne”, *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*. Vol. I. Ankara: 129-134.

ÖZGÜÇ, T. 1971.

Demir Devrinde Kültepe ve Civarı/Kültepe and Its Vicinity in the Iron Age. Ankara.

ÖZKAYA, V. 1995.

İÖ Erken Birinci Binde Frig Boyalı Seramiği. Erzurum.

PARZINGER, H./SANZ, R. 1992.

Die Oberstadt von Hattuša. Hethitische Keramik aus dem Zentralen Tempelviertel. Berlin.

ROSS, J. 2010.

“Çadır Höyük: Upper South Slope 2006-2009”, *Anatolica XXXVI*: 67-87.

SEEHER, J. 2010.

“After the Empire. Observation on the Early Iron Age in Central Anatolia”, *ipamati kistamati pari tumatimis. Luwian and Hittite Studies Presented to J. David Hawkins on the Occasion of His 70th Birthday* (Ed. İ. Singer). Tel Aviv: 220-229.

SEVİN, V. 1998A.

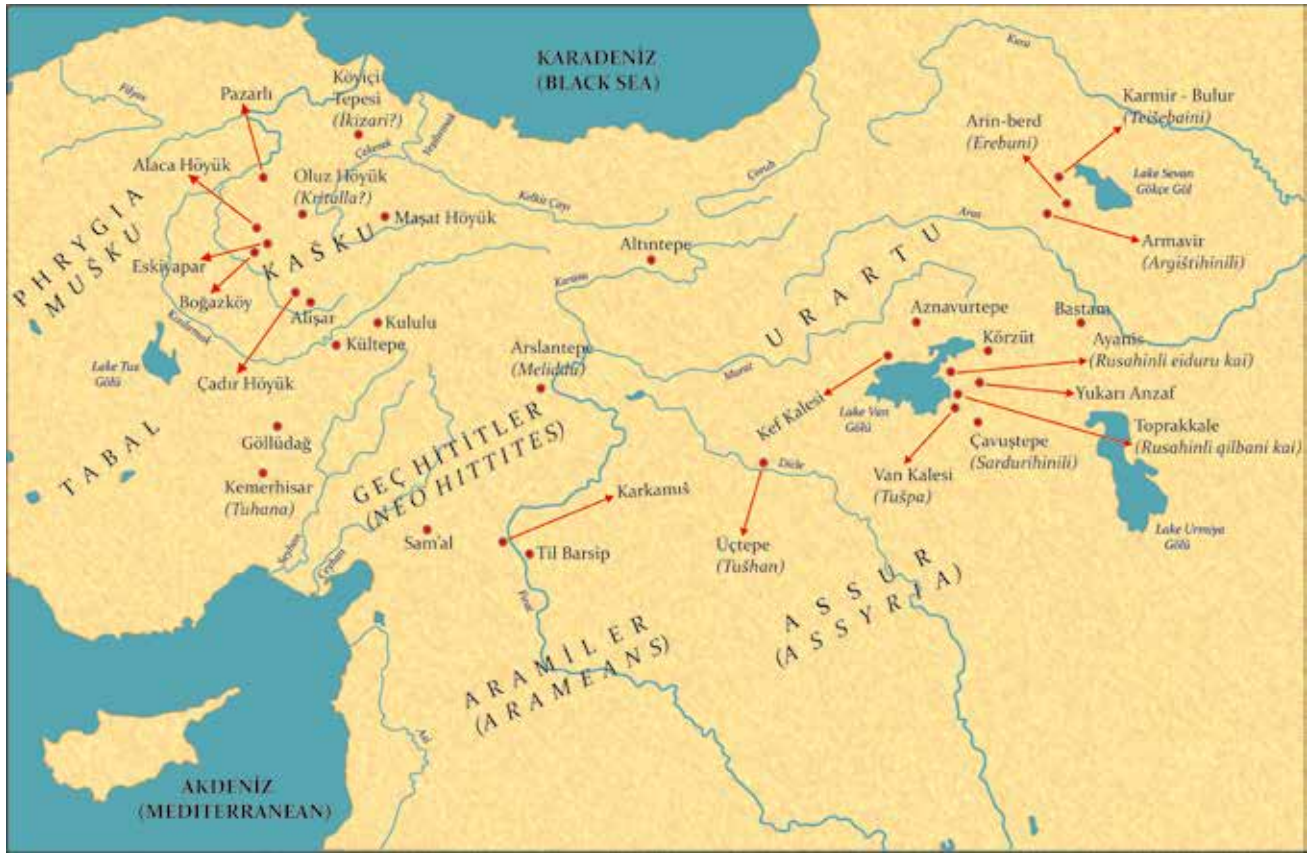
“Tarihsel Coğrafya”, *Kapadokya* (Ed. M. Sözen). İstanbul: 44-61.

SEVİN, V. 1998b.

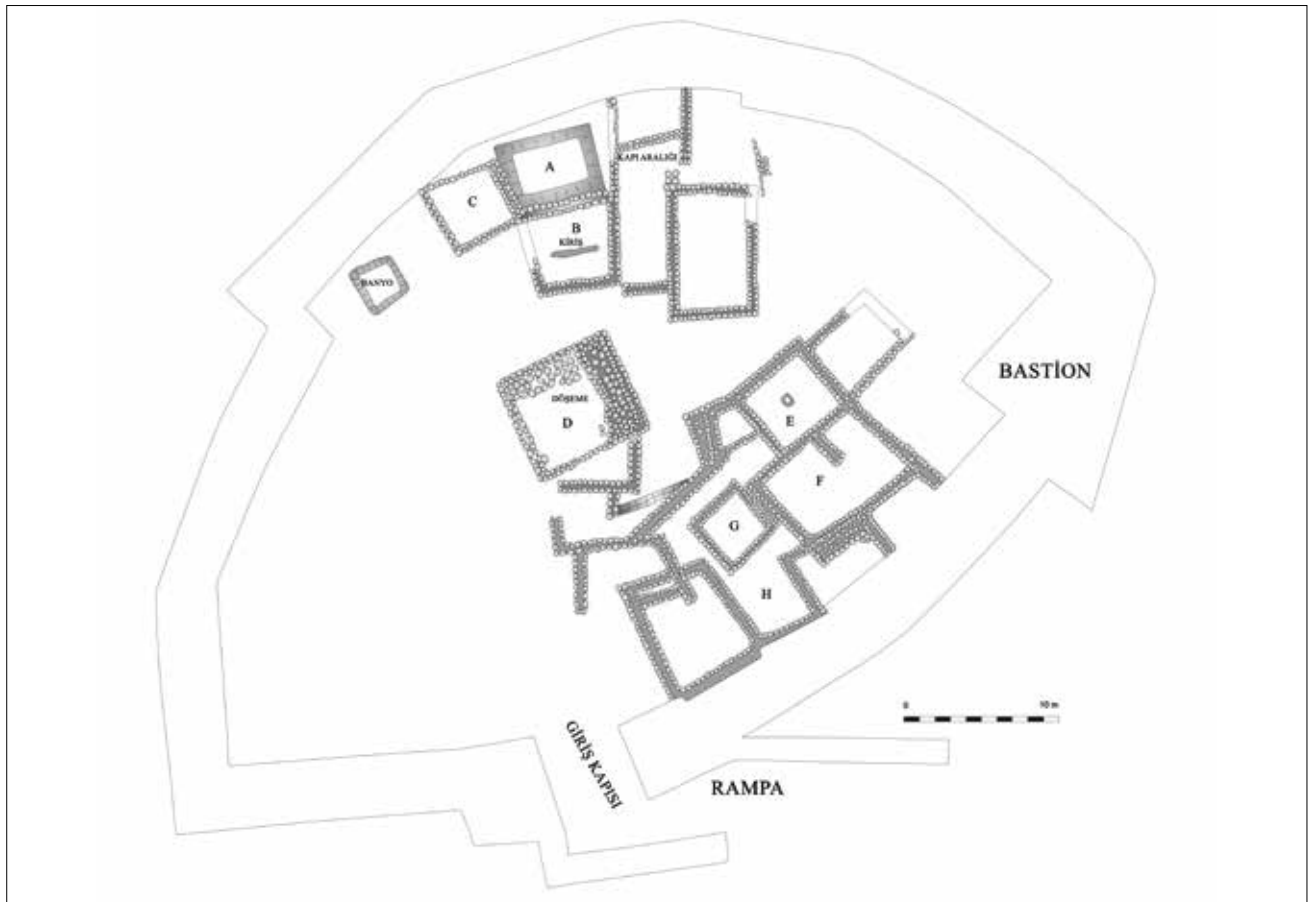
“MÖ 1. Binyıl: Demir Çağı”, *Kapadokya* (Ed. M. Sözen). İstanbul: 170-193.

SEVİN, V. 2003.

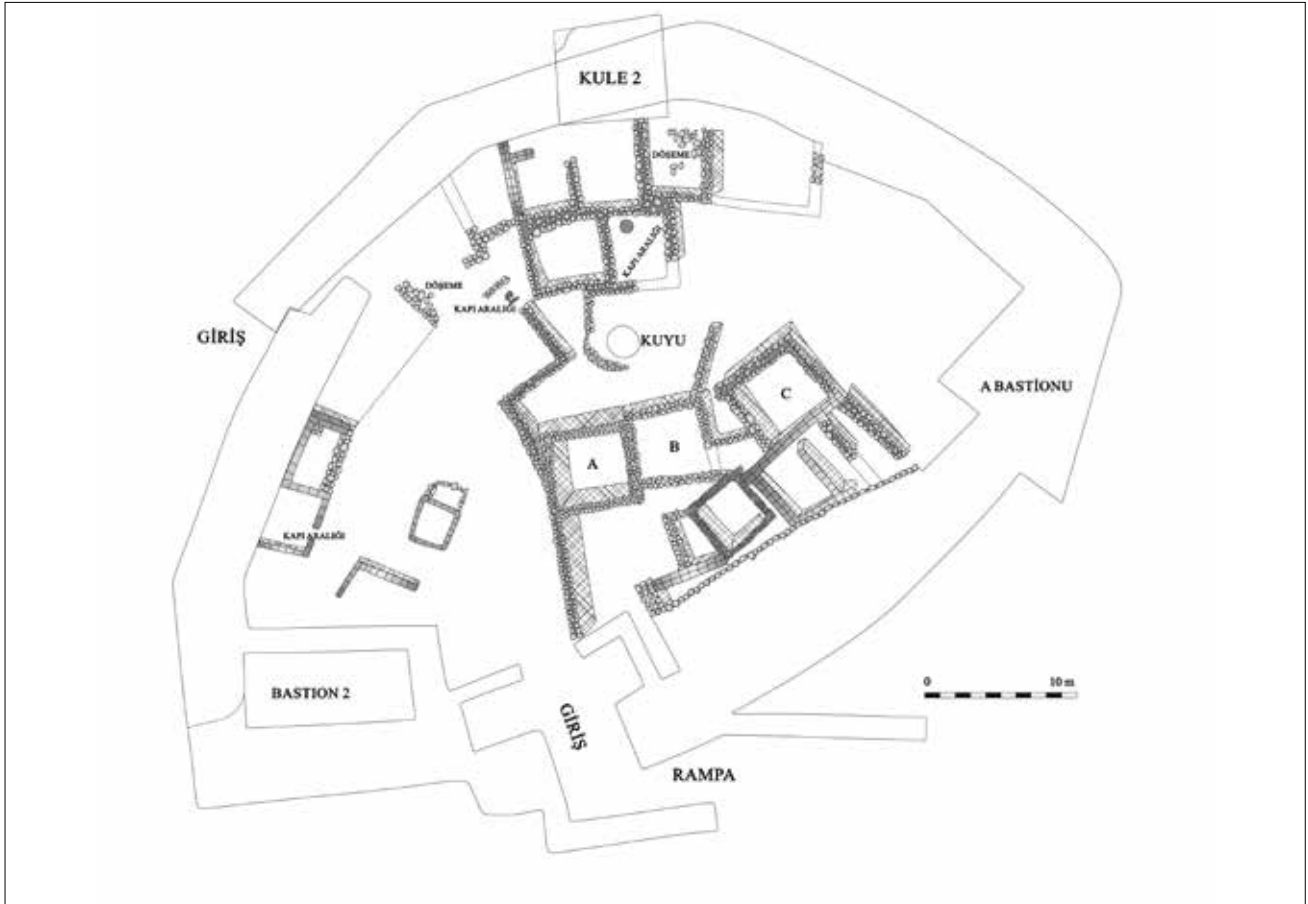
Eski Anadolu ve Trakya. Başlangıcından Pers Egemenliği'ne Kadar. İstanbul.



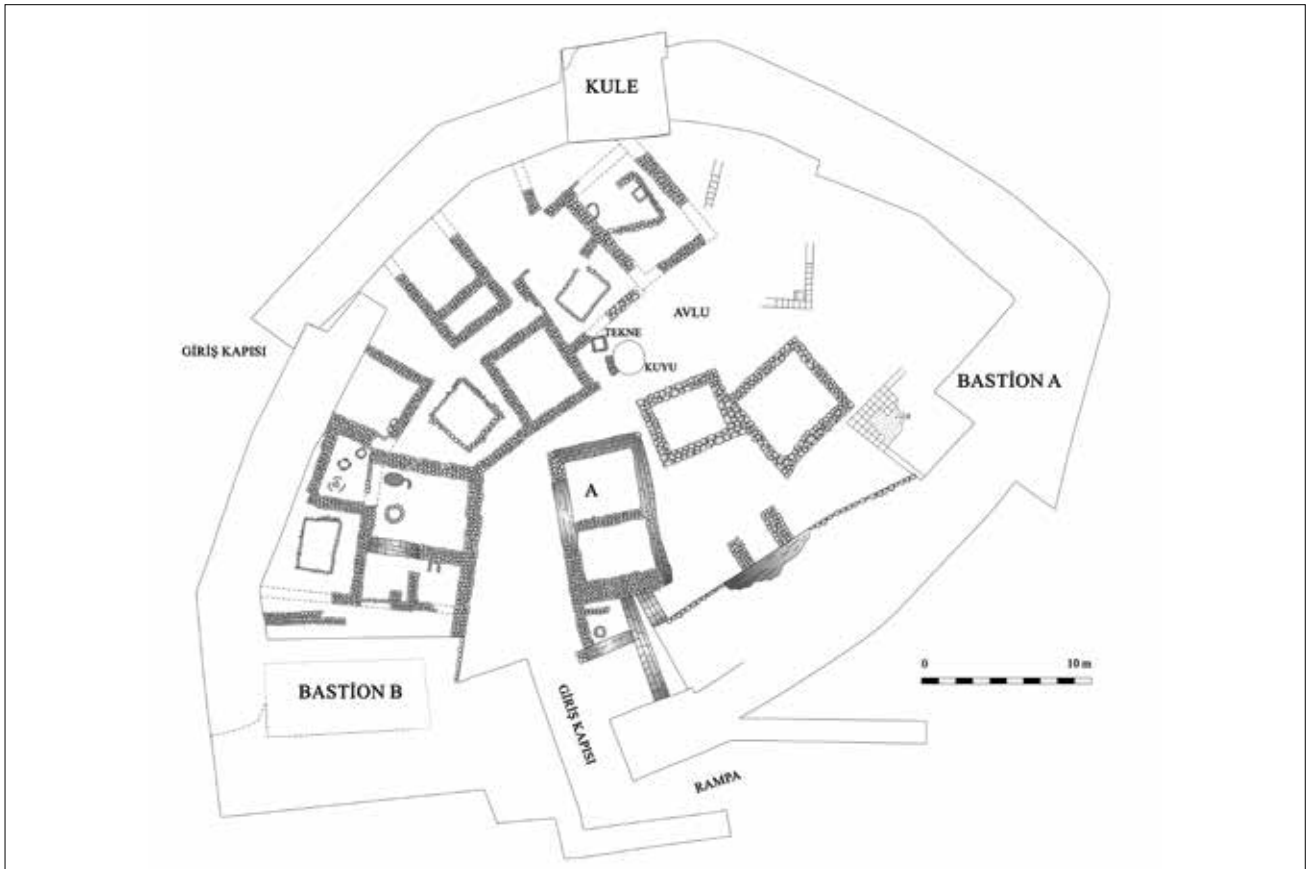
Harita: Anadolu Demir Çağı Politik Yapısı, Bölgeleri ve Yerleşmeleri / *Political Frame in Iron Age Anatolia, Regions and Settlements* (Nurcan Koç, Fidane Abazoğlu).



Plan 1: Alışar Höyük IVcM Planı (von der Osten 1937, Plan 327'den Yararlanılarak Yeniden Çizilmiştir, Nurcan Koç-Fidane Abazoğlu) / *Plan IVcM from Alışar Höyük (Redrawing from Plan 327, von der Osten 1937, Nurcan Koç-Fidane Abazoğlu)*



Plan 2: Alişar Höyük IVbM Planı (von der Osten 1937, Plan 335'den Yararlanılarak Yeniden Çizilmiştir, Nurcan Koç-Fidane Abazoğlu)
/ Plan IVbM from Alişar Höyük (Redrawing from Plan 335, von der Osten 1937, Nurcan Koç-Fidane Abazoğlu)



Plan 3: Alişar Höyük IVcM Planı (von der Osten 1937, Plan 348'den Yararlanılarak Yeniden Çizilmiştir, Nurcan Koç-Fidane Abazoğlu)
/ Plan IVcM from Alişar Höyük (Redrawing from Plan 348, von der Osten 1937, Nurcan Koç-Fidane Abazoğlu)



Figure 1: Genel Görünüm, Oluz Höyük, Kuzeyden / *General View, Oluz Höyük, From North (Şevket Dönmez)*



Figure 2: Genel Görünüm, Alişar Höyük / *General View, Alişar Höyük (Şevket Dönmez)*



Figure 3: Genel Görünüm, Maşat Höyük (İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı Arşivi) / *General View, Maşat Höyük, (Archive of Istanbul University, Faculty of Letters, Department of Protohistory and Near Eastern Archaeology)*



Figure 4: Genel Görünüm, Kerkenes Dağ / General View, Kerkenes Dağ (Şevket Dönmez)



Figure 5: Çanak Parçası, Boğazköy-Büyükaya, Pt, Orta Demir Çağı (Genz 2004, Tafel 48/7'den Yararlanılarak Yeniden Çizilmiştir, Fidane Abazoğlu) / Potsherd, Boğazköy-Büyükaya, Baked Clay, Middle Iron Age (Redrawing from Genz 2004 Tafel 48/7, Fidane Abazoğlu)



Figure 6: Çanak Parçası, Boğazköy-Büyükaya, Pt. Orta Demir Çağı (Genz 2004, Tafel 48/7'den Yararlanılarak Yeniden Çizilmiştir, Fidane Abazoğlu) / Potsherd, Boğazköy-Büyükaya, Baked Clay, Middle Iron Age (Redrawing from Genz 2004 Tafel 48/7, Fidane Abazoğlu)



Figure 8a: Çanak Parçası, Oluz Höyük, Pt. 6. Mimari Tabaka, Orta Demir Çağı / Potsherd, Oluz Höyük, Baked Clay, 6th Architectural Layer, Middle Iron Age (Şevket Dönmez)



Figure 7a-b: Çanak Parçası, Oluz Höyük, Pt. 6. Mimari Tabaka, Orta Demir Çağı / Potsherd, Oluz Höyük, Baked Clay, 6th Architectural Layer, Middle Iron Age (Şevket Dönmez)



Figure 8b: Çanak Parçası, Oluz Höyük, Pt. 6. Mimari Tabaka, Orta Demir Çağı / Potsherd, Oluz Höyük, Baked Clay, 6th Architectural Layer, Middle Iron Age (Şevket Dönmez)

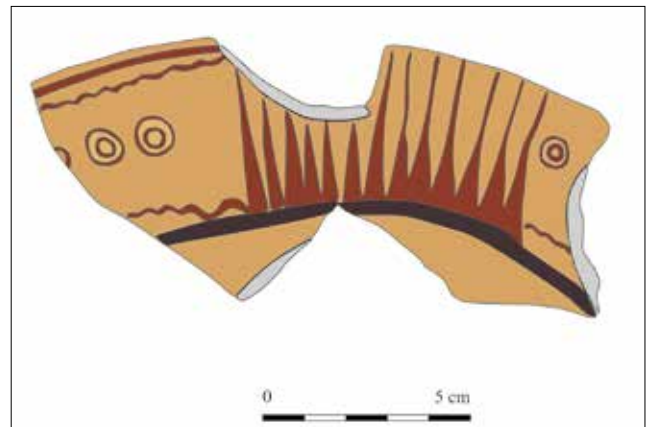


Figure 9: Çanak Parçası, Oluz Höyük, Pt. 6. Mimari Tabaka, Orta Demir Çağı / Potsherd, Oluz Höyük, Baked Clay, 6th Architectural Layer, Middle Iron Age (Fidane Abazoğlu)

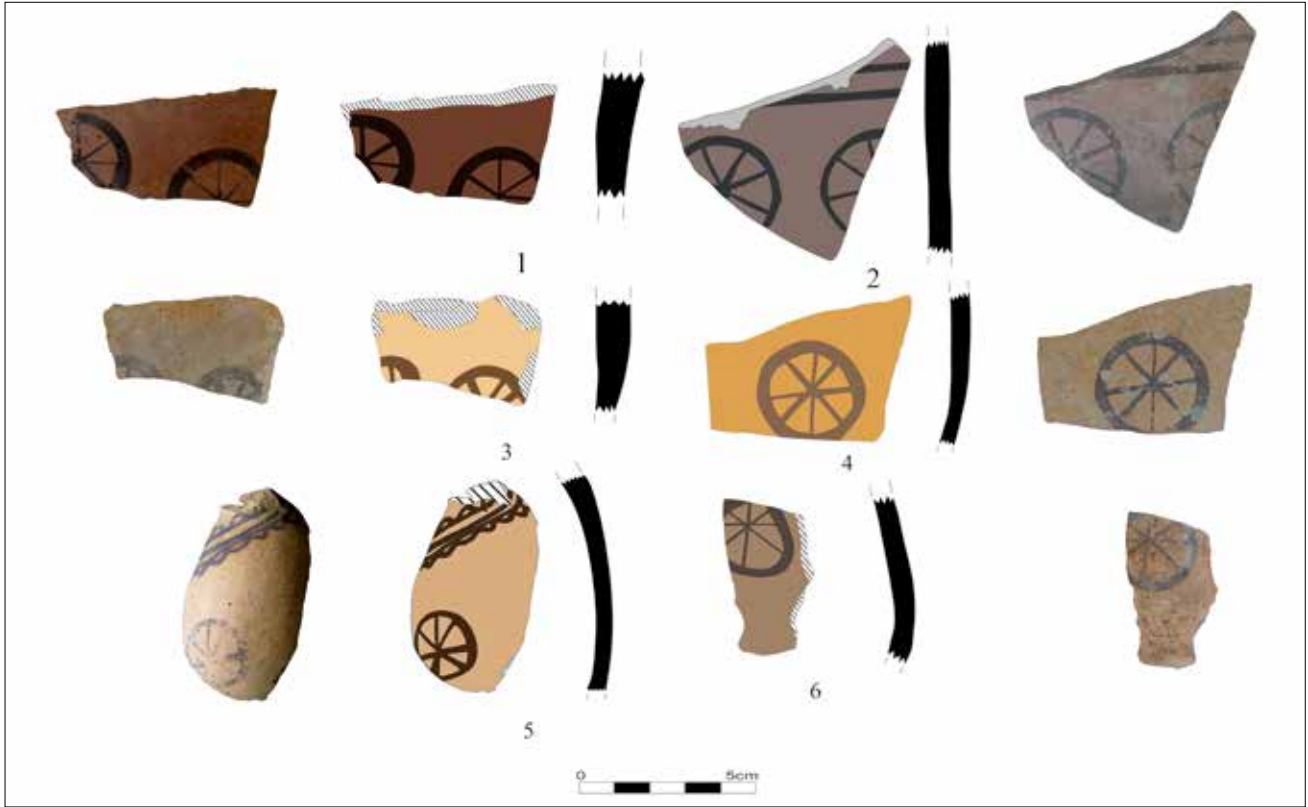


Figure 10: Tekerlek Motifli Boya Bezemeli Çömlek Parçaları, Oluz Höyük, Pt, Geç Demir Çağı / Painted Potsherds with Wheel Decoration, Oluz Höyük, Baked Clay, Late Iron Age (Fidane Abazoğlu, Şevket Dönmez)

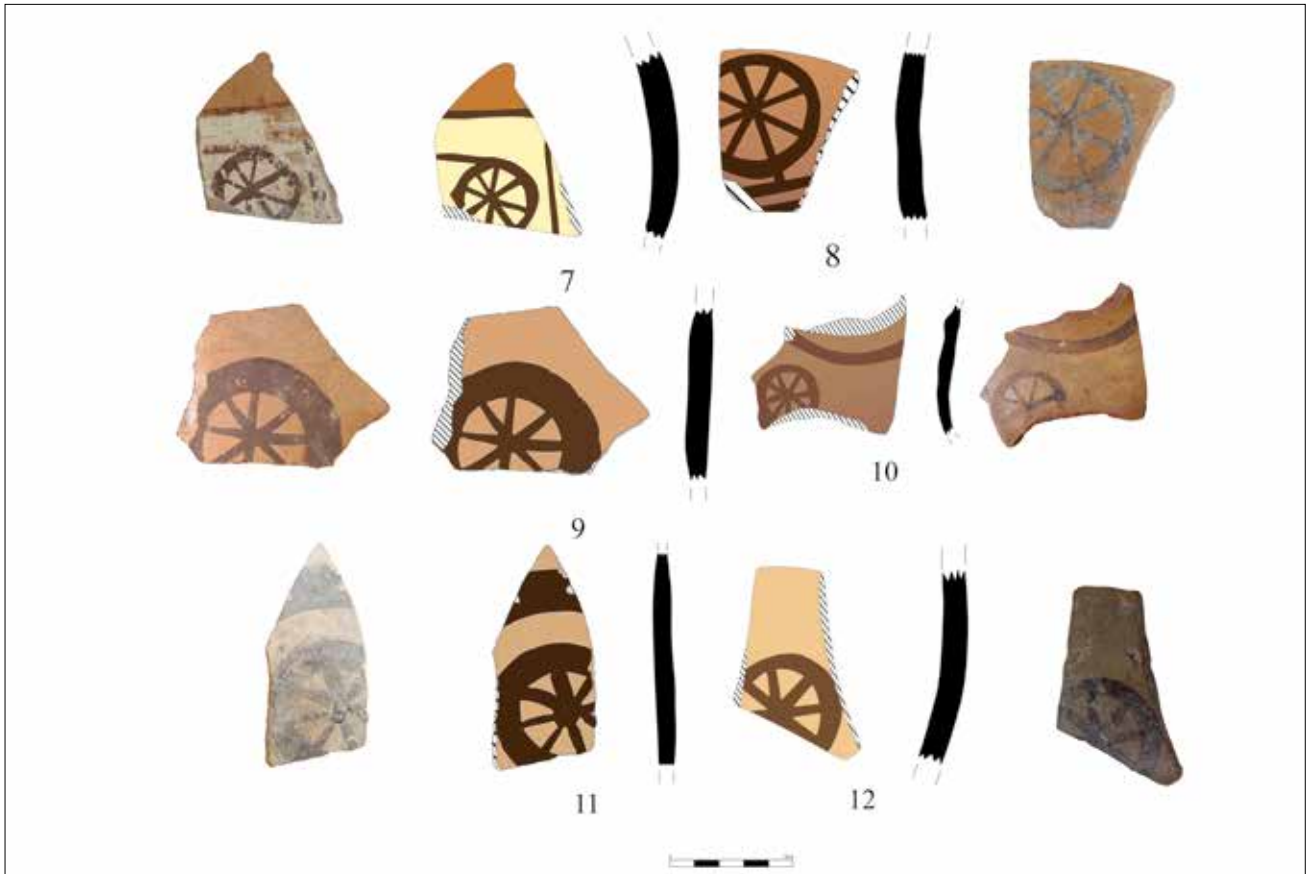


Figure 11: Tekerlek Motifli Boya Bezemeli Çömlek Parçaları, Oluz Höyük, Pt, Geç Demir Çağı / Painted Potsherds with Wheel Decoration, Oluz Höyük, Baked Clay, Late Iron Age (Fidane Abazoğlu, Şevket Dönmez)

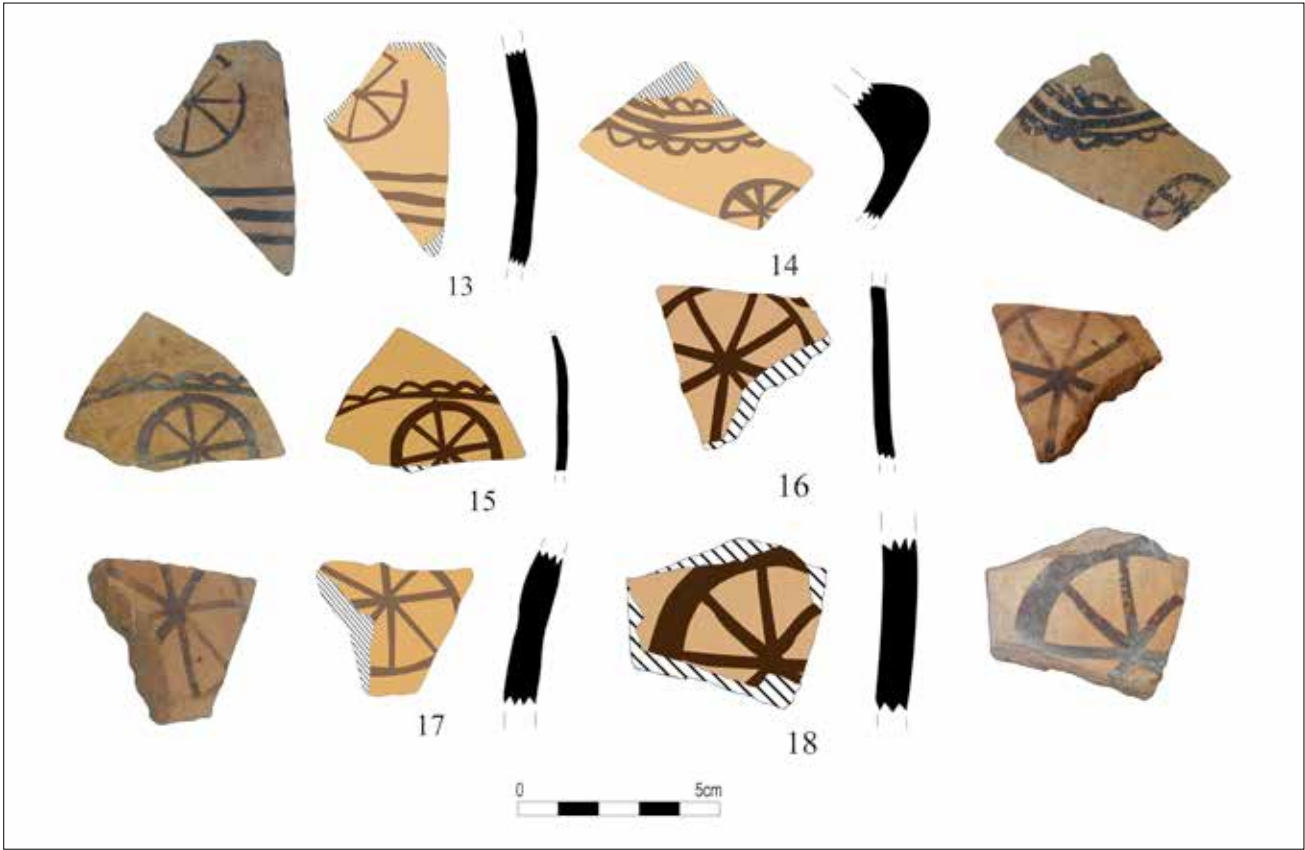


Figure 12: Tekerlek Motifli Boya Bezemeli Çömlek Parçaları, Oluz Höyük, Pt, Geç Demir Çağı / Painted Potsherds with Wheel Decoration, Oluz Höyük, Baked Clay, Late Iron Age (Fidane Abazoğlu, Şevket Dönmez)

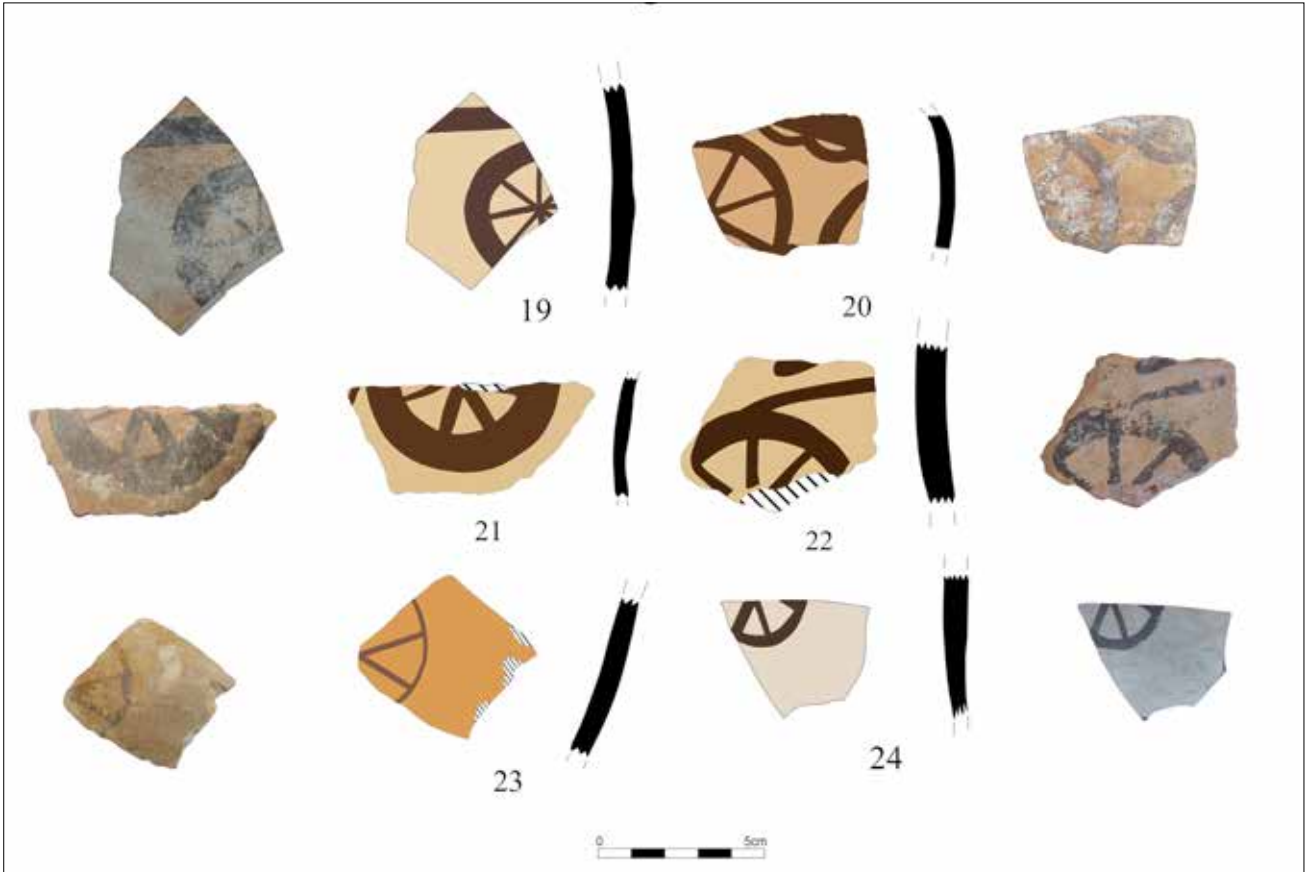


Figure 13: Tekerlek Motifli Boya Bezemeli Çömlek Parçaları, Oluz Höyük, Pt, Geç Demir Çağı / Painted Potsherds with Wheel Decoration, Oluz Höyük, Baked Clay, Late Iron Age (Fidane Abazoğlu, Şevket Dönmez)

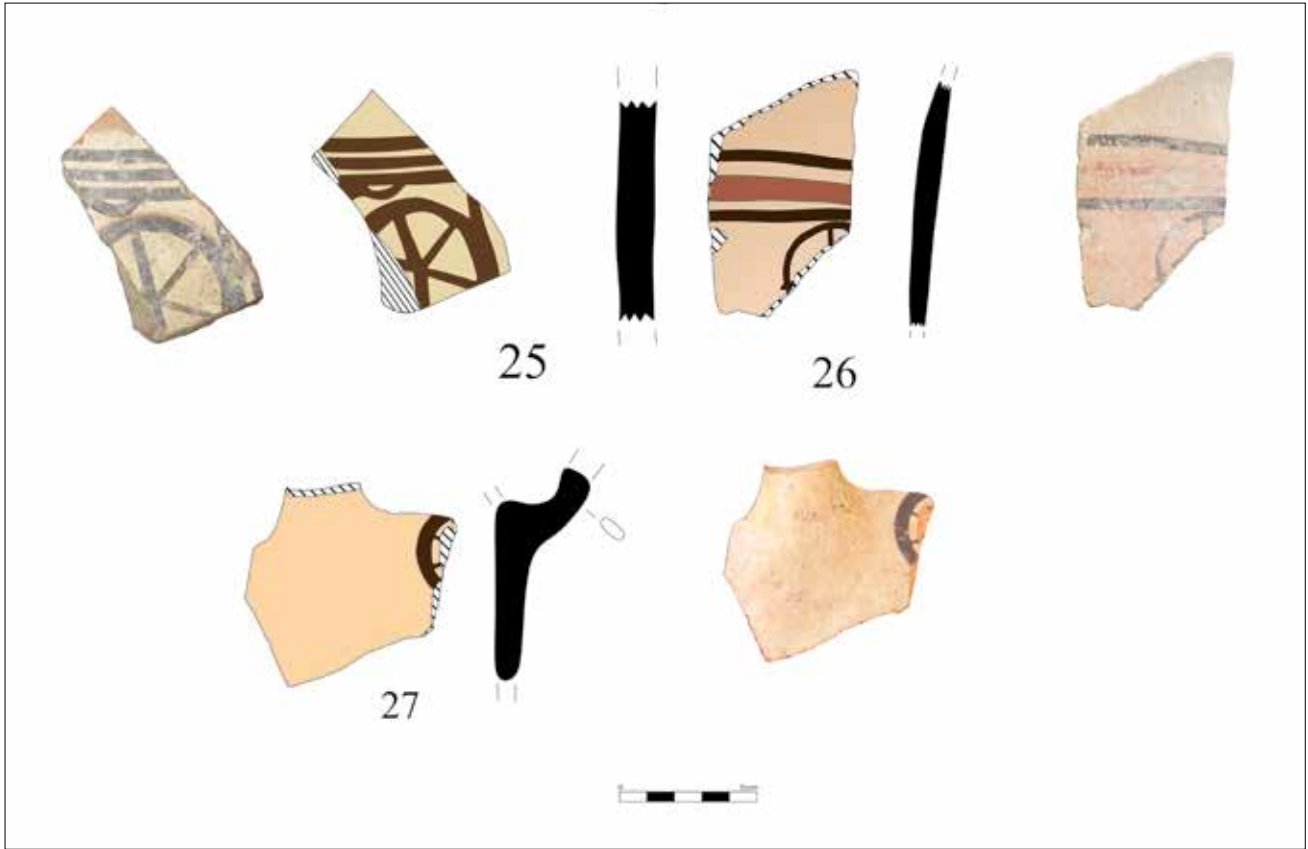


Figure 14: Tekerlek Motifli Boya Bezemeli Çömlek Parçaları, Oluz Höyük, Pt, Geç Demir Çağı / Painted Potsherds with Wheel Decoration, Oluz Höyük, Baked Clay, Late Iron Age (Fidane Abazoğlu, Şevket Dönmez)

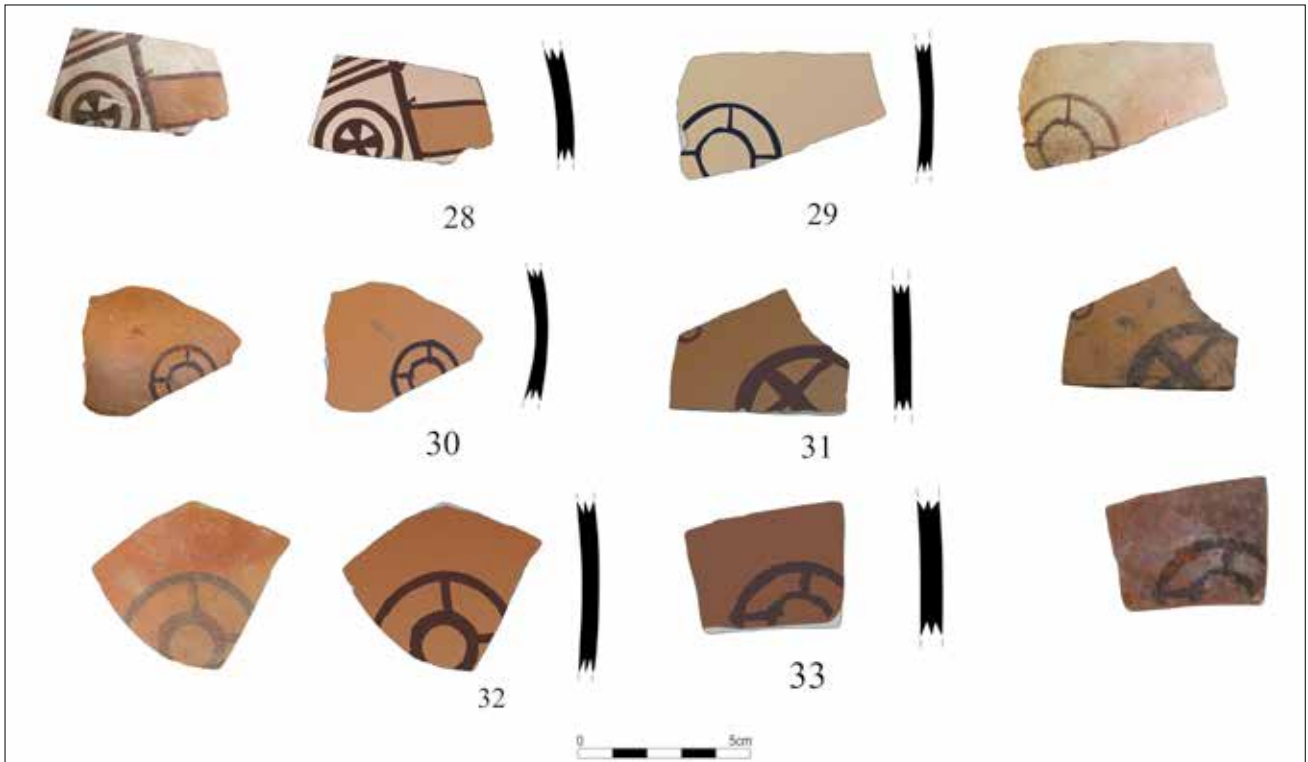


Figure 15: Tekerlek Motifli Boya Bezemeli Çömlek Parçaları, Oluz Höyük, Pt, Geç Demir Çağı / Painted Potsherds with Wheel Decoration, Oluz Höyük, Baked Clay, Late Iron Age (Fidane Abazoğlu, Şevket Dönmez)

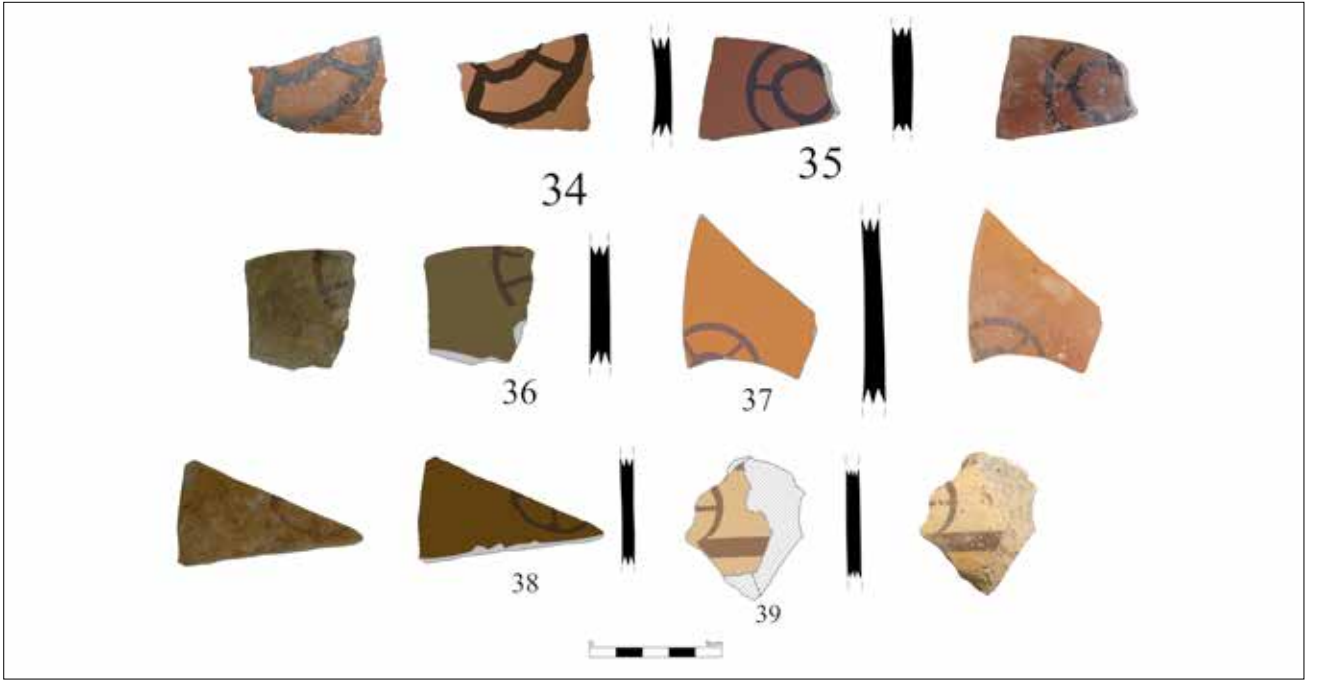


Figure 16: Tekerlek Motifli Boya Bezemeli Çömlek Parçaları, Oluz Höyük, Pt, Geç Demir Çağı / Painted Potsherds with Wheel Decoration, Oluz Höyük, Baked Clay, Late Iron Age (Fidane Abazoğlu, Şevket Dönmez)

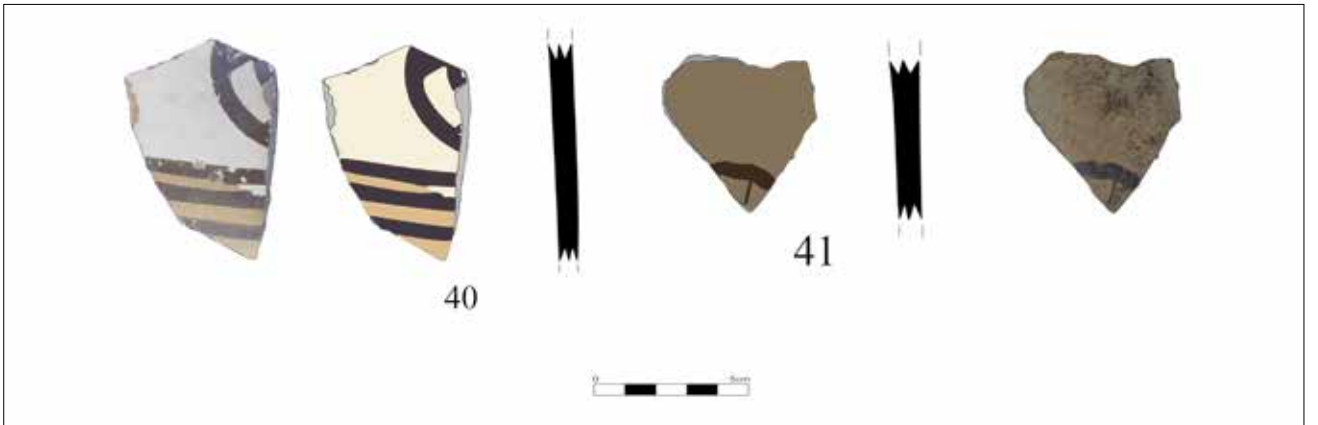


Figure 17: Tekerlek Motifli Boya Bezemeli Çömlek Parçaları, Oluz Höyük, Pt, Geç Demir Çağı / Painted Potsherds with Wheel Decoration, Oluz Höyük, Baked Clay, Late Iron Age (Fidane Abazoğlu, Şevket Dönmez)

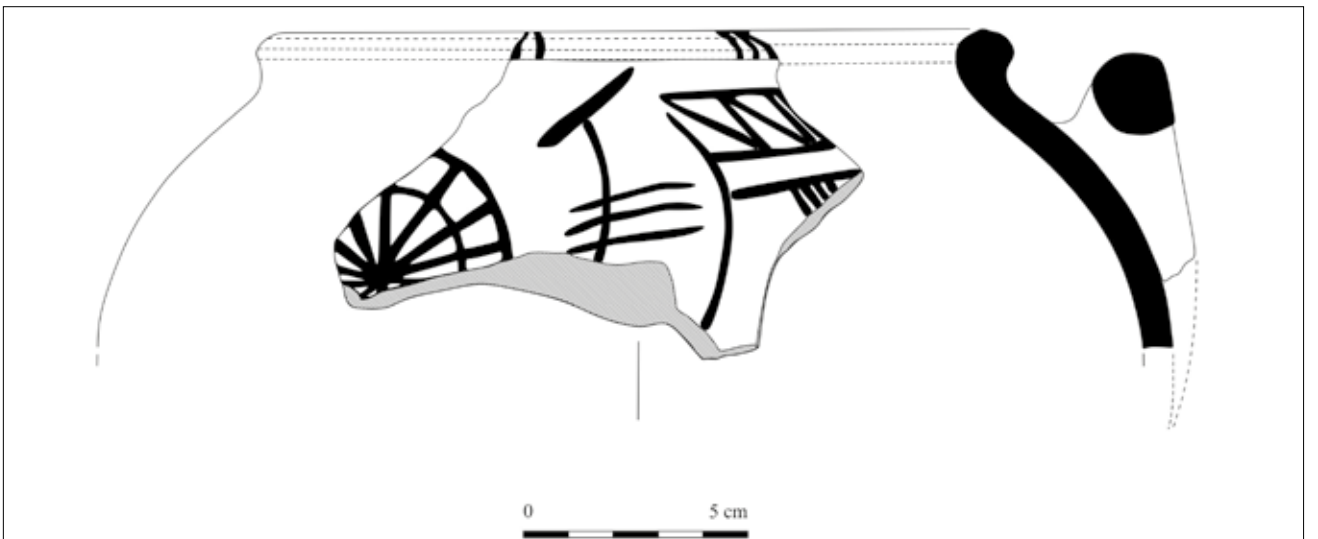


Figure 18: Çömlek Parçası, Boğazköy-Büyükaya, Pt, Erken Demir Çağı (Genz 2004, Tafel 34/7'den Yararlanılarak Yeniden Çizilmiştir, Fidane Abazoğlu) / Potsherd, Boğazköy-Büyükaya, Baked Clay, Early Iron Age (Redrawing from Genz 2004 Tafel 34/7, Fidane Abazoğlu)



Figure 19: Mimari Kalıntılar, Oluz Höyük, 7B Mimari Tabakası, Geç Tunç Çağı-Erken Demir Çağı / *Architectural Remains, Oluz Höyük, 7B Architectural Layer, Late Bronze Age-Early Iron Age (Şevket Dönmez)*



Figure 20: Çanak-Çömlek Parçaları, Pt, Oluz Höyük, 7B Mimari Tabakası, Geç Tunç Çağı-Erken Demir Çağı / *Potsherds, Oluz Höyük, 7B Architectural Layer, Late Bronze Age-Early Iron Age (Şevket Dönmez)*



Figure 21: Çanak-Çömlek Parçaları, Pt, Oluz Höyük, 7B Mimari Tabakası, Geç Tunç Çağı-Erken Demir Çağı / Potsherds, Oluz Höyük, 7B Architectural Layer, Late Bronze Age-Early Iron Age (Şevket Dönmez)



Figure 22: Mimari Kalıntılar, Oluz Höyük, 7A Mimari Tabakası, Erken Demir Çağı / Architectural Remains, Oluz Höyük, 7A Architectural Layer, Early Iron Age (Şevket Dönmez)



Figure 23a: Mızrakucu (OLZ 14 ETD 063), Kurşun, Oluz Höyük, 7A Mimari Tabakası, Erken Demir Çağı / *Spearhead, (OLZ 14 ETD 063) Lead, Oluz Höyük, 7A Architectural Layer, Early Iron Age (Şevket Dönmez)*



Figure 23b: Mızrakucu (OLZ 14 ETD 063), Kurşun, Oluz Höyük, 7A Mimari Tabakası, Erken Demir Çağı / *Spearhead, (OLZ 14 ETD 063) Lead, Oluz Höyük, 7A Architectural Layer, Early Iron Age (Şevket Dönmez)*

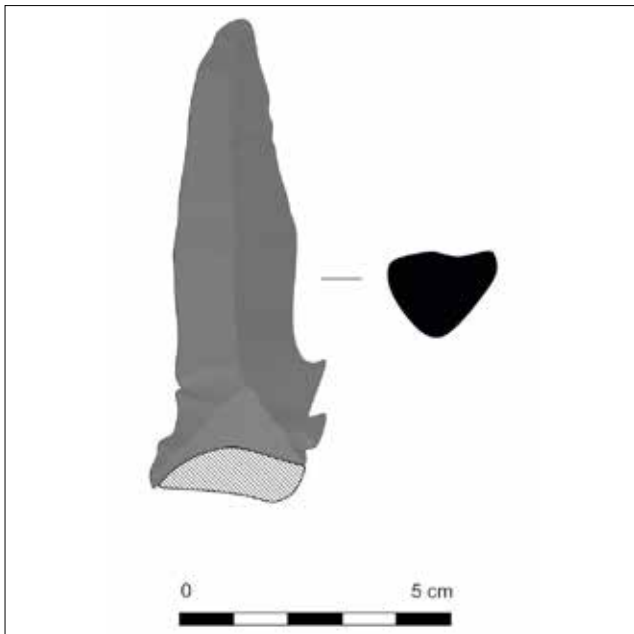


Figure 23c: Mızrakucu (OLZ 14 ETD 063), Kurşun, Oluz Höyük, 7A Mimari Tabakası, Erken Demir Çağı / *Spearhead, (OLZ 14 ETD 063) Lead, Oluz Höyük, 7A Architectural Layer, Early Iron Age (Şevket Dönmez)*



Figure 24a: Boncuk (OLZ 14 068), Pt, Oluz Höyük, 7A Mimari Tabakası, Erken Demir Çağı / *Bead (OLZ 14 068), Baked Clay, Oluz Höyük, 7A Architectural Layer. Early Iron Age (Şevket Dönmez)*

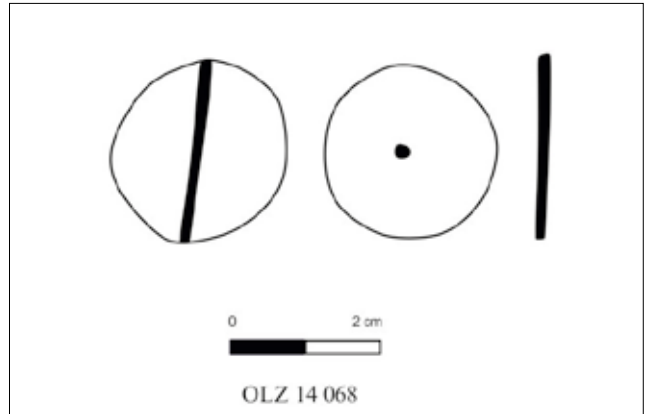


Figure 24b: Boncuk (OLZ 14 068), Pt, Oluz Höyük, 7A Mimari Tabakası, Erken Demir Çağı / *Bead (OLZ 14 068), Baked Clay, Oluz Höyük, 7A Architectural Layer. Early Iron Age (Şevket Dönmez)*

ANIMAL REMAINS EXCAVATED AT JAFAR ABAD AND TU ALİ SOFLA KURGANS, NORTHWEST IRAN (2010 AND 2013 SEASONS)

JAFAR ABAD VE TU ALİ SOFLA KURGAN KAZILARINDA ELE GEÇEN HAYVAN KEMİK KALINTILARI, KUZEYBATI İRAN (2010 VE 2013 SEZONU)

Makale Bilgisi

Başvuru: 7 Şubat 2018
Hakem Değerlendirmesi: 5 Mart 2018
Kabul: 21 Aralık 2018
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.23.006

Article Info

Received: February 7, 2018
Peer Review: March 5, 2018
Accepted: December 21, 2018
DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.23.006

Farshid İRAVANI GHADİM * - Saba BEİKZADEH **

Keywords: Eurasian Nomadic Warrior Groups, Kurgans, Animal Burials, Bone Tools

Anahtar Kelimeler: Avrasya Atlı Göçebe Savaşçıları, Kurgan, Hayvan Gömüleri, Kemik Eserler

ABSTRACT

Included among the coherent archaeological data that gives archaeologists the best insight into intangible facets of past cultures, in particular nomadic groups, are burials and mortuary customs. Study of kurgans and associated material culture will shed a blaze of light on the chronology, ethnography, social classes, subsistence system and dietary diversity of the so-called Eurasian Warrior Nomads, bringing further aspects of their culture into light. The present paper explored the animal remains attested in the kurgans of Jafar Abad and Tu Ali Sofla in the southern Aras River Basin of Northwest Iran. Thus, the animal burials and the grave goods made of animal bones and marine animals, which account for a major part of the recovered assemblages, are presented and discussed here.

* Assoc. Prof.Dr., Department of Archaeology Faculty of Conservation Art University of Isfahan. E-mail: iravanline@ui.ac.ir

** M.A., (History of Art). E-mail: sababeakzadeh@yahoo.com

ÖZET

Mezarlardan ele geçen Arkeoloji veriler çok değerli bilgiler vermektedir. En önemlisi göçebe halkların bir çok yönlerini aydınlatmaktadır. Avrasya Atlı Göçebe Savaşçıların önemli mimarisi olan Kurgan mezarlarında ele geçen Arkeolojik verilerin ışığında ise bu kavimin hakkındaki sosyal tabakalanmanın oluşumu ve nedenleri, etnografya, ekonomi, kronoloji, ölü gömme gelenekleri, diyetel çeşitlilik ve ilaveten bir çok karanlık nokta aydınlatılmaktadır. Bu çalışmada Kuzey Batı İran'da Araz Nehir kıyısının güne kısmında yer alan Jafar Abad ve Tu Ali Sofla Kurganları'ndan ele geçen kemik buluntular üzerinde inceleme ve değerlendirme yapılacaktır. Ele geçen kemik buluntuların araştırma sonucunda hayvan gömüleri ve hayvan'dan yapılmış eserler olarak iki gurub olarak tespit edilmiştir.



Map 1: Location of Jafar Abad and Tu Ali Sofla Kurgans / *Jafar Abad ve Tu Ali Sofla Kurgan Kazı Bölgesi*

Introduction

Archaeological studies to reconstruct the life structures of the Eurasian Nomadic Warrior¹ (ENW) groups who were instrumental to the genesis of many aspects of the ancient Near East require extensive investigations into their economic, social, ritual, and cultural functions by virtue of the material culture they have imparted to us. Indeed, taking inferential approach appears to be rather impracticable in this constructional endeavor because herding as a distinct type of economic practice by no means required any tangible tools. In the Bronze Age, the economy of these communities was strongly influenced by environmental conditions, ecosystem and ecological settings. Animal husbandry and transhumant herding was the backbone of this economy, especially in the early Iron Age, and the respective populations relied for various aspects of their existence on animals in particular livestock. Not only the latter was the major, and sometimes perhaps the sole, food source, but also such animal products as fleece and hide, wool, bone and horn provided the mandatory raw material for making indispensable items like garments. Archaeological work in the Black Sea, Caspian littoral steppe, northern Ural, northern Caucasia and northwest Iran evince these regions maintained contacts with the Eurasian Steppe Belt by means of the ENWs.² Farm animals, especially horse, served as a means of transportation and migration and were instrumental in the annual migrations, transportation of individuals and

controlling flocks on horseback as was required by the need to guard herds in the course of migration. Further, domestic animals would have been worth a king's ransom and were emblems of sustenance, power, distinction and wealth, and marked tribal and cultural identity of a community or a tribe.³ Inclusion of animals in mortuary practices and burials and the use of animal figures as a distinct art style among these groups, particularly the Scythians and Cimmerians, per se point to the fact that animals in general, both domestic and wild, were to these groups not only utilitarian but also meritorious.

Thus, here we will attempt to present a picture of the economic, social, ritual, and cultural activities of these communities in the southern Aras cultural region in terms of an analysis of faunal remains recovered in the excavations of the kurgans in Jafar Abad and Tu Ali Sofla⁴ (Map 1) in the two seasons of 2009 and 2011⁵.

³ Kent Hanks 2003:60.

⁴ The village of Jafar Abad and Tu Ali Sofla lies in the Khodafarin County. Located 230 km northeast of Tabriz, the county with a population of about 45,000 is in the northern Arasbaran (Qara Dagh) region and borders the Republic of Azerbaijan. The Arasbaran region lies in northwest Iran, in the northern quadrant of East Azerbaijan Province. The region is bounded by the Aras to the north, Tabriz and Heris Counties to the south, Meshkinshahr County and the Moghan region to the east, and Marand County to the west. The main factor affecting the regional climate is the Aras river, which also furnishes the local water supply. The kurgans excavated at Jafar Abad and the nearby village of Tu Ali Sofla are dated to 1200-800 BC by the pottery assemblages.

⁵ Iravani Ghadim 2011b: 191-219; Iravani Ghadim 2012;

¹ Iravani Ghadim 2008: 21-23.

² Shishlina/Golkov/Orfinskaya 2000: 109-110.

Excavated Kurgans Associated with Animal Remains

Of the total of 40 kurgans belonging to the EWNs identified on the southern bank of the Aras in northwest Iran, 13 were opened and 8 were found to contain animal evidence (i.e. Kurgans 1, 2, 7, 8, 9, 10, 11, 13). The related evidence falls into two general categories of animal burials, and bone objects and tools.

Kurgan 1

Coordinates: UTM Coordinates Zone 38s latitude 658333 north, longitude 4329663 east

Kurgan 1 covered Grids 2T, 2U, 2V, 3T, 3U, 3V, 4U, and 4V in the grid system that was stacked out. Formed in a full oval shape oriented north-south, it measured 17.40 m south-north x 16.20 m east-west, with a maximum altitude of 313.40 m.

Stones used in the construction of the kurgan showed a higher density in the northern and southern flanks than the center, where an east-west running, curved corridor devoid of stones was located. The circular mass of stones forming the northern flank, labeled Context 1, comprised Grids 2T and 2U and also extended 0.35 m into the southern corners of Grids 1T and 1U. The central rectangular corridor, Context 2, covered Grids 3T, 3U and the southern 0.80 m of Grids 2T and 2U (Photo 1). Tagged as Context 3 was the northern stone heap that as an irregular circle lay in Grids 3T, 3U and 4V, being 63 cm from Grids 2T and 2U and 25 cm from Grids 5T and 5U. Representing the main pit cut for burial, Context 4 was identified in the northern half of the kurgan, beneath Context 1. It was 2.86 m east-west and 1.50 m north-south and lay at an altitude of 312.57 m in Grid 2U, some



Photo 1: Kurgan 1 (A-A Complete Sheep Skeleton in Context 2) / *Kurgan 1 (A-Komple Bir Koyun İskeleti, Context 2).*

0.60 m from Grid 3U to the south and 0.20 m from Grid 2V to the west. The continued excavation brought to light at an altitude of 312.21 m a feature in the form of a sandy road that bisected the kurgan into eastern and western halves. The eastern half occupying Grids 2U, 2V, 3U, 3V, 4U, and 4V received the designation Context 6; and the western half falling in Grids 2U, 2V, 4U, 2T, 3T was tagged Context 7.

The animal burial attested in Kurgan 1 consisted of a complete sheep skeleton in the eastern Context 4 in an east-west axis within Grid 2U, some 0.60 m from Grid 3U and 0.20 m from Grid 2V, at an elevation above sea level of 312.22 m. The animal was apparently sacrificed by a violent blow to the head as no traces of butchering occurred. Skulls of two other offered sheep were found lying underneath the skeleton once it was completely removed.

Kurgan 2

Coordinates: UTM Coordinates Zone 38s latitude 658870 north, longitude 4329577 east

Extending over Grids DX48, DY48, DX49, DY49, the kurgan lay on the south side of the old road connecting Jolfa to Parsabad. Also in an oval shape, it was 7.60 m on the east-west and 6.20 m on the north-south axis, with its highest point being at 327.93 m above the sea level (Photo 2). The overlying heap, labeled Context 1, further extended some 0.25 m over the southern edges of Grids DY47 and DX47 and 0.75 m over the northern edges of Grids DX50 and DY50.

In the lower levels, a regular architectural structure was encountered at the center of the kurgan in Grids DX48, DY48, DX49 and DY49 and labeled Context 2 as it accounted for a regular context, spanning from 327.98 m to 327.14 m above sea level. This clearly cut circular context was level with the surrounding lands. The trench was carried further down to reveal the east-west triangular Context 3, which was the main grave. It lay in

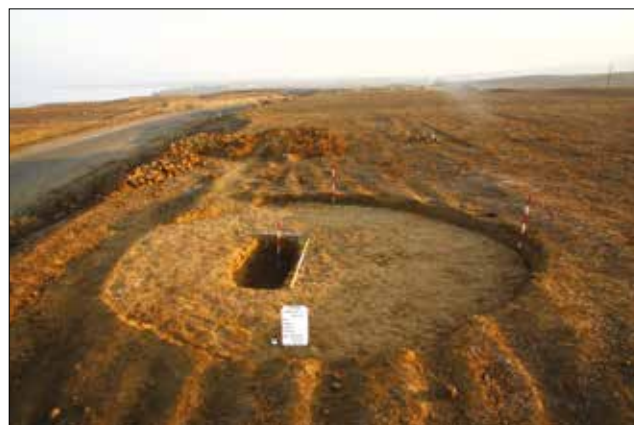


Photo 2: Kurgan 2 / *Kurgan 2.*

Grids DX48 (0.50 m from its south and 100 cm from its west sides) and DY48 (0.50 m from its south and 4.00 m from its east sides). It measured 4.00 m east-west and 1.20 m north-south, beginning from 327.14 m and ending at 326.01 m elevation above sea level. Scattered animal (goat) bones were found within Grids DY48 and DX48, at the elevation of 326.01 m.

Kurgan 7

Coordinates: UTM Coordinates Zone 38s latitude 658316 north, longitude 4329408 east

It lay in Grid W42 (0.70 m from east and 0.80 m from north sides). Labeled Context 1, the oval heap oriented east-west, measuring 4.10 m in longer and 2.20 m in shorter axis, with its highest point reckoned at the altitude of 337.00 m. Some 0.80 m from the east and 1.30 m from the north side of the grid was encountered an east-west aligned context with different soil texture and color. It measured 3.10 m long and 0.70 m wide and was located at an altitude of 335.90 m. This was the main burial pit and was designated Context 2.



Photo 3: Kurgan 7, Context 2 (A- Human Skull; B- Goat Skull; C- Goat Skull) / Kurgan 7, Context 2 (A- Gömülü Bir İnsan Kafatası; B- Keçi Kafatası; C- Keçi Kafatası).

The burial pit contained 2 goat and 3 sheep skulls, not to mention a buried human skull (Photo 3). The latter lay in the western quadrant of the context, 4.80 m from the east and 1.40 m from the north corner of the grid. Included among the finds from this context was a 10 cm long and 5 cm wide necklace, formed from beads of carnelian and paste as well as 12 worked shells.

Kurgan 8

Coordinates: UTM Coordinates Zone 38s latitude 658662 north, longitude 4329751 east

This vast kurgan stretched over Grids CH12, CI12, CJ12, CH13, CI13, CJ13, CH14, CI14, CJ14. It lay 452 cm from the west corner of Grid CH13, 226 cm from the east corner of Grid CK13, 1.52 m from the north corner of Grid CK12, and 1.82 m from the south corner of Grid CJ14.

Sharing the same oval morphology, it lay on the south side of the old Jolfa-Parsabad road. The highest point registered an altitude of 318.30 m. Again, the projecting heap was named Context 1, whose removal revealed a large regular structure in the form of a platform, Context 2, at the central axis of the kurgan, on which the lion share of the burial gifts was placed. Measuring 1.75 m in the longer east-west and 0.75 m in the shorter north-south axis, Context 2 was recorded in Grid CJ14, some 3.33 m from the east and 0.32 m from the north of the grid, at an elevation above sea level of 317.48 m. At the altitude of 317.78 m in Grid CI14 (0.17 m from the north and 3.17 m from the east sides) was attested the east-west oriented Context 3, running 0.60 m in north-south and 0.50 m in east-west. Further work drew light on a northwest-southeast feature, which was the burial pit dubbed Context 4. It measured 1.90 m x 0.69 m and was located in Grids CJ13 (4.38 m from the east and 3.80 m from the south side) and CI13 (3.48 m from the west and 3.80 m from the north side), and began from the altitude of 317.01 m and ended at 316.02 m.



Photo 4: Kurgan 8 (A- Middle-Aged Female Skeleton in Context 4) / Kurgan 8 (A- Orta Yaşlı Kadın İskeleti, Context 4).

In Context 4 and around the skull of the recovered skeleton there were scattered skeletal remains of a goat as an animal burial (Photo 4), while Context 2 provided objects fashioned out of animal bones, including a music instrument in tortoise carapace and a bone pick as well as 6 gastropod shells used as personal ornaments.⁶ Of the latter, 5 represent the *Helix* sp., with the remaining one belonging to a *Pupila*.

Kurgan 9

Coordinates: UTM Coordinates Zone 38s latitude 659000 north, longitude 4330005 east

Located on the south side of the old Jolfa-Khomarlu road, Kurgan 9 (Photo 5) comprised Grids EF51, EG51, EF52 and EG52. With its typical oval shape, it oriented east-west and measured 87.0 m x 97.0 m, with its highest point registering a GPS altitude of 327.33 cm. The heap of the tumulus, Context 1, ended at the height of 327.17 cm above the sea level.



Photo 5: Kurgan 9 / Kurgan 9.

In lower strata a change in the texture and color of a northeast-southwest oriented deposit was noticed at the center of the kurgan, beneath Context 1, in Grid EF51. It had the width of 1.24 m, 1.49 m and 1.45 m in northeast, middle and southwest sides, respectively, and ran a length of 4.18 m. In section it occurred between the altitudes of 327.17 m and 325.36 m from top to down. The northeast end of the context was separated from the north and east sides of Grid EG52 by 1.90 m and 0.85 m, in that order; its southwest end was 3.70 m and 0.50 m from the north and east sides of the grid, in the order given. This was the main limit of the grave and was labeled Context 2. Continued work in the southern quadrant of Context 2, in Grid EF51,

uncovered a northeast-southwest oriented feature measuring 1.40 m x 0.80 m tagged Context 3. This was formed as a result of illegal excavations and in section was attested between the altitudes of 327.37 m and 325.47 m.

At the altitude of 325.46 m, Context 2 contained 2 craniums from sacrificed animals, a bull and a sheep, deposited in a northeast-southwest orientation, with their noses facing southwest. The bovine example lay 1.05 m from the east and 1.30 m from the north sides of Grid EF51 and was placed upside down, so that the horns faced downward and the neck and mandible were upwards. Underneath this lay the long femurs of an animal of the same species. The sheep skull lay to the south of the former, 1.05 m from the east and 1.50 m from the north of the grid, with its nose pointing towards southwest. Bone fragments abounded across Context 2 and within the recovered ceramic vessels (Photo 6).

Apart from the animal burial, Kurgan 9 yielded a prism-shaped bone awl in Context 2 at the altitude of 325.56 m (2.10 m from the west and 0.80 m from the south side of Grid EF51).

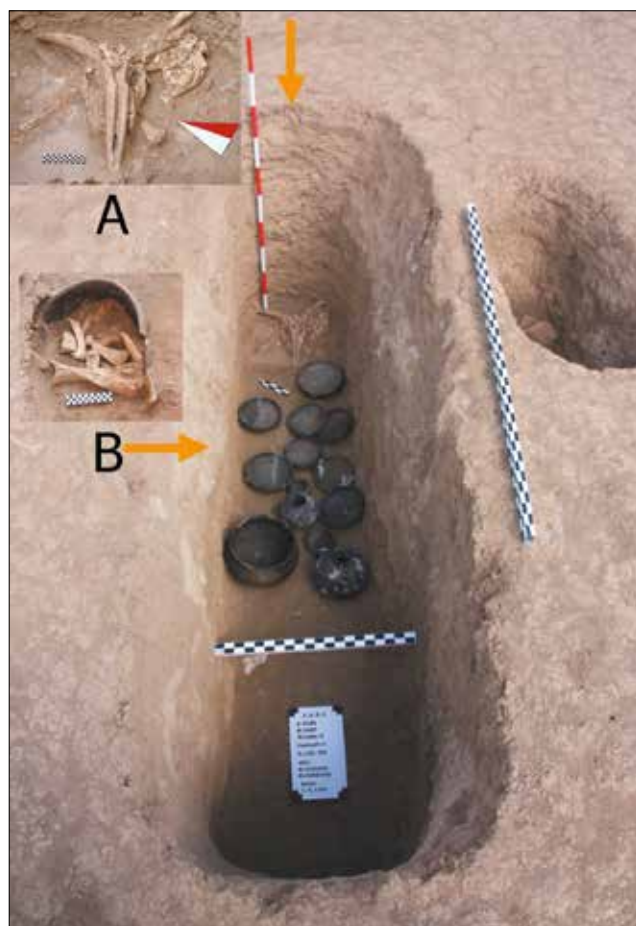


Photo 6: Kurgan 9, Context 2 (A- Bull Skull; B- Vessels Containing Animal Bone Fragments) / Kurgan 9, Context 2 (A- Sığır Kafatası; B- Çanak Çömlek İçinde Bulunan Hayvan Kemikleri).

⁶ Iravani Ghadim 2011b: 196.

Kurgan 10

Coordinates: UTM Coordinates Zone 38s latitude 659200 north, longitude 4329599 east

The circular kurgan occupied Grids ED85, ED86, EF85 and EF86, between the modern and old communication lines connecting Jolfa to Parsabad, next to the modern road. It measured 7.50 m in the north-south axis and 6.50 m in the east-west axis and lay at the altitude of 350.77 m. Once the overlapping regular heap, made of clay and river cobbles and labeled Context 1, was removed, a context with stones lined regularly to form a rectangle was exposed at the center of the tumulus. It was unearthed in Grid ED86, some 0.15 m from its south and 2.30 m from its north boundaries, measuring 3.10 m x 1.20 m and orienting northeast-southwest. Stratigraphically, the context started from the height above sea level of 349.83 m and terminated at 348.29 m. It constituted the main burial pit and was labeled Context 2. At the altitude of 348.53 m, the northeast corner of the context contained a sheep skull and scattered sheep bones next to ceramic vessels (Photo 7). They occurred in the southwest corner of the grid, 0.80 m from the north and 0.46 m from the east end of it. Pottery vessels containing goat bones lay in the southwest quadrant of the grid, 198 cm from the north and 2.57 m from the west end of it.



Photo 7: Kurgan 10 (A- Goat Skull)/Kurgan 10 (A- Keçi kafatası).

Kurgan 11

Coordinates: UTM Coordinates Zone 38s latitude 659173 north, longitude 4329612 east

With the same morphology and general geographical location as Kurgan 11, it occupied Grids DW81, DX81, DY81, DW82, DX82, DY82, DW83, DX83 and DY83. The kurgan measured 10.11 m in the north-south and 20.12 m in the east-west axis and was located at an altitude above sea level of 349.77. Again constructed of clay and river cobbles, the heap was tagged Context 1. In lower strata a context in the form of an ovoid stone lining, Context 2, was recovered in the western quadrant of the kurgan in Grids DW82 and DX83 at an elevation of 349.02 m (Photo 8). Another one, Context 4, as a circular stone lining would be encountered in the eastern Context 2, at an altitude of 349.02 m. An additional feature, Context 3, was recorded as a fill between the two previous ones, at an altitude of 348.91 m. Contexts 3-4 lay in Grids 81DX, 82DX and 82DW. Context 5 was recorded in Grids 82DX and 82DY at an altitude of 349.01 m, with the dimensions of 3.0 m x 1.6 m in the southern and southeastern kurgan. It was defined as a discrete context because of its different stone structure and the fine and calcareous soil. With the removal of Context 2, another context with a different, finer and calcareous texture, was uncovered in Grids DW82 and DX82 with a length of 3.00 m and width of 1.40 m, starting in section from the latitude of 348.569 m and ending at 347.01 m. It was labeled Context 6 and represented the grave matrix. Here a goat mandible, along with scattered animal bones, was attested at an elevation above sea level of 347.28 m, some 0.26 m from the west and 0.90 m from the north border of the square.

Apart from the animal burial, the assemblage from Kurgan 11 contains 2 objects in animal bone. One, from Grid DW83 Context 6, is a necklace of 14 agate, 66 paste and 13 shell beads. It is 9 cm long and 3 cm wide. The shells are divided into these species: 5 Cardium sp., and 1 Lucinidae sp., and 7 undetermined species. The second find concerns a circular bronze earring, ornamented with



Photo 8: Kurgan 11 / Kurgan 11.

a shell bead. The latter has a single central perforation for passing the bronze wire and one additional perforation at each two opposite sides. The shell is from the snail family but it is difficult to ascertain beyond this because of the cutting and polishing work.

Kurgan 13

Coordinates: UTM Coordinates Zone 38s latitude 654038 north, longitude 4324173 east

The last kurgan associated with faunal evidence occupied Grids R41, R42, S41, S42, S43, T41, T42 and T43. Lying on the south of the Jolfa-Parsabad communication line, it had a rectangular bulging heap extending from east to west, measuring 9.55 m long and 8.18 m wide, at an elevation above sea level of 322.58 m. Constructed of stone and silt and rising 1.65 m from the surrounding lands, the heap was again registered as Context 1. At the altitude of 321.48 m in Grids S42 and T42, an east-west oriented stone structure 5.15 m long and 1.08 m wide was detected (4.70 m from the east and 0.63 m from the north limit of Grid S42). As the main burial pit, it received the designation Context 2 (Photo 9). In Grids R42, S42, R43 and S43 we recovered a stone-lined structure measuring 3.51 m x 1.18 m in the southern quadrant of the kurgan (4.20 m from the north and 3.82 m from the east side of Grid T42). It lay at an altitude of 321.31 m and was coded Context 3.



Photo 9: Kurgan 13 (A- Context 2) / Kurgan 13 (A- Context 2).

In Context 2 Grid S42 was found a horse skeleton facing south with flexed legs. The skeleton was 2.93 m from the east and 4.18 m from the north end of the grid, at an elevation of 320.67 m. Its detached skull was found in the eastern corner of the kurgan together with a number of bones haphazardly scattered over different parts of the latter. Lying to the west and south of the animal skeleton were 2 goat skulls, one with and the other without horns (Photo 10).



Photo 10: Kurgan 13, Context 2 (A- Horse Skeleton; B- Goat Skull; C- Goat Skull; D- Conus Snail Used as Necklace Bead Found in) / Kurgan 13, Context 2 (A- At İskeleti; B- Keçi Kafatası; C- Keçi Kafatası; D- Conus Salyangozu ve Akık Boncuklarından Oluşan Kolye).

Other bone materials from Kurgan 13 include 2 horse bits, a button placed at strap crossings of bridle, a bit attachment, and a necklace consisting of shells, snails, and paste and agate beads. The bits, made of bronze and bone, lay at an elevation of 320.92 m and were found 3.25 m from the west and 41.0 m from the south extremity Grid S42.

The bone button was found at the altitude of 320.65 m, 4.35 m from the west and 4.36 m from the north fringe of Grid S42. It resembles a button, with a rounded top and a “shaft” that has 4 perforations. Another perforation exists on its base. Given the functional relation of this piece with the bits, it is believed to have been part of a cheekpiece, through which the straps of bridle passed. The upper part of the piece in question bear incised decorations

There is also a bone tool (bit attachment) from the altitude of 321.10 m, lying 4.85 m from the west and 4.42 m from the north border of Grid S42. The piece is akin to a water tap lever with a central perforation and riveted by a bone nail in one side. It was probably part of a bit.

The last but not the least object is a necklace of 141 agate beads along with 4 shells measuring 2.2 cm x 5 cm, and an ivory fragment measuring 1.6 cm x 2 cm. It was found at the elevation above sea level of 321.04 m in Grid S42 (4.70 m from the west and 0.45 m from the north side). The shells are most probably of *Conus* species.

Animal Finds from Kurgans of Jafar Abad and Tu Ai Sofla

Animal burials

In the course of the two seasons of excavations at Jafar Abad and Tu Ali Sofla we were able to 4 types of animal burials, including goat, sheep, bull and horse, a brief description of which follows.

Goat

Goat is a strong and highly agile animal. Goats as sacrifices offered to the dead occur in the majority of the kurgans belonging to the nomadic warrior groups of the Eurasian Steppe. The animal is also deemed a major element in the subsistence cycle of these populations.

The excavated assemblage contain goat skeletal remains that come from Kurgan 2 Context 3 (a skull), Kurgan 7 Context 2 (2 skulls/Photo 11-12), Kurgan 8 Context 4 (scattered bones)⁷ Kurgan 11 Context 6 (a mandible), and Kurgan 13 Context 2 (2 skulls). Related materials were also recorded within the ceramic vessels in Kurgans 2, 6, 7, 8, 10 and 13.

The sample from Jafar Abad and Tu Ali Sofla parallels those attested in Georgia and Kazakhstan. Goats in South Russia appear to have been slightly taller, while those found in our kurgans are of a smaller build. The latter measure 85-90 cm as opposed to the 110-125 cm stature of those recovered in Russia.

Sheep

Sheep can survive harsh winters and fodder scarcity and deficiency in desert steppes. Long-drawn journeys enhance its fitness rather than doing any mischief to it. Sheep is an animal of great moment for livestock breeders as one can capitalize on it when it begins to enter the third years of its life. Moreover, as with horses, snow will never hinder its foraging.

Sheep burials as offerings to human dead similarly occur in most of the warrior nomads' kurgans in the Eurasian steppe, and the animal is likewise instrumental to their

⁷ Iravani Ghadim 2011b: 196; Iravani Ghadim 2014: 93.



Photo 11: Goat Skull (Kurgan 7, Context 2) / *Keçi Kafatası* (Kurgan 7, Context 2).



Photo 12: Goat Skull (Kurgan 7, Context 2) / *Keçi Kafatası* (Kurgan 7, Context 2).

subsistence. In the excavations reported here, a complete sheep burial in an east-west orientation was found in the eastern quadrant of Context 4 in Kurgan 1 (Photo 1A). Close examinations proved the total absence of slaughtering indications; hence, it was potentially killed by a blow to its head.

Sheep were also represented in Kurgan Context 4 (2 skulls), Kurgan 7 Context 2 (3 skulls). Kurgan 9 Context 2 (a skull) and Kurgan 10 Context 2 (dispersed bones).

Cattle

Cattle have a year-round breeding cycle. In the ancient East, bulls epitomized power and strength. Evidence from kurgans has substantiated bull nurturing as a main aspect of the ENW group's culture and the deposition of bulls as sacrifices.

The animal burial recorded in Kurgan 9 belonged to a bull, which lay in the rectangular limit labeled Context 2. The burial consisted of a bull cranium, deposited with its face downward and its lower part (neck) pointing towards east. The bones lay in situ at the time of excavation. Also, two



Photo 13: Bull Skull (Kurgan 9, Contexts 2) / *Sığır Kafatası* (Kurgan 9, Contexts 2).



Photo 14: Ceramic Vessels Filled with Animal Bone Fragments (Kurgan 9, Context 2) / *Çanak Çömlek İçinde Bulunan Hayvan Kemikleri* (Kurgan 9, Context 2).

crossed femurs of a bull were found beneath the skull (Photo 13). The remaining parts of the skeleton were recovered within the ceramic vessels in Context 2 (Photo 14).

Horse

In the latter half of the second millennium BC, horse⁸ represented the animal of choice to be tamed by the Eurasian populations.⁹ Mares served procreation purposes and

⁸ Results of the osteological studies on Chalcolithic sites indicate that the Eurasian populations were first to domesticate horse in the plains of southern Russia in the fourth millennium BC, and that horse raising and exploiting was a tradition that disseminated from this region to other regions (Kuzmina 2010: 118). Botai in Kazakhstan and Dereivka in Ukraine have been the most attractive sites in the pertinent debates (Levine 2005: 7). Existence of wild horses, availability of the required knowledge for breeding, and the need for food, with the horse probably being mainly used as a food source, were the factors that presumably ushered in the domestication of the animal (Kuzmina 2010: 118). Bökönyi believes that horse taming was initially prompted by its use as food resource to provide meat and milk, a claim corroborated by the evidence of slayed horses recovered at several points (Kuzmina 2010: 118). Horse initially appealed to the Chalcolithic man as a food source, and provided the power required for pulling vehicles in the Bronze Age, and final served military purposes in the Iron Age, especially in the first millennium BC.

⁹ Jones-Bley 2000: 136.

provided milk, and stallions would serve as sources of labor and meat once they attained adulthood.¹⁰ Horse had become a symbol of status and an immensely important emblem of power or prestige display for mounted warriors and social groups by the Iron Age.¹¹ At the beginning of the Bronze Age, the Eurasian Steppe populations buried horses with or at a short distance from the human corpse, though complete horse skeletons are too limited in the related burial context, and it



Photo 15: Bit 1- Eurasian-Type Jointed Snaffle Bit, Consisting of a Bipartite Bone Bar as Mouthpiece and Two Cheekpieces Made of Animal Bone (Kurgan 13, Context 2) / *Birinci Gem; Avrasya Tipi At Gemi, Ağız Kısmı İki Parçalı Bronz ve Hayvan Kemiğinden Yapılmış Çubuk Şeklinde İki Parçalı Yanaklık* (Kurgan 13, Context 2).



Photo 16: Bit 2- Eurasian-Type Jointed Snaffle Horse Bit, Consisting of a Bipartite Bone Bar as Mouthpiece and Two Cheekpieces Made of Animal Bone (Kurgan 13, Context 2) / *İkinci Gem; Avrasya Tipi At Gemi, Ağız Kısmı İki Parçalı Bronz ve Hayvan Kemiğinden Yapılmış Çubuk Şeklinde İki Parçalı Yanaklık* (Kurgan 13, Context 2).

¹⁰ Žukauskaite 2009: 34.

¹¹ Kent Hanks 2003: 100.

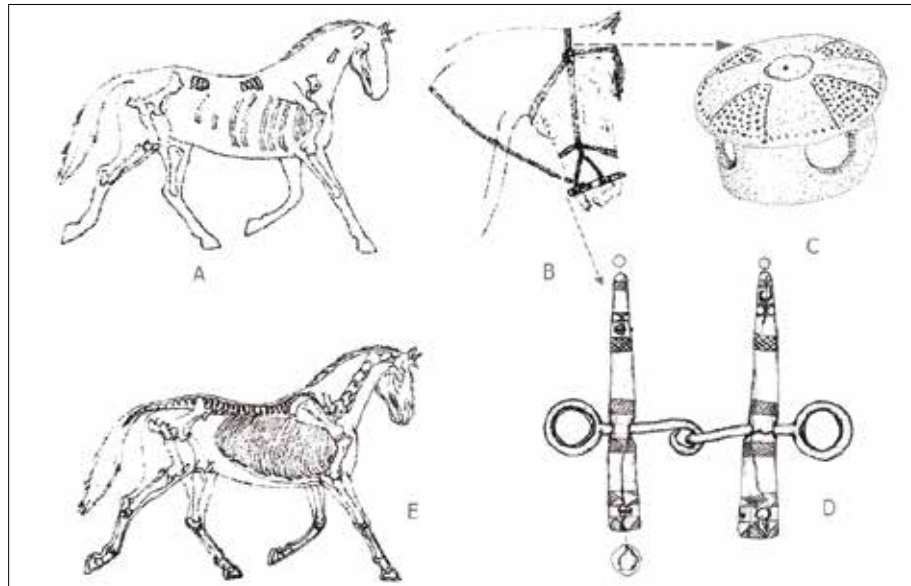


Figure 1: A- The Reconstructed Complete Horse Skeleton Recorded in Kurgan 13, Context 2; B- the Reconstructed Bridle from a Kurgan at Tu Ali; C- Bone Button Placed at Strap Crossings; D- Eurasian-Type Jointed Snaffle Bit, Consisting of a Bipartite Bone Bar as Mouthpiece and Two Cheekpieces Made of Animal Bone; E- The Reconstructed Przewalski's Horse / A- Kurgan 13, Context 2'De Ele Geçen At İskeletinin Yeniden Yapılandırması; B- Tu Ali Kurganından Ele Geçen At Kafası ve Gemi; C- Kayış Geçişlerine Yerleştirilen Kemik Düğmesi; D- Avrasya Tipi At Gemi, Ağız Kısım İki Parçalı Bronz ve Hayvan Kemiğinden Yapılmış Çubuk Şeklinde İki Parçalı Yanaklık; E- Przewalski Atının Tamamlanmış Hali.

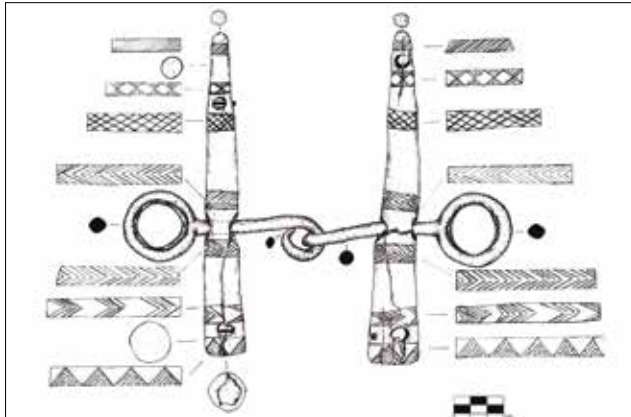


Figure 2: Bit 1- Eurasian-Type Jointed Snaffle Bit, Consisting of a Bipartite Bone Bar as Mouthpiece and Two Cheekpieces Made of Animal Bone (Kurgan 13, Context 2) / Birinci Gem; Avrasya Tipi At Gemi, Ağız Kısım İki Parçalı Bronz ve Hayvan Kemiğinden Yapılmış Çubuk Şeklinde İki Parçalı Yanaklık (Kurgan 13, Context 2).

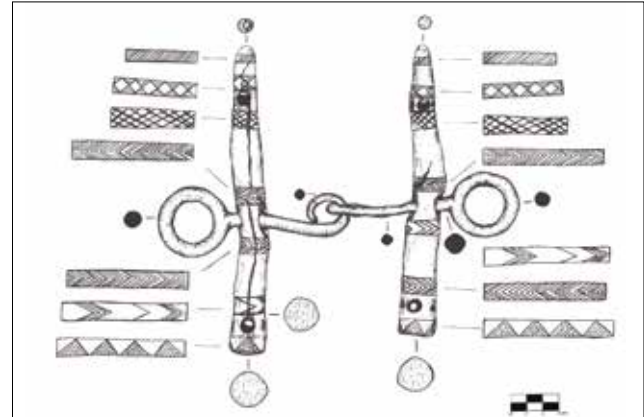


Figure 3: Bit 2- Eurasian-Type Jointed Snaffle Horse Bit, Consisting of a Bipartite Bone Bar as Mouthpiece and Two Cheekpieces Made of Animal Bone (Kurgan 13, Context 2) / İkinci Gem; Avrasya Tipi At Gemi, Ağız Kısım İki Parçalı Bronz ve Hayvan Kemiğinden Yapılmış Çubuk Şeklinde İki Parçalı Yanaklık (Kurgan 13, Context 2).

is represented merely by a single or more bones. Horses were buried with chariots in the mid-Bronze and with horse tack such as bits, bridles, etc. in the Iron Age.¹²

During the excavations a horse offering facing south and with flexed legs was recovered together with 2 bits (made of bronze-bone) in Kurgan 13, belonging to a female warrior. It occurred in Context 2, the ovoid limit that represented the main grave. The animal offering consisted of a total of 28 in situ bone fragments. The butchered head lay in the eastern

corner of the same context. In similar cases in the neighboring regions, the sacrifice would be made through strangling or landing a violent blow to the head, while in our example the animal was slayed. Burying horses was a common practice among the nomadic communities of the third and second millennia BC. The materials recorded in our kurgans tend to represent the Przewalski's horse, with a stature ranging between 170-185 cm. The race is characterized by a stocky body and slender legs. Judging by the evidence at hand, the animal buried in Kurgan 13 with its 1.10 m high legs was probably 1.78-1.80 m tall, and therefore parallel the so-called Przewalski's horse, instances of which are also known from Turkmenistan and Kazakhstan (Fig 1A/1B).

¹² İravani Ghadim, 2008: 25-26; Levine/Bailey /Whitwell/Jeffcott, 2000: 126; Levine, 2005: 7.

Item	Element	Length (cm)
Bit 1 (Photo 15/Fig 2)	right bronze bar	10.90
	left bronze bar	10.42
	right bone cheekpiece	19.60
	right bone cheekpiece	17.30
Bit 2 (Photo 16/Fig 3)	right bronze bar	10.60
	left bronze bar	10.40
	right bone cheekpiece	19.20
	right bone cheekpiece	18.80

Table 1. Dimensions of the Horse Bits from Jafar Abad and Tu Ali Sofla /*Jafar Abad ve Tu Ali Sofla'nın At Gemlerinin Boyutları*.

Objects Made of Animal Bone

Bits

Bits serve as a chronological hallmark for the culture of the nomadic groups.¹³ An extremely severe environmental catastrophe stroke the Eurasian Steppe in the last quarter of the second millennium BC in the form of a dreadful temperature drop and the genesis of subsequent thick layers of snow and ice that rendered finding food categorically impossible for human and animals. The situation brought about a tremendously significant historical upshot, the foundations of which had been laid in the preceding millennium. The primary innovation was the appearance of horsemen as a result of the invention in the late Bronze Age of a new type of bit, i.e. jointed snaffle bits, examples of which are attested over a vast region extending from the Carpathians to Altai Mountains. The elements of the Scythian metal bits also follow this pattern. With the expansion of equestrianism these groups were able to survive the catastrophe through adopting a new economic approach underpinned by a sort of herding that involved the flocks to undertake far-distance journeys. This resulted in getting access to novel forages and led to the growth of flocks.¹⁴ The groundbreaking replacement of the disc bits with the jointed snaffle bits that took place in about 1300-1200 BC turned the steppe's populations to transhumant herders and warriors, who were constantly migrating with their flocks from one place to another in search of pastures. The invention of the new bit type together with such factors as climatic changes and innovatory techniques of building light dwellings are now considered among the major dynamics that impacted the lives of the inhabitants of the Eurasian steppe.¹⁵ From then on, a type of Eurasian-style bit came to the fore and included a triple pierced element in animal horn or bronze and a double looped mouthpiece resembling a stirrup.¹⁶

At Jafar Abad and Tu Ali Sofla (Kurgan 13, Context 2), two Eurasian-type horse bits were recovered, each consisting of a bipartite bone bar as mouthpiece and two cheekpieces made of animal bones (Table 1.). The latter with their tapering and curved shapes resemble animal horns and are in both cases decorated with 7 horizontal panels filled with geometric and linear designs as intersecting and oblique lines, and lozenges as well as triangles filled with punctations. In one bit, the bone cheekpieces are 19.6 cm and 17.3 long, respectively. Those on the second have nearly the same length, measuring 19.2 cm and 18.8 cm, in that order.

Bit attachment

The bits described above were associated with a bone piece resembling a water tap lever (Kurgan 13, Context 2). It has a central perforation and was riveted by a bone pin on one side. The piece is 4 cm long and 1 cm thick (Photo 17/Fig 4).

Button

The same context in Kurgan 13 contained a rounded button 4 cm diameter and 2.4 cm high, with 4 holes on the edges and a central perforation at the base. The item was probably part of a bit, where the straps passing through it joined. The top surface bears incised geometric designs forming a swastika. The geometric motifs carved on the bits and the present button, which presumably stood against the horse's cheek, replicate those attested on the ceramics recovered in Kurgan 13 (Photo 18/Fig 5).

Awl

The bone awl recorded in Context 2 in Kurgan 9 is a cut and polished piece that tapers to a point and resembles a prism. It is 4.5 cm long and 0.5 cm thick (Photo 19/Fig 6).

¹³ Koryakova 2006: 16.

¹⁴ Kuzmina 2007: 358.

¹⁵ Kuzmina 2010: 121-122.

¹⁶ Kuzmina 2007: 388.



Photo 17: Bit Attachment Resembling A Water Tap Lever (Kurgan 13, Context 2) / *Kemik Aracı, Bir Su Musluğu Koluna Benzeyen ve At Gemlerinin Bir Aracı (Kurgan 13, Context 2).*



Figure 4: Bit Attachment Resembling a Water Tap Lever (Kurgan 13, Context 2) / *Kemik Aracı, Bir Su Musluğu Koluna Benzeyen ve At Gemlerinin Bir Aracı (Kurgan 13, Context 2).*

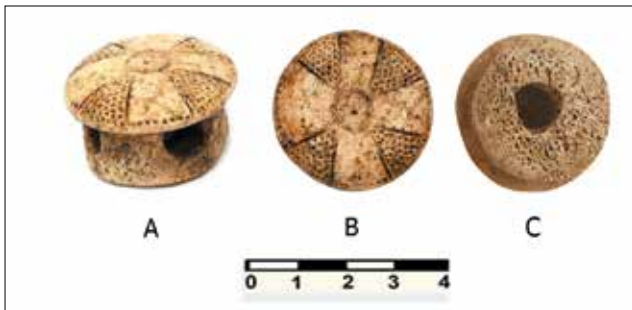


Photo 18: Different Views of the Bone Button Placed at Strap Crossings (A- Side Face; B- Front Face; C- Back Face), (Kurgan 13, Context 2) / *Kayış Geçişlerine Yerleştirilen Kemik Düğmesinin Farklı Görüntüleri (A- Yan Yüz; B- Ön Yüz; C- Arka Yüz), (Kurgan 13, Context 2).*

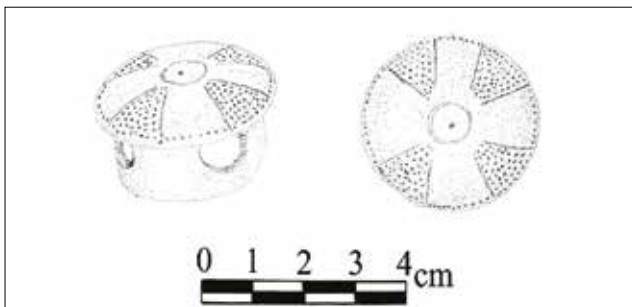


Figure 5: Different Views of the Bone Button Placed at Strap Crossings (Kurgan 13, Context 2) / *Kayış Geçişlerine Yerleştirilen Kemik Düğmesinin Farklı Görüntüleri (Kurgan 13, Context 2).*



Photo 19: The Bone Awl, Kurgan 9, Context 2 / *Kemik Delici, Kurgan 9, Context 2*

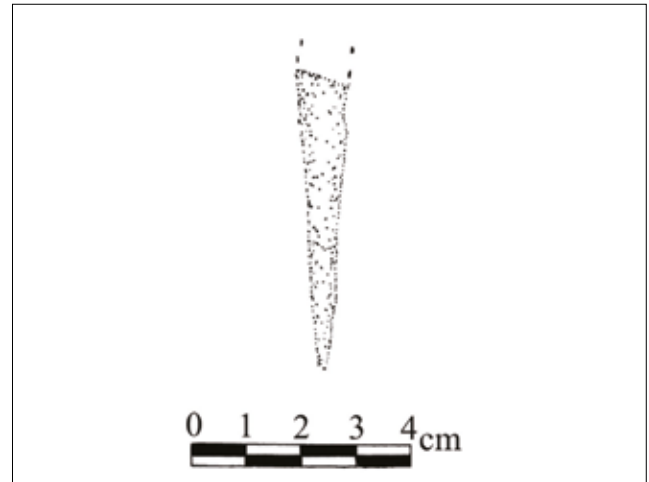


Figure 6: The Bone Awl (Kurgan 9, Context 2) / *Kemik Delici (Kurgan 9, Context 2).*

Helix Snail

Apart from their dietary value, snails were employed as personal ornaments in prehistory. During the excavations at Jafar Abad and Tu Ali Sofla 5 pierced snails of the *Helix* genus were unearthed in Kurgan 8 Context 4. Their length ranges between 3-4 cm, and the perforations are 0.5 cm in diameter. These polished pieces belong to aquatic species. They were presumably baked before undergoing such process as cutting, piercing, etc. Existing within the snails were agate and paste (glass paste) beads, evincing their use as part of a necklace (Photo 20).

Pupilla Snail

Pupilla is a terrestrial species indigenous to the Iranian region of Arasbaran (Qara Dagh). The excavated assemblages include a single instance of the species, recorded in Kurgan



Photo 20: Snails of the Helix Genus Used as Necklace Beads from Kurgan 8, Context 4 / 5 *Helix Salyangozun'dan Oluşan Kolye, Kurgan 8, Context 4.*

8 Context 4. It measures 2-3 cm.¹⁷ The upper external edge was pierced after the animal was potentially baked and polished. It was found together with the above examples of the helix genus, and formed a necklace (Photo 21).



Photo 21: Pupilla Snails Used as a Necklace Bead (Kurgan 8, Contexts 4) / *Pupilla Salyangozu Bir Kolye Parçası (Kurgan 8, Contexts 4).*

Pick

A single bone pick measuring 7.8 cm long, 1 cm thick, and 1.9 cm in diameter was attested in Kurgan 8 Context 2. It was associated with a tortoise shell that was turned

into a stringed musical instrument. This fingerpick has an elongated tapering body, which also has a small perforation for hanging. The perforated “handle” is 2.7 cm in diameter and the perforation has a diameter of 0.6 cm (Photo 22/Fig 7).



Photo 22: The Bone Fingerpick (Kurgan 8, Context 4)/Kemikten Yapılmış Mızrap (Kurgan 8, Context 4).

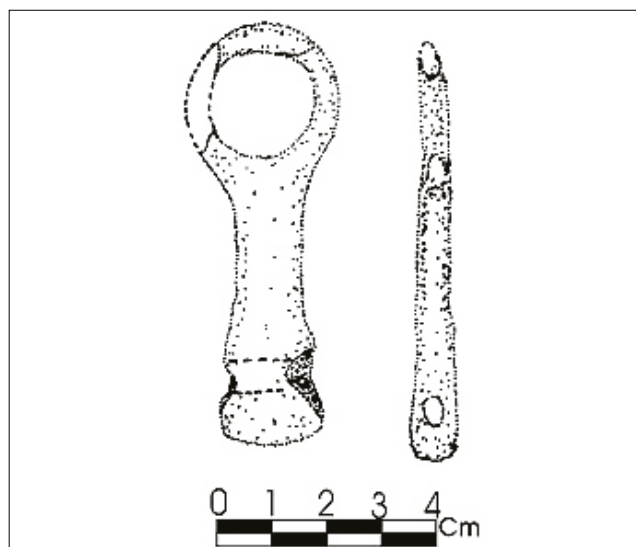


Figure 7: The Bone Fingerpick (Kurgan 8, Context 4) / *Kemikten Yapılmış Mızrap (Kurgan 8, Context 4)*

Aquatic Animals

The evidence on marine animals recorded from mortuary and occupational contexts furnish illuminating insight into the art, trade and subsistence system of early communities. These animals were primarily used in manufacturing personal ornaments, to which the calcareous shell of mollusks is particularly apposite. The assemblage of mollusks recovered at Jafara Abad and Tu Ali Sofla is dominated by tortoise, snail and shell remains, with the relevant evidence coming from Kurgans 7, 8, 11 and 13.

¹⁷ Iravani Ghadim 2011b: 196-216 Res: 56-6; Iravani Ghadim 2015: 109, Fig. K8, 54.

Musical Instrument

Past populations frequently adapted shells of terrestrial tortoises to make artifacts. The use of marine turtles was less popular possibly because of their rather scarcity and the difficulty involved in their hunting. Yet, this very fact would make the latter variety more precious and prestigious.¹⁸ A turtle shell consists of two parts of the top shell, carapace, and the ventral surface or the plastron. These are joined by the so-called bridge area to shield the entire body of the animal.



Photo 23: A Music Instrument Made from Tortoise Carapace, and the Bone Fingerpick (Left) Found Within It (Kurgan 8, Context 4) / *Kaplumbağa Kabuğundan Bir Müzik Aleti ve Kemikten Yapılmış Mızrap (Kurgan 8, Context 4).*

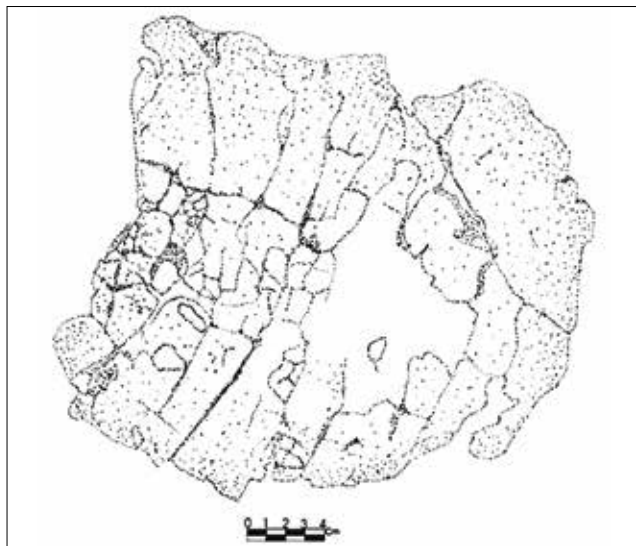


Figure 8: A Music Instrument Made from Tortoise Shell (Kurgan 8, Context 4) / *Kaplumbağa Kabuğundan Bir Müzik Aleti (Kurgan 8, Context 4).*

¹⁸ The ancient Romans used a species of terrestrial turtle, Hermann, to make some special artifacts. The Babylonians recorded their texts on the shells of a particular species of green marine turtles, and the Egyptians employed the shells of Trionyx and Tsetudo Kleinmanni. The Greeks made use of the shells of three species of land turtles, Tesudo marginata, T. Hermann, and T. Graece, all native to the Aegean Sea, in manufacturing harps.

The turtle shell attested in Kurgan 8 is the carapace of an animal belonging to the family Testudiniae sp. and was adapted to make a stringed instrument by a talented hand. It is 18 cm long and 15 cm wide. It was cut into a circle before being ornamented with incised designs (Photo 23/ Fig 8). As stated above, it was found together with a bone fingerpick. It is supposed that the excavated tomb was belonged to a Shaman because of stringed musical instrument introduced from kurgan 8, with numerous and various womanish bronze artifacts.

The instrument is paralleled in a representation on a terracotta tablet from Susa dated to the second millennium BC¹⁹ The tradition of making musical instruments from tortoises shell, an earliest example of which is introduced here, has continued into the modern period, even possibly retaining the ancient forms. Thus, the modern example illustrated in (Photo 24) possibly resembles our example both in its form and the way in is played.

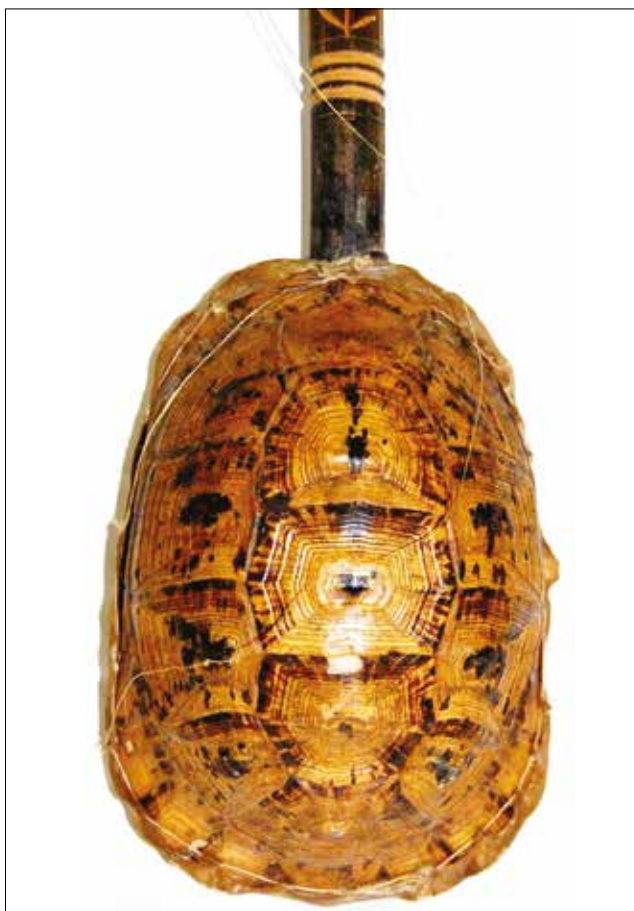


Photo 24: A Modern Example of Instrument Made from Tortoise Carapace, Supposedly Resembling Our Example in Both form and the Way in which it is Played. / *Kaplumbağa Kabuğundan Yapılmış Modern Bir Enstrüman Örneği. Sözde Örneğimiz Hem Biçim Hem Çalma Tekniğiyle Tanıtılan Enstrüman'a Benzemektedir.*

¹⁹ Iravani Ghadim, 2011b: 196-216 Res: 51; Iravani Ghadim, 2011a: 14; Iravani Ghadim, 2015: 109, Fig. K8 51.



Photo 25: Conus Snail Used as Necklace Bead (Kurgan 13, Context 2) / *Conus Salyangozu Kolye Boncuğu Olarak Kullanıldı (Kurgan 13, Context 2).*



Photo 27: Cone Snail (Conus) Used as Pendant for a Bronze Earring (Kurgan 11, Context 5) / *Cone Salyangozu (Conus) Bronz Bir Küpede Halka Şeklinde (Kurgan 11, Context 5).*



Photo 26: Necklace Composed of Beads of Carnelian, Cone Snail (Conus), and Cardium Shell (Trachycardium Egmontianum), (Kurgan 13, Context 2) / *Akik ve Conus Salyangozu Yanı Sıra Cardium Cinsi Deniz Kabuğundan Oluşan Kolye (Kurgan 13, Context 2).*

Cone Snail (Conus sp.)

A genus of marine gastropod mollusks in the family Conidae, Conus lives exclusively in salty water. It is usually 19-24 mm long, and has a white exterior with an irregular network in brown spread all over the latter²⁰. This related species live in shallow, sublittoral areas of the Persian Gulf, Indian Ocean, and Red Sea. The genus has been recorded as perforated annular (doughnut-shaped) discs as necklace beads in the ancient East in the second and first millennium BC

In the excavations reported here, 4 Conus snails used as doughnut necklace beads were found in Kurgan 13 Context 2 (Photo 25-26), and an additional instance occurred in Kurgan 11 Context 5 (Photo 27/Fig 9), here used as an annular pendant for a bronze earring. Still another instance occurred in Kurgan 8 Context 4 again as a doughnut bead, which alongside other glass paste examples formed a necklace (Photo 28/Fig 10). They

²⁰ Linnaeus 1758: 824.

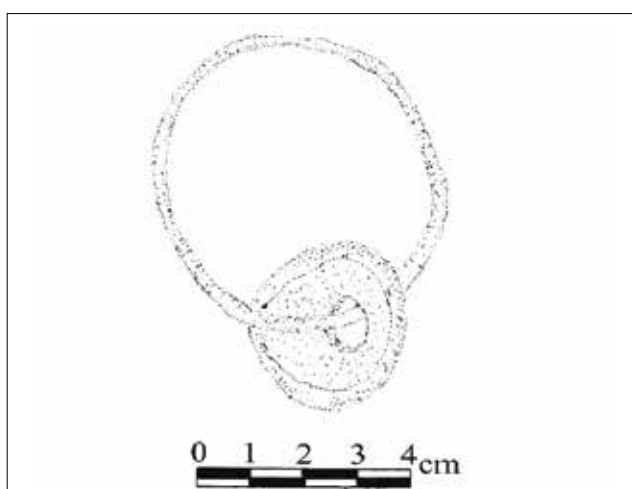


Figure 9: Cone Snail (Conus) Used as Pendant for a Bronze Earring (Kurgan 11, Context 5) / *Cone Salyangozu (Conus) Bronz Bir Küpede Halka Şeklinde (Kurgan 11, Context 5).*



Photo 28: Conus Snail Used Along with Paste and Fruit Beads to form a Necklace (Kurgan 8, Context 4) / *Conus Salyangozu Ve Frit Boncuklarıyla Oluşan Kolye (Kurgan 8, Context 4).*

were likewise pierced for stringing and were simply smoothed, after being cut. They would have arrived in the region through the migrations of nomadic groups or via trade.



Figure 10: Conus Snail Used Along with Paste and Fruit Beads to form a Necklace (Kurgan 8, Context 4) / *Conus Salyangozu ve Frit Boncuklariyla Oluşan Kolye (Kurgan 8, Context 4).*

Cardium (Trachycardium Egmontianum sp.)

This whitish species with strong radial ribs lives in the Caspian Sea and is represented in the assemblage of small finds by 4 instances that occurred in Kurgan 11 Context 6 (Photo 29/Fig 11). The perforated pieces formed a necklace along with other beads. Given the far distance between their discovery point and actual habitat, about 500-700 km, one may conjecture that they made their way into the region through the same trajectory.

Lucinidae sp.

Lucinidae is a bivalve species of the Caspian Sea shells. The instance was recovered in Kurgan 11 Context 6 (Photo 29/Fig 11). Also, necklace composed of carnelian and paste beads as well as 12 worked shells Lucinidae sp. in Kurgan 7 Context 2 is identified (Photo 30/Fig 12). It was perforated for stringing and was slightly polished. As stated above, it was used in a necklace that apart from those listed above, contained other shell beads which were unidentifiable because of their polished surface. The above scenario may apply to its arrival in the region.

Conclusions

Study of kurgans and the small finds coming from these burial contexts as the sole architectural evidence of the nomadic groups may to some extent reveal the social, economic, ritual and cultural complexities of these populations. Animal skeletal remains and objects made of



Photo 29: Necklace Made from Carnelian and Paste Beads as well as Cardium (Trachycardium Egmontianum Sp.) Shells and 7 Worked Shells Lucinidae (Kurgan 11, Context 6) / *Akik ve Frit Boncuklarının Yanı Sıra 4 Cardium Cinsi Deniz Kabuğu ve 7 Adet İşlenmiş Lucinide Deniz Kabuğundan Oluşan Kolye (Kurgan 11, Context 6).*

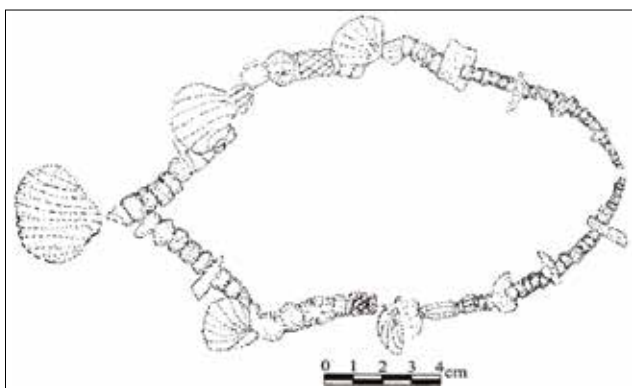


Figure 11: Necklace Formed from Carnelian and Paste Beads as well as Cardium (Trachycardium Egmontianum) Shells (Kurgan 11, Context 6) / *Akik ve Frit Boncuklarının Yanı Sıra 4 Cardium Cinsi Deniz Kabuğundan Oluşan Kolye (Kurgan 11, Context 6).*

related material are a major component in the assemblage of small finds recovered during the excavations at Jafar Abad and Tu Ali Sofla kurgans. They cast light on the subsistence system and the diverse diet of the builders of the kurgans, but also reveal that the nomadic groups responsible for their erection were acquainted with their surrounding environment and appreciated the significance of animals beyond their mere economic importance, as every single items recovered from these mortuary context were used quiet purposely.



Photo 30: Necklace Composed of Carnelian and Paste Beads as well as 12 Worked Shells Lucinide (Kurgan 7, Context 2) / *Akik ve Frit Boncuklarının Yanı Sıra 12 Adet İşlenmiş Lucinide Deniz Kabuğundan Oluşan Kolye* (Kurgan 7, Context 2).

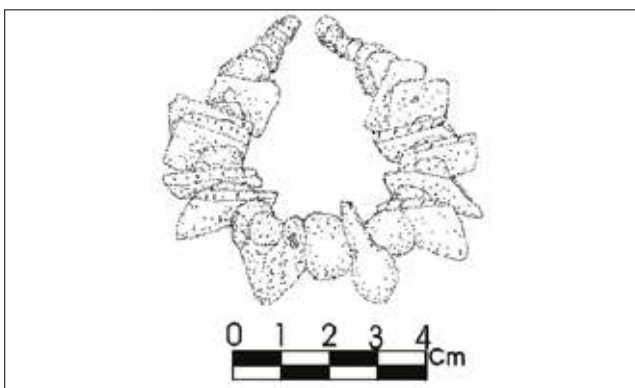


Figure 12: Necklace Composed of Carnelian and Paste Beads as well as 12 Worked Shells Lucinidae (Kurgan 7, Context 2) / *Akik ve Frit Boncuklarının Yanı Sıra 12 Adet İşlenmiş Kabuktan Oluşan Kolye* (Kurgan 7, Context 2).

Zooarchaeological studies have demonstrated a rise in the population of horses in the herds for the late Bronze Age because as pastures began a diminishing trend the horses would enable the local inhabitants to take their herds to farther distances for grazing. The dropping temperature and the unfavorable environmental conditions triggered immensely important impacts and trailblazing consequences, the in reality had begun from the former centuries. The principal advance was the spread of equestrianism in the steppe, which was an upshot of bring into play the jointed snaffle bits that emerged in the late Bronze Age. Larger horse and sheep flocks (which would cover longer distances and find their food even in snow covered lands) and improved handling abilities while riding, a mandatory requirement for guarding the herd during migratory journeys, turned the Eurasian steppe's inhabitants warrior nomads and quasi-nomads, who instead of urbanism and sedentary life, moved towards herding and transhumance. Although the pattern of this shift was not identical throughout the steppe, the enhanced

new life style encompassed yearly migrations, application of light dwelling and proper and portable utensils, and raising horses and sheep. For the first time special riders equipped with weapons emerged in the late second BC. The culture rapidly spread across the steppe, from the Ural Mountains through Altay. Based on the major cultural traits attested in a vast region stretching from the Caucasian mountains to southern Uzbekistan, Tajikistan and Turkmenistan, many archaeologists and physical anthropologists believe that these late second millennium BC migrations were southwards to the Central Asia, northern India, Caucasia, Anatolia and northwest Iran (in the latter case, evidenced by the Jafar Abad and Tu Ali Sofla kurgans on the southern bank of the Aras). The ENW's culture is typified by the presence of horses and in general the livestock such as goat and cattle, developed horse bridles, kurgan burials with offered sacrifices, and occasional horse burials in kurgans. A highly intriguing pattern with regard to animal burials in kurgans concerns the deposition of animal skulls, whose diverse forms of practicing in ritual context is all too well-known.

The Aras River region in northwest Iran was taken as a safe corridor by the migrating ENW groups in the late second and early first millennium BC, and it was in the same region that the kurgans of Jafar Abad and Tu Ali Sofla were identified and excavated. Faunal data recorded for these kurgans split itself into two general classes of animal burials and objects made from faunal remains. The first class consists of goat, sheep, bull and horse. Besides attesting to the dietary diversity and the subsistence nature of the economy of the Eurasian Warrior Nomadic groups, involvement of these animals in mortuary practices highlights the high respect they were held in by these transhumant communities.

Comprising a button, a bit attachment, an awl, bits, personal ornaments, and a stringed musical instrument, the second class bears witness to these nomadic groups' conversance with the regional ecosystem and fauna. The archaeometric analyses of the bits, ceramic vessels, etc., to be presented in detail in a forthcoming paper, date the kurgans to 1200-800 BC. While it is extremely difficult to distinguish the Cimmerian cultural material from that of the Scythians, we credit the latter people with the erection of the kurgans in question. And, although this timespan in the archaeology of Iran tends to be associated with the Scythian culture, were prefer an Early Scythian attribution for these kurgans.

BIBLIOGRAPHY

IRAVANI GHADIM, F. 2011a

Jafar Abad VIII. Kurgan Kazıları, Kuzeybatı İran, *Karadeniz'den Fırat'a Bilgi Üretimi, Önder Bilgi'ye Armağan Yazıları* (Eds. A.Öztan / Ş.Dönmez) Ankara: 119-216.

IRAVANI GHADIM, F. 2011b

"Kaplumbağa Kabuğundan Müzik Aleti", *NTV Tarih* 26: 14.

IRAVANI GHADIM, F. 2012

"The Culture of the Nomadic Tribes of Eurasia, Northwest Iran Case Study: The Jafar Abad Kurgans", International Congress Society of South Asian Archaeology (4SOSAA) at the University of Sistan Baluchestan, Iran, Zahedan: 64.

IRAVANI GHADIM, F. 2013a

"Excavations in Jafar Abad: Preliminary Report of Kurgan No V", *Lux et Ponto Euxino Studies Presented in Honour of Sumer Atasoy*. (Ed. Ş. Dönmez) Ankara: 217-236.

IRAVANI GHADIM, F. 2013b

"Eurasian Nomadic Warriors of the First And Second Millennium BC In the Aras River Basin: The Case of the Jafar Abad And Too Ali Sofla Kurgans", *Azerbaijan National Academy of Sciences Institute of Archaeology and Ethnography. International Scientific Conference, Archaeology and Ethnography of Azerbaijan in the Independent Period*, Baku, Azerbaijan: 119.

IRAVANI GHADIM, F. 2014

"Jafar Abad Kurgan No IV", *Essays in Honour of Veli Sevin A Life Immersed in Archaeology* (Ed. A. Özfırat) İstanbul: 87-107.

IRAVANI GHADIM, F. 2015 a

"Jafar Abad Kurgans Excavations (2010 Season)", *International Symposium on East Anatolia-South Caucasus Cultures*, Erzurum, Turkey: 89-111.

IRAVANI GHADIM, F. 2015 b

"Eurasian Nomadic Warriors of the First and Second Millennium BC in the Aras River Basin: The Case of the Jafar Abad And Tu Ali Sofla Kurgans, 20th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists, 10-14 September 2014 Istanbul | Turkey: 111.

IRAVANI GHADIM, F. 2018

"The Role of Domestic Animals in the Life of Eurasian Nomadic Warrior Groups in Light of Recent Archaeological Evidence", *TÜBA-AR* 22: 19-33

JONES-BLEY, K. 2000

"Sintashta Burials and Their Western European Counterparts Kurgans, Ritual Sites, and Settlements Eurasian Bronze and Iron Age", Part Iii. *Interpretations of Eurasian Archaeology the Bronze Age the Eurasian Steppes*. Bar International Series 890 Oxford: 126-134.

KENT HANKS, B. 2003

Human-Animal Relationship in the Eurasian Steppe Iron Age: An Exploration in to Social, Economic and Ideological Change. Thesis Submitted to the Faculty of Archaeology and Anthropology for the Degree of Ph. D. Department of Archaeology, Cambridge, England.

KUZMINA, E. E. 2000

The Transition from Early Urbanism to Nomadism, Kurgans, Ritual Sites, and Settlements Eurasian Bronze and Iron Age, Part Iii, *Interpretations of Eurasian Archaeology the Bronze Age the Eurasian Steppes*, Bar International Series 890. Oxford: 118-125.

KUZMINA, E. E. 2007

The Origin of the Indo-Iranians, edited by J.P. Mallory Leiden Indo-European etymological Dictionary Series Brill, Vol 3, Leiden, Boston.

KORYAKOVA, L. 2006

The Urals and Western Siberia in the Bronze and Iron Ages. Cambridge.

LEVINE, M. 2005

Domestication and Early History of the Horse. The Domestic Horse: The Origins, Development, and Management of its Behaviour (Eds. D. S. Mills / S. M. McDonnell) Cambridge: 5-22.

LEVINE, M, A /BAILEY, G, N/WHITWELL, K, E/ JEFFCOTT, L, B. 2000

Palaeopathology and Horse Domestication, In *Human Ecodynamics and Environmental Archaeology* (Eds. G. Bailey / R. Charles / N. Winder). Oxford: 123-133.

LINNAEUS, C. 1758

Systema Naturae per regna tria naturae, secundum classes, ordines, genera, species, cum characteribus, differentiis, synonymis, locis. Editio decima, reformata. Laurentius Salvius: Holmiae. ii: 824-825.

SHISHLINA, N/GOLIKOV, V/ORFINSKAYA, O, V. 2000

Bronze Age Textiles of the Caspian Sea Maritime Steppes, Kurgans, Ritual Sites, and Settlements Eurasian Bronze and Iron Age, Part III, Interpretations of Eurasian Archaeology the Bronze Age the Eurasian Steppes, Bar International Series 890. Oxford: 109-117.

SUMMERER, L/ VON KIENLIN, A. 2010

“Achaemenid Impact in Paphlagonia: Rupestral Tombs in the Amnias Valley”, *Achaemenid Impact in the Black Sea: Communication of Powers, Black Sea Studies 11* (Eds. Jens Nieling / Ellen Rehm). Aarhus: 195-221.

ŽUKAUSKAITE, J. 2009,

Images of Horse and Horse Man in Corded Ware Culture Studies. Archaeological Baltica 11, Klaipėda University Institute of Baltic Sea Region History and Archaeology: 32-36.

FİLOLOJİ VE ARKEOLOJİ ARASINDA ETNİK BİR KAVRAM OLARAK HİNT-AVRUPA OLGUSU

AN ETHNIC CONCEPT BETWEEN ARCHAEOLOGY AND PHILOLOGY: INDO-EUROPEAN

Makale Bilgisi

Başvuru: 4 Mart 2018

Hakem Değerlendirmesi: 21 Mart 2018

Kabul: 21 Aralık 2018

DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.23.007

Article Info

Received: March 4, 2018

Peer Review: March 21, 2018

Accepted: December 21, 2018

DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.23.007

Belgin AKSOY *

Anahtar Kelimeler: Hint-Avrupa, Avrupa Prehistoryası, Pastoral Göçebelik, Tunç Çağı, Kurgan Kültürü, Tarihsel Dilbilim

Keywords: Indo-Europeans, European Prehistory, Pastoral Nomadism, Bronze Age, Kurgan Culture, Historical Linguistics

ÖZET

Bu çalışmada Hint-Avrupa topluluklarının kökeni hakkında ileri sürülen temel tezlerin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmalar Avrupa kültürel kimliğinin tarihsel gelişimine paralel olarak, ideolojik söylemlere kimi zaman gerekçeler getirdiği gibi, kimi zaman da onlar tarafından yönlendirilmiştir. 20. yy'ın ikinci yarısından itibaren filolojide ve arkeolojideki somut verilerin değerlendirilmesi ile birlikte ideolojik yüklerden arınmış bir düzlemde tartışmalar devam etmektedir. Halen iki temel tez, tartışmaların odağında bulunmaktadır. Bunlardan biri Karadeniz'in kuzeyi ile Volga arasındaki bölgeyi, diğeri ise Anadolu'yu Hint-Avrupa köken bölgesi olarak ileri sürer. Volga ve Karadeniz arasındaki step bölgesinde yaşamış olan göçebelerin Proto-Hint-Avrupalılar olduğu yönündeki tez, başlangıçta arkeolojik verilerle gerekçelendirilmiş, daha sonraları ise filolojik veriler ile desteklenmiştir. Buna ek olarak son yıllarda yaygınlaşan genetik araştırmaları da bu tezi destekler nitelikte sonuçlar vermektedir. Buna rağmen Anadolu'yu köken bölgesi olarak tanımlayan diğer tez, önemli eleştirileri ortaya koymaktadır. Bunun bir nedeni Hint-Avrupa dillerinin en erken izlerinden birisinin Anadolu'da olması, diğer nedeni ise özellikle pastoral göçebeliğin Ortadoğu'daki geçmişidir. Her iki köken bölgesi tezinin sınanması noktasında Karadeniz Bölgesi anahtar bir konuma sahiptir, ancak Karadeniz'in Anadolu kıyıları bu tartışmaya veriler sunacak kadar iyi araştırılmış değildir.

* Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 16059 Nilüfer/Bursa. E-mail: belaksoy@gmail.com

ABSTRACT

This paper aims to explore various theses about the origins of Indo-European tribes. Paralleling the history of the transition of the European identity, these theses have sometimes caused ideological discourses. In addition, these theses have also been lead by aforementioned ideological discourses. Since the second half of the 20th century, research has continued with regard to philological and archaeological data, less impacted bay the ideological disputes. In recent research, two base theses are at the centre of this issue. One of the theses suggests that the origin of Indo-European tribes belongs to the region between the north of Black Sea and Volga. The other thesis suggests that the region is in Anatolia. The first thesis also suggests that the tribes living between Volga and Black Sea were Proto-Indo-Europeans, which relied on at first archaeological data as well as philological data later. On top of that recent genetic research within the last decades also proves that thesis. However, the Anatolian thesis also creates a foundation for possible critiques. One reason for this is that the first signs for Indo-European languages are in Anatolia; another reason is that pastoral nomadism, that has its roots in the Middle East. While testing both theses, the Black Sea region is a key location, but the Anatolian coast of the Black Sea is not investigated enough to present this argument.

GİRİŞ

Yazının bir bilgi aktarım sistemi olarak ortaya çıkması, insanların dünyayı anlamasında büyük bir devrimi gerçekleştirmiştir. Bilişimin dilimize kattığı bir ifadeyle bu durumu nitelenmek gerekirse, MÖ 4. binyılda Mısır ve Mezopotamya’da, insanlığın belleğinin “yedeklenmeye” başladığı bir döneme girilmiştir. Böylece kalıcı hale gelen veriler sayesinde geriye dönük olarak kültürel, siyasal ve ekonomik sorulara cevap aramak mümkündür. Yazılı hale gelmiş olan dillere yönelik çalışmalar da Eski Çağ araştırmalarına başka cephelerden katkı sağlamaya devam etmektedir. Toplumsal kimlik tanımlamaları bunlardan birisidir. Ancak bu kavramının ideolojik kurgularla şekillenmesi, geçtiğimiz asırdan bu yana bilimsel tartışmaların yürütüldüğü zemini kaygan bir hale getirmiştir.

Hint-Avrupa tabirinin ortaya çıkışı ile birlikte gelişen süreç, bilimsel bir merakın zaman içinde ideolojik savaş alanına dönüşmesinin bir örneği olarak görülebilir. Ancak her şeye rağmen dilbilim ile başlayıp, sonradan arkeolojinin de dahil olduğu bu araştırma alanı, günümüzde genetik araştırmaları ile kazanılan yeni verileri de değerlendirmelerine katan önemli bir disiplin haline gelmiştir. Hint-Avrupa araştırmalarının öncelikle Avrupa’nın kültür kökenleri için bir anlam ifade ettiği izlenimi yanıltıcıdır. Yayıldığı zaman aralığı ve coğrafi bölgenin genişliği düşünüldüğünde, tarihteki en karmaşık toplumsal, siyasal ve ekonomik süreçlerin içinde gerçekleştiği bir kültürel yapıyı incelemektedir.

Türk kimliğinin Orta Asya köklerini ararken, kullanılan kaynaklara bağlı olarak bu bölgelerde karşılaşılan maddi kültürün kimlere ait olduğu konusunda görüş ayrılıkları mevcuttur. Bu görüş ayrılıklarının en başında İskit olarak nitelendirilen grupların etnik aidiyetleri gelir. Batılı kaynaklarda bu kavimlerin Hint-Avrupalı oldukları konusunda genel bir mutabakat vardır¹. Zamansal ve coğrafi örtüşmeye rağmen erken dönem Türk tarihi çalışmalarının Hint-Avrupa toplulukları ile ilgilenmemesi dikkat çekici bir eksiklikler.

Türk tarihinin erken dönemleri bir tarafa bırakılırsa, Hint-Avrupa araştırmalarının Türkiye’deki bilim camiası tarafından takip edilmesi gerekliliğinin bir diğer nedeni de Anadolu tarihidir. Anadolu sadece bu toplulukların göçmen olarak geldikleri en önemli bölgelerden biri olmakla kalmayıp, aşağıda tezleri etrafıca tanıtılacak olan Renfrew gibi kimi araştırmacılara göre ise, Hint-Avrupa topluluklarının Avrupa ve Asya’nın farklı bölgelerine dağılmadan önce yaşadıkları bölge olarak nitelendirilir.

¹ İskitler’in Hint-Avrupa/Aryan kökenine ilişkin gerekçelerin ve ilgili kaynakların bir özeti için bk. Parzinger 2010.

Güney Rusya’dan başlayarak Altaylar’a kadar uzanan alan içerisinde çok sayıda etnik unsurun yaşamış olduğunu kabul etmek durumundayız. Bunlardan biri olan Hint-Avrupa toplulukları Hindistan, Orta Asya, Avrupa ve Orta Doğu’ya kadar çok geniş bir alanda gerçekleşen göç hareketlerinin en önemli aktörleridir (Res. 1).



Resim 1: Hint-Avrupa Dillerinin Dağılımı (Mallory/Adams 2006, 9) / *Distribution Of The Indo-European Languages*.

Aşağıda Hint-Avrupa kavramının ortaya çıkışının tarihi ile birlikte, bu toplulukların ön tarihsel dönemlerde oynadıkları rol ortaya koyulacaktır. İki temel tez hem zayıf hem de güçlü yanları ile tanıtılacak ve araştırmanın geleceği hakkında Anadolu perspektifinin potansiyeline değinilecektir. Aynı zamanda bu örnek üzerinden erken dönem incelemelerindeki temel sorunlara da işaret edilecektir.

TARİHSEL GERİ PLAN

19. yüzyıla gelinceye kadar batıda Eskiçağ çalışmalarında kullanılan kaynaklar büyük bir çeşitlilik sergilememiştir. Özellikle Avrupa dışı bölgeler için yegane kaynak olarak İncil’in Eski Ahit kısmının bir tarihsel belge muamelesi görmesi, sınırları bu algı ile belirlenmiş bir tarih anlayışını yaratmıştır. 1650 yılında İrlandalı başpiskopos James Ussher, İncil’deki ifadelerle dayanarak dünyanın İsa’nın doğumundan 4004 yıl önce yaratıldığı kanısına varır ve bu düşünce uzunca bir süre kabul görür.² Nuh Peygamber’in çocuklarının isimleri, dünyadaki kavimlerin ataları olarak zikredilir. Buna göre Sam, aralarında Arap ve İbraniler’in bulunduğu Sami kavimlerinin atasıyken, Yafes ise bu tanımlanan dışında kalan diğer halkların atası olarak kabul görür. Dünyadaki dillerin sınıflandığı gruplar da –o an için bilindiği kadarıyla, adını bunlardan alır. İncil’i kendi kültür köklerinin tartışılmaz parçası

² Güvenç 1979: 9.

olarak kabul eden Avrupa dünyası, bu anlatıyı sistematik bilimsel düşüncenin ortaya çıkışına kadar benimsemiştir.

Avrupa dillerindeki yapısal benzerliğin farkına varılmasının tarihi 16. yüzyıla uzanır. 1540 ile 1609 yılları arasında yaşamış olan Joseph Scaliger, “tanrı” sözcüğünün karşılığına göre Avrupa dillerini dört gruba ayırır³: Buna göre Roman dillerini oluşturan *deus* (Latince *deus*, İtalyanca *dio*, İspanyolca *dio* ve Fransızca *dieu*), Germen dillerini oluşturan *gott* (İngilizce *god*, Flemenkçe *god*, İsveççe *gud*, vb.), Yunanca *theos* ve Slavca *bog* (Rusça *bog*, Lehçe *bog*, Çekçe *buh*) grupları tanımlanır. Ancak Scaliger bu gruplar arasında bir ilişki olduğunu düşünmez.

Bir asır sonra James Parsons, 1767’de yayınladığı *the remains of Jafet: being historical enquiries into the affinity and origins of the European language* adlı eserinde sistematik bir şekilde konuyu ele almıştır. Ancak zamanın anlayışına uygun olarak İncil’i tarihsel referans olarak alması ve yaptığı kimi yanlış sınıflamalar çalışmasının ciddi zaafıdır.⁴

18. yüzyıl sonlarında Hindistan’da hakimlik yapan bir Britanyalı olan William Jones, Sanskritçe üzerinde yapmış olduğu incelemelerin sonucunda, birbiri ile ilişki içinde olduğu anlaşılan Avrupa ve İran dillerinin yanına Sanskritçeyi de eklemiştir.⁵ Bu şekilde coğrafi olarak birbirinden oldukça uzak bölgelerde çok uzun zamandır konuşulmakta olan bu dillerin ortak bir kökene sahip olduğu fikri kabul görmeye başlamıştır. 19. yüzyıl ortalarında yaşamış olan August Schleicher ile birlikte Hint-Avrupa dillerinin tarihsel gelişiminin incelenmesi büyük bir ivme kazanır. Schleicher, evrim biyolojisinde uygulanmakta olan ve türlerin tek bir kökenden türeyişini temsil eden ağaç modelini Hint-Avrupa dilleri için de uygulamıştır.⁶

IRKÇILIK KUŞATMASI VE İNDOGERMANİSTİK

19. yüzyıl pozitivistimin hakim bir hale gelmeye başladığı bir dönemdir. İlerlemeler hayatın pek çok alanında kendini hissettirirken, özellikle dünya çapında ekonomik ve siyasal egemenliği ele geçirmiş olan Avrupa’da, bu

konumun gerekçesi üzerine düşünürler tarafından farklı fikirler ileri sürülür. 19. yüzyıl ortalarına kadar hakim olan ırkçı anlayışa sözde bilimsel gerekçeler üreten isimlerin başında gelen Fransız yazar Gobineau, yazdığı dört ciltlik eserinde insanlar arasındaki eşitsizliğin nedeni olarak ırk farklılıklarını öne sürer.⁷ Avrupa orta sınıfı bu ve bunun gibi görüşleri kucaklayarak, kendi konumunu tarihsel bir sürecin parçası olarak değil, biyolojik üstünlüklerinin doğal bir sonucu olarak algılamaktaydı.⁸ Marksist eleştirilerde ifade bulan ve ekonomik altyapı ile üstyapı arasındaki ilişkileri irdeleyen fikirler yaygınlaşana kadar, bu ırkçı geri plan Avrupa düşünce yapısında uzun süre belirleyici olmuştur. Bugün tamamen terk edildiği kabul edilse bile, o dönemlerde oluşturulan kimi paradigmalara karşı çekinceler sürmektedir. Hint-Avrupa araştırmalarının odağında yer alan Aryan kavimlerinin tarihine ilişkin tezler bu dönemde şekillenmiştir.

19. yüzyılda yaratılan bu fikir ortamı, kültür tarihi araştırmalarını ulusal devletlerin resmi ideolojilerinin hizmetine sokmuştur. Nitekim aşağıda ifadelerine değinilecek olan Kossina, prehistorya disiplini milli bir bilim olarak ilan etmekten çekinmez.⁹ Bu şekilde Aryan denen toplulukların, kendi içinde bütünlük taşıyan, belli toprak parçalarından bağımsız düşünülmemeyecek bir “atalar toplumu” olarak kurgulanmasının da önü açılmış olur.

Max Müller, Sanskritçe metinlerde geçen “Aryan” kelimesini, dilleri bu denli geniş bir alana yayılmış olan topluluk için kullanmış, buna göre tanımlamış olduğu topluluğun anavatanının da Kuzey Afganistan; diğer adı ile Baktria olduğunu savunmuştur.¹⁰ 19. yüzyılda baş gösteren bu “Aryanizm” her ne kadar filologların çalışmalarının verilerine dayanıyor gibi görünse de, aslında onların temel bulgularını reddeden yahut görmezden gelen bir tavır içindeydi.¹¹ Şöyle ki, Hindistan’da konuşulmuş köklü bir dil olan Sanskritçe’nin koyu tenli insanlarla olan ilişkisi değişik şekillerde açıklanmaktaydı. Örneğin, bir dilin bir ırka işaret ettiğinden yola çıkarak, Sanskritçe konuşan Hintlilerin zamanla ırksal özelliklerini kaybetmiş olduğundan dem vuruluyor, Aryan dili yahut dillerinin bu denli yayılması da “Aryan üstünlüğü” ile açıklanıyordu.

Aslında Aryan kelimesine etnik bir aidiyet anlamı katmaya çalışmak, dahası bu terim ile kültürel ve ulusal

³ Mallory 1991: 9-10. Yazar Scaliger’in bu görüşleri ile ilgili bir referans vermemektedir.

⁴ Mallory 1991: 9-11. Mallory burada Parsons’ın eseri için herhangi bir referans vermemektedir, ancak söz konusu eser için bkz. Parsons 1767.

⁵ Renfrew 1989: 9-10. Yazar burada Jones’a değinmekle birlikte eserine atıf yapmaz. Ancak kaynakçasında Jones’un 1786’da yayınlanan, 1807’de ise yeniden basılan toplu eserlerine (bkz. kaynakça) işaret etmektedir.

⁶ Mallory 1991: 17-18; alıntılanan eser için bk. Schleicher 1863.

⁷ Trigger 2014: 160-161. Gobineau söz konusu eseri *Essai sur l’inégalité des races humaines* olup 1853-1855 arasında basılmıştır.

⁸ Trigger 2014: 166.

⁹ Arnhold 1990: 465; Kossina 1911.

¹⁰ Müller 1888. Adı geçen dönemdeki Aryanizm düşüncesinin tezleri hakkında; Pereltsvaig / Lewis 2015: 21-22.

¹¹ Pereltsvaig / Lewis 2015: 22-23.

köken ifade eden bir grubu tanımlamaya çalışmak, en baştan yanlış bir yaklaşımdır. Zira bu kavram, Pers ve Sanskrit dillerine ait en eski metinler olan *Avesta* ve *Rig Veda* metinlerine kadar geri gider. Her iki metin de dini içeriklidir ve *Aryan* tabiri, belli ritüelleri yerine getiren kimseler için kullanılmaktadır. Ne var ki, bu sözcük bu metinlerin yazarları için etnik bir aidiyet ifade etmediği gibi, *Rig Veda*'da Sanskritçe olmayan önder ve şair isimlerine rastlanması, bu ritüellerin etnik olarak homojen topluluklara has olmadığını da vurgulamaktadır.¹²

19. yüzyıldaki tartışmaların özüne inildiğinde, filologların konuya bakışı ile söz konusu dönemde ortaya çıkan ırk kuramcılarının yaklaşımlarının birbirinden farklı olduğu görülür.¹³ Filologlar dillerde saptanan ortak noktaların, ırkların uzak bir geçmişteki istila yahut göçler neticesinde yerel çizgilerinden uzaklaştığına işaret ettiği şeklinde basit bir yaklaşım sergilerken, ırk kuramcıları¹⁴ kendilerini “Aryanlar”a ait olduğunu düşündükleri *Urheimat*’ı yani onların ortaya çıktıkları ilk yurtlarını arama işine adanlar. Bu *Urheimat* arayışı, kafatası biçimini ırksal kimlik ve kökenin anahtarı olarak gören bir ırk düşüncesi ile paralel bir şekilde gelişmiştir. Nitekim antropologlar kafatası tiplerine göre Avrupa insanlarını birkaç gruba ayırmışlardır; geniş kafalı (brakisefal), koyu renk tenli *alpin tipi* ile dar uzun kafalı (dolikosefal), açık renk tenli *kuzey tipi* iki temel grup olarak tanımlanır. Nazi ideolojisinin okumasına göre kuzey tipi gerçek Aryanları oluştururken; Keltler, Slavlar, İtalikler ve Yunanlar Aryanlar’dan sadece dillerini miras alıp, ırksal özelliklerini diğer kavimlerle karışmak suretiyle tamamen yitirmişlerdir. Dönemin aşırılıkçı ruhu pek çok çelişkiyi de görmezden gelmiştir. Almanlar “saf” Aryanlar olarak kabul edilirken, kutuplar bölgesindeki topluluklar ve Kuzey Ruslarının açık renk tenleri ve dolikosefal kafaları ile Güney Almanya halkından daha “Aryan” göründükleri hususu bunlardan biridir. Aynı şekilde Hint-Avrupa dili ile ilgisi olmayan bir Ural dili konuşan, fakat Aryanlar’a has olduğu kabul edilen dış görünüşe sahip Finlerin de bir diğer çelişkiyi ortaya koyması karşısında, Finceyi Hint-Avrupa dil ailesine bağlayan zorlayıcı açıklamalar

getirmeye çalışmışlardır. Bu çabaların ortaya çıkardığı en garip nitelendirmelerden birisi de Finleri *Linguistic Mongolians* kategorisinde değerlendirmek olmuştur ki¹⁵, bu da dil ve ırk kavramlarının birbiri ile karıştırılmasının yarattığı kargaşanın en iyi örneklerinden birisidir.

ARKEOLOJİ SAHNEYE ÇIKIYOR

Arkeolojinin bu tartışmalara dahil olması da gene Almanya’da başlamıştır. Prehistorik arkeolojide önemli bir isim olan Gustaf Kossina, özellikle İndogermen vurgusuyla, arkeolojik çalışmaların en önemli amacının belli bir halkın yaşadığı topraklarda, o halkın kültürünün ortaya çıkarılması olduğunu belirtirken¹⁶, Alman Arkeolojisi için 2. Dünya Savaşı sonuna kadar kendisini hissettirecek bir araştırma akımını da başlatıyordu.

Kossina ve taraftarlarının Hint-Avrupa araştırmalarını ağırlıklı bir şekilde Germen kültürünün eksenine çektiği dönemlerde, Ortadoğu’da çok sayıda sansasyonel keşifler yapılmaktaydı. Babil, Asur ya da Uruk gibi kadim doğunun metropollerini ile karşılaştırıldığında, oldukça mütevazı bir yerleşim olan Boğazköy’de bulunan yazılı belgeler, dikkate değer büyüklükte bir arşivi oluşturuyordu. Keşifleri takip eden ilk yıllarda, Kuzey Suriye yahut Filistin’de hüküm sürdükleri var sayılan Hititlerin konuştuğu dilin çözülmesi şaşırtıcı sonuçları ortaya koyar. Çek filolog Hrozny’nin bu dilin Hint-Avrupa dilleri ile bağlantısını saptaması, bu ailedeki bir dilin MÖ 2. binyıl gibi oldukça erken bir dönemde yazıya geçmiş olduğunu kanıtlıyordu.

Kossina gibi filoloji öğreniminin ardından arkeoloji alanında çalışmaya başlayan bir diğer araştırmacı Gordon Childe, *The Aryans: a study of Indo-European origins* adlı eserini, bu yaklaşımlara karşı alternatif tez arayışlarının pek ortada olmadığı bir dönemde kaleme almıştır. Arkeolojide çok sonraları Marksist kuramları kullanması ile dikkat çekecek olan Childe’in, kariyerinin erken döneminde yazdığı bu eseri pek tanınmaz. Childe *Aryan* sözcüğünün bu toplulukları tanımlamak için kullanılmasındaki problemi kabul etmekle birlikte, bir ortak köken için kullanılabilecek başka bir terimin olmayışından dolayı bu tercihi yaptığını belirtir.¹⁷ Aryan varlığını Avrupa’dan Asya’ya çok daha büyük bir ölçekte değerlendiren Childe, bunların Ortadoğu’daki yüksek kültürlerle olan ilişkilerini ortaya koymaya çalışmış; ancak dönemin yargılarından kariyerinin bu erken döneminde çok uzaklaşamamıştır.¹⁸ Matematik gibi soyut doğa bilimlerindeki ilk büyük keşiflerin Babil yahut Mısırlılar tarafından değil de Aryanlar

¹² Anthony 2007: 10-11.

¹³ Pereltsvaig / Lewis 2015: 23-24.

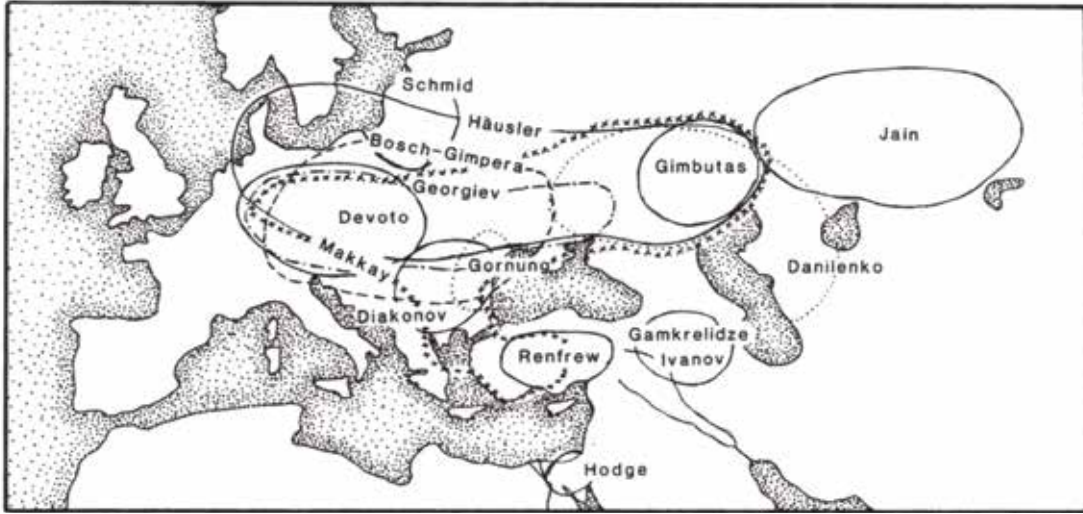
¹⁴ Aryan tartışmalarının tarihine bakıldığında Almanca *Rassenkunde*, İngilizce *racial science* olarak geçen, Türkçe’ye ise “ırkbilim” şeklinde çevrilebilecek bir terim ile karşılaşırız. Ancak kanımca bulunduğumuz noktada artık bir sözde-bilim olduğunu bildiğimiz bu terimlere geçerlilik kazandırmaktan kaçınmalıyız. 19. yüzyıl sonunda pozitif bilimlerin son derece gelişmiş olduğu Almanya’da “ırk” ve “kalıtım sağlığı” olarak çevirebileceğimiz *Eugenik*, her ne kadar bilimsel bir zemin üzerinde, bir halk sağlığı meselesi olarak kabul görmüşse de, fazlasıyla tartışmalı ve eksik kavrayışlara engel olmamış, insanlık tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir yıkıma da sözde bilimsel gerekçeler imal etmiştir. Bu konunun ayrıntılı incelemesi için bkz. Ehrenreich 2007.

¹⁵ Pereltsvaig / Lewis 2015:24.

¹⁶ Kossina 1911: 1-2.

¹⁷ Childe 1925: xi.

¹⁸ Childe 1925: 4-5 ve 207-212.



Resim 2: Urheimat Konusunda Yapılan Tahminler (Mallory 1991: 144) / *Homeland Suggestions*.

tarafından yapılması ona göre rastlantı değildir; dinin ahlakileştirilmesinin Aryanlar tarafından gerçekleştirildiğini belirterek, Budizm ve Zerdüştlük gibi öğretilerin Aryanlar içerisinde ortaya çıkmasının bir tesadüf olmadığını iddia eder. Ancak İbrani öğretisini görmezden geldiği gibi, MÖ 2. binyılda Mısır'da Akhenaton'un dayatmaya çalıştığı tek tanrıcı güneş kültünün dahi Aryan etkilerinin bir sonucu olduğunu savunmaktan geri durmaz. Fakat Childe'ı diğer görüş sahiplerinden ayıran tarafı, "Aryan üstünlüğünü" ırka yansımış fiziksel özelliklere değil, konuştukları dillere bağlamasıdır.¹⁹

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Hint-Avrupa terimi Aryanizm tartışmalarının gölgesindeki ideolojik zehirlerden arınmış gibi görünse de, araştırmanın o güne kadar şekillenmesinde rol oynayan kabullerin geride bıraktığı izlerden kurtulmak o kadar kolay olmasa gerektir. Bu dönemde arkeoloji, özellikle Anglosakson dünyada, kültür tarihi ekseninden kayarak antropoloji ile daha yakın bir şekilde konumlanmaya başlamıştır. Böylece toplumların geçmişinin rekonstrüksiyonundan çok, geçmiş toplulukların nasıl işlediklerine yönelik arayışlar artarak bugüne kadar gelmiştir. Litvan asıllı Amerikalı arkeolog Marija Gimbutas, 1950'lerde Hint-Avrupa topluluklarının yaşamış oldukları topraklarla ilgili geniş bir çevrede kabul gören ilk kuramlardan birisini ortaya atmıştır. Gimbutas Tunç Çağı öncesi Avrupa topluluklarının anaerik ve barışçıl yapıda olduğunu, bu durumun daha sonra bu bölgelere göçen ataerik ve savaşçı kavimlerin lehine değiştiğini söyleyerek, bunlara ait kültürün kurganlarda temsil edildiğini iddia eder.²⁰ Söz konusu ataerik savaşçı kabileler ise Hint-Avrupalıdır.

Proto-Hint-Avrupa (PHA) topluluklarının yaşadıkları topraklar; yahut "Aryanist" literatürde sıkça kullanılan haliyle *Urheimat* tartışmaları, 2. Dünya Savaşı sonrasında yeniden gündeme gelir. Bu konuda şimdiye kadar çok sayıda öneri getirilmiştir (Res. 2). Hazar Denizi, Karadeniz ve Urallar arasında kalan bölge üzerinde genel bir mutabakat olduğu söylenebilir. Bu kabul, bu topluluğun zamanla Güney Rusya ve Ukrayna'ya doğru uzanan alan içerisinde yayıldığı ve arkeolojik kültür olarak kurganlar ile temsil edildiği şeklindedir. Bu noktada maddi kültür ve etnisite arasında doğrudan ilişki kurmanın, yöntem olarak sorun teşkil ettiğini de belirtmeliyiz.

TEMEL AÇMAZ: MADDİ KÜLTÜR VE ETNİK KİMLİK

Esas itibarı ile "Hint-Avrupa" tabirinin bir kesinlik bildireceği yegane alanın dilbilim olduğu muhakkaktır. Ancak geçmişte ortak bir kökten gelmiş topluluklar için ortak bir kültür kökeni tanımlamaya çalışmak, araştırmanın en zorlu alanlarından birisi olmuştur. Dil kuşkusuz en önemli kültür taşıyıcısıdır. Ne var ki, kültür kavramının kendisi son derece karmaşıktır; en kapsayıcı tanımlamaya göre insan elinden ve zihninden çıkmış her türlü "ürün" kültür kavramının içeriğini oluşturur. Sözü edilen "ürünler" insan hayatının maddi veya manevi düzlemlerinde, birbirinden çok farklı işlevleri yerine getirmektedirler. Bu ürünlerin benzerliklerinin derecesini, tarih boyunca yaşanan sosyal ve ekonomik süreçlerin belirlediği düşünülebilir. Ne var ki, insanların tercihlerini açıklayabilecek, doğa yasası netliğinde kurallar tanımlanamaz. Zira insanı insan yapan en önemli özelliklerden birisi rasyonel olabilmesi kadar, irrasyonel öğelerin de kendisini etkilemesine izin vermesidir.

¹⁹ Childe 1925: 212-213.

²⁰ Gimbutas 1977; Gimbutas 1979; Gimbutas 1993; Gimbutas 1997.

Arkeoloji bu noktada tartışmalı bir konuma sahiptir. Kültür tarihi içerisinde konumlanan bir disiplin olarak nesneler üzerinden geçmiş zamanlar ve toplumların rekonstrüksiyonunu yapmayı amaç edinmiştir. Ancak araştırmanın pratiğinde nesnelerin tarihi çoğu kez bu amacın önüne geçmektedir. Bu bağlamda toplumların birbirini ile benzer veya ayrı özelliklere sahip olmalarının nedenlerinin yanı sıra, toplumların neden ve nasıl değiştiklerinin incelenmesini arkeolojiye taşıyan antropolojik yaklaşım, pek çok soruyu yanıtlayabilir.

Nesnelerin arkeolojik kontekstlerde ifade ettikleri anlam, çeşitli toplulukların arasında bağlantı sağlayan köprüleri kurmakla ilgilidir. Bunların belli bir zaman ve mekan dilimi içerisinde tercih edilmelerinin sebepleri çok farklı olabilir. Ancak nesneler, ortak tasavvurların ifade edildiği birer araç olarak incelendiğinde, kendisini üreten toplumu tanımlayan ortak paydalara işaret edebilir. Ortak tasavvurlar, ortak toplumsal normlara götürür; bu normlar ise belirli nesnelerin üretimini tetikler.²¹ Ne var ki küçük grupların veya bireylerin tüm bu normlardan sapmaları, belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Etnolojik araştırmaların bugün geldikleri noktada ise kültürler arasında net sınırlar olmadığına inanılır.²²

Yukarıdaki ifadelerden yola çıkarak şu sorun tanımlanabilir: Maddi kültür varlıkları bir etnisiteyi diğerlerinden ayırt etmemize ne ölçüde katkıda bulunabilir? Bunun yanıtı incelenen maddi kültür ögesinin hangi ortak tasavvurlara işaret ettiğinde yatar. Örneğin, ölü gömme gelenekleri paylaşılan manevi tahayyüller olduğunu gösterebilir. Aynı şekilde heykel ya da resim sanatında tekrar tekrar karşılaşılan ikonografik unsurlar, ortak tahayyüllerin varlığı konusunda bir kanıt olarak kabul edilebilirler. Ancak bu tip sınıflamaların etnisiteler için tam olarak tanımlayıcı olduğu gene de söylenemez. Örneğin, dünyada sayısı bir milyarı bulan Müslüman nüfusun, sırf aynı manevi tahayyülleri paylaştıkları için tek bir etnik unsur olarak tanımlanamayacağı bugün son derece açık iken, bu mantığı yazısız zamanlardaki kültürler için uygulamak çok daha büyük bir sorunu görmezden gelmektir.

Denilebilir ki, eski çağlarda toplumlar arası iletişim ve hareketlilik günümüzdeki kadar yoğun değildi ve bu nedenle maddi kültür pekala izole toplulukların, dolayısı ile etnik grupların varlığına işaret edebilir. Ancak bu durum sanıldığı kadar basit değildir. Zira farklı kültürlerin karşılaşmalarının sonucunda yaşanan süreçler, maddi kültürün tek başına bir ölçüt olarak değerlendirmesinde ciddi sorunlar ortaya çıkarır. Aryan göçlerinin Ortadoğu'daki tarihine baktığımızda Hurri-Mittanni ilişkisi bunun en iyi örneklerinden birisidir.

MÖ 3. binyıldan itibaren Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da ortaya çıkan Hurriiler, yaygın kanıya göre Kafkasya'dan güneye doğru göçmüş topluluklardır.²³ Konuştukları dil, Ural-Alтай dillerine morfolojik açıdan yakın görünmekle birlikte,²⁴ şu an yaygın olan dil ailelerinden hiçbirine dahil değildir.²⁵ MÖ 2. binyıl başlarına kadar küçük devletler halinde yaşayan bu toplulukların, bunu izleyen dönemde Mittanni Devleti adı altında birleştiği ve Hititler'e karşı önemli bir güç haline geldiği bilinir. Ancak bu devletin oluşum süreci, Aryan olarak nitelendirilen toplulukların Ortadoğu'ya göçü ile bağlantılı görünmektedir. Mittanni Devleti'nde nüfus ağırlıklı olarak Hurri olmakla birlikte, olasılıkla yönetici olan ve devleti elinde tutan küçük bir sınıfın Aryan olduğu anlaşılmaktadır. Aryan varlığı özellikle kral isimlerinde kendi göstermektedir.²⁶ Konuştukları dili bir resmi dil haline getirip yazışmalarda kullanmamışlardır. Ancak bu döneme ait Hurrice metinlerde kimi detaylar dikkat çekmektedir. Örneğin, at ve atıcılık ile ilgili terimlerin etimolojisi Aryan kökenini göstermektedir.²⁷ Tanrılar arasında ise Mitra, Varuna ve İndira adları geçmektedir ki, bunlar Hindistan panteonunda bilinen tanrılardır.²⁸ Burada dikkat çekici husus, iki farklı etnik unsurun bir arada oluşudur ki, eğer elimizde yazılı belgelerde bulunan ipuçları olmasaydı, bu dönemdeki Aryan varlığı hakkında hiç bir fikir sahibi olamayacaktık.

Maddi kültürün eksik ve zaman zaman yanıltıcı bir ölçüt olmasının en önemli nedenlerinden birisi, toplumdaki alışkanlıkların ticaret ya da göç gibi nedenlerden dolayı değişebilmesidir. Örneğin, günümüzde giyim kuşamdan günlük hayatta kullanılan pek çok alete kadar uzanan nesnelerin çok farklı ve uzak bölgelerden gelip yaşamımıza girdiği aşikardır. Ancak bunların kullanılması, ne etnik ne de dinsel özelliklerle ilgili herhangi bir niteliği tanımlamadığı gibi, toplumsal bir kimlik için belirleyici değildirler. Günümüzde bir insan ömrüne sığan bu kadar çok değişikliğin, tarihin erken dönemlerinden itibaren belki bir ya da bir kaç kuşağa yayılan süreçler olduğunu düşünmeliyiz. Dolayısı ile günümüzden bakıldığında bu unsurların ifade güçleri, tek tek değerlendirildiklerinde çok daha zayıftır.

²³ Edzard/Kammenhuber 1972-1975; Börker-Klähn 1988; Wilhelm 1982.

²⁴ Peker 2009: 44.

²⁵ Wilhelm 1982: 4-5. Her ne kadar Hurrice büyük dil ailelerinden birinin içine oturmuyor olsa da, Doğu Anadolu'da MÖ 1. binyılın ilk yarısında konuşulmuş olan Urartuca ile büyük benzerlik göstermektedir. Ancak bu diller arasındaki ilişki, birinin diğerinin devamı olması şeklinde değildir. MÖ 3. binyılda birbirlerinden ayrıldıkları anlaşılmaktadır.

²⁶ Wilhelm 1982: 25.

²⁷ Wilhelm 1982: 26-27.

²⁸ Wilhelm 1982: 26.

²¹ Bernbeck 1995: 29.

²² Bernbeck 1995: 29.

Maddi kültürün önemi, toplulukların değişimine yaptıkları tanıklıklarıdır. Bu tanıklık sayesinde o zamanlar etkili olmuş ilişkiler ağını tahmin edebiliriz. Ancak herhangi bir verinin etnik köken ile ilişkisini belirlemek çok bilinmeyenli bir denklemdir. Bu denklemin çözümü, dil ile ilgili veriler olmaksızın sadece varsayım olarak kalmaya mahkumdur. Maddi kültürün incelenmesi çoğunlukla yaşam tarzlarını ortaya koyar. Ortak tahayyüller kuşkusuz yaşam tarzlarının gölgesinde şekillenirler.

PASTORAL GÖÇBELİĞİN YAYILMASI

Göçebe ekonomilerin yayılmasının, Hint-Avrupa topluluklarının kökeni hakkında yapılan tartışmalara dahil olması kaçınılmazdır. Bu üretim biçimi Ortadoğu’da Geç Neolitik ile Kalkolitik dönemleri arasında biçimlenmiş bir geçim kaynağıdır. Bu süreç Andrew Sherratt tarafından “ikincil ürün devrimi” olarak nitelendirilen²⁹ ve Ortadoğu’da karmaşık toplumların ortaya çıkışını tetikleyen dönüşümün bir parçasıdır. Hayvancılığın başlı başına bir uzmanlık alanı haline gelip toplumda segmentler oluşturmaya başlaması şüphesiz Neolitik süreçte yaşanmıştır. Hayvan besiciliği başlangıçta sadece et tüketimi için yapılırken, Geç Neolitik’ten itibaren süt temini için de yapılmıştır. Marmara Bölgesi’nde bulunan Barcın Höyük’te arkeolojik veriler süt üretiminin MÖ 7. binyıla kadar uzanan bir geçmişe sahip olduğunu göstermiştir.³⁰ Bu dönemde ortaya çıkan dikkat çekici gelişimlerden birisi ise tarım ve hayvancılığın yavaş yavaş Avrupa’ya doğru yayılmasıdır. Süt kuşkusuz ikincil ürünlerin en başta gelenidir. Buna yün ve beraberinde dokumacılığın da katılması ile birlikte gerek ürünler, gerekse üretim teknolojilerinde çeşitliliğin arttığı bir döneme girilmiş olur. Hayvan gücünün üretime katkısının yanı sıra ulaşımda da kullanılması, toplumların birbirleri ile iletişime geçmesini hızlandırmış olmalıdır.

Avrupa’da kültürel anlamda yaşanan en büyük kırılma MÖ 4500 civarında gerçekleşir. Bu tarihe kadar oldukça gelişkin bir Neolitik kültürün Güney Avrupa’dan Tuna boyunca ilerleyerek Orta Avrupa’ya kadar ulaştığı görülür. Bu ilk çiftçilerin Anadolu’dan Yunanistan’a, oradan da kuzeye doğru ilerleyerek geldiği düşünülür. Ürettikleri tahıl ve hayvan türlerinin, Orta Doğu’da çok daha uzun zamandır üretimi yapılırken, Avrupa’da ise ilk defa çiftçilerin varlığı ile beraber ortaya çıkması bu kanıyı destekler. Öte yandan beslenen büyükbaş hayvanların DNA’ları üzerinde yapılan araştırmalar da Anadolu bağlantısını reddedilemez bir şekilde ortaya koymaktadır.³¹

Karadeniz’e dökülen Dnieper ve Dniester nehirleri arasındaki bölgede, gelişmiş bir tarım toplumunun varlığını ortaya koyan Tripolye Kültürü Avrupa’nın eski halkı ile ilişkilendirilir. Ukrayna’daki kimi araştırmaların ortaya koyduğu ve 20 hektardan başlayıp 180 hektara kadar ulaşan büyüklükteki yerleşimler, MÖ 5. binyılda oldukça sofistike bir kültürün varlığına da işaret etmektedir.³² Gimbutas tarafından *Eski Avrupa* olarak nitelendiren bu kültür MÖ 4500’lerde Kurgan Kültürü’nün ortaya çıkmasıyla büyük bir değişim yaşar.

Gimbutas’a göre bu değişim, ilk Hint-Avrupa topluluklarının bölgeye gelmesi ile gerçekleşmiştir. MÖ 4500’lere gelinceye kadar *Eski Avrupa*’daki mezarlarda av için kullanılanların dışında herhangi bir silaha mezar hediyesi olarak rastlanmamış, ancak bu tarihten sonra uzun hançer görünümündeki bıçaklar, mızrak ve hafif baltalar ile birlikte ok ve yay bu kontekstlerde karşılaşılan buluntular olmuşlardır.³³ Buluntuların ima ettiği erkek egemen yapı, ekonomik geri planın yönlendirmesi ile ilişkilidir. Buna göre hayvan sürüsü üzerinden tanımlanan bir servet, aynı zamanda kolayca çalınabilir bir servettir ve korunabilmesi erkek merkezli bir toplumsal organizasyonu zorunlu kılmış olmalıdır.³⁴

MÖ 5. binyıla kadar Balkanlar ve Anadolu arasında güçlü bir ilişki olduğu kanısı kimi araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir. Ancak bu ilişkilerin niteliği hakkında farklı görüşler vardır. Mevcut araştırmalar bu bölgenin çeşitli konseptlerin göç yahut ticaret hareketleri ile değil, fakat etkileşim yolu ile yayıldığı bir bölge olduğunu ortaya koymaktadır.³⁵ Bu bağlamda Anadolu ve Balkanlar’ı tek bir kültür kompleksi olarak tanımlamak da mümkündür.³⁶ Anadolu’nun Avrupa’da tarımsal yaşamın yayılmasında oynadığı bu rolün 1980’lerin sonuna doğru netleşmesi, Hint-Avrupa topluluklarının kökeni hakkındaki en önemli karşı tezin geliştirilmesine bir zemin teşkil eder. Buna göre Avrupa’ya tarım ve hayvancılığı taşıyan ilk çiftçiler, ilk Hint-Avrupalılardır. Bu kadar erken bir dönemde dile ilişkin veri olmaksızın, salt arkeolojik verilerle bu iddianın doğrulanması oldukça zordur. Aşağıda bu teorinin filoloji ile ilişkisine ayrıca değinilecektir.

Esasen Avrupa’da besiciliği yapılan ilk hayvanlar Anadolu’dan getirilmişlerdir. Ancak bu topluluklarda hayvancılık dolayısıyla gelişen bir pastoral göçebelikten söz etmek zordur. Tarım toplumlarının ulaştığı en üst düzey kültürlerden birisi olan Tripolye yerleşimleri

²⁹ Sherratt 1981.

³⁰ Özbal/Türkekul/Doğan/Thissen/Gerritsen/Özbal 2010.

³¹ Anthony 2010: 31.

³² Videiko 2010: 27-29.

³³ Gimbutas 1993: 206.

³⁴ Anthony 2007: 137-138. Yazar, Afrika’da Bantu kabilelerinde hayvancılığın yayılması ile birlikte anne soyu üzerine kurulu toplumsal yapının değişmeye başladığı örneğini verir.

³⁵ Steadman 1995: 15-16.

³⁶ Özdoğan 1996; 1999.

değerlendirildiğinde burada daha çok büyükbaş besiciliğinin yapıldığı görülür.³⁷ Aynı zamanda hayvan gücünden de faydalanılıyor olması, buraya ikincil ürün devriminin etkilerinin geldiğini de ortaya koymaktadır.

Literatürde genel olarak hayvancılık ile geçinen göçebe toplulukların ortaya çıkması Hint-Avrupa kavimleri ile ilişkilendirilir. Bu bağlamda sözü edilen göçebelik pastoral göçebeliktir. Khazanov'un ortaya attığı beş ölçüte göre³⁸ pastoral göçebelik, bir ekonomik faaliyet biçimi olup, tüm yıl boyunca, kapalı alanlar kullanılmaksızın sürülerin otlaklarda tutulmasını gerektirir. Ayrıca pastoral ekonominin gerekliliklerine göre topluluk, belirli otlak alanları içerisinde dönemsel hareketlilik içinde yaşamalıdır, ki bu da göçlerden daha farklı bir hareketlilik türüdür. Bu yer değiştirme hareketine topluluğun tamamı ya da büyük bölümü katılıyor olmalıdır. Khazanov bu durumun, topluluktaki kimi uzmanların (örneğin çobanların), sürüleri uzak mesafelerdeki otlaklara götürmeleri ile gerçekleştirdikleri hareketlilikten çok daha farklı olduğunu altını çizer. Son kriter olarak, pazar ekonomisinin taleplerine göre değil, tamamen geçim temelinde şekillenen bir üretim biçimi olması gerektiğini belirtir. Khazanov daha sonra bu kriterlere iki tane daha ekler:³⁹ Pastoral göçebelerin toplumsal örgütlenmeleri akrabalık temeline dayanmakta olup, Avrasya ve Ortadoğu örneklerinde, gerçek veya kurgusal soy ağaçları ile segmenter sistemleri de içermektedir. Son olarak pastoral göçebelik, mobil yaşam tarzı, sosyo-politik özellikler ve diğer faktörlerle ilişkili bazı kültürel özellikleri ifade eder.

Gimbutas'a göre barışçıl, yerleşik, cinsiyet eşitliğine sahip ve soyun anne üzerinden yürüdüğü *Eski Avrupa* kültürüne karşı *Kurgan Kültürü* tam bir tezattır;⁴⁰ bu topluluklar savaşçı, hiyerarşik, erkek egemen ve pastoral göçebe topluluklar olup, taş veya toprak yığınının örttüğü, ahşap yahut taştan yapılmış çadır veya kulübeye benzer mezarlarla kendini gösteren ölü gömme gelenekleri ile ayırt edilmektedir. Bu kültürün *Eski Avrupa*'ya gelişini üç dalga halinde görür:⁴¹ Buna göre birinci dalga MÖ 4400 ve 4300 arasında gerçekleşir. İkincisinin 3500'lerde, üçüncüsünün ise 3000'lerde gerçekleştiğini belirten Gimbutas'a göre, bu kronoloji tek bir topluluğun hareketini ifade etmez; geniş bir zaman ve mekana dağılmış, ortak geleneğe sahip çok sayıda farklı step halklarının yayılması anlamına gelir. Birinci dalgada Volga, ikinci dalgada ise Aşağı Dniester ve Kafkasya arasında kalan Kuzey Pontus steplerinde yaşayan ve kültürel olarak daha gelişmiş görünen halklar

gelmiştir. Son olarak üçüncü dalgada bir kez daha Volga steplerinden gelen toplulukların bu bölgeleri doldurması söz konusudur.

Ancak Gimbutas'ın yaklaşımı günümüzde yeni araştırmalar tarafından revize edilmiştir. Nitekim kendisinin kullandığı biçimiyle *Kurgan Kültürü*, Avrupa'nın pek çok Neolitik ve Tunç Çağı kültürünü de kapsayan bir hale gelir.⁴² Günümüzde tercih edilen terim *Yamnaya Kültürü*'dür. Ancak bu kavramın altında anlaşılan şey farklılık göstermektedir. Slav araştırmacılar bu grupların arkasında bir "kültür" değil, kültürel ve hatta etnik köken kaynaklı "tarihsel-kültürel" toplulukları görmekteyken, Batılı araştırmacılar için tam olarak böyle değildir. Anthony bu farklı yaklaşımlar arasında orta yolu tutarak, *horizon* kavramını kullanır;⁴³ bununla kastedilen, geniş bir alan içerisindeki yerel kültürler tarafından kabul edilmiş stil yahut alışkanlıklardır.

Avrasya'nın Ukrayna'dan başlayıp Moğolistan'a kadar uzanan step kuşağındaki topluluklar için konuşmak gerekirse, bunlara ait en önemli ortak payda hayvancılık olmalıdır. Ortadoğu'dan yayıldığı düşünülen bu geçim biçimi, ilerlediği bölgelerde yerel adaptasyonlar da oluşturmuştur. Büyükbaş hayvancılık veya domuzun evcilleştirilmesi bu tür adaptasyonlara örnek oluştururlar. Ancak pastoral göçebeliliğin hayata geçmesinde en önemli unsur olan at, besiciliği yapılan diğer hayvanlar arasında çok daha farklı bir yere sahiptir.

Atın yabani olarak yaşadığı bölge Avrasya'nın step kuşağıdır. İlk olarak MÖ 5000'lerde Kuzey Kazakistan'da evcilleştirildiği tahmin edilmektedir. Ancak arkeolojik bulgular bu noktada çok açık değildir. Biri Ukrayna'da, diğeri Kazakistan'da iki erken dönem yerleşimi olan Dereivka ve Botai'da, yerleşim içinde çok sayıda at kemiği ele geçmiş olması, atın evcilleştirilmesi konusunu gündeme getirmiştir. Botai'daki hayvan kemikleri yüzbinlerce olup, neredeyse tamamı atlara aittir.⁴⁴ Bunların tamamen et ihtiyacına yönelik olarak tutulan hayvanlar oldukları anlaşılmaktadır. Ancak av hayvanı oldukları şeklinde yorumlar da vardır.⁴⁵ Özellikle Botai'da ele geçen kemik miktarı düşünüldüğünde, attan başka türlü faydalanmanın ilk adımlarının bu dönemde atılmış olduğu hususunda mutabakat vardır. Fakat güncel araştırmalar atın evcilleştirilmesinin Hint-Avrupa topluluklarının hanesine yazılmasına önemli çekinceler getirmiştir.⁴⁶

⁴² Anthony 2007: 306-307.

⁴³ Anthony 2007: 307.

⁴⁴ Parzinger 2006: 219.

⁴⁵ Levine 1999.

⁴⁶ De Barros Damgaard et. al. 2018: 3-4. Çok sayıda buluntu yerinden toplanan genetik numunelerden edinilen ilk sonuçlara göre, atın evcilleştirilmesi ile ilgili en erken verilerin

³⁷ Videiko 2010: 21.

³⁸ Khazanov 1994, 16.

³⁹ Khazanov 2009: 120.

⁴⁰ Khazanov 1994: 206.

⁴¹ Gimbutas 1993: 206-297.

Bu bağlamda, atın gücünden ne zamandan itibaren yaygın olarak faydalandığı sorusu önem kazanmaktadır. Ukrayna'dan Hollanda'ya kadar uzanan geniş bir alan içerisinde, ahşap tekerlekleri olan arabaların kullanılmasına Bakır Çağında başlandığı anlaşılar.⁴⁷ Atların çektiği ve savaşta da kullanılan hafif arabaların varlığı ise Geç Tunç Çağından itibaren net bir şekilde kanıtlanabilmektedir.⁴⁸ Genel olarak *Kurgan Kültürü*'nün taşıyıcısı olan toplulukların, sahip oldukları bu teknolojik üstünlük ile Avrupa'daki Bakır Çağı uygarlığını sonlandırdıkları düşünülür. Bu toplulukların neden batıya doğru harekete geçtiklerine ilişkin soruya verilen yanıtlar arasında en tutarlı cevap ise, iklim değişikliğinde yatmaktadır. Ancak bu bölgenin Kalkolitik kültüründeki çözülme, MÖ 4600 ve 3500 yılları arasında olduğu saptanan kuraklaşmanın tetiklediği kıtlık ve bunun yarattığı kargaşalarla da açıklanmaktadır.⁴⁹ Kuşkusuz böyle bir kuraklaşma sadece yerleşikler için değil, doğudaki steplerde yaşayan göçebe topluluklar için de bir yer değiştirme sebebi olmalıdır. Nitekim ölü gömme ve yerleşim formlarındaki değişiklikler, farklı geleneklere sahip toplulukların buraya gelmiş olduğu kanısını desteklemektedir.⁵⁰

YENİ BİR MEYDAN OKUYUŞ: DİLİN ARKEOLOJİSİ

Kültürel tarihteki dönüşümlerin yansımalarının en iyi takip edilebileceği alan kuşkusuz dildir. Dil sadece kavramları ifade eden bir araç değildir. Aynı zamanda ifade ettiği kavramların niteliği üzerinden ait olduğu dünyayı diğer dünyalardan ayırır. Bu nedenle maddi kültürden ziyade, bir dilin "arkeolojisinin" yapılması aidiyetler unsurunu sağlam temellere oturabilir.

Bu bağlamda gerek Kossina gerekse Childe gibi araştırmacıların filoloji bünyesinden geliyor olması bir tesadüf değildir. Eskiçağ dillerinin arkeoloji öğreniminde oldukça önemli bir yer tutması 20. yüzyıl başından beri, bu ve buna benzer konuların gündemde tutulmasında katkı sağlamış olmalıdır. Öte yandan maddi kültür öğelerini tanımlama ve sınıflama uğraşısını içeren arkeoloji, filolojiye göre çok daha yeni bir disiplindir. Karşılaştırmalı gramer, ses bilim ve söz dizimi gibi unsurları ele alarak dilleri inceleyen dilbilim ise, 19. yüzyıldan itibaren bir disiplin

geldiği yerleşim olan Botai'daki topluluk farklı bir genetik profile sahiptir. Volga Bölgesi'nden doğuya doğru yayılan ve Hint-Avrupa kökenli oldukları düşünülen Yamnaya Kültürü insanlarından bariz bir şekilde ayrılan bu topluluklar, Paleolitik'ten itibaren burada mevcudiyetini sürdüren doğulu avcı-toplayıcılar ve buraya doğru yayılmış olan Yamnaya insanlarından farklı olarak Kafkas ırkı ile karışmış degillerdir.

⁴⁷ Harding 2000:165.

⁴⁸ Kafkasya örnekleri için bk. Pogrebova 2003; Orta Avrupa içinse Harding 2000: 167-168.

⁴⁹ Todorova 2003: 290.

⁵⁰ Kohl 2007: 53-54.

olarak kendini göstermeye başlamıştır. Bu çerçevede kategorize edilen ilk diller Avrupa dilleri olmuştur.⁵¹ Fin, Macar, Bask ve Eston dilleri dışında kalan Avrupa dilleri 12 gruba ayrılmıştır. Bu sınıflamaya Avrupa dışında kalan Farsça ve Sanskritçe ile birlikte, artık ölü diller olan, Çin'in kuzeybatısında Xinjian'da konuşulmuş olan Tohar ve Anadolu'da konuşulmuş olan Hitit dilleri de dahil edilmiştir.

Hint-Avrupa topluluklarının atalarının konuştuğu kabul edilen PHA dili en az 4500 yıldır ölü bir dildir. Ancak yeryüzünde konuşulan dil grupları arasında en kapsamlı yazılı geleneğe sahip dillerin önemli bir kısmı Hint-Avrupa ailesi içinden gelmiştir. Kültepe'deki Asur tabletlerinde geçen isimler dikkate alınırsa, MÖ 20.yy'a kadar geri giden bir geçmişten söz edebiliriz. Dillerin zamanın akışı içerisinde değişim geçirdikleri açıktır ve halen de gözlemlenebilmektedir.

Tarihsel dilbilim, dillerin geçirdikleri değişimi derecelendirme konusunda yöntemler geliştirmiştir. Anthony bunlara dayanarak aşağıda açıklanan yaklaşımı ortaya koyar.⁵² Bütün diller lehçelere sahiptir. Bunlar bölgesel olabildiği gibi sosyal gruplara göre de değişebilir. Kim olduğunuza göre kullandığınız dil çok yavaş yahut hızlı bir şekilde değişime uğrayabilir. İstikrarsız koşullar, prestij sahibi grupların çöküşü veya yenilerinin yükselişi, işgaller ve kıtlık gibi durumlar değişimin derecesini derinden etkiler. Her dilin, yerine yenilerini kolay kolay kabul etmediği temel bir kelime hazinesi vardır. Bu kelimeler küçük sayılar, vücut kısımları ya da vücutla ilgili terimler; anne ve baba gibi temel akrabalık bildiren terimler; uyku ve yemek gibi temel gereksinim bildiren terimler; ay, güneş, yağmur gibi doğa unsurları; ağaç yahut evcil hayvanlar gibi diğer çevresel unsurları ifade eden sözcüklerdir. Bu listeye ayrıca işaret zamirleri ve bağlaçlar da dahil edilir. İngilizce dikkate alındığında, dilin tamamının %50'lik bir oranda Roman dillerinden alınan sözcüklerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Ancak yukarıda belirtilen temel kelime hazinesinin sadece %4'lük bir kısmı başka dillerden alınmıştır. Bu incelemelere göre 100 kelimeden oluşan temel kelime hazinesi her bin yılda %14 oranında değişime uğrarken, söz konusu temel kelime hazinesinin 200 sözcük olarak belirlendiği genişletilmiş listede bu oran % 19'a çıkmaktadır. Bu rakam dilden dile değişiklik göstermekle birlikte genel olarak bütün diller düşünüldüğünde yuvarlatılmış bir ortalama olarak kabul edilmektedir.

Bu açıklamadan yola çıkarak kabul edebiliriz ki, bir dilde başka dillerden gelen yabancı kökenli kelimelerin oranı, bu dilin başka dillerle karşılaştığı tarih hakkında bir fikir

⁵¹ Anthony 2007: 11.

⁵² Anthony 2007: 39-42. Yazar burada Swadesh (1952;1955) tarafından belirlenen kriterler ve derecelendirmeyi ortaya koymaktadır.

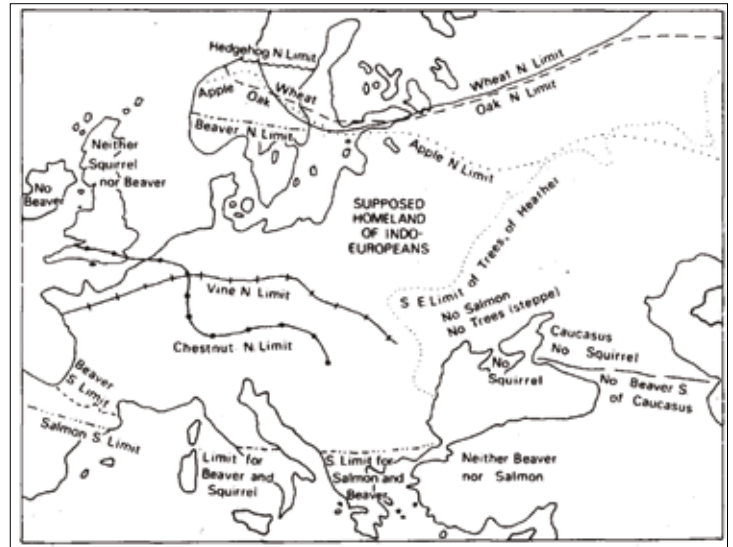
edinilmesini sağlayabilir. Ancak bu noktada etkileşim mekanizmalarının net olarak anlaşılması gerekmektedir. İki farklı grubun karşılaşmasının hangi şartlar altında gerçekleştiği ve hayatın hangi alanlarının bu karşılaşmadan nasıl etkilendiği açıklanabilmelidir. Bu noktada filoloji ve arkeolojinin birbirinin sonuçlarının sağlamasını yapmaları beklense de, uygulamada bu pek kolay değildir.

Birbiri ile akraba dillerin temel kelime hazinelerindeki benzerliklerin bunların uzun bir süre öncetek bir dil olduğunun kanıtı olarak kabul edilir. Bu dilin ne zaman başka dillere doğru evrildiği de tarihsel dilbilimin çalışmalarından birisidir. Bu şekilde ortaya çıkan ağaç modeli, Renfrew tarafından, meseleyi çok basite indirgeyebildiği için eleştirilir.⁵³ Örneğin, başka dillerden geçen sözcükler her zaman yabancı sözcük olarak tanınmayabilirler. Birbirine yakın söyleyişi olan kelimeler, eski ortak köken dilinin kelime hazinesinin oluşturulmasında yardımcı olur. Renfrew'un verdiği örnekle açıklamak gerekirse, "kral" anlamına gelen Latince *rex*, İrlandaca *ri*, ve Sanskritçe *raja* kelimeleri coğrafi olarak birbirinden çok uzak bölgelerde konuşulan dillerden olmaları dolayısı ile bu köken dilinin *protolexicon*'una dahil edilmiştir. Coğrafi mesafenin uzaklığından dolayı bunların bir şekilde bir başka dilden alınmış olmaları ihtimali pek kabul edilmez. Bir diğer sorun da zaman içerisinde gerçekleşen anlam değişiklikleridir.

Bir köken dili ortaya atılır atılmaz, konuya dahil edilen bir diğer sorun köken ülkesidir. Bu, Hint-Avrupa araştırmalarındaki temel sorundur. Yukarıda konuya dair muhtelif önerileri (Res. 2) gördüğümüz bu arayış tarihsel dilbilimin de odağındadır. Buna göre temel kelime hazinelerinde çevresel unsurlara dair bir takım ortak kelimeler olmalı ve bunlar da söz konusu bölgenin doğal niteliklerini ortaya koymalıdır. Mallory Hint-Avrupa topluluklarının dil, kültür ve mitolojik tahayyüllerdeki benzerliklerinin prehistorik döneme kadar uzandığına işaret eder ve bunun da Hint-Avrupalıların kendi köken bölgelerini terk ederek dünyaya dağıldıkları şeklindeki kanıya yönlendirdiğini söyler; ancak bir tekilliğin söz konusu olmadığını da belirtir.⁵⁴ Ona göre PHA ülkesi sınırları belli belirsiz tanımlanmış zaman bölümlendirmesinin, mekânsal ifade edilışıdır.⁵⁵ Mallory aynı satırlarda böyle bir tanımın, birbirlerinin savlarını kabul etmeyen iki disiplin olan tarihsel dilbilim ve arkeolojinin çalışmalarını bir araya getirdiğini söyler.

19. yüzyıldan itibaren dilbilimciler tarafından ortak kelimelerden yola çıkılarak PHA toplumunun niteliklerine yönelik tahminler yapılmıştır; hem tarım hem de hayvancılıkla uğraşan, yerleşik ve bir kralın etrafında

birleşmiş bir toplum tanımlaması bu ilk çabalardan birisidir.⁵⁶ En kapsamlı değerlendirme Mallory tarafından yapılmıştır.⁵⁷ Dağ, nehir ve göllerin olduğu, kış, yaz ve bahar mevsimlerinin hissedildiği bir bölge olmalıdır. Hasat zamanı olan bir sonbaharın hissedilmemesi, bu insanların pastoralist göçebeler olduğu sonucuna yönlendirir. *Mori* kelimesinin gerçekten denizi mi, yoksa herhangi bir büyük su kütlelerini mi ifade ettiği açık olmadığından deniz kıyısında olup olmadıkları bilinmemektedir. Ağaç isimlerinden yola çıkarak bir sınırlandırma yapmak ise zordur; nitekim söz konusu türler Avrupa, Kafkasya, Anadolu ve Sibirya'ya kadar uzanan geniş bir alanda yayılmıştır. Daha fazla ipucu vahşi hayvan isimlerinden gelmektedir. Bunların dağılımı bölgenin steplere tamamen kapalı olmadığını ortaya koyar. Kuşlar, balıklar ve sürüngenlerin de bu incelemeye dahil edilmesi ile birlikte, bazı ağaç türlerinin bulunduğu, içinde vahşi memeli hayvanların da barındığı ormanlar, göl veya nehir yakınlarında bir bölge göz önünde canlanmaktadır (Res. 3). Söğüt ve huş ağacının varlığı ise buranın ikliminin dönemsel olarak soğuk olduğunu ortaya koyar. Bu sebeplerden dolayı PHA topluluklarını sadece açık step yahut çöl bölgelerine yerleştirmek dilin bize bıraktığı verilerle uyum göstermemektedir.



Resim 3: Protolexicon'da Geçen Türlerin Dağılımı (Renfrew 1989: 79) / *Distribution of the Species In The Protolexicon.*

Mallory söz konusu kelimelerin ifade ettiği maddi kültürden yola çıkarak PHA toplulukları için MÖ 4500 tarihini bir ortaya çıkış tarihi olarak önerir; filolojik kayıtları dikkate alarak ise bu topluluklar için MÖ 2500'ü zaman aralığının diğer ucuna yerleştirir.⁵⁸ Genel hatları burada özetlenen bu görüş üzerinde bilim dünyası mutabıktır. Son yıllarda yapılan genetik araştırmaları da

⁵³ Renfrew 1989: 77-86.

⁵⁴ Mallory 1991: 144-145.

⁵⁵ Mallory 1991: 145.

⁵⁶ Mallory 1991: 111; yazar burada Adalbert Kuhn'un 1845'teki görüşünü ortaya koymuştur.

⁵⁷ Mallory 1991: 114-117.

⁵⁸ Mallory 1991: 127. Ayrıca Mallory/Adams 2006: 100-101.

görünüşe göre Hint-Avrupalılar için ortaya atılan bu köken bölgesi varsayımını destekler niteliktedir (Resim 4).⁵⁹



Resim 4: Pha Topluluklarının Son Revizyonlara Göre Tahmin Edilen Köken Bölgesi (Anthony 2007: 84) / *The Proto-Indo-European Homeland Between About 3500–3000 BCE According to the Latest Revisions*.

Her ne kadar büyük eleştirilere maruz kalsa da, Renfrew bu genel kabule karşı en önemli tezi ortaya atmıştır. Bu yaygın kanının zayıf noktalarından iki tanesi şu şekilde özetlenebilir.⁶⁰ Herhangi bir buluş; tekerlek, araba yahut bakır ve bronz gibi metallere verilen isimler, bu dilin kökeni hakkında bir fikir veremez; çünkü buluşlar kendilerini keşfedenlerin onlara verdiği isim ile yayılırlar. Bu gerçekten bugün de gözlemlediğimiz bir olgudur. Bundan birkaç bin yıl sonra örneğin televizyon, telefon, otomobil, asansör gibi sözcükler üzerinden bir etnik dağılım haritası ortaya atmak ne derece sağlam bir yöntem oluşturabilir?

Renfrew'un bir diğer eleştirisi de kelimelerin bölgeden bölgeye, yahut bir ağızdan diğerine anlam değiştirebilmeleridir.⁶¹ Bundan dolayı yukarıdaki gerekçelere göre şekillendirilen bir haritaya şüpheyle yaklaşır. Göç devreye girdiğinde durum daha da karışık bir hal alabilir. Örneğin, belli ağaç türlerinin olmadığı bir bölgede yaşayan bir topluluk, başka bir yere göçüp, tanımadığı yeni türlerle karşılaştığında, bu yeni ortama uygun bir *protolexicon* geliştirmek durumundadır.

Renfrew, tüm eleştirilerini bağladığı noktada, yukarıda değinilen köken bölgesi savunucularının tezlerini “dilbilimin paleontolojisinin değişkenliğinde kurmalarının” bir hata olduğunu belirtir; diğer yanılgılarının ise Avrupa ve hatta dünyadaki tüm ön tarih araştırmalarında sıkça yapılan bir yaklaşım sorununda yattığını söyler; bu da yeni bir seramik stilinin, yahut bir buluntu grubunun, yeni bir topluluğun göçü ile ilişkilendirilmesidir.⁶² Maddi kültürdeki değişimin tetikleyicisi olarak göç fikrine temel itiraz, yeni bir malzeme ya da bu malzemenin eşlik ettiği adetin ortaya çıkışının, toplumun kendi içindeki gelişimlerle de tetiklenebilmesidir. Renfrew bu bağlamda Avrupa'nın batı ve orta bölgelerinde Neolitik'te ortaya çıkan *bell beaker* kültürünü örnek vererek, kültüre adını veren kapların, feodal yapıdaki topluluklarda bireylerin konumlarını vurgulamaya yönelik prestij nesneleri olduğuna ve toplumdaki değişimle ortaya çıkmış olma durumuna dikkat çeker.⁶³ Buradan hareketle PHA topluluklarına bağlanan kurgan mezarlarının gerçek anlamda yeni bir topluluğa işaret edip etmediğini sorgular.

PHA topluluklarının göç ettikleri fikrindeki en temel unsur olan pastoral göçebelik konusu da gene Renfrew tarafından mercek altına alınır:⁶⁴ Bu ekonomik biçimin her şeyden önce ekiciliğin ve hayvan besiciliğinin bir arada yürütüldüğü karışık tarımsal ekonomilerden gelişerek ortaya çıktığını belirtir ve pastoral göçebelerin kısmen tarımcı topluluklara ekonomik olarak bağımlı olduklarını, dolayısıyla pastoral göçebelerin yaşam alanlarının tarımcı topluluklar ile komşu olması gerektiğini savunur. PHA toplulukları için çekirdek bölge olarak tanımlanan alanlarda bu tarz kültürlerin olmadığını, ancak Cucuteni ve Tripolye bölgelerine sınır olan Güney Rusya'da böyle bir komşuluğun söz konusu olduğunu belirtir. Buna göre pastoral göçebeliliğin doğudan batıya değil, belki batıdan doğuya doğru yayılmış olma ihtimaline işaret eder.

Renfrew'nun bu itirazlarının destek bulmasının en önemli nedeni, 2. Dünya Savaşı öncesindeki ideolojilerin şekillendirdiği araştırma kurgularına ve kabullere karşı duyulan tepkidir.⁶⁵ Görüşlerinin kabul görmemesinin nedeni ise, O'nun aslında PHA varlığını göçlere bağlayan, eski modellere yönelik itirazlarda bulunmasıdır.⁶⁶ Nitekim eleştiri sahiplerine göre, steplerden gelen göç dalgaları teorisini destekleyen yeni modeller⁶⁷ aslında daha sağlam

⁶² Renfrew 1989: 87.

⁶³ Renfrew 1989: 88-90.

⁶⁴ Renfrew 1989: 97.

⁶⁵ Pereltsvaig / Lewis 2015: 41-43. Bu dönemlerdeki kuramlar kitlesel göçlere abartılı bir rol biçmişlerdir. Savaş sonrasında ortaya çıkan prosesualist anlayış bu yaklaşımları haklı olarak eleştirmiş ve düzeltmiştir: Nüfus artışı göç ilişkisi yanıltıcıdır; etnik topluluklar arasındaki sınırlar ise belirsiz ve geçirgindir. Yazarlara göre bu haklı eleştiriler giderek doz arttırarak kimi olguları da görmezden gelmeye başlamışlardır.

⁶⁶ Pereltsvaig / Lewis 2015: 41.

⁶⁷ Pereltsvaig / Lewis 2015: 43-45.

⁵⁹ Otuzaltı araştırmacının yaptığı çalışmaların sonuçlarının değerlendirilmesine dair bk. Haak/Lasaridis ve diğ. 2015.

⁶⁰ Renfrew 1989: 80.

⁶¹ Renfrew 1989: 81.

gerekçeler sunmaktadır. Bu yeni açıklamalar, büyük bir nüfusun kısa bir zaman aralığındaki göçünden ziyade zamana yayılmış bir hareketi tanımlarlar.

Step menşeli kavim göçü üzerine kurulu teoriye karşı Anadolu tezini destekleyen bir diğer çalışma Gray ve Atkinson'un ortaya attığı modeldir.⁶⁸ Bilim dünyasında bir dönem büyük bir yankı uyandıran bu filogenetik ağaç modeli dilbilimciler tarafından pek çok konuda yetersiz bulunmuştur.⁶⁹ Zira çocuklar ve yetişkinlerin dil edinimi, iki dillilik ve dilin eskimesi gibi olguların yanı sıra, belgelenmiş geçmişte dilde yaşanan değişiklikleri içeren sosyal temelli dilbilimsel saptamaların da dahil olduğu, bir dizi alt kategorideki son bulgular ile çelişmektedir. Dahası söz konusu model, dillerin dışında, tarih, arkeoloji, coğrafya ve hatta birbiri ile ilişkisi bilinen Hint-Avrupa dil ailesi ile ilgili sayısız bilgiyi de hesaba katmamaktadır.

SONUÇ YERİNE

Bu çalışmada şimdiye kadar Hint-Avrupa topluluklarının ve dillerinin yayılması ile ilgili olarak gündeme gelen görüşler, bu görüşleri ortaya çıkaran düşünsel ve tarihsel geri planla birlikte özetlendi. Burada dikkat çekici olan en önemli nokta, Anadolu araştırmalarının bu tartışmalara katkı sağlama potansiyelidir. Step göçü teorisinin Mallory ve Anthony tarafından revize edilmiş biçimi, tüm eleştirilere rağmen temelleri sağlam bir kuram olmaya devam etmektedir. Ancak burada pastoral göçebeliliğin kökeni üzerinde durulduğu söylenemez.

Pastoral göçebeliliğin Neolitik topluluklar içinde gelişen bir uzmanlaşma biçimi olduğu düşünüldüğünde, bu yaşam tarzının her durumda Ortadoğu üzerinden yayıldığı çok yanlış bir kabul olmaz. Anadolu konumu itibarı ile her zaman bir köprü olarak düşünüle gelmiştir ve bu nedenle bu tartışmaların gittiği yön –ister Anadolu kökenli tarımcı topluluklar, ister Volga steplerindeki pastoral göçebeler olsun, bir şekilde Anadolu araştırmalarını konuya dahil etmek zorundadır. Pastoral göçebelik ikincil ürün devrimi ile bir arada anılması gereken gelişimlerden birisidir. Bu bağlamda yanıt bekleyen pek çok soru ortaya atılabilir; ancak bunlardan iki tanesi bu tartışmada ele alınması gereken sorulardır: Filoloji ve dilbilim açısından bakıldığında; örneğin, Anadolu'nun *protolexicon* içinde yer alan kelimelere ne derece uygun bir ortam olduğuna dair bilgimiz var mıdır? Anadolu'nun prehistorik geçmişinde pastoral göçebelik hangi ölçüde tespit edilebilmektedir?

Bu sorulardan ilki öncelikle Hititoloji ve onunla ilişkili branşlardaki meslektaşlarımızın yanıtlayabileceği sorulardır.⁷⁰ Arkeoloji cephesinden bakıldığında ise,

çoğunlukla kazı rutini ve ortaya çıkan malzemelerin sistematik incelenmesi, verilerin üst bağlamlardaki ifade potansiyelinin sorgulanmasının önüne geçmektedir. Yukarıda Hint-Avrupa sorunsalının her şeyden önce neden ve nasıl bir kuramsal bir meydan okuma olduğu ortaya konmuştur. Göç, demografi, kültürleşme, ekonomi ve benzeri bağlamlar, maalesef Türkiye'deki arkeolojik araştırmalarda yeterince vurgulanmamaktadır.

Örneğin göçebelik hiçbir zaman Anadolu arkeolojisinin öncelikli konusu olmamıştır. Yüzey araştırmaları çoğunlukla vadi tabanları veya yamaçlarda kolayca görülebilen yerleşimleri hedeflemektedir. Hint-Avrupalılar ile ilgili tartışmalarda belki taşların yerine oturmasını sağlayacak en önemli alan olan Karadeniz Bölgesi ise Anadolu tarih öncesi ve ön tarihi ile ilgili araştırmaların en az konu edildiği bölgedir. Karadeniz'in kuzeyi ve güneyi karşılaştırıldığında, Türkiye tarafında büyük bir araştırma boşluğunun olması dikkat çekicidir. Yukarıda ana hatları özetlenen her iki teorisin eğer bir sentezi olacaksa, bu modeli destekleyebilecek veriler Karadeniz çevresinde yapılacak araştırmalarla ortaya çıkarılabilir. Her iki teorisin açıklarını kapatabilecek tek olası bölge de burasıdır.

Yukarıda ana hatları ortaya konan her iki tezin de sağlam gerekçelere dayanan tarafları olduğu düşünülürse, bunların bir senteze doğru yönelebileceği olasılığı da mevcuttur. Özellikle pastoralizmin Anadolu prehistoryasındaki yeri yeterince incelenmiş değildir. Yerleşimlerin sayısının azaldığı ve bazen sezonal nitelik kazandığı Orta Kalkolitik, bu tarz bir geçim ekonomisinin şekillendiği dönem olmalıdır. Anadolu'nun hayvancılık ekonomisine uygun coğrafi koşullara sahip olduğu açıktır. Sezonal yerleşimlerin korunagelme olasılığı, bu yerleşimleri aramaya çıkmanın sorgulanması için bir sebep olarak görülmektedir. Ancak korunagelme açısından Doğu Avrupa ve Balkanlar'ın Anadolu'dan daha iyi bir ortam teşkil etmediği de ortadadır.

Anadolu'da gözlemlenen süreçlerin algılanmasında Mezopotamya en önemli ölçektir. Araştırmalar Anadolu'yu bir köprü olarak nitelemekle birlikte, bu köprünün diğer yakadaki ayağı verilerle yeterince desteklenmemektedir. Bunun için Doğu ve Orta Avrupa'daki prehistorik araştırmalarda uygulanan yöntemlere yönelmek gerekli olabilir. Öte yandan belki sadece elimizdeki verileri bu sorulara cevap verebilmeleri açısından değerlendirmek de ciddi bir adım olabilir.

lim bağlamındaki potansiyeli bu tartışmalar içinde ele alınmayı beklemektedir: Tischler (1977) tarafından yayınlanan etimoloji sözlüğünün yanı sıra, hali hazırda on cildi yayınlanmış olan *Hittite Etymological Dictionary* (Puhvel 2004-2017).

⁶⁸ Gray/ Atkinson 2003.

⁶⁹ Pereltsvaig / Lewis 2015: 58.

⁷⁰ Hitit dilinin etimolojisi üzerine iki çalışmanın tarihsel dilbi-

KAYNAKÇA

- ANTHONY, D.W. 2007.
The Horse, the Wheel and the Language: How the Bronze-Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World. Princeton.
- ANTHONY, D.W. 2010.
“The Rise and Fall of Old Europe,” *The Lost World of Old Europe: The Danube Valley 5000-3500 BC*. (Eds. D.W. Anthony / J. Y. Chi). Princeton: 28-57.
- ARNHOLD, B. 1990.
“The Past as Propaganda: Totalitarian Archaeology in Nazi Germany,” *Antiquity* 64, 464-478.
- BERNBECK, R. 1995.
“Dörfliche Kulturen des keramischen Neolithikums in Nord- und Mittelmessopotamien: Vielfalt der Kooperationsformen,” *Zwischen Euphrat und Indus. Aktuelle Forschungsprobleme in der Vorderasiatischen Archäologie* (Eds. K. Bartl / R. Bernbeck / M. Heinz). New York: 28-43.
- BÖRKER-KLÄHN, J. 1988.
“Die archäologische Problematik der Hurriter-Frage und eine mögliche Lösung,” *Hurriter und Hurritisch*. (Ed. V. Haas). Konstanz: 211-247.
- CHILDE, G.V. 1925.
The Aryans. A Study of Indo-European Origins. London.
- DEBARROS DAMGAARD P./MARTINIANOR./KAMM J. / MORENO-MAYAR J.V. / KROONEN G / PEYROT M. / BARJAMOVIC, G. / RASMUSSEN, S./ ZACHO, C / BAIMUKHANOV, N. / ZAIBERT, Z. / MERZ, V. / BIDDANDA, A./MERZ, I./LOMAN, V./EVDOKIMOV, V. / USMANOVA, E. / HEMPHILL, B. / SEGUIN-ORLANDO, A./YEDIAI, F.E. / ULLAH, I./ SJÖGREN, K.G./HØJHOLT IVERSEN, K./CHOIN, J. / DE LA FUENTE, C. / ILARDO, M. / SCHROEDER, H. / MOISEYEV, V. / GROMOV, A. / POLYAKOV, A. / OMURA, S. / ŞENYURT, S.Y. / AHMAD, H./ MCKENZIE, C. / MARGARYAN, A./ HAMEED, A./ SAMAD, A. / GUL, N./ KHOKHAR, M.H./ GORIUNOVA, O. I. / BAZALIISKII, V.I. / NOVEMBRE, J. / WEBER, A.W. / LUDOVIC, O./ ALLENTOF, M.E. / NIELSEN, R. / KRISTIANSEN, K. / SIKORA, M. / OUTRAM, A.K. / DURBIN, R. / WILLERSLEV, E. 2018.
“The First Horse Herders and the Impact of Early Bronze Age Steppe Expansions into Asia,” *Science* 10.1126: 1-21.
- EDZARD, D.O. / KAMMENHUBER, A. 1972-1975.
“Hurriter, Hurritisch,” *Reallexikon der Assyrologie und vorderasiatische Archäologie IV. Bd.* (Ed. D.O. Edzard). Berlin: 514-507.
- EHRENREICH, E. 2007.
The Nazi Ancestral Proof: Genealogy, Racial Science, and the Final Solution. Blumington.
- GIMBUTAS, M. 1977.
“The First Wave of Eurasian Steppe Pastoralists into Copper Age Europe,” *Journal of Indo-European Studies* 5: 277-338.
- GIMBUTAS, M. 1979.
“The Three Waves of the Kurgan People into Old Europe, 4500–2500 BC,” *Archives Suisses d’anthropologie générale* 43:113–137.
- GIMBUTAS, M. 1993.
“The Indo-Europeanization of Europe: the Intrusion of Steppe Pastoralists from South Russia and the Transformation of Old Europe,” *World*, 44/2: 205-222.
- GIMBUTAS, M. 1997.
The Kurgan Culture and the Indo-Europeanization of Europe. Selected Articles from 1952 to 1993. (Eds. M. R. Dexter / K. Jones-Bley). Washington DC.
- GOBINEAU, J.A. 1853-1855.
Essai sur l’in égalité des races humaines. Paris.
- GRAY, R.D. / ATKINSON Q.D. 2003.
“Language-Tree Divergence Times Support the Anatolian Theory of Indo-European Origin,” *Nature* 426: 435–439.
- GÜVENÇ, B. 1979.
İnsan ve Kültür. İstanbul.
- HAAK, W. / LAZARIDIS, I. / PATTERSON, N. / ROHLAND, N. / MALLICK, S. / LLAMAS, B. / BRANDT, G. / NORDENFELT, S. / HARNEY, E. / STEWARDSON, K. / FU, Q. / MITTNIK, A. / BA’NFFY, E. / ECONOMOU, C. / FRANCKEN, F. / FRIEDERICH, S. GARRIDO PENA, R. / HALLGREN, F. / KHARTANOVICH, V. / KHOKHLOV, A. / KUNST, M. / KUZNETSOV, P. / MELLER, H. / MOCHALOV, O. / MOISEYEV, V. / NICKLISCH, N. / PICHLER, S.L. / RISCH, R. / ROJO GUERRA, M.A. / ROTH, C. / SZÉCSÉNYI-NAGY, A. / WAHL, J. / MEYER, M. /

- KRAUSE, J. / BROWN, D. / ANTHONY, D. / COOPER, A. / ALT, K.W. / REICH, D. 2015.
“Massive migration from the steppe was a source for Indo-European languages in Europe,” *Nature* 522: 207-222.
- HARDING, A.F. 2000.
European Societies in the Bronze Age. Cambridge.
- JONES SIR W. 1786.
“Third Anniversary Discourse: ‘On the Hindus’ ” *Reprinted in The Collected Works of Sir William Jones III, 1807*: 23-46. London.
- KHAZANOV, A.M. 1994.
Nomads and the Outside World. Madison.
- KHAZANOV, A.M. 2009.
“Specific Characteristics of Chalcolithic and Bronze age Pastoralism in the Near East,” *Nomads, Tribes, and the State in Ancient Near East*. (Ed. J. Szuchman). Chicago: 119-127.
- KOHL, P.L. 2007.
The Making of Bronze Age in Eurasia. Cambridge.
- KOSSINA, G. 1911.
Die Herkunft der Germanen. Zur Methode der Siedlungsarchäologie. Würzburg.
- LEVINE, M.A. 1999.
“Botai and the Origins of the Horse Domestication,” *Journal of Anthropological Archaeology* 18: 29-78.
- MALLORY, J.P. / ADAMS, D.Q. 2006.
The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World. Oxford.
- MALLORY, J.P. 1991.
In the Search of the Indo-Europeans. New York.
- MÜLLER, M. 1888.
Biographies of Words and the Home of Aryas. London.
- ÖZBAL, H. / TÜRKEKUL, A. / DOĞAN, T. / THISEN, L. / GERRITSEN, / F. ÖZBAL R. 2010.
“MÖ 7. Binyılda Barcın Höyük’te Süt Tüketimi Üzerine Yeni Araştırmalar,” *XXVII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: 15-31.
- ÖZDOĞAN, M. 1999.
“Northwestern Turkey: Neolithic Cultures between the Balkans and Anatolia”. *Neolithic in Turkey*. (Ed. M. Özdoğan). İstanbul: 203-236.
- ÖZDOĞAN, M. 1996.
“Pre-Bronze Age Sequence of Central Anatolia,” *vom Halys zum Euphrat. Thomas Behran zu ehren* (Eds. U. Magen / M. Rashad). Münster: 185-202.
- PARSONS, J. 1767.
The Remains of Japhet, Being Historical Enquiries into the Affinity and Origins of the European Languages. London.
- PARZINGER, H. 2006.
Die frühen Völker Eurasiens vom Neolithikum bis zum Mittelalter. München.
- PARZINGER, H. 2010.
Die Skythen. München.
- PEKER, H. 2009.
“Dilbilim, Filoloji ve Hititoloji,” *Hititolojiye Giriş* (Ed. M. Alparslan). İstanbul: 37-49.
- PERELTSVAIG, A./ LEWIS, M.W. 2015.
The Indo-European Controversy, Fact and Fallacies in Historical Linguistics. Cambridge.
- POGREBOVA, M. 2003.
“The Emergence of Chariots and Riding in South Caucasus.” *Oxford Journal of Archaeology* 22/4: 397-409.
- PUHVEL, J. 2004-2017.
Hittite Etymological Dictionary 1-10. New York.
- RENFREW, C. 1989.
Archaeology and Language. The Puzzle of Indo-European Origins. London.
- SCHLEICHER, A. 1863.
Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft. Weimar.
- SHERRATT, A. 1981.
“Plough and Pastoralism: Aspects of the Secondary Products Revolution,” *Pattern of the Past: Studies in*

Honour of David Clarke (Eds. I Hodder / G. Isaac / N. Hammond). Cambridge: 261–305.

STEADMAN, S.R. 1995.

“Prehistoric Interregional Interaction in Anatolia and the Balkans: An Overview,” *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 299/300: 13-32.

SWADESH, M. 1955.

“Towards Greater Accuracy in Lexicostatistic Dating,” *International Journal of American Linguistics* 21: 121–37.

SWADESH, M. 1952.

“Lexico- Statistic Dating of Prehistoric Ethnic Contacts,” *Proceedings of the American Philosophical Society* 96: 452–463.

TISCHLER, J. 1977.

Hethitisches Etymologisches Glossar. Innsbruck.

TODOROVA, H. 2003.

“Prehistory of Bulgaria,” *Recent Research in the Prehistory of the Balkans*. (Ed. D.V. Gramenos). Thesaloniki: 257-328.

TRIGGER, B. 2014.

Arkeolojik Düşünce Tarihi. A history of archaeological thought. (Çev: F. Aydın). Ankara.

WILHELM, G. 1982.

Grundzüge der Geschichte und Kultur der Hurriter. Darmstadt.

VIDEIKO, M. 2010.

Ukraine from Tripillia to Rus. Kiev.

EUROMOS GÜNEY NEKROPOLİS'TE ORTAYA ÇIKARILAN GEOMETRİK VE ARKAİK DÖNEM MEZARLARI

THE GEOMETRIC AND ARCHAIC PERIOD TOMBS UNCOVERED IN THE SOUTH NECROPOLIS AT EUROMOS

Makale Bilgisi

Başvuru: 1 Eylül 2017
Hakem Değerlendirmesi: 14 Eylül 2017
Kabul: 21 Aralık 2018
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.23.008

Article Info

Received: September 1, 2017
Peer Review: September 14, 2017
Accepted: December 21, 2018
DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.23.008

Abuzer KIZIL * - Taylan DOĞAN **

Anahtar Kelimeler: Euromos, Güney Nekropolis, Mezar, Geç Geometrik, Arkaik, Kremasyon

Keywords: Euromos, Southern Necropolis, Tomb, Late Geometric, Archaic, Cremation

ÖZET

Euromos Güney Nekropolis 2013 yılı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılan Geç Geometrik ve Arkaik dönem mezarları, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmanın içeriğini, üç adet Geç Geometrik ve bir adet Arkaik dönem mezarı ile söz konusu mezarlardan ele geçen buluntular teşkil etmektedir. İlk defa sistemli kazılar sonucu ortaya çıkarılan bu mezarlar, Euromos'un neredeyse hiç bilinmeyen erken dönemine ilişkin oldukça önemli veriler sunmaktadır.

Çalışma kapsamında ele alınan mezarlardan 1 no.lu mezar; ana kayanın oyulmasıyla elde edilen dikdörtgene yakın bir çukurun kenarlarının yerel kayrak taşları ile örülmesinden oluşan bir sanduka mezardır. Çoklu gömünün yapıldığı mezarda, biri kadın, ikisi erkek olmak üzere toplam üç iskelet kalıntısına rastlanmıştır. İskelet kalıntıları dışında mezardan, üç adet minyatür lekythosa ait parçalar, bir adet pişmiş toprak ağırşak ve üç adet bronz fibula ele geçmiştir. Ele geçen buluntulardan hareketle, 1 no.lu mezarı MÖ geç 8. erken 7. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür. 2 no.lu mezar; ana kayanın tıraşlanması ile elde edilen düzlemde, plaka taşların dikey olarak kullanılması ile oluşturulan bir sanduka mezardır. Mezar içinde bir adet diş, iki adet kemik parçası ve bronz bir kolyeye ait parçalar ele geçmiştir. Mezar hediyesi olan kolyenin benzer örnekleri ışığında mezarı Geç Geometrik dönem içinde değerlendirmek olasıdır. 3 no.lu mezar; büyük oranda ana kayanın oyulması ile oluşturulan sanduka tipindeki mezarın, sadece bir kenarında plaka taşlar kullanılırken, diğer kenarlarında ise ana kayanın kendisinden

* Dr. Öğr. Üyesi Abuzer KIZIL, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kötekli/Muğla/Türkiye.
E-mail: ayzer65@gmail.com.

** Arş. Gör. Taylan DOĞAN, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kötekli/Muğla/Türkiye.
E-mail: dgntaylan@gmail.com.

faýdalanılmış ve herhangi bir taş örgüye gerek duyulmamıştır. Mezardan dağınık bir biçimde ikincil kremasyona ait az sayıda kemik parçası dışında bir adet tabak ve bir adet fincan ele geçmiştir. Ele geçen buluntular ışığında mezarı MÖ 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirmek mümkün görünmektedir. 4 no.lu mezar; ana kayanın üçgen bir biçimde oyulması ile oluşturulan birincil kremasyon alanıdır. Kremasyon alanında dağınık bir biçimde az sayıdaki kemik parçası dışında, iki adet lydiona ait parçalar, iki adet kotyleye ait parçalar, bir adet tabağa ait parçalar ve bir adet demir kılıca ait parçalar ele geçmiştir. Mezar buluntusu olan lydionlardan hareketle mezarı, MÖ 575 civarına tarihlendirmek mümkündür.

Euromos'un Klasik dönem öncesi mezarları gerek mimari, gerek buluntuları ve gerekse ölü gömme geleneği açısından Karia Bölgesi'ndeki diğer yerleşimlerde açığa çıkarılan mezarlar ile oldukça benzerlik taşımakla birlikte, bölgenin erken dönem ölü gömme geleneğine katkılar sunması bakımından önemlidir.

ABSTRACT

This article presents our 2013 activities in the Southern Necropolis of Euromos which revealed a number of graves from the Late Geometric and Archaic periods. These graves, three from the Late Geometric and one from the Archaic period, were first uncovered as the result of systematic excavations, and present very important data on the very little known early period of Euromos.

Grave number 1 is a cist burial that was almost rectangular in shape and constructed by carving out the main rock and built on the edges with local slate stones. Multiple burials were made and a total of three skeletal remains, one female and two males, were found in the grave. Besides skeletal remains, the grave included three pieces of a miniature lekythos, a terracotta spindle whorl, and three bronze fibulae. On the basis of the finds, it is possible to date the grave number 1 from the late 8th to the early 7th cent. BC. Grave number 2 is a cist burial carved by shaving the main rock and arranged with vertically placed plate stones. The tomb included one tooth, two pieces of bone and fragments of a bronze necklace. It is possible to date the grave to the Late Geometric period on the basis of similar necklaces used as burial gifts. Grave number 3 is again a cist burial shaped by carving out of the main rock and built on one side with plate stones and left bare on the rock side. Apart from a small number of scattered bone fragments belonging to a secondary cremation, a dish and a cup were recovered from the grave. It is possible to date the tomb to the first half of the 7th cent. BC. Grave number 4 is the primary cremation site created by carving the main rock out in a triangular form. In the cremation area, apart from a small number of scattered bone fragments, pieces belonging to two lydions, two cotylae, a plate, and iron sword were found. It is possible to date the tomb around 575 BC by moving from the Lydians, which are grave finds.

The pre-Classical graves of Euromos are important in terms of their contribution to the early burial tradition of the region with its similarity to the burials found in other settlements the Karia, both in terms of architecture, finds and burial tradition.

GİRİŞ

Euromos'un Klasik dönem öncesine ait arkeolojik kalıntı ve buluntuları şimdiye kadar daha önce tapınakta yapılan kazılar¹ neticesinde gün ışığına çıkarılan malzeme² ve yayınlardan bildiğimiz satın alma yoluyla müzelere kazandırılan çok az sayıdaki seramik kaplardan ibarettir³.

Euromos 2013 yılı çalışma sezonu kapsamında, Güney Nekropolis'te (Res. 1) kamulaştırılan küçük bir alanda⁴ yer alan anıtsal nitelikli, çok odalı, tonoz çatılı mezar içinde ve çevresinde kazı ve temizlik çalışmalarına başlanmıştır. Bu alanda temizlik ve kazı çalışmalarına başlanmasının nedenleri, anıt mezarın mimari yapısını anlamak ve belgelemek, yapıyı restorasyon çalışmaları için hazır hale getirmek ve mezar çevresinde çevre düzenlemesi yapmaktır. Bu amaçlar doğrultusunda, mezarın batıya bakan cephesinin önündeki alanda kazı çalışmalarına başlanmış ve yüzeye yakın bir seviyede çok sayıda ve neredeyse iç içe girmiş mezarlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Dolayısıyla kazı çalışmaları, mezarlara bağlı olarak öngörülenden fazla genişlemiş ve anıt mezarın kuzeyindeki küçük bir alanı da kapsamıştır. Gün ışığına çıkan mezarların, dikey bir stratigrafik yapılanma olmaksızın, kısmen ana kaya üzerine kısmen de ana kaya içine yerleştirildikleri görülmüştür. Yön birliği olmayan, farklı tip ve ölçülerde, basit yapılı, farklı dönemlere ait (Geç Geometrik, Arkaik, Hellenistik ve Roma) bu mezarların neredeyse aynı kotta yer aldıkları görülmüştür. Anıt mezar kompleksi çevresindeki 20x30 m'lik bir alanda yapılan kazı çalışmaları esnasında Geç Geometrik dönemden Roma dönemine kadar süreklilik gösteren ve farklı mezar tiplerinin bir arada bulunduğu



Resim 1: Euromos Kent Planı / The City Plan of Euromos.

toplam on üç mezar tespit edilmiştir (Res. 2). Mezarlardan üçü Geç Geometrik, biri Arkaik, biri Hellenistik, yedisi Roma dönemi'ne ait iken, bir tanesi buluntu barındırmadığı için tarihlendirilememiştir. Söz konusu mezarlar arasında çalışma konumuzu oluşturan Geç Geometrik ve Arkaik dönem mezarlarının bulunması, kentin erken evrelerini anlamamız açısından oldukça önem taşımaktadır.

1. 1 NO.LU MEZAR (Res.3a-d)

1.1. MEZAR MİMARİSİ

Uzunluk: 2.21 m, Derinlik: 1.11 m, Batı Taraf Genişlik: 0.58 m, Doğu Taraf Genişlik: 0.47 m. Doğu-batı doğrultulu olan mezar, ana kayanın oyulmasıyla elde edilen dikdörtgene yakın bir çukurun kenarlarının yerel kayrak taşları ile örülmesinden ibarettir. Mezarın tabanı, kısmen ana kayanın düzleştirilmesi kısmen de plaka taşların kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Mezar kapağı, pres taşlarına ait üç bloktan oluşmaktadır. Üç parça halinde ortaya çıkarılan pres taşlarından ikisi birleşerek tek bir pres taşı oluştururken, üçüncü parçanın ayrı bir pres taşına ait olduğu görülmektedir⁵.

¹ Kente dair ilk veriler Chandler'in 18. yüzyılda Anadolu'ya gerçekleştirdiği gezilerden gelir (Chandler 1821: 53-56, Lev. I-V). Daha sonrasında kent hakkında birçok kısa araştırma olmakla birlikte (Ateşlier 2011a, 2011b, 2009, 2006; Pülz 1989: 451-453; Anabolu 1964; Laumonier 1958: 165-166.), kentte ilk defa kazı çalışmaları Ü. Serdaroğlu tarafından gerçekleştirilmiştir (Serdaroğlu 2004: 119-135; Serdaroğlu 1982, 1973, 1971).

² 1970'li yıllarda Ü. Serdaroğlu tarafından tapınakta yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan mimari terrakotalar için bkz. Ateşlier 2011a, Ateşlier 2011b, Ateşlier 2009, Ateşlier 2006; Serdaroğlu 1982: 350, Abb. 4; Konsol blokları için bkz. Baran 2010: 18, AB.6; Serdaroğlu 1982: 351, Abb. 5; Kuros için Ateşlier 2011a: 128, 129, Resim 9.

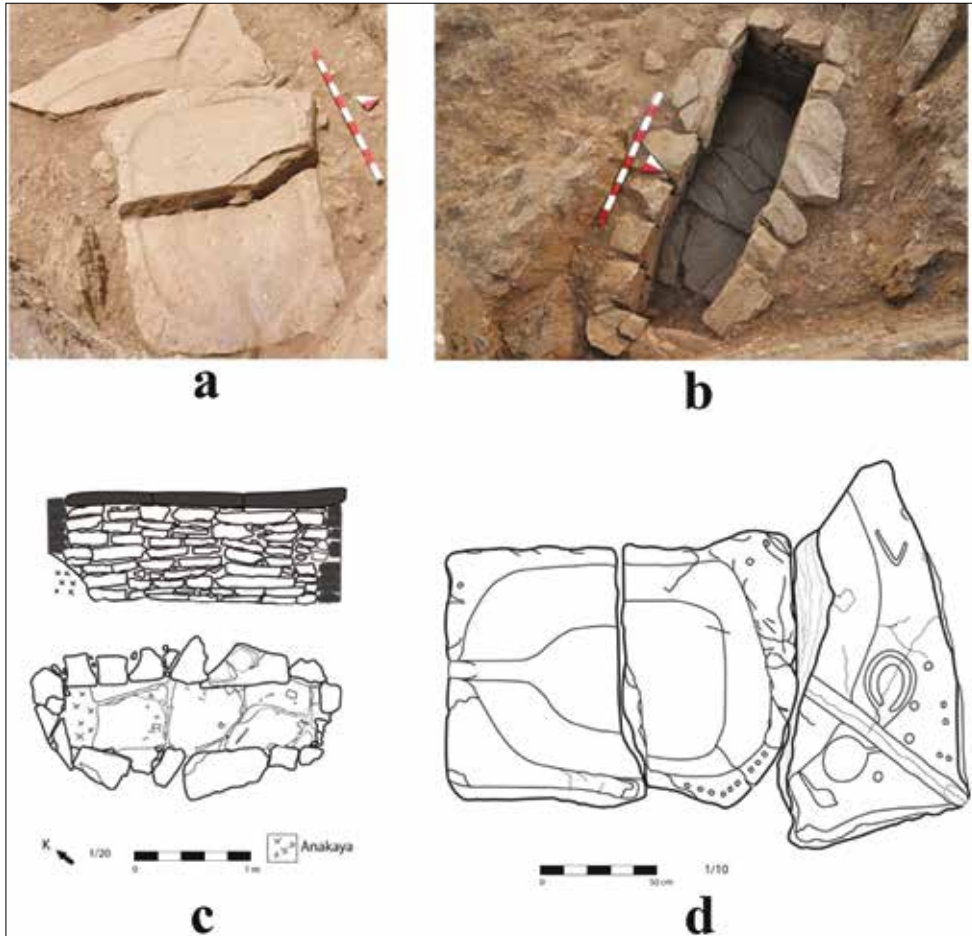
³ Daha çok kotyle ve skyphos formlarından oluşan bu kaplar, kaçak kazılar neticesinde bulunmuş ve satın alma yoluyla müze ve koleksiyonlara kazandırılmıştır (Evren 2000; Özgünel 1977: 8 vd; Mellink 1972: 165-188). Dolayısıyla, satın alınan kişinin ifadesine dayanılarak Euromos'tan geldiğini bildiğimiz bu kapların değerlendirilmesi salt form ve bezeme ile sınırlı kalmakta, bulunduğu yer ve şekli konusunda, yani gömü geleneği veya mezar-buluntu ilişkisi açısından maalesef değerlendirilme yapılamamaktadır.

⁴ Euromos'un biri Kuzey diğeri Güney olmak üzere bilinen iki nekropolisi bulunmaktadır. Her iki nekropolisin de yer aldığı arazilerin neredeyse tamamının özel mülk olması nedeniyle kazı çalışmaları kısıtlı bir alanda yapılabilmiştir.

⁵ Mezar kapağını oluşturan pres taşların doğudan batıya doğru ölçüleri sırasıyla, uzunlukları 0.85 m, 0.75 m, 0.74 m ve ge-



Resim 2: Euromos Güney Nekropol / *The Southern Necropolis of Euromos.*



Resim 3: 1 No.lu Mezar / *Tomb No. 1.*

Karia bölgesinde genellikle işlenmemiş plaka taşlarla kapatılan bu tarz mezarların aksine 1 No.lu mezarda zeytinyağı veya üzüm pres taşlarının kapak olarak kullanıldığı görülmektedir. Milas TKİ kazıları sonucunda açığa çıkarılan ancak henüz yayımlanmayan bir diğer mezarda da bir pres taşının mezarın kapağı olarak kullanıldığına şahit olmaktayız. Bölgede yapılacak kazı çalışmaları ile başka örneklerin de çıkabileceği unutulmamakla beraber, şimdilik bu dönem mezarların genellikle sal taşı olarak isimlendirilen büyük boyutlu taşlar ile kapatıldığı bilinmektedir⁶. Pres taşlarının mezar kapağı olarak kullanılmasının, mezar sahibinin mesleki kimliğiyle mi ilişkili olduğu yoksa çevrede var olan ve kullanım dışı kalan pres taşlarının tamamen ekonomik bir zorunluluktan mı kaynaklandığını kesin olarak belirtmek için yeterli veri bulunmamaktadır. Ortaya çıkarılan bu tür mezarların yayınlanması ile kuşkusuz bu sorunun cevabı daha da netleşecektir.

Bu mezar tipinin literatürde “Sanduka”⁷ veya “Örgü Tekne”⁸ olarak farklı biçimlerde karşımıza çıktığı görülmektedir. Genellikle açılan bir çukur içerisine, kuru duvar tekniğinde, dört tarafı örülen dikdörtgen planlı⁹ olan bu mezarların bazen yalnızca bir tarafına taş örülmekte¹⁰ veya mezar ana kaya içine açılan bir çukurdan ibaret olabilmektedirler¹¹. Karia bölgesinde sanduka tipi mezarların en erken örneklerinin Çömlekçi’de ortaya çıkarıldıkları ve bunların MÖ 1100-1075 yılları arasına tarihlendirildikleri görülmektedir¹². Yayınlardan takip edebildiğimiz kadarıyla MÖ 8. yüzyıla kadar görülmeyen bu mezar tipinin farklı varyasyonlarıyla MÖ 8.-6. yüzyıllar arasında başta Beçin nekropolisi olmak üzere¹³ Karia bölgesinin birçok nekropolisinde karşımıza çıktığı görülmektedir¹⁴. Bölgede bu tip mezarların çeşitlemelerine MÖ 3.yüzyıldan sonra bile¹⁵ rastlamakla

birlikte, Euromos örneği ile çağdaş¹⁶ ve mimari dizayn bakımından ona en yakın örnekler Beçin’de kaşımıza çıkmaktadır¹⁷.

1.2. BULUNTULAR

Mezarda 19 yaşından küçük bir erkek, 19 yaşından küçük bir kadın ve 30 yaşlarında bir erkeğe ait üç iskelet kalıntısına rastlanmıştır¹⁸. İskelet kalıntılarının yanı sıra mezarda üç adet (biri sadece boyun ve omuz parçasından oluşmakta) minyatür lekythos (Kat. No. 1-3), bir adet pişmiş toprak ağırşak (Kat. No. 4) ve üç adet bronz fibula (Kat. No. 5-7) ele geçmiştir. Hediyelerin mezar içindeki dağılımına bakıldığında mezarın ilk gömüsüne ait kemiklerin güneybatı köşeye toplandığı, diğer buluntu ve kemiklerin ise bir düzen göstermedikleri gözlemlenmiştir¹⁹. Ayrıca, 1 no.lu lekythos olarak isimlendirilen boyun ve omuz parçası kapak taşlarının hemen altında batı kısa duvar üzerinde tespit edilmiştir. Parçalar halinde ele geçen kırık seramik parçaların bir kısmı restore edilerek iki adet lekythos tümlenmiştir.

a) Lekythoslar

Kat. No.1 (Res. 4a,b): Boyun ve omuz parçasından oluşan Kat. No.1, olasılıkla Kat. No.2’ye aittir²⁰. Ancak kabin boyun ve omuz kısmındaki eksiklikler nedeniyle birleştirilememiştir. Pembemsi hamur rengine sahip olup, üzerinde koyu kahverengi firnis ile yapılmış bezeme yer almaktadır. Parçanın boyun kısmı korunduğu kadarıyla tamamen siyah firnislidir. Daha sonra yatay iki rezerve bant arasında yatay siyah bir bant yer alır. Omuz üzerinde ise alttan ve üstten yatay iki ince firnis bant ile sınırlandırılmış alanda birbirine bağlı yatay dört adet içi çapraz taralı baklava motifi²¹ bulunmaktadır.

nişlikleri ise 1.12 m, 1.20 m ve 1. 68 m’dir. İki parça halinde ortaya çıkarılan ancak tek bir pres taşına ait olan bloklar üzerinde herhangi bir bezemeye rastlanmazken, bir kısmı kayıp olan ikinci bir pres taşına ait olan blok üzerinde kazıma geometrik desenlerin işlendiği görülmektedir.

⁶ Erdoğan-Aytaçlar 2012: Resim 4; Ekici 2012: 245, Res. 1 ve 2; Özdemir 2012: 459; Gögebakan Demir 2010: Resim 31. 06BM47 No.lu Mezar; Polat 2009: 135, fig.1; Arslan-Kızıl 2007: fig.3; Akarca 1971: Lev. XIV, Mezar 4.

⁷ Mariud 2012:359, Dipnot: 33; Arslan-Kızıl 2007: 83; Akarca 1971: 3; Boysal 1970: 76-77.

⁸ Söğüt 2012: 564; Özdemir 2012: 458; Ekici 2012: 241; Gögebakan Demir 2010: 41; Tırpan-Söğüt 2005: 371 vd.

⁹ Bozrukbağ, Börükçü, Aldağ, Beçin, Belentepe ve Mengefe örnekleri için bkz. Özdemir 2012: 458; Tırpan-Söğüt 2005: 378.

¹⁰ Aslan/Kızıl 2007: 83.

¹¹ Polat 2009: 136, fig. 2.

¹² Boysal 1970: 77; Boysal 1969a: 10-13, 20.

¹³ Mariud 2012:359, Dipnot: 33; Polat 2009: 133 vd; Arslan-Kızıl 2007: 83 vd; Akarca 1971: 3 vd.

¹⁴ Özdemir 2012: 458; Tırpan-Söğüt 2005: 378.

¹⁵ Tırpan/Söğüt 2008: 401; Tırpan/Söğüt 2005: 377.

¹⁶ Akarca 1971: 10 vd.

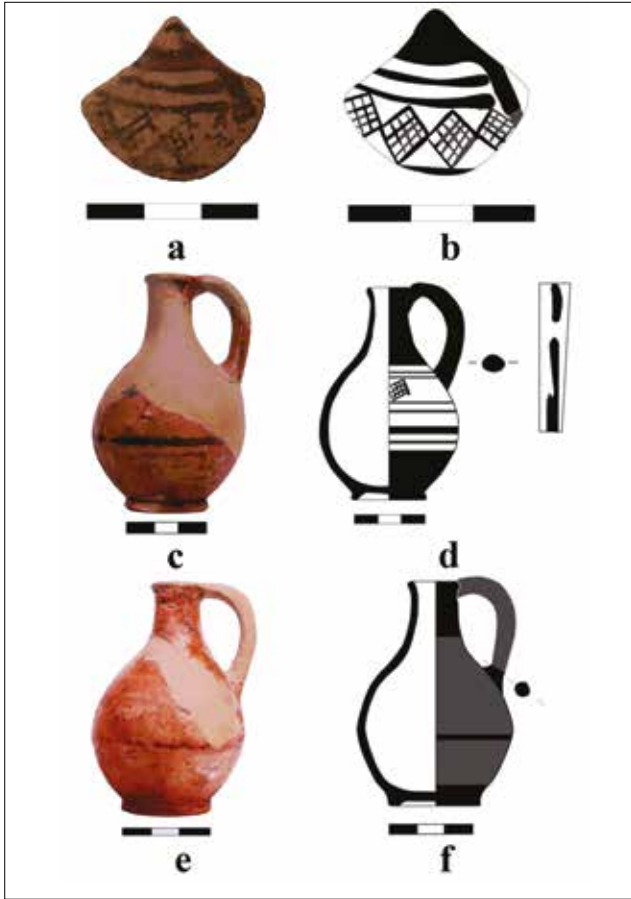
¹⁷ Akarca 1971: Lev. IV, Mezar 2 ve 3.

¹⁸ Bu bilgiler Milas Müze Müdürlüğü başkanlığında devam eden Belentepe, Mengefe kazılarında görev yapan antropologlar tarafından verilmiştir.

¹⁹ Çoklu gömülerin gerçekleştirildiği mezarlarda sonraki gömü yapılacağı zaman genellikle daha erken olan gömünün kemik ve buluntuları mezarın bir köşesine toplanmaktadır. Aynı uygulamayı Euromos mezarları ile oldukça benzer özellikler taşıyan mezarların bulunduğu Milas-TKİ kazılarında (Erdoğan/Aytaçlar 2012: 361) ve Beçin mezarlarında (Akarca 1971: 3) da görmekteyiz.

²⁰ Mezardan ele geçen üç lekythosun da gerek pembe (7.5 YR 8/4) hamur rengine sahip olması gerekse boyun ve omuz kısımlarındaki cidar kalınlıklarının aynı olması, kesin bir fikir yürütmeye olanak sağlamamış ve bu nedenle Kat. No.1 ayrı bir buluntu olarak ele alınmıştır.

²¹ Birbirine köşelerinden bağlı içi çapraz taralı baklava bezeğinin yer aldığı yayınlar için bkz. Kunisch 1998: 99, 39f.



Resim 4: 1 No.lu Mezar Buluntuları / The Grave Goods Discovered in Tomb No. 1.

Attika bezeme repertuarında karşımıza çıkan²² bu motif, Özgünel tarafından Attika kökenli bir bezeme olarak tanımlanır²³. İthaka'da Protogeometrik örneklerinin varlığı²⁴ bilinmekle birlikte, Argos'ta Orta Geometrik döneme tarihlenen benzer örneklerle rastlanır²⁵. Dirmil'de Orta Geometrik döneme tarihlenen omuzdan kulplu bir amphora'nın omzunda²⁶ ve Geç Geometrik döneme tarihlenen bir oinokhoe'nin boyun bölümünde²⁷ benzer bir bezemeyi görmekteyiz. Efes Müzesi'nde yer alan ve Geç Geometrik döneme tarihlenen bir oinokhoe'nin omzu üzerindeki metop içinde²⁸ de benzer bir süsleme bulunmaktadır. Benzer örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte, çağdaş ve en yakın örneklerinin Beçin'den²⁹ ele geçtiğini görmek mümkündür. Akarca'nın Geç Geometrik döneme tarihlendiği lekythos'un omuz ve gövdesi üzerinde köşelerden bir birine bağlı içi çapraz taralı yatay baklava dilimleri yer almaktadır³⁰.

Kat. No. 2 (Res. 4c,d): Parçaları birleştirilerek tümlenen kap, pembemsi hamurludur. Dışa dönük dudaklı, dar boyunlu, küresel gövdeli ve alçak halka kaidelidir. Dudaktan çıkıp, omuza bağlanan, silindirik tek kulba sahiptir. Parçanın üzerindeki bezemeler ise koyu kahverengi firnis ile yapılmıştır. Buna göre, boyun ve kulp üzerinde yer yer firnis kalıntıları görülmekle birlikte, olasılıkla boyun ve kulp tamamen firnisliydi. Omuz üzerinde ise büyük kısmı korunmuş içi çapraz taralı bir adet baklava motifi, alttan ve üstten yatay ince bantlarla sınırlandırılmıştır. Kat. No.1'de olduğu gibi yatay, birbirlerine köşelerinden bağlı baklava zincirinin bir benzeri burada da yer alıyor olmalıydı. Gövde üzerinde belirgin yatay bir firnis bant ve onun altında yatay rezerve bir bant yer alır. Aşınmış olmasına rağmen korunan firnis kalıntılarından hareketle gövde altının tamamen firnisli olduğu anlaşılmaktadır.

Karia bölgesinde sıklıkla ele geçen bu tür minyatür kaplar için henüz bir terminoloji birlikteliğinin oluşmadığı görülür. Akarca³¹ ve Polat'ın lekythos³², Arslan ve Kızıl'ın testi³³, Paton³⁴ ve Bulba'nın³⁵ sürahi, Özgünel'in³⁶ oinokhoe ve Evren'in³⁷ maşrapa terimlerini tercih ettikleri görülmüştür. Bu çalışmada ise form ve bezeme açısından örneklerimize en yakın formlar göz önünde bulundurularak lekythos ismi tercih edilmiştir.

Kat. No.2'ye form açısından en yakın örnekler Beçin'den bilinmektedir³⁸. Farklı zamanlarda ve farklı alanlarda ele geçen üç örnekten sadece 1953 yılında Milas-Ören Karayolu inşasında ortaya çıkarılan A mezarından ele geçen örneğin bezeme şeması açısından kısmen benzerlik taşıdığı görülmektedir. Söz konusu mezardan ele geçen kabın omuz bölümünde, friz içinde yer alan yatay baklava dilimi, Kat. No.2 ile benzerlik taşıırken, gövde üzerinde yer alan friz içindeki ikinci yatay baklava zinciri ve gövde altının tamamen yatay bantlarla bezenmiş olması bu örneği Kat. No.2'den farklı kılmaktadır³⁹. Diğer iki Beçin örneğinin ise, form açısından benzer oldukları ancak bezeme şeması bakımından farklı oldukları görülmektedir⁴⁰. Beçin'in farklı alanlarında ele geçen bu üç örneğin üçü de Geç Geometrik döneme tarihlendirilmiştir. Gerek form gerek bezeme açısından benzer örnekler dikkate alındığında Kat. No.2 Geç Geometrik döneme ait olmalıdır.

³¹ Akarca 1971: 19, Lev. IX.44.

³² Polat 2009: Drawing 7, 8, fig. 10, 11.

³³ Arslan/Kızıl 2007: 85, Fig. 7.1.

³⁴ Paton 1887: fig. 5.

³⁵ Bulba 2010: 34-43.

³⁶ Özgünel 2006: 109, Lev. IVb.

³⁷ Evren 2000: 25, Lev. 12e;

³⁸ Polat 2009: Drawing 7, 8, Fig. 10, 11; Arslan/Kızıl 2007: 85, Fig. 7.1; Akarca 1971: 19, Lev. IX.44.

³⁹ Akarca 1971: 19, Lev. IX.44.

⁴⁰ Polat 2009: Drawing 7, 8, Fig. 10, 11; Arslan/Kızıl 2007: 85, Fig. 7.1.

²² Brann 1962: Pl.17. 295.

²³ Özgünel 2006: 64.

²⁴ Coldstream 1968: Pl. 47.g,h.

²⁵ Coldstream 1968: Pl. 24.j.

²⁶ Özgünel 1976: Şek.5, Lev. 6a

²⁷ Özgünel 1976: 17, Şek. 6, Lev. VIIIb.

²⁸ Evren 2000: 9, 13, Lev. 1, 2.

²⁹ Akarca 1971: Lev. 9.44, Lev. 15.5.

³⁰ Akarca 1971: Lev. 9.44.

Kat. No. 3 (Res. 4e,f): Minyatür bir lekythos olup, Kat. No.2 ile oldukça benzer bir forma sahiptir. Pembemsi hamur rengine sahip olan kabın gövdesi üzerinde koyu kahverengi firnis ile bezenmiş kalın yatay bir bant bulunmaktadır. Oldukça aşınmış olmasına rağmen, izlerden boynun ve gövde altının tamamen firnisli olduğu anlaşılmaktadır. Bu bezeme anlayışıyla Kat. No.2'den ziyade 1996 yılında Beçin'de ortaya çıkarılan gövdesi bezemesiz olan bir örnek ile kısmen örtüştüğü söylenebilir⁴¹. Kat. No.3'ü gerek beraberindeki malzemeler, gerekse benzer örnekleri⁴² yardımıyla Geç Geometrik döneme tarihlendirmek mümkün görünmektedir.

Mezar buluntularından minyatür lekythosların form ve bezeme anlayışı açısından bire bir benzerleri bulunamamış olsa da en azından form itibarıyla bölgeye yabancı olmadıkları görülmüştür. Bu yönüyle Euromos örnekleri bölgede bilenen bu forma iki yeni örnek ile katkıda bulunmuştur. Ayrıca bezeme şemasıyla bu tarz kaplarda standart bir uygulamanın olmadığını belirtmemize olanak tanımaktadır. Kat. No. 2 ve Kat. No.3'ün benzer örneklerinin gerek minyatür olmaları gerekse mezarlardan ele geçmeleri bu kapları ilginç kılmaktadır. Bu noktada kabın kullanımına yönelik farklı öneriler getirilebilir. Birincisi minyatür oluşlarıyla işlevsel olmadıkları ve mezarlarda sunu amacıyla kullanılmış olabilecekleridir. İkincisi işlevsel olup içerdikleri kokulu maddeler bireyin prothesis'e hazırlanmasında kullanılmış olduğu ve bu nedenle kirlendiği düşünülerek mezarlara bırakıldıklarıdır. Üçüncüsü ise bireyin günlük yaşantısında kullandığı koku kaplarından olduğu ve kişisel eşyası olarak mezara bırakıldığıdır.

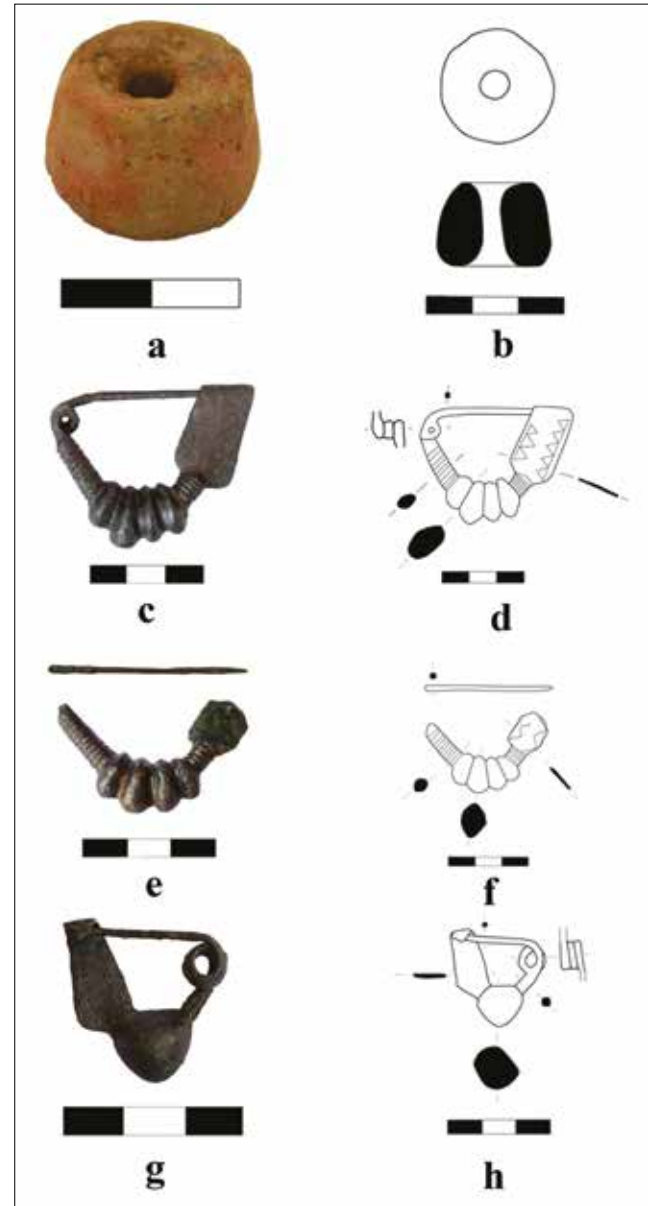
b) Ağırşak

Kat. No. 4 (Res. 5a,b): Pembemsi kilden yapılmış olan ağırşak, tam olarak korunmuştur. Halka formu olup, orta bölümde bir asma deliği yer almaktadır. Üzerinde herhangi bir firnis veya bezeme izine rastlanmamıştır. Üzerinde firnis, bezeme, yazıt vb. buluntuyu kesin olarak tarihlendirmeye yönelik herhangi veri bulundurmeyen ağırşak formunun uzun bir süre kullanıldığı dikkate alındığında tek başına tarihlemek olanaklı olmamakla beraber, beraberinde ele geçen kontekst buluntular sayesinde Geç Geometrik dönem içinde değerlendirmek mümkündür. Bununla birlikte, form açısından en yakın örnekleri Mengefe Mevkii 07MM34 no.lu Geometrik dönem mezarından ele geçmiştir⁴³.

⁴¹ Arslan/Kızıl 2007: 85, Fig. 7.1.

⁴² Polat 2009: Drawing 7, 8, Fig. 10, 11; Arslan-Kızıl 2007: 85, Fig. 7.1; Akarca 1971: 19, Lev. IX.44.

⁴³ Özdemir 2009: 37, 207.



Resim 5: 1 No.lu Mezar Buluntuları / The Grave Goods Discovered in Tomb No. 1.

c) Fibulalar

Kat. No. 5 (Res. 5c-d): Yay kısmında dört adet topuz bulunmaktadır. Yuvarlak kesitli sivri uçlu iğnenin bağlandığı kollardan biri spiral şeklindedir. Diğer kolda ise yassı bir plaka bulunmaktadır. Bu plaka üzerinde kazıma çizgilerle yapılmış karşılıklı üçgen sıraları görülmektedir.

Kat. No. 5'i, Blinkenberg'in tipolojik sınıflandırmasına göre Tip 3 sınıfı altında değerlendirmek mümkündür⁴⁴. Blinkenberg, Tip 3 sınıfına ait fibulaların Submyken'den Geometrik dönem sonuna kadar kullanıldığını bildirmektedir⁴⁵. Kat. No. 5'in benzer örneklerini,

⁴⁴ Blinkenberg 1926: 17.

⁴⁵ Blinkenberg 1926: 17, 78.

Sapouna-Sakellarakis, Tip 3b sınıfına dâhil etmiştir. Sapouna-Sakellarakis, bu tipin Aigina, Chios, Paros, Rhodos ve Samos gibi adalarda oldukça popüler olduğunu, ancak Pherai ve Smyrna'dan da birer örneğinin bilindiğini belirtmektedir. Chios örneklerinin Geometrik döneme, Paros örneklerinin Geç Geometrik döneme ve Rhodos örneklerinin ise Geometrik-Erken Arkaik dönemlere ait oldukları görülmektedir⁴⁶. Caner ise Blinkenberg'in Tip 3 sınıfına dâhil ettiği fibulaların Protogeometrik dönemde, Ege Adaları'nda ortaya çıktığını ancak esas olarak Geometrik dönemde yoğun olarak kullanıldığını ve bu yoğunluğun MÖ 9. yüzyılın ikinci yarısından sonra olduğunu bildirmektedir⁴⁷. Çoğunlukla Demir Çağı'na tarihlenen fibulalar⁴⁸ Karia bölgesinde Geç Geometrik dönem mezarlarında da sıklıkla karşımıza çıkmaktadır⁴⁹. Özellikle Belentepe⁵⁰ ile Mengefe⁵¹ Mevkileri ve Hüsamlar köyü⁵² Geç Geometrik dönem mezarlarında Kat. No. 5 ile benzer örnekler ele geçmiştir. Ayrıca İasos, Didyma, Milas, İzmir çevresi ve Ephesos'da da benzer örnekler bulunmaktadır⁵³.

Kat. No. 6. (Res. 5e,f): Kat. No. 5'te olduğu gibi yay üzerinde dört topuz yer alır. Kolların biri iğnenin bağlandığı kısımdan itibaren kırılmıştır. Diğer kolda ise yassı bir plaka bulunmaktadır. Kırık olmasının dışında tip olarak Kat. No. 5 ile neredeyse aynıdır. Bezeme olarak Kat. No. 5'in üçgen sıralarının yerine çok iyi korunmuş olmasa da yassı plaka üzerinde zikzak motifinin işlendiği görülmektedir.

Kat. No. 6'yı da Kat. No. 5'te olduğu gibi Blinkenberg'in Tip 3⁵⁴ ve Sapouna-Sakellarakis'in Tip 3b⁵⁵ sınıfları altında değerlendirmek mümkündür. Kat. No. 6'nın Karia bölgesindeki benzer örnekleri de Kat. No. 5'te olduğu gibi Belentepe⁵⁶ ile Mengefe⁵⁷ Mevkileri ve Hüsamlar köyü⁵⁸ Geç Geometrik dönem mezarlarında ele geçmiştir.

Kat. No. 7 (Res. 5g,h): Bronzdan yapılmış olan Fibula, Kat. No. 5 ve 6'dan farklı olarak üçgene yakın bir formdadır. Yay kısmında bir adet topuz bulunmaktadır. Kollardan biri spiral şeklindedir ve yuvarlak bir iğneye bağlanır. Diğer kolda ise yassı kesitli plaka bulunmaktadır.

Kat. No. 7, Blinkenberg'in Adalar olarak isimlendirdiği Tip 4 sınıfına girmekle beraber⁵⁹, bu sınıfın geç bir ürünüdür. Blinkenberg, bu fibulalar için Geometrik dönemden Arkaik döneme kadar kullanım gördüğünü ve bu grubun MÖ 9 yüzyıldan erken olamayacağını belirtmektedir⁶⁰. Sapouna-Sakellarakis'in Tip 5b⁶¹ sınıfına dâhil edebileceğimiz Kat. No. 7'nin benzer örnekleri, Aigina, Chios, Kalymnos, Lesbos, Paros, Rhodos, Samothrake, Thera ve Girit gibi birçok adada karşımıza çıkmakla birlikte, özellikle Orta Ege adalarında yoğun olarak görülmektedir. Sapouna-Sakellarakis, bu tipin Chios'ta Erken Geometrik dönemden Arkaik döneme, Rhodos'ta Geç Geometrik dönemden Arkaik döneme, Paros'ta MÖ 8. yüzyılın sonlarından MÖ 7. yüzyıl başlarına kadar, Lesbos'ta Erken Arkaik dönemde ve Girit'te ise Arkaik dönemde görüldüğünü belirtmektedir⁶². Caner ise bu tip fibulaların Erken Geometrik'ten Arkaik dönem'e kadar kullanıldığını söylemektedir⁶³.

Kat. No. 7'nin Karia bölgesindeki benzer örnekleri⁶⁴ ise yine Mengefe mevkii⁶⁵ ve Hüsamlar⁶⁶ Geç Geometrik dönem mezarlarından gelmektedir. Karia dışında, Anadolu'da ise Thymbra⁶⁷ ve Ephesos⁶⁸'ta da MÖ geç 8. erken 7. yüzyıla tarihlenen benzer örneklerle rastlamak mümkündür.

2. 2 NO.LU MEZAR (Res. 6a,b)

2.1. MEZAR MİMARİSİ

Uzunluk: 0.99 m, Genişlik: 0.66 m, Derinlik: 0.24 m. Mezar, Roma dönemine ait anıt mezarın önüne çekilen kuzey-güney doğrultulu set duvarının hemen batısında, anıt mezar kompleksinin kuzeyden ikinci odasının önünde, set duvarının yaklaşık 0.05 m alt seviyesinde açığa çıkarılmıştır. Ana kayanın tıraşlanması ile elde edilen düzlemde, doğu-batı doğrultulu inşa edilen mezarın kuzey uzun ve doğu kısa kenarında birer, güney uzun kenarında iki ve tabanında ise üç adet olmak üzere toplam yedi adet plaka taş korunabilmiştir. Kısmen tahribata uğramış mezarın kapak taşlarının tümü, batı kısa kenar ile kuzey uzun kenara ait taşların ise bir bölümü tahrip edilmiştir. Mezar, set duvarının inşa sürecinde tahrip edilmiş olmalıdır.

Örneğimiz ile mimari olarak tam anlamıyla örtüşen herhangi bir örneğin varlığı bilinmemekle birlikte, en

⁴⁶ Sapouna-Sakellarakis 1978: 59.

⁴⁷ Caner 1983: 35.

⁴⁸ Laflı/Buora 2012: 418.

⁴⁹ Ekici 2012: 242, Resim 6,7; Erdoğan/Aytaçlar 2012: 362, 366, Resim 5, 13; Özdemir 2009: 62-68; Arslan/Kızıl 2007: Fig. 10; Diler 2002: 231, Çizim 3; Akarca 1971: Lev. IV. 12, 13,14, Lev. V. 19, 20; Paton 1887: Fig. 17.

⁵⁰ Erdoğan/Aytaçlar 2012: 283, Resim 13.

⁵¹ Özdemir 2009: Lev. V.

⁵² Erdoğan/Aytaçlar 2012: 278-279, Resim 5.

⁵³ Caner 1983: 35-39, Tafel 4. 49-58.

⁵⁴ Blinkenberg 1926: 17.

⁵⁵ Sapouna-Sakellarakis 1978: 57-59.

⁵⁶ Erdoğan/Aytaçlar 2012: 283, Resim 13.

⁵⁷ Özdemir 2009: Lev. V.

⁵⁸ Erdoğan/Aytaçlar 2012: 278-279, Resim 5.

⁵⁹ Blinkenberg 1926: 79.

⁶⁰ Blinkenberg 1926: 17, 87.

⁶¹ Sapouna-Sakellarakis 1978: 86-89.

⁶² Sapouna-Sakellarakis 1978: 89.

⁶³ Caner 1983: 44,45.

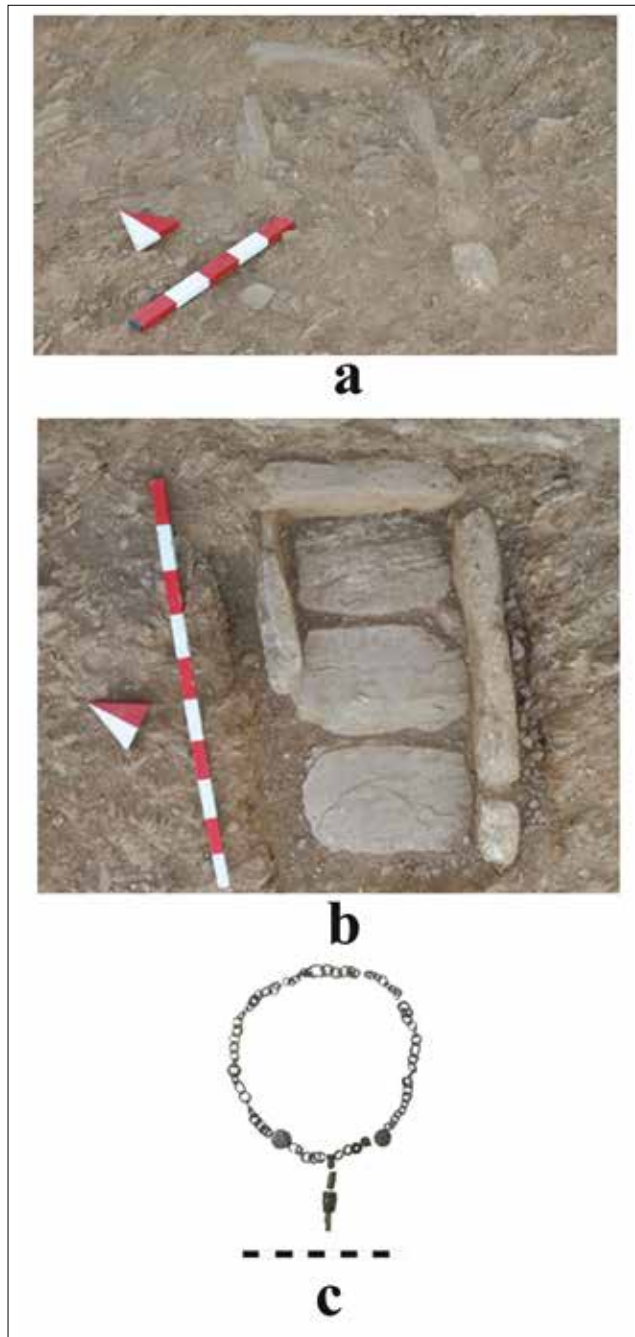
⁶⁴ Erdoğan/Aytaçlar 2012: 362, Resim 5; Diler 2002: 231, Çizim 3, Gömüt 2; Arslan/Kızıl 2007: Fig. 10/10; Akarca 1971: Lev. IV. 12.

⁶⁵ Özdemir 2009: 65. Lev. VI

⁶⁶ Erdoğan/Aytaçlar 2012: 278-279.

⁶⁷ Caner 1983: Tafel 6. 100, Tafel 7. 101-102

⁶⁸ Caner 1983: Tafel 7. 103-104.



Resim 6: 2 No.lu Mezar ve Buluntusu / Tomb No. 2 And Its Grave Goods.

yakın benzeri Karia bölgesi Börükçü yerleşiminde gün ışığına çıkarılan ve Geometrik döneme tarihlendirilen bir mezar⁶⁹ olduğu görülmektedir. Aşağıda belirtildiği üzere mezarın tek buluntusu olan kolyenin de kesin olarak tarihlendirmeye olanak tanımaması, mezarı tarihlendirmeyi zorlaştırmakla beraber, varyasyonları ile bu tarz mimariye sahip örneklerin Karia bölgesinde Geç Geometrik dönemde yoğun olarak kullanılmaları, mezarın olasılıkla bu döneme ait olduğunu düşündürmektedir.

2.2. BULUNTULAR

Mezar içinde bir adet diş, 0.02 m uzunluğunda iki adet kemik parçası ve bronz bir kolyeye (Kat. No. 8) ait parçalar ele geçmiştir.

a) Kolye, Kat. No. 8 (Res. 6c)

Mezardan ele geçen tek buluntu olan bronz kolye, yuvarlak kesitli halkalar, iki adet sikke biçiminde plaka ve kolyenin ucu olan bir makaradan oluşmaktadır. Kolyenin benzerleri yine Karia bölgesi Mengefe Mevkii'nde ele geçmiş olup, söz konusu benzer örneklerin Geç Geometrik döneme tarihlendirildikleri görülmektedir⁷⁰.

Sonuç olarak, karşılaştırma bağlamında mezar mimarisinin bir, kolyenin ise iki benzer örneği bulunabilmiş ve benzer örneklerin Geometrik ve Geç Geometrik dönem içinde değerlendirildikleri görülmektedir. Söz konusu kısıtlı verilerden hareketle, 2 no.lu mezarın da çalışmamızda ele aldığımız 1 ve 3 no.lu mezarlar gibi Geç Geometrik döneme ait olabileceği düşünülmektedir.

3.3 NO.LU MEZAR (Res. 7a-b)

3.1. MEZAR MİMARİSİ

Uzunluk: 1.06 m, Genişlik: 0.72 m, Derinlik: 0.30 m. Mezar, anıt mezar kompleksinin kuzeyinde, birinci odasına ait kuzey duvarına bitişik bir biçimde ortaya çıkarılmıştır. Kuzey-güney doğrultulu inşa edilen mezar, büyük oranda ana kayadan faydalanılarak oluşturulmuştur. Mezarın sadece batı uzun kenarında ana kayanın üzerinde üç sıra yarı işlenmiş, değişik boyutlarda plaka taşlardan oluşan bir duvar inşa edilmiştir. Diğer kenarlarında ise ana kayanın kendisinden faydalanılmış ve herhangi bir taş örgüye gerek duyulmamıştır. Mezarın üstü ise üç adet plaka taş ile kapatılmıştır. Mezar içindeki dolgu toprağın alınmasından sonra, mezar tabanında ikincil kremasyona ait kalıntılara rastlanmıştır. Kremasyonun mezar içinde yapıldığına dair her hangi bir yanık izine rastlanmamış olması ve az sayıda küçük kemik parçasının bulunması yakma işleminin başka bir alanda yapıldığını ve arta kalan kalıntıların en azından bir bölümünün alınarak mezar tabanına serpiştirildiğine işaret etmektedir. Bu uygulama (ikincil kremasyon) Stratonikeia yakınlarındaki Börükçü nekropolisinden de⁷¹ bilinmektedir. Mimarisi itibarıyla Beçin'de açığa çıkarılan ve Geç Geometrik döneme tarihlendirilen bir mezar ile benzerlik taşıdığı görülmektedir.⁷² Ancak Euromos örneği gerek buluntu, gerek boyut ve gerekse gömme geleneği açısından farklılık arz etmektedir.

⁷⁰ Özdemir 2009: 30, Kat. No. 16, 80.

⁷¹ Gögebakan Demir 2010: 41.

⁷² Arslan/Kızıl 2007: 83.

⁶⁹ Gögebakan Demir 2010: 19, Resim 29, 30.

3.2. BULUNTULAR

Mezardan dağınık bir biçimde az sayıda kemik parçası dışında bir tabak (Kat. No. 9) ve bir fincan (Kat. No.10) ele geçmiştir.

a) Tabak, Kat. No. 9 (Res. 7c,d)

Sekiz parça olarak ele geçen kap, restore edilerek tümlenmiştir. Pembemsi renkli hamur, bünyesinde kum, taşçık ve mika barındırmaktadır. Geniş ağız, sıg gövde, halka kaideli olan tabağın dudak alt kısmında iki adet ip deliği bulunmaktadır. Dış ve iç yüzde ikişer adet kırmızı firnis bant yer almaktadır. Dış yüzde dudak altında baskı tekniğiyle yapılmış, üzerinde herhangi bir firnis izine rastlanmayan yaprak bezemesi görülmektedir.

Yapılan literatür araştırmaları sonucunda, tabağın bire bir benzer örneği bulunamamıştır. Bununla birlikte, bezeme açısından Efes Müzesi'nde yer alan ve Geç Geometrik döneme tarihlendirilen bir örnek⁷³ ile gerek form gerekse bezeme açısından Labraunda'dan ele geçen ve MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilen bir tabak⁷⁴ ile kısmen benzerlik taşıdığını belirtmek mümkündür.

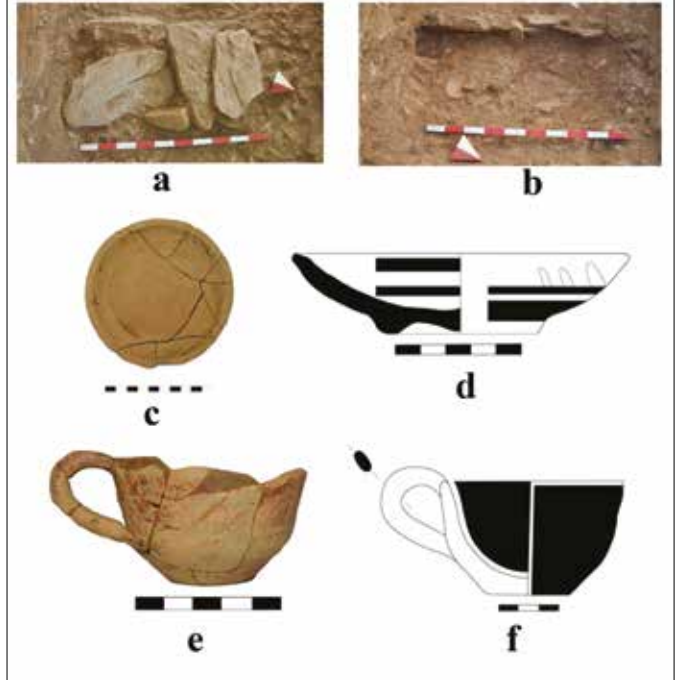
b) Fincan, Kat. No. 10 (Res. 7e,f)

Mika katkılı ve kırmızımsı sarı hamur rengine sahiptir. İç ve dış yüzü kırmızı firnislidir. Fincan, kaideye doğru daralan konik gövdeli, düz dipli ve oval kesitli tek şerit kulba sahiptir.

Varlığından Myken döneminden itibaren haberdar olduğumuz fincanların Karia bölgesindeki öncü örnekleri Submyken dönemi olarak kabul edilmektedir⁷⁵. Euromos örneğinin benzerlerine bakıldığında, Mersin Müzesi'nde yer alan ve Beçin kökenli olduğu iddia edilen bir fincan MÖ 7. yüzyılın ilk yarısına⁷⁶, Milas çevresinden gelen ve Efes Müzesi'nde yer alan başka bir örnek Geç Geometrik döneme⁷⁷, Beçin⁷⁸ ve Samos'tan⁷⁹ gelen birer örnek yine Geç Geometrik döneme tarihlendirildikleri görülmektedir.

Mezar, mimarisi ve buluntuları arasında yer alan fincan formunun benzer örneklerinin Geç Geometrik dönem örnekleri ile paralellik arz ettikleri, tabağın ise form ve bezeme şeması açısından Geç Geometrik dönem veya en geç MÖ 6. yüzyıl örnekleri ile kısmen benzerlik taşıdığı

görülmektedir. Mezar mimarisi ve tabağa oranla gelişimi



Resim 7: 3 No.lu Mezar ve Buluntuları / Tomb No. 3 and its Grave Goods.

daha net olarak takip edilebilen fincandan hareketle, 3 No.lu mezarı Geç Geometrik döneme tarihlendirmek mümkün görünmektedir.

4. 4 NO.LU MEZAR (Res. 8a,b)

4.1. MEZAR MİMARİSİ

Uzunluk: 0.78 m, Genişlik: 0.53 m, Derinlik: 0.16 m. Mezar, 2013 yılı çalışmalarında açığa çıkarılan ve yukarıda detaylı bir şekilde ele alınan 1 no.lu Geç Geometrik dönem mezarın açılmasına yönelik yapılan çalışmalar esnasında tespit edilmiştir. 1 no.lu mezarın kapak taşlarının açığa çıkarılma çalışmaları esnasında bir bölümü kremasyona maruz kalmış lydion, tabak ve kotyle parçaları ile karşılaşmış ve buluntulara ait parçaların 1 no.lu mezarın kapak taşlarının bitiminde de devam ettiği ve bir birincil kremasyon mezara ait yanık izlerinin varlığı tespit edilmiştir. Ana kayanın doğu-batı doğrultuda oyulması ile elde edilmiş üçgen bir çukur biçimindeki mezar ve çevresinden ele geçen buluntuların bir kısmının yandığı, bir kısmının ise yanmadığı görülmüştür. Restorasyon aşamasında birbirleriyle birleşmeleri, bunların tek mezara yani 4 no.lu mezara ait oldukları anlaşılmıştır. Buluntuların kremasyon ateşine atılarak kırılmaları ve bunun sonucunda bir bölümün yanmış, bir bölümün yanmamış olarak kremasyon alanı dışında bulunması durumu

⁷³ Evren 2000: 34, Lev.30.d.

⁷⁴ Jüly 1981: 10, Kat.18, lev.18.

⁷⁵ Arslan 2007: 52; Boysal 1969b: 17, 18, Tafel XXI.6.

⁷⁶ Arslan 2007: 52, Resim 4.

⁷⁷ Evren 2000: 18.

⁷⁸ Akarca 1971: 15-16, Lev. VII.25, XXVIII.25.

⁷⁹ Coldstream 1968: Plate 64e.



Resim 8: 4 No.lu Mezar / Tomb No. 4.

başka merkezlerin⁸⁰ Arkaik dönem kremasyonlarında da görülmektedir.

4.2. BULUNTULAR

Mezarın yanık tabakası içinde dağınık bir biçimde az sayıda kemik parçası dışında, iki adet lydion'a ait parçalar (Kat. No. 11-12), iki adet kotyleye ait parçalar (Kat. No. 13-14), bir adet tabağa ait parçalar (Kat. No. 15) ve bir adet demir kılıca (Kat. No. 16) ait parçalar ele geçmiştir.

a) Lydionlar

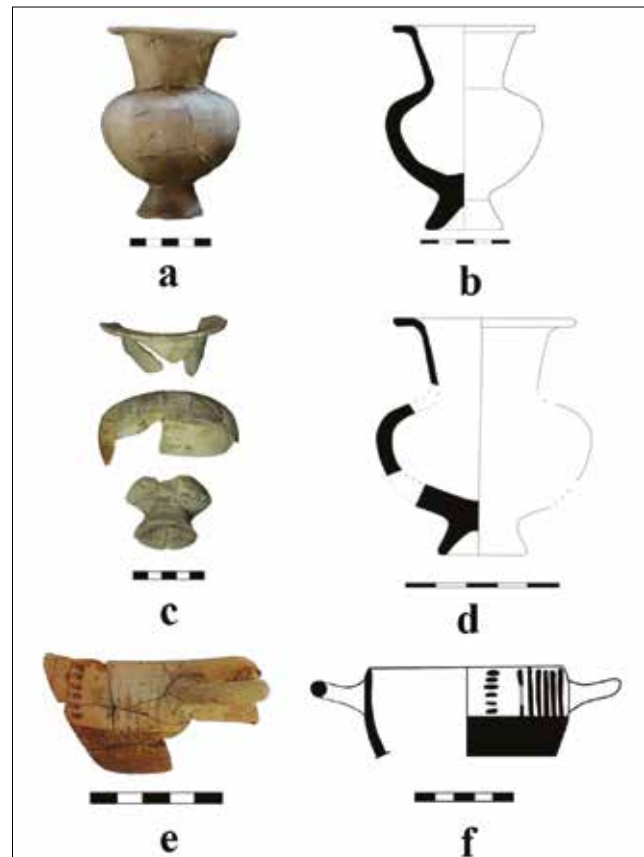
Kat. No. 11 (Res. 9a,b): Parçalar halinde ele geçen lydion restore edilmiştir. Konik kaideli, kaideye doğru daralan topaç gövdeli, ağıza doğru açılan geniş boyunlu ve dışa dönük ağız kenarlıdır. Ateşe maruz kaldığı için yanmış ve renk değişimine uğramıştır. Gri hamur rengine sahip kabın seçilebilen firnis bantlarının rengi koyu gridir. Kat. No. 12'nin yanmamış gövde parçalarından yola çıkarak orijinal hamur renginin kırmızımsı sarı olduğu büyük olasıdır.

Kat. No. 12 (Res. 9c,d): Çok fazla eksik parçası olmasından dolayı tümlenememiştir. Ele geçen ağız, gövde ve kaide parçalarından Kat. No. 11 ile aynı form ve bezemeye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Her iki lydion da, mikalı hamur yapısına sahip olup, ikisinde de belli belirsiz tüm kabı saran yatay firnis bantlar yer almaktadır. Aralarındaki tek fark Kat. No. 12'nin Kat. No. 11'den daha büyük oluşudur. Bu lydionların benzer örneklerine birçok yerde rastlamak mümkündür⁸¹. Her ne kadar, bu formun benzer örnekleri

⁸⁰ Yağız 2015: 708; Hürmüzlü 2003: 243–244; Utili 1999: 123.

⁸¹ Bu örnekler arasında, Börükçü Nekropol alanında ele geçen ve MÖ 590-570 yılları arasına tarihlendirilen bir lydion (Gider Bü-



Resim 9: 4 No.lu Mezar Buluntuları / The Grave Goods from Tomb No. 4.

genellikle MÖ 575 civarına tarihlense de MÖ 575-540 gibi geniş bir zaman aralığını önerenler de vardır⁸². Her iki örnekte olduğu gibi geniş gövdeli lydion formunun MÖ 7. yüzyılın sonunda (MÖ 600 civarı) ortaya çıktığı⁸³ düşünüldüğünde ve benzer örnekler ele alındığında,

yüközer 2014: 123, Fig. 10, 11) Euromos buluntuları ile oldukça benzerlik taşımaktadır.

⁸² Söğüt 2012: 565, Fig. 26; Wrigley 2011: 107; Baughan 2010: 293, 517, No. 146; ; Löwe 1996: 25, Grab 3. 5, 30, Grab 8. 7; Bilgin/Dinç/Önder 1996: 218 Fig. 14a, 221; Greenewalt 1972: 117, 141, Plate 3. Nos 1,2, Plate 9. No. 13; Greenewalt 1966: Plt. I.H.

⁸³ Wrigley 2011: 7; Greenewalt 2010: 204; Greenewalt 1966: 92-96.

lydionları MÖ 575 civarına tarihlemek yanlış olmasa gerektir.

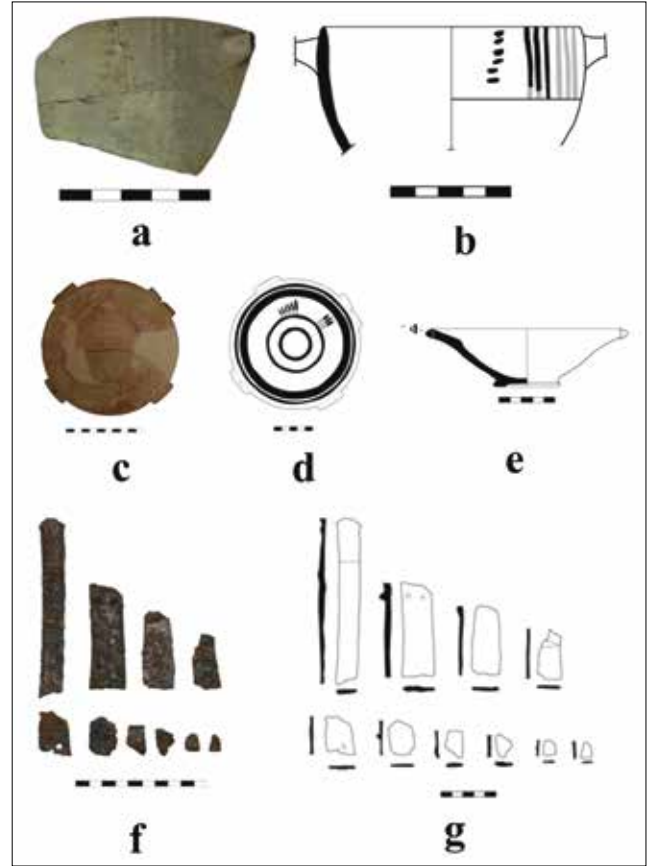
b) Kotyleler

Kat. No. 13 (Res. 9e-f): 10 parça halinde ele geçen kotylenin ağız, kulp ve gövde parçaları birleştirilmiştir. Küresel bir forma sahip gövde, ince bir dudak profili ile son bulur. Kulplar, dudak altında gövdeden yatay bir biçimde çıkmaktadır. Kırmızımsı sarı ve mikalı bir hamura sahiptir. Dış yüzde gövdenin üst bölümünde rezerve bırakılmış alanda firnis ile yan yana yapılmış dikey çizgiler ve alt alta sıralanan kısa çizgilerden oluşan bezeme yer almaktadır. Bezemenin alt kısmı tamamen firnislidir.

Kat. No. 14 (Res. 10a-b): Dört parça halinde ele geçen kotylenin ağız, kulp ve gövde parçaları birleştirilmiştir. Küresel bir forma sahip gövde, ince bir dudak profili son bulur. Kulplar, dudak altında gövdeden yatay bir şekilde çıkmaktadır. Açık yeşilimsi gri ve mikalı bir hamura sahiptir. Dış yüzde gövdenin üst bölümünde rezerve bırakılmış alanda koyu gri firnis ile boyanmış yan yana dikey çizgiler ve alt alta yapılmış kısa çizgilerden oluşan bezeme yer almaktadır. Bezemenin alt kısmında ise yer yer firnis izleri görülmektedir.

Her iki kotylenin de form yapısı küresellik ve sivrilik bakımından ortak özellikler taşır. Dudak, düz sivri bir yapıya sahip olup, ince bir profil ile son bulur. Gövdenin dudaktan başlayan sivri kenar profili, gövde ortasında eğimli bir yapı arz ederek, kaideye doğru devam eder. Kulplar, dudak altından, gövdeden yatay bir biçimde çıkar. Form bakımından iki buluntu arasındaki tek fark Kat. No. 14'ün daha geniş bir ağız çapına sahip olmasıdır. Kotyleler bezeme açısından ele alındığında, Kat. No. 14'ün yanmış olduğu, ancak yine de bezeme anlayışının Kat. No. 13 ile benzerlik taşıdığı kalan izlerden anlaşılmaktadır. Dudak kısmı ve dış yüzde gövdenin üst kısmında rezerve bırakılmış alanda firnis ile yapılmış dikey uzun ve yatay kısa çizgilerden oluşturulan bezemenin alt kısmı tamamen firnislidir.

Mezardan ele geçen kotyle parçalarını, Özgünel tarafından iki kümeye ayrılan Karia Kotyleleri'nin ikinci kümesine dahil etmek mümkündür⁸⁴. Bu kaplar üzerinde rastlanan ve "Linear triglyph-metop ve alt alta kısa çizgi kümeleri" olarak isimlendirilen bezeme anlayışı, Karia çömlekçilerinin kendi öz buluşu olup, birçok kap üzerinde betimlenmekle birlikte, en çok kurallaşmış bir biçimde kotyle ve lebes gamikos formlarının üzerinde karşımıza



Resim 10: 4 No.lu Mezar Buluntuları / The Grave Goods from Tomb No. 4.

çıkarmaktadır⁸⁵. Korinth kökenli olan⁸⁶ bu kotylelerin gerek form, gerekse bezeme anlayışını barındıran kotyleler Milas⁸⁷, Beçin⁸⁸, Lagina⁸⁹, Damlıboğaz⁹⁰, Labraunda⁹¹, Genciktepe⁹², Sinuri⁹³ ve yine Euromos⁹⁴ gibi birçok Karia Bölgesi yerleşimlerinden ele geçmişlerdir. Söz konusu kotyle tipinin genellikle Geç Geometrik döneme veya Subgeometrik döneme tarihlendirildikleri görülmektedir⁹⁵. Kotylelerin, MÖ 575 civarına tarihlendirilen lydionlar ile birlikte ele geçmesi, Geç Geometrik dönemde ortaya çıkan kotyle formunun ve üzerinde barındırdığı bezemenin MÖ 575 civarına kadar varlığını devam ettirdiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

⁸⁵ Özgünel 2006: 80.

⁸⁶ Özgünel 2006: 56.

⁸⁷ Bulba 2010: 185-186, Ko. 24, 33; Özgünel 2006: 56, kat. 51, 52, 53, lev. XLVII a, b, c, c1; Evren 2000: 30, Lev. 20c, 21 a,b.

⁸⁸ Özgünel 2006: 56, kat. 51, 52, 53, lev. XLVII a, b, c, c1.

⁸⁹ Özgünel 2006: 56, kat. 46,47, lev. XLV b, c ve kat. 48-50, lev. XLVI a-c.

⁹⁰ Diler 2009: 367, Fig. 12-15; Türkoğlu 2008: Levha 14 a,b,c.

⁹¹ Jolly 1981: 9, Kat.3, lev.3.

⁹² Säve-Södersberg/Hellström 1997: Fig. 30.3, 31.5.

⁹³ Devambez/Haspels 1959: Planche XXII.11.

⁹⁴ Bulba 2010: 184, Ko. 20; Özgünel 2006: 56, kat. 45, lev. XLII b, b1.

⁹⁵ Özgünel 2006: 55; Özgünel 1977: 8 vd.

⁸⁴ Özgünel 2006: 55,56.

c) Tabak, Kat. No. 15 (Res. 10c-e)

Mezarın bir diğer buluntusu olan tabak, parçalar halinde ele geçmiş ve bunlar sonradan birleştirilerek tümlenmiştir. Tabak, geniş ağızlı, sığ gövdeli ve halka kaideli olup ikisi delikli, ikisi deliksiz olmak üzere dört adet makara kulba sahiptir. Bezeme açısından ele alındığında kremasyona maruz kalan kabın dış yüzeyinde az miktarda beyaz astar izleri görülürken, iç yüzde ise iç içe geçmiş bant izleri ve bir kısmı korunmuş bantlar arasında yer alan dikey çizgi grupları bulunmaktadır. Söz konusu çizgi grupları arasında benzer örneklerden yola çıkarak bazı motiflerin yer alması gerektiği düşünülse de bu motiflere ait herhangi bir iz tespit edilememiştir.

Yayınlanmış Karia seramikleri arasında bu formun paralelleri az sayıdadır. Akarca tarafından yapılan Beçin nekropolisi çalışmalarında, form açısından burada sunulan örnek ile yakın benzerlik gösteren bir tabak ele geçmiştir. Ancak MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilen Beçin örneğinde makara kulp sayısı iki adettir⁹⁶. Kulp açısından en yakın örneği Efes müzesinde saklanan ve Beçin'den geldiği iddia edilen MÖ 680-620 yılları arasına tarihlendirilen bir meyvelinin kulplarıdır⁹⁷. Bezeme açısından ele alındığında, tabak üzerinde bant ve çizgi gruplarına ait çok az bir kısmın korunmuş olması benzer örnekleri bulmada zorluk çıkarsa da yine en yakın örnekleri Karia bölgesinde ele geçmişlerdir⁹⁸. Benzer örneklerden yola çıkarak gerek form gerekse bezeme açısından ele alındığında tabağı MÖ 7. yüzyılın sonu MÖ 6. yüzyılın başına tarihlenmek mümkündür.

d) Kılıç, Kat. No. 16 (Res. 10f,g)

Mezarın son buluntusu, oldukça korozyona uğramış ve demirden yapılmış olan bir kılıçtır. Eksik parçaları olmakla birlikte, mevcut parçaları yan yana konulduğunda uzunluğu 0.48,4 m'ye tekabül etmektedir. Parçalardan biri üzerinde yer alan perçinlerden hareketle kabza, diğer parçaların ise namluya ait olduğu görülmektedir. Ancak yoğun korozyon nedeniyle kabza ve namlunun bölümleri hakkında veri elde etmek mümkün görünmemektedir. Konu ile ilgili yapılan literatür araştırmaları sonucunda, Beçin'den Geç Geometrik dönem⁹⁹ ve Subgeometrik dönem¹⁰⁰ mezarlarından da benzer demir objelerin ele geçtiği ve bunların bıçak olarak tanımlandıkları görülmektedir. Euromos'tan ele geçen bu örneğin eksik parçaları olmasına karşın yaklaşık yarım metreye varan uzunluğu kılıç olma ihtimalini güçlendirmektedir.

⁹⁶ Akarca 1971: 15, Lev. X, 45.

⁹⁷ Evren 2000: Lev. 28b1.

⁹⁸ Säve-Södersberg/Hellström 1997: 103, Fig.34.41, 42; July 1981: 11, lev.29.

⁹⁹ Arslan/Kızıl 2007: 91, Fig. 11.

¹⁰⁰ Akarca 1971: 21, Lev. XI, 51.

SONUÇ

Bilindiği üzere kaçak kazılar ve Serdaroğlu'nun kazı çalışmaları Euromos'un Geometrik ve Arkaik dönem ölü gömme geleneği hakkında oldukça sınırlı bilgiler sunmaktadır. Bu nedenle makalenin konusunu oluşturan Geç Geometrik ve Arkaik dönem mezarları, Euromos'un erken dönemine, özellikle dönemin mezar tipi, ölü gömme gelenekleri, seramik ve metal buluntuları konusunda sınırlı da olsa ışık tutması açısından oldukça önem teşkil etmektedir. Bu bağlamda bir değerlendirme yapıldığında, Geç Geometrik ve Arkaik dönem mezarları ile birlikte açığa çıkarılan diğer Hellenistik ve Roma dönemi mezarları, alanın Geç Geometrik dönem'den itibaren nekropolis olarak kullanıldığını ortaya koymuştur. Bu durum nekropolisin yerleşim dışında olduğunu göstermesi açısından önemli olduğu gibi henüz nerede olduğu saptanamayan erken dönem yerleşimin varlığını ortaya koyması açısından da önem teşkil etmektedir.

Arazinin fiziki yapısı mezar mimarisinde önemli bir rol oynadığı gibi mezarlarda yön birliğinin oluşmamasında da etkili olmuştur. Euromos mezarları da Belentepe ve Mengefe mezarları gibi, topografyaya bağlı olarak yön birliği gözetmeksizin uygun alanlara yapılmıştır. Ayrıca Euromos'ta 20x30 metrelik bir alanda Geç Geometrik, Arkaik, Hellenistik ve Roma dönemine ait mezarların birlikte açığa çıkarılmış olması yine arazinin fiziki yapısıyla ilişki olmalıdır. Zira arazinin jeolojik yapısı derinlemesine birden çok mezarın üst üste yapılmasına olanak tanımamaktadır. Bu nedenle, nekropoliste dikey bir yoğunluk yerine yatay düzlemde geniş alanlara yayılmış mezarlar görülmektedir.

1 no.lu mezar ile birlikte ortaya çıkarılan 2 ve 3 no.lu diğer Geç Geometrik dönem mezarları Euromos'un Geç Geometrik mezar mimarisi hakkında veriler sunmaktadır. Bunlar, Börükçü, Beçin, İasos, Bozukbağ, Emirler, Mengefe ve Belentepe yakınlarındaki Ören'de ortaya çıkarılan mezarlar ile benzer özelliklere sahiptir¹⁰¹. Yukarıda da belirtildiği

¹⁰¹ Mylasa, Sinuri, Pedasa, Labraunda, Keramos, İasos, Stratonikea, Lagina, Asarlık, Beçin, Dirmil, Gencik Tepe ve Euromos Geometrik Dönem buluntularının ele geçtiği ve önemli veriler sunan merkezlerdir. Mylasa için bkz. Kızıl/Öztekın 2010: 360, Dipnot:3; Sinuri için bkz. Devambez-Haspels 1959: 15 vd; Pedasa için bkz. Diler 2009: 359 vd; Labraunda için bkz. July 1981: 9 vd; Keramos için bkz. Kızıl 2008: 363, Dipnot:7; İasos için bkz. Berti 2007: 437 vd; Stratonikea için bkz. Söğüt 2013: 605 vd; Lagina için bkz. Tırpan/Söğüt 2005: 371 vd; Boysal 1970: 63 vd; Asarlık için bkz. Paton 1887: 64 vd; Beçin için bkz. Akarca 1971: 1 vd; Dirmil için bkz. Özgünel 1976: 3 vd; Gencik Tepe için bkz. Söderbergh/Hellström 1997: 75 vd; Euromos için bkz. Özgünel 1977: 8 vd.

gibi, araştırmacıların sanduka, örgü tekne gibi farklı isimler altında değerlendirdiği bu mezar grubunun ortak yanı yumuşak dokulu ana kayanın oyulmasıyla oluşturulmuş olmalarıdır. Arazinin fiziki yapısına göre açılan bu çukurların içine bazen kuru duvar tekniği ile dört bir tarafın örüldüğü, bazen ana kayadan faydalanarak, bir veya iki duvarın örüldüğü, bazen orthostatik plaka taşların kullanıldığı, bazen de hiçbir duvar örgüsü kullanılmadan sadece ana kayaya açılan dörtgen çukurun kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada değerlendirilen 1 no.lu mezar, ana kayanın oyulması sonucunda oluşturulan alanda kuru duvar tekniği ile örülmüş bir mimari tasarıma sahip iken, 2 ve 3 no.lu mezarlar ise ana kayanın oyulması sonucunda oluşturulan alanda orthostatik plaka taşların kullanılması ile oluşturulan mezarlardır. Bu yönleriyle Karia bölgesinin Geometrik dönem mezar mimarisiyle uyumlu oldukları görülmüştür. Bununla birlikte, Karia bölgesinde özellikle kuru duvar tekniği ile örülmüş sanduka tipindeki mezarların Çömlekçi’de örneğinde MÖ 11. yüzyılda da¹⁰² kullanıldığı, Geç Geometrik dönem’de yaygınlaştığı ve Hellenistik dönemin içlerine kadar varlığını sürdürdüğünü belirtmek mümkündür¹⁰³.

1 no.lu mezarda iki erkek ve bir kadından oluşan üç gömü, bir aile mezarını işaret etmektedir. Bu durum aile bireylerinin aynı mezara gömülme tercihleri olabileceği gibi kayalık alanda yeni bir mezar oluşturma zorluğu düşünüldüğünde tamamen pratik bir uygulama olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca 1 no.lu mezarda bireylerin inhumasyon tarzında gömülmüş olmaları ve 3 no.lu mezarda tespit edilen kremasyon yanığı, bölgenin Geometrik dönem gömü gelenekleri ile uyumlu olduğu görülmektedir. 4 no.lu Arkaik dönem mezarında gerçekleştirilen birincil kremasyon uygulamasının da gerek bölge gerekse Batı Anadolu genelinde dönemin yaygın bir geleneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

1 no.lu mezar buluntularından minyatür lekythoslar’ın form ve bezeme anlayışı açısından bire bir benzerleri bulunamamış olsa da en azından form itibarıyla bölgeye yabancı olmadıkları görülmüştür. Bu yönüyle, Euromos örnekleri bölgede bilenen bu forma iki yeni örnek ile katkıda bulunmuştur. Ayrıca bezeme şemasıyla bu tarz kaplarda standart bir uygulamanın olmadığı, farklı motiflerin kullanıldığı görülmüştür. Diğer mezar buluntularından fibulalar bireylerin elbiseleriyle gömüldüğünü gösterebileceği gibi aynı zamanda mezar hediyesi olarak bırakıldıklarını da

gösterebilmektedir. Tip olarak Mengefe, Belentepe ve Hüsamlar mezarlarından gelen benzer örnekler ile beraber bölgenin Adalar ile ilişkisini göz önüne sermektedir. 3 ve 4 no.lu mezarlardan ele geçen buluntulardan tabak, fincan, kotyle ve lydionların gerek mezar hediyesi olarak mezarlara bırakılmaları gerekse form ve bezeme açısından Karia bölgesi ile uyumlu oldukları tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma kapsamında ele alınan dört mezar, gerek mimari gerekse buluntu açısından Karia Bölgesi’nin çağdaş mezarları ile paralellik göstermektedir.

¹⁰²Boysal 1970: 77; Boysal 1969a: 10-13, 20.

¹⁰³Bölgede bu tip mezarların MÖ 3.yüzyıldan sonra bile kullanıldıkları görülmüştür. Bkz. Tırpan/Söğüt 2008: 401; Tırpan/Söğüt 2005: 377.

KATALOG**1. Lekythos**

Yükseklik: 0.028 m, Genişlik: 0.03 m

Tek parça halinde korunan parça ince bir cidara sahiptir. Pembe (7.5 YR 8/4) hamur rengine sahip olup, üzerinde koyu kahverengi (7.5 YR 2.5/3) firnis ile yapılmış bezeme yer almaktadır. Parçanın boyun kısmı korunduğu kadarıyla tamamen siyah firnislidir. Boyundan omuza geçişte yatay iki rezerve bant arasında yatay koyu kahverengi bir bant yer alır. Omuz üzerinde ise alttan ve üstten yatay iki ince firnis bant ile sınırlandırılmış alanda birbirine bağlı yatay dört adet içi çapraz taralı baklava motifi bulunmaktadır.

2. Lekythos

Yükseklik: 0.092 m, Ağız Çapı: 0.02 m, Kaide Çapı: 0.032 m

Sekiz parça halinde ele geçmiş ve alçı ile tamamlanarak birleştirilmiştir. Pembe (7.5 YR 8/4) hamurlu lekythos dışa dönük dudaklı, dar boyunlu, küresel gövdeli ve alçak halka kaidelidir. Dudaktan çıkıp, omuza bağlanan, silindirik tek kulba sahiptir. Boyun ve kulp üzerinde yer yer firnis kalıntıları görülmektedir. Omuz üzerinde büyük kısmı korunmuş içi çapraz taralı bir adet baklava motifi, alttan ve üstten iki adet yatay ince bant ile sınırlandırılmıştır. Gövde üzerinde belirgin yatay bir firnis bant ve onun altında yatay rezerve bir bant yer alır. Gövde altında yer yer firnis kalıntıları görülmektedir. Parçanın üzerindeki bezemeler koyu kahverengi (7.5 YR 2.5/3) firnis ile yapılmıştır.

3. Lekythos

Yükseklik: 0.081 m, Ağız Çapı: 0.02 m, Kaide Çapı: 0.032 m

Üç parça halinde ele geçen lekythos'un kulp, boyun ve gövdesinde eksik parçalar olup restorasyon aşamasında bu alanlar alçı ile tamamlanmıştır. Dışa dönük dudaklı, dar boyunlu, küresel gövdeli ve alçak halka kaidelidir. Pembe (7.5 YR 8/4) hamurlu lekythos'un boynu ve gövde altı tamamen firnisdir. Gövde üzerinde korunduğu kadarıyla sadece bir adet bant bulunmaktadır. Kabın üzerinde yer yer seçilebilen firnis koyu kahverengidir (7.5 YR 2.5/3).

4. Ağırşak

Yükseklik: 0.019 m, Genişlik: 0.026 m

Yoğun mika, kum ve taşçık katkılı, kırmızı (2.5 YR 5/6) hamurludur. Tam olarak korunmuş ağırşak yuvarlak

formlu olup orta bölümde bir asma deliği yer alır. Üzerinde herhangi bir firnis veya bezeme unsuruna rastlanılmamıştır.

5. Fibula

Uzunluk: 0.043 m, Genişlik: 0.055 m, Topuz: 0.017 m, Plaka: 0.001 m, İğne: 0.003 m

Bronzdan yapılmış olan fibula tam olarak korunmuştur. Yay formunda olan fibula'nın yay kısmında dört adet topuz bulunmaktadır. Kolların biri spiral şeklindedir ve yuvarlak bir iğneye bağlanır. Diğer kolda ise yassı kesitli plaka bulunmaktadır. Bu plaka üzerinde kazıma çizgilerle yapılmış karşılıklı üçgen sıraları görülmektedir.

6. Fibula

Uzunluk: 0.03 m, Genişlik: 0.045 m, Topuz: 0.014 m, Plaka: 0.002 m, İğne: 0.002 m

Bronzdan yapılmıştır. Kolların iğneye bağlantı yerleri kırıktır. Yay formunda olup üzerinde dört topuz yer alır. Yassı kesitli plaka üzerinde kazıma ile yapılmış zikzak motifi bulunmaktadır.

7. Fibula

Uzunluk: 0.028 m, Genişlik: 0.028 m, Topuz: 0.017 m, Plaka: 0.001 m, İğne: 0.002 m Bronzdan yapılmıştır. Tam olarak korunmuştur. Üçgene yakın bir formdadır. Yay kısmında bir adet topuz bulunmaktadır. Kolların biri spiral biçimindedir ve yuvarlak bir iğneye bağlanır. Diğer kolda ise yassı kesitli plaka bulunmaktadır. Üzerinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır.

8. Kolye

Zincir Uzunluğu: 0.36 m, Kolye Ucu Uzunluğu: 0.042 m

Bronzdan yapılmıştır. Yuvarlak kesitli halkalardan oluşan zincir, iki adet sikke biçiminde plaka ve kolyenin başı olan bir makaradan oluşmaktadır.

9. Tabak

Yükseklik: 0.031 m, Ağız Çapı: 0.134 m, Kaide Çapı: 0.071 m

Sekiz parça halinde ele geçen tabak restorasyon aşamasında yapıştırılarak birleştirilmiştir. Pembe hamur rengine (7.5 YR 8/4) sahip olup bünyesinde kum, taşçık ve mika barındırmaktadır. Geniş ağız, sık gövde, halka kaideli olan tabağın dudak alt kısmında iki adet ip deliği bulunmaktadır. Dış ve içi yüzde ikişer adet kırmızı (2.5

YR 4/6) firnis bant bulunmaktadır. Dış yüzde dudak altında baskı tekniğiyle yapılmış yaprak bezekleri görülmektedir.

10. Fincan

Yükseklik: 0.044 m, Ağız Çapı: 0.07 m, Kaide Çapı: 0.033 m

13 parça halinde ele geçen fincan restorasyon aşamasında birleştirilmiştir. Ağızın bir kısmında eksik parçalar bulunmaktadır. Kaideye doğru daralan ve altta bir dirsek yapan konik gövdeli, düz dipli ve şerit kulpludur. Mika katkılı ve kırmızımsı sarı hamur rengine (7.5 YR 7/6) sahiptir. İç ve dış yüzde kırmızı (2.5 YR 4/6) firnislidir.

11. Lydion

Yükseklik: 0.117 m, Ağız Çapı: 0,08 m, Kaide Çapı: 0.045 m

22 parçadan oluşan lydion birleştirilerek alçıyla tümlenmiştir. Mikalı hamur yapısına sahip olan lydion dışa çekik ağızlı, uzun ve dışa çekik boyunlu, şişkin ve küresel gövdeli, konik ayaklıdır. Gri hamur rengine (2.5 Y 5/1) sahip kabın firnis rengi koyu gridir (2.5 Y 3/1). Dış yüzde boyun üzerinde iki adet, boyun gövde geçişinde bir adet, gövde üzerinde bir adet, iç yüzde ise ağızda bir adet, boyun gövde geçişinde bir adet koyu gri (2.5 Y 3/1) firnisle yapılmış, tüm kabı saran yatay bantlar yer almaktadır.

12. Lydion

Ağız Çapı: 0.092 m, Kaide Çapı: 0.048 m

Ağız, boyun, gövde ve kaide parçalarının bir kısmı mevcut olan lydion'un eşleşen parçaları birleştirilmiş, ancak büyük kısmı eksik olduğu için tümlenememiştir. Toplam 70 parçadan oluşmaktadır. Mika katkılı bir hamura sahip olan lydion dışa çekik ağızlı, uzun ve dışa çekik boyunlu, şişkin ve küresel gövdeli ve konik ayaklıdır. Kırmızımsı sarı (5 YR 7/6) hamur rengine sahip olan kap koyu gri (7.5 YR 3/1) firnis rengine sahiptir. Ağız dış yüzünde koyu gri (2.5 Y 3/1) bir firnis bant bulunmaktadır. Gövde üzerinde yer yer koyu gri (7.5 YR 3/1) firnis kalıntıları yer almaktadır.

13. Kotyle

Yükseklik: 0.046 m, Ağız Çapı: 0.098 m

Ağız, kulp ve gövde parçalarından oluşmaktadır. 10 parça halinde ele geçen parçalar birleştirilmiştir. Küresel bir forma

sahiptir. Dudak ince bir profille son bulur. Kulplar dudak altında gövdeden yatay bir biçimde çıkmaktadır. Hamur rengi kırmızımsı sarı (7 YR 8/6) iken, firnis rengi kırmızımsı kahverengidir (5 YR 8/4). Mikalı bir hamura sahiptir. Dış yüzde gövdenin üst bölümünde rezerve bırakılmış alanda firnis ile yapılmış yan yana yapılmış dikey çizgiler ve alt alta yapılmış kısa çizgilerden oluşan bezeme yer almaktadır. Bezemenin alt kısmı tamamen firnislidir.

14. Kotyle

Yükseklik: 0.052 m, Ağız Çapı: 0.108 m

Ağız, kulp ve gövde parçalarından oluşmaktadır. Dört parça halinde ele geçen parçalar birleştirilmiştir. Küresel bir forma sahiptir. Dudak ince bir profille son bulur. Kulplar dudak altında gövdeden yatay bir şekilde çıkmaktadır. Hamur rengi açık yeşilimsi gri (Gley I 7/10 Y) ve firnis rengi koyu gridir (2.5 Y 4/1). Mikalı hamura sahiptir. Dış yüzde gövdenin üst bölümünde rezerve bırakılmış alanda firnis ile yapılmış yan yana yapılmış dikey çizgiler ve alt alta yapılmış kısa çizgilerden oluşan bezeme yer almaktadır. Bezemenin alt kısmında yer yer firnis izleri görülmektedir.

15. Tabak

Yükseklik: 0.052 m, Ağız Çapı: 0.178 m, Kaide Çapı: 0.059 m

15 parçadan oluşan tabak tümlenerek birleştirilmiştir. Geniş ağız, sığ gövde, halka kaide ve ikisi delikli, ikisi deliksiz olmak üzere dört adet makara kulba sahiptir. Hamur rengi soluk kahve (10 YR 8/4), astar rengi beyaz (10 YR 9/1) ve firnis rengi koyu gridir (10 YR 3/1). Mika katkılı hamura sahiptir. İç ve dış yüzünde beyaz astar bulunmaktadır. İç yüzünde koyu gri (10 YR 3/1) firnis ile yapılmış iç içe geçmiş çemberler ve bir çember sırasının içinde dikey çizgiler yer almaktadır.

16. Kılıç

Uzunluk: 0.48,4 m, Genişlik: 0.029 m

10 parçadan oluşmaktadır. Oldukça korozyona uğramıştır. Kabzaya ait bir parça üzerinde iki adet perçin bulunmaktadır. Namluya ait geniş bir yüzeye sahip olan parçaların, her iki tarafı da keskin bir yapıya sahiptir.

KAYNAKÇA

- AKARCA, A. 1971.
“Beçin”, *Belleten* XXXV/137: 1-37.
- ANABOLU, M.U. 1964.
Euromos (Ayaklı) Tapınağı. İstanbul.
- ARSLAN, N. 2007.
“Mersin Müzesinde Sergilenen Karya Kökenli Kaplar”, *Coşkun Özgünel’e 65. Yaş Armağanı* (Eds. E. Öztepe/M. Kadioğlu). İstanbul: 52-54.
- ARSLAN, N.- KIZIL, A. 2007.
“A Late Geometric Caria Grave From Beçin”, *Anatolia Antiqua* 15: 83-93.
- ATEŞLİER, S. 2011a.
“Euromos Arkaik Mimari Terrakottaları”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 28. Ankara: 123-139.
- ATEŞLİER, S. 2011b.
“The Archaic Architectural Terracottas from Euromos and Some Cult Signs”, *Labraunda and Karia. An International Symposium Commemorating 60 Years of Swedish Archaeological Work in Labraunda. The Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities*. 20-21 November 2008 (Eds. L. Karlsson / S. Carlsson). Stockholm: 279-290.
- ATEŞLİER, S. 2009.
“Euromos Arkaik Mimari Terrakottaları”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 26. Ankara: 151-158.
- ATEŞLİER, S. 2006.
“Euromos Arkaik Mimari Terracottaları Üzerine İlk Gözlemler [First Preliminary Report on the Archaic Architectural Terracottas from Euromos]”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi* 8: 59-78.
- BARAN, A. 2010.
Hekatomnidler Öncesinde Karia Mimarisi. Ankara.
- BAUGHAN, E. P. 2010.
“Lydian Burial Customs”, *The Lydians and Their World* (Ed. N.D. Cahill). İstanbul: 273-304.
- BERTI, F. 2007.
“La Necropoli ‘Geometrica’ dell’Agora di Iasos”, *Frühes Ionien: Eine Bestandsaufnahme. Akten des Symposiums am Panionion 26.9.-1.10.1999, Milesische Forschungen 4* (Eds. Cobet, J. / von Graeve, V. / Niemeier, W.-D. / Zimmermann, K.). Rhein: 437-450.
- BİLGİN, A.-DİNÇ, R.-ÖNDER, M. 1996.
“Lydiadaki iki Tümülüsde Temizlik Kazısı Çalışmaları”, *Arkeoloji Dergisi* 4: 207-222.
- BLINKENBERG, C. 1926.
Lindiaka 5: Fibules grecques et orientales. Copenhagen.
- BOYSAL, Y. 1970.
“Turgut Kazısı 1969 Yılı Raporu”, *Anadolu/Anatolia* 12: 76-77.
- BOYSAL, Y. 1969a.
“Karya Bölgesinde Yeni Araştırmalar”, *Anadolu/Anatolia* 11: 1-29.
- BOYSAL, Y. 1969b.
Katalog Der Vasen Im Museum In Bodrum I: Mykenisch-Protogeometrisch. Ankara.
- BRANN, E. T. 1962.
Late Geometric and Protoattic Pottery: Mid 8th to Late 7th Century B.C. Athens.
- BULBA, M. 2010.
Geometrische Keramik Kariens. Mainz.
- CANER, E. 1983.
Prähistorische Bronzefunde. Abteilung XIV-Band 8: Fibeln in Anatolien I. München.
- CHANDLER, R. 1821.
Antiquities of Ionia. I. London.
- COLDSTREAM, J. N. 1968.
Greek Geometric Pottery: A Survey of Ten Local Styles and Their Chronology. London.

- DEVAMBEZ, P.-HASPELS, E. 1959.
La Sanctuaire de Sinuri Pres de Mylasa. Paris.
- DİLER, A. 2009.
“Tombs and Burials in Damlıboğaz (Hydai) and Pedesa: Preliminary Report in the Light of Surface Investigations and Excavations”, *Die Karer und die Anderen Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin* 13. bis 15. Oktober 2005 (eEd. F. Rumscheid). Bonn.
- DİLER, A. 2002.
“Damlıboğaz/Hydai Araştırmaları 2000”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1. Ankara: 225-236.
- EKİCİ, M. 2012.
“Karia Bölgesi Mengefe Mevkiinden Bir Mezar”, *Stratonikeiadan Laginaya: Ahmet Adil Tirpan Armağanı* (Ed. B. Söğüt). İstanbul: 241-249.
- ERDOĞAN, A.-AYTAÇLAR, M. N. 2012.
“Milas-TKİ Kazıları”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları* (Eds. A. Çilingiroğlu / Z. Mercangöz / G. Polat), *İzmir*: 339-359.
- EVREN, A. 2000.
Efes Müzesindeki Karya Bölgesi Kapları. İzmir.
- GİDER BÜYÜKÖZER, Z. 2014.
“Börükçü Nekropol Alanından Bir Arkaik Mezar”, *TÜBA-AR* 17: 111-129.
- GÖĞEBAKAN DEMİR, G. 2010.
Börükçü Geometrik Dönem Yerleşimi (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya.
- GREENEWALT, C. H. 2010.
“Lidya Kozmetiği”, *The Lydians and Their World* (Ed. N.D. Cahill). İstanbul: 201-216.
- GREENEWALT, C. H. 1972.
“Two Lydian Graves at Sardis”, *California Studies in Classical Antiquity* 5: 113-145.
- GREENEWALT, C. H. 1966.
Lydian Pottery of the Sixth Century B.C.: The Lydion and Marbled Ware (Pennsylvania Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi). Pennsylvania.
- HÜRMÜZLÜ, B. 2003.
Klazomenai Akpınar Nekropolisi (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir.
- JULLY, J. J. 1981.
Labraunda, Swedish Excavations and Researches II.3: Archaic Pottery. Stockholm.
- KIZIL, A. 2008.
“2006 Yılı, Muğla İli, Milas İlçesi ile Ören ve Selimiye Beldelerinde Arkeolojik Yüzey Araştırması” 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 3. Ankara: 357-374
- KIZIL, A. – ÖZTEKİN, İ. E. 2010.
“2008 Yılı Muğla İli, Milas İlçesi ile Ören ve Selimiye Beldeleri’nde Arkeolojik Yüzey Araştırması”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 3. Ankara: 359-384.
- KUNISCH, N. 1998.
Ornamente Geometrischer Vasen. Köln.
- LAFLI, E. BUORA, M. 2012.
“Fibulae in the Museum of Ödemiş (Western Turkey)”, *Oriental Archive* 80: 417-434.
- LAUMONIER, A. 1958.
Les Cultes Indigenes En Carie. Paris.
- LÖWE, W. 1996.
“Die Kasseler Grabung 1894 in der Nekropole der archaischen Stadt”, *Samos, Die Kasseler Grabung 1894* (Ed. J. Boehlau / P. Gercke / W. Löwe). Kassel: 24-107.
- OLIVIER M. 2012.
“Postérité mycénienne et influences égéennes dans les pratiques funéraires de la région d’Halicarnasse à l’époque géométrique”, *Stephanephoros de l’Économie Antique à l’Asie Mineure: Hommages à Raymond Descat* (Ed. K. Konuk). Bordeaux: 355-368.
- MELLINK, M.J. 1972.
“Archaeology in Asia Minor”, *American Journal of Archaeology* 76/2: 165-188.
- ÖZDEMİR, M. T. 2012.
“Milas-Mengefeden Geç Geometrik Bir Mezar”, *Stratonikeiadan Laginaya: Ahmet Adil Tirpan Armağanı* (Ed. B. Söğüt). İstanbul: 457-475.

ÖZDEMİR, M. T. 2009.

Mengefe Mevkiindeki Dromoslu Mezarlar (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya.

ÖZGÜNEL, C. 2006.

Karia Geometrik Seramiği. Ankara.

ÖZGÜNEL, C. 1977.

“Spatgeometrische Gefasse aus Karien”, *Archäologischer Anzeiger*: 8-13.

ÖZGÜNEL, C. 1976.

“Dirmilde (Gökçebel) Bulunmuş Geometrik Kaplar”, *Belleten* 157: 3-53.

POLAT, Y. 2009.

“The Findings from a Late Geometric Period Grave Uncovered at Beçin”, *Anatolia Antiqua* 17: 133-150.

PATON, W. R. 1887.

“Excavation in Caria”, *The Journal of Hellenic Studies* 8: 64-82.

PÜLZ, S. 1989.

“Zur Bauornamentik des Zeustempels von Euromos”, *Istanbuler Mitteilungen* 39: 451-453.

SAPOUNA-SAKELLARAKIS, E. 1978.

Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XIV-Band 4: Die Fibeln der griechischen Inseln. München.

SÄVE-SÖDERSBERG, T.-HELLSTRÖM, P. 1997.

“Excavation at Gencik Tepe, 1938”, *Acta Archaeologica* 68: 75-107.

SERDAROĞLU, Ü. 2004.

Lykia-Karia'da Roma Dönemi Tapınak Mimarisi. İstanbul.

SERDAROĞLU, Ü. 1982.

“Bautätigkeit in Anatolien unter der persischen Herrschaft”, *Palast und Hütte, Beiträge zum Bauen und Wohnen im Altertum von Archäologen, Vor-und Frühgeschichtlern, Tagungsbeiträge eines Symposiums der Alexander von Humboldt-Stiftung*, Bonn-Bad Godesberg, veranstaltet vom 25.-30. November 1979 in Berlin (Eds. D. Papenfuss/V. M. Strocka). Mainz am Rhein: 347-356.

SERDAROĞLU, Ü. 1973.

“Euromos. 1971, 1972”, *Anatolian Studies* 23: 36-37.

SERDAROĞLU, Ü. 1971.

“Euromos. 1969, 1970”, *Anatolian Studies* 21: 47-48.

SÖĞÜT, B. 2013.

“Stratonikeia’da Hellenistik Dönem Öncesi”, *K. Levent Zoroğlu’na Armağan* (Ed. M. Tekocak). İstanbul: 605-623.

SÖĞÜT, B. 2012.

“Börükçü 2003-2006 Yılları Kazıları”, *Stratonikeiadan Laginaya: Ahmet Adil Tırpan Armağanı* (Ed. B. Söğüt). İstanbul: 553-587.

TIRPAN, A. A.-SÖĞÜT, B. 2008.

“Lagina ve Börükçü 2006 Yılı Çalışmaları”, *29. Kazı Sonuçları Toplantısı* 3. Ankara: 387-410.

TIRPAN, A. A.-SÖĞÜT, B. 2005.

“Lagina ve Börükçü 2003 Yılı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 1. Ankara: 371-387.

TÜRKOĞLU, S. 2008.

Damlıboğaz II No.lu Mezarın Seramik Buluntuları (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla.

UTILI, F. 1999.

Die Archaische Nekropole Von Assos. Bonn.

WRIGLEY, S. 2011.

The Lydion. Revealing Connectivity across the Mediterranean in the Sixth Century B.C. Sydney.

YAĞIZ, K. 2015.

“Bir Troas Bölgesi Arkaik Nekropolisi: Antandros”, *Mustafa Büyükkolancı’ya Armağan/Essays in Honour of Mustafa Büyükkolancı* (Eds. C. Şimşek / B. Duman / E. Konakçı). İstanbul: 707-723.

YENİ DEĞERLENDİRMELER IŞIĞINDA MENDERES MAGNESIASI KURULUŞ MİTOSU (KTISIS) VE LEUKIPPOS (KTISTES) HEYKELİ

THE FOUNDATION MYTH (KTISIS) OF MAGNESIA ON THE MEANDER AND A STATUE OF LEUKIPPOS (KTISTES) IN THE LIGHT OF THE NEW RESEARCHES

Makale Bilgisi

Başvuru: 4 Aralık 2018
Hakem Değerlendirmesi: 11 Aralık 2018
Kabul: 21 Aralık 2018
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.23.009

Article Info

Received: December 4, 2018
Peer Review: December 11, 2018
Accepted: December 21, 2018
DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.23.009

Görkem KÖKDEMİR *

Anahtar Kelimeler: Magnesia, Ktisis, Apollon, Girit, Thessalia, Leukippos

Keywords: Magnesia, Ktisis, Apollo, Crete, Thessaly, Leukippos

ÖZET

1890-1893 yıllarında yapılan kazılarda; Menderes Magnasiası'nın, Thessalia'da yer alan ana kent Magnesia ile ilişkisi, Magnetlerin Girit Adası'ndaki kısa süreli yerleşimleri ve ardından oradan Anadolu'ya göç edişlerine yönelik olan kuruluş mitosunun (ktisis) ve kurucu kahramanı Leukippos'un (ktistes) anlatıldığı önemli bir yazıt ortaya çıkartılmıştır. Antik kaynaklarda da, yazıtta konu edilen göç ve kentin kuruluşu ile ilgili olarak tamamlayıcıyı bilgilere ulaşmak mümkündür. Hatta Magnesia kent sikkeleri üzerinde bulunan ve kentin kuruluş mitosu ve kurucu kahramanına ait olan farklı betimlemeleri yansıtan görseller ve bugüne kadar bu konu kapsamında değerlendirilmemiş, Magnesia heykelleri üzerindeki bazı detaylar tamamlayıcı olan arkeolojik kanıtlar arasındadır. Bu kapsamda, bu çalışma içerisinde Homeros'un Iliad anlatısında adları geçen ve Thessalialı bir halk olan Magnetlerin, Thessalia'dan, Girit'e oradan da Anadolu kıyılarına kadar uzanan göç hareketleri ve Batı Anadolu'da Delphi Apollonu'nun kehaneti ile birlikte kurulan yeni kentin kuruluş hikâyesi ve kurucu kahramanı Leukippos tarihsel, epigrafik ve arkeolojik verilerle birlikte irdelenmeye çalışılacaktır.

* Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Sıhhiye 06100
E-mail: gkokdemir@ankara.edu.tr

ABSTRACT

In excavations between 1890-1893, an important inscription about foundation myth of the city (ktisis) and the founder of the city, Leukippos (ktistes) and shows the relationship between Magnesia and the main city Magnesia in Thessaly, the short term residence of Magnesians in Cretan and their migration from there to Anatolia was founded. It is possible to find supplementary information about this migration stated in this inscription and the establishment of the city in the antique sources and documents. Also the scenes found on the coins of Magnesia and which reflects the different details about the foundation myth of the city and its creator hero, the details found on the statues in Magnesia are among these supplementary archaeological findings. Within this framework, the migration movements of Magnets, who were also mentioned in Homer's Iliad, from Thessaly to Cretan and from there to Anatolia and the foundation legend of new city with the Apollo's prophecy in West Anatolia will be focused with the historical, epigraphic and archaeological data with new perspectives.

Antik Dönem’de Akdeniz Havzası’ndaki kentlerin kuruluş mitosları (*ktisis*) ve kurucu kahramanlarına (*ktistes*) yönelik veriler oldukça sınırlıdır¹. Çok az kentte gerçek bir kurucu isim ve arkasındaki kuruluş mitosu tam olarak bilinebilmektedir². Kuruluş mitosları, Antik Dönem’de bir kentin varoluş öyküsü olarak kentin yaşayan somut hafızasına; sikkelerine, yazıtlarına, plastik eserlerine yansımış ve günümüze kadar bu materyaller aracılığı ile antik kaynakların da aktarımlarıyla birlikte bizlere kadar ulaşmıştır. Akdeniz Dünyası’ndaki diğer kentler arasında Menderes Magnesiası, kuruluş mitosunun kurgusunun belirlenmesi açısından, mitosun aktarıldığı yazıtlar, sikkeler, özellikle de bu çalışmada çok önemli bir örnek ile birlikte değerlendireceğimiz heykeltıraşlık eserlerde yansıtılmış olan detaylar ile birlikte diğer kentler arasındaki ayrıcalıklı konumunu almıştır.

Magnesia’nın kuruluş mitosunun kurgusunun oluşturulmasında, kent kazılarında bulunmuş yazıtlar ve antik kaynaklardan günümüze ulaşmış eserler içerisindeki yazınsal aktarımlar ile kent sikkeleri üzerindeki görsel anlatımlar bir bütünlük içerisinde değerlendirildikleri zaman bir değer kazanmaktadır. Bugüne kadar bu konuyla ilgili birçok çalışma kaleme alınmış³, araştırmacılar bazen bu verileri tek başına bazen de kısmi olarak birlikte değerlendirerek bazı sonuçlara ulaşmışlardır. Bu çalışmada bugüne kadar konuyla ilgili olarak ortaya konulmuş tüm veriler tekrar bir araya getirilerek hiç değerlendirilmemiş ve üzerinde yeterince durulmamış bazı veriler de konuya dâhil edilerek yeniden bir kurgu oluşturulmaya ve yeni değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır⁴.

¹ 2016 Kasım ayında, Kıbrıs Lefkoşe’de, Connecting Cultures: Trade and Interconnections in the Ancient Near East from the Beginning until the End of the Roman Period adlı Uluslararası Sempozyum’da “Thessalia’dan Girit’e, Girit’ten Anadolu’ya Uzanan Yolculuk: Menderes Magnesiası’nın Kuruluş Mitosu ve Leukippos” adıyla bu çalışmanın sadece bir bölümünün sözlü sunumu tarafından yapılmıştır. Ktisis ve Ktistes terimleri ile ilgili olarak literatürdeki son çalışma için bkz. Mortensen 2015: 213-214.

² Akdeniz dünyası kentlerindeki kuruluş mitosları ve kurucu kahramanları ile ilgili genel ve örnekleme çalışmaları için bkz: Prinz 1979; Thür 1995; Rathmayr 2010; Mac Sweeney 2013; Mac Sweeney 2014; Mortensen 2015.

³ Magnesia Kuruluş Mitosu İle İlgili Çalışmalar Bkz: Rayet/Thomas 1877:115-166; Kern 1892; Kern 1894; Von Wilamowitz-Moellendorff 1895; Schultz 1974; Schultz 1975; Prinz 1979; Nikitas 1981; Dušančić 1983/1984; Bingöl 1998: 5-7; Bingöl 2007:15-20; Sumi 2004; Biagetti 2010; Mortensen 2015.

⁴ Bugüne kadar konuyla ilgili yapılan ve yukarıdaki dipnotta anılan çalışmalar içerisinde, tekil örnekler dışında, Roma Dönemi öncesi Magnesia kent sikkeleri ile heykeltıraşlık eserleri değerlendirilmemiştir. Bu nedenle literatürde Magnesia kuruluş mitosuna ile ilgili çalışmalarda bu konu eksik kalmış bir noktadır. Bu çalışma içerisinde bu materyaller de değerlendirme kapsamına alınarak bütünsel bir kurgu ve daha

MAGNESİA KURULUŞ MİTOSU İLE İLGİLİ YAZITLAR:

Magnesia’da bulunmuş yazıt; Kern 1900, Yazıt No. 17:

Magnesia kuruluş mitosuna ile ilgili olarak araştırmacıların üzerinde en çok durdukları ve kuruluş mitosuna ile ilgili en somut verilerin elde edildiği epigrafik kaynak, kentin Agorası’nın güneybatı köşesinde bulunmuş ve stoa duvarında kullanılmış bir blok üzerindeki yazıttır. 91,5 cm yüksekliğinde, 68-69 cm genişliğindeki yazıtın ilk beş satırı hariç blok üzerinde kalan kısmı tama yakın şekilde korunmuştur⁵. Yazıtta göre kuruluş mitosuna şu şekilde gelişmektedir⁶:

“....dönüş için tanrısal mesajı beklediler. Bu iş zaman aldığı için de, Gortyn ve Phaistos kentleri arasında bir kent kurup mutlu bir şekilde buraya yerleştiler. Çocuklarını ve kadınlarını çağırıp, onlardan doğan çocuklara da kehanet uyarınca tanrının isteğini aktardılar. Gelişlerinin ardından yaklaşık 80 yıl sonra, beyaz kargalar görününce, derhal şükranlarını gösteren sunularla birlikte Delphi’ye kendi vatanlarına dönüşleriyle ilgili danışmaları için adamlar gönderdiler. O sırada Themistes Argos’ta rahibeydi, Xenyllos ise Delphi Proarkhonluğu’nun 9. yılındaydı. Onların isteğine karşılık olarak kehanet olarak şu bildirildi: “Girit’ten dönerken siz Magnesialılar, karanlıkta beyaz kanatlı kuşlar görüp buraya geldiniz. Bu siz ölümlülere mucize gibi göründü ve vatanınıza dönmenin uygun olup olmadığını soruyorsunuz. Ancak vatanınızdan başka bir toprağa gitmeniz gerekiyor. Babam, ben ve kız kardeşim, Magnesialıların, Pelios ve yüksek Peneios’taki sahip olduğundan daha kötü bir toprak parçası almamasıyla ilgileneceğiz.” Kehanet aracılığıyla eve dönemeyeceklerini öğrenmeleri üzerine, telaş içinde kendileriyle ilgili arzusunu

kapsamlı bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamı dışı bırakılan ve kapsamına bağlı olarak bağımsız olarak değerlendirilmesi gereken Themistokles Dönemi Magnesia sikkeleri bu çalışma içerisine dâhil edilmemiştir.

⁵ Kern 1894: 7.

⁶ Bugüne kadar birçok araştırmacının çalışması içerisinde, 17 Nr.’lı yazıtın orijinal metni ile farklı dillere çevirisi yer almıştır. Yukarıdaki çeviri, Sumi’nin İngilizce çevirisi esas alınarak diğer tüm çeviri metinlerden de yararlanılarak yeniden oluşturulmuştur (Sumi 2004:81). Yazıtla ilgili orijinal metin ve çeviri metinlerin yer aldığı literatürdeki çalışmalar için bkz: Kern 1894:7-12 (Grekçe Tam Metin); Kern 1900:14-15, Nr.17 (Grekçe Tam Metin); Ebert 1982: 56 (Almanca Kısmi Çeviri); Bingöl 1998: 5 (Türkçe Tam Çeviri); Sumi 2004: 81 (İngilizce Tam Çeviri), Apendix Text no.2 (Grekçe Tam Metin); Biagetti 2010: 42-44 (Grekçe Metin).

yerine getirmek için, nereye ve nasıl gideceklerini sormak üzere yeniden elçiler gönderdiler. Tanrı ise şöyle yanıt verdi: “Nereye yerleşeceğinizi soruyorsunuz, asil Magnesialılar. Tapınak kapılarının önünde bir adam duruyor. Sizi o adam yönetecek ve Mykale Dağı’nın ardındaki Pamphylia Bölgesi’ne sizi götürecektir. Orada, çok kıvrımlı nehrin kıyısında, geniş bir alana hâkim olan Mandrolytos’un kutsal evi vardır. Burada Olympialı, kendini savunanlara ve hileye başvurmayanlara zafer ve büyük bir refah bahşedecek.” Bize önderlik edecek adam kimdir, nerelidir diye sormaları üzerine tanrı söyle yanıt verdi: “Kutsal alan içinde Glaukos soyundan gelen güçlü bir adam var. Tapınağımdan ayrıldığınızda ilk bu adam karşınıza çıkacak. Çünkü kader böyle. Bu adam anakaradaki buğdayı bol toprakları gösterecek”. Kehanet uyarınca karşılaştıkları zaman, Leukippos onların aktardıkları kehanetleri neşe içinde dinledi. Sonra, kendisiyle ilgili kehaneti bizzat tanrıya sordu. Tanrı ona şöyle yanıt verdi: “Leukippos, silah taşıyan akraba Magnesia halkını Thoraks Tepesi’ne, Amanthios Nehri’ne ve Eudymion karşındaki sarp Mykale Dağı’na ulaşmaları için, Pamphylialıların körfezine götür. Orada Mandrolytos’un evinde mutlu ve hayranlık uyandıran Magnesialılar surlarla çevrili kentlerde oturacaklar.”

Magnesia’da bulunmuş yazıt; Kern 1900, Yazıt No. 20:

Magnesia kuruluş mitosu ve Leukippos ile ilgili bir diğer yazıt ise yine Agora’nın batı stoasının güneyinde 1890’lı yıllardaki kazılar sırasında bulunmuştur⁷. Girit Birliği’ne ait olan bu yazıtta Giritliler ile Magnetler arasındaki kardeşlik bağları vurgulanırken, yazıtta Girit Adası’ndan Anadolu’ya geçecek kolonistler ve daha sonrasında iki bölge arasında karşılıklı sağlanacak imtiyazlardan bahsedilmektedir. Anadolu’ya geçişteki bu yolculuk için kolonistlere her bir Girit kenti, dört gümüş *talent*, yiyecek ve tanrılara sunularda bulunmak üzere kutsal objeler vermeyi taahhüt etmişlerdir. Ayrıca kolonistlerle birlikte gemilerle gönderilecek bu erzak dışında 500 okçunun, kadınların, erkeklerin ve çocukların yanı sıra rahip ve rahibelerin de bu yolculuğa eşlik edecekleri belirtilmiştir⁸. Anadolu’ya gerçekleşecek bu yolculuğun

önderliğini ise, diğer yazıtta geçtiği şekilde Leukippos’un yapacağı belirtilmiş ve 17 numaralı yazıtta vurgulandığı gibi, onun Glaukos soyundan geldiğini doğrulayacak şekilde, Leukippos bu yazıtta Lykialı sıfatı ile anılmıştır. Ayrıca bu yolculuk için her bir Girit şehri Leukippos’a da bir gümüş *talent* vermiştir⁹.

Atina’da Bulunmuş Dekret, IG II² 1091

Atina’da bulunmuş olan ve MS 2. yüzyıla ait olan bir *dekret*, imparatorluk tarafından Leukippos’un, Magnesia’nın kurucusu olarak resmileştirilmesi ve Thessalia’dan gelen Magnetlerin Anadolu’ya gelen ilk kolonistler olduğu vurgusu yapması açısından oldukça önemlidir¹⁰.

Yazıtlarda geçen tüm bu bilgilere göre; Lykialı olan ve Glaukos soyundan gelen Leukippos; anayurtları Thessalia olan Magnetleri, Delphi Apollonu’nun kehaneti ve bir süre birlikte yaşadıkları ve akrabalık kurdukları Giritlilerin de yardımı ve desteğiyle, Anadolu’ya ulaştırmış, Mandrolytos’un ülkesinde Anadolu’nun ilk kolonistleri olarak yeni kentlerini kurmalarını sağlamıştır. Ancak yazıtlarda yer almayan ve cevaplanması gereken bazı soruların açıklığa kavuşması gerekir: Magnetler nasıl Girit Adası’na gelmiştir? Leukippos kimdir ve nasıl Delphi’ye gelmiştir? Apollon’un Magnetler ve Leukippos ile ilişkisi nedir? Girit Adası’ndan Anadolu’ya geçiş sonrasında, neler yaşanmıştır? Mandrolytos kimdir? Yazıtlardaki bilgiler bu soruların tamamını yanıtlamayacak kadar sınırlıdır, ancak antik kaynakların aktarımları, kuruluş mitosunun eksik bazı noktalarını tamamlayacak ve bu sorulara yanıt verecek nitelikte bilgiler içermektedir.

MAGNESIA KURULUŞ MİTOSU İLE İLGİLİ ANTİK KAYNAKLARIN AKTARIMLARI:

Magnetlerin Kökeni, Thessalia-Delphi-Girit ile olan ilişkileri:

Magnetler ile ilgili ilk somut bilgiler Homeros’un anlatıları içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Magnetler ve liderlerinin adları, Homeros’un Iliad’ında, sadece Troia savaşlarına katılan Akha müttefiklerinin sayıldığı II. bölümde “Gemiler Kataloğu”nda geçmektedir. Magnetler, Akhaların katalogda listelenen son müttefiki olarak gösterilmiştir¹¹. Bu bölümde, 17 numaralı yazıtta

⁷ Yazıtın orijinal metni ve çevirileri için bkz: Kern 1894: 14-15 (Grekçe Tam Metin); Kern 1900:16-17, Nr. 20 (Grekçe Tam Metin); Sumi 2004: 82-83 (İngilizce tam çeviri), Apendix Text no.3 (Grekçe Tam Metin); Unwin 2017: 178-180 (İngilizce Tam Çeviri).

⁸ Kern 1900: Nr.20: Satır 1-26.

⁹ Kern 1900: Nr.20: Satır: 27-30: “...Α[πέλ]λωνος τῷ Βυλκωνίω, δόμεν δὲ καὶ Λευ[κίππ]ω τ]ῷ Λυκίῳ τῷ καθαγεμόνι γενομένοι εἰς τὰν Ἀσι[αν Κρήτα]ς πάσας πόλεις ἀργυρίῳ τάλαντον· τὸ δὲ ψά[φισμα τ]ὸ ἐπὶ ἱερῶς Ἀγαμέμνιος τῷ Δ[αμ]παίω...”

¹⁰ IG II² 1091: “ἀγαθῇ ν τύχῃ. Λεύκιππος...”

¹¹ Homeros, Iliad, II: 748-750: “...Tenthredon’un oğlu Prothoos komuta eder Magnetlere. Peneios kıyılarında, yaprakları hisırdayan Pelion Dağı’nda otururlar. Çabuk koşan Prothoos

da geçtiği gibi¹², Peneios Nehri ve Pelion Dağı'ndan bahsedilerek Magnetlerin Thessalia'daki anavatanlarının lokalizasyonu yapılmaktadır.

Bir anlatıya göre¹³, Troia Savaşı'ndan sonra anavatanlarına doğru yelken açan Magnetler, ilk önce Troia'dan getirdiklerinin onda birini Delphi Apollon'una adanmışlar ve Delphi'ye yerleşmişlerdir. Daha sonra Girit'e geçmişler buradan ayrılmak istedikleri için de tanrıya sözlerini yerine getirmek adına İonia ve Aiolia'ya geçmişler, kendilerine karşı gelenlerle savaşarak bu bölgede, Magnesia adında bir kent kurmuşlardır. Bir başka anlatıya göre¹⁴ ise Magnetlerin, Troia'dan Prothoos'un önderliğinde ayrıldıktan sonra Euboia Adası'ndaki Kapherus'ta gemileri kaza geçirmiş ve Girit Adası'na kadar sürüklenerek, Girit'e yerleşmişlerdir. Bu iki anlatı, Magnetlerin Delphi ve Girit ile olan ilişkisine vurgu yapmakta ve yazıtlarda geçen bilgileri doğrulamaktadır. Antik yazarlardan Strabon, Magnetlerden bahsederken, Anadolu'daki kentin Thessalia ve Girit kolonisi olduğunu vurgulayarak Delphi etkisini ortadan kaldırmıştır¹⁵. Ancak Athenaios ise bunun tam tersi Anadolu'da kent kuran Magnetleri Delphi'nin kolonistleri olarak göstermiştir¹⁶.

Leukippos'un Kimliği, Mandrolytos'un Kızı ile olan Aşk, Magnetler ile Apollon arasındaki ilişki:

MÖ. 30 yıllarında yaşamış Parthenius'un; MÖ 3. yüzyılda yaşamış Kolophonlu Hermesianax'ın "Leontin" eserinden aktardığı bir aşk hikâyesi içerisinde Leukippos ismi karşımıza çıkmaktadır¹⁷. Bu anlatıda Leukippos'un kimliği, Girit'e geliş nedeni hakkında bilgiler almak mümkündür. Mitosa göre, Ksanthios'un oğlu ve Bellerophon soyundan gelen Leukippos, Lykialılar arasında güçlü ve savaşçı kişiliğiyle ün yapmıştır. Ancak anlatıya göre, tanrıça Aphrodite'nin gazabı sonucu öz kız kardeşine âşık olur. Bu aşkın dramatik sonu, Leukippos'un kendi topraklarından, Lykia'dan ayrılmasına neden olacaktır. Leukippos, babasından gizli bir şekilde, kız kardeşinin odasında babası kız kardeşinin odasına gelir. Leukippos'un babası Ksanthios, kendi öz kızını karanlık odada, kızının odada bulunan gizli aşığı zannederek yanlışlıkla öldürecek, sevgilisi, yani kız kardeşi ölen Leukippos ise babasını, sevgilisinin (kız kardeşinin) katilini, karanlık odada babası olduğunu bilmeden yanlışlıkla öldürecektir. Oldukça

dramatik olan bu hikâyenin sonunda ülkesinden ayrılmak zorunda kalan Leukippos kendisini, Girit'te bir grup Thessalialı'nın önderi olarak bulacaktır. Anlatıya göre, daha sonra ada sakinleri tarafından Ephesos yakınlarındaki Kriteneion'u kurlmaları için Giritlilere yardımcı olmuştur. Apollon'un kehaneti üzerine ise Kral Admetos tarafından gönderilmiş olan kolonistlerin lideri olarak Mandrolytos'un kentini kuşatacaktır. Magnesia'daki yazıtlarda Anadolu'ya geçtikleri zaman zarfında geçen olayların eksik akışı yine bu mitosta karşımıza çıkar. Bu anlatıya göre, Kral Mandrolytos'un kızı Leukophrye, Leukippos'a âşık olacak ve kenti; babasının düşmanlarına, Magnetlere teslim edecektir. Parthenius'un aktarımından öğrendiğimiz yeni bilgi, Leukophrye ismidir. Leukophrye aşığına, Leukippos'a kenti kurmasında yardım etmiş ve zafer getirmiştir. Yazıtlarda geçen Lykialı Leukippos veya Glaukos soyundan gelen Leukippos vurgusunun arkasındaki hikâye olarak da savaşçı Leukippos'un yüz kızartıcı bir hata yüzünden topraklarını terk etmek zorunda kalışı, Girit Adası'na geliş nedeni olarak gösterilmiştir. Bu anlatım içerisinde ise, yine Apollon'un Magnetlere yardımının arkasında yatan sebebi açıklamak için de bir ipucu verilmektedir: Kral Admetos...

MS 200'lerde yaşamış Antoninus, Kral Admetos ile tanrı Apollon arasında geçen bir mitostan bahsetmektedir¹⁸. Anlatıya göre, Admetos'un kızı Perimele ile Argos'un oğlu Phrixus'un oğullarının ismi Magnes'dir. Magnes, Thessalia yakınlarında yaşamaktadır. Yaşadığı topraklar da isminden dolayı insanlar arasında Magnesia olarak anılmaktadır. Magnes'in Hymenaeus isimli bir oğlu vardır. Güzelliğinden dolayı ünlenmiş olan bu oğlana Apollon âşık olur, bu nedenle de Apollon Magnes'in evinden hiç ayrılmamaktadır. Anlatı Hermes ve Apollon arasında geçen farklı bir hikâye ile devam eder. Ancak mitosun başında anlatılanlar, tanrı Apollon'un Thessalia kralı Admetos'un torunu, Magnes'in oğlu Hymenaeus ile olan aşk hikâyesini vurgulamakta, belki de bu mitos tanrı Apollon'un, Magnetlere yeni kentlerini kurlmaları adına yardım etmesinin arkasındaki gizli bağı bizlere yansıtmaktadır.

Kral Mandrolytos ve kızı Leukophrye:

Yazıtlarda geçen ve Leukippos önderliğinde Girit'ten hareket eden Magnetlerin kuracağı kentin yer aldığı bölgenin kralı olarak aktarılan Mandrolytos, 17 numaralı yazıtı da doğrulayacak şekilde sadece Partenius'un, anlatısında karşımıza çıkmaktadır. Bu anlatıda, yukarıda da bahsettiğimiz şekilde, yazıtlarda adı hiç geçmeyen Kral Mandrolytos'un, babasına ihanet ederek kentin kapılarını aşığı Leukippos'a açan Leukophrye'nin ismi geçmektedir¹⁹.

önderleridir onların, buyruğunda kırk tane kara gemi var..."

¹² Kern 1900: Nr.17, Satır: 20-25: "...ἀλλὰ χρεὼν γαίης ἀπ[ὸ π] ατρίδος ἄλλοθι νεῖσθα[ι] πατρί δ' ἐμῶι καὶ ἐμοὶ [καὶ] συγγόνωι ὧδε μ[ε]λ[ή]σει μὴ τι χερειοτέραιμ βῶλ[ο]μ M[α]γνητα δάσασθαι χῶρας ἧς Πηνειὸς ἔχει κα[ὶ] Πήλιον αἰπύ..."

¹³ Konon, Diegesis:29.

¹⁴ Apollodorus, Bibliotheca: e6.15a.

¹⁵ Strabon, Geographika: 14.1.11.

¹⁶ Athenaios, Deipnosophistai: 4.173.

¹⁷ Parthenios, Erotika Pathemata: 5 (Leukippos).

¹⁸ Antoninus Liberalis, Metamorphoses: 23 (Battos).

¹⁹ Parthenios, Erotika Pathemata: 5 (Leukippos).

Leukophrye ile ilgili bilgiler antik kaynaklarda bununla sınırlı değildir. Eusebios²⁰ ile Alexandria'lı Klement'in²¹, MS. 1 yüzyıl'da yaşamış Myndoslu Zeno'ya dayandırdıkları anlatıları içerisinde, birçok kahramanın diğer birçok kutsal alanda olduğu gibi Magnesia'daki Artemis Tapınağı (veya kutsal alanı)'nın altında da, Leukophryene²² isimli bir kadın kahramanın, nymphe'nin veya bir rahibenin, anıtının (mezarının) olduğu belirtilmiştir.

Hellenistik Dönem'de Magnesia'nın baş tanrı(ça)sı Artemis'in *epithetinin* hem sikkelerde, hem yazıtlarda Leukophrys, Leukophryene olduğu kesin olarak bilinmektedir²³. Büyük bir olasılıkla Artemis'in sıfatı olarak eklenen Leukophryene aslında Leukippos'un aşığı Leukophrye'nin etimolojik bir yansımasıdır. Magnesia'daki hiçbir tanrı(ça)ya verilmemiş olan Artemis Leukophryene'nin *nikephoros* (Zafer Getiren) sıfatı da²⁴ belki kuruluş mitosuna, Mandrolytos'un kentini kuşatmalarına yardımcı olarak "zafer getiren" Leukippos'un aşığına bir gönderme yapmakta, tanrıça Artemis ile birlikte Leukophrye ölümsüzleştirilmekte ve belki de tanrılaştırılmaktadır. Bu durumda da Zenon'un anlatısında geçen ve Artemis Kutsal Alanı'nda olduğu belirtilen anıt (mezar); belki de, tanrılaştırılmış, Artemis ile senkretize edilmiş, kahraman Leukippos'un aşığı, kahraman Leukophrye'nin bir "*Heroon*"u olarak düzenlenmişti.

Ksenophon'un anlatısında, Magnesia'nın eski ismi olarak karşımıza Leukophrys ismi çıkmaktadır²⁵. Ancak diğer bazı antik kaynaklar Leukophrys isminin Tenedos Adası'nın eski ismi olduğunu da belirtmiştir²⁶. Magnesia'nın Tenedos ile ilişkisi için bir şey söylemek çok zordur, ancak Ksenophon'un aktarımındaki Magnesia'nın eski adının yine Leukippos'un aşığı Leukophrye ismi ile etimolojik benzerliği açık olarak görülmektedir.

Plinius ise, Magnesia'nın eski isimlerinden bahsederken Mandrolitia ismini anmaktadır²⁷. Anlatıda bahsi geçen bu ismin yazıtlarda anılan Mandrolytos'un kral olduğu kent ile ilişkisi olduğunu söylemek ise yanlış olmayacaktır.

Antik kaynakların verdikleri bu bilgiler, görüldüğü gibi, kuruluş mitosundaki birçok eksik yanı tamamlar niteliktedir. Her ne kadar birbirleriyle farklılık gösteren ve çelişen anlatılar yer alıyorsa da, aktarılan bilgiler bütüne baktığımız zaman yazıtta geçen bilgiler ile paralellik göstermeleri açısından oldukça önemlidir. Antik kaynakların bu anlatıları bize, tüm Akdeniz Dünyası'nı kapsayan bir coğrafyada; Lykia'dan Thessalia'daki Magnesia'ya, Troia'dan Delphi'ye, Girit'ten Mandrolitia'ya, Leukophrys'ten Magnesia'ya kadar geçen uzun bir serüvenin kilit parçalarını ve sahnelerini sunmuştur (Harita 1). Aynı zamanda Magnes'in oğlu Hymenaeus, Apollon, Leukippos, Leukophrye, Magnetler ve Mandrolytos gibi başrol oyuncularını daha da yakından tanımamıza olanak sağlamıştır. Kuruluş mitosunun antik yazarlar ve yazıtlar üzerindeki anlatılanlarından karşımıza çıkan boyutu bugün için bu kadardır. Ancak arkeolojik buluntular arasındaki Magnesia kent sikkeleri ise, kentin kuruluş mitosunun alegorik yolla görselleşmesini sağlamaktadır. Sikkeler üzerindeki seçilmiş spot sahneler ve detaylar, yazıtlarda, antik kaynaklarda anlatılan kuruluş mitosunun bilmediğimiz, eksik kalmış bölümleri ile mitosun bilinen önemli bölümlerini ortaya koyacak nitelikte ipuçları taşımakta ve bu bölümleri görselleştirmektedir²⁸.

KURULUŞ MİTOSU İLE İLGİLİ MAGNESİA KENT SİKKELERİ:

Magnesia kent sikkeleri içerisinde kuruluş mitosu ile ilişkilendirilebilecek en önemli tip bir yüzünde ata binmiş bir erkek figürü betimlenmiş sikkelerdir. MÖ. 4 yüzyıldan itibaren basılmaya başlanmış olan bu sikke grubu, Roma Dönemi içlerine kadar diğer yüzünde farklı betimlemelerle birlikte basılmaya devam etmiştir²⁹. Araştırmacılar tarafından Magnetlerin kurucu kahramanı Leukippos olarak değerlendirilen³⁰ bu atlı figürün yer aldığı sikkeler

²⁰ Eusebios, Praeparatio evangelika: 2.6.1.

²¹ Klementis (Alexandria), Protepticus: 3.4.

²² Her ikisinin metninde de, Mandrolytos'un kızı Leukophrye belki yanlış belki de bilinçli olarak Leukophryene olarak verilmiştir.

²³ The Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (RE), "Leukophry, Leukophryne, Leukophryene, Leukophrys," 2000-2009.

²⁴ Kern 1900: Nr.100b: Satır 41: "...Ἀρτέμιδος Λευκοφρυηνῆς Νικηφόρου..."

²⁵ Ksenophon, Hellenika: 3.2.19; 4.8.17.

²⁶ Konon, Diegeseis: 28; Suda, Lexicon: tau310.

²⁷ Plinius, Naturalis Historia:5.31.3. Konuyla ilgili değerlendirme için bkz: Rayet/Thomas 1877: 121, dn. 1.

²⁸ Magnesia sikkeleri ile ilgili araştırmalar için bkz: Imhoof-Blumer 1883; Schultz 1974; Schultz 1975; Kinns 2004; Kinns 2006; Bijovsky 2009; Tekin 2009; Tekin/Yılmaz 2016; Sikke kataloglarındaki Magnesia kent sikkeleri için bkz: BMC 1892; SNG Copenhagen 1946; SNG von Aulock 1960; SNG Tübingen 1989; SNG München 1995; SNG Turkey I 2002.

²⁹ Roma İmparatorluk Dönemi başında da, Augustus Dönemi'nde bir yüzünde "Sebastos" yazısı ile birlikte denizati, diğer yüzde de Hellenistik Dönem sikkelerine benzer şekilde süvari betimlemesinin yer aldığı görülmektedir. Bu sikke gurubuna ilerideki sayfalarda tekrar değinilecektir. Bu çalışma içerisinde bkz. Resim 7. Augustus Dönemi, Magnesia Sikke örnekleri için ayrıca bkz. Schultz 1975: 44, Taf.4.61-62.

³⁰ Süvari olarak gösterilmiş bu betimlemedeki kişinin kent kurucusu Leukippos olduğunu ilk öne süren Rayet'dir. Rayet/Thomas 1877: 142, Fig. 37; Kern'de aynı görüşü savunmuştur: Kern 1900: 17-18; Magnesia'ya ait olan bu sikkeler daha sonra iki önemli define içerisinde literatüre tanıtılmıştır: Kinns 2004; Tekin 2009; Tekin/Yılmaz 2016



Harita 1: Kuruluş Mitosu ile İlgili Antik Merkezler / *The Ancient Cities of the Foundation Myth.*

üzerinde, detaylarda bazı farklılıklar olduğu görülmektedir. Kimi sikkelerde sadece mızrak ve *petasos* giymiş, pelerini, uzun pantolonlu, “Thessalialı” bir ikonografi içerisinde (Res.1)³¹ betimlenen Leukippos, kimi sikkelerde mızrak, kalkan ve miğfer giymiş, uzun sandaletli bir savaşçı ikonografisindedir (Res.2)³². Bazı sikkelerde mızrağını gittiği yöne doğru saldırı pozisyonunda tutmuş ve atını şaha kaldırırken (Res.2) ya da mızrağını düz tutarak, atını dörtnala sürerken (Res.1) kimi sikkelerde ise mızrağını yukarı doğru kaldırmış pozisyonda atıyla birlikte rahvan yürüyüşünde betimlenmiştir³³.

(Oğuz Tekin tarafından yapılan, son iki yayın definenin tam bir katalog çalışması olarak yayınlanmamıştır. Her iki çalışma da bir ön rapor niteliğinde ve daha çok sikkeler üzerindeki memur isimlerinin literatüre sunulması kapsamındadır.)

³¹ Catalogue BNF Gallica, Waddington.1717 (16-8-47): <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b85188959?rk=1845502;4> (14.12.2018)

³² Catalogue BNF Gallica, M 4749 (16-8-40): <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b85188885?rk=300430;4> (14.12.2018); Literatürdeki benzer tipler için ayrıca bkz: SNG München 1995: 586-590, 594-600; KINNS, P. 2004: Nr. 1-48; SNG Turkey I 2002: 414-422.

³³ Kinns 2004:38-39. Ayrıca bu sikkenin görseli için bu

Süvari betimlemesine sahip sikkelerin bazılarının arka yüz betimlemelerinde de farklı tipler ile karşılaşılmaktadır. Bu sikke grubunun bazılarında arka yüzde yer alan süvari betimlemesi, ön yüzde Artemis portreleri ile birlikte verilmiştir (Res.3)³⁴. Bazı sikkelerde ise, ön yüzde süvari, arka yüzde ise ayaklarına bir yılanın dolandığı Delphi Apollonu ile ilişkilendirilebilecek üçayak karşımıza çıkmaktadır (Res.4)³⁵. Apollon portresi ve üçayak ile bütünleştirilmiş örnekler kuruluş mitosundaki hikâyenin başlangıcının ve Delphi Apollonu’nun mitos içerisindeki rolünün yine alegorik bir anlatımı olarak değerlendirilebilir. Leukippos’u görevlendiren Delphi’deki Apollon Phytios’tur. Bu yolculukta Leukippos’un; Apollonun, kız kardeşinin ve babasının desteğini göreceğini, 17 numaralı yazıtta geçtiği şekliyle çok açık olarak belirtilmiştir. Buna bağlı olarak Apollon ile ilişkili

çalışmanın ilerideki sayfalarına, bkz. Resim 8.

³⁴ SNG München 1995: 605; SNG Turkey I 2002: 425; Kinns 2006: Pl.13-4.

³⁵ Catalogue BNF Gallica, M 4749 (16-8-40): <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b85188885/f2.double> (14.12.2018); Literatürdeki benzer tipler için ayrıca bkz: IMHOOF-Blumer 1883: 291, no: 89; Rayet/Thomas 1877: Fig.35; Kinns 2006: Pl.13.2.



Resim 1: Magnesia Sikkesi, Leukippos (Ön Yüz) ve Hörgüçlü Boğa-Zebu (Arka Yüz) / Coin of Magnesia, Leukippos (Obverse) and Humped Bull - Zebu (Reverse)



Resim 2: Magnesia Sikkesi, Leukippos (Ön Yüz) ve Hörgüçlü Boğa-Zebu (Arka Yüz) / Coin of Magnesia, Leukippos (Obverse) and Humped Bull - Zebu (Reverse)



Resim 3: Magnesia Sikkesi, Artemis (Ön Yüz) ve Leukippos (Arka Yüz) / Coin of Magnesia, Artemis (Obverse) and Leukippos (Reverse)

uçayağın ve Artemis portresinin Leukippos'un betimlendiği sikkelerin diğer yüzünde yer alıyor olması kuruluş efsanesinin yazıtta geçen kısmı ile paralellilik göstermektedir.

Yukarıdaki sikke tiplerine benzer şekilde, Magnesia sikkeleri arasında, arka yüzünde atlı Leukippos ile birlikte, ön yüzde Athena başı ile darp edilmiş sikkeler de yer almaktadır

(Res.5)³⁶. Bu sikkeler ise yazıtlarda ve antik kaynaklarda

³⁶ CatalogueBNF Gallica, Fonds général.1426(16-9-10): <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8518917f?rk=729617;2> (14.12.2018); Literatürdeki benzer tipler için ayrıca bkz: Rayet/Thomas 1877:132, Fig.31; BMC 1892: 163, 44-45; SNG Copenhagen 1946: 849-850; SNG von Aulock 1960: 2043; SNG Tübingen 1989: 2947-2955; SNG München 1995: 606-608; SNG Turkey I 2002: 426-437; Kinns 2006:



Resim 4: Magnesia Sikkesi, Leukippos (Ön Yüz) ve Apollon-Üçayak (Arka Yüz) / Coin of Magnesia, Leukippos (Obverse) and Apollo-Tripod (Reverse)



Resim 5: Magnesia Sikkesi, Athena (Ön Yüz) ve Leukippos (Arka Yüz) / Coin of Magnesia, Athena (Obverse) and Leukippos (Reverse)

geçmeyen, ancak kuruluş mitosundaki önemli bir boşluğu dolduracak niteliktedir. Ne yazıtlarda ne de antik kaynaklarda Athena'nın bu mitostaki rolü ve Leukippos veya Magnetler ile olan ilişkisi ile ilgili hiçbir ipucu yer almamaktadır. İlk kez bu sikkelerden bir örnek yayınlayan Rayet, bu sikkelere de bağlı olarak, Magnesia'da geniş kapsamlı kazılar daha henüz gerçekleştirilmemişken, kentte Athena kültünün çok önemli bir yer tuttuğunu ve Magnesia'da tanrıçanın bir tapınağı olması gerektiğini ileri sürmüştür³⁷. Gerçekten de Rayet'nin yorumunu doğrular şekilde, Magnesia'da Humann Dönemi tiyatro kazılarında bulunmuş bir arşitrav üzerindeki yazıt, Athena'nın "kentlin koruyucusu" veya "zafer getiren" sıfatıyla Magnesia'da tiyatro tepesinde bir "tholos"unun olduğunu ortaya koymuştur³⁸. Aynı zamanda tholos dışında, Agora'nın batı stoasında, Athena için düzenlenmiş ve içerisinde iki adet mermer Athena heykelinin de bulunduğu bir kült odası, yine Humann Dönemi kazıları sonucunda ortaya çıkartılmıştır³⁹.

Bu bilgilere dayanarak, Magnesia'da Athena kültünün önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Ancak, Athena'nın kuruluş mitosundaki rolü nedir? Roma Dönemi'nde basılan bir kent sikkesinin arka yüzünde solda bir tabure üzerinde oturan tanrı Hephaistos sağ tarafta ise miğferli, kalkanlı tanrıça Athena figürü betimlenmiştir (Res. 6)⁴⁰. İkisinin ortasında ise Hephaistos'un bir uzun sehpa üzerinde bir miğferi işlediği görülmektedir. Bu sahne tanrıça Athena'nın mitosları içerisinde yer alan ve genellikle de kahramanlık mitosları ile ilgili bir sahne olarak bilinmektedir. Sahnede tanrıça Athena, tanrı Hephaistos'a bir miğfer yaptırmaktadır. Muhtemelen bu yaptırılan miğfer, Leukippos için olmalı, Leukippos'un Anadolu'da Magnetlerin önderi olarak kuracağı yeni kentin kuruluşunda çıkacak savaş için hazırlanmış olmalıdır. Tanrıça Athena, Leukippos'un Anadolu'ya gelişte silahlanmasını sağlayarak kahramanın arkasında olmuş ve Mandrolytos ile olan mücadeleyi kazanması adına onu tanrı Hephaistos'un yaptığı özel savaş gereçleri ile donatmış olmalıdır. Leukippos'un kahraman sıfatı Akdeniz dünyasındaki diğer önemli kahramanlar için

Pl.13.5, B.

³⁷ Rayet/Thomas 1877:132.

³⁸ Von Gaetringen 1894: 46-47; Kern 1900: 141, Nr.241: "Απολ[λόνιος] Ἐπιφάν[του ἀνέθηκε]ν τὸν θόλ[ο]ν Ἀθη[να] Πολιούχ[ω]"; Bingöl 1998: 76; Bingöl 2007: 176-177.

³⁹ Humann/Kohte/Watzinger 1904: 5.

⁴⁰ RPC Online, Volume VI, 5224: <http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/5224/> (14.12.2018); Literatürdeki benzer tipler için ayrıca bkz: Schultz 1974: 39-40, Taf.23, Kat.no:307, 481-482.



Resim 6: Magnesia Sikkesi, Hephaistos ve Athena (Arka Yüz) / Coin of Magnesia, Hephaistos and Athena (Reverse)



Resim 7: Magnesia Sikkesi, Denizatı (Ön Yüz) ve Leukippos (Arka Yüz) / Coin of Magnesia, Capricorn (Obverse) and Leukippos (Reverse)

de olduğu gibi Athena'nın koruyuculuğu ile bu şekilde perçinleştirilmek istenmiştir. Yukarıda adına bir arşitrav üzerinde rastladığımızı belirttiğimiz tanrıçanın Magnesia'da "koruyucu/zafer getiren" sıfatı ile anılmış ve adına *tholos* planlı bir tapınak yaptırılmış olması da kuruluş mitosundaki rolü ile uygun düşmektedir.

Atlı Leukippos betimlemesinin Hellenistik Dönem örneklerini takip eden Roma Dönemi'ndeki ilk örneği Augustus Dönemi'nde, basılmıştır (Res. 7)⁴¹. Augustus'un önemli sembollerinden bir tanesi olan denizatının "*sebastos*" yazısı ile bu sikkelerin diğer yüzünde yer alması, Apollon, Artemis ve Athena'dan sonra imparatorluğun, yani tanrılaştırılmış Augustus'un, Leukippos'un arkasında ve bu mitosu destekler nitelikte olduğunu alegorik yolla göstermektedir. Bu örnek hem doğu eyaletlerindeki Roma'nın ve imparator Augustus'un hem de Magnesia'nın kurucusunun imparatorluk tarafından bu yolla resmen tanınmasıyla Magnesia kentinin, Roma Dönemi Akdeniz dünyasındaki propagandasına işaret etmektedir. Bu karşılıklı propaganda hem Roma İmparatorluk yönetimi

hem de Magnesia adına Panhellenik dönemde resmiyete bağlanmıştır. Antonius Pius Dönemi'ne ait Atina'da bulunmuş bir *dekret* içinde, Leukippos onurlandırılmıştır⁴².

Hellenistik Dönem Leukippos sikkelerine geri dönecek olacak olursak, bu gruba ait sikkelerdeki büyük bir çoğunluğu arka yüzlerinde "hörgüçlü boğa" betimlemesi yer alan sikkeler oluşturmaktadır⁴³. Bu sikkelerin çoğunluğunda, arka yüzde yer alan boğa figürünün kimliğini belirtecek şekilde, boğanın, buğday başağı ile meander motifi ile birlikte betimlendiği görülmektedir⁴⁴. Buğday başağının, 17 numaralı yazıtta Apollon'un belirttiği şekilde, "buğdayı bol toprakları" simgelediği⁴⁵, yine boğanın bastığı "meander" motifinin de, yazıtta geçtiği

⁴² IG II2 1091: "ἀγαθὴν ἡ τύχη. Λεύκιππος..."

⁴³ Rayet/Thomas 1877: Fig.37; SNG Tübingen 1989: 2928-2941; BMC 1892: 161 vd, 19-35; SNG Copenhagen 1946: 811-823, 826-840; SNG München 1995: 586-590, 594-600; SNG Turkey I 2002, 414-422.

⁴⁴ Bu çalışmada içerisinde, ilerideki sayfalarda bkz. Resim 9.

⁴⁵ Atina'dan sürülen ünlü Themistokles'in seçeceği kentler arasında yer alan Magnesia, diğer kentlerden farklı olarak ekmeği ile anılmaktadır, bkz. Strabon: 14.1.10. Strabon'un bu aktarımı bize MÖ 5. yüzyılda kentin ve bölgenin buğdayının önemli olduğunu gösterecek kanıtlardan bir tanesidir.

⁴¹ Catalogue BNF Gallica, Waddington.7124 (16-9-62): <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b85189962?rk=171674;4> (14.12.2018); Literatürdeki benzer tipler için ayrıca bkz: Imhoof-Blumer 1883: 292, no: 92; Schultz 1974: 44, Taf.4.61-62.



Resim 8: Magnesia Sikkesi, Leukippos (Ön Yüz) ve Hörgüçlü Boğa-Zebu (Arka Yüz) / Coin of Magnesia, Leukippos (Obverse) and Humped Bull - Zebu (Reverse)



Resim 9: Magnesia Sikkesi, Leukippos (Ön Yüz) ve Hörgüçlü Boğa-Zebu (Arka Yüz) / Coin of Magnesia, Leukippos (Obverse) and Humped Bull - Zebu (Reverse)



şekilde, “bol kıvrım yapan” nehri, yani Menderes Nehri’ni simgelediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu iki öğeyi birlikte düşündüğümüz zaman, Leukippos’un karşısında, Apollon’un hedeflediği, yeni kentlerini kuracakları bereketli topraklar bulunmaktadır. Anlaşıldığı üzere, bu toprakların sahibi ise antik kaynaklarda ve yazıtlarda geçen Mandrolytos’un alegorik bir şekilde gösterimi “hörgüçlü boğa” olmalıdır. Bu detaylardan yola çıkarak ön yüzde Magnetlerin önderi Glaukos soyundan gelen Leukippos, arka yüzde ise Magnetlerin kentlerini kuracağı toprakların sahibi Mandrolytos’un üzerine doğru saldırıya geçmiştir. Bu guruba giren sikkeler arasında bir diğer tipte ise, süvari elindeki mızrağı saldırı pozisyonunun aksine dik bir şekilde tutmaktadır. Bu gruptaki sikkelerin arka yüzlerini incelediğimiz zaman ise diğer tüm örneklerden farklı olarak boğanın sola süvariye arkasını dönük şekilde dört ayağı üzerinde durduğu görülmektedir (Res.8)⁴⁶. Bu sahne ise mücadelenin henüz başlamasından önceki bir durumu betimlemek adına görselleştirilmiş olmalıdır. Diğer sikkelerde ise mücadele başlamış hatta sonuçlanmış,

⁴⁶ Asia Minor Coins, Coin ID:7416 (Kuenker Auc. 133 (10/2007), lot 7583): <http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?pid=7416> (14.12.2018); Literatürdeki benzer tipler için ayrıca bkz: Kinns 2004: Nr.38-39.

Leukippos galip gelmiş, hörgüçlü boğa yani Mandrolytos yenilmiş, iki ön bacağının pozisyonundan anlaşılacağı üzere diz çökerek yığılma pozisyonunda⁴⁷ geçmiştir (Res.9)⁴⁸.

⁴⁷ Farklı olarak, sikke kataloglarında ve araştırmalarda bu pozisyon, “boğanın tos atma” yani “saldırıya geçme” pozisyonu olarak açıklanmış daha sonraki çalışmalarda da genel geçer bir görüş haline gelmiştir. Örneğin bkz: SNG München 1995: 586: “...Rs. ΜΑΓΝ, i.A. ΕΡΜΟΚΡΑΤΗΣ / Monogramm 30; Zebustier nach l. Stoßend, dahinter Ähre; das Ganze in Mäanderrahmung. – Oktobol...”; SNG Turkey I 2002: 420: “...Rev. ΜΑΓΝ above humped bull butting l.; in exergue magistrate’s name; all within Meander circle.”; Tekin/ Yılmaz 2016: 26 “...Sikkelerin ön yüzlerinde sağa doğru giden ve elinde uzun bir mızrak tutan bir süvari (kentlin efsanevi kurucusu Leukippos?), arka yüzlerindeyse tos vurma pozisyonunda hörgüçlü bir boğa ile biri yukarıda, diğeri aşağıda zemin çizgisinin altında olmak üzere iki yazı vardır...” Magnesia boğalı sikkelerini, detaylı incelediğimiz zaman, bu pozisyonun “tos atma” yani “saldırı” pozisyonunda değil de yukarıda da belirttiğimiz şekilde “yığılma”, “düşme” pozisyonunda olduğu akla daha yakın gelmektedir. İlerideki sayfalarda konuyla ilgili ilişki olduğunu düşündüğümüz hörgüçlü boğanın farklı sahneler içerisinde de aynı pozisyonda olduğu, bir bacağını dirsekten kırarak yerde yığılmış pozisyonda olduğu ayrıca dikkat edilmesi gereken bir diğer husustur. Bunun için bu çalışmada bkz. Resim 11.

⁴⁸ Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auction 175,



Resim 10: Magnesia Sikkesi, Leukippos ve Sunak önünde Mandrolytos (Arka Yüz) / Coin of Magnesia, Leukippos and Mandrolytos in front of the altar (Reverse)



Resim 11: Magnesia Sikkesi, Leukippos ve mağara önünde Hörgüçlü Boğa-Zebu (Arka Yüz) / Coin of Magnesia, Leukippos and Humped Bull - Zebu in front of a cave (Reverse)

Roma Döneminde, Mandrolytos ile Leukippos arasındaki mücadelenin personifikasyon şekliyle anlatıldığı sikke tipleri de yer almaktadır. Bu sikkelerin arka yüzünde yine atlı ve pelerinli bir süvari, ateş sunağı önünde dua eder pozisyonda diz çökmüş olan sakallı bir erkek figürü yer almaktadır. Süvari atını şaha kaldırmış, mızrağı ve köpeği ile saldırı pozisyonda betimlenmiştir (Res. 10)⁴⁹. Kahraman figürleri ile vazgeçilmez olan köpek figürü bu sikkelerde Leukippos'u betimleyecek bir anlatım olmalıdır. Ateş sunağı önünde dua eden pozisyonda olan sakallı figür ise yine Mandrolytos'un alegorik anlatımlarından bir tanesi olarak düşünülmelidir.

Yine Roma Dönemi sikkeleri arasında Leukippos olması muhtemel bir erkek figürü, bir mağara olması muhtemel bir alanın önünde boynundan bağlı hörgüçlü bir boğanın arkasında boynuna dolanmış halatı tutacak şekilde betimlenmiştir (Res.11)⁵⁰. Boğanın ön ayaklarından birisinin dirsekten kırılmış şekilde gösterilişi ile Hellenistik Dönem sikkelerindeki hörgüçlü boğanın Leukippos'un saldırısı sonucundaki yeniliş pozisyonu ile benzerliği oldukça önemlidir. Bu sikke grubu Apollon-Hylai Kutsal Alanı ile ilişkilendirilen sikke grubudur⁵¹. Bu betimlemenin belki de Mandrolytos-Hörgüçlü Boğa alegorisinde olduğu gibi kuruluş efsanesindeki hikâyenin Roma Dönemi'nde de hörgüçlü bir boğanın Apollon'a kurban olarak verilmesi ile ilişkilendirilebilir.

Lot: 132, 09.03.2009: <https://www.acsearch.info/search.html?id=586105> (14.12.2018); Literatürdeki benzer tipler için ayrıca bkz: SNG München 1995: 586-590; SNG Turkey I 2002: 411-418; Kinns 2004: No:36.

⁴⁹ Catalogue BNF Gallica, Fonds général.1504, (16-11-27): <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b85189962?rk=171674;4> (14.12.2018); Shultz bu betimlemedeki süvarinin haklı olarak Leukippos olduğunu ileri sürmektedir. Benzer örnekler için bkz: Schultz 1974: 227-229, Taf.29.1-3; Schultz 1975:42, Taf.13-14,19,25; Kat. No. 165-166, 240, 338.

⁵⁰ Catalogue BNF Gallica, Fonds général.1574 (16-12-32): <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8519065q?rk=2897010;0> (14.12.2018); Literatürdeki benzer tipler için ayrıca bkz: Schultz 1975: Kat. No.186,488, Taf. 15, 33; SNG München 1995: 652

⁵¹ Bingöl 2008:10-11, Abb.11; D'Andria, farklı bir yorum yaparak ve Hierapolis'teki örnekten de yola çıkarak, Magnesia sikkelerindeki bu mağaranın ve boğanın, Apollon ile ilişkili değil de, bir Plutanaion ile ilişkili olduğunu açıklama yoluna gider: D'Andria 2014: 42, Res.27.



Resim 12: Magnesia Sikkesi, Apollon (Ön Yüz) ve Hörgüçlü Boğa-Zebu Protomu (Arka Yüz) / Coin of Magnesia, Apollo (Obverse) and the protom of the Humped Bull-Zebu (Reverse)



Resim 13: Magnesia Sikkesi, Apollon (Ön Yüz) ve Hörgüçlü Boğa-Zebu ve At Protomları (Arka Yüz) / Coin of Magnesia, Apollo (Obverse) and the protoms of the Humped Bull-Zebu and the horse (Reverse)

Bu görüşümüzü destekler nitelikte bir diğer sikke gurubu ise yine Magnesia'nın Hellenistik Dönem darplarında karşımıza çıkmaktadır. Ön yüzde Apollon portresi, arka yüzde ise ön ayakları hem Hellenistik Dönem'de süvarinin saldırdığı hem de Roma Dönemi'nde mağara önünde bağlı olan boğa ile benzer pozisyonda, ancak protom olarak betimlenmiş yine meander bezekli hörgüçlü boğa figüründe de görülmektedir (Res.12)⁵². Roma Dönemi'nde ve Hellenistik Dönem'de karşımıza çıkan bu iki sikke tipi de Leukippos ile Mandrolytos arasındaki mücadelenin tanrı Apollon ile ilişkisini vurgulamaktadır. Ünik bir sikke üzerinde ise, arka yüzde yer alan boğa protomu arkasındaki at başı, tüm bu yorumlarımızı doğrular niteliktedir (Res.13)⁵³.

Roma Dönemi sikkelerinde bir diğer tip üzerinde ise kuruluş mitosu ile ilgili yine bir personifikasyon anlatım karşımıza çıkmaktadır (Res.14)⁵⁴. Bu sikkelerin arka yüzlerinde iki silahlı savaşçının mücadelesi betimlenmektedir. Muhtemelen solda mücadeleyi kazanan Magnetlerin lideri Leukippos, sağda ise mücadeleyi kaybeden Mandrolytos betimlenmiş olmalıdır.

Son yıllarda bulunmuş olan ve yukarıdaki tipe çok benzeyen bir Magnesia sikkesi üzerinde bu sikke tipinin değişik bir versiyonu karşımıza çıkmaktadır. Bu ünik versiyonda yine benzer şekilde mücadele eden iki savaşçı muhtemelen solda ayakta Leukippos, sağda ise yenik düşen Mandrolytos yer almaktadır. Ancak bu sikke üzerinde farklı olarak iki figürün ortasında *prostulos* düzende bir tapınak içerisinde muhtemelen bir kült heykeli ayakta durur vaziyette betimlenmiştir. Bu sikkenin literatüre tanıtılmasını sağlan Bijovsky bu sikkenin ortasında yer alan tapınağın ve kült heykelinin tanrıça Artemis ve onun tapınağı olduğunu varsaymıştır. Böylece kentin baş tanrıçası

⁵² CatalogueBNF Gallica, Fonds général.1457(16-9-42): <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8518949d?rk=2381986;0> (14.12.2018); Literatürdeki benzer tipler için ayrıca bkz: Rayet / Thomas 1877: Fig.35; SNG 1995:592-593.

⁵³ Münzenhandlung G. Hirsch Nachfolger Auction 343 26 Sep 2018, Lot 2174: <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=2700&lot=2174> (14.12.2018).

⁵⁴ Catalogue BNF Gallica, M 6557 (16-11-30): <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b85189999> (14.12.2018); Literatürdeki benzer tipler için ayrıca bkz: Schultz 1975: Kat. No.99.



Resim 14: Magnesia Sikkesi, Leukippos ve Mandrolytos (Arka Yüz) / *Coin of Magnesia, Leukippos and Mandrolytos (Reverse)*



Resim 15: Magnesia Sikkesi, Leukippos ve Mandrolytos, ortada tapınak veya heroon (?) (Arka Yüz) / *Coin of Magnesia, Leukippos and Mandrolytos, a temple or a heroon (?) in the middle of the scene (Reverse)*

Artemis ile kuruluş mitosunun bütünleştirildiği bir sahne olduğu varsayımı üzerinde durmuştur (Res.15)⁵⁵. Ancak sikkeyi yakından dikkatli bir şekilde incelediğimiz zaman, Bijovsky'nin önerdiği gibi bir Artemis Heykeli yerine, sağ elinde mızrağa dayalı çıplak bir erkek heykeli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Panhellenik dönemde Roma tarafından onaylandığını ve onurlandırıldığını bildiğimiz Leukippos'un resmleştirilmesi aslında onun resmi kültürün yaratılmasının bir onayı gibidir. Bu durumda sikke üzerinde, kazandığı zaferin ardından, *heroon* benzeri bir yapı içerisinde kutsallaştırılmış ve tanrısallaştırılmış Leukippos'un bizzat kendisi, yine alegorik bir anlatımla karşımıza çıkıyor olmalıdır.

Sonuç olarak Magnesia kent sikkeleri, yazıtların ve antik kaynaklarıntardıklarını, doğrulamakta ve eksik noktalarını tamamlayarak görselleştirmektedir. Araştırmacılar kuruluş mitosunun farklı dönemlerde değişikliğe uğradığını ileri sürse de⁵⁶ MÖ 4. yüzyıl'dan Roma Dönemine kadar bir bütünlük içinde sikkelere de yansıdığı açıktır.

⁵⁵ Bijovsky 2009: 278-279.

⁵⁶ Prinz 1979:111-138: Prinz, Hellenistik Dönem'de eski mitosun değiştirilip yeni versiyonunun üretildiği yorumunu yapmıştır. Mortensen ise çalışmasında bunun spekülatif bir tartışma olduğuna değinmiştir, Mortensen 2015: 215vd.

KAHRAMANLIK KÜLTÜ VE LEUKIPPOS (?) İLGİLİ HEYKELTRAŞLIK ESERLER:

Magnesia'da bulunmuş yazıtlı stellerdeki rölyefler, Kern 1900, Nr. 4, 90.

1890'lı yıllarda Magnesia'da yapılan kazılar sonucunda üzerinde süvari figürü betimlenmiş iki stel bulunmuştur. Kern bu figürlerin sikkelerdeki figürlerle olan benzerliğine dayanarak Leukippos ile ilişkili olduğunu ileri sürmüştür. Bu stellerden bir tanesi Artemis Tapınağı'nın güneyinde⁵⁷, diğeri ise agoranın güneybatı stoaları arasındaki girişte⁵⁸ bulunmuştur.

Atın üstündeki figürün ikonografisine baktığımız zaman çıplak bir erkek, omzunda bir pelerin ile birlikte betimlenmiştir. At şaha kalkar şekilde ileri doğru atılmaktadır. Buluntu yerlerinden bir tanesinin Magnesia kuruluş mitosuna ile ilgili yazıtların bulunmuş olduğu Batı Stoa ve özellikle de güney bölümü olması, figürün özellikle at üzerindeki Leukippos ile ikonografik açıdan benzerliği Kern'in görüşünün haklı olduğunu ortaya koymaktadır.

⁵⁷ Kern 1900: 3, Nr. 4: Kern bu yazıtta yer alan çıplak ve pelerinli erkek figürünü sikkelerdeki Leukippos ile ilişkilendirmiştir.

⁵⁸ Kern 1900: 74, Nr. 90.



Resim 16: Magnesia’da Bulunmuş Friz Bloğu / *A Frieze-Block from Magnesia*



Resim 17: Magnesia’da Bulunmuş Kahraman Grup Heykellerine Ait Erkek Heykeli / *The Male Statue of the Group from Magnesia*

Magnesia’da bulunmuş Friz Bloğu, İzmir Arkeoloji Müzesi Env. No:192

Humann dönemi kazılarında Magnesia’da bulunmuş ve Kern tarafından yayınlanmış⁵⁹ bir friz üzerinde kabartma şeklinde kahraman kültü ile ilişkilendirilebilecek bir

betimleme karşımıza çıkmaktadır (Res.16)⁶⁰. Sol tarafı kırık olan bloğun uzunluğu yaklaşık 120 cm, yüksekliği ise 63 cm.dir. Arka yüzü kaba murçlu işlenmiş bloğun üst yüzünde arka kenarda bir kenet yer almaktadır. Arka yüzde de köşe yapacak diğer bir bloğun yerleşmesi için yapılmış bir diş oluşturulmuştur. Yine bloğun üst yüzünde sol kırık kenarda, üste gelecek bir bloğun yerleştirilmesi için oluşturulmuş kaydırma yuvası açılmıştır. Bu detaylardan yola çıkarak küçük bir podyumlu bir yapıya ait olabilecek kabartmalı orthostat bloğu olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Bloğun ön yüzünde halen kalem izlerinin görülmesi kabartmanın işçisinin bitirilmediğinin bir göstergesidir. Yapılmış kısmıyla bloğun sol kenarında sol taraftaki *khiton* ve pelerin giymiş genç bir erkek ile sağında togaya benzer şekilde uzun kıyafetli bir diğer erke figürü yer almaktadır. Hemen sağlarında dörtgen bir ateş altarı, önünde kafasını altara doğru eğmiş hörgüçlü bir boğa bulunmaktadır. Sol kenarda ise yılan sarılmış kuru bir ağaç betimlemenin en son figürü olarak karşımıza çıkar. Kern’in de bu betimleme için yorumu, doğru olarak, sikkelerde de dayanarak kahraman kültünü yönelik bir hörgüçlü bir boğa kurban sahnesidir. Buna göre, bu sahneyi sikkelerde de karşımıza çıkan Leukippos ve hörgüçlü boğa betimlemeleri ile birlikte değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Kern haklı olarak boğa, ateş altarı ve yılanlı ağaç betimlemesine dayanarak bu figürün kahraman kültü ile ilişkili olduğunu ileri sürmüştür. Magnesia sikkelerinde kahraman kültü ile ilgili olabilecek sikkelerde yer alan ateş altarı ve kül yığını önünde betimlenmiş boğa figürleri⁶¹ ile birlikte değerlendirdiğimiz zaman bu betimleme ile ilgili Kern’in haklı olduğunu görmekteyiz. Kern yayınında bu

⁵⁹ Kern 1892.

⁶⁰ Fotoğraf bu çalışmanın yazarına aittir. Eser bugün için 192 envanter numarası ile İzmir Arkeoloji Müzeleri bahçesinde sergilenmektedir.

⁶¹ Schultz 1975:115 , Nr.452, Taf. 30.

frizin bulunduğu yer ile ilgili olarak her ne kadar somut bir şey söylemese de yukarıda saydığımız mimari eleman detaylarından bu frizin belki de bir kahraman kültüne ait “heroon” da belki de bir mezar anıtında *orthostat* frizi olarak kullanılmış olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Magnesia'da Humann Dönemi Kazılarında Bulunmuş Heykel Gurubu, Berlin Pergamon Müzesi, Env. No: Sk 1905-1909

Humann dönemi kazılarında batı stoanın güneyinde MÖ 2-1. yüzyıla tarihlendirilen beşli bir heykel gurubu bulunmuştur⁶². Heykellerden bir tanesi, arkasında sadece bir pelerin olan genç çıplak bir erkek heykelidir. Bir kayalık üzerine oturmaktadır (Res.17)⁶³. Heykelin sol tarafında kanatları korunmuş bir horoz durmakta ve heykelin sol eli bu horozun üzerinde betimlenmiştir. Oturduğu kayanın detayları ince kanallar ile belirtilmiştir. Diğer dört heykel ise kadın heykelidir. Kadın heykellerden bir tanesi giyimli ve yine benzer şekilde bir kaya üzerine oturur vaziyette yontulmuştur (Res.18)⁶⁴. Diğer üç heykel ise ayakta duracak şekilde yapılmıştır⁶⁵. Watzinger, erkek heykelinin ve grubunun ikonografisinin bir kahraman kültü ile ilişkili olabileceği yorumunu yapmıştır⁶⁶. Her ne kadar oturan genç, çıplak, pelerinli ve kayaya oturur heykelin Leukippos ile somut bir ilişkilendirmesi yapılmamış da olsa Watzinger ve Linfert’in yorumuna bağlı olarak Magnesia ile ilişkili bir kahraman gurubu olması akla yakın gelmektedir.

Magnesia Tiyatrosunda Baltazzi Dönemi Kazılarında Bulunmuş Apollon Heykeli (?), İstanbul Arkeoloji Müzeleri Env. No:445

Demosthenes Baltazzi, 1890 yılında Müze-i Hümayun adına *nekropolde* yürüttüğü çalışmalara paralel olarak Magnesia’daki kazı çalışmalarını kentti tiyatrosunda yoğunlaştırmıştır. Bu eserlerden bir tanesi Baltazzi’nin kendi tanımıyla ve Mendel’in çalışması içerisinde Apollon Heykeli olarak anılan eserdir (Res.19-23)⁶⁷.



Resim 18: Magnesia’da Bulunmuş Kahraman Grup Heykellerine Ait Erkek Heykeli / *The Female Statue of the Group from Magnesia*

Mermerden genç bir erkek tasvir edilmiştir. Torso, kollar ve baş kısmı ayrı bir parçadan yapılmış heykelin alt bölümü kaideye kadar korunmuştur. Korunan kısmın üst yüzünde herhangi bir yuva açılmamış olması vücudun diğer bölümlerini taşıyan parçanın korunan parçaya zıvanasız olarak birleştirdiğini göstermektedir. Genç bir erkek anatomisine sahip olan heykel muhtemelen eksik bölümde yer alması gereken boyun kısmına bağlı bir pelerin giymektedir. Bu pelerin sırtını tamamen kapatmakta, heykelin sol arka bacağı arkasındaki destek üzerinde toplanarak topuk arkasına doğru üçgen bir form oluşturacak ve sol tarafta düz yivler oluşturacak şekilde aşağıya uzanmaktadır. Pelerinin arka yüz kıvrım detayları desteğe doğru kıvrılan kısımda ince detaylarla, aşağıya uzanan kısımda ise derin hatlarla belirtilmiştir. Heykelin sol ayağı öne doğru uzatılmış, sağ bacağı ise destek oluşturacak şekilde düz bir hareket içerisinde. Parmak uçları açık, bilek üzerine kadar uzayan bir bot giymiştir. Sol bacağının arkasında bulunan desteğin ön yüzünde, kıvrılarak ilerleyen ince bir yiv hattı mevcuttur. Desteğin arka yüzü ise genel formu dışında detaysız verilmiş, yüzeyi kaba murçlu olarak bırakılmıştır. Heykel ince bir kaide üzerinde oturmaktadır. Heykelin sol ayağı bilek üzerinden, kaide bölümünün ise sağ ayağının yanından dışa uzanan kısmı kırıktır. Bu heykelin kimliği ile ilgili bilgi verecek belki de en önemli detay sol

⁶² Humann / Kohte / Watzinger 1904: 125-126, Abb. 187.

⁶³ Linfert 1976: Taf. 6, Abb.28

⁶⁴ Linfert 1976: Taf. 6, Abb.29.

⁶⁵ Humann / Kohte / Watzinger 1904: Abb. 188–191; Linfert 1976: Taf.6, Abb.30-33.

⁶⁶ Humann / Kohte / Watzinger 1904:188; Linfert’de bunun bir kahraman heykeli olduğunu fikrine katılmaktadır. Linfert 1976: 32-33, Abb. 28; Erkek heykeli diğerleri ile birlikte bugün için Berlin Pergamon Müzesi’ndedir. Berlin Pergamon Museum Inv. Nr. 1905-Yükseklik: 106 cm, Torso Yükseklik: 56 cm. Genişlik: 67,5.

⁶⁷ Mendel 1914: 366, Kat. No. 622, Env. No: 445; Fotoğraflar bu çalışmanın yazarına aittir. Baltazzi tarafından bulunmuş olan bu heykel Mendel’in katalog yayını dışında literatürde; Baltazzi’nin çalışmalarını ortaya koyan 2016 yılında tarafımdan yayınlanmış makale içerisindeki bir fotoğraf ve kısa tanıtım bilgisi dışında yayınlanmamış ve değerlendirilmemiştir. Bkz. Kökdemir 2016.



Resim 19-20: Magnesiası'nda Bulunmuş Çıplak Erkek Heykeli / *The Male Nude Statue from Magnesia*



Resim 21-22: Magnesiası'nda Bulunmuş Çıplak Erkek Heykeli / *The Male Nude Statue from Magnesia*



Resim 23: Magnesiası'nda Bulunmuş Çıplak Erkek Heykeli Ve Ayaklarının Altındaki Bukranion / *The Male Nude Statue from Magnesia, and a Bucranium Under His Feet.*

ayağının altında yer alan objedir. Sol ön tarafa uzatılmış sol ayağının altında üçgen formulu olan bu obje bir boğa kafatası yani *bukranion* olmalıdır. Sol ayak *bukranionun* üzerine basacak şekilde betimlenmiştir (Res.23).

Mendel, çalışmasında sandaletin uzunluğundan dolayı heykelin Dionysos ile ilgili olabileceğini belirtmiştir. Ancak bukranionun, Thyateira sikkelerinde betimlenen Apollon heykellerindeki varlığına bağlı olarak, bu heykelin daha çok Apollon olması gerektiğini savunmuş ve heykelin, eksik olan sol kolunun altında *lyra*, yine eksik olan kafasının üzerine konmuş olan sağ elinde de ise pena tutacak şekilde üst gövdedeki pozisyonu için yorumda bulunmuştur⁶⁸. Thyateria sikkelerindeki

⁶⁸ Mendel 1914: 366, Kat. No. 622; *Lexicon Iconographicum mythologiae classicae* (LIMC):Apollon, 375.

Apollon ile Magnesiası'daki örneği karşılaştırdığımız zaman ise Mendel'in ileri sürdüğü şekilde ikonografilerin aralarında hiçbir benzerlik olmadığı açıkça görülmektedir. Thyateria Apollonu elinde bir yılan tutmakta ve sol ayağı gerçekten de bir şeye basar gibi betimlense de bunun ne olduğu tam olarak seçilememektedir⁶⁹. Tiyatro'da bulunan bu heykel ile Magnesiası sikkelerindeki Apollon tiplerini karşılaştırdığımız zaman ise üç farklı tipte Apollon betimlemesi karşımıza çıkmaktadır⁷⁰. Bunlardan hiçbiri ise tiyatro da bulunmuş heykelin ikonografisi ile uyuşmamaktadır.

Ostia'da bulunmuş ve bugün Napoli Müzesi'nde bulunan heykel ise Apollon Lykeios ikonografisi ile verilmiştir. Çıplak genç erkek heykelinin, sol ayağının altında da yine Magnesiası'daki örneğe benzer şekilde *bukranionun* yer aldığı görülmektedir. Bu heykel ile Magnesiası'da bulunan örneğin arasında benzerlikler çok açık şekilde görülmektedir. Aralarındaki en büyük fark ise Ostia örneğinde genç erkeğin ayakları çıplak, pelerini tamamıyla desteğin üzerinde toplanmış bir şekilde ve tek parçadan yontulmuştur. Heykelin sol yanında ise pelerinin altındaki destek Artemis kült heykeli ikonografisinde yontulmuştur⁷¹.

Pausanias, Kıta Yunanistan kentlerinden biri olan

⁶⁹ CatalogueBNFGallica, Waddington.5382(19-17-12): [https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8525256g?rk=128756;0\(14.12.2018\).](https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8525256g?rk=128756;0(14.12.2018).)

⁷⁰ Bingöl 2008: 9-11; Abb.4, 6,8,10.

⁷¹ *Lexicon iconographicum mythologiae classicae* (LIMC): Apollon, 40ab.

Patrae kentinde gördüğü bir bronz Apollon heykelinin resminden bahsetmektedir. Anlatısına göre; Agora'nın içindeki Zeus Tapınağı'nda Apollon Tapınağı'nın içinde, çıplak ve ayağında sandalet olan kült heykeli sol ayağı ile bir öküz başına basacak şekilde resmedilmiştir⁷².

Magnesia'daki bulunmuş bu heykel ve bukranon arasındaki ilişkinin, Thyateria, Ostia ve Patrae gibi kentlerdeki örneklerle olan benzerlikleri gözardı edilmemesi gerekli ise de heykelin ikonografisini daha çok kentin yerel unsurları arasında aramak akla yakın gelmektedir. Bu yerel unsurlar ise yukarıda anlatmaya çalıştığımız gibi kuruluş mitosunun ana öğeleri olan Apollon-Hörgüçlü Boğa (Mandrolytos)-Ktistes Leukippos'tur. Mendel, yayınında bu heykelin tarihlendirilmesi adına Magnesia kahraman grubundaki kaya üzerine oturur erkek heykelinin işçiliğine dayanarak doğru şekilde bu heykeli MÖ. 2-1. yüzyıla tarihlemiştir. Yaptığı bu karşılaştırmayla da farkında olmadan heykelin ikonografisi ve kimliği ile ilgili aslında daha doğru bir noktaya değinmiştir. Doğru olarak ağaç kütüğü olmayan bir taşı andıran heykelin desteği üzerinde bulunan ince kanallar ile kayaya oturmuş vaziyette betimlenmiş heykelin kaya üzerindeki kanalları arasında benzerlikler önemlidir. Belki de aynı usta tarafından yapılmış bu heykeller, Magnesia'nın kurucusu Leukippos'un iki farklı betimlemesidir. Her ikisi de aslında Apollon Lykeios⁷³ ikonografisi ile birlikte yapılmıştır. Apollon ile Leukippos arasındaki bağlantı ise kuruluş mitosunun her noktasında karşımıza çıkmaktadır. Leukippos'un Lykialı kimliği, Apollon'un Thessalia'daki Magnesia kentine isim veren genç Magnes'in oğlu Hymenaeus ile olan aşkı, Magnesia sikkelerindeki Leukippos ile birlikte verilmiş Apollon portreleri ve Apollon Pythia ile ilişkili yılanlı-tripod betimlemesi, bir mağara önünde Leukippos'un hörgüçlü boğayı belki Apollon için belki de Magnesia yakınında var olduğu kabul edilen Apollon Hylai için kurban ediliş sahnesi gibi görseller Apollon-Leukippos ilişkisini öne çıkaran unsurlardır.

Aslında Leukippos'un Apollon ile ilişkisi bununla sınırlı değildir. Magnesia yakınında bulunmuş olan ve Pers Dönemi'ne işaret eden yazıttaki sıfatıyla Kralların Kralı, Hypastes oğlu, Dareios; bölgedeki görevli-kölesine yazdığı bir mektupta⁷⁴, büyük bir olasılıkla

kuruluş mitosu altındaki gizli kurguyu ve Apollon ile Leukippos arasındaki güçlü ilişkiyi daha da açığa çıkarmaktadır. Bugün Louvre Müzesi'nde yer alan ve literatürde "Gadatas Yazıtı" olarak geçen yazıtın içerisinde Dareios, görevlisi olduğu anlaşılan ve kutsal bahçelerden, literatürdeki ismiyle *paradeisosundan*⁷⁵ sorumlu kölesi Gadatas'a uyarıda bulunmaktadır. Yazıtta Gadatas'ın yaptığı uygulamalardan memnun olmadığını, bu uygulamaların Apollon'a verilen imtiyazları hiçe saydığını ve bu nedenle de kendi onuruna zarar verdiğini sert bir ifadeyle dile getirmektedir⁷⁶. Yazıtın bulunduğu çevredeki en yakın Apollon kutsal alanı bugün için, Magnesia *teritoriumu* içerisinde yer alan Magnesia Hylai Kutsal Alanıdır. Bir mağara-kült alanı olarak kabul edilen bu kutsal alanın⁷⁷, Pers Dönemi'nde dahi geçmesi bu kültürün aslında Magnesia'nın kuruluş öncesinde bölge için önemini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca bu yazıtın MS. 2. yüzyılda yapılmış bir kopya olması, yani yaklaşık 700 yıl öncesi geçmiş bir olayı veya gönderilmiş bir mektubu tekrar yansıttığı düşünülürse bölge halkına bu olayın unutturulmamak istendiği açıktır.

Magnesia sikkelerinde, Leukippos'un karşısında olan ve Meander üzerine basan ve yazıtlarda bereketli buğdayı bol toprakların sahibi olarak gösterilen Mandrolytos'un alegorik betimlemesi hörgüçlü bir boğa, yani Zebu'dur. Hörgüçlü olan bu boğanın doğu kökenli olması, Roma Dönemi sikkelerinde ateş altarının önünde diz çöken kişinin sakallı ikonografisi, sağ ayağı üzerinde diz çökmüş ve sol ayağını arkaya uzatır doğulu pozisyonu ile yine bir diğer sikke üzerinde yerdeki savaşçının benzer pozisyonu bir bütün içerisinde değerlendirildiğinde; Pers hâkimiyeti altında olan bir bölgenin Leukippos önderliğinde Magnetlere geçişini simgeler nitelikteki detaylardır.

Hellenistik Dönem sikkelerinde, ön yüzde Artemis arka yüzde ise Delphi Apollon'unun tripod ile birlikte meander üzerindeki betimlemesini (Res.24)⁷⁸; yine kuruluş mitosu ile ilgili olarak, belki de bu zaferi Leukippos ile birlikte kendi kutsal bahçesine yeterli ilgiyi göstermeyen ve

için bkz: Deschamps / Cousin 1889: 529; Kern 1900: Nr. 115. Bugün için, Musée du Louvre, Env. No: MNC 1062.

⁷⁵ İren / Karagöz / Kasar 2017: 175: "...Paradeisoslar, Büyük kralların ve satrapların zevklerine kraliyet propagandasına hizmet etmekle birlikte imparatorluk topraklarındaki her türlü meyve ve tahılın yetiştirilip depolandığı kraliyet mülkleri idi ve elde edilen ürünlerin en kalitelipleri sadece kralın sofrası için ayrılırdı..."

⁷⁶ Gadatas yazıtının içeriği, Magnesia Apollon Hylai Kutsal alanı ile ilişkisi için ayrıca bkz. İren / Karagöz / Kasar 2017: 177.

⁷⁷ Bingöl 2008.

⁷⁸ Leu Numismatik AG > Auction , Lot number: 95; https://www.coinarchives.com/423d2ff8e41138f0190b68423ef191d/img/leu_winterthur/003/image00095.jpg (14.12.2018); literatürdeki benzer tipler için bkz: Jones 1979; SNG München 1995:601; SNG Turkey I 2002: 423-424.

⁷² Pausanias, 7.20.3.

⁷³ Apollon Lykeios ikonografisi için ayrıca bkz: Pochmarski-Nagele 1984.

⁷⁴ Literatürde "Gadatas Yazıtı" olarak bilinen ve Magnesia ile ilişkilendirilen, bölgenin Pers Dönemi hakkında bilgiler aldığımız Cousin'in keşfettiği bu yazıtlardan bir tanesi, 1888 yılında l'École française d'Athènes tarafından Musée du Louvre'a hediye edilmiştir. Muhtemelen Cousin Atina'daki enstitü adına bölgeye geldiği sırada, 1886 yılında keşfettiği bu yazıtı, önce Atina'ya daha sonra da Paris'e, Musée du Louvre'a ulaştırılmasını sağlamıştır. Yazıtın keşfi ve yazıtla ilgili bilgi



Resim 24: Magnesia Sikkesi, Artemis (Ön yüz) ve Apollon ve (Arka Yüz) / Coin of Magnesia, Artemis (Obverse) and Apollo (Reverse)

ihanet eden Perslerden öcünü alan tanrı Apollon'un da bir zaferi olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Bu sikkelerin ön yüzünde de Magnesia'da Leukippos'un aşığı Leukophrye ile özdeşleşmiş Artemis'in olması, Apollon'un ayrıca sol elinde, boncuk dizisi şeklinde iki adet "*infula*"nın yer alması oldukça önemlidir. *Infulae* antik dönemde özellikle kurbanların süsleme ögesi⁷⁹ olarak kullanılmıştır. Ayrıca mimari dekorasyonlar içerisinde de hayvan başları (bukranion) ve girland dekorasyonu ile bütünleşerek işlenmiştir. Belki de Leukippos'un boğa ile olan arasındaki mücadelesinin ve boğayı Apollon'a sunuşunun, bu sikkeler üzerindeki sembolik anlatımının karşılığı Apollon'un elindeki bu infulaedir.

kullanılmış olabileceği varsayımını ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Kentin tiyatrosunda veya *tholosun* olduğu düşünülen tiyatro tepesinde gelecekte yapılacak kazılar ve araştırmalar, belki de bu görüşlerimizi destekleyecek nitelikte olacaktır.

Sonuç olarak; Leukippos'a yardım eden aşığı Leukophrye, Artemis Kültü ile tanrılaştırılarak ölümsüzleştirilmiş, Leukippos ise onu görevlendiren, Apollon ile özdeşleştirilerek yine ölümsüzleştirilmiş ve tanrılaştırılmıştır. Çalışmamamız içerisinde üzerinde durduğumuz ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan heykel ise Apollon ikonografisi ile birlikte; aslında, Mandrolytos'u simgeleyen boğanın avcısı, savaşın galibi, Magnetlerin kurucu kahramanı, ayağında uzun sandalet ve pelerin ile verilmiş ve çıplak genç erkek betimlemesi ile bir kahraman ikonografisi⁸⁰ içerisinde betimlenen Leukippos olmalıdır. Bu heykelin tiyatrodaki bulunmuş olması da tesadüf değildir. Athena Tholusu'na ait mimari parçalar gibi, bu heykel de aynı şekilde tiyatro kazılarında bulunmuştur. Aslında yukarıda sikkeler bahsinde de anlatmaya çalıştığımız şekilde, Athena; diğer birçok kahraman için olduğu gibi, Leukippos'un da arkasında olmuş ve onu bu zorlu yolculukta desteklemiş olmalıdır. Bu durumda, heykelin Magnesia'daki tiyatro tepesinde olduğu varsayılan "zafer getiren/ koruyucu" sıfatıyla anılan "Athena Tholos"unda

⁷⁹ Blakely 2017: 221-223, Fn:17.

⁸⁰ Kahraman ikonografileri için detaylı bilgi için bkz: Hallett 2005: 30-60.

KAYNAKÇA

- BIAGETTI, C. 2010.
“Ricerche Sulle Tradizioni di Fondazione di Magnesia al Meandro: Un Aggiornamento,” *Klio* 92:42-64.
- BIJOVSKY, G. 2009.
“A Unique Coin of Magnesia ad Maeandrum Discovered in Excavations at Neapolis (Nablus), *Samaria* (Appendix),” in: *Flavia Neapolis: Shechem in the Roman Period* (Ed. M. Izchak). Jerusalem: Staff Officer of Archaeology-Civil Administration of Judea and Samaria : Israel Antiquities Authority, Israel: 277-279.
- BİNGÖL, O. 1998.
Magnesia ad Maeandrum, Menderes Magnesiası. Ankara.
- BİNGÖL, O. 2007.
Beyaz Kaşlı Artemis'in Kenti, Menderese Magnesiası, Magnesia ad Maeandrum. İstanbul.
- BİNGÖL, O. 2008.
“Das Apollon-Heiligtum von Hylai in Magnesia nach Pausanias”, *Arkeoloji Dergisi* XII: 9-18.
- BLAKELY, S. 2017.
Gods, Objects, and Ritual Practice. Atlanta.
- BMC 1892.
British Museum Catalogue of the Greek Coins of Ionia. London.
- D'ANDRIA, F. 2014.
Cehennem'den Cennet'e Hierapolis (Pamukkale) Ploutonion. Aziz Philippus'un Mezarı ve Kutsal Alanı. İstanbul.
- DESCHAMPS, G. / COUSIN, G. 1889.
“Lettre de Darius fils d'Hystaspes”, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 13: 529-542.
- DUŠANIĆ, S. 1983/1984.
“The ΚΤΙΣΤΙΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ, Philip V and the Panhellenic Leukophryena”, *Epigraphica* 45/46: 11-48.
- EBERT, J. 1982.
“Zur Stiftungsurkunde der ΛΕΥΚΟΦΡΥΗΝΑ in Magnesia am Mäander”, *Philologus* 126:198-216.
- HALLETT, Ch. H. 2005.
The Roman Nude: Heroic Portrait Statuary 200 BC-AD 300. Oxford.
- HUMANN, C. / KOHTE, J. / WATZINGER, C. 1904.
Magnesia am Maeander. Bericht über die Ausgrabungen der Jahre 1891-1893. Berlin.
- IMHOOF-BLUMER, F. 1883.
Monnaies Grecques. Rist. dell'edizione di Parigi. Leipzig.
- İREN, K. / KARAGÖZ, Ç. / KASAR, Ö. 2017.
Persler Anadolu Kudret ve Görkem. İstanbul.
- JONES, N. F. 1979.
“The Autonomous Wreathed Tetradrachms of Magnesia on Maeander”, *The American Numismatic Society* 24: 63-109.
- KERN, O. 1892.
“Heroenopfer aus Magnesia am Maiandros”, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung* 17: 277-280.
- KERN, O. 1894.
Die Gründungsgeschichte von Magnesia am Maiandros. Eine neue Urkunde. Berlin.
- KERN, O. 1900.
Die Inschriften von Magnesia am Maeander. Berlin.
- KINNS, P. 2004.
“Opacula Anatolica III”, *The Numismatic Chronicle. The Journal of the Royal Numismatic Society* 164: 71-107.
- KINNS, P. 2006.
“A New Didrachm of Magnesia on the Maeander”, *The Numismatic Chronicle. The Journal of the Royal Numismatic Society* 166: 41-47.
- KÖKDEMİR, G. 2016.
“120. Ölüm Yıldönümünde Aydın Vilayeti Müze-i Hümayun Müdür Vekili Démosthènes Baltazzi ve Menderes Magnesiası'ndaki Çalışmaları (1887, 1890)”, *TÜBA-AR* 19: 291-305.

LINFERT, A. 1976

Kunstzentren Hellenistischer Zeit: Studien an Weiblichen Gewandfiguren. Wiesbaden.

MAC SWEENEY, N. 2013.

Foundation Myths and Politics in Ancient Ionia. New York.

MAC SWEENEY, N. 2014.

Foundation Myths in Ancient Societies: Dialogues and Discourses. Philadelphia.

MENDEL, G. 1914.

Catalogue des Sculptures. Grecques, Romaines et Byzantines: Tome II. Constantinople: Musée Impérial.

MORTENSEN, E. 2015.

“Ktistes: Mythical Founder Hero and Honorary Title for New Heroes”, in: *Tradition: Transmission of Culture in the Ancient World*. (Eds. J. Fejfer / M. Moltesen / A. Rathje) Acta Hyperborea: Danish Studies in Classical Archaeology, Copenhagen: 213-237.

NIKITAS, D. Z. 1981.

“Zur Leukipposgeschichte”, *Hellenika* 33:14-29.

POCHMARSKI-NAGELE, M. 1984.

“Zum Typus des Apollon Lykeios”, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* 55: 77-105.

PRINZ, F. 1979.

Gründungsmythen und Sagenchronologie. München.

RATHMAYR, E. 2010.

“Die Präsenz des Ktistes Androklos in Ephesos”, *Anzeiger der Philosophisch-historischen Klasse* (Österreichische Akademie Der Wissenschaften) 145.1: 19-60.

RAYET, O. / THOMAS, A. 1877.

Milet et le golfe Latmique. Paris.

SCHULTZ, S. 1974.

“Zur Deutung einiger Münzbilder von Magnesia am Mäander”, *Forschungen und Berichte 16, Archäologische Beiträge*: 227-237.

SCHULTZ, S. 1975.

Die Münzprägung Von Magnesia Am Mäander in Der Römischen Kaiserzeit. Berlin.

SNG Copenhagen 1946.

Sylloge Nummorum Graecorum, The Royal Collection of Coins and Medals, The Danish National Museum, Ionia Part II. Erythrae – Priene.

SNG von Aulock 1960.

Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland, Sammlung von Aulock Ionien I. 768-2333.

SNG Tübingen 1989.

Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland, Münzsammlung der Universität Tübingen, Mysien-Ionien, 4. Heft. Nr.2174-3306.

SNG München 1995.

Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland, Staatliche Münzsammlung München, 20. Heft, Ionien I. Nr. 1-882.

SNG Turkey I 2002.

Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland, Turkey I, The Muharrem Kayhan Collection. İstanbul/Bordeaux.

SUMI, G. 2004.

“Civic Self-representation in the Hellenistic World. The Festival of Artemis Leukophryene in Magnesia on the Maeander”, in: *Games and Festivals in Classical Antiquity*. (Eds. S. Bell – G. Davies), Proceedings of the Conference Held in Edinburgh 10-12 July 2000. Oxford: 79-92.

TEKİN, O. / YILMAZ, M. 2016.

“Magnesia Definesi. Bir Ionia Kentinin Hellenistik Dönem Sikkeleri (Magnesia Hoard. Hellenistic Coins of an Ionian City)”, *Toplumsal Tarih* 272 (August): 24-27.

TEKİN, O. 2009.

“The Magnesian Hoard. A Preliminary Report”, in: *Proceedings of the XIVth International Numismatic Congress*. (Ed. N. Holmes) Glasgow 2009. Vol. I: 436-439.

THUR, H. 1995.

“Der Ephesische Ktistes Androklos und (s)ein Heroon am Embolos”, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes* 64: 63-103.

UNWIN, N. 2017.

Caria and Crete in Antiquity: Cultural Interaction between Anatolia and the Aegean. Cambridge.

VON GAETRINGEN, F. H. 1894.

“Ausgrabungen im Theater von Magnesia am .Maiandros. I. Inschriften”, *Mitteilungen des Kaiserlich-Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung Band XIX*: 1-53.

VON WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, U. 1895.

“Die Herkunft der Magneten am Maeander”, *Hermes* 30: 177-198.

AMORIUM KAZILARINDA BULUNAN BİR GRUP OKUCU

A GROUP OF ARROWHEAD FOUND IN AMORIUM EXCAVATION

Makale Bilgisi

Başvuru: 12 Mart 2018
Hakem Değerlendirmesi: 27 Mart 2018
Kabul: 21 Aralık 2018
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.23.010

Article Info

Received: March 12, 2018
Peer Review: March 27, 2018
Accepted: December 21, 2018
DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.23.010

Alptekin YAVAŞ * - Zeliha DEMİREL GÖKALP **

Ümit GÜDER * - Mehmet KURT ******

Anahtar Kelimeler: Amorium, Ortaçağ Okuçları, Anadolu Selçuklu, Pota Çeliği, Demir Arkeo-Metalürjisi

Keywords: Amorium, Medieval Arrowheads, Anatolian Seljuks, Crucible Steel, Iron Archaeo-metallurgy

ÖZET

Ortaçağ'ın en etkili saldırı silahı hiç kuşkusuz ok ve yaydı. Okun esas yaralamayı sağlayacak olan uç kısmının biçimi, ağırlığı veya içyapısı, diğer birçok etmenin yanı sıra atış kabiliyetini en fazla etkileyen faktörlerdendi. Demir ya da çelik okucunun içyapısındaki karbon veya sertlik oranı, sertleştirme biçimi, üretilen hammadde yapısının temiz, kirli veya atık maddelerden oluşuyor olması onun teknik özelliklerini doğrudan etkiler. Bu teknik hususiyetler aynı zamanda okucunun av, savaş veya eğitim amaçlı kullanma tercihini de belirler. Uçların bu özellikleri rakibin zırh gibi savunmaya yönelik önlemlerini de etkiler. Sonuçta, orduların saldırı kabiliyeti veya savaşların kazanıp kazanılmamasına kadar götürebileceğimiz tesirlerden bahsedebiliriz. Ortaçağ'ın kaotik tarihi içinde orduların silah kabiliyetlerini teknik özellikler açısından karşılaştıran araştırmalar yoktur. Bu eksikliğin bir sebebi bu konudaki araştırmaların konuyu ele alış biçimindeki dar bakış açısı ise bir diğeri de kazılardan elde edilen objelerin sağlıklı

* Doç.Dr., Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Terzioğlu Yerleşkesi 17100 Kampüs-Çanakkale. E-mail: alptekinyavas@hotmail.com

** Prof.Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Yunus Emre Kampüsü 26470 Eskişehir. E-mail: zdgokalp@gmail.com

***Dr., Öğr. Üyesi Onsekiz Mart Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Terzioğlu Yerleşkesi 17100 Kampüs-Çanakkale. E-mail: uguder@comu.edu.tr

****MA, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yunus Emre Kampüsü 26470 Eskişehir. E-mail: mehmetkurt2627@gmail.com
Bu çalışma "Samsat Temrenleri: Kronoloji, Tipoloji, Terminoloji ve Metalürjik Bir Değerlendirme" isimli ve 114K791 numaralı TÜBİTAK 1001 projesinin sonuçlarının bir bölümünden teşkil edilmiştir.

tabaka bilgisi sunmamasıdır. Bunun dışında, Anadolu-Ortaçağı'nın komşu iki gücü Bizans ve Selçuklunun savaş silahları üzerine karşılaştırmalı bir araştırma da yoktur. Aralarında, Haçlı savaşlarına kadar uzanan güçlü bir rekabetin olmasına karşın bu iki gücün savaşlarının kaderini belirleyen silah teknolojisi üzerine çalışmalar olmaması ilginçtir. Bu ancak konuyu kazı buluntuları üzerinden morfolojik, metalürjik, terminolojik boyutuyla ele alan mukayeseli çalışmalarla mümkün olabilecektir. Afyon-Emirdağ yakınlarındaki Ortaçağ'ın önemli Bizans kentlerinden Amorium (Hisar), bu iki büyük rekabetin yanı sıra, 9.yüzyıldaki Arap saldırılarının hatırası olarak Erken İslam dönemi okuclarının bulunduğu bir yerdir. Bu çalışmada Amorium ören yerinde ele geçmiş onaltı okucu, morfolojik, metalürjik ve terminolojik açılarından ele alınmıştır. Buluntular katalog düzeninde tek tek tanıtılırken, tabaka bilgisi, ölçü, ağırlık, morfolojik, terminolojik ve tipolojik hususiyetleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Ele alınan objeler biçimsel özellikleriyle sınıflanıp çağdaşı örneklerle mukayese edilmiştir. Dönemin ok risaleleri ve savaş tarihi kitaplarında geçen isimlerden hangi teknik tabirin hangi tipe uygun olduğu tartışılıp tekliflerde bulunulmuştur. Bu objelerden beşi arkeometrik yöntemlerle incelenmiş, taramalı elektron mikroskobu (SEM) ve enerji dağılımlı x-ışını spektrometresi (XRF) ile metalografik ve diğer içyapı özellikleri tespit edilmiştir. Çalışmanın sonunda bu üç bakış açısıyla elde edilen veriler dönemin diğer verileriyle mukayese edilerek Amorium okuclarının yeri belirlenmiştir.

ABSTRACT

In Medieval Ages the most efficient offensive arms were used to be, undoubtedly, arrows and bows. Besides the other factors; shape, weight and production material of an arrowhead which is the main responsible part of arrow for physical injury of the target, are the factors effecting shooting capabilities. Properties of iron/steel arrowheads i.e. carbon amount or hardness values, hardening techniques, refinement level of the smithing material, create the technical specifications which are determinant for the choice of arrows in acts like hunting, battle or training. Technical specifications of arrowheads effect the defensive precautions of rivals like using special armor types, as well. In the end, the effects of arrowheads on offensive capabilities of armies and even determining the victorious side can be discussed. There are no studies on comparisons of technical properties of arms in the chaotic history of Medieval Ages. One of the reasons for this deficiency is the narrow sided look of researches to the topic and the other one is mixed contexts of archaeological finds which cannot present clear scientific information. More than this, there is no comparison study of arms belonging to two neighbour forces in Medieval Anatolia; Byzantines and Anatolian Seljuks. Although there used to be a great hostility which includes crusades, between those two powers, the lack of studies over arm production technologies which effect the fate of the battles, is interesting. To realize such a study is only possible by approaching to the topic from morphology, archaeo-metallurgy and terminology of the archaeological finds. Amorium (Hisar) which is one of the most important Byzantine settlements located in the vicinity of modern town Afyon-Emirdağ, is an archaeological site reserving arrowheads belonging to that rival and Early Islamic arrowheads shot during the Arab attacks in 9th century. In this study, 16 arrowheads from Amorium were discussed from morphologic, archaeo-metallurgical and terminologic perspectives. Finds were introduced, one by one, with detailed information about their find context, dimension, weight, morphology, terminology and typology at the catalog section. Discussed objects were classified according to their formal properties and compared with contemporary examples. From the terms, mentioned at arrow leaflets and warfare books belonging to related period, the proper ones fitting in the technical specifications of examined objects were presented. 5 of the arrowheads were examined by using archaeometric methods. Light microscopy, Scanning Electron Microscope (SEM) and Energy Dispersive X-ray Spectrometry (EDX) revealed the micro-structures and other material properties of the samples. As the result of the study, the information got from those three different perspectives, were compared with other information from contemporary objects and the place of Amorium arrowheads in medieval ones were presented.

TARİHİ ÇERÇEVE

Amorium (Ἀμ[μ]ώρι[ο]ν, Ἀμ[μ]ώρι[ο]ν, Ἀμοώριον) bugünkü adıyla Hisarköy, Antik Çağ Frigya Bölgesi'nin doğusunda bulunan, Bizans Dönemi Anadolu'sunun en önemli yerleşmelerinden biriydi. Afyon'un 70 km. kuzeydoğusunda ve Emirdağ ilçesinin 12 km doğusunda bulunan Amorium'un ulaşabilen kalıntıları, bugün Sakarya (Sangarius) Nehrinin kaynağına oldukça yakın bir yerde, Emir Dağları'nın kuzey yamaçlarına doğru uzanır. Hitit ve Demir Çağları'na ait bir höyüğün üzerine kurulan¹ Amorium'un tarihi Erken Tunç Çağı'na kadar gider². Yazılı metinlere ve tarihi coğrafya çalışmalarına dayanarak Hitit şehirlerinden "Aura" olarak tanımlanan şehrin Frig dönemine işaret eden bazı çanak çömlek parçaları ele geçmiş olsa da kesin sonuçlar sunmaz³. Antik kentteki kazı çalışmalarında Klasik ve Hellenistik Dönemlere ait mimari kalıntı tespit edilmemekle birlikte, bazı Hellenistik Dönem seramik parçaları, pişmiş toprak figürünler⁴, kazı çalışmalarında ya da özel koleksiyonlarda tespit edilen sikkeler⁵ ve Pessinus'da (Ballıhisar), son yıllardaki çalışmalarda belgelenmiş olan yazıt⁶, kentteki Helenistik Dönem kanıtlarıdır. MÖ. 159 yıllarına tarihlenen söz konusu yazıt aynı zamanda "Amorium" kenti adının geçtiği ilk yazılı belge olarak değerlendirilebilir. Bununla beraber Roma Dönemi kaynaklarında Amorium ismine ilk olarak Strabon'un Geographia adlı eserinde rastlamaktayız. M.Ö. 1. yüzyıl başlarında da Roma şehir sikkelerinde Amorium ismi karşımıza çıkar⁷. Roma İmparatorluk döneminde Amorium M.S. 3. yüzyıl başlarına kadar sikke basan bir kenttir. İmparator Caligula Dönemi'nden itibaren şehir sikkelerindeki 'magistrate' isimlerinin hemen hepsi Romalıdır. Burası bir Roma kolonisi olmamakla birlikte önemli kentlerden biriydi⁸. Amorium, Roma'nın Asya eyaletinin doğu kenarında Galatya sınırında yer alıyordu⁹. 4. yüzyıl sonunda yeni kurulan 'Galatya Salutaris' eyaletine dahil edilen Amorium, önce kentin kuzeyindeki Pessinius'un idaresi altına girmiş sonra bağımsız olmuş ve nihayet metropol merkezi haline gelmiştir¹⁰. 10. yüzyıldan itibaren ise Phrygia Secunda ya da Phrygia Salutaris eyaletine bağlanmış olduğu anlaşılr¹¹.

Geç Antik Çağ'da Amorium Galatya eyaletine bağlı olmasına karşın esas anlamda sosyal ve etnik açıdan daima Frigya kültürünün etkisi altındadır. Nitekim Bizans İmparatorluğu içinde Amorium'lu II. Michael'in tahta geçmesiyle egemenliği ele geçiren yeni sülale kaynaklarda Amorium-Phrygia Sülalesi olarak anılır. Bizans ve Arap yazılı kaynakları Geç Antik Çağ'a ait kent surlarının 5. yüzyılda İmparator Zeno tarafından tekrar inşa ettirildiğini belirtir. İbn Hurdazbih (MS.820-912) isimli Arap coğrafyacı, Amorium'un yüksek sur bedenlerinden, 44 kule ve geniş bir hendek olduğundan söz etmektedir¹². Amorium kentinin önemi 6. ve 7. yüzyıllarda hem yerleşim yeri olarak hem de stratejik açıdan artar ve 7. yüzyıl ortalarında Anatolikon Thema'sının başkenti, askeri merkezi haline gelir¹³. 7.yüzyıldan itibaren İmparator Herakleios döneminde Arap-İran akınlarına karşı Anadolu'yu askeri ve siyasi bakımdan güçlendirip savunmayı kolaylaştırmak için thema sistemi kurulmuştur. Orta Anadolu'yu geçerek başkente ulaşmak için en önemli rotalardan birinin üzerindeki kent bu özelliğiyle bir savunma oluşturmak için merkezi karargâh ve önemli bir askeri üs olmuştur. Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'ten Suriye'ye giden anayollardan biri üzerindeki Amorium'un Ancyra (Ankara) ve Iconium (Konya)'ya bağlanan düzgün yolları vardı. Kutsal topraklara ulaşan bu yol hacı olmak isteyen Hristiyanların her zaman kullandığı bir güzergâhtı. Şehir bu nedenle Konstantinopolis ve Thessaloniki (Selanik)'den sonra en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir.

Amorium Anadolu'da uzanan başlıca yollar üzerindeki konumundan dolayı ve 9. yy. ortasına değin Anatolikon Thema'sının askeri merkezi olması nedeniyle Arap akınlarına sahne olmuş ve 644, 646, 666/667, 669/670, 707, 715/716, 779 ve 796 yıllarında Arap akınlarına uğramıştır¹⁴. MS. 9. yüzyılda Bizans Devleti idaresi altındaki "Amorium Hanedanı" nedeniyle de kentin önemi artmıştır¹⁵. Ancak bununla beraber Amorium MS. 838 yılında, Halife Mu'tasım'ın (MS.833-842) ordusu tarafından, Ankara alındıktan sonra kuşatılmış ve yağmalanmıştır¹⁶. Bu büyük yıkımdan sonra tekrar onarılan kent kısa bir süre sonra yine Araplar tarafından 931'de Tarsus Emiri'nin saldırısına uğramıştır. Bu

¹ Harrison 1988a: 183; 1988b: 194.

² Lightfoot 1999a: 347-348; Lightfoot/ Lightfoot 2007: 28-30; Lightfoot/Mergen 1999b: 24.

³ Harrison vd. 1990: 206; Harrison vd. 1993: 154.

⁴ Lightfoot 2012: 233-241.

⁵ Katsari/Lightfoot/Özme 2012: 121.

⁶ Avram/Tsetskhladze 2014: 151-181.

⁷ Head 1906: 47-57, Lev: VII-VIII.

⁸ Broughton 1938: 703-772.

⁹ Magie 1950: 1616.

¹⁰ Ramsay 1960: 252-261.

¹¹ Vailhe 1914: 1329-1331.

¹² İbn Hurdazbih 2008: 92; Harrison 1989a: 192.

¹³ Petrus 1952: 60-63.

¹⁴ Bekle/Restle 1984: 123; Ivison 2007: 25-59.

¹⁵ Bizans imparatorluk sülalesine ev sahipliği yapmış olan İmparatorlar Michael (M.S. 820-829), Teophilos (M.S. 829-842) ve Michael (M.S. 842-867). Lightfoot ve Mergen 1999b: 24.

¹⁶ Kuşatma ile ilgili detaylar için Arap dönem kaynaklarına bkz., Al-Tabari 1991: 108-109, 115-117; Al-Mas'udi 1935: 119; Halife Mu'tasım'ın Amorium'un fethi üzerine dönemin şairi Abu Tammam'a (MS.788-845) yazdırdığı gazel için bkz., Bray 1990: 31-73; Bizans dönem kaynağı için bkz., Theophanes Continuatus 1838: 126; Sümer 1987: 658.

tarihten sonra önemini yitirmeye başlayan Amorium'da 11. ve 12. yüzyıllara kadar yerleşim devam etmiştir¹⁷. Malazgirt Savaşı'ndan hemen sonra Selçuklular kente yerleşmiş olmalı. Kentteki Selçuklu yerleşimine ilişkin bağlantı herhangi bir mimari kalıntı ile kurulamamaktadır. Ancak M.S.1156- 1257 yılları arasına tarihlenen ve büyük çoğunluğu Aşağı Şehir Kilise kazılarında ele geçen sikkeler Amorium'da Selçuklu varlığının kanıtı olarak değerlendirilebilir¹⁸. Kentin Osmanlı döneminde kesintisiz yerleşim gördüğü hakkında ise, Yukarı Şehir'de gerçekleştirilmiş olan kazılarda ortaya çıkarılan kaliteli seçilmiş yapı malzemeleri, 15-18. yüzyıllar arasına tarihlenen, çok sayıda seramik ve lüle örnekleri bilgi vermektedir¹⁹.

Kazılar

İlk olarak İngiliz bilim adamı William Hamilton tarafından 1836 senesinde lokalizasyonu yapılan²⁰ kentte, ilk bilimsel çalışmalar, 1987 yılında Prof. Dr. R. Martin Harrison tarafından bir yüzey araştırması ile başlamıştır. Harrison, 1988 yılında Oxford Üniversitesi adına kazı izni alarak 1992 yılına kadar çalışmalara devam etmiştir. Amorium Kazıları 1993-2009 yılları arasında Dr. Chris S. Lightfoot tarafından devam ettirilmiştir. Kazı çalışmaları 2014 yılından itibaren Bakanlar Kurulu kararı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Anadolu Üniversitesi adına Prof. Dr. Zeliha Demirel Gökalp'in kazı başkanlığında sürdürülmektedir.

Geç Antik Çağ'dan önce Amorium büyük bir kent değildi. Antik Amorium, bugün Yukarı Şehir olarak adlandırılan höyüğün bulunduğu kısımdan ibaret olmalıydı²¹ (Şek. 1). Yayvan biçimdeki bu höyük yaklaşık 300m. eninde olup 21m' lik bir yüksekliğe sahiptir²². Son yıllarda yapılan araştırmalarda Roma dönemine ilişkin sivil yaşamın höyüğün güney yamaçlarına doğru, bugünkü modern Hisarköy'ün bulunduğu bölgede olabileceğini göstermiştir. Şehrin batısına doğru gelişmiş olan nekropol Erken Roma dönemine aittir²³. Amorium'un esas gelişimi 5. yüzyıldan sonradır. Kent bu dönemde önemli sayılabilecek kamu yapılarına sahip olur. Şehir bu tarihten sonra Aşağı Şehir olarak adlandırılan, höyüğün etrafındaki alana doğru yayılmaya başlar²⁴. Aşağı şehirde gerçekleştirilen kazılar sonrası açığa çıkartılan Aşağı Şehir surları, Aşağı Şehir Kilisesi, Büyük Mekân,

Hamam²⁵ ve buralardan elde edilen veriler, bu dönemde kentin gelişmeye başladığını, dolayısıyla 9. yüzyıla ortalarına kadar kullanıldığına işaret eder. Aşağı Şehir surları Geç Antik çağ'da yapılmış olup İmparator Zeno (474-491) tarafından tekrar yaptırılmıştır. Surlar toplam olarak 75 hektarlık geniş bir alanı çevrelemektedirler ve surların yapımından sonra şehre yeni giriş kapıları, cadde ve sokaklar eklenmiştir. Büyük savunma duvarları çeşitli noktalarda önemli silindirik ya da poligonal formlarda birçok kuleye ve dört tane ana giriş kapısına sahiptir. Bu kulelerden şu ana kadar toplam 20 tanesi yapılan yüzey araştırmaları sonucu kesin olarak tespit edilmiştir²⁶. Şehrin batısında yer alan AB açmalarında gerçekleştirilen kazılar sonrası da bu büyük giriş kapılarından biri açığa çıkarılmıştır. Üçgen planlı bir kule yapısını içeren bu ana giriş kapısı, masif blok taşlardan yapılmış olup üst kısımlarda yerel kireçtaşları ve tuğla-taş duvar sırası ile yükseltilmiştir. Burada ele geçen dendrokronolojik kanıtlar, yapının inşa tarihi ile ilgili olarak 487 yılını terminus post quem verir ve yapıyı 5. yüzyıl sonları-erken 6. yüzyıl başlarına tarihlendirir²⁷. Şehrin önemli yapılarından biri olan Aşağı Şehir Kilisesi de tam olarak kentin merkezinde, hamam yapısının hemen güneyinde yer alır. Tıpkı giriş kapısı ve üçgen planlı kulede olduğu gibi burası da masif blok taşlardan inşa edilmiştir. Burada yapılan kazılarda elde edilen mimari buluntularla birlikte ele geçirilmiş çok sayıdaki 5. yüzyıl sonu ve 6. yüzyıl başına ait seramikler, kilisenin de bu döneme ait olduğunu gösterir²⁸. MS. 6.-9. yüzyıllara tarihlenen bir Bizans Hamamı da içine alan ve Büyük Mekan olarak adlandırılmış alanda, Aşağı Şehir Kilisesi ile benzer yapı tekniğine sahip yapı bakiyeleri tespit edilmiştir. Hamamın çevresinin ise, İS. 7-9. yüzyıllarda endüstriyel/ticari ve konut gibi yapılar ile yoğun bir şekilde yerleşim gördüğü ve bu kentsel çeyreğin bir cadde ile bölünmüş olduğu anlaşılmıştır. Büyük Mekân'da ayrıca üzüm ezme tanklarının yer aldığı şarap üretim atölyeleri de ortaya çıkarılmıştır²⁹.

Anadolu-Ortaçağ Okuqları

Okun ucundaki esas delici kısmı Türkçede temren, Farsçada peykân, Arapçada naşl olarak anılır. 'Temürgen' tabiri Dîvânü Lügati-t Türk'te "Oğuzca Ok temreni" olarak açıklanır. 'Tämür' sözcüğünün bir türevi bu kelime

¹⁷ Lightfoot 1994a: 12.

¹⁸ Katsari/Lightfoot/Özme 2012: 175-176.

¹⁹ Lightfoot/Mergen/1998: 345; Demirel Gökalp/Erel/Tsivikis/Yılmazyaşar 2016: 201.

²⁰ Hamilton 1842: 448-455; Ramsay 1960: 253.

²¹ Harrison 1991b: 215.

²² Harrison 1988b: 193.

²³ Harrison 1991b: 215-216.

²⁴ Harrison 1988b: 192-193, lev. 2.

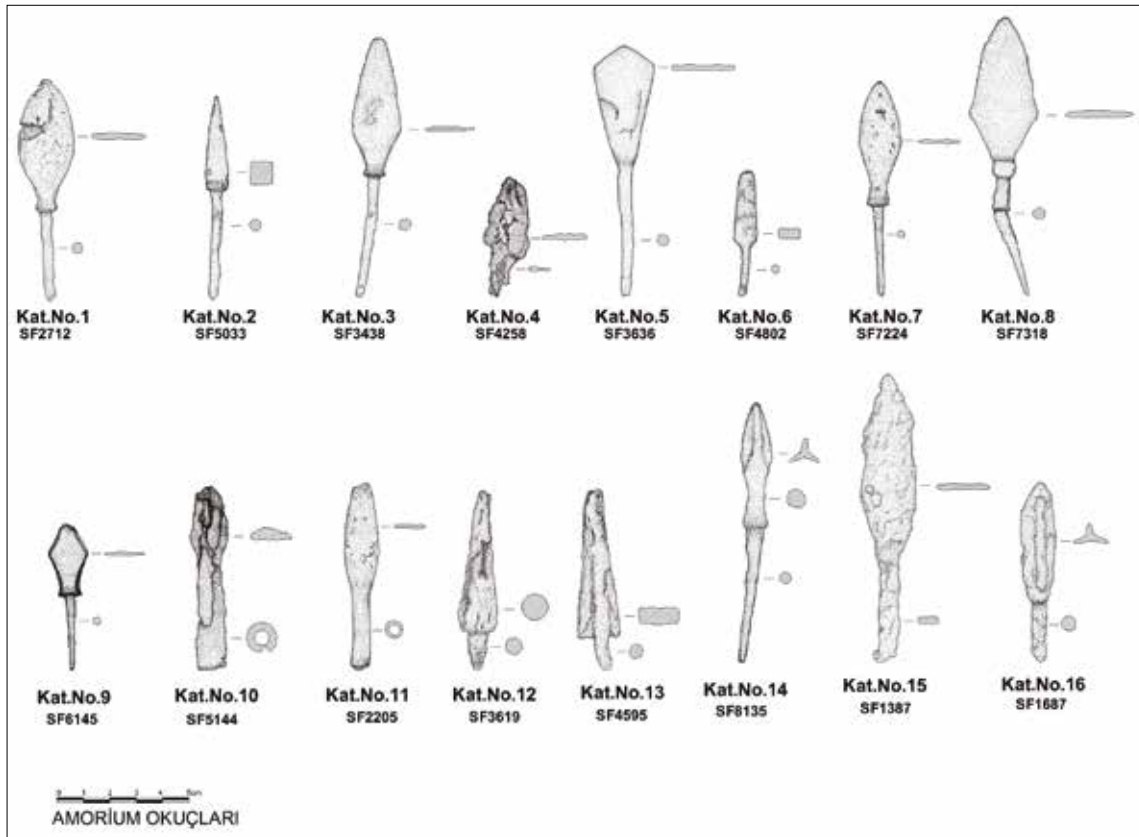
²⁵ Koçyiğit 2006.

²⁶ Harrison 1988b: 193.

²⁷ Lightfoot/Iverson 2002: 8-12; Lightfoot 1998b: 60-62; Lightfoot, C.S./Sjöström-Wesby, I./Cox, P./Turnbull, R./Farid, S./Mestci, N./Bown, L./Iverson, E./Ballance, M./Gill, M. 1994b.: 127-128; Harrison 1990b: 156; 1991b: 220-222.

²⁸ Lightfoot/Iverson 2002: 14; Harrison 1991b: 222-224; Harrison/Wesby/ Sjöström/ Ballance / Mango/ Bown/ Tomber/ Gill: 211; Harrison/Christie 1993: 155-159.

²⁹ Harrison 1990a: 205-218; Harrison 1991a: 251-268; 1991b: 215-229. Lightfoot/Iverson 2012.



Şekil 1: Amorium Okuçlarının Bulunduğu Yerler (Amorium Arşivi) / Places Where Amorium Arrows Are Found (From Amorium Archive).

aynı anlamdaki ‘tāmṛān’ sözcüğüyle ilişkilendirilir³⁰. Clauson’un sözlüğünde³¹ ‘temürġen’, ‘temür’ adından türetildiği belirtilirken “ok ucu” sözcüğünün karşılığı olarak verilir. Sözcük etimolojik sözlük’te “ok, kargı gibi şeylerin ucuna takılan sivri demir” şeklinde tanımlanmış olup sözcüğün temür adına eklenen -gen küçültme ekiyle oluştuğu belirtilir. Ligeti’nin Macaristan’daki yer ve kişi adı olarak kullanılan Kuman’lardan kalma ‘temörkény’ sözcüğünün Dîvânü Lügati-t Türk’teki temürken olması gerektiğini ve 14. yüzyılda Moğolcaya ‘demren’ şeklinde geçtiğini belirtir³². ‘Peykân (نایک)) ise Orta Farsça’daki pēkan sözcüğünden gelir³³. Antik Yunan’da ‘ardis’ (ἄρδης) veya ‘sideros/siderion’ (σίδηρος) olarak anılan³⁴ okucu Latince ‘ferrum’ şeklinde tabir edilirdi³⁵.

Okucu iki ana kısımdan oluşur. Birinci bölüm ağız, -bazı çalışmalarda namlu diye adlandırılır- diğeri iğne -bazı çalışmalarda saplama- olarak geçer. Okucunun okun gövdesine saplandığı uzun ince kısım “iğne” olarak isimlendirilir. Okucunun esas kesici, delici kısmı olan “ağız”, gövdeyle okucunun birleştiği ve sinir sargı

sarılan kısım ise “bilezik” olarak adlandırılacaktır. Bazı örneklerde bilezik ile ağız arasında yer alan uzun ince biçimlenen kısım “boyun” olarak isimlendirilecektir.

Ortaçağ-Anadolu okuçlarının neredeyse tamamı demirdendir. Bunların dışındaki az sayıdaki örnek ise Bizans döneminin Roma alışkanlıklarını sürdürdüğü bronz okuçlarıdır. Asya’da Ortaçağa kadar bronz malzemenin ağırlığı hissedilirken demir malzeme Ortaçağın karakteristik madenidir. Bu geçiş, bronz malzemenin ağırlığı ve az bulunmasından kaynaklı seri üretime uygun olmaması sebep olmuş olmalıdır. Demir ise kolay işlenebilen ve seri üretime daha uygun bir malzemedir. Okuçlarının üretiminde genellikle yumuşak demir kullanılmış olup bu malzeme doğrudan izabe yöntemiyle cevherden elde edilmiş luppelerden elde edilmiştir. Homojen karbonu yüksek, cüruf kalıntıları açısından temiz luppeler, normal olanlara göre daha değerlidir; bu açıdan değerli ve az rastlanan örneklerdir. Ortaçağ’da bu luppeler daha çok bıçak, kılıç gibi yüksek maliyetli aletlerin üretiminde kullanılmıştır³⁶. Bazı metalürjik analizlere dayanarak okuçlarının ise karbon oranı değişkenlik gösteren, cüruf kalıntısı açısından kirli büyük luppelerden elde edilmiş çubuk şeklindeki hazırlık ürünlerinden kesilmiş parçaların dövülmesiyle üretildiği söylenebilir. Ortaçağ Avrupa’sına ait ören

³⁰ Karaşlar 2010: 514.

³¹ Clauson 1972: 509b.

³² Teres 2007: 1188.

³³ Khorasanî 2014: 22.

³⁴ Yates 1859: 1001-1002.

³⁵ Kolias 1988: 218.

³⁶ Güder/Yavaş/Yalçın 2015.

yerlerinin kazılarında bu tür hazırlık ürünü demir çubuklara sıklıkla rastlanmıştır³⁷. Bunlar, 12. yüzyıl savaş ustası Fahri Müdebber'in ok risalesinde okucu üretiminde kullanıldığını belirttiği³⁸ demir çubuklar olmalıdır. Ortaçağ okuçları genelde doğrudan izabe yöntemiyle elde edilmiş luppelerden sıcak dövme tekniğiyle üretilmiştir. Üretim sonrası uygulanan karbürleme denilen sertleştirme yöntemi, objenin odun kömürü gibi karbon içerikli malzemelerin içerisinde bekletilerek yüzeyden karbon emmesini sağlayan ısı işlemidir. Bu teknikte uçların ağız kısımları saatlerce ocakta odun kömürü içerisinde bekletilerek karbon difüzyonu sağlanarak sertleşmesi sağlanır³⁹. Adıyaman-Samsat Höyük (13.yy), Konya-Beyşehir Kubad-Abad Sarayı (1235) ve Isparta-Eğirdir Kervansarayında (1237-38) karbürleme dışında katmanlı çelik ve soğuk dövme denilen yöntemleri de uygulanmıştır. Kinet Höyük'te hem yassı hem dörtgen tiplerde karbürleme tekniği görülmüştür. Yumuktepe Höyüğü'nün Ortaçağ katmanlarına ait iki murabba okucunun analizinde karbürleme yok ama kullanılan luppenin yapısında fosfor'un bulunuyor olması, karbürlenmeye ihtiyaç hissetmeyecek bir içyapıya sahip olduğunu göstermiştir. Bu anlamda karbürleme Ortaçağın en yaygın görülen sertleştirme yöntemidir.

Bizans döneminde görülen belli başlı okucu tipleri dairesel, dörtgen (üçgen veya dörtgen), bir veya iki kenarlı (mızrak biçimli), keskin üç kenarlı, kancalı ve bileşik tiptir⁴⁰. Yaklaşık 70 cm. uzunluğundaki okların -Marcellinus'a göre- okuçları gövdeye tendonlar aracılığıyla tutturulurdu⁴¹. Bizanslı Paulos, okuçlarını 6cm (3 daktyloi/parmak) uzunluğunda olan ve daha küçük olanlar diye ayırır. Bunlardan bir parmak uzunluğunda Mısır'da 'Myota' denilen küçük okucu standart tip olarak belirlenmişti. Bunların dışında zehirli okucu tipinin de özel bir grubu ihtiva ettiği belirtilir⁴². Homeros'da 'tricuspidēs' (τριγλῶχιν), 'aduncae hamatae' (dikenli) ve 'venenate sagittae' denilen zehirli okuçlarından bahsedilir. Yine Antik Yunan'dan 'khalkeres', kovanlı tipte okuçları için kullanılan bir tabirdi⁴³. Bizans'ın çağdaşı Anadolu Selçuklu dönemi için de aşağı-yukarı benzer tiplerden bahsedebiliriz. Bu anlamda Anadolu Ortaçağı'nda görülen başlıca okucu tipleri şunlardır: Dörtgen, üçgen, yassı, dairesel, v veya hilal biçimli, keski biçimli, kırlangıçkuyruğu veya kancalı/dikenli biçimliler ve bileşik tür. Bunlara ilaveten kundaklı yaylarla atılan oklara özgü çarh (arbalet) türü uçlarla karşılaşmıştır. Ok ve savaş kitaplarına göre hem Bizans hem Memluk Ortaçağ okuçları tiplerinin her

birinin kısa ve uzun diye alt başlıklara ayrılıyordu. Bu biçimsel sınıflamayla belirlenmiş tiplerden dörtgen, üçgen, yassı dairesel, keski, kancalı/dikenli ve bileşik okuçlarının savaş maksatlı; hilal, yassı ve kancalı olanın av, dairesel olanların bir alt savaş diğerinin tipinin eğitim maksatlı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dörtgen tipin her maksada uygun olduğu, yassı tipin alt türleri içinde farklı maksatlara uygun tipler olduğu, buna karşın hilal biçimli tipin sadece av -bilhassa kuş avı- için kullanıldığı tespit edilmiştir. Tespit edebildiğimiz çarh uçlarının tamamının savaş için kullanıldığı, bazen de vahşi ve büyük hayvanlara atıldığı anlaşılmaktadır.

Memluk ok risalesinde okla ucun ağırlıkları arasında 1/7 şeklinde bir oran olduğunu⁴⁴, Osmanlı risaleleri ise bu oranın bazen 1/8'ye çıkabildiği belirtilir⁴⁵. Bu oranlar, risalelerde ağırlığı belirtilmeyen okucu ağırlıklarının, ok ağırlıklarından yola çıkarak tespit edebilmemize imkân tanıyor. Taybuga'nın ok risalesinde ok ağırlığının 19,69-38,88 gr. arasında olduğu belirtilir⁴⁶. Bu verileri yukarıdaki kaideye uyguladığımızda Ortaçağ okuçlarının yaklaşık 2,8-5,55gr. arasında ağırlığı sahip olduğunu göstermektedir. Bir başka ok uzmanı El Hanefi'l Aksarayî'nin risalesinde ise okuçları, oklara göre hesap edilerek 3,37-6,22 gr. arasında ağırlığa sahip olduğu anlaşılmıştır⁴⁷. 1500 tarihli Anonim Arap (Memluk) ok risalesinde⁴⁸ ise 8,8-46,6 gr. arasında ağırlığa sahip oklara bakarak 1,2-6,6 gr. arasında okucu ağırlıkları olduğu tespit edilmektedir. Taybuga bir çarh ucu türü olan bazlah'ın 3 dirhem yani 9,2 gr., akar denilen aletin ucu için 3,5 dirhem (11 gr.), kassap isimli alet için ise 7 dirhemlik (21gr.) uç ağırlığı önerir⁴⁹. İnceleme ve ölçme imkanı bulduğumuz Selçuklu ve Bizans ören yerlerine bakarak ortalama ağırlıkları şöyle tespit ettik: Dörtgen olanların kısımları 4-10gr, uzun olanları 8-16gr.; yassı olanların kite tipi 2,51-10,42gr., eşkenar dörtgen tipi 4,7-14,88gr., kısa deltoit tip 2,8-14,75gr., uzun deltoit ise 4,58-15,74gr. arasında ağırlığa; dairesel tipin savaşa uygun olanı 7gr. iken av ve/veya eğitim amaçlı olanların 4,01-5,97gr. arasında; hilal biçimlilerin 2,7-2,96 gr. arasında; keski tipin 4,48 gr., bileşik tipin ise 3,51x13,67gr. arasında ağırlığa sahip olduğu anlaşılmıştır. Tespit edilebilen dörtgen kesitli savaş amaçlı çarh uçlarının 18,29-125,28 gr. arasında ağırlığa sahip olduğu tespit edilmiştir. Medvedev'in⁵⁰ Rusya Ortaçağ buluntularına bakılırsa 10-14.yy.a tarihlenen uçların ortalama 9-10.gr., çarh uçlarının ise 18-30.gr. arasında olduğu, ancak 30-50 gr. hatta 200 gramı bulan örnekler olduğu belirtilir. Medvedev ve bizim çarh uçları için tespit edilen veriler

³⁷ Pleiner 2006: Fig.20, 49.

³⁸ Uyar 2007: 222.

³⁹ Güder/Yavaş/Yalçın 2015: 203.

⁴⁰ Kolias 1988: 219.

⁴¹ Kolias 1988: 218.

⁴² Kolias 1988: 219.

⁴³ Yates 1859: 1001-1002.

⁴⁴ Latham/Paterson 1970: 25.

⁴⁵ Mustafa Kâni Bey 2010: 131.

⁴⁶ Latham/Paterson 1970: 31.

⁴⁷ Latham/Paterson 1965: 256.

⁴⁸ Faris/Elmer 1945: 174.

⁴⁹ Latham/Paterson 1970: 29.

⁵⁰ Medvedev 1966: 65.

Taybuga risalesinde çeşitli çarh tipleri için verilen ağırlıklarla paralellik arz etmektedir. Ancak objelerin zaman içinde korozyon ve diğer etkenler nedeniyle oluşacak ağırlık kaybının bu tespitlerde göz önünde bulundurulması gerekir. Yücel⁵¹, Topkapı Sarayındaki Osmanlı oklarını incelediği eserinde, Türk oklarında ucun okun ağırlığını ve durumunu büyük ölçüde etkilediğini, 35-40 gr.lık tirkeş (savaş) oklarında ağırlıkları bazen 16-17 gramı bulan okuçları kullanıldığını belirtir. Osmanlı dönemi için 10-12 gr, ortalama klasik yayla atılacak okucu için uygun bir ağırlık olsa da Selçuklu dönemi ve diğer Ortaçağ yay örneklerinin biraz daha ağır olduğu da düşünüldüğünde, okucunun da ağırlığının buna bağlı olarak daha fazla olabileceği düşünülebilir. Bu veriler Amorium örnekleriyle de paralellik arz etmektedir.

Ortaçağ'a ait kazılarda sıklıkla üretim hatası örneklerde ele geçmiştir. Bunun bir sebebi, üretim hatası örnekler ve hazırlık ürünü cüruf gibi verilerin işaret edeceği üretimin varlığıdır. Diğerleri ise bu büyük koleksiyonun hurda mantığıyla toplanmış atık malzeme olması şeklindedir. Ortaçağ'da demirin çok önemli bir değiş-tokuş veya emtia aracı olduğu, örneğin Hunlarda, çok önemli bir stratejik malzeme, para yerine geçen bir araç olduğu bilinir⁵². Ayrıca Ortaçağ Gotik katedrallerinde toplanan hurda demirin ne fiyatlarla alınıp satıldığına ait kayıtlar vardır. J.M.Smith⁵³, Moğol okuçlarının eğer ambargolu ise ticari mallar içinde gelen metal atıklardan dövme ya da döküm elde edildiğini, bazen kap-kaçaktan metaller keserek hammaddeyi elde ettiklerini, hiçbir şey bulamazlarsa taş veya kemikten yaptıklarını ifade eder.

AMORIUM OKUÇLARI

Morfolojik Gözlemler

Amorium kazılarında bulunmuş ve buraya konu edilen okuçlarının -biri dışında- tamamı izabe yöntemi ile cevherden elde edilmiş luppeler dövülerek üretilmiştir. Bunlardan 14 numarayla katalogda tanıtılan obje ise diğerlerinin aksine pota çeliği külçelerinden üretildiği tespit edilmiştir. Tamamı demirden okuçları yumuşak demirdendir. Objelerden 11 ve 13 numaralı olanlarının şekillendirmesinin tamamlanmadığı ya da üretim hatası olduğu anlaşılmaktadır. Okuçlarından bazılarının demirci ocağında karbon verici maddelerin içerisinde yüksek sıcaklıklarda bekletilmesi olarak ifade edilen karbürleme (kabuk sertleştirme) tekniğiyle sertleştirildiği, ancak bazılarında bu işlemin uygulanmadığı görülmüştür. Pota çeliğinden imal edilmiş 14 numaralı okucunun dışındaki örnekler saf demir ya da heterojen karbonlu malzemenin demirci ocağında sıcak dövme işlemiyle şekillendirilmiştir. Burada ele geçen okuçlarının içyapı

özelliklerine bakıldığında çoğunlukla cüruf kalıntıları ve karbon miktarı açısından heterojen yapılarla karşılaşılır. Buna karşın yassı kesitli okuçlarında saf demir kullanıldığı görülmüştür.

Amorium okuçlarının, ağız kısmı 0,87-2,6 x 2,14-6,14 cm. iğne, kısmı 0,3-0,8 x 1,2-5,1 cm. ortalama ölçülerinde olup 3,58 x 17,10 gr. ortalama ağırlıktadırlar. Ancak bunlardan üretim hatası örneklerin ağırlıklarının olması gerektiğinden fazla olduğu göz ardı edilmemelidir. Bizans dönemi için okuçları 3 daktyloi/parmak uzunluğunda (yaklaşık 6cm.) ve daha küçük olanlar diye ayrılır. Bir parmak uzunluğunda olan (yaklaşık 2-3 cm) küçük okucu standart tip olarak belirlenmişti⁵⁴. 18 yy. ok risalesi Telhis-i Rûmât'ta yassı ucun boyu için bir parmak zira ölçüsü verilir ki bu yaklaşık 3,16 cm.dir. Osmanlı ok risalesinde de bu tipin kısa olanlarının uzun parmağın dörtte biri, uzun olanlarının ise parmağın tamamı kadar olduğu belirtilir⁵⁵. Klopsteg⁵⁶, bu risaleye dayanan eserinde okucunun genişliğinin de bunun yarısı kadar olacağını belirtir. Kubad-Abad Sarayı, Eğirdir Kervansarayı, Perre, Horis Kale ve Samsat'taki Ortaçağ yassı okuçlarının ağız kısımlarının kite alt tipi 1,3x3,23cm., eşkenar dörtgen alt tipi 2,17x3,47 cm., kısa deltoit alt tipi 1,75x4,21cm. ve uzun deltoit alt tipi 2,16x4,27 cm. ölçülerinde olduğu bunların ortalama ölçülerinin ise 2,08x3,8 cm. olduğu anlaşılmıştır. Aynı merkezlerin dörtgen kesitli örneklerinin ölçüleri kısımlarda 0,9-3,6 cm. ağız, 0,45x3,85xcm. iğne ölçülerine uzun olanların ise 1,1x4,25cm ağız 0,45x1,7cm iğne ölçülerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu Amorium ve diğer Ortaçağ merkezlerindeki verilerin ok risalelerdeki ağız ölçülerine yakın olduğu anlaşılmaktadır.

Amorium'da ele geçen üretim hatası okuçlarının varlığı iki düşünceyi akla getirmektedir. İlki burada bir üretimin olduğudur. Amorium gibi önemli merkezlerde üretimin olması normal karşılanabilir. Ancak kazılarda cüruf ve luppe (üretim yapılan demir külçeler) gibi buna ilişkin verilerin azlığı bu ihtimali düşürür. Yine de okucu üretimin kolay ve çok küçük ocaklarda seri bir şekilde yapılabilmesi de göz ardı edilmemelidir. İkinci ihtimal, bu ürünlerin Amorium'da üretilmeyip başka bir yerden hurda olarak saklanmak/kullanmak üzere getirilmiş olmasıdır. Ortaçağ'da demir kıymetli bir maden olarak önemli bir emtia aracıydı. Nitekim büyük miktarda ucun ele geçtiği El-Markap-Suriye⁵⁷ Arsuf-Filistin⁵⁸, Samsat Höyük⁵⁹ İngiltere Gloucestershire'daki St.Briavel

⁵¹ Yücel 1999: 300.

⁵² Sinor 1981: 140.

⁵³ Smith 2000: 54.

⁵⁴ Kolias 1988: 219.

⁵⁵ Mustafa Kâni Bey 2010: 131.

⁵⁶ Klopsteg 1995: 56.

⁵⁷ Török/Barkoczy/Kovacs/Major/Vagner 2016: 4-5.

⁵⁸ Ashkenazi/ Golan/Tal 2013: 255.

⁵⁹ Yavaş 2017.

Kalesi⁶⁰, Bizans Selaniği (Thessaloniki)⁶¹ da çok sayıda üretim hatası uçlar ve demir hazırlık malzemeleri ele geçmiştir. Ortaçağ'da okucu üretiminde, kullanılmış metal artıklarından faydalanılması sık rastlanılan bir işlemdir. D.Sinor⁶², Hunlarda demirin stratejik bir malzeme ve satışının yasak olduğunu para yerine demirle ödemenin yapıldığını ifade eder. Araştırmacı, Reşidüddin'den atıf yaparak Gazan Han döneminde demircilerin loncalar halinde çalıştığını, her üretim parçasına standart ödemeler yapıldığını, hatta gündelik üretimden parça başına üretimi değiştirerek üretimin beş katına çıkarıldığını belirtir. J.M.Smith⁶³, Moğol okuçlarının eğer ambargolu ise ticari mallar içinde gelen metal atıklardan dövme ya da döküm elde edildiğini, bazen kap-kaçaktan metaller keserek hammaddeyi elde ettiklerini, hiçbir şey bulamazlarsa taş veya kemikten yaptıklarını ifade eder. Fransa'daki Gotik kiliselerin inşasında kullanılan demirlerin bir kısmının hurda demirlerden oluştuğu ve bunların ticaretine ilişkin fiyat bilgileri kilise kayıtlarında yer almaktadır⁶⁴. Gerçekten de demir malzemenin kullanılmış ve artık kullanılamaz halde bulunanlarının bile saklanmış olması demirin ne denli önemli bir emtia aracı olduğunu, "hurdasının" bile değerli olduğunu göstermektedir.

Kronolojik Tespitler

Yerleşimin Ortaçağ'da Geç Roma döneminden başlayıp Osmanlı'nın 17.yüzyılına kadar süren geniş bir zaman diliminde sürdüğü Amorium'da okuçlarının kesin tarihlerini belirleyebilmek çok da kolay değildir. Bu konuda ne yazık ki henüz analiz sonuçlarından yola çıkılarak tarihlendirme yapılmasına uygun veri tabanı oluşmadı. Bu yüzden, kültür katmanlarından elde edilecek sağlıklı stratigrafik veriler çok önemlidir.

Yukarı Şehir kazılarında bulunmuş olan SF2712, SF36363 ve SF2205 envanter numaralı (bk. katalog no 1, 5 ve 11) üç okucu, Amorium'un daha geç tarihlerine ait örneklerdir. Bunlardan yassı kesitli eşkenar dörtgen biçimli korozyonlu ve yıpranmış okucu (Kat.No 1) yüzey toprağının hemen altında bulunmuş olup bu alanda Geç Osmanlı çağına ait veriler ele geçmiştir⁶⁵. Yukarı Şehir'de bulunan diğer okucu yine yassı kesitli spatul veya kite (uçurtma) biçimli tiptedir (Kat. No 5). Bu örnek III. Mustafa sikkесinin ele geçtiği Geç Osmanlı çağı verilerinin bulunduğu kata aittir⁶⁶. Bu bölgedeki üçüncü okucu ise (Kat.No 11) üretim hatası bir örnektir.

Bu parçada diğer iki örnekle aynı katmana aittir⁶⁷. Ancak bu örneklerin Geç Osmanlı katının altındaki Selçuklu ve Orta Bizans katına ait verilerle karışık günlük kullanım eşyalarının atılmasıyla oluşmuş çöplük tabakasına uzanıyor olması ve bu alanın kazısının yapılmaması objelerin daha erken tarihlere ait olabileceği konusunda şüpheler uyandırır.

Bu çalışmaya konu edilen diğer okuçları Aşağı Şehir kazılarında ele geçmiştir. Bunlardan 'Büyük Mekân' olarak adlandırılan binada sekiz, 'Kilise'de iki, aşağı şehir surlarının girişindeki 'Üçgen Kule' çevresinde üç okucu bulunmuştur. Büyük Mekân'da bulunanlardan SF5033 envanter kodlu dörtgen örnek 500-650'e tarihlenen Erken Bizans tabakalarında rastlanmıştır⁶⁸. SF3438 envanter kodlu yassı kesitli uzun deltoit biçimli okucu aynı döneme aittir⁶⁹. Oldukça tahrip olmuş yassı kesitli eşkenar dörtgen biçimli olan SF4258 kodlu okucu ise 963-1100 arasına ait Orta Bizans dönemine tarihlenir⁷⁰. SF4802 kodlu Bizans Hamamında bulunan üretim hatalı örnek Erken Bizans dönemi (500-650)'e aittir⁷¹. Yassı kesitli uzun deltoit biçimli SF7224 kodlu örnek Erken Ortaçağ (650-838) tabakalarında⁷² bulunmuştur. Yassı kesitli, eşkenar dörtgen biçimli SF6145 kodlu okucu Orta Bizans (963-110) dönemine aittir⁷³. SF5144 kodlu kundaklı yaylarla atılan oklara özgü uç ise Aşağı Şehir Hamamının sıcaklık külhanında bulunmuş olup Erken Bizans (500-650) dönemine aittir. Tabaka 312 olarak adlandırılan ve bir yangın tabakası olan katmanda yanmış vaziyette seramik bir sürahiyle birlikte ele geçen⁷⁴ obje terminus post quem 838'e tarihlenir. Daire kesitli SF3619 kodlu okucunun kerpiç, tuğla, çatı kiremidi ile birlikte ele geçtiği tabaka Erken Bizans'a (650-838) tarihlenir⁷⁵. Aşağı şehir surlarının girişindeki kulede bulunan okuçlardan SF4595 kodlu üretim hatası örnek moloz yıkıntı ile birlikte Erken Bizans (650-838) dönemine tarihlenen bir tabakada bulunmuştur⁷⁶. Üç bıçaklı ve yassı kesitli uzun deltoit biçimli iki örneğin ele geçtiği tabaka net olarak tarihi tespit edilememiş ancak Ortaçağ'a ait olduğu belirtilmiştir⁷⁷. Aşağı Şehir'deki Kilise'de ele geçmiş okuçlarından SF7318 envanter numaralı yassı kesitli uzun deltoit biçimli örnek Atrium'da bulunmuş olup Orta Bizans (963-1100) dönemine tarihlenir⁷⁸. SF8135 kodlu üç bıçaklı tipteki diğer okucu ise kilisenin kuzeybatı köşe odasında ele geçmiş olup 9-10.yy.a tarihlenir⁷⁹.

⁶⁷ Lightfoot 1995: 364-365.

⁶⁸ Lightfoot/Iverson 2012: 89.

⁶⁹ Lightfoot/Iverson 2012: 89.

⁷⁰ Lightfoot/Iverson 2012: 88.

⁷¹ Lightfoot/Iverson 2012: 88.

⁷² Lightfoot/Iverson 2012: Fig.1/16-37.

⁷³ Lightfoot/Iverson 2012: 88.

⁷⁴ Lightfoot/Iverson 2012: 90.

⁷⁵ Lightfoot/Iverson 2012: 89.

⁷⁶ Lightfoot/Iverson 2012: 88.

⁷⁷ Lightfoot 1994c: 509.

⁷⁸ Lightfoot/Iverson 2012: 88.

⁷⁹ Lightfoot/Iverson/Şen/Yaman 2008: 207.

⁶⁰ Starley/Rachel 2015: 61-68.

⁶¹ Antonaras 2016: 49-50.

⁶² Sinor 1981: 140.

⁶³ Smith 2000: 54.

⁶⁴ Hérítier/Disser/Leroy/Dillmann 2017.

⁶⁵ Lightfoot 1995: 364-365.

⁶⁶ Lightfoot/Mergen 1998: 344-346.

Tipoloji

Ortaçağın ok risalelerinin anlatımlarına baktığımızda iki tür sınıflama karşımıza çıkıyor. Ok tipolojisi yapılmak istendiğinde meşk oku, pişrev oku, hedef oku, tirkeş oku gibi fonksiyona atıf yapan adlandırmalar görülürken, okucu sınıflaması söz konusu olduğunda üçgen, beşgen gibi geometrik isimlendirmeler görülmektedir. Bazen zeytunî gibi bitki veya haydarî gibi hayvan, ya da pulâd peykân (çelik okucu) gibi malzemeye dayalı isimlendirmeler yapılmıştır. Okuçlarının fonksiyonunu daha çok takıldığı okun işlevinden ya da haydarî’de olduğu gibi (aslana yapılan atıftan çıkarım yaparak ava mahsus olduğu anlaşılıyor) isminden çıkarım yaparak anlayabiliyoruz. Yani, risalelerdeki sınıflandırmalar daha çok ok üzerinden olup okucu sınıflandırmaları oka nispetle yapıldığı tespit edilmektedir.

Ortaçağ ait okucu tipolojisi morfolojik ve işleve mahsus olmak üzere iki bakış açısıyla gerçekleştirilebilir. Morfolojik (biçimsel) sınıflamanın ana belirleyicisi ağız kısmıdır. Prehistorik veya Roma, Yunan dönemi tipolojilerinde görülen gövde bağlantı esasına dayalı sınıflamalar Ortaçağ için geçerli olamaz. Zira bu dönemde kovanlı tipte okuçları neredeyse tamamen ortadan kalkmış, bu tip, sadece çarh türü kundaklı yaylara mahsusu uçlarda kullanılmıştır. Malzemeye göre bir tasnif yapmakta doğru olmaz. Çünkü elde edilen malzemenin neredeyse tamamı demirdendir. İğne ile ağzın birleştiği bilezik kısmına göre sınıflama yapmak istenirse hem yeterli veri elde edilememiş hem de sınıflamaya doğrudan etkileyecek çeşitlilikte ve önemde olmadığı görülür. Ortaçağ için özellikle milattan önceki yıllara ait okucu tiplerinde görülen ağızdaki kanat sayısına göre sınıflama da bu dönemde birden fazla kanada sahip tiplerin ortadan kalkması sebebiyle mümkün değildir. Osmanlı dönemi ok risalelerini de etkilediği anlaşılan 14.yy. Memluklu silah uzmanı Taybuga’nın ok risalesinde okuçları, “üçgen, kare, yassı, dairesel, zeytin biçimli, keski biçimli” şeklinde altı gruba ayrılır. Risalede okuçlarının fonksiyonları da bu morfolojik sınıflamanın içinde verilmeye çalışılmıştır. Örneğin, yassı tip, “av için kullanılır canvarı olarak bilinir” veya dairesel tip “hedef atışları için kullanılır ve nuşl el ahdaf diye bilinir” şeklinde açıklanmıştır⁸⁰. J.Allan⁸¹, bu altı grubun bazen sekizi bulan şekliyle Erken İslam İran’ında da kullanıldığını belirtir. Okun savaş, av, yarışma ve idman olmak üzere dört ana kullanım sahası vardır. Okuçlarının fonksiyonları da bu tipolojiye dayalı olarak sınıflanabilir. Okuçları esas delici kısım olan ağız kısmının şekillenışı, morfolojik tipolojinin ana belirleyicisi olmalıdır. Buna göre, Anadolu Ortaçağı’nda Dörtgen, Üçgen, Yassı, Dairesel, V veya Hilal biçimli,

Keski biçimli, Kırlangıçkuyruğu veya Kancalı/Dikenli biçimliler, Bileşik Tür klasik yaylarla ve Arbalet/Çarh türü kundaklı yaylarla atılan tipler karşımıza çıkar⁸². Ayrıca her tipin kısa ve uzun şeklinde iki alt grubu vardır. Bunun dışında düzinelerce farklı çeşit karşımıza çıkar ki bunlar okucu ustalarının kişisel tasarruflarını yansıtır.

Amorium’da ele geçmiş okuçlarından bu çalışmaya konu edilen örnekler, dörtgen, yassı daire, çarh ucu ve üç bıçaklı tiptedir (Şek. 2, Foto. 1). Bunlardan dörtgen tipteki tek örnek SF5033 envanter kodlu (Kat.No.2) okucudur. Bu tip okuçları, Ortaçağ kazılarında sayısal olarak en fazla ele geçirilen tiplerin başında gelir. Bunun sebebi aşağı-yukarı her amaca mahsus deyim yerindeyse harciâlem bir tip olmasıdır. Telhîs-i Rumât isimli Osmanlı risalesinde ‘murabba’ olarak isimlendirilen bu okucu, “zırh ve demirden başka et, sinir, kemik her neye isabet ederse geçip çekince bulunduğu yeri söküp parçalardı”⁸³ şeklinde fonksiyonu açıklanır. 1500 tarihli Anonim Arap risâlesinde ise “zırhlı düşman ve aslan benzeri hayvanlara” kullanıldığı belirtilir⁸⁴. Taybuga’nın 14.yy. Memluk dönemi risâlesinde de aynı ifadelerle rastlanır. Muhammed Zaman’ın 15.yy Safevi ok risalesinde ‘peykân-e çahrpahlu’ ismiyle anılan bir okucu tipi muhtemelen dörtgen tipi tanımlıyor olmalıydı. Risalede bu tipin “dört köşeli olduğu ve plaka zırhlara atıldığı”, dört parmak⁸⁵ uzunluğunda olduğu ifade edilir⁸⁶. Harzemli savaşçıların kullandığı oklar arasında ‘tir-e javalduz’ isimli dörtgen tipte okuçları zikredilir⁸⁷. Ancak bunların içinde dörtgen tipi ifade etmesi akla en yakın isim Fahri Müdebbir’in eserindeki ‘peykân-e kolule’ olmalıdır. Bu okucunun, büyük penetrasyon kabiliyetiyle farklı zırhlara atıldığı ifade edilir⁸⁸. Batı ok literatüründe ise bu tip okucu ‘bodkin’ (bız) olarak ifade edilirken, bunun İngiliz okçusu tarafından “zırhlı süvarilere karşı oldukça etkin kullanıldığı” anlatılır⁸⁹. Bunlar hem zincir, hem plaka zırhları kolaylıkla geçmekteydi, ayrıca Ortaçağ’da zırhsız düşmanda da -yassı okuçları kadar olmasa da-kullanılıyordu. Memlukluların 1500 tarihli Anonim ok risalesinde kısa ve uzun olarak ikiye ayrılan dörtgen uçların, kısa ve sıkı olanlarının kalkan, göğüs, gömlek ve plaka zırhları atılmaya uygun olduğu belirtilir⁹⁰ Osmanlı ok literatüründe münhasıran zırh (cebe veya

⁸⁰ Latham/Paterson 1970: 31.

⁸¹ Allan 1976: 441.

⁸² Bu tipoloji, A.Yavaş’ın yakın tarihlerde yayınlanacak olan “Ortaçağ Temrenleri ‘Anadolu Ortaçağı’nın 9-13. Yüzyıl Temren Teknolojisi Üzerine Kronolojik, Morfolojik, Terminolojik, Tipolojik ve Metalürjik Bir Değerlendirme” isimli kitabında ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

⁸³ Mustafa Kâni Bey 2010: 131.

⁸⁴ Faris/Elmer 1945: 108.

⁸⁵ Burada 4 parmak boğumu uzunluğunda demek istenilmiş olmalı.

⁸⁶ Khorasani/Dwyer 2016: 54, not 70.

⁸⁷ Khorasani 2012: 43.

⁸⁸ Khorasani/Farrokh 2014: 23-24.

⁸⁹ Latham/Paterson 1970: 31.

⁹⁰ Faris/Elmer 1945: 108.

cevşen), miğfer (tolga, serpenah), kalkanlar için de bu tip kullanılmıştır⁹¹. Urfa-Zeytinlibahçe’de 12.yy. sonuna tarihlenen bir mezara ait cesedin omurgasında ele geçmiş dörtgen kesitli bir okucu, bu tipin zırhsız düşmana atıldığına dair risale kaydını doğrular ve vücut içindeki penetrasyon kabiliyetinin ne kadar etkili olduğunu ortaya koyar⁹². Bu tip, kare veya baklava (bazen yayınlarda elmas ve merccek biçimli diye de adlandırılır) kesitli, sivri uca doğru konikleşen bir ağza, daire veya kare kesitli iğneye sahip olup genellikle kısa ve ensizdir. Bunlar ortalama 0,5-1,4/1,6-6,32cm. ağız, 0,3-0,6/0,9-6,8 cm. iğne ölçülerine sahiptir. Ağız ile iğnenin birleştiği bölümdeki bilezik kısmı bu gruba ait örneklerin çoğunda çok ince bir hat halindedir. Bu sebeple genellikle iğneyle ağzın birleştiği yerden kırıldıkları görülür. Bu tipte başlangıç kısmı her köşede pahlı olarak sekizgene dönüşen dörtgen prizmal ağızlı örneklerle de rastlanır. Dörtgen okuçlarının 4-8 gr. ve 9-16 gr. arasında değişen ağırlıklara sahip iki alt türü vardır. Bunlar form olarak olmasa da eski ok risalelerindeki “her tipin kısa ve uzun türleri vardır”⁹³ ifadesine uygun bir ayırım gösterir. Bu tipe ait örneklerden bazıları kare iken bazıları baklava kesitlidir. Bunun temelde aynı üretim prensibinin ustanın elinde farklı uygulanışından kaynaklanmış olduğu anlaşılmaktadır. Kullanım sahaları konusunda herhangi bir farklılık yoktur. Baklava kesitlilerin bazılarının köşeleri özenli biçimde pahlıdır. Dörtgen kesitlilerde çoğunlukla bilezik kısmı yoktur. Bu tipin ilk ortaya çıkışı hakkında farklı görüşler vardır. Bu tip, Roma döneminin erken tarihlerinden Ortaçağın son dönemlerine kadar uzun bir dönemde karşımıza çıkar. Asya’da ise Göktürk dönemi okuçları arasında bu tip sıklıkla karşımıza çıkar⁹⁴. Bu tipin bazı ince uzun formları yanlışlıkla mızrak ucu olarak yayınlara geçmiştir. Campbell⁹⁵, Kıbrıs Palai Paphos’ta M.Ö. 545 civarına tarihlenen tabakada ele geçen 150 okucu içinde bu tipin benzerlerinin bulunması nedeniyle bunları “Kıbrıs Tipi” olarak adlandırır. Ancak Balkan coğrafyasında Makedon hâkimiyeti öncesinde demir ok ucu kullanılmamış olmasına bakılırsa⁹⁶ bu yanlış bir değerlendirmedir. Pyvovarov-Kalinichenko, bu tipin atasının mızrak biçimli, ince uzun dörtgen kesitli tür olduğunu belirtir. Araştırmacılar Moldova-Korneshty’deki Ruhotin Köyü’nde bulunmuş ortalama 6,2 cm. uzunluğa 0,5 cm. genişliğe ve 10,85gr. ağırlığa sahip bu örneklerin, bölgeyi 8-10.yy.da Slav halktan ele geçiren İskandinav kökenli (Viking) gruplarla gelmiş olabileceğini, çeliğe yakın kaliteli bir işçiliğe sahip demirlerin çok katmanlı bir iç yapıya sahip olduğunu ve atık malzemelerden üretilmiş olabileceğini ve 7-8.yy.dan

beri bilindiğini ifade ederler⁹⁷. A.Medvedev de bu tipin Norveç ve İsveç’te yaygınlaştığını belirtir⁹⁸. Ancak bu ince uzun formun Ortaçağda daha kısa ve daha enli bir forma dönüştüğü görülmektedir. A.G.Sitdikov⁹⁹, 10-12.yy. arasında Volga Bulgarlarının uçlarının daha piramidal ve büyük ölçülerde olduğu, yüzeylerinin de çeşitlendirildiğini ifade eder. Gerçekte Samsat, Şam kalesi El Markab, Arsuf, gibi kale-garnizon yerleşimlerinden elde edilen bazı dörtgen kesitli uçlarda hem ağırlık hem boyut olarak normal ölçülerinin üstünde örneklerle karşılaşılır. Bazen 19 gr. bulan bu uçların geleneksel yayların dışındaki kundaklı yaylarla atılmaya mahsus uçlar olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Gırnava’da¹⁰⁰ ele geçmiş dörtgen okuçları bu grubun Anadolu’daki erken örneklerinden bazılarıdır. Bunların dışındaki örnekleri şöyle sıralayabiliriz: Gritille (Ortaçağ)-Adıyaman¹⁰¹, Tille (Ortaçağ)-Adıyaman¹⁰², Minnetpınarı (Ortaçağ)-Kahramanmaraş¹⁰³, Taşkun Kale-Elazığ (Ortaçağ II-III tabakası)¹⁰⁴, Aşvan Kale (Bizans katı)-Elazığ¹⁰⁵, Samsat (12-13.yy.katı)-Adıyaman¹⁰⁶, Pergamon (İmparatorluk çağı, Geç Bizans, Erken Roma katları)-İzmir¹⁰⁷, Olynthus-Makedonya¹⁰⁸, Paneas-İsrail¹⁰⁹, Corinth (Bizans 13.yy. katı)-Yunanistan¹¹⁰, Djodovo (Bizans 11-12.yy.)-Bulgaristan¹¹¹, Amorium (Bizans katı)-Afyon¹¹², Qal-at-Seman (Bizans katı)-Suriye¹¹³, Samaria (Ortaçağ tabakası)-İsrail¹¹⁴, Konevo/Kuznetsk Höyüğü (Ortaçağ katı)-Rusya¹¹⁵, Toretsky Höyük (14.yy.sonu 15.yy.başı)-Kazan¹¹⁶, Chornivka Kalesi (13.yy.ilk yarısı)-Ukrayna¹¹⁷, Oktyabrsky yerleşimi (11-12.yy)-Kuzey Kafkasya¹¹⁸, Gorodische (1241 Moğol istilası katı)-Ukrayna¹¹⁹, Hama (Kale kazısı)-Suriye¹²⁰, Novgorod-Ukrayna (13.yy)¹²¹, Boğazkale (Orta Bizans köyü)-Çorum¹²², Zeytinlibahçe

⁹⁷ Pyvovarov/Kalinichenko 2013: 275.

⁹⁸ Medvedev 1966: 23-42.

⁹⁹ Sitdikov/Iskander/Ramil 2015: 169.

¹⁰⁰ Yalçıklı 1999: Levha XI.4, XI.5.

¹⁰¹ Redford 1998: 169, Fig. 4:2e,b.

¹⁰² Moore 1993: 154, Fig.70/106-109.

¹⁰³ Tekinalp 2005: 124, Fig.75:1A.

¹⁰⁴ Mc Nicoll 1983: 246, Fig.119/48.

¹⁰⁵ Mitchell 1980: 186, Fig.90/26.

¹⁰⁶ Yavaş 2017: 38-39.

¹⁰⁷ Gaitzsch 2005: 143, Taf.39/P.35-37-41,44,54,58-61.

¹⁰⁸ Robinson 1941: Pl.CXXIII, Fig.1988-1989, 1993.

¹⁰⁹ Tzaferis/Israeli 2008: 181, Cat. No:66.

¹¹⁰ Davidson 1952: Pl.93, Fig.1532.

¹¹¹ Borisov 1989: Fig.131.

¹¹² İnce 2010: 11, Res.2.

¹¹³ Kazanski 2003: Pl.6, Fig.16,17, 22-24.

¹¹⁴ Crowfoot /Crowfoot/Kenyon, 1957: 454, Fig.11//20.

¹¹⁵ İlyushin/Süleymenov 2007: 79, Рис.1/9-12.

¹¹⁶ Valiulina 2009: Рис.1/1-2.

¹¹⁷ Pyvovarov/Kalinichenko 2014: 137, Рис.1/1.

¹¹⁸ Kaminsky 1996: 103, Fig.7/11.

¹¹⁹ Kirpičnikov 1986: 100, Tab.XIII/1.

¹²⁰ Ploug/Oldenburg/Hammershaimb/Thomsen/Lökkegaard 1969: 55-56, Fig.21/1.

¹²¹ Medvedev 1966: Рис. 25/2-3, Рис. 28/4-5.

¹²² Böhlendorf-Arslan 2012: 361, Abb.10/4.

⁹¹ Yücel 1999: 300.

⁹² Dell’Era 2012: 398, Fig.5/a.

⁹³ Yücel 1999: 300.

⁹⁴ Çerezci 2017: 28.

⁹⁵ Campbell 2005: 12.

⁹⁶ Baykan 2017c: 24.

(12.yy. sonuna ait mezar)-Urfa¹²³, Sardis-İzmir (12-13. yy. Bizans tabakaları)¹²⁴, Vadum-Iacop Kalesi (1265 yılına ait kalıntılar)-Ürdün, (12.yy)¹²⁵, El Markab Kalesi (12.yy.katı)-Suriye¹²⁶, Şam Kalesi (Geç Memluk depolanmış örnekleri 13.yy.)¹²⁷, Yogne'am Kalesi (Ortaçağ katı)-İsrail¹²⁸, Atlit (Ortaçağ)-Kudüs¹²⁹, Red Tower (12-13.yy Haçlı kalesi)-Filistin¹³⁰, Safed Kalesi (1266 katı)-İsrail¹³¹, Montford Kalesi-İsrail (Ortaçağ)¹³², Arsuf Kalesi (1265 Memluk-Haçlı savaşı katı)-Filistin¹³³, Kinet Höyük (Ortaçağ katı)-Hatay¹³⁴, Karacahisar Kalesi (13.yy.sonu)-Eskişehir¹³⁵, Heraion (Helenistik ve Roma katı)-Tekirdağ¹³⁶, Altay-Minusa (9-10 yy. Göktürk-Kırgız dönemi)¹³⁷, Gevale Kalesi (Ortaçağ)-Konya¹³⁸, Nif dağı Başpınar mevkii (14.yy. katı)-İzmir¹³⁹, Kureyşler Barajı Kurtarma kazısı (Bizans)-Kütahya¹⁴⁰, Allanoai (Geç Roma döneminden 14.yy.a kadar)-İzmir¹⁴¹, Nif dağı Karamettepe-Balıcaoluk (Roma dönemi-14.yy)-İzmir¹⁴², Kubad-Abad Sarayı (13.yy) -Konya¹⁴³, Horis Kale (Selçuklu katı)-Adıyaman¹⁴⁴.

Amorium okuçları arasında en sık görülen tip yassı kesitlilerdir. Amorium'da üç farklı alt tipi görülen bu okuçlarından eşkenar dörtgen biçimliler SF2712(Kat.No.1), SF4258(Kat.No.4), SF6145 (Kat.No.9) kodlu, uzun deltoit biçimliler SF3438(Kat.No.3), SF7224(Kat.No.7), SF7318(Kat.No.8), SF1378(Kat.No.15), kite (uçurtma) tipte olan ise SF3636 (Kat.No.5) envanter kodlu örnektir. Bu okucu grubu Ortaçağ döneminde birden fazla alt grubu ile en etkin ve fazla kullanılan tiptir. Denilebilir ki Ortaçağın karakteristik okucu yassı tiptir. Medvedev Asya steplerinde bu tipin ortaya çıkışının 500'ler olmakla birlikte esas artışın ve karakteristik alt tiplerinin ortaya çıkışının 13-14.yy.da gerçekleştiğini belirtir. Avrupa'da ise bu tipin Moğol yürüyüşüyle ortaya çıktığını belirten araştırmacı özellikle Kiev'in güneyinde ve Polonya içlerindeki örneklerin karakteristik olduğunu

ifade eder¹⁴⁵. V.F.Nemerow¹⁴⁶, yassı okucunun Tatar/Moğol savaşçılarından en yaygın kullandığı tip olduğunu belirtirken bunların atış sıklığı sebebiyle kısa mesafelere uygun olduğunu ve zırhsız düşmana atıldığını, yatay yara açtığı için derin yarıklar teşkil ettiğini, atlı savaşçıların kullandığı bir uç olduğunu, Doğu Avrupa'daki Moğol kültür tabakaları ve Kafkas bölgelerinde yoğun karşılaşıldığını ifade eder. Moğol Hanı Kubilay'ı sarayında ziyaret eden İtalyan elçi Marko Polo "her Moğol savaşçının uzaktan takip ve delme için kullanılan otuz küçük uçlu demir oku, diğer otuzu ise daha büyük ve yassı demirden olup düşmana yakından atış yapmak kol ve yüzünden vurmak, düşman yayını kesmek ve onlara iki taraftan da zarar vermek için kullanıldığını"¹⁴⁷ belirtirken yassı ucun yakın atışlara mahsus olduğunu ifade etmiştir. Bu tipe dair kaynaklarda rastladığımız en eski isimlendirme 'yasıc' tır¹⁴⁸. Divânü-Lûgati't-Türk'te geçen bu ifade, 'yası' adından türediği ifade edilen terimin açıklaması, Sir Clauson'un etimoloji sözlüğünde "yassı ve uzun ok temreni" şeklinde yapılmıştır¹⁴⁹. Bunun dışında Fahri Müdebber tarafından bildirilen peykân-e sephalu/peykân-e sesu isimli terim, "etin içine yerleştiğini eğer çıkarılmak istenirse eti yırtmak gerektiği" şeklinde izah edilmiştir¹⁵⁰. Aynı eserde bir başka terim peykân-e barg-e bid "söğüt yaprağı biçiminde temren" veya peykân-e bilak-e sepânâsi "uzun ince bir küreğe benzeyen temren" şeklinde tabirlere rastlanır¹⁵¹. Asya'da önemli bir geleneğe sahip Mancu okçuluğunda yassı kesitli okuçlarına 'pi' denildiğini biliyoruz¹⁵². 14.yy.da Taybuga'nın ok risalesinde yasıc tabirinin kullanılmaya devam edildiğini görüyoruz. Bu Türk okçuluk literatürünün ne kadar köklü ve devamlılığı olan bir geçmişi olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Taybuga'nın zikrettiği diğer iki terim yağlık ve harbî'dir. Bu terimlerin karşısında 'üçgen veya çivi gibi kare kesitli, zırha karşı etkili savaş temreni' açıklaması bulunup morfolojik olarak hangi tipi kastettiği anlaşılamamaktadır. Bir başka okucu haydarî ismindedir ancak bunun açıklanmasında av için kullanıldığı ve canvarî(canavar) isminden mülhem olduğu dışında bilgi yoktur¹⁵³. Hem Taybuga'da hem de Telhis-i Rumât'ta karşımıza çıkan zeytunî savaşta zırh delmede en fazla kullanılan tip olarak zikredilir. Ancak bunun yassı tip olup olmadığı net değildir. Ancak Latham-Paterson'un canlandırma resimlerinden anladığımız zeytunî'nin yassı biçimli bir şekli olduğudur¹⁵⁴. Bu tipin gelişimi ile üç bıçaklı ve iki bıçaklı okucu tipinin ortadan kalkışı paralel

¹²³ Dell'Era 2012: 400, Fig.6/a-d.

¹²⁴ Waldbaum 1983: 38, Pl.5/74-75,77,82.

¹²⁵ Raphael 2008: 263, Fig.2.

¹²⁶ Török/Barkoczy/Kovacs/Major/Vagner 2017: 3-4, Fig.3-4.

¹²⁷ Nicolle 2011: 396.

¹²⁸ Boas 1999: 173, Pl.617.

¹²⁹ Johns 1997: Fig.15/2-4.

¹³⁰ Pringle 1986: 116-119, Fig.56:21/2, Fig.57:23.

¹³¹ Damati 1988-89: 159-160.

¹³² Dean 1926: 53, Fig.53/N.

¹³³ Raphael/Tepper 2005: 91, Fig.1.

¹³⁴ Redford/İkram/Parr/Beach 2001: 134, Fig.45/1-5.

¹³⁵ Altınsapan/Demirel/Yılmaz/Gerengi 2015: 8-9, Tip 3A.

¹³⁶ Atik 2017: 69-71, Cat.15-20, Res.7.

¹³⁷ Çerezci 2017: 28, Grup 4, Tip 1.

¹³⁸ Aygör 2017: 10, Tip 4.

¹³⁹ Baykan 2017a: 60.

¹⁴⁰ Türktüzün/Oransay/Ünan 2017: 34, Res.8/11.

¹⁴¹ Baykan 2017b: 12, Res.6.

¹⁴² Baykan 2017a: 24, Res.7.

¹⁴³ Yavaş 2012: 128.

¹⁴⁴ Doruk 1980: 167.

¹⁴⁵ Medvedev 1966: 75-76.

¹⁴⁶ Nemerov 1987: 213-214.

¹⁴⁷ Świętosławski 1999: 59,61.

¹⁴⁸ Teres 2007: 1187.

¹⁴⁹ Clauson 1972: 974.

¹⁵⁰ Khorasani/Farrokh 2014: 23.

¹⁵¹ Khorasani/Farrokh 2014: 27.

¹⁵² Dekker 2010: 20.

¹⁵³ Latham/Paterson 1970: 28-29.

¹⁵⁴ Latham/Paterson 1970: 25, Fig.15.

gelişir. Peki, Asya'nın bu efsanevi ucu neden yerini tek kanatlı yassı kesitli tipe bırakmıştır? Khudyakov, 11.yy. la birlikte yassı örneklerin sayısının arttığını özellikle Kimekler'in zırh kullanan Kırgızlarla mücadele etmesi nedeniyle bu okucunun alt tiplerini sıkça kullandığını belirtir. Khudyakov, 9.yy.da Uygurlarla mücadeleleri sırasında Kırgız askeri ekipmanında –özellikle okucu tipinde- gelişmeler olduğunu 9-10.yy.da ortaya çıktığını söylediği yassı tiplerin içinde asimetrik baklava biçimli veya ucu küt dediği alt tiplerin belirginleştiğini, bu okucu tipinin Moğol işgaliyle tüm Asya steplerine yayıldığını, Kırgızların bu tipi Moğollardan dört yüzyıl önce kullanmasına karşın bunun Moğol tipi olarak anıldığını ifade eder¹⁵⁵. Yassı tipin Ortaçağ'da görüldüğü yerleri şöyle sıralayabiliriz: Tille-Adıyaman (Ortaçağ)¹⁵⁶, Taşkun Kale-(Ortaçağ II-III tabakası) Elazığ¹⁵⁷, Aşvan Kale (Bizans katı)-Elazığ¹⁵⁸, Korucutepe (Ortaçağ katı)¹⁵⁹, Olynthus-Makedonya¹⁶⁰, Pergamon-İzmir (Geç Bizans)¹⁶¹, Sardis-İzmir (12-13.yy. Bizans tabakaları)¹⁶², Amorium-Afyon¹⁶³, Samaria (Ortaçağ tabakası)-İsrail¹⁶⁴, Tsagaan-Khad Dağı-Moğolistan (14.yy)¹⁶⁵, Basandaika Kurganı-Batı Sibiry (13-14.yy.)¹⁶⁶, Konevo/Kuznetsk Höyüğü (Ortaçağ katı)-Rusya¹⁶⁷, Barnau-Biysk Bölgesi-Rusya (Moğol dönemi)¹⁶⁸, Novorsky (Mezar buluntuları)-Güney Urallar (11-13.yy)¹⁶⁹, Chornivka Kalesi (13.yy.ilk yarısı)-Ukrayna¹⁷⁰, Smugowa Góra-Polonya (1241-1242/Moğol)¹⁷¹, Zarechno-Ubinsky Höyüğü-Moldova (Ortaçağ)¹⁷², Lesokafar-Kuzey Kafkasya (11-13.yy)¹⁷³, Czerno/Depno/ Plemieta-Polonya (13.yy.)¹⁷⁴, Arkhyz-Gorodische-Ukrayna (Ortaçağ), Gorodische-Ukrayna (1241 Moğol istilası katı)¹⁷⁵, Molchanovka Höyüğü/Molchanovka mezarı/Rusya (8-14.yy)¹⁷⁶, Moldova (12-13.yy)¹⁷⁷, Doğu Avrupa mezar buluntuları- Moğol

(13.yy)¹⁷⁸, Kokel Kurganı-Altay Dağları (8-9.yy.)¹⁷⁹, Djodovo- Bulgaristan (Bizans 11-12.yy.)¹⁸⁰, Chernovca-Sırbistan (Orta Bizans)¹⁸¹, İstahr ve Şimşir-Nişabur (11.yy.)¹⁸², Arsuf Kalesi-Filistin (1265 Memluk-Haçlı savaşı katı)¹⁸³, Beş taş Koroo I Mezarlığı-Kırgızistan (Göktürk dönemi-9-10.yy)¹⁸⁴, Allanoai-İzmir (Geç Roma döneminden 14.yy.a kadar)¹⁸⁵, Perre-Adıyaman (Ortaçağ)¹⁸⁶, Lagina Antik Kenti-Beybağ Mevki-Milas (13.yy)¹⁸⁷, Kubad-Abad Sarayı-Konya (13.yy)¹⁸⁸.

SF3619 envanter kodlu (Kat.No.12) uç daire kesitli uzun konik biçimdedir. Bu tipi diğerlerinden ayıran temel özellik hem savaş, hem av, hem de eğitim amaçlı kullanılabilmesidir. Anonim Arap ok risâlesinde bu tipi kısa olanlarının kalkan, uzun olanların ise zırh ve savaş giysilerine tesir edebildiği belirtilirken¹⁸⁹, Taybuga risâlesinde, dairesel okuçlarının hedef yani, yarışma atışlarında kullanıldığı ifade edilir¹⁹⁰. Bunun dışında, örneklerine hem İngiltere'de¹⁹¹ hem de Türkiye'deki Selçuklu tabakalarında rastlanan¹⁹² kovanlı tipte, silindirik, mermi biçimli forma sahip örnekler vardır ki bunların eğitim amaçlı kullanıldığı ifade edilir¹⁹³. Ancak bu farklı kullanım sahalarına ait tiplerin formlarında da farklılık olduğu açıktır. Jessop'un Ortaçağ tipolojisinde hem tavşan veya kuş gibi hayvanlara atılmaya, hem eğitim hem de savaşta kullanılmaya mahsus okuçları bulunmakta olup bunların hepsinin de kovanlı olduğu görülür. Ta'âlibi'ye göre "enli uç" anlamında kullanılırken sonraki sözlüklerde "küçük kısa ok" diye tarif edilen dairesel okuçları erken dönem Arap şairlerinden Hudsail divanında vücuda derinlemesine girebilen kenarsız yumuşak ifadeleriyle betimlenir¹⁹⁴. Divan-ı Lûgat-it Türk'te 'kalva' isimli bir talim/öğrenci okundan bahsedilir¹⁹⁵. Ancak bunun formuna ilişkin bilgi verilmez, buna karşın eğitim amaçlı olmasından ötürü dairesel olduğu tahmin edilebilir. Taybuga'da yarışma (hedef) atışları için kullanıldığı ifade edilen 'naşl el hadaf' ucunun daire kesitli olduğu tarif edilir. Ayrıca ucu küt silindirik biçimli 'amacı' isimli bir ok türünden

¹⁵⁵ Khudyakov 1980: 79-88, 95.

¹⁵⁶ Moore 1993: 159, Fig.69/102, Fig.71/120.

¹⁵⁷ Mc Nicoll 1983: 186, Fig.90/27.

¹⁵⁸ Mitchell 1980: 246, Fig.119/42.

¹⁵⁹ Von Loon 1980: Pl.115m.

¹⁶⁰ Robinson 1941: Pl.CXXIV, Fig.22167-2168.

¹⁶¹ Gaitzsch 2005: 141-142, Taf.38/P38, 10, 57.

¹⁶² Waldbaum 1983: 38, Pl.4/50.

¹⁶³ İnce 2010: 14, Res.5.

¹⁶⁴ Crowfoot /Crowfoot/Kenyon 1957: 454, Fig.111/13.

¹⁶⁵ Ahrens/Piezonka/Nomguunsuren 2015: 690, Fig.6.

¹⁶⁶ Zinchenko 2013: 138, Fig.6/3-4.

¹⁶⁷ Ilyushin/Süleymenov 2007: 79, Рис.1/4-6.

¹⁶⁸ Tishkin 2002: 146, Рис.II/4.

¹⁶⁹ Matyushko 2013: 113, Рис.7/18.

¹⁷⁰ Pyvovarov/Kalinichenko 2014: 137, Рис.1/5.

¹⁷¹ Bodnar/Dariusz/Szmoniewski 2006: 533, Fig.1-4; 537, Fig.6/1-4.

¹⁷² Malinowski 2004: Рис.1.

¹⁷³ Kaminsky 1996: 103, Fig.7/7.

¹⁷⁴ Świątosławski 1999: 57, Fig.1/1,3,4,6,8.

¹⁷⁵ Kirpičnikov 1986: 100, Tab.XIII/2.

¹⁷⁶ Medvedev 1966: табл. 30, 64-65.

¹⁷⁷ Mandache 2011: 43, Fig.1/A-3.

¹⁷⁸ Nemerov 1987: 219, Рис.2/3-6, Рис.3/6-8.

¹⁷⁹ Khudyakov 1986: 147, Рис.64/41.

¹⁸⁰ Borisov 1989: 117, Fig.130.

¹⁸¹ Babuin 2009: Fig.1420/d.

¹⁸² Allan 1982: 56.

¹⁸³ Raphael/Tepper 2005: 91, Fig.2.

¹⁸⁴ Çerezci 2017: 28.

¹⁸⁵ Baykan 2017b: 12, Res.6.

¹⁸⁶ Erarslan /İnce/Alkan 2008: 184, Resim 2.

¹⁸⁷ Tırpan/Söğüt 2009: 513.

¹⁸⁸ Yavaş 2012: 128.

¹⁸⁹ Faris/Elmer 1945: 108.

¹⁹⁰ Latham/Paterson 1970: 25.

¹⁹¹ Jessop 1996: 199-200.

¹⁹² Aygör 2017: 11, Tip 6.

¹⁹³ Jessop 1996: 194, Fig.1

¹⁹⁴ Schwarzlose 1886: 305.

¹⁹⁵ Yıldırım/Çiftci 2012: 1243.

bahsedilir¹⁹⁶. Safevi dönemi ok risalesi Connati Ata'î'de geçen 'peykân-i mâskî' tabiri keskin olmayan kör kesmez yuvarlak biçimli idman okucu için kullanılmıştır¹⁹⁷. Yine Safevi dönemi ok uzmanı Muhammed Zaman'ın risalesinde geçen 'âhanin peykân' okucunun yuvarlaklaştırılmış demirden olduğu ve kalkan atışlarına uygun olduğu, yassı başlıklı ve sert atışların yapılmadığı okucu olduğu açıklanır¹⁹⁸. Son olarak 18.yy. Osmanlı ok risalesi Telhis'te zeytunî tip okucunun puta ve azmayış atışlarına özel, ucu yuvarlak uçlar olduğu açıklanır¹⁹⁹. Savaş için kullanılan ve kısa olanlarının kalkan, uzun olanların ise zırh ve savaş giysilerine tesir edebildiği söylenen bu dairesel okucunun ölçülerine ulaşabildiğimiz Perre, Eğirdir, Kubad-Abad, Samsat ve Karacahisar örneklerine bakılarak risalede belirtildiği gibi iki alt tipi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki Samsat, Perre ve Eğirdir gördüğümüz örneklerdir. Bunlar dairesel kesitli konik biçimli bir ağza sahiptir. Ağırlıkları 4,01x5,97 gr. olan bu okuçlarının ağız ölçüleri 0,70x0,90cm. genişliğe, 0,90x1,67cm uzunluğa olup iğne bölümü 0,20x0,32cm. genişlik, 2,8x4,38cm. uzunluğa sahiptir. Çok kısa ve dar ölçülere sahip bu tipin Anonim ok risalesinde kalkana atmaya mahsus kısa dairesel okuçları olduğu anlaşılr. Savaş'ta kullanılmaya mahsus diğer dairesel okucu tipi yine uca doğru sivrilmiş konik biçimli olup ilk gruba göre daha büyük ve ağırdır. Kubad-Abad'daki iyi durumda olan örnek ise 7 gr. ağırlığa ve 1.03x5,60cm. ağız ölçüsüne sahiptir. Bu tiptekilerin diğerlerine nazaran iğnesi daha kısadır. Her iki tipte de bilezik kısmı yoktur. Bunların da zırha atmaya mahsus uzun dairesel okuçları olabileceği değerlendirilebilir. Dairesel okuçlarının av için kullanıldığına yayınlarda rastladığımız tek örnek Jessop'un İngiliz Ortaçağ okucu tipolojisinde karşımıza çıkan kovanlı tipteki örnektir²⁰⁰. Dairesel okuçlarının eğitim/idman amaçlı kullanıldığı iddia edilen örnekler ise yine Jessop'un tipolojisinde rastlıyoruz. Bu tipin görüldüğü diğer yerleri şöyle sıralayabiliriz: Taşkun Kale-(Ortaçağ II-III tabakası) Elazığ²⁰¹, Adzapsh-Kuzey Kafkasya (11-13.yy)²⁰², Gorodische-Ukrayna (1241 Moğol istilası katı)²⁰³, Kuznetsk Kurganı-Rusya (8-14. yy.)²⁰⁴, Novgorod-Ukrayna (10-11.yy)²⁰⁵, Kara-choga Kurganı-Tuva (9-10.yy)²⁰⁶, Free Grammar School, Basing House-İngiltere²⁰⁷, Beş taş Koroo I Mezarlığı-Kırgızistan (Göktürk dönemi-9-10.yy)²⁰⁸, Karacahisar

kalesi-Eskişehir (13yy. sonu)²⁰⁹, Gevale Kalesi-Konya (13.yy.)²¹⁰, Kubad-Abad Sarayı-Konya (13.yy.)²¹¹.

Ortaçağ'da batılı literatürde crossbow, çağdaş literatürde tatar yayı, Selçuklu kaynaklarında çarh/çark veya zemburek denilen kundaklı yay sınıfından savaş aletleriyle atılan uçlara kazılarda çok sık rastlanır. Amorium'da SF5144 envanter kodlu örnek (Kat.No.10) bunlardan biridir. Kuşkusuz bu fırlatma silahlarının mancımık gibi ağır olanlarının yanı sıra daha hafif ölçülerdeki uçları atanları da vardı. Bu aletlerle sonraki yıllarda sadece ok değil, zehirli hayvan, nef (neffata), taş atılmaya başlandı. Bu alete Bizans'ta 'solenarion'²¹² denildiğini biliyoruz. Selçuklu döneminde kullanılan 'çarh' tabirine ise ilk kez Ömer Hayyam'ın 1102 tarihli Noruznâme isimli astronomi kitabında rastlıyoruz. Burada çarh'ın yayının kısa, orta, uzun şeklinde üç türü ve bunlara uygun da üç farklı türde oku olduğu belirtilir²¹³. Bu aletlere ait uçların isimleri hakkında ise değişik veriler vardır. Arapça 'husbân' veya Farsça 'navak' gibi isimlerle anılan okucu türü bazen 'tir-i çarh' veya 'peykân-e tir-i tatar' isimleriyle anılır. Tabarî, 739'da Horosan'da Araplara karşı husbân denilen kısa oklarla saldırı düzenlendiğini belirtir. 750-800 arasında yaşayan Müslim el- Velid Araplar arasında husbân isimli bir oktan bahsedildiğini belirtir²¹⁴. Taurah, usfûr (kısa çarh oku), dudâni (orta boy çarh oku) gibi farklı boyda çarh oku isimlerini bildirir. Batı literatüründe ise bazen tüm crossbow okucuna bazen de sadece dörtgen kesitli tipe 'quarrel' ismi verildiği görülür²¹⁵. Taybuga'nın risalesini günümüze kazandıran Latham-Paterson, risalede kısa mesafe atışları için kullanılacak kovanlı (soketli) çarh ucuna 'bazlah' denildiğini, bunun demir olup 3 dirhem (9,2 gr.) ağırlığında olduğunu belirtir. Amorium'da ele geçen örnek işte bu kovanlı tiptedir. Taybuga risalesinde Akkar denilen daha büyük ölçülerdeki çarh tipine uygun ucun ise 3,5 dirhem (11 gr.) olması gerektiği, bunların iğneli olduğunu ve sinir bağ ile gövdeye sıkıca tutturulduğu belirtilirken, kovanlı olandan daha etkili olduğu, çünkü kovanlının daima boyun kısmından kırıldığı ifade edilir²¹⁶. Medvedev, Ukrayna-Novgorod'da bulunmuş 130 örneğe dayanarak çarh uçlarının ortalama 18-30 gr. arasında olduğunu, buna karşın 30-50 gr., hatta 200 gr. bulan örnekler de olduğunu belirtir²¹⁷. Bu büyük oklara ait uçların ağırlığı zaman zaman 200-400 gr. bulabilmekteydi. R.Payne-Galloway'ın 1903 tarihli kitabında oniki farklı crossbow ucu olduğu, bunlardan spor için olanlarının 63-70 gr.,

¹⁹⁶ Latham/Paterson 1970: 25.

¹⁹⁷ Khorasanî 2014: 27.

¹⁹⁸ Khorasanî/Dwyer 2016: 54.

¹⁹⁹ Mustafa Kâni Bey 2010: 131.

²⁰⁰ Jessop 1996: 200, Fig.1, Tip H5.

²⁰¹ Mc Nicoll 1983: 186, Fig.90:29.

²⁰² Kaminsky 1996: 103, Fig.7/5.

²⁰³ Kirpičnikov 1986: 100, Tab.XIII/XI.

²⁰⁴ İlyushin 2009: 124.

²⁰⁵ Medvedev 1966: 58 табл. 30, 9; 30π, 103-104.

²⁰⁶ Khudyakov 1986: 146, Рис.64/33.

²⁰⁷ Jessop 1996: 199-200.

²⁰⁸ Çerezci 2017: 28, Res.3d.

²⁰⁹ Altınşapan/Demirel/Yılmaz/Gerengi 2015: 8-9, Tip 3B.

²¹⁰ Aygör 2017: 11, Tip 6.

²¹¹ Yavaş 2012: 128.

²¹² Dennis 2011: 180.

²¹³ Khorosani 2014: 66-68.

²¹⁴ Huuri 1941: 106.

²¹⁵ Gallwey 1903: 19, not 1.

²¹⁶ Latham/Paterson 1970: 29.

²¹⁷ Medvedev 1966: 66.

daha hafif olanlarının 35-42 gr. arasında olduğunu belirtir²¹⁸. Bunların formları dörtgen tipteki okuclarından farklı değildir. Söz konusu okuclarının yüzeyinde daha az çekiç izi olduğu, daha kolay ve hızlı üretilmiş olduğu, bu haliyle murabba denilen dörtgen kesitli klasik yaylarla atılan okuclarından farklı üretildiği görülmektedir. Ağzın dört köşesi kimi örneklerde pahlı biçimde tertiplenmiş, bu ince kanallar ağzın uç kısmında birleşerek sivri ucu teşkil etmiştir. Ele geçen örneklerden anlaşıldığı kadarıyla Ortaçağ Anadolu çarh uçlarının tamamı savaşa mahsus uçlardır²¹⁹. Bunlardan Kubad-Abad Sarayı'nda bulunana 66 gr.²²⁰, Adıyaman-Perre kazılarında ait örnek 37 gr. iken Horis kale kazılarında bulunan örnek ise tam 125 gr.dır. Bu veriler, çarh veya zemberek denilen silahın uçlarının çok farklı tipleri olduğunu ortaya koymaktadır. Kovanlı ve iğneli tiplerin tespit edebildiğimiz örnekleri şöyle sıralanabilir: Kovanlı tipte çarh uçlarının görüldüğü ören yerleri: Boğazkale-Çorum²²¹, Amorium-Afyon²²², Djadovo-Bulgaristan²²³, Selanik-Yunanistan²²⁴, Stalac-Belgrad²²⁵, Corinth-Yunanistan²²⁶, Alésia-Fransa (Roma dönemi)²²⁷, Pergamon-İzmir²²⁸, Olynthus-Makedonya²²⁹, Gorodsiche-Ukrayna (1241)²³⁰, Smogowa Góra-Polonya²³¹, Novgorod-Ukrayna²³², Caraşova Kalesi-Macaristan²³³, Cernovc-Belgrad (Geç Bizans)²³⁴, Zlutova-Morovya-Çek Cumhuriyeti²³⁵, Pomarzankach-Polonya²³⁶, Taman Bölgesi-Rusya²³⁷, Nif-Balıcaoluk-İzmir²³⁸, Gevale-Konya²³⁹, Karacahisar-Eskişehir²⁴⁰, Vadum-Iacop-İsrail²⁴¹, Qal'at Seman-Suriye (İslami katı)²⁴², Metropolis-İzmir²⁴³, Oxfordshire-İngiltere²⁴⁴, Czchów Kalesi-Çek Cumhuriyeti²⁴⁵, Torestky-Kazan

(13.yy.)²⁴⁶, Selanik Kalesi -Yunanistan (Bizans)²⁴⁷. İğneli Tipte Çarh Uçlarının görüldüğü ören yerleri ise şunlardır: Volga Bulgarları-(Bulgaristan)²⁴⁸, Sherna-Rusya (13-14. yy.)²⁴⁹, Zeytinlibahçe-Urfa²⁵⁰, Olynthus-Makedonya²⁵¹, Al-Marqab-Suriye²⁵², Montfort-Filistin²⁵³, Arsuf-Apollonia-Filistin²⁵⁴, Taşkun Kale- Elazığ (Ortaçağ II-III tabakası)²⁵⁵, El-Markab Kalesi-Suriye (13.yy.)²⁵⁶, Şam Kalesi-Suriye (Ortaçağ)²⁵⁷, Atlit Kalesi-Kudüs (12. yy.)²⁵⁸, Montford Kalesi-İsrail (İslami katı)²⁵⁹, Kinet Höyük-Hatay²⁶⁰, Karacahisar-Eskişehir²⁶¹.

Amorium'da SF8135 envanter kodlu okucu, Ortaçağ'ın orta ve geç dönemlerinde artık geçerliliğini yitirmeye başlamış bir tiptir. Üç bıçaklı (kanatlı), konik biçimli ağız, uzun ince bir boyun ve dairesel kesitli bir iğneden oluşan bu tip Ortaçağ ve öncesinin en fazla rastlanılan savaş ucuydu. İskit döneminden beri bilinen bu tip özellikle zırhlı düşmana atılırdı. V.N.Kaminsky²⁶², Hun hâkimiyetiyle saldırı silahları konusunda önemli oranda çeşitlendiğini üç bıçaklı ve onların varyasyonlarının bu dönem için karakteristik olduğunu ifade eder. Y.S.Khudyakov, Hun dönemi okuclarının %81'inin üç kanatlı olduğunu belirtirken bunun beşgen altıgen gibi varyasyonlarının en yaygın alt tipin olduğunu ifade eder. 6-8.yy.'da Göktürklerin de en fazla kullandığı tip olan üç bıçaklıların özellikle 7-8.yy.da farklı tiplerin ortaya çıktığı belirtilir. 8-10.yy.da uzak mesafe mücadelelerinde yeni ekipmanların özellikle zırh teknolojisinin gelişimiyle zırh delici yeni tiplerin çıktığını ifade eden Khudyakov, üç bıçaklı tiplerin bu dönemde daha geliştiğini belirtir²⁶³. Nemerow²⁶⁴, üç bıçaklıların ayırıcı özelliğinin balistik kalitesi havada stabil kalabilmesi ve acılı bir yara açabilmesi olduğunu iddia eder. Bu ucun yerini tek kanatlı yassı kesitli tipe bırakması konusunda Khudyakov, 11.yy.la birlikte özellikle Kimekler'in zırh kullanan Kırgızlarla mücadele etmesi nedeniyle bu yassı tipin alt tiplerini sıkça kullandığını belirtir. Khudyakov, 9.yy.da Uygurlarla mücadeleleri sırasında Kırgız askeri ekipmanında –özellikle okucu tipinde- gelişmeler

²¹⁸ Gallwey 1903: 16.

²¹⁹ Gallwey 1903: 17.

²²⁰ Yavaş 2012: 127.

²²¹ Böhlendorf-Arslan 2012: 361, Abb. 10/6.

²²² İnce 2010: 19.

²²³ Borisov 1989: 120, Fig.137.

²²⁴ Antonars 2016: 49-50, Fig.28.

²²⁵ Minić/Vukadin 2007: 116, Sl.73/1-6.

²²⁶ Davidson 1952: 1560.

²²⁷ Feugère 1994: 6, Fig.8/4,14.

²²⁸ Gaitzsch 2005: Levha 14/1,2,4,5,9.

²²⁹ Robinson 1941: Pl.123, 1983.

²³⁰ Kirpičnikov 1986: 100, Tab.XIII/XIII.

²³¹ Bodnar/Dariusz/Szmoniewski 2006: 537, Fig.6/5.

²³² Medvedev 1966: 56, табл. 30/105-106, 31/1-11.

²³³ Ota/Ota, 2011: 180, Pl.15/1-4.

²³⁴ Babuin 2009: Fig.1417/a-b.

²³⁵ Dostál 1966: Tab.64/6-7, 12-13; Tab.67/17-18.

²³⁶ Świątosławski 2011: 58, Ryc.6.

²³⁷ Chkhaidze 2008: Fig.1.

²³⁸ Baykan 2017c: 26, Resim 8.

²³⁹ Aygör 2017: 20, Resim 6.

²⁴⁰ Altınsapan/Demirel/Yılmaz/Gerengi 2015: 11, Tip 5B.

²⁴¹ Raphael 2008: Fig.3.

²⁴² Kazanski 2003: 6, 79, Pl.5/4.

²⁴³ Arslan/Aybek/Durak 2017: 70, Fig.10.

²⁴⁴ Wadge 2008: Fig.5-6.

²⁴⁵ Szpunar/Glinianowicz 2006: 144, 146-147, Tab.3-5.

²⁴⁶ Valiulina 2009: 23.

²⁴⁷ Antonaras 2016: 49-50, Fig.28.

²⁴⁸ Sitdikov 2015: 169.

²⁴⁹ Chernov/Ershova 2013: 390, Fig.5/241.

²⁵⁰ Dell'Era 2012: 398, Fig.5/a-d.

²⁵¹ Robinson 1941: Pl.123, 2003.

²⁵² Török/Barkoczy/Kovacs/Major/Vagner 2016: Fig.14.

²⁵³ Bashford 1926: 35, Fig.53/o.

²⁵⁴ Raphael/Tepper 2005: Fig.8A-B.

²⁵⁵ Mc Nicoll 1983: 186, Fig.90:25.

²⁵⁶ Török/Barkoczy/Kovacs/Major/Vagner 2017: 3-4, Fig.3-4.

²⁵⁷ Nicole 2011: 396.

²⁵⁸ Johns 1997: Fig.15/2-4.

²⁵⁹ Damati 1988-1989: 159-160.

²⁶⁰ Redford/Ikram/Parr/Beach 2001: Fig.45/2.

²⁶¹ Altınsapan/Demirel/Yılmaz/Gerengi 2015: 11, Tip 4.

²⁶² Kaminsky 1996: 101.

²⁶³ Khudyakov 1986: 149.

²⁶⁴ Nemerov 1987: 213.

olduğunu belirtir. 9-10.yy.da ortaya çıktığını söylediği yassı tiplerin içinde asimetrik baklava biçimli veya ucu küt dediği alt tiplerin belirginleştiğini, bu tipin Moğol işgaliyle tüm Asya steplerine yayıldığını, Kırgızların bu tipi Moğollardan dört yüzyıl önce kullanmasına karşın bunun Moğol tipi olarak anıldığını ifade eder²⁶⁵. 9.yy.dan itibaren değişen savaş taktikleri ve teçhizatı sebebiyle bu tipin yerini yassı kesitliler almıştır.

Arkeo-Metalürjik Tespitler

Amorium kazılarında bulunan okuçlarından 5 tanesi arkeometrik yöntemlerle incelenmiştir. Bunlardan üç tanesi (Kat.No. 3, 8, 9) yassı kesitli, bir tanesi (Kat. No.2) dörtgen kesitli ve bir adedi ise üç bıçaklı tiptedir (Kat.No.14). İncelenen buluntular üzerinde restorasyon ve koruma çalışması yapıldığı görülmüş olup yüzeyde bölgesel oksidasyon izleri fark edilmektedir. Koruma çalışmalarının etkili olduğu, okuçlarının formlarını iyi koruduğu anlaşılmaktadır. Biri (Kat.No.14) (Foto. 2) dışında diğer örneklerde kullanıma dair herhangi bir belirti görülmez. Kat. No.4'ün uç kısmında hedefe çarpma ile ilişkilendirilebilecek hafif bir deformasyon algılanır.

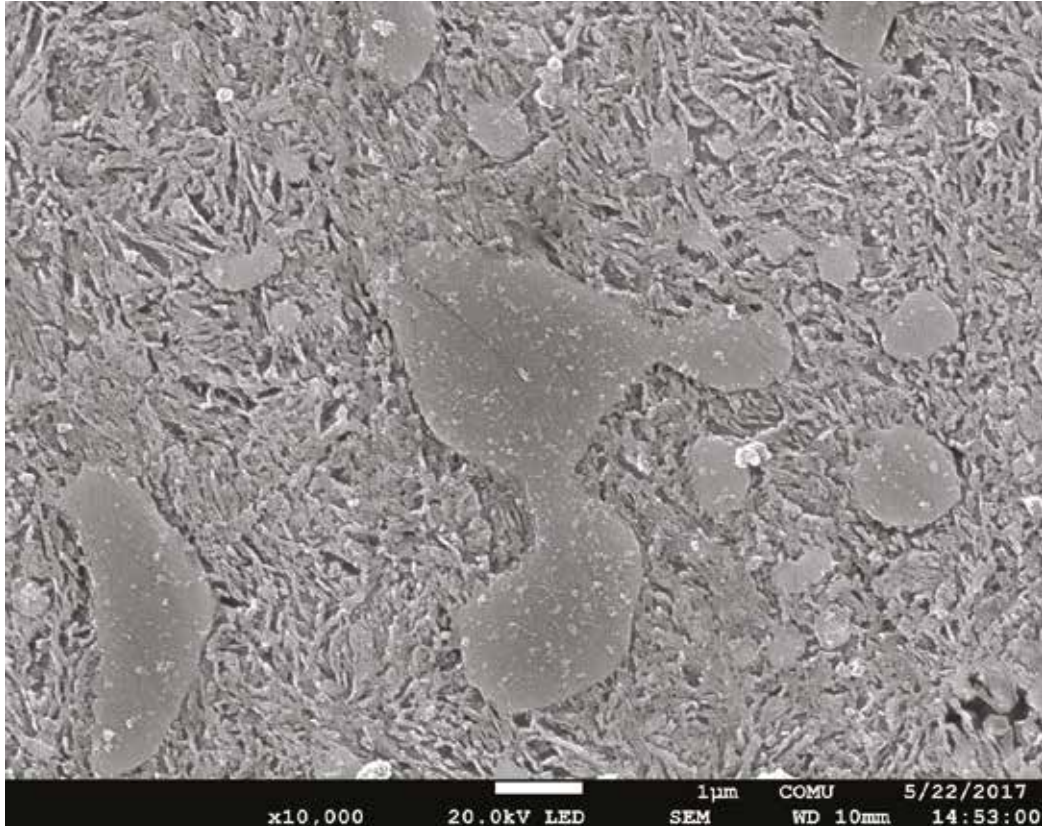
Numune hazırlık aşamasında malzemelerin uç ve iğne bölümlerinden 3-5 mm kalınlığa sahip parçalar hava soğutmalı elmas disk ile kesilmiş, kesim esnasında malzemenin ısınmaması için işlem aralıklarıyla gerçekleştirilmiştir. Kalıplama işlemi için epoksi ile soğuk kalıplama yöntemi uygulanmıştır. Zımparalama işlemi çeşitli kalınlıklarda zımparalama kâğıtları ve parlatma ise 6 ve 3 mikronluk elmas tozlu süspansiyon uygulanmış döner parlatma çuhası disklerle gerçekleştirilmiştir. %2 derişikliğe sahip Nital ile dağlanan numuneler Nikon E-200 ışık mikroskobu ile incelenmiş ve görüntüler dijital ortamda kayda alınmıştır. Metalografi mikroskobu ile çözümlenemeyen ve daha yüksek büyötmeye ihtiyaç duyulan Kat.No. 14 kodlu okucu için Merkez Laboratuvarı bünyesinde yer alan SEM cihazı kullanılmıştır. Görüntülemeler BSD detektörü ile yapılmıştır. Ayrıca bu numunenin kimyasal özelliklerini tespit edebilmek için EDS ekipmanı ile metal gövde ve cüruf kalıntıları üzerinde spektrometrik analiz uygulanmıştır.

Metalografi incelemesi yapılan tüm numunelerin çoğunluğunun çeperlerinde korozyon tabakaları tespit edilmiştir. Ancak bu çeperler içyapıları ortaya çıkarmayı engelleyecek kadar kalın değildir. Sadece Kat.No.2 kodlu ucun iğne bölümünün korozyondan tamamen harap olması nedeniyle bu numunenin içyapısı okunamamıştır. Ferritik yapıların ağırlıkla gözlemlendiği yapılarda ferrit tanelerinin boyutları çok küçük (5,6 –

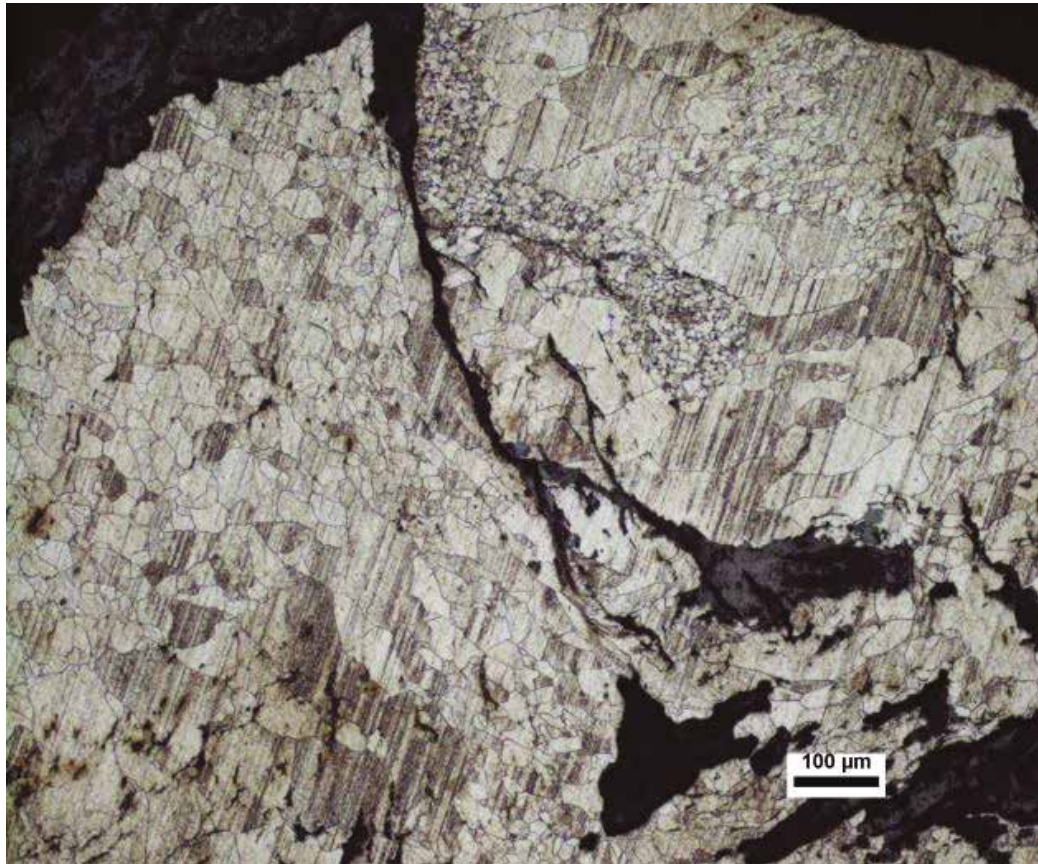
16 mikron), küçük (16 – 45 mikron) ve orta (45 – 120 mikron) olarak tanımlanmaktadır. Kat.No. 9 kodlu örnekte ferrit tanelerinin çeşitli büyüklüklerde olduğu ve tane boyutlarının bölgesel olarak gruplar oluşturduğu görölmüştür. Heterojen örnekler sadece ferrit tanelerinin boyutları ile farklılık göstermemektedir, aynı zamanda Kat.No.2 ve 3'de olduğu gibi karbon oranları yükselen bölgelerde çeşitli formlarda perlit taneleri bulunmaktadır. Kat.No.14 kodlu uçtan hazırlanan numunelerin dağlanması esnasında içyapı asitten çok fazla etkilenmiştir. Bu durum asit konsantrasyonunun düşürölmesi ve kısa dağlama süresine rağmen yaşanmıştır. Bu durum karbon oranı daha yüksek ve diğer örneklere göre farklı bir içyapı karakterine sahip bir numune olduğunu işaret etmiştir. Işık mikroskobu ile yapılan incelemelerde küreselleşmiş yapılar tespit edilmiş ancak bu yapıların hangi faza ait olduğu anlaşılamamıştır. Kat.No.14 kodlu uçtan alınan numunenin SEM-EDS incelemesinde ise metal gövdede %1 gibi yüksek değerlere ulaşan manganın varlığını ortaya çıkmıştır. Metal gövdede mangan dışında herhangi bir katışkı elementi görölmemiştir. Cüruf kalıntısının kimyasal kompozisyonuna bakıldığında zaman %26 değerine ulaşan mangan ve %15 civarı sülfür element değerleri bunların mangan sülfür kalıntıları olduğunu göstermektedir. SEM-BSD görüntüleme aracıyla çekilen içyapı fotoğrafları; içyapının yüksek karbonlu ve küreselleşmiş perlit fazın arka fonda olduğunu, ön tarafta ise iri ötektik öncesi sementit adacıklarının yer aldığını ortaya çıkarmıştır (Foto. 2).

Bu incelemelere göre örneklerden biri (Kat.No.14) hariç hepsi doğrudan izabe yöntemi ile cevherden elde edilmiş luppeler dövölerek üretilmiştir. Bu tip malzemelerin genel özellikleri olan cüruf kalıntıları ve karbon miktarı açısından heterojen yapılar bu numunelerde gözlemlenmektedir. Dört Amorium okucunda (Kat. No-2,3,8,9) gözlemlenen karbonlu (perlit ağırlıklı) bölgelerin luppelerin doğası gereği heterojen yapılardan kaynaklandığı anlaşılır (Foto. 3). Kat.No. 9 kodlu yassı kesit tipteki okucunun malzemesinde bulunan heterojen karbon dövme aşamasında hafif şekilde katmanlar oluşturmuştur. Bir başka yassı kesitli örnek olan Kat.No.8'de ise tamamen saf demir kullanılmıştır. Amorium'dan incelenen buluntular arasında içyapısı ve kimyasal özellikleriyle en dikkat çekici örnek Kat. No.14'tür. Bu okucunun üretildiği çelik malzemenin üretim teknolojisi doğrudan izabe yöntemi değildir. Ayrıca bu malzemenin içyapısının yüksek karbonlu ötektik öncesi sementit ve küreselleşmiş perlit yapılarından oluştuğu görölmüştür. Doğrudan izabe yöntemi ile bu kadar homojen ve yüksek karbonlu çeliğin elde edilememesi, metal gövdede yer alan mangan sülfür kalıntıları, ayrıca içyapının özel görünümü bu okucunda kullanılan malzemenin pota çeliği olduğunu ortaya koymuştur.

²⁶⁵ Khudyakov 1980: 79-88, 95.



Fotoğraf 2: Katolog 14 Numaralı Okucunun İçyapısı / *Internal Structure of Catalog 14.*



Fotoğraf 3: Katolog 8 Numaralı Okucunda Farklı Tanecik Boyutlarına Sahip Ferrit Bölgeleri / *Ferrite Zones with Different Grain Sizes in Catalog 8*

Orta ve Güney Asya'ya özgü bir çelik üretim yöntemi²⁶⁶ olan pota çeliğinden üretilmiş külçelerden genellikle değerli bıçak ve kılıçlar üretilmiştir. Anadolu'da pota çeliğinden üretilmiş külçelerle teşkil edilmiş tek örnek Amorium'da bulunan bu okucudur. Kabuk sertleştirme (karbürleme) dörtgen kesitli Kat.No.2 kodlu okucunda kullanılmıştır. Yassı kesitli örneklerde kabuk sertleştirme işlemi uygulandığına dair herhangi bir iz görülmez. Pota çeliğinden imal edilmiş üç bıçaklı tipte Kat.No.14 kodlu örnekte, dövme ve ısıtma döngülerinin tekrar edilmesi nedeniyle küreselleşmiş içyapılar görülmüştür. Diğer tüm okuçları (Kat.No.3,8,9) saf demir ya da heterojen karbonlu malzemenin demirci ocağında sıcak dövme işlemi ile dövülmesi ile şekillendirilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmaya konu edilen Amorium kazılarında bulunmuş bir grup okucu burada bulunan savaş aletlerinin küçük bir kısmını ihtiva etmektedir. Burada Amorium'da bulunan okuçlarının tipolojik çeşitliliğini, içyapılarının metalürjik özelliklerini, kullanılan terminolojideki farklılıklar küçük bir grup örneğinde ele alınmaya çalışılmıştır. Amorium okuçlarında ilk dikkat çeken özelliklerden biri tip çeşitliliğidir. Ele alınan onaltı örnek arasında dörtgen, yassı, dairesel gibi Ortaçağ döneminin en sık karşılaşılan tipleri, üç bıçaklı (kanatlı) diye adlandırılan ve İskit döneminden bu yana en sık kullanılan ve en etkili uç olarak kabul edilen tipin olması, ayrıca, crossbow veya çarh diye tabir edilen kundaklı yaylarda kullanılan uçların olması bu çeşitliliği ortaya koymaktadır. Yassı tipin, eşkenar dörtgen, deltoit, spatul (kite) biçimli alt varyasyonları Ortaçağın en klasik denilebilecek okucu tipleri olup Bizans'ın çağdaşı Selçuklu ve İran dünyasında bu dönemde en sık kullanılan örneklerdir. Selçuklu dünyasında yasıç olarak bilinen bu tipin yanı sıra Osmanlı dönemindeki ismi murabba olan dörtgen kesitli okucu Amorium'da da karşımıza çıkar. Üç bıçaklı diye bilinen tip 11.yy.dan sonra yerini yassı tipe (tek kanatlı) yerini bırakmıştır. Amorium'daki örneğin 9.yy. ait olması da bu genellemeye uygun bir tarihtir. Bu örneğin diğer okuçlarının aksine pota çeliğiyle üretilmiş külçelerden elde edilmiş olması da bu farklılığı ortaya koymaktadır. Bu örneğin Arap saldırısına denk gelen bir yangın katında bulunan bu okucunun, dönemin, Bizans ve Arap dünyasında da kullanılmış olmasından dolayı hangisine ait olduğunu tespit etmek mümkün değildir.

Burada ele geçen üretim hatası okuçları Amorium'da bir üretimin olduğunu düşündüreceği gibi bu malzemenin -Ortaçağ'da sık görülen bir uygulama olan- yeniden kullanmak için hammadde veya emtia aracı olarak saklandığı şeklinde üç ihtimali akla getirmektedir.

Burada ele geçen örneklerden 14 nolu üç bıçaklı tipteki örnek bugüne kadar bilinen tek pota çeliğiyle üretilmiş külçelerden elde edilmiş okucudur. Genellikle kılıç, bıçak gibi okucuna göre daha pahalı aletler için tercih edilen pota çeliği külçelerinin deyim neredeyse 'harcıâlem' olan üretilmiş binlerce okucu içinde kullanılmış olması ünik bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Metalürjik tespitler yumuşak demirden üretilmiş ve genellikle karbürleme veya kabuk sertleştirme denilen uygulama ile sertleştirilmiş okucu Ortaçağ için klasik diyebileceğimiz üretim şeklidir. Ortaçağın Anadolu için klasik çağları 11-12.yy. da hem Bizans hem çağdaşı Selçuklu hem de Memluk ve Haçlı örneklerinde aynı tip üretim teknolojisine rastlıyor olmamız dönemin savaş tarihini anlayabilmemiz açısından da çok önemli verilerdir.

²⁶⁶Rehren/Papakhristu 2000; Feuerbach/Balasubramaniam/Kalyanaraman 2007.

KATALOG

Sıra No:	1					
Buluntu Yeri-Tabaka-Dönem:	Yukarı Şehir, AMR 93-09-08 (Yüzey buluntusu) Ortaçağ (Bizans-Selçuklu-Osmanlı)					
Envanter No:	SF2712					
Tipi:	Yassı kesitli, eşkenar dörtgen biçimli					
Fonksiyonu:	Savaş ve av amaçlı kullanılmıştır. Özellikle zırhsız düşman için kullanılmıştır. Yakın mesafe ucu olarak tanımlanır.					
Malzeme:	Demir					
Üretim Tekniği:	Dövme					
Ölçüler:	(Ağız):	En:	2,11 cm.	Boy:	5,06 cm.	
	(İğne):	En:	0,42 cm.	Boy:	3,37 cm.	
Ağırlık:	15,57 gr.					
Durumu:	Yassı kesitli eşkenar dörtgen biçimli okucu oldukça korozyonlu ve kötü durumdadır. Eşkenar dörtgen biçimli ağzın üst köşesinde derin bir kırık vardır. Eşkenar dörtgen biçimli bu tipin en geniş kısmı ağzın ortasındadır. İğneyle ağzın arasındaki bilezik kısmı bir miktar enlidir. Dairesel kesitli iğne kırık olup bir kısmı kalabilmiştir. Savaş veya av için kullanılan bu tip okuçları eski ok risalelerinde ‘Yasıç, Müselles, Yağlık, Canvarî, Zeytunî, Peykân-i Berg-i Bîd, Peykân-i Se-pâ-nah’ gibi isimlerle anılır.					

Sıra No:	2					
Buluntu Yeri-Tabaka-Dönem:	Aşağı Şehir, AMR-XB-02, E11-i10, Tabaka 49, Erken Ortaçağ dönemi (500-650) Birim 6, yıkılmış duvar kerpiç-tuğla.					
Envanter No:	SF5033					
Tipi:	Dörtgen kesitli					
Fonksiyonu:	Tüm alanlarda, özellikle savaş ve av maksatlı kullanılmıştır. Özellikle zırhlı düşman ve aslan benzeri vahşi hayvanlara atılırdı					
Malzeme:	Demir					
Üretim Tekniği:	Dövme					
Ölçüler:	(Ağız):	En:	0,87 cm.	Boy:	3,59 cm.	
	(İğne):	En:	0,37 cm.	Boy:	4,15 cm.	
Ağırlık:	4,16 gr.					
Durumu:	Dörtgen kesitli okucu temiz ve iyi durumdadır. Ağız kısmında deformasyon az olmasına karşın iğnesi büküktür. Ağzın dört köşesi uca doğru piramidal biçimde yükselir ve sivrilir. Ağızla iğnenin arasında bilezik kısmı yoktur. Dairesel kesitli iğne büküktür. Savaş, av ve eğitim için kullanılan bu tip okuçları özellikle savaşta her türlü düşmana (zırhlı-zırhsız) ve avda yırtıcı hayvanlara kullanılmıştır. Bu geniş kullanım alanı sebebiyle olsa gerek Ortaçağ kazılarında da sayısız olarak en fazla rastlanılan tiptir. Bu tip okuçları, eski ok risalelerinde ‘ <i>Murabba, Peykân-i Çâr-pehlû, Peykân-i Gulûle</i> ’ gibi isimlerle anılır					

Sıra No:	3					
Buluntu Yeri-Tabaka-Dönem:	Aşağı şehir, AMR XB-96, Erken Ortaçağ Dönemi (500-650) Birim 6, tahrip olmuş tabaka 1-29, kül, kerpiç tuğla, çatı kiremidi ile birlikte.					
Envanter No:	SF3438					
Tipi:	Yassı kesitli, uzun deltoit biçimli					
Fonksiyonu:	Savaş ve av amaçlı kullanılmıştır. Özellikle zırhsız düşmana atılırdı. Yakın mesafe ucu olarak tanımlanır.					
Malzeme:	Demir					
Üretim Tekniği:	Dövme					
Ölçüler:	(Ağız):	En:	2,6 cm.	Boy:	6,14 cm.	
	(İğne):	En:	0,63 cm.	Boy:	4,46 cm.	
Ağırlık:	13,85 gr.					
Durumu:	Yassı kesitli uzun deltoit biçimli okucu iyi durumda günümüze ulaşmıştır. Uzun konik biçimli ağzın uç kısmın sivrildiği bu okucu, ağzın en geniş yeri bilezik kısmına yakın olup genel olarak bir deltoit form söz konusudur. İğneyle ağzın arasında enli bir bilezik vardır. Dairesel kesitli iğne sağlam olup bir miktar eğiktir. Savaş veya av için kullanılan bu tip okuçları eski ok risalelerinde ‘Yasıç, Müselles, Yağlık, Canvarî, Zeytunî, Peykân-i Berg-i Bîd, Peykân-i Se-pâ-nah’ gibi isimlerle anılır.					

Sıra No:	4					
Buluntu Yeri-Tabaka-Dönem:	Aşağı Şehir, AMR XA-01, Tabaka 100(Orta Bizans dönemi, 963-1100) (Birim 18).					
Envanter No:	SF4258					
Tipi:	Yassı kesitli, eşkenar dörtgen biçimli					
Fonksiyonu:	Savaş ve av amaçlı kullanılmıştır. Özellikle zırhsız düşman için kullanılmıştır. Yakın mesafe okucu olarak tanımlanır.					
Malzeme:	Demir					
Üretim Tekniği:	Dövme					
Ölçüler:	(Ağız):	En:	1,5 cm.	Boy:	2,14 cm.	
	(İğne):	En:	0,85 cm.	Boy:	1,87 cm.	
Ağırlık:						
Durumu:	Yassı kesitli uzun deltoit biçimli olduğu anlaşılan obje korozyonlu ve kötü durumdadır.					

Sıra No:	5					
Buluntu Yeri-Tabaka-Dönem:	Yukarı şehir kilise, AMR 96-UU, Tabaka 99, Ortaçağ? Bizans-Selçuklu-Osmanlı ?					
Envanter No:	SF3636					
Tipi:	Yassı kesitli, daire dilimi, spatul veya kite (uçurtma) biçimli okucu					
Fonksiyonu:	Savaş ve av amaçlı kullanılmıştır. Özellikle zırhsız düşman ve atlar için kullanılmıştır. Yakın mesafe okucu olarak tanımlanır.					
Malzeme:	Demir					
Üretim Tekniği:	Dövme					
Ölçüler:	(Ağız):	En:	2,6 cm.	Boy:	6,14 cm.	
	(İğne):	En:	0,63 cm.	Boy:	4,46 cm.	
Ağırlık:	11,56 gr.					
Durumu:	Yarayı açacak enli kısmın, ağzın ucunda yarım daire şekilde biçimlendiği bu okucu tipi yassı kesitli ve yarım daire, spatul veya uçurtma tip olarak nitelenir. Objeye iyi durumda bugüne ulaşmıştır. Uzun konik biçimli ağzın uç kısmı daire veya yarım üçgen biçimle sonlanır. Bilezik yoktur. Dairesel kesitli iğne sağlamdır. Savaş veya av için kullanılan bu tip okuçları eski ok risalelerinde ‘Yasıç, Müselles, Yağlık, Canvarî, Zeytunî, Peykân-i Berg-i Bîd, Peykân-i Se-pâ-nah’ gibi isimlerle anılır.					

Sıra No:	6					
Buluntu Yeri-Tabaka-Dönem:	Aşağı şehir, AMR-XC-01, Bizans Hamamı, Erken Bizans dönemi, (500-650), Tabaka 152, moloz yıkıntı,					
Envanter No:	SF4802					
Tipi:	Üretim Hatası					
Fonksiyonu:	-					
Malzeme:	Demir					
Üretim Tekniği:	Dövme					
Ölçüler:	(Ağız):	En:	0,89 cm.	Boy:	2,82 cm.	
	(İğne):	En:	0,30 cm.	Boy:	1,95 cm.	
Ağırlık:	3,58 gr.					
Durumu:	Mevcut izlerden objenin, üretim esnasında dörtgen kesitli olarak yapılmak üzere başlanıp şekillendirme esnasında dövülme işleminden vazgeçilerek bu şekilde bırakıldığı anlaşılmaktadır. Objeye üretim hatası bir örnektir. Ortaçağda, bu örnek gibi şekillendirmesi bitmeden hurda olarak bırakılmış çok sayıda örnek olduğu görülür. Bunun sebebi okucunun şekillendirildiği demirin kimi durumlarda istenilenden sert olması ve bunun istenilen objenin elde edilmesine imkân veremeyecek olmasıdır.					

Sıra No:	7				
Buluntu Yeri-Tabaka-Dönem:	Aşağı şehir, AMR-XE-06, Tabaka 203, Erken Ortaçağ dönemi (650-838).				
Envanter No:	SF7224				
Tipi:	Yassı kesitli, uzun deltoit biçimli				
Fonksiyonu:	Savaş ve av amaçlı kullanılmıştır. Özellikle zırhsız düşmana atılırdı. Yakın mesafe ucu olarak tanımlanır.				
Malzeme:	Demir				
Üretim Tekniği:	Dövme				
Ölçüler:	(Ağız):	En:	1,62 cm.	Boy:	4,81 cm.
	(İğne):	En:	0,32 cm.	Boy:	3,36 cm.
Ağırlık:	9,46 gr.				
Durumu:	Yassı kesitli uzun deltoit biçimli ucu iyi durumdadır. Uzun konik biçimli ağzın uç kısmın sivrildiği bu okuçlarda ağzın en geniş yeri bilezik kısmına yakın olup genel olarak bir deltoit form söz konusudur. İğneyle ağzın arasında enli bir bilezik vardır. Dairesel kesitli iğne sağlam olup bir miktar eğiktir. Savaş veya av için kullanılan bu tip okuçlar eski ok risalelerinde ‘ <i>Yasıç, Müselles, Yağlık, Canvarî, Zeytunî, Peykân-i Berg-i Bîd, Peykân-i Se-pā-nah</i> ’ gibi isimlerle anılır.				



Sıra No:	8				
Buluntu Yeri-Tabaka-Dönem:	Aşağı şehir Kilise-Atrium, AMR-06-A21, Tabaka 106, Orta Bizans dönemi (963-1100)				
Envanter No:	SF7318				
Tipi:	Yassı kesitli, uzun deltoit biçimli				
Fonksiyonu:	Savaş ve av amaçlı kullanılmıştır. Özellikle zırhsız düşmana atılırdı. Yakın mesafe okucu olarak tanımlanır.				
Malzeme:	Demir				
Üretim Tekniği:	Dövme				
Ölçüler:	(Ağız):	En:	1,62 cm.	Boy:	4,81 cm.
	(İğne):	En:	0,32 cm.	Boy:	3,36 cm.
Ağırlık:	14,20 gr.				
Durumu:	Yassı kesitli uzun deltoit biçimli ucu iyi durumdadır. Uzun konik biçimli ağzın uç kısmın sivrildiği bu okuçlarda ağzın en geniş yeri bilezik kısmına yakın olup genel olarak bir deltoit form söz konusudur. İğneyle ağzın arasında enli bir bilezik vardır. Dairesel kesitli iğne sağlam olup eğiktir. Savaş veya av için kullanılan bu tip okuçları eski ok risalelerinde ‘ <i>Yasıç, Müselles, Yağlık, Canvarî, Zeytunî, Peykân-i Berg-i Bîd, Peykân-i Se-pā-nah</i> ’ gibi isimlerle anılır.				



Sıra No:	9				
Buluntu Yeri-Tabaka-Dönem:	Aşağı Şehir, AM03-XM, Tabaka 49, 25 nolu oda, doğu duvarı Orta Bizans dönemi (963-1100)				
Envanter No:	SF6145				
Tipi:	Yassı kesitli, eşkenar dörtgen biçimli				
Fonksiyonu:	Savaş ve av amaçlı kullanılmıştır. Özellikle zırhsız düşman için kullanılmıştır. Yakın mesafe ucu olarak tanımlanır.				
Malzeme:	Demir				
Üretim Tekniği:	Dövme				
Ölçüler:	(Ağız):	En:	1,5 cm.	Boy:	2,77 cm.
	(İğne):	En:	0,31 cm.	Boy:	2,81 cm.
Ağırlık:	6,55 gr.				
Durumu:	Yassı kesitli eşkenar dörtgen biçimli okucu iyi durumdadır. Eşkenar dörtgen biçimli ağzın sivri ucu kırıktır. Eşkenar dörtgen biçimli bu tipin en geniş kısmı ağzın ortasındadır. İğneyle ağzın arasındaki bilezik kısmı bir miktar enlidir. Dairesel kesitli iğne kırık olup bir kısmı kalabilmiştir. Savaş veya av için kullanılan bu tip okuçları eski ok risalelerinde ‘ <i>Yasıç, Müselles, Yağlık, Canvarî, Zeytunî, Peykân-i Berg-i Bîd, Peykân-i Se-pā-nah</i> ’ gibi isimlerle anılır.				



Sıra No:	10					
Buluntu Yeri-Tabaka-Dönem:	Aşağı Şehir, Hamam, sıcaklık külhanı, AMR-02-XC, Tabaka 312, Erken Bizans dönemi (500-650), Yangın tabakası? (Terminus poste quem 838)					
Envanter No:	SF5144					
Tipi:	Kundaklı yaylarla atılan oklara özgü kovanlı tipte uç.					
Fonksiyonu:	Savaş ve av amaçlı kullanılmıştır.					
Malzeme:	Demir					
Üretim Tekniği:	Dövme					
Ölçüler:	(Ağız):	En:	1,46 cm.	Boy:	2,57 cm.	
	(Kovan):	Çap:	1,11 cm.	Boy:	4,44 cm.	
Ağırlık:	12,12 gr.					
Durumu:	Yassı kesitli eşkenar dörtgen biçimli bir ağız, uzun silindirik bir kovan kısmına sahip obje, kundaklı yaylarla atılan oklara özgü uçlardan biridir. Objeye genel olarak iyi durumdadır. Eşkenar dörtgen biçimli bu tipin en geniş kısmı ağzın ortasındadır. Batı literatüründe <i>arbalet</i> , <i>crossbow</i> , <i>balistae ad unum</i> , Türk-İslam literatüründe <i>çarh</i> , <i>zenbürek</i> , <i>kavs el ricl</i> gibi isimlerle anılan bu kundaklı yayların <i>husbân</i> , <i>navak</i> , <i>tir-i çarh</i> veya <i>peykân-e tir-i tatar</i> , <i>usfür</i> , <i>dudâni</i> , <i>quarrel</i> ve <i>bazlah</i> gibi isimlerle anılır. Söz konusu kovanlı tip Taybuga risalesinde <i>bazlah</i> olarak adlandırılır. Savaş veya av için kullanılır.					

Sıra No:	11					
Buluntu Yeri-Tabaka-Dönem:	Yukarı şehir, AMR-93-L, Tabaka 334, Geç Ortaçağ (14-19.yy)					
Envanter No:	SF2205					
Tipi:	Üretim Hatası					
Fonksiyonu:	-					
Malzeme:	Demir					
Üretim Tekniği:	Dövme					
Ölçüler:	(Ağız):	En:	1,3 cm.	Boy:	3,94 cm.	
	(İğne):	En:	0,67 cm.	Boy:	3,15 cm.	
Ağırlık:	7,83 gr.					
Durumu:	Mevcut izlerden objenin, üretim esnasında dörtgen kesitli olarak yapılmak üzere başlanıp şekillendirme esnasında dövülme işleminden vazgeçilerek bu şekilde bırakıldığı anlaşılmaktadır. Objeye üretim hatası bir örnektir. Ortaçağda, bu örnek gibi şekillendirmesi bitmeden hurda olarak bırakılmış çok sayıda örnek olduğu görülür. Bunun sebebi okucunun şekillendirildiği demirin kimi durumlarda istenilenden sert olması ve bunun istenilen objenin elde edilmesine imkân veremeyecek olmasıdır.					

Sıra No:	12					
Buluntu Yeri-Tabaka-Dönem:	Aşağı şehir, AMR-XB-96, Tabaka 26 (Kerpiç-tuğla-çatı kiremidi), Birim 6, (Erken Bizans dönemi 650-838)					
Envanter No:	SF3619					
Tipi:	Daire Kesitli, uzun konik biçimli					
Fonksiyonu:	Savaş, av ve eğitim amaçlı kullanılmakla birlikte bu tip daha çok savaşta kullanılan türdür.					
Malzeme:	Demir					
Üretim Tekniği:	Dövme					
Ölçüler:	(Ağız):	En:	1,49 cm.	Boy:	5,36 cm.	
	(İğne):	En:	0,69 cm.	Boy:	1,48 cm.	
Ağırlık:	13,82 gr.					
Durumu:	Dairesel kesitli ağız uca doğru konik şekilde biçimlenip uçta sivrilir. Bilezik kısmı yoktur. Dairesel kesitli iğnenin üzerinde bir miktar ok gövdesine ait ahşap parçalar görülür. <i>Kalva'</i> , <i>naşl el hadaf</i> , <i>amacî</i> , <i>âhanin peykân</i> , <i>zeytunî</i> , <i>peykân-i mâskî</i> gibi isimlerle anılan dairesele okuçlarının her türlü amaca mahsus örnekleri bulunmakla birlikte kısa olanlarının kalkan, uzun olanların ise zırh ve savaş giysilerine tesir edebilen örnekler olduğunu ok risalelerinden öğreniyoruz.					

AMORİUM KAZILARINDA BULUNAN BİR GRUP OKUCU

Sıra No:	13				
Buluntu Yeri-Tabaka-Dönem:	Aşağı şehir surları, AMR-01-XC, Tabaka 182 (moloz yıkıntı), (Erken Bizans dönemi 650-838)				
Envanter No:	SF4595				
Tipi:	Üretim Hatası				
Fonksiyonu:	-				
Malzeme:	Demir				
Üretim Tekniği:	Dövme				
Ölçüler:	(Ağız):	En:	1,62 cm.	Boy:	5,67 cm.
	(İğne):	En:	0,5 cm.	Boy:	1,2 cm.
Ağırlık:	19,95 gr.				
Durumu:	Mevcut izlerden objenin, üretim esnasında dörtgen kesitli olarak yapılmak üzere başlanıp şekillendirme esnasında dövülme işleminden vazgeçilerek bu şekilde bırakıldığı anlaşılmaktadır. Objeye üretim hatası bir örnektir. Ortaçağ'da, bu örnek gibi şekillendirmesi bitmeden hurda olarak bırakılmış çok sayıda örnek olduğu görülür. Bunun sebebi okucunun şekillendirildiği demirin kimi durumlarda istenilenden sert olması ve bunun istenilen objenin elde edilmesine imkân veremeyecek olmasıdır.				

Sıra No:	14				
Buluntu Yeri-Tabaka-Dönem:	Aşağı Şehir, Kilise kuzeybatı köşe oda, AM-07, A16, Tabaka 502, 5yy. veya 9-10yy.				
Envanter No:	SF8135				
Tipi:	Üç bıçaklı				
Fonksiyonu:	Savaş ve av amaçlı kullanılmıştır. Özellikle zırhlı düşmana atılırdı.				
Malzeme:	Demir				
Üretim Tekniği:	Dövme				
Ölçüler:	(Ağız):	En:	1,19 cm.	Boy:	4,76 cm.
	(İğne):	En:	0,57 cm.	Boy:	5,1 cm.
Ağırlık:	13,67 gr.				
Durumu:	Üç bıçaklı (kanatlı) kesitli, konik biçimli ağız, uzun ince bir boyun ve dairesel kesitli bir iğneden oluşan bu okucu Ortaçağ öncesi en fazla rastlanılan savaş ucuuydu. İskit döneminden beri bilinen bu tip okuçları zırhlı düşmana atılırdı. <i>Peykân-i Se-pehlû</i> , <i>Peykân-i Sesu</i> gibi isimlerle anılırdı. Metalürjik analizler, bu objenin, Ortaçağ'da okuçları için çok fazla tercih edilmeyen pota çeliğiyle üretildiğini, bu haliyle diğer Amorium ve diğer Ortaçağ okuçlarından ayrıldığını göstermektedir.				

Sıra No:	15				
Buluntu Yeri-Tabaka-Dönem:	Aşağı Şehir, çevre duvarı, surun giriş kısmı, AMR-90-AB Tabaka 127, (Ortaçağ ?)				
Envanter No:	SF1387				
Tipi:	Yassı kesitli uzun deltoit biçimli				
Fonksiyonu:	Savaş ve av amaçlı kullanılmıştır. Özellikle zırhsız düşmana atılırdı				
Malzeme:	Demir				
Üretim Tekniği:	Dövme				
Ölçüler:	(Ağız):	En:	1,33 cm.	Boy:	4,5 cm.
	(İğne):	En:	0,58 cm.	Boy:	2,31 cm.
Ağırlık:	17,10 gr.				
Durumu:	Yassı kesitli uzun deltoit biçimli okucu kötü durumdadır. Uzun konik biçimli ağzın uç kısmın sivrildiği bu okuçlarında ağzın en geniş yeri bilezik kısmına yakın olup genel olarak bir deltoit form söz konusudur. Bilezik kısmı ortadan kalkmıştır. Dairesel kesitli iğnenin bir kısmı kalabilmiştir. Savaş veya av için kullanılan bu tip okuçları eski ok risalelerinde ' <i>Yasıç</i> , <i>Müselles</i> , <i>Yağlık</i> , <i>Canvarî</i> , <i>Zeytunî</i> , <i>Peykân-i Berg-i Bîd</i> , <i>Peykân-i Se-pā-nah</i> ' gibi isimlerle anılır.				

Sıra No:	16					
Buluntu Yeri-Tabaka-Dönem:	Aşağı Şehir AMR-92 Tabaka 189, Ortaçağ ?					
Envanter No:	SF1687					
Tipi:	Üç bıçaklı					
Fonksiyonu:	Savaş ve av amaçlı kullanılmıştır. Özellikle zırhlı düşmana atılırdı.					
Malzeme:	Demir					
Üretim Tekniği:	Dövme					
Ölçüler:	(Ağız):	En:	1,33 cm.	Boy:	4,5 cm.	
	(İğne):	En:	0,58 cm.	Boy:	2,31 cm.	
Ağırlık:	10,68 gr.					
Durumu:	Üç bıçaklı (kanatlı) kesitli, konik biçimli ağız, uzun ince bir boyun ve dairesel kesitli bir iğneden oluşan bu okucu Ortaçağ öncesi en fazla rastlanılan savaş ucuuydu. İskit döneminden beri bilinen bu tip okuçları zırhlı düşmana atılırdı. <i>Peykân-i Se-pehlû</i> , <i>Peykân-i Sesu</i> gibi isimlerle anılırdı.					

BİBLİYOGRAFYA

AHRENS, B./PIEZONKA, H./NOMGUUNSUREN, G. 2015

“Buried with His Bow and Arrows: The Exceptional Cave Burial of A 14th Century Warrior at Tsagaan Khad Mountain, Mongolia”, *Ancient Cultures of the Northern Area of China, Mongolia and Baikalian Siberia*. Beijing: 683-692.

AL-MAS‘UDİ 1935

“The Meadows of Gold”, *Aleksandr Aleksandrovich Vasiliev, Byzanceet les Arabes I: la dynastie d’Amorium (820-867)*, (Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae 1) (Eds. H. Grégoire / M. Canard). Bruxelles.

AL-TABARİ 1991

The History of al-Tabari, vol. XXXIII, Storm and Stress along the Northern Borders of the Abbasid Caliphate, (Trans. And Annotated C. E. Bosworth). Albany.

ALLAN, J. W. 1976

The Metalworking Industry in Iran in the Early Islamic Period. University of Oxford. Oxford.

ALTINSAPAN, E./DEMİREL, G.Z./YILMAZ, Y. H./GERENGİ, A. 2015

“2011-2014 Kazıları Işığında Eskişehir Karacahisar Kalesi”, *ASOS Journal* 10: 621-633.

ANTONARAS A. 2016

Arts, Crafts and Trades in Ancient and Byzantine Thessaloniki, Archaeological, Literary and Epigraphic Evidence, Byzanzwischen Orient und Okzident. Band 2 Mainz.

ARSLAN, B., AYBEK, S., DURAK, E. 2017

“Metropolis’te Bulunan Ok Uçları”, *MASROP Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi* 9, 54-73.

ASHKENAZİ, D./GOLAN, O./TAL, O. 2013

“An Archaeometallurgical Study of 13th Century Arrowheads and Bolts from the Crusader Castle of Arsuf/Arsur”, *Archaeometry* 55/2:235-257.

ATİK, N. 2017

“Heraion Teikhos Kazılarında Bulunan Ok Uçları”, *MASROP Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi* 11/16:57-76.

AVRAM, A./TSETSKHLADZE, G. R. 2014

“A New Attalid Letter From Pessinus”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 191: 151-181.

AYGÖR, E. 2017

“Konya Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Ok Uçlarının Değerlendirilmesi”, *MASROP Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi* 11/16: 7-24.

BABUİN, A. 2009

Ta Epithetika Opla Tōn Vyzantinōn 1204-1453. Doctorate Thesis, University of Ioannina.

BASHFORD, D. 1926

“A Crusader Fortress in Paletsine”, *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* 22/9-2: 5-46.

BAYKAN, D. 2017a

“Nif Dağı Başpınar Kazılarında Ele Geçen Ok Uçları”, *MASROP Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi* 10/15: 54-62.

BAYKAN, D. 2017b

“Allianoî’da Bulunan Ok Uçları”, *MASROP Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi* 10/14: 7-21.

BAYKAN, D. 2017c

“Nif Dağı Kazısı Karamattepe ve Balıcaoluk’ta Bulunan Ok Uçları”, *MASROP Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi* 9/12: 18-40.

BELKE, K./RESTLE, M. 1984

Tabula Imperii Byzantini IV, Galatien und Lykaonien. Wien.

BOAS, A. J. 1999

Crusader Archaeology: The Material Culture of the Latin East. London.

BODNAR, R./DARIUSZ, R./SZMONIEWSKI, B. S. 2006

“Early Medieval Arrowheads from Smugowa Góra Near The Town of Troks in Olkusz District.”, *Sprawozdania Archeologiczne* 58: 531-542.

BORIŠOV, B. D. 1989

Djadovo, Bulgarian, Dutch, Japanese Expedition I, Medieval Settlement and Necropolis (11th-12th Century), (Ed. A. Fol vd.). Tokai.

BÖHLENDORF-ARSLAN, B. 2012

“Das Bewegliche Inventar Eines Mittelbyzantinischen Dorfes: Kleinfunde aus Boğazköy”, *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts. Byzas* 15: 351-368.

BRAY, 1990

“Al-Mu’tasim’s ‘Bridge of Toil’ and Abu Tammam’s Amorium Qasida”, *Studies Islamic and Middle Eastern Texts and Traditions in Memory of Norman Calder*. Oxford:31-73

BROUGHTON, T.R.S. 1938

“Asia Minor”, *An Economic Survey of Ancient Rome IV*. Baltimore: 703-772

CAMPBELL, D. B. 2005

Ancient Siege Warfare Persians, Greeks, Carthaginians and Romans 546-146 BC. Oxford.

CHERNOV, S./ERSHOVA E. 2013

“Internal Colonization in Russia During the 13th and 14th Centuries: Three Hamlets of the Pre-Manorial Period”, *Hierarchies in Rural Settlements* (Ed. J. Klápště) Turnhout: 387-406.

CHKHAİDZE, V.N. 2008

“Nakonechnik Arbaletnoy Strely iz Tamani”, *Osporskiye Chteniya IX*: 311-313.

CLAUSON, G. 1972

An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford.

CROWFOOT, J. W./CROWFOOT, G. M./KENYON, K. M. 1975

Samaria-Sebaste III. The Objects. London.

ÇEREZCİ, J. Ö. O.2017

“Göktürk Devri Ok Uçları”, *MASROP Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi* 16: 25-44.

DAMATİ, E. 1988-89

“Safed Citadel”, *Excavations and Surveys in Israel* 9: 159-160.

DAVIDSON, G.R. 1952

The Minor Object, Corinth Results of Excavations XII. New Jersey.

DEAN, B. 1926

“The Exploration of a Crusader’s Fortress (Montfort) in Palestine”, *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* 22/9: 5-46.

DEKKER, P. 2010

“Manchu Archery”, *Journal of Chinese Martial Studies*, Summer Issue 3: 13-25.

DELL'ERA F. 2012

“Das bewegliche Inventar eines mittelbyzantinischen Dorfes: Kleinfunde aus Boğazköy”, *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts Byzas* 15: 393-406.

DEMİREL GÖKALP, Z., EREL, C., TSİVİKİS, N., YILMAZYAŞAR, H. 2016.

“2014 Yılı Amorium Kazısı”, 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 3. Ankara: 199-214.

DENNİS, G.T. 2011

Bizans Kültüründe Strateji Sanatı (Çev. V. Atmaca).

DORUK, S. 1980

“Horis Kale Kazıları”, II. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara: 167-169.

DOSTÁL, B. 1966

Slovanská Pohřebiště ze Střední Doby Hradištní na Moravě. Praha.

ERARSLAN, F./İNCE, N. E./ALKAN, M. 2008

“Perre Antik Kenti Nekropol Alanı 2007 Yılı Kazı ve Temizlik Çalışmaları”, 17. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*. Ankara: 171-184.

FARİS, N. A./ELMER, R. P. 1945

Arab Archery: An Arabic Manuscript of about AD 1500: A Book on the Excellence of the Bow & Arrow, the Description Thereof Translated and Edited Princeton. New Jersey.

FEUERBACH, A. / BALASUBRAMANIAM, R. / KALYANARAMAN, S. 2007

“On the Origin of the Terms Wootz, Hindüwani And Pülad”, *Indian Journal of History of Science* 42/3: 377-386.

FEUGÈRE, M. 1994

“L'équipement militaire d'époque républicaine en Gaule”, *Journal of Roman Military Equipment Studies* 5: 3-23.

GAİTZSCH, W. 2005

Eisenfunde aus Pergamon Geräte, Werkzeuge Und Waffen, Pergamenische Forschungen Band 14. New York.

GALLWEY, R.P. 1903

The Book of the Crossbow. New York.

GÜDER, Ü./YAVAŞ, A./YALÇIN, Ü. 2015

“Production Techniques of Anatolian Seljuks Iron Tools”, *Turkish Studies* 10/9: 193-212.

HAMILTON, W.J. 1842

Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia I. London

HARRISON, R. M. 1988a

“Amorium 1987, A Preliminary Survey”, *Anatolian Studies* 38: 175-184.

HARRISON, R. M. 1988b

“Doğu Phrygia’da Amorium (Hisarköy) Yüzey Araştırması”, 6. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara: 191-200.

HARRISON, R.M. 1990a

“Amorium Excavation 1989: The Second Preliminary Report”, *Anatolian Studies* 40: 205-218.

HARRISON, R. M. 1990b

“Emirdağ (Afyon)’da Amorium Birinci Kazı Raporu” II. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara: 155-165.

HARRISON, R.M. 1991a

“Amorium 1989”, 12. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara: 251-268.

HARRISON, R.M. 1991b

“Amorium Excavations 1990: The Third Preliminary Report”, *Anatolian Studies* 41: 215-229.

HARRISON, R.M./ WELSBY D.A./ SJÖSTROM I.Y./ BALLANCE M./ MANGO C./ BOWN L./ TOMBER R.S./ GILL M.A.V. 1992

“Amorium Excavations 1991: The Fourth Preliminary Report” *Anatolian Studies* 42: 207-222.

HARRISON, R.M/ CHRISTİE, N. 1993

“Excavations at Amorium: 1992 Interim Report”, *Anatolian Studies* 43: 147-162.

HEAD V.B. 1906

Catalogue of the Greek Coins of Phrygia. BMC XXVII-XXIX. London.

HÉRITIÈR M. L /DISSER, A./LEROY, S./DILLMANN, P. 2017

“Recycling and Salvaging Ferrous Alloys in the Middle Ages: A Common Practice? New Insights from Texts and Metallographic Analysis”, *Iron in Archaeology Conference* (30 May-2 June), Prag: 5-6.

HUURİ, K. 1941

Zur Geschichte Des Mittelalterlichen Geschützwesens Aus Orientalischen Quellen, Studia Orientalia, Editit Societas Orientalis Fennica. Helsingforsiae .

IVISON, E.A. 2007

“Amorium in the Byzantine Dark Ages (Seventh To Ninth Centuries)”, *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium Vol. 2 Byzantium, Pliska, and the Balkans* (Ed. Joachim Henning). Berlin: 25-59.

İBN HURDAZBİH. 2008

İbn Hurdazbih, Yollar ve Ülkeler Kitabı (Çev. M. Ağarı). İstanbul.

İLYUSHİN, A. M./SULEYMENOV, M. G. 2007

“Kompleks Vooruzheniya Kochevnikov Razvıtogo Srednevekov’ya Na Kurgannoy Gruppe Konevo”, *Vestnik Kuzbasskogo Gosudarstvennogo Tekhnicheskogo Universiteta* 4: 79-83.

İNCE, N. 2010

Anadolu’nun Bizans Kenti Amorium’da Savaşın İzleri (Metal Savaş Aletleri). 18 Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Lisans Tezi, Çanakkale.

IVISON E.A. 2012

“Excavations at the Lower City Enclosure, 1996–2006”, *Amorium Report 3, The Lower City Enclosure, Find Reports and Technical Studies*. İstanbul: 5-151.

JESSOP, O. 1996

“A New Artefact Typology for the Study of Medieval Arrowheads.” *Medieval Archaeology* 40/1: 192-205.

JOHNS, C. N. 1997

Pilgrims’ Castle (‘Atlit), David’s Tower (Jerusalem), and Qal’atar-Rabad (‘Ajlun): Three Middle Eastern Castles from the Time of the Crusades (579). Variorum Publishing.

KAMİNSKY, V. N. 1996

“Early Medieval Weapons in the North Caucasus - A

Preliminary Review”, *Oxford Journal of Archaeology* 15: 95-105.

KARAŞLAR S.M. 2010

Dīvānu Luğātī’t-Türk’teki Oğuzca Eşya Adlarına Bir Bakış”, *Turkish Studies* 5/1: 508-524.

KATSARİ, C./LIGHTFOOT, C.S./ÖZME, A. 2012

The Amorium Mint and Coin Finds (Amorium Reports 4). Berlin.

KAZANSKİ, M. 2003

Qal’at-Sem’an Rapport Final 4.3: Les Objets Métalliques, Institut Français du Proche-Orient, Amman-Beyrouth Damas. Mission Française de Qal’at-Sem’an. Beyrouth.

KHORASANİ, M. M./FARROKH, K. 2012

“The Mongol Invasion of the Khawarazmian Empire: The Fierce Resistance of Jalal-e Din”, *Medieval Warfare* 2:43-48.

KHORASANİ, M. M. 2014

“Description of Arms and Armor in Persian Manuscripts: A Comparative Study”, *Âfarin Adib: Jasnâme-ye Ostâd Adib Borumand, (Essays in Honour of Prof.Adib Boroumand)*. Shahin Aryamanesh. Tehran: 15-91.

KHORASANİ, M. M.- DWYER, B. 2016

“A Persian Archery Manual by Mohammad Zamân”, *Revista de Artes Marciales Asiáticas* 11: 45-65.

KHUDYAKOV, Y.S. 1980

Vooruzheniye Yeniseyskikh Kyrgyzov VI-XII. vv, Novosibirsk. Academy of Sciences of the USSR.

KHUDYAKOV, Y.S. 1986

Vooruzheniye Srednevekovykh Kochevnikov Yuzhnoy Sibiri i Tsentral’noy Azii, Novosibirsk. Academy of Sciences of the USSR.

KİRPIÇNİKOV, A. N.

1986 “Russische Waffen des 9.–15. Jahrhunderts”, *Waffen-und Kostümkunde* 28: 85-129.

KLOPSTEG, P. 1992

Turkish Archery and the Composite Bow.

KOÇYİĞİT, O. 2006

Amorium Hamam Yapısı Tarihsel Süreç İçerisindeki İşlevsel Değişimi, (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale

KOLİAS, T. G. 1988

Byzantinische Waffen: ein Beitrag zur Byzantinischen Waffenkunde von den Anfängen bis zur Lateinischen Eroberung, Byzantina Vindobonensia Band 17. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften: Vienna.

LATHAM, J. D.-PATERSON, W. F. 1965

“An Analysis of Arrow-weights in an Islamic Military Manual”, *Journal of Semitic Studies* 10: 253-261.

LATHAM, J. D., PATERSON, W. F., 1970

Saracen Archery. London.

LIGHTFOOT, C.S. 1994a

Amorium. A Brief Guide to a Late Roman and Byzantine City in Central Anatolia. İstanbul.

LIGHTFOOT, C.S./SJÖSTRÖM-WESBY, I./COX, P./TURNBULL, R./FARİD, S./MESTCİ, N./BOWN, L./IVİSON, E./BALLANCE, M/GİLL, M. 1994b

“Amorium Excavations 1993, the Sixth Preliminary Report”, *Anatolian Studies* 44:105-128.

LIGHTFOOT, C.S. 1994c

“1992 Yılı Amorium Kazısı (Hisarköy, Emirdağ, Afyon)”, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı I* Ankara: 503-514.

LIGHTFOOT, C. 1995

“Amorium Kazısı 1994”, *XVII.Kazı Sonuçları Toplantısı II*. Ankara: 361-373.

LIGHTFOOT, C.S. 1998a

“1997 Yılı Amorium Çalışmaları”, *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı II*. Ankara: 361-373.

LIGHTFOOT, C.S. 1998b

“The Survival of Cities in Byzantina Anatolia, the Case of Amorium”, *Byzantion* 68: 56-71.

LIGHTFOOT, C.S. 1999

“The Amorium Project: The 1997 Study Season”, *Dumbarton Oaks Papers* 53: 333-349.

LIGHTFOOT, C. S., 2012

“Hellenistic and Roman Terracotta Figurines and Architectural Fragments”, *The Lower City Enclosure. Finds Reports and Technical Studies* (Amorium Reports 3) (Eds. C. S. Lightfoot / E. A. Ivison). İstanbul: 233–241.

LIGHTFOOT, C.S. IVİSON E./ŞEN M./YAMAN H. 2008

“Amorium Kazısı 2007”, *30. Kazı Sonuçları Toplantısı I*. Ankara: 207-226.

LIGHTFOOT, C.S. / IVİSON, E.A. 2002

“Introduction”, *Amorium Reports I: The Glass (1987-1997)* BAR International Series 1070. Oxford: 1-31.

LIGHTFOOT, C.S./MERGEN, Y.1998

“1996 Yılı Amorium Kazısı”, *19. Kazı Sonuçları Toplantısı 2*. Ankara: 343-366.

LIGHTFOOT, C.S. / MERGEN, Y. 1999a

“İç Anadolu’da Önemli Bir Ortaçağ Şehri: Amorium (An Early Mediaeval City in Central Anatolia)”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 89: 22-31.

LIGHTFOOT, C.S. / MERGEN, Y. 1999b

“Amorium Excavations 1989:the Second Preliminary Report”, *Anatolian Studies* 40: 205-218.

LIGHTFOOT, C.S. / LIGHTFOOT, M. 2007

Anadolu’da Bir Bizans Kenti Amorium. İstanbul.

LIGHTFOOT, C.S. / IVİSON, E.A. 2012

Amorium Reports 3 The Lower City Enclosure Finds Reports and Technical Studies. İstanbul.

MAGIE, D. 1950

Roman Rule in Asia Minor. Princeton.

MALİNOVSKİ, V. B. 2004

“Strely Zarechno-Ubinskogo Mogil’nika”, *Vestnik Arkheologii, Antropologii I Etnografii* 4:1-9.

MANDACHE, T. 2011

“Historiographic and Methodologic Considerations About the Medieval Weapons Discovered Within the Territory of Moldavia” *Socrates Meetings, Proceedings of the 6th International Conference* (19th March 2010) Iaşi: 35-45.

MATYUSHKO I.V. 2013

“Pogrebal'nyy Obryad Kochevnikov XI-XIII vv. Stepnogo Priural'ya”, *Tyurkskiye Kochevniki Yevrazii*, (Kimaki, Kipchaki, Polovtsy) Kazan: 101-122.

MC NICOLL, A. 1983

Taşkun Kale, Keban Rescue Excavations Eastern Anatolia. BAR, Ankara.

MEDVEDEV, A.F. 1966

Ruchnoe Metatel'Noe Oruzhie: Luk i Strely, Samostrel VIII-XIV vv. Moskva

MİNIĆ D.-VUKADIN O. 2007

Srednjovekovni Stalac, Medieval Stalac, Arheološki Institut Monografije Beograd.

MITCHELL, S. 1980

Aşvan Kale, Keban Rescue Excavations Eastern Anatolia., I. The Hellenistic, Roman and Islamic Sites, BAR, Ankara.

MOORE, J. 1993

Tille Höyük I, The Medieval Period. Ankara.

MUSTAFA KANÎ BEY 2010

Telhîs-i Resailat-ı Rumat (Okçuluk Kitabı). İstanbul.

NİCOLLE, D. 2011

Late Mamluk Military Equipment. Presses de l'ifpo Damascus.

NEMEROV, V.F. 1987

“Voinskoye Snaryazheniye Mongol'skogo Voina XIII—XIV vv.”, *Sovetskaya Arkheologiya* 2: 212-227, 213-214.

OȚA, S./OȚA, L. 2011

“Characteristic Features of the Defensive System of Caraşova-Grad Fortress (Comm. of Caraşova, Caraş-Severin County)”, *Studia Universitatis Cibiniensis Series Historica VIII Supplementum No.1 Proceedings of THE 1st International Conference Interethnic Relations In Transylvania Militaria Mediaevalia in Central and South Eastern Europe Sibiu*, (October 14th - 17th, 2010) Lucian Blaga University of Sibiu Publishing House: 159-183.

PETRUS A. 1952

“Constantino Porfirogenito de Thematibus”, *Studii e Testi* 160: 60-63.

PLOUG, G./OLDENBURG, E./HAMMERSHAÏMB, E./THOMSEN, R./LÖKKEGAARD, F. 1969

Les Petits Objets Médiévaux Sauf Les Verreries et Poteries, Hama: Fouilles et Recherches 4/3, Copenhagen.

PLEİNER, R. 2006

Iron in Archaeology: The European Bloomery Smelters. Praha: Archeologicky Ustav Avcr.

PRINGLE, D. 1986

The Red Tower (al-Burj al-Ahmar): Settlement in the Plain of Sharon at the Time of the Crusaders and Mamluks AD 1099-1516. Council for British Res.

PYVOVAROV S. / KALİNİCHENKO V. 2013

“Lantsetopodibni Nakonechnyky Stril Z Rukhotyna (uroch. Korneshty)”, *Pitannya Starodavn'oï Ta Seredn'ovichnoï İstorii, Arkheologii Y Yetnologii (PSSIAE)*, T. 1/35: 23-41.

RAMSAY W.M. 1960

Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası (Çev: Mihri Pektaş). İstanbul.

RAPHAEL, K./TEPPER, Y. 2005

“The Archaeological Evidence from The Mamluk Siege of Arsuf”, *Mamluk Studies Review* 9: 85-100.

RAPHAEL, K. 2008

“A Thousand Arrowheads from the Crusader Fortress at Vadum Iacob”, *In the Hill-Country, and in the Shephelah, and in the Arabah*, 259-269.

REDFOD, S. 1998

The Archaeology of the Frontier in the Medieval Near East: Excavations at Gritille. Boston.

REDFORD, S./IKRAM/S./PARR, E. M./BEACH, T. 2001

“Excavations at Medieval Kinet, Turkey: A Preliminary Report”, *Ancient Near Eastern Studies* 38: 58-138.

REHREN, T./PAPAKHRİSTU, O. 2000

“Cutting Edge Technology - The Ferghana Process of Medieval Crucible Steel Smelting”, *Metalla, Bochum*, 7/2: 55-69.

ROBINSON, D. M. 1941

Excavations at Olynthus: Metal and Minor Miscellaneous Finds: an Original Contribution to Greek Life, with a New Up-to-date Map of Olynthus. Johns Hopkins Press.

SCHWARZLOSE, F. W. 1886

Die Waffen der alten Araber: Aus Ihren Dichtern Dargestellt: Ein Beitrag zur arabischen Alterthumskunde, Synonymik und Lexicographie. Leipzig.

SINOR, D. 1981

"The Inner Asian Warriors", *Journal of the American Oriental Society* 101:133-144.

SİTDİKOV, A.G. / ISKANDER L. I. / RAMİL, R. K. 2015

"Weapons, Fortification and Military Art of the Volga Bulgaria in the 10th-the First Third of the 13th Centuries", *Journal of Sustainable Development* 8: 167-177.

SMITH, J. M. 2000

"The Nomads Armament: Home-Made Weaponry", *Religion, Customary Law, and Nomadic Technology: Papers presented at the Central and Inner Asian Seminar* 4: 51-61.

STARLEY D./RACHEL S.C. 2015

"Wars of The Roses: Battlefield Arrowheads under the Microscope", *Historical Metallurgy* 48/1-2: 61-68.

SÜMER F. 1987

"Abbasiler Tarihinde Orta Asyalı Bir Prens Afşin" *Belleten* LI/201: 651-667.

ŚWIĘTOSŁAWSKI, W. 1999

Arms and Armour of The Nomads of the Great Steppe in the Times of the Mongol Expansion (12th-14th centuries). Oficyna Naukowa.

SZPUNAR, A./GLINIŃANOWICZ, M. 2006

"Uzbrojenie późnośredniowieczne z zambu w Czchowie w Małopolsce", *Acta Militaria Mediaevalia* II: 137-188.

TEKİNALP, V. 2005

Minnetpınarı: Doğu Kilikya'da Bir Ortaçağ Yerleşimi, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi, Arkeolojik Kurtarma Kazıları Proje Dokümanları: 7.

TERES, E. 2007

"Orta Türkçede 'Zırh, Kalkan' Anlamı Taşıyan Bazı Sözcükler", *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları* 3: 2112-2118.

THEOPHANES CONTINUATUS, 1838

Theophanes Continuatus (Ed. Immanuel Bekker) Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 31, Bonn-Leipzig.

TIRPAN, A. A./SÖĞÜT, B. 2009

"Lagina, Börükçü, Belentepe ve Mengefe 2008 Yılı Çalışmaları", *31. Kazı Sonuçları Toplantısı* 3, Ankara: 505-527.

TİSHKİN A.A. 2002

"Predmety Vooruzheniya Mongolskogo iz Okrestnostey Biyska", *Materialy Po Voyennoy Arkheologii Altaya I Sopredel'nykh Territoriy: Sbornik Nauchnykh Trudov. Altayskiy gos. Universitet:* 143-149.

TÖRÖK, B. / BARKÓCZY, P. / KOVÁCS, Á. / MAJOR, B. / VÁGNER, Z. 2016

"Arrowheads and Chainmail Fragments from the Crusader Al-Marqab Citadel (Syria): First Archeometallurgical Approach", *Materials and Manufacturing Processes* 31/1: 1-10.

TÜRKTÜZÜN, M. / ORANSAY, A. - / ÜNAN, S. 2017

"Kütahya Müzesi Müdürlüğü Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Ok Uçları", *Masrop Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi* 10/14: 22-34.

TZAFERİS V. / ISRAELİ, S. 2008

"The Metal Artifacts", *Paneas, Vol. II, Small Finds and Other Studies*", *Israel Antiquities Authority* 38, Jerusalem: 165-188.

UYAR, M. 2007

"Adâb el-Harb ve el-Şeca 'a 'ya Göre; Hisar ve Kuşatma Geleneği", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 40: 214-224.

VAİLHE S. 1914

"Amorium", *Dictionaire d'Histoire et Geographique Ecclesiastiques* 2: 1329-1331.

VALİULİNA, S. I. 2009

"Arrow-Heads of Torezk Settlement", *Humanities Science Series* 151/2-1: 16-23.

VON LOON, M. N. 1980

Korucutepe: Final Report on the Excavation of the Universities of Chicago, California Los Angeles and Amsterdam in the Keban Reservoir. Eastern Anatolia 3, 1968-1970. Amsterdam, New York.

WADGE, R. 2008

“Medieval Arrowheads from Oxfordshire”, *Oxoniensia* 73: 1-18.

WALDBAUM, J. 1983

Metalwork from Sardis, Boston. Harvard

YALÇIKLI, D. 1999

Anadolu’da M.Ö. 12. Yüzyıldan M.Ö. 6. yüzyıl Sonuna Kadar Metal Silah Endüstrisi, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara.

YATES, S.1875

“Sagitta”, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities* London: 1001-1002.

YAVAŞ, A. 2012

“First Records On Anatolian Seljuk Arrowheads (In The Light Of Kubad-Abad Palace Specimens)”, *Uluslararası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergisi* 3/4: 119-145.

YAVAŞ, A. 2017

“Samsat Höyük Ortaçağ Temrenleri Konusunda İlk Tespitler”, *Masrop Mimamlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi* 10/15: 35-53.

YILDIRIM T./ÇİFTÇİ M. 2012

“Dîvânü Lugâti’t-Türk’te Yer Alan Alet- Eşya Adları”, *Turkish Studies* 7/2:1229-1249.

YÜCEL, Ü. 1999

Türk Okçuluğu.Ankara.

ZİNCHENKO, A. S. 2013

“A 13th–14th Century AD “Horse Skin Burial” At Basandaika Kurgan 1, Western Siberia”, *Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia* 41: 134-145.

EXPLORING SYMBOLIC ANIMAL MOTIFS OF EGYPTIAN FATIMID LUSTERWARE POTTERY AND POTTERY PRODUCTS OF THE MIDDLE AGES IN IRAN

MISIR FATİMİLER DÖNEMİ'NDE HAYVAN MOTİFLİ LÜSTER KAPLARI VE İRAN ORTA ÇAĞI ÇÖMLEKÇİLİK ÜRÜNLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Makale Bilgisi

Başvuru: 2 Haziran 2018
Hakem Değerlendirmesi: 11 Ekim 2018
Kabul: 21 Aralık 2018
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.23.0011

Article Info

Received: June 2, 2018
Peer Review: October 11, 2018
Accepted: December 21, 2018
DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.23.011

Najmeh NOURİ * - Sayed HASHEM HOSSEYNI **

Keywords: Animal Drawings, Lusterware Pottery, Iran, Egypt, Middle Age

Anahtar Kelimeler: Hayvan Çizimleri, Lüster Çömlekleri, İran, Mısır, Orta Çağ

ABSTRACT

Animal sketches are one of the oldest paintings man that man used in his works. These elements and drawings in Egyptian and Iranian pottery art in the Middle Ages were not merely decorative, but also sometimes expressed hope, fear, or resort to a force to fight the dangers of nature and life and sometimes expresses religious beliefs and ancient myths. These values and expressions sometimes make motifs somewhat symbolic and contractual used as message transmissions over the course of history. Muslim artists have reshaped many of the symbolic roles of ancient art and kept them alive by coordinating the elements and motifs of the Islamic period through the Islamic ideology. Many of the remains of the Islamic period are based on symbolic concepts, which reflect and the issues of beliefs. As stated, the most notable animal symbols in the Middle Ages, specifically on the Egyptian Fatimid lusterware pottery, the pottery products of Iran, the rooting of motifs are the theme of this topic. This research has a qualitative and strategic system and its findings have been documented using the adaptation of mythological concepts and observation symbols. The main objective of this research is the recognition and rooting of symbolic animal motifs used in Egyptian Fatimid lusterware pottery and pottery of the Middle Islamic period of Iran. The result of this paper shows that the motifs depicted, have included: real and supernatural animals, each of which represents

* Arkeoloji PhD Öğrencisi, İsfahan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, İran. E-mail: noori_najmeh@yahoo.com

** Doç.Dr., Arkeoloji Grubu, İsfahan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, İran. E-mail: hashemhoseyny@gmail.com

a specific concept in human life, and include a mythical and astronomical concept. In these containers, the role of Sphinx, Griffon, Harpy has been affected by the mythological concepts of ancient civilizations which became commonplace on pottery as a decorative element in the Islamic era from the 11th and 12th centuries AD gradually. The sketch of eagle, lion (asad), rabbit (erneb), and fish (hut) are also signs of constellation. Its origin on pottery is rooted in pre-Islamic designs and it was one of the favorite paintings by potter artists during this period who used their designs to decorate these artwork.

ÖZET

Hayvan motifleri insanoğlunun eserlerinde kullandığı en eski motiflerdendir. Bu motifler Mısır ve İran'da İslami Orta Çağ'da yalnızca süs amaçlı değil belki zaman zaman umut, korku veya doğa ve hayattaki tehlikelerde savaşlarda da yardım göstergesi ve bazan de dini inançlar ve eskiye dayalı efsaneler göstergesidir. Bu kıymetli ve özel göstergeler bazen motifleri tüm tarih boyunca bir mesaj verme sembolü haline getirmiştir. Müslüman sanatçılar bu Eskiçağ sembolik motifleri uyarlamış ve İslam Çağı'nın motiflerini İslam'ın bakış açısına uyarlayarak onu hep diri tutmaya çalışmışlar. İslam Çağı'ndan kalan bir çok motif inançlar göstergesi olan sembolik anlamlara dayalıdır. O zaman İslam'ın Orta Çağ'daki çömlek sanatçılarının en sevdiği önemli ve özel hayvan motifleri özellikle Mısır'daki Fatımiler'in kırmızı çömlek üzerinde yaptıkları resimler ve İran'ın çömlek ürünleri burada bahis konusudur. Bu araştırma kaliteli ve pratik bir araştırma olup, bütün veriler var olan dokümanlardan toplanmış ve görünen semboller ile efsanelerin anlamlarının birbirine uyarlamasıyla oluşturulmuştur. Mısır Fatımiler döneminde Lüster çömleklerde kullanılan hayvan motifleri ve İslam'ın Orta Çağı İran'da yapılan çömleklerin tanınması bu araştırmanın asıl hedefidir. Bu projenin sonucu yapılan resimlerde bazen gerçek ve bazen gerçek dışı hayvanların olduğunu gösteriyor ki her biri insan hayatında özel anlamların göstergesidir ve efsanevi ve astronomik anlamlar içerir. Bu kaplarda İslami dönemde 11 ve 12. yüzyılda çömleklerde bir süs unsuru olan eski uygarlıklardan alınmış efsanevi anlamlar taşıyan sfenks grifon ve harpi gibi resimler giderek yaygınlaşıyor. Çömlekler üstüne yapılan şahin (aslan) tavşan ve balık gibi burçların resimleri de İslam'dan önceki döneme aittir ve bu dönemin çömlek sanatçılarının kendi sanat eserlerinde süs olarak kullandıkları en sevdiği motifler arasındadır.

INTRODUCTION

In the Islamic Middle Ages, the Fatimid government began a period of peace and prosperity in the land of Egypt which provided a good opportunity to combine ancient Egyptian art with Islamic art. During this period, Egypt had favorable conditions for economic prosperity due to the flow of the Nile and the expansion of imports and exports that, some of these abundances are the result of the presence of Ismaili Shiites (Fatimids)¹. In Iran, the Seljuk government, which the kings of Turkmen reigned for, has established the first unified and powerful Iranian government after the arrival of Islam which created a powerful government, relative calm and security, economic prosperity, and the revival of the Persian language by ending civil wars and local riots². These factors have been the appropriate platform for the cultural and artistic growth of Egypt and Iran at this time. Therefore, both governments had many common points in their territories, some of which are: 1. Both territories have been living in years of civil war due to the arrival of Islam and the need for a coherent government. 2. Both governments were powerful and integrated. 3. Both dominated the lands which are the most ancient origins of civilization in the world. 4. In both lands, political and economic relations, financial well-being and good economic growth were created. 5. In both lands, the spread of Islam to the origins of the ancient civilization has caused eclectic birth³. During these days, Egypt was a Passage that, moved Western values to Iran through relations with the West, and Iran, as a Passage from the east, carried the eastern legacy and led it to Egypt. Iran started as the fortress of the Silk Road from China and led to the passing of Iran to Egypt. Caravans and traders have played a significant role in artistic eclecticism by importing Chinese and Egyptian goods to Iran⁴. From the 12th century AD, with the fall of the Fatimid dynasty, and perhaps shortly before, with the migrating of potters from the West to the East, potter artists introduced pottery products to Iran and this kind of pottery was recognized in Iran with higher quality than before⁵. The animal designs on Egyptian lusterware pottery during the Fatimid era and the lusterware pottery during the Middle Islamic period in Iran show a tangible connection, decorative motifs on the clay works in these two lands have common concepts which indicates that these two lands had interconnected relations at that time and even earlier. The main questions that authors are seeking to answer is as follows: 1. What were the most symbolic motifs that potters artists interested in, the potter's artists

in the Middle Ages, and especially on the Egyptian Fatimid lusterware pottery and the pottery products of Iran during this period? 2. What backgrounds did the depiction of such a motif have on the pottery in the Middle Ages of Islam? In response to the above questions, it can be said that Sphinx, Griffon, Harpy are the most important mythical symbols and eagles, lions, rabbits, fishes are of the most important astronomical symbols on the clay samples of the Middle Ages in Egypt and Iran. These symbols on the pottery have been in connection with the mythological and constellation concepts and rooted in ancient thoughts. Therefore, the purpose of this study is to recognize the meaning of the designs and motifs, to understand the meanings of the designs performed by the potters during the Islamic era.

RESEARCH BACKGROUND

The studies carried out on the preceding article illustrate that, so far, there has been no research on Egyptian Fatimid lusterware pottery patterns and the animal motifs of Iranian clay art in the Middle Ages and this is unnoticed by the researchers. Therefore, it was essential to do a research to recognize and study these motifs. The results of this study are in a way that show inter-cultural relations in the Middle Ages in Egypt and Iran

RESEARCH METHOD

In this research, the selection and evaluation is by observing lusterware sample in the site of foreign and domestic museums. The research method used is descriptive-comparative and the information is collected by using library resources. Statistical surveys have helped authors to achieve the desired goals.

1. Mythological Motifs

In human myths and early civilizations, combined beings are often seen, this suggests that man is a combination or an input of the world. Many myths have a significant relationship with the elements that make up human beings and the elements of the cosmos. Combined images of humans and animals express the beliefs of some ancient people about God. In their imagination, God is a being that looks like a human being, but at the same time different from him and has higher power. That, for the embodiment of their beliefs, they have shown God or the supernatural creatures with human-animal images⁶. Two-stream creatures are common in thematic arts. Many of these hybrid creatures have a human element such as, the head with the animal body, and sometimes the reverse, are reflections of the prehistoric world; that is, there is a close

¹ Hasan 2013: 17.

² Lambton 1984: 10.

³ Khanpour/Anzabi 2015: 106.

⁴ Khanpour/Anzabi 2015: 107.

⁵ Grube 1965: 15.

⁶ Sarfi 2004: 70.

Table 1: Volumetric Samples from Sphinx Status in Egypt / *Mısır'daki Sfenks Heykellerinden Hacimsel Örnekler*The Oldest Egyptian Sphinx, National Museum of Cairo / *En eski Mısır Sfenksi, Kahire Ulusal Müzesi*Egyptian Sphinx, Brooklyn Museum / *Mısır Sfenksi, Brooklyn Müzesi*Egyptian Sphinx, Brooklyn Museum / *Mısır Sfenksi, Brooklyn Müzesi*Figure 1: The Lusterware Pottery, Egypt (Festus), Late 10th and Early 11th Centuries AD; Metropolitan Museum / *Lusterware Keramiği, Mısır (Festus), MS 10. Yüzyıl Sonu, 11. Yüzyıl Başı. Metropolitan Müzesi*Figure 2: Pottery Dish with Intaglio Motif, 11th Century AD, Suckler Gallery / *İntaglio Motifli Pişmiş Toprak Tabak, MS 11. Yüzyıl. Suckler Galerisi*

unity between man and animal in a time⁷. In the Egyptian Fatimid lusterware pottery, mythological motifs (Sphinx, Griffin, Harpy) are depicted. At the same time, these designs are depicted in the lusterware and Minai pottery of Seljuk of Iran, and later in the Khwarazmshahi period and lusterware in Ilkhani era at the higher quality. Drawing combined animals indicates creative artist's imagination, imagination that creates the images that can be considered as the result of the influence of the intellectual beliefs of people in the ancient era which has been depicted in the Middle Ages as a decorative element on clay.

1-1. Sphinx (Guppet)

Sphinx is a combination of human being's head with the body of the lion. These creatures have existed in ancient Iranian art and other ancient civilizations and also in the Islamic period from the 11th and 12th centuries it is gradually becoming more common on pottery⁸. These images have an ancient root in ancient civilization and remind ancient Iran's thought⁹. In Iran, in Ziwi Gur, a crimson with a design of

winged Sphinx of the First Millennium BC was found in¹⁰, some consider Sphinx as the symbol of the sun¹¹. Egyptians also made the oldest statues of lion-man or guppet (Sphinx) in the Middle of the Third Millennium BC. These bodies depicted Pharaoh with a man's head and beard and a curved lion body, symbolizing his transcendental power¹². And in some cases, they have wings stick to the body¹³. The oldest Egyptian guppet is related to the Queen of Heshpsut II, the fourth Egyptian hierarch (Table 1). The construction of these guppets was prevalent after the Achaemenid domination on Egypt in the 5th century BC.

This post-Islam motif has still been depicted in artworks. The design of sphinx (gupt) in the Egyptian Fatimids era has been used as a decorative element for lusterware (Fig. 1).

And in the eastern parts of the Islamic realm, simultaneously the most popular designs of pottery with intaglio motif of the 4th and 5th centuries AD in Iran, from the famous types

⁷ Hall 2001: 107.

⁸ Abed Doost/Kazempour 2009: 82.

⁹ Khalili 2005: 46.

¹⁰ Grishman 1992: 312.

¹¹ Guratola 2006: 118.

¹² Hall 20:80.

¹³ Taheri 2012: 14.



Figure 3: Lusterware Dish, Egypt, 11th century AD, Metropolitan Museum / *Lusterware Tabak, Mısır, MS 11. Yüzyıl, Metropolitan Müzesi*

of Gros or Shimla, are often in the bottom of the container (Fig. 2). Among other pottery techniques in Iran, which had used this decorative design, the painting under the glaze is known as silhouette (shadow) and enamel during the Seljuk and early Ilkhani era¹⁴.

1-2. Griffin

Griffin is a myth that is a combination of the body of the lion, the eagle's head and wing, the horse's ear, and the crown of the fish¹⁵. This is a weird altar of ancient origin, examples of which have been observed in the legends and art of Mesopotamia, Egypt, Greece, India and Iran¹⁶. This motif has continued among the holy creatures of the Middle East until the Achaemenid period. The griffin species in the Middle East may have appeared during a massive migration from the northeast in the first half of the Second Millennium¹⁷.

The oldest Sphinx is From Egypt, and its date back to the middle of the third millennium BC.¹⁸. The motif of griffin is observed in the pottery of the Western Islamic lands in the Fatimid era of Egypt on the lusterware pottery (Fig. 3). Figure 4 has preserved the only sample of lusterware Seljuk's pottery, as well as a strong example from the first phase of the production of the Fatimid lusterware. As mentioned, the Iranian luster painting is inspired by the Fatimid lusterware. Significant elements of long forehead, large eyes, sharp nose, downward mouth with strong lower lip, strong line of chin, half-circle marker indicate legendary creatures¹⁹. Such an imagination was undoubtedly rooted in ancient times which in this period had used as a decorative element on the dishes.

¹⁴ Hosseini 2012: 50.

¹⁵ Dehkhoda 1994.

¹⁶ Hawkins 1986: 308.

¹⁷ Hall 2001: 64.

¹⁸ Hall 2001: 20.

¹⁹ Morgan 2005.



Figure 4: A Piece of Lusterware Plate, Iran, Late 12th Century AD, Morgan, 2005 / *Lusterware Tabak Parçası, İran, MS 12. Yüzyıl, Morgan, 2005*

In Iran, this motif is observed on pottery with intaglio and enamel techniques during the Seljuk period and the early Ilkhani. During the Seljuk period, several examples of metal censers were made in the form of Griffin lattice statues²⁰.

1-3. Harpy

This creature has the face of woman, and the body of vulture and nails. He portrays death and intense conflict²¹. Many ancient tribes saw the birds with the sun-gods and the sky²². The “woman-bird” combination is a container or a handle of Iran-Orato Art. This combined creature takes the spirit of the dead to another world²³. In addition to the woman-bird, the man-bird is also on the category of Orato teapots²⁴.

In the thought of the ancient Egyptians, part of the so-called “Baa” after death, continued to live next to Ka as a bird with the separated human head. “Baa” was an aspect of the soul that had personal and individual characteristics of mankind. “Baa” is physical and after death continues eating, drinking and proximity. Some scholars regard “Baa” as a person himself, not a spiritual and immortal spirit, as accepted in modern thought²⁵. “Baa” could be embodied in immortal objects, as each of the pyramids represents “Baa” for the pharaoh who constructed it²⁶. “Baa” symbolizes the power of the gods and the pharaohs. During the Fatimids Period in Egypt, the motif of Baa (Harpy) on lusterware pottery pairs, of course, with a different image of Iranian examples, which shows the woman-bird, this image is depicted in the form of a male-

²⁰ Hosseini 2012: 51.

²¹ Dehkhoda 1994.

²² Hall 2001: 20.

²³ Abed Doost 2009: 84.

²⁴ Grishman 1992: 338.

²⁵ Zabkar 1968, 162.

²⁶ Allen 2003: 28.



Figure 5: Egypt, the 11th Century AD, Islamic Art Museum of Cairo / *Mısır, MS 11. Yüzyıl, Kahire İslam Sanatları Müzesi*



Figure 6: Late 12th Century AD, Kashan, Abgineh (Glassware) Museum / *MS 12. Yüzyıl Sonu, Kashan, Abgineh (Cam Eserler) Müzesi*

Table 2: Seljuk Enamel Dishes with the Motif of Harpy / *Harpiya Motifli Selçuklu Mîneli Tabakları*



Iran, the 11th and 12th Centuries, Arthur M. Sackler Museum / *İran, MS 11 ve 12. Yüzyıllar. Arthur M. Sackler Müzesi*

Iran, the 11th and 12th Centuries, Cincinnati Art Museum / *İran, MS 11 ve 12. Yüzyıllar. Cincinnati Sanat Müzesi*

Kashan, Seljuk Period Malter Auction, California / *Kashan, Selçuklu Dönemi, Malter Müzayedesi, California*

bird (Fig. 5). Most popular examples of Iranian lusterware products in the Middle Ages with the motif of decorative Harpy, one can refer to the pair Harpy which is portrayed symmetrically and they are back to back. It is commonly found in lusterware plates of Seljuk, Khwarazmshahi and early Ilkhani era²⁷ (Fig. 6).

Contrary to the historical period of Iran when many samples of this motif have not remained in the works, in the Islamic period, several examples of combined creatures with the head and body of birds in various Islamic arts of Iran, including pottery, which has been survived (Table 2).

In the process of emigration of symbols between nations, it is not necessary to transpose and accept mythic concepts related to the symbol²⁸. The designs studied in Iran and Egypt are inter-connected and sometimes convergent. Many of the symbols in the new homeland have been solved in ancient people's thoughts and used as a decorative element.

2. Motifs With Astronomical Concepts

The constellation is a set of stars that, predecessors have assigned a name to each star for recognition of stellar stars and determining their location which is more or less similar to that set. The Arabs called this collection "Sovar". They called each constellation in the name of something that they looked like. Some considered some of them as human and some others as various instruments and shapes and they gave them the names of mythological beings and mythological creatures or illuminated objects in the universe²⁹. Astronomy is one of the oldest natural sciences dating back to the third millennium BC. One of the ways that can tell the significance of astronomical concepts is the pottery designs of different periods of Islamic art. Of course, one cannot say emphatically that the motifs were astronomical symbols, as even considering such concepts for these motifs is far from the mind³⁰. However, it seems that Islamic pottery artists repeat and complete the old motifs in the representation of visual arts and use it as a decorative element.

²⁷ Hosseini 2012: 48.

²⁸ Goblet 1894: 140.

²⁹ Shin Dashtgul 2000: 100.

³⁰ Zarei 2012: 44.

Table 3: The Motif of the Eagle in Pottery from the 10th and 11th Centuries / 10. ve 11. Yüzyıllarda Çanak Çömlekte Kartal Figürü



Golabah Clay Pottery, Iran or Transoxiana, 10th Century AD/Morgan 2005: 83 / *Golabah Kil Çömleği, İran ya da Transoxania, MS 10. Yüzyıl, Morgan 2005:83*

Glazed Pottery, Akand, Multicolored, 11th Century AD, Victoria Albert / *Sırlı Keramik, Akand, Çokrenkli, MS 11. Yüzyıl, Victoria Albert*

Multicolored Glazed Pottery, 11th Century AD, Berlin Museum / *Çokrenkli Sırlı Keramik, MS 11. Yüzyıl, Berlin Müzesi*



Figure 7: Egypt, the 11th Century AD, Metropolitan / *Mısır, MS 11. Yüzyıl, Metropolitan*



Figure 8: Golabah Pottery, Iran, 11th and 12th Centuries AD, Watson 2004: 259 / *Golabah Keramiği, İran, MS 11 ve 12. Yüzyıl, Watson 2004: 259*



Figure 9: The Eagle's Face in the Book of Fixed Stars (Sufi 1981: 108) / *Sabit Yıldızlar Kitabı'nda bir Kartalın Yüzü (Sufi 1981: 108)*

2-1. Eagle

The motif of the eagle means knowledge, freedom, hope, belief, authority, divinity, tolerance, recklessness, purity, fertility, lightning, heavenly power, flight force and movement³¹. Eagle is the symbol of the goddess of heaven, victory, reign, righteousness and with the

gods of the sun³². The image of eagle flying with open wings is visible on the body of pottery pots obtained from Borujerd, related to the late Shosh period. It is also compatible with eagle of Iran's and Ilam's Derafsh, with the famous signs of the early dynasties of Sumer and Susa. Each of these signs consisted of an open-wings eagle that grasped a pair of animals under its grip³³.

The motif of the eagle with open wings in the Islamic era and in the eastern Islamic lands in Iran and Mesopotamia on the pottery of the 10th and 11th centuries and on the bowls has been illustrated with the techniques of lusterware, Aqkand, Golabah, intaglio (Table 3).

In the 10th and 11th centuries AD, the Fatimid court in Egypt and the neighbor lands are in prosperity. It seems that the motif of the surviving Eagle is a design of Sassanian metal containers that have been launched with open wings that after a while, it found another character in Islamic culture, thus, the symbol of life has become a manifestation of death and nonsense³⁴.

³² Noah Aghaee 2008: 197.

³³ Hertzfeld 2002: 83.

³⁴ Dadvar/Mansouri 2011: 111.

³¹ Habibi 2002: 119.

Table 4: The Motif of Artwork with Lion Related to the Egyptian Fatimid / *Sanatta Mısır, Fatimi Dönemi ile İlişkili Aslan Motifi*

Engraved Dentine Coffins, 11th and 12th Centuries AD, Museum of Islamic Art, Berlin / *İşlemeli Fildişi Tabutlar, MS 11. Ve 12. Yüzyıllar, İslam Sanatları Müzesi, Berlin*

Bronze Fountain, 11th Century AD, Museum of Islamic Art, Berlin / *Tunç Çeşme, MS 11. Yüzyıl, İslam Sanatları Müzesi, Berlin*

Engraved Bronze Kobe, 11th Century AD, The David Collection, Denmark / *İşlemeli Tunç Kobe, MS 11. Yüzyıl, David Koleksiyonu, Danimarka*



Figure 10: Leo Constellation in the Book of Fixed Stars (Sufi, 1981: 173) / *Sabit Yıldızlar Kitabı'ndan Aslan Takım Yıldızı (Sufi 1981: 173)*

In an example of the Egyptian Fatimid lusterware pottery, the open-wing eagle has covering the entire surface has been depicted with strong legs and open eyes with authority which seems to have a horn and thus, the potter has given it a mythic form (Fig. 7). A sample comparable with this motif can be seen in a Golabah pottery made during the 11th and 12th centuries AD (Fig. 8). The eagle is one of the astronomical symbols on the dishes that holds its wings open like the constellation eagle in the Safa treatise (Fig. 9).

The eagle is one of the northern constellation and its stars number is nine in the face and six form outside. The public called it Constellation Scales³⁵.

“This symbol is known as the three dwarfs called Nasir Tayyar and Arabs called these three in-row stars Nasr Tayyar, because Nasr is behind him, and has actually down and open wings. This Nasr with open wings are called Tayyar, that is, it has thought, and the fourth and sixth priests who are out of these six are called Zelimin.”³⁶

³⁵ Masafi 1978: 494.

³⁶ Sufi 1981: 3-102.

2-2. Lion

Lion has a special place in the mythology of nations³⁷ and has been related to the worship of the sun-God³⁸. The lion in Iran has always been with the kings, and has become a symbol of the kingdom and is a sign of courage and power³⁹. At the entrance to the sanctuaries of Elamite, statues of the guard's lion were placed⁴⁰. Among the seven classes of Mehr religion, the fourth place is for lion⁴¹. The Ishtar combined lion is the love god Lady and the symbol of warfare⁴². The Babylonian names of the lion constellations Oregula (the Great Lion)⁴³. The Babylonian sunset was sometimes shown in lion⁴⁴.

In Egyptian mythology, the motif of the lion is known as a defender, which has been emphasized through the ancient cultural tradition, architecture and visual arts. In ancient Egypt, on the two sides of the road leading to the palaces of the pharaohs, there were statues of lion⁴⁵. From ancient times, lion was the symbol of Egypt's power and reign and the pharaohs sometimes held lion as a pet or they hunted them to show and prove their power. In Egypt, lion was associated with the goddess of the Sun (RA) and lion with heads on both sides of the body represents the goddess of sunrise and sunset (ancientegypt.co.uk).

In ancient Egypt, lion also protected the sun, and in the astrology, leo is the sign of lion. Sayyid, Shu, Sa'atn, Aker, Neptune and Manheit were the Lion Gods. The lions were honored and revered for their connection with the

³⁷ Yahaghi 2007: 530.

³⁸ Noahagahi 2008: 196.

³⁹ Ettinghausen 2537: 14.

⁴⁰ Hinets 1997: 64.

⁴¹ Clauss 2000: 132.

⁴² Hall 2001: 62.

⁴³ White 2008: 140.

⁴⁴ Krappe 1945: 150.

⁴⁵ Sulava 2003: 66-68.

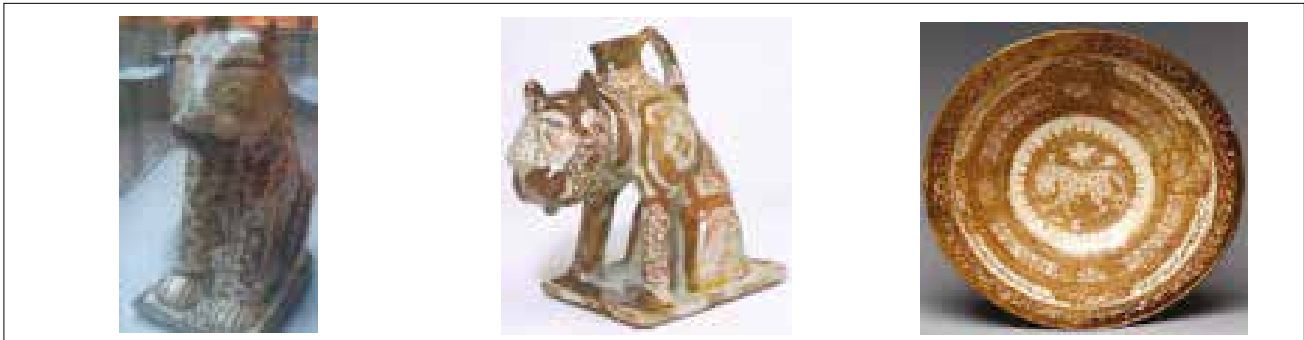


Figure 11: Egypt, the 11th Century AD, Watson 2004: 274 / *Mısır, MS 11. Yüzyıl. Watson 2004: 274*



Figure 12: Lusterware Pottery Plate, Gorgan, 12th and 13th Centuries AD, Bahrami 1949: Pl.LXVIII / *Pişmiş Toprak Lusterware Tabak, Gorgan, MS 12.-13. Yüzyıl, Bahrami 1949-PLLXVIII*

Table 5: The Lusterware Pottery and Volumes with the Motif of the Lion Associated with Ilkhani Period / *Lusterware Pişmiş Toprak Eserleri ve İlhanlı Dönemi ile İlişkili Aslan Motifli Eserler*



The 13th century AD, Kashan, Glassware Museum / *MS 13. Yüzyıl, Kashan, Cam Eserler Müzesi*

The 12th and 13th Centuries AD, Kashan, the Victoria Albert Museum / *MS 12.-13. Yüzyıl, Kashan, Victoria Albert Museum*

Early 13th century AD, Kashan, Metropolitan / *Erken MS 13. Yüzyıl, Kashan, Metropolitan*

holy sun⁴⁶. Ahi, the great Pharaoh of Egypt, the lion was called the sun god's sun⁴⁷. Egyptians prayed for the stars of the constellation of the lion, because the flood of Nile that, agriculture was dependent on it, occurred when the sun entered this sign⁴⁸. The importance of the lion was as large as in the Egyptian Fatimid period, many of the works of art were illustrated in the form of lion (Table 4).

Lion represents the majesty and power of the governing apparatus, the fifth astrological sign and heart of the zodiac is Leo. There is the sun's house among the astronomers of Leo sign, because each of the twelve signs had one or two special houses. The lion has twenty-seven stars of constellation and eight stars outside his constellation⁴⁹. The northern constellation of the zodiac region is rotating lion, Anand Lion, Lionfish, Lion of the Sky, Lion Sepehr, and so on in Persian poetry, all are a shadow of the Leo sign⁵⁰ (Fig. 10).

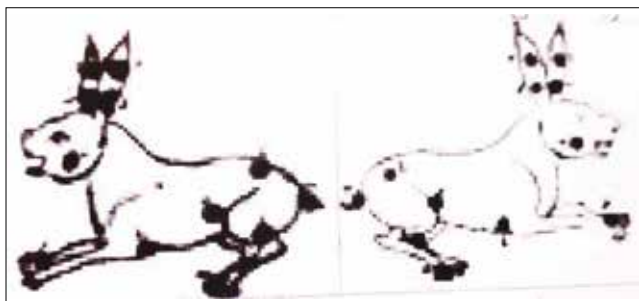


Figure 13: The Constellation of Lepus in the Book of Fixed Stars (Sufi 1981: 164) / *Sabit Yıldızlar Kitabı'ndan Lepus Takım Yıldızı, (Sufi 1981: 164)*

The motif of lion plays an important role in Iranian art, especially in Islamic period. This motif has been depicted during various periods of Egyptian culture during the Fatimid period and in Iran during the Ilkhani period on the lusterware pottery (Figs. 11-12). It is believed that, lion is the oldest symbol, which has been used in astronomy. In the Islamic period, the motif of lion can be seen alone or in combination with the sun, especially in the Seljuk period⁵¹.

⁴⁶ Ruiz 2001: 134.

⁴⁷ Krappe 1945: 150.

⁴⁸ Hinckley 1899: 253.

⁴⁹ Sufi 1981: 163; Dadvar/Mansuri 2011: 76.

⁵⁰ Mosafi 1977: 38.

⁵¹ Khazaghi 2009: 37.

Table 6: Artworks Related to the Motif of Rabbit for the Fatimid Period in Egypt / *Mısır Fatimi Döneminden Tavşan Motifi ile İlişkilendirilen Sanat Eserleri*



Chiffon and Linen, 11th Century AD Metropolitan Museum / *Şifon ve Keten, MS 11. Yüzyıl, Metropolitan Müzesi*

The Engraved Marble Stone Object The British Museum London / *İşlemeli Mermer Obje, British Museum, Londra*

The Glass Jar, the 10th Century AD: Museum of Islamic Art, Cairo, Egypt / *Cam Kavanoz, MS 10. Yüzyıl, İslam Sanatları Müzesi, Kahire, Mısır*

Engraved Pottery, 11th Century AD: Museum Stockholm, Sweden / *İşlemeli Pişmiş Toprak Kap, MS 11. Yüzyıl, Stockholm Müzesi, İsveç*



Figure 14: Egypt, Early 11th Century AD, Metropolitan Museum / *Mısır, MS 11. Yüzyıl Başları, Metropolitan Müzesi*



Figure 15: Lusterware Pottery, Gorgan, Seljuk, Gorgan Museum / *Pişmiş Toprak Lusterware Kap, Gorgan, Selçuklu, Gorgan Müzesi*

The finding of lion in Egyptian art, Mesopotamia and Iran shows that this animal once lived in these areas⁵². This motif has been depicted in Iran during the Islamic era as a form of central motif on lusterware pottery (Table 5).

2-3. Rabbit

Rabbit in the global culture is a symbol of passion veganism goodness, guard good fortune and a sign of power; in some myths, it is counted as “the holy animal of the moon”⁵³. Rabbit in ancient Egypt was a symbol of fertility and was sanctified in most of the Old Testament countries. In Egypt and Assyria it was considered as a sacred animal, and some of the attributes of the Egyptian gods were gathered in this creature and Goddess of moon has embodied in it. In the old days, artists also carved bones and painted gazelles and rabbits. This represents hunting, because animals like gazelle and rabbits are not pet. Rabbit is one of the motifs used to express astronomical concepts in pottery and has been depicted

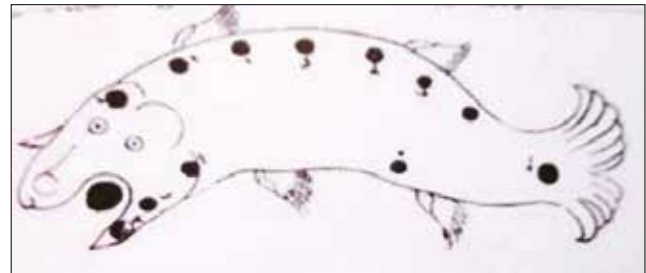


Figure 13: The Constellation of Lepus in the Book of Fixed Stars (Sufi 1981: 164) / *Sabit Yıldızlar Kitabı'ndan Lepus Takım Yıldızı, (Sufi 1981: 164)*

according to the constellations in the books of Islamic astronomy.

Lepus is a small constellation in the southern hemisphere of the sky. It is in the east of Canis Minor, and also near the constellation Eridanus⁵⁴. “Lepus includes twelve stars to the old observation and is under the two feet of the Orion. It is eastward and its back is toward the east. It is like a rabbit running to the west”⁵⁵ (Fig. 13).

⁵² Hall 2001: 61.

⁵³ Jobs 1991: 50-49.

⁵⁴ Mosafi 1978: 34; Ghahari 2009: 130.

⁵⁵ Sufi 1971: 254.



Figure 14: Egypt, Early 11th Century AD, Metropolitan Museum / *Mısır, MS 11. Yüzyıl Başları, Metropolitan Müzesi*



Figure 15: Lusterware Pottery, Gorgan, Seljuk, Gorgan Museum / *Pişmiş Toprak Lusterware Kap, Gorgan, Selçuklu, Gorgan Müzesi*

In Egypt, during the Fatimid period, rabbit has been one of the favorite motifs of artists and they have drawn this motif on their artwork, the rabbit is a popular design among Egyptian Fatimid artists, probably with the concept of wealth (Table 6).

Rabbit motif is used to express astronomical concepts on pottery, in Figures 14 and 15, the motif of rabbit, such as constellations, has been the narrative of the subject of hunting and is depicted among the palatial decoration moving.

2-4. Fish

“Fish: conjecture, fertility, development, renewal and preservation of life; the power of waters that is the source of life; water element; the conjunction of all lunar goddesses. Fish is the symbol of the righteous and the disciples who swim in the water of life. Fishes along birds are linked with the goddesses of the underworld and the ritual funeral and represent the hope of resurrection”⁵⁶. Fish is one of the symbols of Anahita, an angel of water and fertility, which is responsible for the main task of Nowruz which is fertility. And its presence in New Year's Eve brings blessings and fertility to the New Year. In some places, they put fish in a bowl of water, that the fishes are a sign halal garments and a symbol of happiness at the time of delivery of the year⁵⁷.

In Egypt, the oldest fish were Oxyrhynchus - Phagrus - Lepidotus, however, it seems that it has not been worshiped throughout the country and examples of several fish statues have been represented⁵⁸ Pisces (fish): The last sign of the zodiac is in the form of two fishes. “The South Pisces constellation includes eleven stars. Its head his face is to the east and his pursuit towards the west and the beginning of its head includes great light

star with the end in the water”⁵⁹. Pisces constellation with Hutin and Samctin is the 12th sign of the zodiac, just before the March equinox (Fig. 16).

The sign is the second home of Jupiter. Pisces with its name Farsi, fish and sky fish along with other stars and signs, as well as alone and more is given for the exhortation and expression of the delivery of the year and the changing of the season or announcing information in astronomical matters and in order for ornate in Persian poetry⁶⁰. The fish is surely the symbol of the water element, where it lives. In Islam, it is also referred to as a symbol of fertility and abundance⁶¹. Fish is one of the ritual decorations, including paintings that have been depicted in Islamic astrological books according to constellations. This motif has been depicted in Egyptian Fatimid lusterware pottery in an abstract and in the context of an elegant pattern (Fig. 17). The decorative motif of this pottery is a reminiscent of Coptic art, the motif of fish has been known as a traditional motif in Christian art, and painting is repeated as a fish in the Coptic artwork⁶². But this motif has been implemented realistically in the next centuries in Iran in the lusterware pottery (Fig. 18).

Discussion and Conclusion

Iran and Egypt have experienced their most magnificent artistic times in the 11th and 12th centuries. During these centuries, the Fatimid rule in Egypt and the Seljuqs in Iran were powerful. There was a great similarity between these two lands and the government in this period that, these similarities have undoubtedly influenced the creation of works of art. In these days, the spread of Islam over the civilized lands and the intersection of ancient civilizations with divine beliefs led to artistic productions

⁵⁶ Cooper 2000: 342.

⁵⁷ Rooholamini 2008: 56.

⁵⁸ Wilkinson 1847: 248.

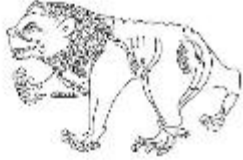
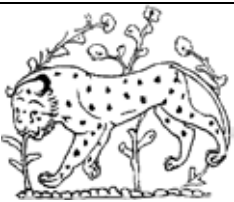
⁵⁹ Sufi, 1981: 311.

⁶⁰ Mosafi 1978: 213.

⁶¹ Knights/Grabs 2009: 139.

⁶² Contadini 1998: 7-86; Soustiel 1985: 133.

A Comparative Study Table of Animal Motifs of Pottery in Egypt and Iran in the 11th and 12th Centuries / 11. ve 12. Yüzyıllarda Mısır ve İran'da Hayvan Motifli Kapların Karşılaştırmalı İnelemesini Gösteren Tablo

	Egypt		Iran	
	Picture	Design	Picture	Design
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				

in the history of world art. In Iran and Egypt, which were considered to be the most original and magnificent ancient civilizations, with the advent of Islam, a new era began transforming the two lands into major centers of Islamic art. As Iran became the eastern center of Islamic

art and Egypt became the western center. The Silk Road, which started from China and led to Egypt after passing Iran was the place of travel of the tradesmen and merchants who played a significant role in artistic eclecticism by importing Chinese and Egyptian goods to

Iran. During these days, Egypt, through its relationship with the West, guided Western values toward Iran, and Iran from the East, led the Eastern heritage to Egypt. The study of pottery motifs confirms the claim that Iran and Egypt at that time had a tangible connection. The use of animal motifs in the pottery in middle age of Egypt and Iran is seen with many mythological and astronomical concepts. The potter artist discovered the ability in these motifs to display the animals on the pottery in algebraic motion and movement. In these days, in the clay works, in both lands, despite the arrival of Islam, we see the combination of ancient art with Islamic art as a decorative element in the artwork, in Egypt, during the Fatimid era, on the lusterware pottery and in Iran, during the Middle Ages of Islam on the lusterware pottery and enamel works, the motifs which are reminiscent of ancient art and include astronomical concepts were also shown. The main pictures on the pottery that was studied in this paper can be divided into two categories: 1. Combined beings (Sphinx, Griffin, Harpy) 2. Motifs with astronomical concepts (eagle, lion, rabbit, fish). For ages, combined animals have been considered in ancient civilizations and have had mythological and allegorical features. These beliefs also appear in Islamic times, but at the same time, their concepts do not create the symbolic and allegorical notions and they find the decorative aspect. The presence of such a combined animal in the art of each land depends on the cultural and mythical characteristics of that land. These designs represent a kind of creative imagination, the imagination that creates the images that can be considered reflective of the mythological thinking of the creators which was used in this period as a decorative element. Sphinx, Griffin and Harpy are also considered important ideas in ancient Iranian thought and art. These creatures are a combination of the most fantastic animals in the ancient mythology of the world which has been used to decorate pottery of the middle Ages in Egypt and Iran on pottery, especially lusterware pottery. Potter artists in the samples of the clay studied with the motifs of eagle, lion, rabbit and fish attempts to express astronomical concepts. Considering the frequency of clay samples with decorative elements in this era, it seems that, these motifs have gained popularity in Egypt and Iran. The motifs of eagle, lion (Leo), rabbit (Lepus), fish (Pisces) are among the constellation signs. Its origin on pottery is rooted in pre-Islamic designs. Paintings like: Eagle and Lion, in addition to the constellation, reveal the mysterious aspect of authority and monarchy in relation to the atmosphere of their rulers. The place for these constellation signs are more in the center of the container and to emphasize astronomy, which have been used as a decorative element in this era.

REFERENCES

- ABED DOOST, HOSSEIN / ZIBA KAZEMPOUR. 2010.
 "Continuity of the ancient sphinxes and harpies in the art of the Islamic period", *Journal of Negarh* 13: 81-92.
- ALLEN, JAMES P. 2003,
Oxford Guide: The Essential Guide to Egyptian Mythology. Berkley.
- BAHRAMI, MEHDI. 1949.
Gurgan Faience's, Mazda publisher, Cairo.
- CONTADINI, A. 1998,
Fatimid Art at the Victoria and Albert Museum. London.
- CLAUSS, MANFRED, 2000,
The Roman Cult of Mithras: The God and his Mysteries.
- COOPER, J.C. 2001.
Illustrated Culture of Traditional Symbols. (Translated M. Karbassian). Tehran.
- DEHKHODA, ALI AKBAR. 1995.
Dehkhoda Dictionary. Tehran.
- ETINGHAVEN, RICHARD.
2537 Persian Lion Rugs, Parviz Tanavoli and Cyrus Parham. Tehran.
- ERNST J. GRUBE. 1965.
The Metropolitan Museum of Art Bulletin, New Series Vol. 23/6: 209-228.
- GHAHARI GHEGLOU, MAHNAZ. 2010.
Comparative Study of Astronomical Signs with Patterns of Artwork "Pottery, Metal, Architecture and Painting of Iran from the 5th to 7th Centuries". Master's Thesis. Tabriz. Art School of Art, Islamic art Department.
- GRISHMAN, ROMAN. 1993.
Art of Iran "During the Median and Achaemenid Period", (Translated by I. Behnam). Tehran.

- GOBLET D'ALVIELLA, EUGÈNE, COMTE, 1894,
The Migration of Symbols, London: A. Constable and Co. Guratola, Givovani. 2006. Persian Ceramics from the 9th to the 14th centuries AD, Skira Editore S.P.A. Italy.
- HINCKLEY, RICHARD ALLEN. 1899.
Star Names: Their Lore and Meaning. New York: Dover.
Hawkins, Joycem. 1986. The Oxford Reference Dictionary, Oxford University Press. New York.
- KRAPPE, ALEXANDER H. JUL. -SEP., 1945.
"The Anatolian Lion God", *Journal of the American Oriental Society* 65/3.
- HABIBI, MANSOUREH. 2003.
Silk; Symbols and Signs, Moon Art Books. (49 and 50). 170-166.
- HASSAN, ZAKI MUHAMMAD. 2004.
The Treasures of the Fatimids (Translated by N. Golijani Moghadam). Tehran.
- HOSSEINI, SEYYED-HASHEM. 2013.
The Motifs of Combined Beings in the Art of Pottery of the Islamic Era of Iran. *Fine Arts Magazine - Visual Arts* 4: 45-54.
- JOBS, GERTRUDE. 2003.
Symbols: First Book: Animals (Translated by M. Reza Beghapour).
- HALL, JAMES. 2002.
The Culture of Symbols in the Art of the East and the West (Translated by R. Behzadi). Tehran.
- HUNTS, WALTER. 1998.
The Lost World Ilam (Translated by Firoozeh Nia). Tehran.
- HERZFELD, ERNEST. 2003.
Iran in the Ancient East (Translated by H. Sanati / Z. Kermani). Tehran.
- KHAZAEI, MOHAMMAD. 2009.
"The Motif of Lion, Imam Ali (AS) in Islamic Art", *Moon Art Book* (33, 31): 39-37.
- KHANPOUR, AREZOO / NAEIMEH EZABI. 2016.
A Comparative Study of Glassworks of the Seljuk Period of Iran with the Egyptian Fatimids in the 5th and 6th Centuries AH. *Journal of Comparative Art Studies* 5/9, Spring and Summer 2015: 105-120.
- LAMBTON, N. K. S. 1985.
An Adventure in Iranian History After Islam, (Translated by Y. Ajand). Tehran.
- MORGAN, PETER. 2005.
Samani Pottery, Types and Technique: Islamic Pottery, attempted by Nasser Khalili, (Translated by F. Hayari). Tehran.
- NOUR-AHAGHI, ARASH. 2009.
Number, Symbol, Myth, Tehran.
- ROOH ALAMINI, MAHMOUD. 2009.
Rites and Celebrations in Iran Today. Tehran.
- SHOVALIEH, JEAN / GREBEN, 2010.
Allen. Symbol Culture. (Translated by S. Fazaheli) Volume Four, Tehran: Jayhoun.
- SHIN DASHTGOL, HELENA. 2001.
The Reflection of the Constellations on Mythology, The Book of the Moon of Art (27 and 18): 100-92.
- SARFI, MOHAMMAD RASHA. 2005.
Abstract. Articles of the Congregations of the Sermon and the Introduction of the Civilization of Halil Rood Field. Kerman: Kermanology Center.
- SUFI, ABDULRAHMAN. 1982.
The Book of Fixed Stars (Translated by K. Nasir-e-Al-Din Al-Tusi). Tehran.
- SULAVA, NESTAN, 2003.
Lion Symbol in Folk Tradition and Shota Rustaveli's. Shota Meskhia State Teaching University of Zugdidi Annual Sci.
- SOUSTIEL, J. 1985,
La céramique islamique. Fribourg.
- TAHERI, SADR AL-DIN. 2013.
"Gupta and Shirdalal in Ancient East", *Journal of Fine Arts - Visual Arts* 4: 22-13.

TAHERI, SADR AL-DIN .2013.

“Ancient Lion Pattern in Iran, Middle Eastern and Ancient Egypt”, *Fine Arts - Visual Arts* 49: 93-83.

WILKINSON, JOHN GARDNER. 1847.

The Manners and Customs of the Ancient Egyptians. Vol V. London.

WHITE, GAVIN, 2008,

Babylonian Star-lore. London.

WATSON, OLIVER. 2004.

Ceramics from Islamic Lands. London.

YAHAGHI, MOHAMMAD JAFAR. 2008.

The Culture of Mythology and Stories in Persian Literature. Tehran.

ZAREI, MOHAMMAD IBRAHIM AND KHADIJEH SHARIF KAZEMI. 2013.

Study of Astrological Symbols of Sculptural Pottery and Museum of Mostazafan Foundation. Comparative Studies of Art. Third Year. No. 6; 53-43.

ZABKAR, LOUIS V. 1968,

A Study of the Ba Concept In Ancient Egyptian Texts. University of Chicago Press.

ancientegypt.co.uk.

Museum Broklin

Museum Berlin

Victoria& Albert Museum

Museum of Islamic Art Cairo

Metropolitan Museum of Art

Ashmolean Museum

Arthur M. Sackler Museum

Cincinnati Art Museum

Malter Auction, California

The David Collection, Denmark

Museum Stockholm, Sweden

The British Museum London

Museum of Islamic Art, Cairo, Egypt

Tehran Museum of Glassware

Gorgan Museum

AN ATTEMPT OF COMMUNITY ARCHAEOLOGY IN İVRİZ VILLAGE: THE ROLE OF ARCHAEOLOGICAL HERITAGE, DURING THE PROCESS OF RURAL REGENERATION AND HERITAGE CONSERVATION

İVRİZ KÖYÜ'NDE TOPLUM ARKEOLOJİSİ İÇİN BİR GİRİŞİM: KIRSAL KALKINMA VE MİRAS KORUMA SÜRECİNDE ARKEOLOJİK MİRASIN ROLÜ

Makale Bilgisi

Başvuru: 11 Aralık 2018
Hakem Değerlendirmesi: 11 Aralık 2018
Kabul: 21 Aralık 2018
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.23.012

Article Info

Received: December 11, 2018
Peer Review: December 11, 2018
Accepted: December 21, 2018
DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.23.012

Çiğdem MANER * - Aliye MENTEŞ **

Keywords: Community Archaeology, Public Archaeology, Tangible and Intangible Heritage, Sustainable Tourism, Rural Regeneration, İvriz, Hittite

Anahtar Kelimeler: Kamusal Arkeoloji, Toplum Arkeolojisi, Somut ve Somut Olmayan Kültürel Miras, Sürdürülebilir Turizm, Kırsal Kalkınma, İvriz, Hitit

ABSTRACT

Since 2013, an archaeological survey project in the southeast provinces of Konya has led to the development of landscaping, public and community archaeology and rural regeneration projects in İvriz. The necessity of these projects evolved from the encounter of major threats towards the tangible and intangible cultural heritage.

This paper focuses on İvriz village and its cultural landscape and to discuss the current stage of the ongoing community archaeology and rural regeneration projects. The aim is to review and highlight the tangible and intangible cultural heritage of İvriz, as well as to understand the threats and constraints of the area for its sustainable development. Although there are a number of significant problems, the rich potentials for sustainable tourism could be used for the conservation of heritage sites and the general rural regeneration of the area. It is also significant

* Dr. Öğr. Üyesi, Koç Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü ve Sanat Tarihi Bölümü. E-mail: cmaner@ku.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Lefke Avrupa Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi. E-mail: amentes@eul.edu.tr

to highlight that the existence of the archaeological heritage and the vital need for conservation has triggered the broader regeneration and sustainable develeopment of the area. Currently the process shows that these are all interdependent to each other and requires sensitive and holistic management approaches, where the involvement of the local community is crucial.

The study investigates these through qualitative research, mainly through longitudinal observation of events and formal meetings with government bodies and other stakeholders, as well as through participant observation and interviews with local residents.

ÖZET

2013 yılından bu yana, Konya ilinin güneydoğu ilçelerinde arkeolojik yüzey araştırma projesi, İvriz’de çevre düzenlemesi, kamu ve toplum arkeolojisi ve kırsal kalkınma projelerinin geliştirilmesine öncülük etmektedir. Bu bahsi geçen projelerin gerekliliği, somut ve somut olmayan kültürel mirasa yönelik büyük tehditler ile karşılaşılmasından kaynaklanmaktadır.

Bu makale kapsamında, İvriz köyü ve kültürel peyzajı üzerinde durularak devam eden toplum arkeolojisi ve kırsal kalkınma projelerinin güncel aşaması tartışılmaktadır. Amaç, İvriz’in somut ve somut olmayan kültürel mirasını gözden geçirmek ve vurgulamak, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınması için bulunan tehdit ve sınırları anlamaktır. Bir takım önemli sorunlar olsa da, miras alanlarının korunması ve bölgenin genel kırsal kalkınması için sürdürülebilir turizm zengin potansiyeller barındırmaktadır. Arkeolojik mirasın varlığının ve acil koruma ihtiyacının olması, bölgenin daha geniş çapta kalkınmasını ve sürdürülebilir gelişimini tetiklediğini vurgulamak da önemlidir. Şu anda süreç, bunların birbirine bağlı olduğunu ve yerel toplumun katılımının çok önemli olduğunu, hassas ve bütüncül yönetim yaklaşımları gerektirdiğini göstermektedir.

Bu çalışma, büyük oranda nitel araştırmaları kapsamakta, olayların ve tüm sürecin uzun süreli gözlemlenmesi ve devlet/yerel yönetim ve diğer paydaşlarla yapılan resmi toplantıların oluşturduğu veriler ile ve ayrıca yerel halkın gözünden de konuları anlamak açısından katılımcı gözlemler ve görüşmeler yoluyla incelenmektedir.

1. INTRODUCTION

Since the latter half of the 20th century, there has been a shift in heritage conservation philosophy from a focus on tangible aspects to intangible considerations (socio-cultural dimensions)¹. Meanwhile, in regeneration there has been a shift from economic concern to community based concern². Aspects of rural heritage conservation and rural regeneration directly relate to the socio-cultural and physical values of a place, as well as continuity of local economic activities.

The protection of rural heritage has increasingly become dependent on tourism. In many cases tourism becomes an important component of rural regeneration. In places where there is significant archaeological heritage, public and community archaeology forms a strong bridge between the local community, through which archaeology becomes part of a wider culture. To date, there are only a limited number of studies relating to the combination of discourse of, public and community archaeological, sustainable tourism and rural regeneration, at a time where there is a growing emphasis on protection of rural heritage. Furthermore within the literature, there is a lack of studies discussing the process of ongoing projects and their difficulties during implementation.

This paper aims to review and highlight the tangible and intangible cultural heritage of a small village of İvriz as a case study, to understand the threats and constraints of the area for its sustainable development. It is also significant to highlight that the existence of the archaeological heritage and the vital need for conservation has triggered the broader regeneration and sustainable development of the area. Currently the process shows that these are all interdependent to each other and requires sensitive and holistic management approaches, where the involvement of the local community is crucial.

The study investigates these through qualitative research, mainly through longitudinal observation of events and formal meetings with government bodies and other stakeholders, as well as through participant observation and interviews with local residents.

2. HERITAGE CONSERVATION, SUSTAINABLE TOURISM AND RURAL REGENERATION

As tourism has become recognised as an effective vehicle for development, scholars and international development organisations have tried to define the meaning of development and to what extent it could be achieved through tourism³.

The issues of heritage protection, sustainable development and sustainable tourism in rural regeneration projects, carry importance in preserving the tangible and intangible traditions of rural areas. Socio-cultural and architectural traditions are usually used as resources within sustainable tourism. However, these resources need protection in order to maintain a balance with the economic benefits of tourism. Studies concerned with conflicts between tourism, resources and residents⁴ suggest a requirement for the effective management of resources in heritage places, along with the application of the key principles of sustainability. This requires an assessment of socio-cultural and physical values and impacts within a local community-based management approach.

3. PUBLIC AND COMMUNITY ARCHAEOLOGY

Archaeological survey and excavation projects collect, analyse and publish the obtained data, but most of the time without thinking about heritage preservation and management, as well as interacting with the public and how to reach out to the community who lives nearby or on the site, who wishes to make profit from heritage tourism. During archaeological fieldwork the interaction with local communities is inevitable.

Public and community archaeology were coined in the last quarter of the 20th century. The field of public archaeology studies the processes and outcomes, through which archaeology becomes part of a wider culture. Coined in the 1970's the term was associated with cultural resource management (CRM). Today it is defined as any archaeological activity that has the potential to interact with the public⁵.

The approach of community archaeology was triggered by Ivonne Marshall, who highlights the potential of the community approach to move archaeology beyond its nationalist, colonialist, and imperialist roots⁶. Community archaeology involves working with communities in ways that value their opinions and strive to meet their needs while also accomplishing archaeological goals⁷. As Marshall rightly points out: "Sustained site protection cannot be achieved without the active interest and support of local communities"⁸. Community archaeology is not only heritage management, the management and public presentation of archaeological resources is an integral part of community archaeology⁹.

RA, 2009.

⁴ Butler/Hall/Jenkins 1998; Mathieson/Wall 1987; Selwyn 1997; Smith/Brent 2001.

⁵ Merriman 2004: 5.

⁶ Marshall 2009: 1079.

⁷ Marshall 2009.

⁸ Marshall 2009: 1080.

⁹ Marshall 2002: 215.

¹ The Burra Charter, 2013.

² Rehabi Med, 2007.

³ Sharpley, 2009; UNESCO, 2005; ICOMOS, 2002; MEDITER-



Figure 1: Location of İvriz and Significant Heritage Sites / *İvriz'in ve Çevresindeki Önemli Kültürel Miras Alanlarının Konumları.*

In the legislations of many countries, including Turkey, the main objective is heritage preservation and community archaeology is rarely conducted and also rarely published, hence little examples from Turkey are known concerning this subject. Community archaeology is crucial for the integration of an archaeological heritage with the community, who lives there, for its sustainable protection throughout a long time span.

According to Marshall there are two types of communities: a) communities, who live very close to the site and b) community consists of descendants and includes those who can or choose to trace descent from the people who once lived at or near the site¹⁰. She correctly indicates that in practice these type of communities usually overlap. This is also the case for İvriz. The community live a) close to the archaeological site and b) most of them think that they descend from the Hittites, as they have been always in this space. In the case of İvriz, the latter fact leads to the major problem, that the villagers think, they can do whatever they want with the site, no matter if there is archaeological heritage or not.

Three significant projects were initiated in İvriz to create awareness among the villagers and to protect the archaeological heritage:

- A landscaping project,

- The preparation of a file for İvriz Cultural Landscape for the addition to the Unesco World Heritage Tentative List,
- Establishing an association for the protection of cultural heritage, sustainable tourism and rural regeneration as a community archaeology and rural regeneration project

The scope of these projects are explained in the following sections.

4. İVRİZ VILLAGE AND ITS BACKGROUND GEOGRAPHICAL AND CLIMATIC PROPERTIES:

In fall and winter the time in İvriz passes slowly. İvriz gets a lot of snow in winter, due to its location on the slopes of the Bolkar Mountain, which is the middle part of the Taurus Mountains. İvriz, is located 170 km south-east of the city of Konya and 2.9 km south of the provincial town of Halkapınar (Fig. 1). The small village, settled on the slopes of the Bolkar Mountains at 1200 MAMSL, has around 80 inhabitants in winter and around 200 in summer (Photo 1). The village is situated in the south-east of the Konya plain, and right next to the wetlands and the streams created by the İvriz Creek (Photo 2). The climate of the Konya plain is semiarid with a continental character and with an annual precipitation of 250-300 mm¹¹.

¹⁰ Marshall 2002: 216.

¹¹ Roberts 1983: 154.



Photograph 1: İvriz Village General Appearance (from the south). / *İvriz Köyü'nün Genel Görünümü (Güneyden).*



Photograph 2: İvriz Creek in June / *Haziran Ayında İvriz Çayı.*

HISTORICAL BACKGROUND AND SIGNIFICANT HERITAGE SITES

İvriz derives from the Greek word *Brúση*, which means spring. The village is located next to water springs, which bubble up from the carstic ground from around May until August. In the past the water has been running out of holes in the mountain rocks, so that it gave an appearance like small waterfalls. The amount of the water each year depends on the yearly snowfall and snowmelt in the Taurus Mountains. The more it snows, the more water bubbles from the ground. The water is so abundant that it covers the whole area to the east of the village.

In 1934 the foundations were laid for the Sümerbank textile factory in Ereğli, which was inaugurated in 1937. The energy for the production came from a hydroelectric power plant, which was located in the valley north of İvriz. Today the remains of this powerplant are located on the shore of the İvriz dam. Water pools were built in İvriz, and a drain was drilled into the rock of the relief so that the water could be lead by a wide channel to the hydroelectric power plant (Photo 3). The artificial



Photograph 3: The Drain Next to the Famous İvriz Relief / *Meşhur İvriz Kabartmasının Yanındaki Su Kanalı.*



Photograph 4: The Famous İvriz Relief, Depicting King Warpalawas and the Storm God Tarhunzas (8th century BC). The Water Pools Were Built in the 1930'S / *Kral Warpalawas ve Fırtına Tanrısı Tarhunzas'ı Betimleyen Meşhur İvriz Kabartması (M.Ö. 8. yüzyıl). 1930'larda İnşa Edilen Su Havuzları.*

pools and channel have changed the natural habitat and appearance of İvriz, and this is how the space is organised also nowadays.

For archaeologists, İvriz is notable for its archaeological heritage, such as the famous Neo Hittite reliefs in İvriz (Photo 4) and the Ambarderesi valley (8th c. BC), the İvriz fort (İvriz Kalesi) and the ruins of a Byzantine monastery (843-1543 AD) across the Neo Hittite relief in Ambarderesi (Photo 5). The main rock relief is located on the slopes of the Bolkar Dağ massif and depicts the storm god Tarhunzas, who is ripping off a bundle wheat from the ground and his skirt is surrounded by grapes and king Warpalawas stands in adoration position in front of him (Photo 4). The inscriptions on the relief date it to the reign of king Warpalawas king of Tuwanuwa

(r. 738-710 BC). A third inscription below the relief mentions the name of the artist Tiymartus, who carved it and dedicated the relief to Warpalawas¹². Before the construction of the pools and canals for the hydroelectric power plant there was also a spring in front of the relief. The whole area was covered with water during spring time, but with the construction of the water pools in the 1930's for the hydroelectric power plant the landscape has changed.

In 1972 a second relief in İvriz was discovered¹³. It is not far from the main spring with the cave and is located on top of a rock. The partially preserved relief depicts a sacrifice scene: a man, who leads an animal to the right and holds one of his horns. In front of the animal are the remains of a second person, the rest is not preserved. To the right of this relief two steps are preserved which lead to a rectangular cavity, which was probably the base for a stele¹⁴. During a canal construction under several meters of rubble a part of a head of an oversized sculpture, which belonged to a statue of king Warpalawas and a stele, with Luwian and Phoenician inscriptions depicting the lower part of the weather god were discovered in İvriz in the 1980's¹⁵. Furthermore three inscribed blocks in hieroglyphic Luwian have been discovered in İvriz as well¹⁶. All of the objects are kept in the Ereğli Museum.

The reliefs, the fragments of the sculpture and the stele and inscribed blocks indicate that they were part of a cult center related to water and the netherworld¹⁷. The Hittites deified springs, caves and lakes, because they were recognized as a connection to the netherworld¹⁸. According to Hittite conception, the netherworld is just located beneath the inhabited earth. Caves, springs and artificial pits are the entrances to the netherworld. The flowing blood of the sacrificed animal is dedicated to the gods of the netherworld in caves and the priest would talk to the gods through artificial pits.

The historical cultural memory of the Hittite site has reached to the Byzantine Period, when monks came and established a monastery for ascetics nuns and monks just across the Neo Hittite rock relief in Ambarderesi, which is ca. 2,5 km south of the village inside the Bolkar Dağ massif (Photo 6). The Sannabadae monastery is known by the locals as Kızlar Oğlanlar Sarayı (Palace of Boys and Girls)¹⁹. Today only the ruins of the monastery are preserved. Excavation, preservation and conservation are

urgently necessary. The apsis of the church and remains of frescoes are preserved. Inside the apsis is a hole with water marks, from where once water must have been coming out and could be related to purification and cult.



Photograph 5: The Smaller Version of the İvriz Relief in the Ambarderesi Valley, Depicting the Storm God and Probably King Warpalawas (8th c. BC) / *Ambarderesi'nde Bulunan İvriz Kaya Kabartmasının Küçüğü. Olasılıkla Fırtına Tanrısı Tarhunzas'ı ve Kral Warpalawas'ı betimlemektedir (MÖ 8 yüzyıl).*



Photograph 6: Ambarderesi Valley and the Remains of the Sannabadae Monastery (Kızlar Oğlanlar Sarayı) / *Ambarderesi'nde bulunan Sannabadae Manastırının Kalıntıları (Kızlar Oğlanlar Sarayı).*

For locals and visiting tourists, the archaeological heritage is in fact secondary, the water springs, the sweet spring water, the shade from the trees, fresh fruits from local gardens and the coolness of the water are the main attraction (Photo 7-8). Specifically during summer, when it is unbearable hot in neighboring regions, such as Niğde, Karaman, Konya, Adana and Mersin, tourists come here to cool down and picnic by the water. This also signifies, that the tourist season is restricted to certain months of the year. The main tourism season would start in April and end at the beginning of November, with storms, rain, cold winds and snowfall.

The average age of the inhabitants in the village is around 70-75. The majority of the young families and people

¹² Hawkins 2000a: 517.

¹³ Bier 1976; Karauğuz/Kunt 2006.

¹⁴ Karauğuz/Kunt 2006; Maner/Kuruçayırılı 2018.

¹⁵ Dinçol 1994.

¹⁶ Hawkins 2000a: 529-30; Hawkins 2000b, PL. 304.

¹⁷ Maner 2016a; Maner/Kuruçayırılı 2018.

¹⁸ Haas 1994: 127.

¹⁹ Yandım Aydın 2019.



Photograph 7: Local Tourist Visit İvriz for Its Sweet Water Springs / *İvriz'i Tatlı Su Kaynakları için Ziyaret Eden Yerli Turistler.*



Photograph 8: In Fall İvriz is also a Preferred Picnic Spot Due to its Picturesque Landscape / *Sonbaharda da Pitoresk Peyzajından Dolayı İvriz Tercih Edilen Piknik Yeridir.*

have moved to Ereğli, which is the province in the north, Konya, Ankara or Istanbul. The villagers who currently live in İvriz make their living mainly from agriculture, fruit farming, dairy products and local tourism.

5. PROJECTS CARRIED OUT IN İVRİZ

In 2013 a systematical survey project of the southeastern provinces of Konya started with the permission of the Ministry of Culture and Tourism Directorate of Antiquities and Museums of the Turkish Republic. The Konya Ereğli Survey Project – Konya Ereğli Yüzey Araştırma Projesi (henceforth KEYAR) has the aim to fill in a gap in the understanding of the Bronze and Iron Age landscape and its settlements of the Ereğli, Karapınar, Halkapınar and Emirgazi provinces. During the third field season in 2015 the Halkapınar province was systematically surveyed²⁰. Halkapınar is located south of Ereğli and north of the Bolkar Mountains and covers an area of ca. 362 square kilometres and has 4173 inhabitants. The province has seventeen districts, İvriz

²⁰ Maner 2016a.



Photograph 9: Shooting on the Slopes of the Second Relief in İvriz / *İvriz'de İkinci Kabartmanın Altında Tüfekle Şişe Patlatma Oyunu.*



Photograph 10: Picnickers Leave Their Garbage Behind, Which is Not Collected by the Authorities / *İvriz'e Gelen Piknikçiler Çöplerini Çevreye Atmaktadır ve Yetkililer Tarafından da Toplanmamaktadır.*

is one of them. During the survey İvriz village and its vicinity, was investigated and surveyed systematically as well²¹. The survey revealed that there is a settlement continuity from Early Bronze Age until the Byzantine Period.

The first thing which stroke the team's attention during the survey was the abuse of the site for picnic tourism which created major threats to the archaeological heritage. Shooting balloons next to the Neo Hittite relief and other locations (Photo 9), the dense fat smoke from grilling meat, corn and potatoes in front of the relief, the garbage on the ground, the water pools and canals, the cars, the noise and beer bottles especially on the top of the outcrop were the relief was carved were major constraints (Photo 10-11). The same was observed also in Ambarderesi. The muhtar (local headman) has

²¹ Maner 2016a; Maner 2017a; Maner 2017b; Maner 2017c; Maner 2017d; Maner/Kuruçayırılı 2018.



Photograph 11: Due to Limited Parking Areas Cars are Blocking the Roads / *Sınırlı Otopark Alanları Nedeniyle Arabalar Yolları Kapatmakta.*

opened a road with a bulldozer on the eastern side of Ambarderesi for an easy access to the relief and monastery. However, since there is a narrow canyon, where vehicles could not pass, the road lead until this canyon. The area where the road leads it to, is full with garbage and beer bottles, locals come here with their cars to drink, eat and leave their garbage behind, which is not cleaned by any authorities.

Furthermore a major constraint is located in different perspectives and meanings of the site for different users such as for tourists, locals and archaeologists. The locals see the tourists as their major source of income, to whom they sell local goods at the village market. Masses of tourists, who come to picnic in İvriz, up to 5000 per day at peak season, block streets and gardens with their cars, leave their garbage everywhere, slaughter animals and barbeque even in front of the Neo Hittite relief. The villagers, which see the tourists as their major income source during the year, do not have the awareness for conservation of their heritage and they actcareless. The amount of tourists, who come to see the archaeological heritage only, is few. One of the reasons is that this site is not part of the cultural tourism routes of major tourism companies, secondly the site is advertised in its regional context only (meaning Konya), thirdly the site is not easily accessible by public transportation. In addition to these, tourists who are keen to visit the site, they are horrified when they arrive because of abuse of the site through the cars, garbage, noise, smoke and smells, that they prefer not to spend long time in the village.

In the sake for local picnic tourism, automatically major threats are created by the locals, which they do not take into account because the cultural heritage

is not their priority concern. However, to please the tourists, major threats to the archaeological and also industrial heritage are created. Hence these threats and constraints are significant issues of the area for its sustainable development.

Hence it was important to analyse and highlight the threats to the archaeological and natural heritage as soon as possible and to work on solutions. This has initiated projects for the broader regeneration and sustainable development of the area by working with the local stakeholders and administrative bodies to create awareness. The steps and projects which are described in the next part of the article are an attempt of public and community archaeology and rural regeneration for a sustainable development of the area and creating a notion on heritage conservation through rural regeneration.

To create awareness among the villagers and to protect the archaeological heritage, three projects have been initiated:

A. LANDSCAPING PROJECT

A landscaping project and a project for sustainable tourism was started in spring 2016. The landscaping project, which was prepared by Atölye Mimarlık (Didem Teksöz and Sinan Omacan) and approved by Konya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (Konya Regional Board for the Preservation of Cultural Heritage) on May 17th 2017, will create a visitor center, information stand, entrance, counters for locals to sell their products, an education center for school children and visitors, visitor paths, labeling and replikas of the archaeological sculptures, which have been discovered in İvriz and are now in the Ereğli Archaeological Museum. As construction materials, local materials have been chosen, such as stone, wood and mudbrick to enhance the notion of the conservation of mudbrick buildings in the village. The new arrangement around the monument aims to emphasise the monument without harming its values, authenticity and integrity. Financial support was ensured by KOP (Konya Ovası Projesi – Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı) and the construction is currently lead by the Municipality of Konya, which will be finished in Fall 2019.

B. İVRİZ CULTURAL LANDSCAPE'S APPLICATION FOR THE UNESCO WORLD HERITAGE TENTATIVE LIST

To create awareness for heritage preservation among locals, Turkish and world citizens and to open the doors for cultural tourism, a file with the help of the Ministry of Culture and

Tourism of the Turkish Republic was prepared. The aim of this, is to integrate the natural and archaeological habitat and heritage, which has been the main attraction for the cultures and people living here over a long time span. Another aim was to involve the current village with its authentic mudbrick architecture and rural construction traditions as an integrated part to the whole. The *İvriz Cultural Landscape* includes two in situ large Neo-Hittite rock reliefs, and a small Neo-Hittite altar, as well as a monastery dating to the Middle Byzantine Period, two caves and natural features such as springs. The site was used as a frontier marker, and as a religious and cultic area over a long span of time from the Late Bronze Age (1650-1200 BC), through Iron Age (1200-650 BC) and down to the Middle - Late Byzantine period (843-1543 AD). Mentioned as ⁴KASKAL.KUR in the Late Bronze Age by the Hittites, it was an important frontier marker and later in the Iron Age it became an important water cult sanctuary and this continued into the Byzantine Period where the site was used again as a religious setting for an important monastery.

İvriz Cultural Landscape was included to the Unesco World Heritage Tentative List on April 15th 2017.²² The current aim is to prepare a file for the subscription to the main list.

C. SUSTAINABLE TOURISM AND RURAL REGENERATION PROJECT (ESTABLISHMENT OF AN ASSOCIATION)

İvriz village and its close surrounding provides significant potentials for sustainable rural development and sustainable tourism. These potentials will mainly focus on the use of tangible and intangible values of the village and its cultural landscape.

The application and approval of the village and its cultural landscape to the UNESCO World Heritage tentative list has been a significant turning point for its future protection and management. This has also started to show some positive preliminary effects on the local authorities and local community in terms of raising awareness to the outstanding value of the site.

The Hittite rock relief monuments, ruins of castels, caves, the monastery, traditional mud brick and stone houses and industrial heritage, working with the water coming from İvriz and İvriz water are among tangible cultural heritage of İvriz. Continuing village life style of İvriz residents, their local products and productions, cultural and social traditions are significant intangible heritage which should be sustained. The local community and their involvement in the process of

sustainable tourism led rural regeneration is crucial for long-term results and low-impact tourism. The village has a number of economic resources which could be used for local products and production potentials such as;

- Fruits and vegetables (peach, grapes, apple, pear, tomato, cucumber, pepper, etc)
- Dried fruits (mulberry, apricot, apple, cherry, plum)
- Dried vegetables (bean, tomato, pepper)
- Nuts and herbs (hazelnut, walnut, almond, sage, mountain tea, etc)
- Productions by local products such as jam, marmalade, paste, syrup, molasse etc.
- Cooked products such as pastries (gözleme, sıkma)
- Hand made products and souvenirs such as embroideries, knitted socks, dolls, etc

The realisation of these potentials and threats has led to the establishment of an association in November 2017 in order to carry out the necessities of developing a sustainable tourism and rural regeneration project, while enhancing the local community involvement to these initiatives. The association which is named as ‘Association for Conservation and Promotion of İvriz’ (İvriz Kültür Mirasını Koruma ve Tanıtma Derneği) aims to enhance, protect and promote the existing tangible and intangible heritage of the village through capacity building activities especially for the empowerment of women. A traditional mudbrick building (Photo 12, 13) was rented and restored for the association as part of the project. This was the first step of the association to reach its vision and missions.

A significant outcome that the non-profit organization is striving for is creating educational programs that support sustainable tourism and rural development while boosting confidence and entrepreneurship efforts with an emphasis on the inclusion of various age groups and gender equality.

The association aims to create a cultural inventory and publish the findings, to accumulate an awareness that will help protect said universal values and to take necessary steps and cooperate in order to revive the natural features that have deteriorated over time for various reasons. Also

²² <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6244/>.



Photograph 12: Association for Conservation and Promotion of İvriz, Restored Traditional Mud-Brick Building / İvriz Kültür Mirasını Koruma ve Tanıtma Derneği, Restore Edilmiş Olan Kerpiç Yapı.



Photograph 13: Association for Conservation and Promotion of İvriz, Interior of the Restored Building / İvriz Kültür Mirasını Koruma ve Tanıtma Derneği, Restore Edilmiş Olan Binanın İç Mekanı.

in order to stop emigration and to increase the economical status of the local people the association aims to: engage in social, economic and cultural efforts, to cooperate with public institutions, private sector, non-governmental organizations, develop projects and activities. There are four main missions of the organization in order to reach the main vision.

1. Research, Archiving, Inventory Work to Uncover Valuable Features in the Village and Vicinity
 - Carrying out oral history with the elderly people of the village to explore traditions (Photo 14),
 - Working on raising awareness and a sense of belonging towards the historical and cultural heritage in the village and vicinity,
 - Understanding and archiving the features of a traditional İvriz house (mud brick building techniques, cane and wooden roofs),
 - Identifying the wooden furniture and their motifs in



Photograph 14: The Association Volunteer is Carrying Out Oral History with the Elderly People of the Village to Explore Traditions / Dernek Gönüllüsü, Köyün Yaşlılarıyla Gelenekleri Keşfetmek İçin Sözlü Tarih Gerçekleştirmekte.



Photograph 15: Developing Local Products and Working on Ideas that will Improve the Quality and Presentation of Existing Village Products such as Producing Jam from Fruits / Yerel Ürünlerin Geliştirilmesi ve Meyvelerden Reçel Üretmek gibi Mevcut Köy Ürünlerinin Kalitesini ve Sunumunu Geliştirecek Fikirler Üzerinde Çalışma.

a traditional İvriz house (table, chair, chest, shelf, closet, divan etc.),

- Identifying the flora and the endemic species and reporting on the potential produce variety.
2. Education, Information, Raising Awareness
 - Raising awareness and doing promotion work about the village and valuable features surrounding it (İvriz house, rock relief, Ambarderesi, Hittites, old mills, industrial heritage, trees-plants, water sources) while including the people of İvriz, who live out of the village.
 3. Developing Products and Working on Ideas that Will Improve the Quality and Presentation of Existing Village Products (Photo 15)
 - Hosting expert guests in the village and getting their support in developing new products and taking



Photograph 16: Hosting Expert Guests in the Village and Getting Their Support in Developing New Products such as Soap Making / *Köydeki Uzman Konuklara Ev Sahipliği Yapma ve Sabun Yapımı gibi Yeni Ürünlerin Geliştirilmesinde Destek Alınması.*



Photograph 17: Hosting Expert Guests and Working in Cooperation with the Local Community to Raise Awareness Over Mud-Brick Buildings and Their Construction / *Uzman Konuklara Ev Sahipliği Yapma ve Yerel Toplumla İşbirliği Yaparak Kerpiç Binalar Üzerindeki Farkındalığı Arttırma Çalışması.*

action (designer, food engineer, architect, restorer) (Photo 16-17),

- Producing various products and expanding the product range in order to help village people economically develop while emphasising gender equality and including children in the process.
- 4. Working Towards Protecting, Sustaining and Promoting Cultural Heritage
- Organizing activities that have natural and cultural components - festivals, trips (bicycle tours, trekking, camping, school trips), art and photography contests. Including children in these activities and designing activities for children are also among our goals.
- Promoting campaigns and raising awareness on protection with the help of media and publications.

These four visions started to be carried out since 2017.

6. CURRENT CONSTRAINTS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF İVRİZ AND ITS CULTURAL LANDSCAPE

Currently, there is lack of a holistic heritage management and increasing number of uncontrolled visits to the village. Thus, there is a high risk of uncontrolled mass tourism that has already started to reflect negative impacts to the village character. Lack of awareness of local community of their cultural heritage and its conservation are other significant constraints and threats for the sustainable development of the village and its cultural landscape. Difficulties with local community empowerment, gender separations (local men and women requesting for separate meetings) show socio-cultural constraints working towards a common target. The majority of the permanent residents are elderly or at least they are not working age groups. This limits the diversity and range of active cooperation as well as future job opportunities to be distributed among the local community.

Difficulties to find national or international funding streams, have been delaying the start up of the heritage site management and also complicate the conservation and rural regeneration process. The long procedures and complex beurocracies have impacts over local community such as discouragement regarding to formal and informal initiatives. To date, this has led to low rates of involvement in the community-based development process. Low stakeholder cooperation and difficulties in the process are constraints for rural development which should be immediately overcome.

Consequently there are a number of issues to be addressed and/or their significance should be emphasised among different parties in order to overcome the constraints of sustainable development of the village and its cultural landscape:

- Significance of increasing benefits for local community while bringing sustainable development in order to raise attachment to formal and informal initiatives,
- Education and training of men and women as well as children are crucial, because there is low awareness of their heritage, long-term sustainable living conditions and tourism management,
- Untrained local stakeholders lead to a stagnation period in which no progress can be made,
- Crucial need to create awareness among local community and NGOs to protect traditional İvriz houses,

- Support of “successful” locals with leadership skills is necessary to encourage local community and local stakeholders to start an innovative beginning.
- Significance of devotion and patience of the rural regeneration team within the long process.

7. PROBLEMS AND THREATS TO TANGIBLE AND INTANGIBLE VALUES OF İVRİZ

Overall there are problems and threats at the process of protecting physical (tangible) and socio-cultural (intangible) values of İvriz. As mentioned in above sections, tangible values include archaeological heritage, architectural heritage and natural landscape. Threats to traditional architecture include inappropriate constructions and destruction of traditional civil architecture by their owners. This is mainly due to lack of protection laws and regulations in İvriz village for civil architecture. The loss of traditional mud brick buildings will not only reduce the architectural value of the general village character, but will also change the socio-cultural and spatial relations of the local community's way of life.

In present, environmental and visual harm in the picnic area are caused by weekend picnic visitors especially during summer and spring times. Inappropriate arrangement of car parking shows both lack of spatial arrangement as well as the site management plan considering the carrying capacity of the village and its visitors. The weekend visitors have been also causing destruction of archaeological heritage and environment. Problems related to village market include, lack of organisation of the market space, inconsistent quality of products and price ranges and lack of hygienic environment to produce local products and their preparation for the market. Problems related to spatial arrangements will be solved as a result of ‘çevre düzenlemesi – landscaping project’ (Atölye Mimarlık) explained in above sections. It is expected that issues regarding to carrying capacity and visitor management will be addressed after the completion of this project.

8. CONCLUSION

Community archaeology enriches the discipline of archaeology and helps us to see archaeological heritage in a different light. The discussed example of İvriz arose during the third field season of the KEYAR survey project in 2015 due to the abuse of the archaeological heritage for profit making by the local community, who lives very close to the site. Collaborations and workshops with local women and men were conducted

to analyse and highlight the intangible cultural heritage, which will help to a) sustain the archaeological site and prevent its' abuse, b) to help them to gain the economical profit they hope for. The establishment of an association in İvriz (İvriz Kültür Mirasını Koruma ve Tanıtma Derneği) with providing training opportunities and an association house building that acts as a social meeting place for local community aims to help locals with its projects on raising awareness and sense of belonging towards their tangible and intangible cultural heritage.

The existence of the archaeological heritage and the vital need for conservation has triggered the broader regeneration and sustainable development of the area. Currently the process shows that these are all interdependent to each other and requires sensitive and holistic management approaches, where the involvement of the local community is crucial yet at times difficult to maintain.

BIBLIOGRAPHY

- BIER, L. 1976.
“A Second Hittite Relief at Ivriz”, *Journal of Near Eastern Studies* 35/2, 115-126. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdfplus/10.1086/372471>
- BUTLER, R. / HALL, M. C. / JENKINS, J. 1998.
Tourism and Recreation in Rural Areas. Chichester: Wiley.
- DİNÇOL, B. 1994.
New Archaeological and Epigraphical Finds from Ivriz, *Tel Aviv* 21: 117-128. <https://doi.org/10.1179/tav.1994.1994.1.117>
- HAAS, V. 1994.
Geschichte der hethitischen Religion. Leiden.
- HAWKINS, J. D. 2000A.
Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions: Volume I, Inscriptions of the Iron Age: Part 1. Berlin.
- HAWKINS, J. D. (200B).
Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Volume I, Inscriptions of the Iron Age: Part 3 Plates. Berlin.
- HAWKINS, J. D. 2015.
“Hittite Monuments and Their Sanctity”, *Sacred Landscapes of Hittites and Luwians*. (Eds. Anacleto D’Agostino / V. Orsi / G. Torri) Firenze: 1-9.
- ICOMOS 2002.
International Cultural Tourism Charter: Principles and Guidelines for Managing Tourism at Places of Cultural and Heritage Significance. ICOMOS International Cultural Tourism Committee.
- KARAUĞUZ, G. / KUNT. H. I. 2006.
“İvriz Kaya Anıtları ve Çevresi Üzerine bir Araştırma”, *Arkeoloji ve Sanat* 122: 23-50.
- MANER, Ç. 2016a
“Preliminary Report on the Third Season of the Konya-Ereğli (KEYAR) Survey 2015”, *Anatolia Antiqua* 24: 225-252. <https://www.persee.fr/collection/anata>
- MANER, Ç. 2016b.
“Su Kaynağını Düzenli Olarak Ziyaret Et! İvriz Su Kült Merkezi ve Çevresinde Yeni Araştırmalar”, *Aktüel Arkeoloji* 54: 8-10.
- MANER, Ç. 2017a.
“Preliminary Report on the Fourth Season of the Konya-Ereğli Survey”, *Anatolia Antiqua* 25: 95-114. <https://www.persee.fr/collection/anata>
- MANER, Ç. 2017b.
“Konya ili Ereğli, Halkapınar, Karapınar ve Emirgazi 2014 Yılı Yüzey Araştırmaları (KEYAR)”, *34. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Ankara*: 1-26. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/Eklenti/52534,34arastirma1pdf.pdf?0>
- MANER, Ç. 2017c.
Konya ili Ereğli, Halkapınar, Karapınar ve Emirgazi 2015 Yılı Yüzey Araştırmaları (KEYAR)”, *34. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Ankara*: 211-226. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/Eklenti/52535,34arastirma2pdf.pdf?0>
- MANER, Ç. 2017d.
“From the Konya Plain to the Bolkar Mountains: The 2015-16 Campaigns of the KEYAR Survey Project”, *The Archaeology of Anatolia: Recent Discoveries, Volume II*, (Eds. S. R. Steadman / G. McMahon), Cambridge: 341-367 içinde. <https://www.cambridgescholars.com/the-archaeology-of-anatolia-volume-ii>
- MANER, Ç. / KURUÇAYIRLI, E. 2018.
“İvriz Ambarderesi Kızlar Oğlanlar Sarayı (Manastırı) Mağarasında Araştırmalar”, *Belleten* 82/295: 1-17. <http://www.ttk.gov.tr/category/yayinlarimiz/dergi/belleten/>
- MARSHALL, I. 2002.
“What is Community Archaeology?”, *World Archaeology* 34/2: 211-219. <https://doi.org/10.1080/0043824022000007062>
- MARSHALL, I. 2009.
“Community Archaeology”, *The Oxford Handbook of Archaeology* (Eds. C. Gosden, B. Cunliffe, R. A. Joyce) 1078-1102 içinde. 10.1093/oxfordhb/9780199271016.013.0035
- MATHIESON, A. / WALL, G. 1982.
Tourism: Economic, Physical and Social Impacts. London: Longman.
<https://doi.org/10.1177/0047287583022001131>

MEDITERRA 2009.

Rethinking Rural Development in the Mediterranean Report. Available at: http://ciheam.org/images/CIHEAM/PDFs/Publications/Mediterra/2009/Mediterra%202009_EN.pdf (Accessed: 16 JUNE 2017).

MENTEŞ, A. 2015.

Tourism-led Rural Regeneration in the Eastern Mediterranean: Conservation of Traditional Buildings, and Community Implications, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Oxford Brookes University. Oxford.

MERRIMAN, N. 2004.

“Introduction: Diversity and Dissonance in Public Archaeology”, (Ed. N. Merriman) *Public Archaeology* (1-18) içinde. <https://doi.org/10.1080/00665983.2004.11020615>

REHABIMED 2007a.

RehabiMed Method: Traditional Mediterranean Architecture: I. Rehabilitation, Town and Territory, Barcelona: RehabiMed. Available at: http://www.rehabimed.net/Publicacions/Metode_Rehabimed/I.Rehabilitacio_Ciutat_i_Territori/EN/1st%20Part.pdf (Accessed: 19 January 2011).

ROBERTS, N. 1983.

“Age, Palaeoenvironments, and Climatic Significance of Late Pleistocene Konya Lake, Turkey”, *Quaternary Research* 19/2, 154-171. <https://www.sciencedirect.com/journal/quaternary-research/vol/19/issue/2>

SELWYN, T. 1997.

“Tourism and Cultural Conflicts in Mallorca”, *Sustainable tourism in Mediterranean Islands and Small Cities*. (Eds. T. Selwyn / C. Fsadni) University of Malta for the Council of Europe and the EC MED-CAMPUS Programme.

SHARPLEY, R. 2009.

Tourism Development and the Environment: Beyond Sustainability? London: Earthscan.

DOI: 10.4324/9781849770255

SMITH, M. K. 2007.

Tourism, Culture and Regeneration. Wallingford: CABI.

SMITH, V. L. / BRENT, M. 2001.

Hosts and Guests Revisited: Tourism Issues of the 21st Century. New York: Cognizant Communication.

The Australia ICOMOS 1999.

The Burra Charter. Available at: http://www.icomos.org/burra_charter.html (Accessed: 18 March 2017).

UNESCO World Heritage Centre 2005.

Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, UNESCO World Heritage Centre.

YANDIM AYDIN, S. 2019.

Late Antique Anatolia and its Ascetics, Ç. Maner (Ed.), *Crossroads, Konya Plain from Prehistory to the Byzantine Period – Kavşaklar Prehistorik Çağ'dan Bizans Dönemine Konya Ovası*.

TÜBA-AR GENEL YAZIM KURALLARI

TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yıllık olarak yayımlanan uluslararası süreli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar (Türkiye Bilimler Akademisi –TÜBA) Akademi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI

TÜBA-AR dergisi ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmadan arkeoloji ve arkeoloji ile bağlantılı tüm alanlarda yapılan yeni araştırma, yorum, değerlendirme ve yöntemleri kapsamaktadır. Dergi arkeoloji alanında yeni yapılan çalışmalara yer vermenin yanı sıra, bir bilim akademisi yayın organı olarak arkeoloji ile bağlantılı olmak koşulu ile kültürel miras yönetimi, koruma, doğa, fen ve diğer sosyal bilim alanları ile ilgili tüm uzmanlık alanlarında yeni yorum, yaklaşım, analizlere açıktır; bu alanlarda bir forum oluşturma işlevini de yüklenmiştir.

Kazı ve yüzey araştırmaları da dahil olmak üzere yeni yorum ve açılım getirmeyen, yalnızca malzeme tanıtımı içeren, kazı ön rapor niteliğindeki yazılar dergi kapsamının dışındadır. Ancak, kültür tarihi açısından önemli bir yenilik getiren, özgün buluntular “haber” olarak dergiye kabul edilebilir.

YAYIN İLKELERİ

Dergide basılmak için verilen yazılar Türkçe, İngilizce, Almanca ya da Fransızca olabilir; Türkçe yazılara İngilizce, diğer dillerde yazılmış olanlara da Türkçe ve İngilizce bir özet eklenmesi gerekmektedir. Resim alt yazıları, biri Türkçe olmak üzere mutlaka çift dilde yazılmalıdır. Anahtar sözcükler ve özetler ise, İngilizce ve Türkçe olan yazılarda Türkçe ve İngilizce olarak çift dilde, diğer dillerde yazılan makalelerde makale dilinin yanı sıra Türkçe ve İngilizce olarak üç dilde verilmelidir.

Yazarlar dergiye gönderdikleri makalenin özgün olduğunu, başka bir dilde dahi olsa makalenin daha önce yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

TÜBA-AR hakemli bir yayındır. Gelen yazıların önkabulü üzerine yayın kurulu görüş bildirir ve hakem önerir. Her yazı en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerin önerileri, eleştiri ve düzeltmeleri yazara hakem adı gizlenerek yollanır; yazarlar hakem görüşüne uymayı kabul etmek yükümlülüğündedir. Yazarların, gerekçe göstererek görüşlerinde ısrarcı olmaları durumunda yayın kurulu yeni bir değerlendirme yapar.

Hakem görüşleri doğrultusunda yayın kurulu tarafından basılabilir kararı verilen yazılar, yazı düzeni, yazım kuralları, kaynakça, görsel malzeme ile yazının ilişkilendirilmesi gibi konular da dahil olmak üzere gözden geçirildikten sonra, önemli bir aksaklık bulunmaz ise son gözden geçirme yayın koordinatörü tarafından yapılır.

YAZIM KURALLARI

Makaleler: Makale metni bilgisayar ortamında yazılmalıdır. Başlık iki kademeli kullanılabilir ve ikinci satıra yazılan başlık ‘alt başlık’ olarak değerlendirilir. Sayfa sayısı için belirli bir sınır bulunmamakla beraber üst sınır 50000 vuruş olarak kabul edilmektedir. Makaleler iki aşamalı olarak teslim edilmelidir; ilk olarak hakeme gönderilecek şekilde tek dosyada metin, kaynakça, düşük çözünürlükte görseller ve resim alt yazıları, ikinci aşamada, makalenin kabulünden sonra ise ayrı dosyalar halinde olmak üzere metin, kaynakça, yüksek çözünürlükte görseller ve resim alt yazıları olarak teslim edilmelidir. Metin, ‘microsoft word’ kelime işlem programında yazılmalıdır. Metin içindeki birinci derece başlıklar büyük harf bold, ikinci derece başlıklar büyük harf normal, üçüncü derece başlıklar sözcük ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harf bold, dördüncü kademe başlıklar sözcük ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harf ve italik yazılmalıdır.

Örnek yazılım:
 INTRODUCTION
 CULTURAL STAGES
 North-Central Anatolia
 İkiztepe

Metin içinde geçen yabancı sözcük ve terimler, örneğin ‘in situ’ italik olarak yazılmalıdır. Metin içinde Milattan Önce, Milattan Sonra gibi çok alışlagelmiş kısaltmalar dışında kısaltma kullanılmamalı ve açık yazılmalıdır. Ancak metinde çok sık geçen adlamalar, ilk olarak açık yazılıp yanında kısaltması parantez içinde belirtildikten sonra kısaltma olarak kullanılmaya devam edilebilir; örneğin Maden Tetkik Arama (MTA). Geçerli bazı kısaltmalar:

Milattan Önce’nin kısaltması: MÖ ve tarihten önce; örneğin MÖ 475

Milattan Sonra’nın kısaltması: MS ve tarihten önce; örneğin MS 456

Günümüzden önce: GÖ

Uyarlanmış (kalibre) tarihler: cal. M.Ö.; örneğin cal. MÖ 475

Belirli bazı dönem adları kısaltılabilir; örneğin Erken Tunç Çağı, ETÇ; Geç Demir Çağı, GDC

Bölge adlarının ilk harfleri büyük yazılmalı; örneğin İç Anadolu, Orta Amerika, Güneydoğu Anadolu, Orta Asya, Yakın Doğu gibi. Aynı şekilde yer, coğrafya ve kurum adlarının da ilk harfleri büyük yazılır; örneğin Avrupa, Akdeniz Bölgesi, Barbaros Bulvarı, Kızılırmak, Fırat Nehri, İstanbul Üniversitesi, Türk Tarih Kurumu gibi.

Görseller: Resimler dijital olmalıdır. Görsellerin yüksek çözünürlükte ve imaj boyutunun büyük olması gerekmektedir. Genelde 20 sayfalık bir metin için 6-8 resim sayfasına girecek şekilde tercihen 15 resim üst sınırdır. Yazı hangi dilde olursa olsun resim alt yazıları biri Türkçe olmak üzere mutlaka çift dilde yazılmalıdır. Görsellerde ve metin içi göndermelerinde tek bir numaralandırma uygulanmalıdır. Fotoğraf, resim, Çiz. hepsi Res.1,2,3... / Fig. 1,2,3... olarak sıralanmalı ve metnin sonunda verilmelidir. Tablo-çizelgeler, görsellerden ayrı olarak Çizelge 1,2,3... / Table 1,2,3... olarak numaralandırılmalı ve metin sonunda verilmelidir.

Her türlü görsel malzemenin sayfa mizanpajında rahat kullanılabilmesi için, yatay ya da dikey A4 normun oranlarına uygun olması gerekmektedir.

Yazara/yazarlara ait olmayan görsellerin kaynağı belirtilmeli, yayım için telif hakkı anlaşması gerektiren googleeearth gibi görseller kullanılmamalıdır.

Dipnotlar: Dipnotlar aşağıdaki örneklerdeki gibi olmalıdır;
 Özgüç 1978, Garstang/Gurney 1959; Forlanini 2007: 151.

Kaynakçada verilen tüm kaynaklara metinde gönderme yapılmalıdır.

Kaynakça yazım kuralları aşağıdaki gibidir:

Makale:
 ALKIM, U.B. 1979.
 “İkiztepe Kazısı 1978 Çalışmaları”, Belleten XLIII/72: 890-892.

Kitap Bölümü:
 HAMSHERE, J.D. 1987.
 “Data Sources in Historical Geography”, Historical Geography: Progress and Prospect (Ed. M. Pacione). London: 46-69.

Kitap:
 HAZENBOS, J. 2003.
 The Organisation of the Anatolian Local Cults During the 13th Century B.C. Leiden.

BRYER, A/WINFIELD, D. 1985.
 Byzantine Monuments and Topography of Pontus. Washington.

PUBLICATION RULES

TÜBA-AR (Turkish Academy of Sciences, Journal of Archaeology) is an international periodical that is published annually by Turkish Academy of Sciences. The Editorial Board appointed by the TUBA Academy Council makes the decisions as to the publication policy, extent and content of the journal (Turkish Academy of Sciences - TÜBA).

SCOPE OF THE JOURNAL

The journal TÜBA-AR principally involves new research, comment, evaluation and methods conducted in the field of archaeology and in archaeology-related fields without any periodic and geographic area restriction. The journal includes newly conducted studies in the field of archaeology, but as a science academy house organ, it is also open to new comments, approaches and analyses in the areas of expertise like cultural heritage management, protection, nature, science and other fields of social science as long as these areas are related to the archaeology.

Excavational working paper-like reports which only offer a material advertisement or lack of new comments and initiatives about excavation and surface research lie beyond the scope of the journal. However, unique findings that break new ground in terms of cultural history can be accepted to the journal as “news.”

EDITORIAL PRINCIPLES

The manuscripts may be in Turkish, English, German or French; for Turkish manuscripts an English summary must be added and for the manuscripts that are written in other languages, both a Turkish and an English summary must be provided. The official subtitles must certainly be written in two different languages, one of which is to be Turkish. The keywords and summaries for English and Turkish manuscripts must be offered in Turkish and English; the manuscripts written in other languages must be provided in Turkish and English, as well, apart from the source language of the manuscripts.

The authors are assumed to acknowledge that the manuscripts they write for the journal are authentic and have never been published previously even in another language or have not been submitted for publication elsewhere.

TÜBA-AR is a refereed journal. The editorial board expresses an opinion about the preliminary acceptance of the manuscripts and hand it over to the referees. The manuscripts are referred to at least two referees. The suggestions, criticism and corrections made by the referees are redirected to the authors provided that the referees' names remain anonymous; the authors are obliged to take referees' consult. In case the authors are insistent upon their own manuscripts, the editorial board re-evaluates them.

In accordance with the referees' opinions, the manuscripts cleared for publication by the editorial board are reviewed for their format, spelling rules, references and visual materials; the final assessment is conducted by the editorial coordinator provided there is no crucial defect.

SPELLING RULES

Articles: The articles should be prepared in computer environment. Titles up two lines are allowed; the first line as the ‘Title’ and the second line as the ‘Sub-Title.’ Although there is no exact limit on the length of the articles, the average length should not exceed 50000 characters. The articles should be delivered in two phases: first, in a single file, with references and low-resolution illustrations and image subtitles, then in the second phase, once they are cleared for publication, they should be presented in separate files with the text itself, references, high-resolution illustrations and image subtitles. The texts should be prepared in a Microsoft Word processing format. The titles in the texts should be written in bold capitals, the subtitles in capitals, third degree titles in bold, in lower case except for the first letter of the words, and the fourth degree titles in italics, in lower case except for the first letter of the words.

Example:

INTRODUCTION

CULTURAL STAGES

North-Central Anatolia

Ikiztepe

Foreign words and terms found in the texts like “in situ” should be written in italics. Except for the conventional abbreviations like “Before Christ” and “Anno Domini” the abbreviations should not be used and the term should be written in full length. However, frequently-used expressions should first be written in full length with the abbreviations in parentheses, then the abbreviated forms can be used for the rest of the text; for example, General Directorate of Mineral Research and Exploration (MTA). Valid abbreviations:

Abbreviated form of Before Christ: BC and the date, e.g. 475 BC

Abbreviated form of Anno Domini: AD and the date, e.g. AD 456

Before present: BP

Calibrated dates: cal. BC; e.g. cal. 475 BC

Certain period names can be abbreviated; for example, Early Bronze Age, EBA; Late Iron Age (LIA)

The first letter of region names should be in capitals; for example, Central Anatolia, Central America, South-east Anatolia, Central Asia, Near East, etc. Similarly, the first letter of place names, geographic and institutional names is in capitals; e.g. Europe, Mediterranean Region, Barbaros Bulvarı, Kızılırmak, Euphrates, Istanbul University, Turkish Historical Society, etc.

Illustrations: The visuals should be in digital format. They should be in high-resolution and the image size should be large. The maximum image number should be 15 in the way that 6-8 images should be selected for print for a 20-page text. No matter what the language of the text is, one of the image subtitles should definitely be in two different languages, one of which is to be Turkish. All the illustrations and intra-textual references should be numbered in the same format. Pictures, images, drawings, etc. should be numbered as Pic.1,2,3..... /Fig. 1,2,3... and given at the end of the text. Apart from the illustrations, tables-charts should be numbered as Chart 1,2,3.../Table 1,2,3.... and given at the end of the text.

Every kind of illustrations, whether in horizontal or vertical form, should be suitable for A4 format sizes in order to be used comfortably in the page lay-out.

All the illustrations that may or may not belong to the author should be credited and the ones that require a copyright agreement like googleeearth should not be used.

Footnotes: The footnotes should be given as in the examples:

Özgüç 1978, Garstang/Gurney 1959; Forlanini 2007: 151

All the resources presented in the references should make a reference within the text.

Rules for Reference List:

Article:

ALKIM, U.B. 1979.

“İkiztepe Kazısı 1978 Çalışmaları”, Belleten XLIII/72: 890-892.

Book Section:

HAMSHIRE, J.D. 1987.

“Data Sources in Historical Geography”, Historical Geography: Progress and Prospect (Ed. M. Pacione). London: 46-69.

Book:

HAZENBOS, J. 2003.

The Organisation of the Anatolian Local Cults During the 13th Century B.C. Leiden.

BRYER, A/WINFIELD, D. 1985.

Byzantine Monuments and Topography of Pontus. Washington.

